

**UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTORIE**

**Farní archivy jako svědectví o roli
duchovního správce a jejích proměnách
v dlouhém 19. století**

Dizertační práce

Věra Slavíková

Školitel: doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D.

Olomouc 2020

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsala samostatně, pouze na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci 21. dubna 2020

Věra Slavíková

I. Úvod	5
I.A. Terénní výzkum východní části královéhradecké diecéze	6
I.B. Teritoriální a časové vymezení práce	14
I.C. Inspirace literaturou	20
II. Prameny	23
II.A. Farní archivy, písemnosti a jejich uspořádání do roku 1918	24
II.B. Osudy historických farních archivů a jejich písemnosti ve 20. století	50
II.C. Další prameny v archivech různých stupňů i dalších paměťových institucích	63
II.D. Tištěné prameny, odrážející nároky na kněze v duchovní správě, a ideální obraz jejich působení	70
III. Role duchovního správce a její odraz v písemnostech farního archivu	86
III.A. Duchovní správce jako člověk, intelektuál a klerik <i>Normativní prameny, písemné pozůstalosti duchovních včetně korespondence, egodokumenty</i>	87
III.B. Duchovní správce jako zprostředkovatel a zapisovatel svátostí a svátostin <i>Křestní, oddací a úmrtní matriky, matriční přílohy a výpisy, knihy zkoušek a knihy ohlášek snoubenců, knihy rodokmenů, matriky biřmovaných</i>	117
III.C. Duchovní správce jako celebrant <i>Knihy ohlášek bohoslužeb, funkční knihy, sumáře bohoslužebných úkonů</i>	136
III.D. Duchovní správce jako kazatel <i>Funkční knihy, knihy katechezí a křesťanských cvičení, koncepty a sbírky kázání</i>	146
III.E. Duchovní správce jako katecheta a školdozorce <i>Knihy školních katechezí, zprávy pamětních knih a spisový materiál</i>	161
III.F. Duchovní správce jako iniciátor duchovních aktivit farnosti <i>Vizitační dotazníky, pamětní knihy, členské, zápisné a účetní knihy bratrstev a spolků, inventáře knihoven, korespondence, tištěné materiály</i>	178
III.G. Duchovní správce uprostřed své kolatury <i>Evidence obyvatel – soupisy duší, velikonoční rejstříky, změny vyznání, výsledky nekatolíků</i>	200
III.H. Duchovní správce jako zaměstnavatel <i>Soupisy duší, pamětní knihy, deníky a osobní poznámky farářů a účetní materiál</i>	216
III.I. Duchovní správce jako strážce paměti a kontinuity <i>Pamětní knihy, knihy zázraků, soupisy křížů a soch příslušné kolatury</i>	234
III.J. Duchovní správce mezi duchovní a světskou vrchností <i>Přípisy nadřízených církevních a světských úřadů, konzistoriální kurendy, ordinariátní listy a akta kurie, korespondence s vikariátním úřadem, vazba duchovního správce a patrona</i>	259
III.K. Duchovní správce jako hospodář I. – péče o majetek záduší <i>Hlavní knihy, úhrnný účet záduší, makuláře a opisy kostelních účtů, evidence dílčích příjmů</i>	291
III.L. Duchovní správce jako hospodář II. – péče o majetek obročí <i>Fasse, záznamy v pamětních knihách, inventáře farních stavení, obroční účty, výkazy o vydání beneficiáta z vlastního, intenční knížky, separační protokoly</i>	308
III.M. Duchovní správce a jeho péče o movité jmění <i>Inventáře, pamětní záznamy</i>	324
III.N. Duchovní správce a zbožné nadace <i>Knihy nadací, tabelární přehledy nadací, persoluční knihy, pamětní záznamy</i>	335
III.O. Duchovní správce jako garant péče o nadační peníze <i>Knihy nadací, agenda chudinského ústavu, pamětní záznamy</i>	350
IV. Závěr	364
V.A. Seznam archivních pramenů	370
V.B. Seznam tištěných zdrojů	373
V.C. Seznam obrazových příloh	391
Summary, Resümee	396

Věnováno P. Josefu Hulatovi a jeho mnohým předchůdcům a následovníkům

Poděkování patří vedoucímu práce doc. Mgr. Antonínu Kalousovi, M.A., Ph.D. za impulsy k práci i podporu, a to vždy v pravý čas.

Děkuji zejména Mgr. Janě Opletové, Ph.D. za ten neskutečný společný čas objevování krásných papírů i lidí při našich spanilých jízdách po farách královéhradecké diecéze, ale také za nesmírnou pomoc psychickou i fyzickou při psaní tohoto textu, ale nejen při něm. Jsem ráda, že jsme se kdysi v Rokytnici nad těmi farními papíry potkaly.....

Podstatnou zásluhu na vzniku práce má rovněž Mgr. Miloš Kolovratník, českotřebovský děkan, který se stal iniciátorem inventarizace farních dokumentů, bez jeho nadšení a lásky ke starým knihám bychom nemohly prožít mnohá dobrodružství, jemu děkuji za posilu v dobách dobrých i horších.

Z množství krásných setkání s duchovními si dovolím zmínit alespoň to s Mgr. Pavlem Mistrem, děkanem vysokomýtským, jehož přirozená a samozřejmá úcta a sympatie k papírům i lidem přetrvává.

Bez zmíněných, ale také dalších duchovních správců, kostelníků, pastoračních asistentek či ochránců farních památek (a někdy i jim navzdory) by nebylo co sepisovat. Stejně tak by tento text nevznikl nebýt vstřícnosti pracovníků archivů, ať už okresních v Litomyšli, Rychnově nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí a v Hradci Králové, nebo oblastního v Zámrsku. Za nadstandardní péči jsem zavázána Mgr. Milanu Novotnému, Mgr. Stanislavu Konečnému, Mgr. Michalu Severovi a zejména Mgr. Radce Holendové.

Mnozí přispěli k výsledku této práce ochotou číst okem korektorským (Mgr. Ema Šimková, Ph.D.), učinit překlady (Mgr. Tomáš Sedoník) a vylepšit nejen fotky (Mgr. Robert Mečkovský, Ph.D.), za což jsem jim velice vděčná.

Vážím si rodičů za to, že nás dokázali na naší cestě podporovat a věřit nám. Tatínkovi pak patří dík také za to, že nám celé dětství vyprávěl malé venkovské příběhy o velkých dějinách, veselé i smutné, nikdy černobílé a vždy s láskou.

Za obětavou pomoc vděčím zejména sestře Ladě a švagru Davidovi, kteří se o Mařenku v posledních měsících starali jako o své čtvrté dítě, stejně láskyplně a výchovně jako o Káťu, Jirku a Áju.

Veliký dík patří Mařence za pomoc při vybarvování mapek vikariátů, ale především za neskonalou trpělivost s nekomunikativní matkou stále uvrtanou do papírů a počítače.

I. ÚVOD

Podoba předkládané disertační práce krystalizovala velmi dlouho. Na samotném jejím počátku ovšem nestála ambice postihnout mnohotvaré působení duchovních správců a proměny jejich rolí v životě farní komunity, ale daleko přímočařejší snaha zachránit historické písemnosti, které navzdory dramatickým událostem druhé poloviny minulého století zůstaly uchovány v dnes často již neužívaných budovách římskokatolických farních úřadů. Poprvé jsem se s nimi potkala v prvním ročníku vysoké školy, kdy v létě roku 1992 při přípravě výstavy Z historie rokytnického panství zde byly instalovány písemnosti ze 17.–20. století, objevené při úklidu půdy farní budovy v Rokytnici v Orł. horách. Později jsem obdobné dokumenty našla i při průzkumu dnes již prodané fary v sousedním Pěčíně, odkud pocházím, a bylo zjevné, že podobných případů může být v okolí více. Některé z nalezených listin, úředních knih i spisů patřily k tomu nejstaršímu, co se k dějinám dané obce dochovalo, a protože jsem vždy měla blízko k místní historii, přišlo mi zásadní tyto písemnosti uchovat pro další generace. Situace však nebyla jednoduchá.

Část farních archiválií, mezi nimiž se ale nacházely i osobní fondy farářů, písemnosti různých katolických spolků a bratrstev a často i torza jiných fondů (velkostatků, obcí či vikariátních úřadů) se již nacházela v příslušných státních okresních archivech. Dostaly se tam jako depozitum na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století na základě iniciativy státních úřadů, ovšem nikoliv v úplnosti. Důvodů, proč často ty nejcennější dokumenty nebyly předány, byla patrně řada – od pochopitelné nedůvěry a bojkotu duchovních správců přes nepořádek, daný změnami duchovních správců či nuceným vystěhováním farních prostor, až po určitou laxnost ze strany přebírající instituce. S odstupem šedesáti let je však možné říci, že písemnosti, které se dostaly do péče státních archivů, byly zachráněny pro budoucnost, což se o druhé části, ponechané na farách, rozhodně říci nedalo.

Po několika letech, kdy jsem pracovala v okresních archivech v Rychnově nad Kněžnou a Ústí nad Orlicí, jsem se znovu dostala k písemnostem uloženým na farách. Díky tomu, že jsem se v této době potkala s dalšími lidmi, kterým osud těchto pramenů nebyl lhostejný, jsme postupně zformovali iniciativu na záchranu a uspořádání historických písemností – tedy nikoliv jen archiválií, ale také knihoven a souborů notového materiálu, které zůstaly v držení svých původců. Postupně jsme tak mohli společně se současnými duchovními správci projít nejen budovy prodávaných far, ale systematicky i celé území dnešních vikariátů rychnovského, žamberského, ústeckoorlického a litomyšlského diecéze královéhradecké. Nalezené dokumenty byly očištěny, sepsány a předány do odborné péče – zároveň mi však pomohly odkrýt velmi barvitý obraz úředního působení katolických kněží i jeho proměny v čase. Vystal přede mnou odraz jejich povinností vzhledem k nadřazeným církevním a také světským úřadům, také svátostná, liturgická, kazatelská i katechetická role duchovních správců i jejich další úkoly uprostřed místní komunity.

Zachraňované úřední písemnosti farních archivů stály u zrodu této práce. Nicméně to nebyly jen ony – bylo třeba nahlédnout i do písemností již deponovaných v státních archivech různých stupňů, probrat normativní prameny i soudobou literaturu určenou kněžím. Bylo třeba lépe zformulovat téma, ale také její časový rozsah a teritoriální vymezení. Protože jsem nechtěla, aby text ztratil propojení s prameny z terénu, každou popisovanou roli duchovního zde doprovází konkrétní příklad, exemplum vycházející z konkrétních archiválií. I když je mé snažení postavené zejména na pramenech, chtěla bych v úvodu věnovat prostor rovněž zprávě o knihách, které se staly inspiračními zdroji předkládaného textu.

I.A Terénní výzkum východní části královéhradecké diecéze

Písemnosti farních úřadů jsou jedinečným zdrojem informací nejen o původcích samých, tedy farářích, jejich úřadování a udělování svátostí, ale současně podávají obraz venkovské či městské společnosti minimálně od 18. století, někdy jako jediní písemní svědci o dané lokalitě. Jak bude zmíněno dále, jejich osud byl výrazně poznamenán vývojem v 2. polovině 20. století, kdy se oba totalitní režimy vyznačovaly nevstřícností vůči věřícím, duchovním, potažmo i jejich úředním písemnostem.

Ovšem ani vývoj po roce 1989, kdy církev získala možnost svobodného působení, neznamenal pro farní dokumenty lepší časy. Prioritou se stala pastorační práce, obnova farního života, ale i opravy zanedbaných církevních památek. Pro žádný z těchto okruhů ve své podstatě nepřinášely výraznou pomoc, naopak často byly coby překážející a nepotřebný materiál odsouvány do nevhodných prostor, jako jsou půdy far i hospodářských objektů, sklepy, kůlny a márnice či kůry a věže kostelů. Zastaralost obsahu i formy je pasovala do role outsiderů. Tyto poměry platí bohužel obecně pro všechny české a moravské provincie a ani situace v královéhradecké diecézi¹ výrazně nevybočovala z tohoto trendu.

Jedním z mnoha důvodů neutěšeného stavu se stal úbytek počtu věřících, ale i duchovních, který v masovém měřítku začal odsunem německých obyvatel po roce 1945 a pokračoval státem podporovanou sekularizací obyvatelstva po událostech únorového převratu 1948. Obtížné dědictví se projevilo vzrůstajícím počtem neobsazených kolatur, které byly spravovány *excurrento* a vedlo po roce 2000 k reorganizaci diecéze a ke slučování farností. Tento správní zásah znamenal úbytek téměř 200 církevních právnických osob na území dnešní královéhradecké diecéze. Ta se v současnost člení do 14 vikariátů, zahrnujících 265 farností,² ležících na území krajů Královéhradeckého a Pardubického a částí krajů Středočeského a Libereckého i kraje Vysočina.

Slučování farností se projevilo i na počtu zbytných církevních budov, zejména far. Už v období první republiky se objevovaly úvahy o záchraně nepotřebných kulturních památek v majetku církve a v případě movitých artefaktů snahy o jejich umístění na bázi diecézních muzeí či předání do archivů,³ situace však nedospěla k nějakému konečnému řešení. K změně pak došlo v druhé polovině 20. století, z části bez svolení církevních vlastníků, v mnoha případech nedobrovolně či za nápadně nevýhodných podmínek. Částečná náprava těchto nezákonností proběhla po roce 1989 (intenzivněji po schválení církevní restituce), ale personální krize církve, která se v novém tisíciletí spíše prohlubuje, zanechává stopy i v současnosti. Dnes se péči o kulturní dědictví na území diecéze věnuje v církevních strukturách pouze několik pracovníků, kteří se však soustředí zejména na centrální knihovnu a archiválii.⁴

¹ K založení biskupství v Hradci Králové došlo v rámci obnovy církevní správy po třicetileté válce v roce 1664, kdy se jeho územní působnost vztahovala pouze na Hradecký kraj. Ke změně došlo o sto dvacet let později v rámci josefínského reorganizace církevní správy. V roce 1784 byla hradecká diecéze rozšířena o kraje Čáslavský, Chrudimský a Bydžovský (Jičínský), do té doby spadající pod pražskou arcidiecézi.

² Stav k 1. 1. 2010. Po 2. světové válce diecéze zahrnovala 475 farností (Schematismus (1947)), ke konci roku 2003 to bylo 447 farností (<http://www.diecezehk.cz/dieceze/> ze dne 17. 1. 2008), na začátku roku 2008 se zde nacházelo 309 farností ve 12 vikariátech (dva z nich byly po tomto datu rozděleny na dvě části: havlíčkobrodsko-humpolecký a orlickoústecký na Ústí nad Orlicí a Žamberk).

³ O památkové péči a nutnosti vzdělání kněží Šittler (1909). Zatímco Čihák (1935) návrhy Václava Vojtíška na předání nejstarších matrik do městských archivů odmítá, Staré knihy (1941) již důrazně doporučuje odevzdávání starobylých dokumentů do arcibiskupského archivu z důvodu jejich záchrany.

⁴ Agendu církevních památek spravuje jedna pracovnice, která ve spolupráci s dalšími zaměstnanci biskupství i profesionálními pracovníky památkové péče monitoruje stav nemovitých i movitých památek

Počátky terénního výzkumu – fary orlickoústeckého vikariátu

Vědomí těchto podmínek, osobní zkušenost z konkrétních farností a snaha o záchranu a zlepšení stavu písemností v nich přivedly mne a Janu Oppeltovou, s níž jsem se před lety potkala při přípravě již zmíněné výstavy Z historie rokytnického panství, k plánu na systematictější ochranu farních dokumentů. Tento úmysl, který jsme poprvé nastínily někdy kolem roku 2000, opakovaně narážel na zakořeněné obavy duchovních z předání dokumentů do státních archivů a také na jejich odlišné priority. Změnu přineslo až setkání s tehdejším orlickoústeckým vikářem P. Mgr. Milošem Kolovratníkem, který si zřetelně uvědomoval tristní stav písemností na mnohých farách určených k prodeji či opravě a který nám, navzdory výše zmíněné neochotě k spolupráci ze strany církevní hierarchie, umožnil v roce 2005 zpracovat písemnosti na území svého vikariátu. Za jeho vydatné podpory (fyzické i psychické) se tak podařilo provést průzkum jednotlivých far (nejen v kanceláři a na půdě, ale i ve sklepení či v přilehlých hospodářských budovách), kostelů (kůr, sakristie, zvonice a půda) a k nim příslušejících míst (např. márnice).

Nalezené písemnosti jsme nejprve roztřídily, a to na archiválie, notový materiál a knihovní fond. Archiválie se dělily dle jednotlivých původců a v rámci takto vytvořených fondů pak dále na dokumenty vzniklé před rokem 1950 a po něm.⁵ Zároveň se k nim pro potřeby základní orientace a budoucího předávacího protokolu vyhotovovaly soupisy, které respektovaly původní ukládací systém a vycházely z tehdy vydaných metodik pro zpracování archivů římskokatolických farních úřadů.⁶ V létě a na podzim zmíněného roku se nám takto podařilo uspořádat a zaevidovat 153,25 bm archiválií, což se blížilo množství církevních archiválií uložených v příslušném okresním archivu v Ústí nad Orlicí. Současně s nimi jsme se snažily zmapovat a alespoň rámcově zpracovat i knihovní celky a notový materiál.

Průzkum rychnovského a litomyšlského vikariátu a uzavření depozitní smlouvy

Data z provedeného soupisu farních, děkanských a někdejších vikariátních archivů a knihoven na území orlickoústeckého vikariátu jasně prokázala nutnost řešit situaci na celém území diecéze. Díky zprostředkování Mgr. Jiřího Bernarda Špačka OP, tehdy faráře v Horní Sloupnici, se nám podařilo oslovit tehdejšího diecézního biskupa Mons. Dominika Jaroslava Duku OP, kterému jsme prezentovaly jak výsledky, tak také fotografie neutěšeného stavu historických dokumentů přímo z terénu. Pan biskup nám následně udělil pověření pořádat dokumenty na farách královéhradecké diecéze.

Uvedené pověření nám umožnilo navázat na provedený výzkum a v roce 2006 obdobně zpracovat farnosti na území vikariátu Rychnov nad Kněžnou (výsledkem bylo uspořádání a soupis 87,48 bm archiválií) a následující rok pak i vikariát Litomyšl (zde bylo objeveno a sepsáno 65,82 bm archiválií).⁷ V obou případech se naše zjištění o množství bezprostředně ohroženého kulturního a historického bohatství na farách potvrdilo. Mimo takto navzájem na sebe navazující území jsme současně i později

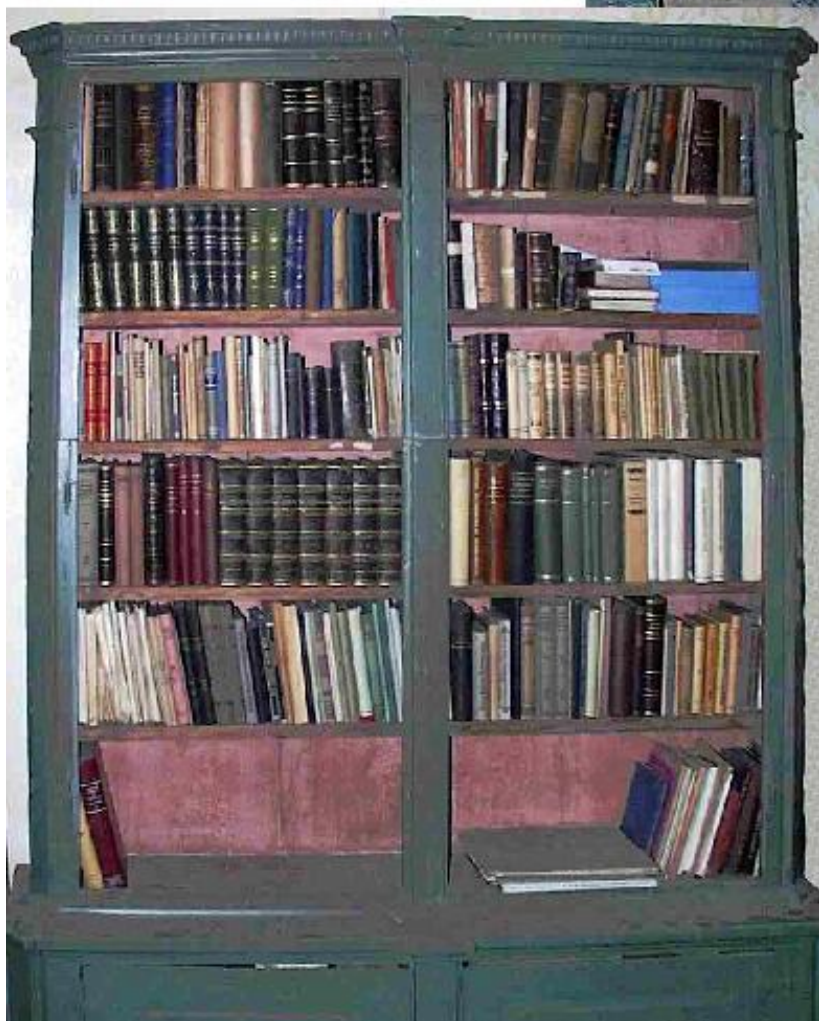
na území celé diecéze. Biskupský archivář má na starosti vedle archiválií i práci v Biskupské knihovně, kde pracují ještě dva zaměstnanci. Nevelké personální obsazení tak znemožňuje systematickou záchranu, evidenci i dokumentaci farních archivů, knihoven či notového materiálu.

⁵ Zatímco úřední materiál vzniklý po roce 1950 zůstává v péči příslušných farností, archiválie s datem před rokem 1950, tzv. starý archiv, by se měly díky uzavřené depozitní smlouvě postupem času předat do státních okresních archivů, kde tak může dojít ke scelení s písemnostmi deponovanými v 60. letech 20. století.

⁶ Pro české prostředí byly klíčové práce: Sochr (1962) a Martínková (2005).

⁷ Poměr písemností na farách a ve státních archivech potvrzoval zkušenosti z orlickoústeckého vikariátu (na farách 153,25 bm, v SOKA UO 187,48 bm), na Rychnovsku to bylo na farách 87,48 bm, v SOKA RK 90,51 bm a na Litomyšlsku na farách 65,82 bm a v SOKA Litomyšl 87,75 bm.

Stav před uspořádáním archivu a knihovny
farnosti v orlickoústeckém vikariátu
a výsledek pořádacích prací roku 2005

zpracovávaly skoro celý vikariát Jičín a zejména farnosti, jejichž fary byly určeny k prodeji či opravě. Zde téměř vždy dochovaným památkám hrozilo jejich neuvážené vyklizení (někdy i prodej nebo spálení) či naopak předání novým majitelům. Celkem se

Nálezový stav a situace po uspořádání
na faře v rychnovském vikariátu roku
2006

tak podařilo i díky vstřícnosti okrskových vikářů, místních duchovních, pastoračních asistentek, kostelníků a dalších lidí navštívit 169 tehdejších farností a uspořádat v nich všechny nalezené písemnosti, což představovalo něco přes třetinu původních beneficí diecéze.⁸

⁸ V době, kdy nebyla uzavřena nová depozitní smlouva o předání dokumentů do státních archivů, byla snaha ucelené archivní soubory na farách uspořádat a zinventarizovat tak, aby se mohly stát podkladem pro případné spojení se zbytkem fondu v archivech. Díky práci studentů olomouckého archivnictví a

Uvedená zjištění přesvědčila její vedení o nutnosti řešit situaci novou depozitní smlouvou, kterou se po delším jednání podařilo uzavřít roku 2009 mezi státními archivy a Biskupstvím královéhradeckým, zastupujícím jednotlivé farnosti. Díky této smlouvě se aktualizovala právní situace písemností již předaných do okresních archivů, ale zejména je možné díky ní předávat do péče příslušných archivů veškeré dokumenty vzniklé z činnosti farních, děkanských a vikariátních úřadů do roku 1950. Tak zde může dojít ke scelení fondů (tj. spojení se zde již umístěnými písemnostmi ze 60. let 20. století), navíc je zajištěna jejich odborná správa a uspořádání archiváři, a to vše při zachování vlastnictví původců (tj. farností), přičemž se vlastník podílí pouze na případných nákladech na restaurování, vždy však na základě dohody. K plošnému předávání však vzhledem k omezeným personálním možnostem prozatím nedošlo, s výjimkou orlickoústeckého vikariátu,⁹ většina zůstává umístěna v depozitáři, spravovaném církví.¹⁰ Zkušenosti z víceméně náhodných revizí zpracovaného materiálu ukazují, že jedinou možností, jak trvale zachránit písemnosti, je jejich předání do státních archivů.

Historické knihovny a soubory notového materiálu, zapojení studentů do pořádacích prací

Zatímco historické písemnosti farních, děkanských a vikariátních úřadů, dokumenty z činnosti spolků i osobní fondy kněží z doby před rokem 1950 mají perspektivu svého uchování v archivech, mnohem ohroženější jsou části historických církevních knihoven a také soubory notového materiálu. Najít pro ně státní či veřejnou paměťovou instituci, která by je převzala do péče a zároveň respektovala vlastnictví konkrétní farnosti, je velmi obtížné, proto většina námi zpracovaných celků zůstává uložena v již zmíněném depozitáři.¹¹ Rovněž v jejich případě probíhá při terénním výzkumu základní pořádání – je snaha určit provenienci (tedy původního vlastníka, ať již konkrétní osobu či instituci) a rekonstruovat původní systém signatur.

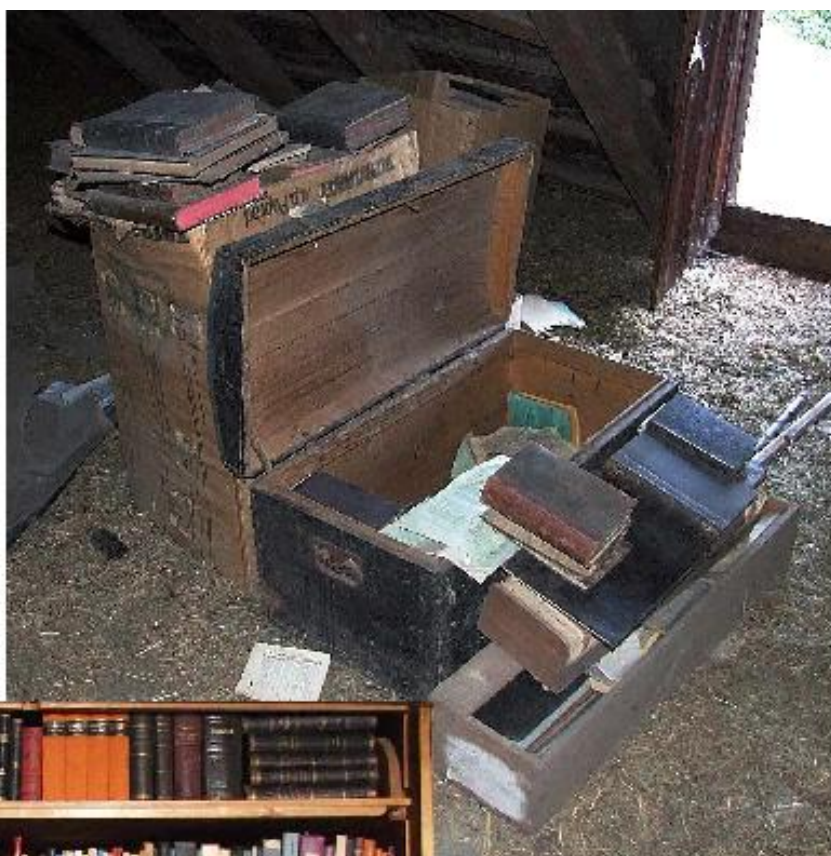
Pokud signatury schází, je v případě knihovního souboru fond alespoň mechanicky rozdělen na rukopisy, prvotisky (knihy vydané do roku 1500 včetně), staré tisky (1501–1800), historický fond (1801–1860), tisky z let 1861–1900 a díla vydaná ve 20. století. Respektuje se rovněž přání vlastníka (obvykle se jedná o vyčlenění mladších, jazykově českých knih vhodných pro farní knihovnu) a v případě rozsáhlejších souborů se dělí jednotlivé kategorie ještě podrobněji kvůli jednodušší orientaci. V rámci kategorií děl vydaných v 19. a 20. století se obvykle vyčleňuje regionální literatura, liturgické knihy či periodika, příp. se produkce rozdělí i jazykově.

historie se podařilo zpřístupnit následující fondy formou bakalářských diplomových prací, obhájených na Katedře historie FF UP Olomouc: Daniela ŠTĚPÁNOVÁ, *Archiv fary Kunvald (1764–1950)*, Olomouc 2003; Magda ŽENÍŠKOVÁ, *Děkanský úřad Ústí nad Orlicí (1659–1950 (1969))*, Olomouc 2005; Roman KASZPER, *Archiv farního úřadu Sloupnice 1711–1950 (1988)*, Olomouc 2005. Často tyto inventární studie vycházejí z osobního zájmu studentů, příkladem může být i Marta VENCLOVÁ, *Farní úřad Králupy 1661–1950 (1953)*, Brno 2013, která vznikla jako bakalářská práce na Katedře PVH a archivnictví FF MU Brno.

⁹ Část zaevidovaných dokumentů se podařilo v letech 2011–2017 předat do příslušných archivů, většinou šlo o předávky vynucené změnou duchovního správce, prodejem fary či dalšími okolnostmi, pouze na území již zmenšeného orlickoústeckého vikariátu se podařilo plošně předat díl písemností díky aktivitě tehdejšího vikáře P. Mgr. Miloše Kolovratníka.

¹⁰ Písemnosti z far jsou zde uloženy, není zabezpečena nahlédací agenda a chybí i potřebná inventarizace, k dispozici jsou pouze námi vytvořené soupisy. Nevhodné je také roztržení fondu.

¹¹ Část souborů knihovního či notového materiálu se dostala v 60. letech 20. století do státních archivů nebo muzeí, ovšem jen málokdy jsou dnes evidovány jako majetek farností. Prostorová omezení archivů neumožňují přebírat materiál, který není ve vlastnictví státu, také muzea se povětšinou brání spravovat depozita. Rovněž Biskupská knihovna v Hradci Králové nedisponuje rozsáhlými depozitáři, proto je v případě farních knihoven schopna zajistit umístění jen vzácným jednotlivostem, nikoliv celkům.

**Situace na půdě jedné fary
litomyšlského vikariátu a
stav krátce po uspořádání
místní farní knihovny roku
2007**

Zatímco dochované množství knih z posledních dvou století obvykle neumožňuje nic víc než očištění, základní roztřídění a lepší uložení, zvláštní pozornost je třeba věnovat rukopisům, prvotiskům a starým tiskům. Pokud není možné rekonstruovat původní systém, jsou knihy po očištění uspořádány podle umělého schématu, které se přizpůsobuje dochovanému fondu i možnostem uložení a vychází z obsahu tisků a jejich formátu. Knihy obdrží nové signatury, jsou opatřeny razítkem určujícím provenienci a každá je zdokumentována pomocí digitálního fotoaparátu. Kromě titulního listu díla a případných přívažků dokládají další snímky individuální znaky každého exempláře (zejména vazbu, vlastnické poznámky atd.).

Z pořízených fotografií pak vznikají jednoduché seznamy děl, umožňující základní orientaci ve fondu. V případě rozsáhlejších souborů a se souhlasem místního duchovního správce se nám daří zapojit studenty Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kteří podrobný katalog knihovny, historii i rozbor fondu zpracují jako svou bakalářskou či magisterskou diplomovou práci.¹² Také díky jejich úsilí lze dnes zveřejnit stručné sumáře výsledků průzkumu dnešních vikariátů Litomyšl, Rychnov nad Kněžnou a Ústí nad Orlicí. Ve 122 farnostech se našlo celkem 170 rukopisů, 5 prvotisků a 3181 starých tisků. Žádná z těchto nejvzácnějších knih se nenacházela na 48 farních úřadech, mohl tam však být poměrně rozsáhlý fond tisků z 19. a 20. století. Většina farností – celkem 74 – disponuje alespoň jednou knihou sepsanou do roku 1800, z tohoto počtu jich celkem 13 má více jak 50. Naprosto největším souborem se může pochlubit litomyšlské proboštví – fond děkanské a vikariátní knihovny, který byl sloučen někdy na počátku 20. století, čítá 3074 knih, z toho 9 rukopisů a 1237 starých tisků.¹³

¹² V průběhu posledních dvaceti let se podařilo některé farní knihovny zkatologizovat a vyprávět příběh jejich geneze a složení díky kvalifikačním pracím obhájěným na Katedře historie FF UP v Olomouci (jsou vybrány pouze knihovny z královéhradecké diecéze): Jana DRAŠNAROVÁ, *Bohemika ve fondu děkanské knihovny v Ústí nad Orlicí* (bakalářská práce), Olomouc 2005; táž, *Děkanská knihovna v Ústí nad Orlicí. Historie a inventář knihovního fondu včetně katalogu rukopisů a starých tisků* (magisterská práce), Olomouc 2007; Lucie DUŠKOVÁ, *Historie a katalog farní knihovny v Dolní Dobrouči. I. díl – úvodní studie a generální soupis. II. díl – katalog starých tisků a rukopisů* (bakalářská práce), Olomouc 2005; Miroslav MYŠÁK, *Ex libris ecclesiae Slaupnicensis. Katalog starých tisků římskokatolického farního úřadu Sloupnice* (bakalářská práce), Olomouc 2005; Martina TOMANOVÁ, *Bibliotheca decanalis Altomautensi: historie, rozbor a katalog fondu děkanské knihovny ve Vysokém Mýtě* (bakalářská práce), Olomouc 2008; Hana PILAŘOVÁ, *Historie a katalog farní knihovny ve Vlkanči* (bakalářská práce), Olomouc 2008; Šárka HOLBOVÁ, *Děkanská knihovna v Litomyšli. Historie a inventář knihovního fondu včetně katalogu rukopisů a starých tisků* (magisterská práce), Olomouc 2009; Miroslava ZOUFALÁ, *Dějiny a katalog historického fondu děkanské knihovny v Dobrušce, její původci, čtenáři, využití a dochování knihovního fondu* (bakalářská práce), Olomouc 2009; Šárka KLEPAČOVÁ, *Dějiny a katalog historického fondu farní knihovny v Bystrém u Poličky* (bakalářská práce), Olomouc 2009; Jarmila STRÍTESKÁ, *Geneze, historie a skladba farní knihovny v Dolním Újezdě* (bakalářská práce), Olomouc 2010; Martina HLADÍKOVÁ, *Historie a katalog farní knihovny ostruženské a vikariátní knihovny kopidlenské* (bakalářská práce), Olomouc 2010; Veronika IDRÍKOVÁ, *Dějiny a katalog děkanské a vikariátní knihovny v Poličce*. (bakalářská práce), Olomouc 2015; Jaroslava HATÁKOVÁ, *Dějiny a katalog historického fondu arciděkanské knihovny v Kutné Hoře. Její původci, čtenáři, využití a dochování knihovního fondu* (bakalářská práce), Olomouc 2011.

¹³ Ani dosud úctyhodná čísla, která za sebou ukrývají jak obvyklá a hojně zastoupená díla, tak také unikáty vyžadující zvláštní ochranu a péči, nejsou důvodem k velké radosti. Srovnání dnešních počtů se statistickými výkazy farních knihoven na počátku 19. století ukazuje na to, že téměř 25 % knihoven tehdy zaznamenaných téměř nebo úplně zmizelo. Některé se nacházely v oblastech osídlených německým obyvatelstvem (Králiky, Nebeská Rybná, Čistá, Janov, Opatov), jiné nebyly dlouhodobě obsazeny (Kunvald), ale v některých případech vysvětlení schází (Choceň, Rychnov nad Kněžnou). Neveselé je i porovnání starých inventářů a dnešních katalogů těch knihoven, které se zachovaly zdánlivě v úplnosti, jako např. v Litomyšli, Horní Sloupnici či Ústí nad Orlicí. Ve všech třech uvedených případech mezi ztrátami nalezneme prvotisky a tisky 16. století, v případě posledního jmenovaného fondu tisky pozoruhodné autorem, obsahem či provedením. Protože však mezi poslední revizí ústeckého soupisu a

Zásadu provenience a rekonstrukce původního ukládacího systému je třeba držet i v případě notových souborů. Není-li to možné, provádí se alespoň základní roztřídění na rukopisný a tištěný materiál, případně další podle typu skladby či jejího autora. Vzhledem k tomu, že pořádání historických hudebnin vyžaduje vedle schopností paleografických především ty muzikologické, zpracování zajímavých notových souborů prostřednictvím diplomových prací není časté.¹⁴

Bohatství různorodých pramenů ukrytých na farách poskytlo nejen možnost individuálních studentských prací, ale i skupinových praxí, kdy se podařilo v letech 2008–2014 především v rámci projektů ESF¹⁵ zpracovat několik souborů pramenů i na území královéhradecké diecéze,¹⁶ a to jak archivních, knihovních,¹⁷ tak i notových¹⁸ či trojrozměrných (zde zejména parament).¹⁹ Studentům se tím otevírá možnost seznámit se s autentickými prameny z 18.–20. století, k jejichž zpracování a katalogizaci by se v paměťových institucích povětšinou nedostali.

Potřeba základní evidence, popisu práce a seznámení se se základní terminologií a postupy nás přivedla k vytvoření pomocných textů, které by shrnuly dosavadní zkušenosti s pořádáním uvedených materiálů a nabídly metodiku a přehledný postup prací. Vznikly tak texty věnované archiváliím,²⁰ knihovnám,²¹ notovému²² a liturgickému²³ materiálu. V posledních pěti letech naše úsilí zpracovat dosud neznámé historické prameny, nacházející se v držení nejnižších článků církevní správy královéhradecké diecéze, poněkud opadlo. Důvody byly značně různorodé – počínaje změnou diecézního biskupa a personálními změnami v biskupském archivu a v konzervátorském centru, přes řadu dalších povinností až po nutnost dokončit předkládanou práci. Byla bych ráda, kdyby se v budoucnu situace změnila a bylo by možné navázat na předchozí úsilí, které pro mne bylo spojením radosti z poznání nových míst, památek a lidí, objevitelského nadšení a především zadostiučinění ze záchrany často velmi cenných dokumentů.

dnešním katalogem uplynulo téměř celé století, není dnes možné určit dobu či původce ztrát. Obtížněji vysvětlitelné a bolestnější jsou ztráty, k nimž došlo v posledních deseti letech.

¹⁴ Z fondů královéhradecké diecéze čerpaly tyto dvě kvalifikační práce: Daniela ŠTĚPÁNOVÁ, *Kdo zpívá, jako by se dvakrát modlil* (magisterská práce), Olomouc 2006; Barbora SCHOLZOVÁ, *Hudební kultura svojanovské farnosti v "dlouhém" 19. století* (bakalářská práce), Olomouc 2010.

¹⁵ Jednalo se o grantové projekty podpořené ESF: CZ.04.1.03/3.2.15.2/0280, *Inovace výuky historie* (2006–2008) a CZ.1.07/2.2.00/28.0025, *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého* (2012–2014).

¹⁶ Další práce probíhaly v olomoucké arcidiecézi, ale především v diecézi litoměřické ve spolupráci s pracovníky biskupství Mgr. Martinem Barusem a Mgr. Filipem Krinkem.

¹⁷ Oba typy materiálů byly zpracovány v Hořicích (2013) a Poličce (2014).

¹⁸ Po částech byl zpracováván rozsáhlý soubor not Cecilské hudební jednoty v Ústí nad Orlicí, zde je třeba připomenout dosud trvající spolupráci s Mgr. Tomášem Sedoníkem a Mgr. Danielou Omachlíkovou (rozenou Štěpánovou).

¹⁹ Jednalo se o soubory parament z Kostelce nad Orlicí (2007) a Vysokého Mýta, Knírova, Zámrsku a Vraclavi (2014).

²⁰ Věra SLAVÍKOVÁ, *Archivní dokumenty uložené na farních úřadech: historie, pořádání a inventarizace*. Olomouc 2014.

²¹ Jana OPPELTOVÁ, *Historické farní knihovny: historie, pořádání a katalogizace*. Olomouc 2014.

²² Daniela OMACHLÍKOVÁ – Tomáš SEDONÍK, *Notový materiál kostelních kůrů: historie, pořádání a katalogizace*. Olomouc 2014.

²³ Radek MARTINEK, *Liturgické textilie: historie, pořádání a uchování*. Olomouc 2014.

I.B Teritoriální a časové vymezení práce

Jak je vidět, volba zpracovávaného území na úplném začátku byla dána víc než jasným badatelským záměrem¹ spíše ochotou příslušných vikářů a farářů nám umožnit průzkum dokumentů a jejich zpracování. Přes jistou náhodnost se nakonec vytýčený prostor stal zajímavým a do jisté míry kompaktním – jedná se o oblast Orlických hor a jejich podhůří s určitou exkurzí do rovin mířících k Polabí. Tato rozmanitost sledovaného území od úrodného Vysokomýtska k horským lokalitám umožnila sledovat široké spektrum farností od chudých horských beneficí po zámožnější venkovské fary až ke kolaturám městským, s různorodým patronátem a způsobem vzniku, kde se skromné lokálie vzniklé za josefinských reforem a fundované z náboženské matice potkávají s farnostmi tradičními, patřícími pozemkovým vrchnostem či majícími královské založení, a tedy spravovanými městskými radami.

Popisované území je zajímavé i díky tomu, že skrz prostřední (dnešní orlickoústecký) vikariát procházely až do roku 1784 hranice diecéze hradecké a arcidiecéze pražské, teprve poté došlo ke spojení pod jednu církevní správu. Studované území se tak dělí na dvě poloviny: severní, v někdejší královéhradeckém kraji a příslušné od vzniku biskupství královéhradeckého do jeho správy, a jižní, patřící historicky do chrudimského kraje a až do 1784 přináležející k pražskému arcibiskupství. Lze doložit, že obě dvě poloviny se ještě několik desetiletí liší ve správě a úředních zvyklostech.² Ostatně minimálně do poloviny padesátých let 19. století zůstávalo zachováno v katalozích kléru i členění vikariátů podle krajů.³

Lokální kaplanství, farní, děkanské a vikariátní úřady

Základními prameny pro tuto práci se staly úřední dokumenty vzešlé z nejnižších složek katolické duchovní správy, což v zkoumané době byla lokální kaplanství, farní či děkanské úřady. Tradičním a nejběžnějším z této řady byl farní úřad, který spravoval od patrona navržený a biskupem schválený farář, jenž byl jeho „statutárním zástupcem“ a jemuž podléhali všichni kněží, kteří ve farnosti působili. Především se to týkalo kaplana či kaplanů, kteří bydleli na faře a podíleli se (často na základě písemné smlouvy uzavřené s farářem)⁴ na běžném chodu úřadu. Mnohdy obstarávali namáhavější povinnosti (výuka ve škole) či liturgické a svátostné funkce ve vzdálenějších přiřazených lokalitách. Kromě toho byli faráři podřízeni i katecheté, vyučující v druhé polovině 19. století náboženství na obecných a měšťanských školách, či kněží deficiente, dožívající svůj život na území farnosti.

Protože obyvatel kolatury přibývalo, ve větších farnostech se zvyšoval i počet fundovaných kaplanů, aby bylo možné zabezpečit bohoslužebný provoz, udílení svátostí a katecheze. Během 18. století na území velkých farností s několika od sebe vzdálenými kostely začala vznikat tzv. lokální kaplanství⁵ – a to tak, že se svolením patrona byly

¹ Zároveň zde musím poznamenat, že právě oblast zmíněných tří vikariátů se v jednotlivých životních etapách stávala pro mne životním prostorem a vnímám jej jako srdeční záležitost a dědictví mých předků.

² Práce tak nereflektuje vývoj v připojeném kraji čáslavském a novobydžovském, vzniklém v polovině 18. století rozdělením hradeckého.

³ Depozitář BK HK, FÚ Morašice (neinv.), Direktář, 1855–1857, je tištěn v roce 1855 a obsahuje členění již jen na dva kraje, a to jičínský a pardubický, tedy zaznamenává správní situaci v letech 1850–1855, kdy v květnu došlo k návratu k menším krajům, ovšem jen do jejich zrušení v roce 1862. Nejspíše po tomto zrušení se začaly katalogy kléru členit na vikariáty, a to abecedně dle latinských názvů, resp. jako první byl vždy hradecký.

⁴ Podrobněji ke smlouvám mezi farářem a kaplanem, které byly v Čechách v poslední třetině 19. století povinné (a byly zasílány přes okrskové vikáře biskupské konzistoři) Borový (1879), s. 138–140.

⁵ Příkladem tak může být zřízení lokálního kaplanství v Neratově roku 1768, kdy tak svou vlastní duchovní správu dostalo regionálně významné poutní místo vzdálené od Rokytnice v Orlických horách více než 10 kilometrů. Pro zřízení lokálního kaplanství byla využita fundace pro rokytnického kaplana

prostředky na zajištění kaplanského místa převedeny ke konkrétnímu filiálnímu kostelu a pro kaplana zde bylo zajištěno obydlí, aby zde pohodlněji mohl zabezpečovat vše, co zdejší věřící potřebovali, bez zbytečného prodlení. Nicméně ke vzniku lokálií vedly různé cesty a počínaje josefinskými reformami se tento model – výrazně méně finančně dotované, ale již samostatné – duchovní správy prosadil definitivně.⁶ Po polovině 19. století pro rozlišení mezi oběma formami přestala být klíčová finanční dotace benefícia, a tak byla všechna lokální kaplanství povýšena na farní úřad.⁷

Ačkoli se pojmenování děkanský úřad v církevní správě používá dodnes, jedná se pouze o čestné označení, jež zůstalo vyhrazeno duchovní správě významnějších kostelů v diecézi, které byly kdysi přirozenými středisky určité oblasti. Jde obvykle o benefícia ve větších městech, jejichž držitelé byli tradičně titulováni jako děkani, avšak jejich práce i pravomoci byly totožné jako u jejich kolegů farářů. Kromě nich ještě existovali personální děkani, kterým byl tento titul přiznán bez vazby na beneficium jako svého druhu vyznamenání.⁸

Vikariátní úřady se staly zásadním zprostředkovatelem informací a písemností mezi biskupstvím a základními články duchovní správy, a to v obou směrech. Vznikají na přelomu let 1630 a 1631 jako důležitý správní mezičlánek v té době ještě nerozdělené pražské arcidiecéze a zůstaly zachovány i ve všech diecézích, které se z ní později vydělily. Vikář jako zástupce biskupa dohlížel na svěřený klérus a školy či komunikoval s patrony,⁹ jeho blízkost a dostupnost byla pro kněze a pro funkční církevní správu podstatná. Dělo se tak zvláště s postupující státem iniciovanou byrokratizací církevní správy v rámci josefinských reforem, ale i v průběhu první poloviny 19. století, kdy bylo nutné zabezpečit co nejefektivnější správu farností a jejich komunikaci s biskupem a konzistoří. Tuto potřebu si uvědomovali i na biskupství, proto v průběhu 18. a 19. století docházelo k řadě úprav vikariátních okrsků. Vzhledem k tomu, že se jedná o složitou problematiku, není doposud komplexně zpracována.¹⁰

Územní vývoj vikariátů s důrazem na východní část dnešní královéhradecké diecéze

Pohled na situaci vikariátů pražského arcibiskupství v chrudimském kraji umožňuje literatura, díky níž je možné více objasnit situaci od poloviny 18. století, kdy se v postupných krocích formovala výkonná struktura vikariátů v souvislosti s nárůstem počtu nových duchovních správců a také kolatur. Dekret o úpravě vikariátních obvodů na území chrudimského kraje z 13. ledna 1750 rozdělil rozsáhlé vikariáty chrudimský a orlickoústecký a vznikly další tři okrsky se sídlem ve Skutči, Holicích (později v Chroustovicích a Dašicích) a Limberku (dnes Pomezí, později v Litomyšli), čímž se počet spravovaných farností v rámci jednoho vikariátu snížil minimálně o polovinu.¹¹ Na přelomu 50. a 60. let 18. století došlo k přesunu farností z orlickoústeckého

založená 1726 majiteli panství a po půl roce bydlení v podnájmu se stěhoval do nově postavené budovy lokálie (Oppeltová (1999), s. 145). Obdobně vzniklo lokální kaplanství v nedalekých Bartošovicích roku 1712, ale přes snahu rokytnického faráře příslušelo pod žamberskou faru (Slavíková (2018), s. 408).

⁶ Zuber (1987), s. 188, reprodukuje údaj, že během deseti let panování Josefa II. vzniklo 41 far a 314 lokálních kaplanství.

⁷ V případě výše zmíněného Neratova se tak stalo 14. 2. 1859 (Oppeltová (1999), s. 132).

⁸ Na Moravě existuje funkce děkana, která tvoří úřad spojující biskupa a kněze v duchovní správě, tedy ekvivalent vikáře v Čechách.

⁹ Více kapitola III.J.

¹⁰ Snad se situaci podaří zmapovat v brzké budoucnosti metodické skupině pro zpracování dokumentů vikariátních a děkanských úřadů při AS MV ČR. Další iniciativou, do níž lze vkládat naději, je portál církevnímapy.cz, shromažďující informace o raněnovověké církevní správě.

¹¹ Nekvapil (2010), s. 155.

**Přehled vikariátů na sledovaném území na začátku 20. století
(dle Catalogus cleri (1902))**

(Litomyšlsko) a holického vikariátu (Vysokomýtsko) k limberskému a přesunutí sídla do Litomyšle.¹² V roce 1782 ještě vznikl vikariát skutečský a poličský, takto strukturovaný kraj se stal v roce 1784 součástí královéhradecké diecéze¹³ a ve své podstatě se toto členění zachovalo až do správních změn v roce 1842.

Poněkud nejasnější je situace v původní malé královéhradecké diecézi, kde komparací dochovaných pramenů spíše farní povahy a dosavadní literatury lze charakterizovat stav k určitým datům.¹⁴ K roku 1712 zde existovalo devět vikariátů se sídly v Trutnově, Chlumci, Jičíně, Mladkově, Náchodě, Vrchlábí, Dubenci, Přepychách a v Solnici.¹⁵ K jejich stabilitě či naopak proměnám bude třeba rozsáhlejšího výzkumu v centrálních fondech, což ovšem přesahuje možnosti této práce. V písemnostech biskupského archivu se však podařilo zaznamenat, že v roce 1774 došlo k rozpuštění farností náchodského vikariátu mezi okolní a k drobným přesunům mezi ostatními vikariáty, takže osm vikářů spravovalo své faráře z Bílého Újezdu, Hostinného, Branné, Dobrušky, Jičina, Nového Bydžova, Rokytnice v Orl. horách a Smidar.¹⁶ V následujících čtyřiaadvaceti letech muselo dojít k výraznější reformě, protože k roku 1798 příslušný direktář¹⁷ eviduje jedenáct vikariátů. Změna nastala až po sloučení s částí pražské arcidiecéze, snad v roce 1790,¹⁸ ovšem zda se jednalo o to, aby se správa dělala ve velikostně adekvátních okrscích, nelze na základě dosavadního studia pramenů souvisejících s farními úřady bohužel specifikovat.¹⁹

V roce 1834 vznikl kostelecký vikariát vyčleněním příslušných far z nekořského a rychnovského.²⁰ O osm let později správní reforma ještě zmenšila územní jednotky a přibýlo devět vikariátů, přičemž v jižní sledované části došlo k rozdělení původního vysokomýtského (litomyšlského) vikariátu na dva samostatné se sídly v Litomyšli a Vysokém Mýtě. Zároveň byly v severní části přejmenovány vikariáty třebechovický na opočenský a nekořský na kralický.²¹ V této podobě postačovaly svým úkolům zbytek

¹² Nekvapil (2010), s. 156.

¹³ Nekvapil (2010), s. 157–158.

¹⁴ Jistě přínosná díla Šůla (2005), Šůla (2008) a Štěpánová – Hladký (2008) na některé otázky nedávají stejné odpovědi – viz též kapitola II.C.

¹⁵ SOKA RK, FÚ Solnice, kt. č. 494, inv. č. 1, Pamětní kniha I, 1712–1834, p. 2–4, zkoumané území spravovaly vikariáty *přepyšský, solnický a mladkovský*.

¹⁶ SOKA HK, BA, kt. č. 35, inv. č. 826, sign. IV ch 55, Rozdělení diecéze dle vikariátů a far, 1774, kde jsou předmětem zájmu této práce okrsky *dobrušský, bíloujezdský a rokytnický*.

¹⁷ Directorium (1798), nefol. eviduje následující: *jaromeřský, náchodský, nekořský, rychnovský, trutnovský, třebechovický, vrchlabský, jičínský, novobydžovský, petrovický a poděbradský*, přičemž ke zvolenému území se vztahují zase tři vikariáty, a to *třebechovický, rychnovský a nekořský*. Za laskavé a okamžité zprostředkování direktáře ze Strahovské knihovny jsem vděčná Hedvice Kuchařové.

¹⁸ Šůla (2008), s. 222 odkazuje na katalog kléru z roku 1785 s devíti vikariáty, ovšem rok 1790 neuvádí, a to oproti Šůla (2005), kde je (s odkazem na Řezníček (1915), s. 372) k roku 1785 uváděn navíc vikariát královéhradecký. Podle téhož autora byla nově navržená struktura vikariátních okrsků do Vídně ke schválení zaslána 21. 12. 1789 a 18. 2. 1790 byla potvrzena dvorským dekretem, kdy se ve sloučené diecézi nacházely vikariáty: *královéhradecký, jaromeřský, náchodský, nekořský, rychnovský, trutnovský, třebechovický, novobydžovský, vrchlabský, jičínský, petrovický, poděbradský* (původní královéhradecká diecéze), *chrudimský, chrástecký, vysokomýtský, lanškrounský, pardubický, poličský, skutečský, lipnický, kutnohorský, soutický, německobrodský a žlebský* (dříve pražská arcidiecéze).

¹⁹ Zatímco tištěná nařízení změnu k roku 1774 reflektují soupisem vikářů v roce 1775 (Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Kniha tištěných patentů, 1722–1776), následující dochované církevní normálie (Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Konsistoriální nařízení, 1783–1815) podobnou změnu neodrážejí.

²⁰ Květenský (1969), s. 11–12.

²¹ Šůla (2008), s. 227–229. Directorium (1848) zaznamenává v královéhradeckém kraji vikariáty *královéhradecký, broumovský, kralický, jaromeřský, kostelecký, náchodský, opočenský, rychnovský a trutnovský*, v bydžovském pak *vrchlabský, hostinský, jičínský, hořický, kopidlinský, novobydžovský a poděbradský*, v chrudimském kraji *vysokomýtský, chrástecký, chrudimský, lanškrounský, litomyšlský*,

19. a větší část 20. století, než došlo na základě územní proměny okresů v roce 1960 ke vzniku velkých vikariátů, které se kryly svým rozsahem s tehdejšími okresy. O správní proměně na zpracovávaném území svědčí následující mapky, které umožňují nahlédnout do organizačních změn vikariátů v dlouhém 19. století.²² Vzhledem k tomu, že vznik nových kolatur je v tomto období spíše ojedinělou záležitostí, vyobrazení je nezaznamenávají.

Vymezení práce

Díky již popsanému terénnímu výzkumu, který probíhal systematicky po vikariátech, vymezených jejich hranicemi na začátku 21. století, jsem měla připravený materiál z farností dnešních vikariátů Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí (z něj se od 1. 9. 2009 vyčlenil vikariát Žamberk) a Litomyšl. Jednalo se o 122 farních a děkanských úřadů, které po většinu sledovaného období (konkrétně od roku 1842) patřily do historických vikariátů Opočno, Rychnov nad Kněžnou, Kostelec nad Orlicí, Králíky, Lanškroun, Litomyšl, Vysoké Mýto a Polička. Před rokem 1784 zvolené lokality spadaly pod správu dvou diecézí – pražské a královéhradecké, takže zde lze odhalit i odlišnou úřední tradici.

Práce nebylo možné postavit jen na detailní znalosti písemností z terénního výzkumu, byť toto úsilí a následné zpracovávání nalezených materiálů patřily k té nejzávažnější části nutné heuristiky potřebné k sepsání předkládané práce, ale staly se jen dílčím úkolem coby sběr pozoruhodných podkladů. Předmětem mého zájmu se samozřejmě staly i další archiválie stejných původců uchovávané od 60. let 20. století ve Státních okresních archivech v Rychnově nad Kněžnou, v Litomyšli a v Ústí nad Orlicí, kde jsem provedla jejich plošný průzkum a vytipování vhodných pramenů pro dizertační práci.²³

I když mým původním záměrem bylo představit proměny role duchovních správců od obnovy farní sítě v 17. století až do druhé světové války, zjistila jsem, že bude nutné popisované období více omezit, abych nesklouzla do příliš povšechných konstatování a povrchního líčení. Došlo mi, že popis situace před rokem 1784 je nutně komplikován rozdělením zkoumaného území mezi dvě diecéze a poměrně velkou variabilitou vedených písemností i mezi jednotlivými lokalitami, zachycení vývoje po roce 1918 ztěžuje proměna postavení církve v nové republice a obtížná dostupnost úředních dokumentů farních úřadů z této doby.

Časové vymezení předkládané práce na dlouhé 19. století bylo, stejně jako v případě jejího teritoriálního vymezení, nakonec diktováno především dochovaným materiálem. Počínaje josefínskými reformami narůstá totiž množství jak vedených úředních knih, tak objem spisového materiálu a objevují se detailní kompendia tištěných nařízení i praktické příručky pro úřadování duchovních. Není to však jen desetiletí vlády Josefa II., kdy nároky státu a jeho intenzivní dohled nad nejnižším stupněm katolické duchovní správy je všeobecně znám, ale podobné podřízení církevních úřadů přetrvává po celou první polovinu 19. století. I když v druhé polovině 19. století státní úřady požadovaly pro svou evidenci řadu výkazů a zpráv odesílaných faráři a děkany, reorganizace státní správy, vznik samosprávy a další společenské změny radikálně proměnily i postavení a úkoly duchovních správců.

pardubický, poličský a skutečský, v čáslavském vikariátu čáslavský, dolnokralovický, kutnohorský, ledečský, lipnický, polenský a německobrodský.

²² Pro jejich vytvoření posloužily jako podklad *Directorium* (1798) a *Catalogus cleri* (1902).

²³ Díky vstřícnému přístupu litomyšlských a rychnovských archivářů bylo možné nahlédnout do téměř všech církevních archiválií v těchto archivech, problematičtější situace je v ústeckém archivu, kde mi nakonec bylo umožněno hlavně studium písemností, které jsem v předchozích letech do archivu předala právě z farních depozitářů, a archiválií, o jejichž existenci jsem věděla z dřívějších dob.

I.C Inspirace literaturou

I když předkládaná práce vyšla z pramenů a je na nich postavena, hledala jsem knihy, které by se zabývaly tématem postavení kněze v duchovní správě, celou škálou jeho společenských rolí a také množstvím jeho sociálních vztahů k církevním nadřízeným, patronátnímu pánu, představitelům světských úřadů, k ostatním kněžím, a především k obyvatelům svěřené farnosti.

Dlouhou dobu ze zřejmých ideologických důvodů stály církevní dějiny na okraji zájmu badatelů a církevní témata byla interpretována nikoliv s akribií historika, ale s ideologickými úmysly. Teprve po roce 1989 se tento volný prostor daří zaplňovat dílčími studii i soubornými díly.¹ V množství zajímavých textů se objevují i práce věnované kněžím z pohledu zkoumání identit,² portréty konkrétních osobností jako zástupců svého stavu,³ nechybí ani díla orientované na výchovu a vzdělání duchovních⁴ či naopak na projednání jejich pozůstalostí.⁵ Z hlediska mého zaměření na prameny bych nechtěla opominout ani díla věnované působení duchovenstva ve světle církevních archivů.⁶ Řada textů, věnovaných konkrétním duchovním a jejich působení, s nimiž jsem se v průběhu zpracování a psaní seznámila, je citována v dalším textu, stejně jako texty věnované regionálním dějinám zkoumaného území.

Z prací, které se přímo týkají zvoleného tématu, je třeba vzpomenout také sborník 350 let královéhradecké diecéze, který se ovšem mnou zpracovávanému tématu příliš nevěnoval.⁷ V poslední době k výzkumu nejnižšího stupně církevní správy přispěli z jiné perspektivy také archiváři, kteří připravili obširný metodický pokyn, jenž se věnuje pořádání a také deskripci dokumentů farních úřadů.⁸ Na tuto práci velkého týmu, který zastupoval všechny diecéze české i moravské církevní provincie, navazuje i úsilí další odborné skupiny, věnující se tvorbě obdobné metodiky pro písemnosti úřadů vikariátních.

Je zřejmé, že v rámci této kapitoly není možné ani náznakem představit různorodou literaturu, kterou jsem použila. Ráda bych alespoň vzpomněla několik velmi odlišných prací, jejichž faktografická důkladnost mi velmi imponovala a způsob

¹ Pro starší část zkoumaného období zejména podnětné kompendium Mikulec a kol. (2013), které ve svém historiografickém exkurzu (s. 363–389) shrnuje dosavadní bádání o církevních dějinách v raném novověku, včetně literatury. Na novější a novodobé dějiny se soustřeďuje brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury, zejména monografiemi publikovanými v řadě *Historia ecclesiastica*.

² Na jedné straně lze připomenout barvitý příběh duchovních na přelomu 18. a 19. století, který přinesla pod názvem *Jakobíni v sutaně* Tinková (2011), na straně druhé je to zkoumání identit kněží v 19. a 20. století ((Fasora – Hanuš – Pavlíček (2017) a Hanuš a kol. (2015)). Inspirující je i příspěvek věnovaný duchovním v knize *Člověk českého raného novověku* (Novotný (2007a)).

³ Těchto příspěvků je rozptýlena v různých periodících i samostatných studiích a často kvalifikačních pracích celá řada. Příklady, jak různě je možné pojmut biografie kněží coby zástupců svého stavu, přináší řada kolektivních monografií *Člověk na Moravě*. V dílu věnovaném druhé polovině 18. století jsou to rajhradský benediktin Řehoř Sázavský (Černušák (2008)) a buditel Josef Dobrovský (Hanus (2008)). V navazujícím dílu o 19. století jsou zpracovány osudy olomouckého arcibiskupa Františka Bauera (Černušák (2004)) a Františka Sušila (Hanus (2004)). V dalším svazku, orientovaném na první polovinu 20. století, našli své místo: kněz v Brně – Husovicích a stavebník tamního secesního kostela František Venhuda (Kubíčková (2006)) a představitel katolické moderny Jakub Deml (Putna (2008)).

⁴ Kuchařová – Nešpor (2008), Novotný (2009), pro diecézi královéhradeckou Holoubek (2016).

⁵ Mikulec (2010), Ryantová (2007) a naposledy, byť pro olomouckou arcidiecézi Pumpr (2019).

⁶ Příkladem mohou být práce Lenky Martínkové. Zatímco Martínková (2005) se věnuje vývoji far a vikariátů na Pelhřimovsku, další studie (Martínková (2011), (2012) a (2017)) jsou pak věnovány fungování českobudějovické biskupské konzistoře, případně celé diecéze.

⁷ Polehla (2015), z tohoto sborníku cituji jen práci Stoklásková (2015) a Pavlík – Pokorný (2015). Ke stejnému výročí vyšla i reprezentativní práce věnovaná královéhradeckým biskupům (Croř (2014)).

⁸ Metodický pokyn (2019), který co nejpřesněji specifikuje jednotlivé písemnosti vzniklé z úřední činnosti farních úřadů, ovšem zejména z hlediska formálního.

prezentace minuciózních informací získaných z pramenů byl až překvapivě čtivou interpretací událostí i konkrétních osudů. Zmíněné texty pro mne nebyly jen zdrojem konkrétních historických dat, ale také zásadní inspirací pro napsání předkládané práce.

Podlahovy Dějiny arcidiecéze pražské měly navázat na konfesně orientované práce Františka Krásla⁹ a Klementa Borového¹⁰ a stát se součástí rozsáhlých dějin arcidiecéze tím, že obsáhnou její historii od konce 17. století do počátku 19. století. Ve formě knihy¹¹ se podařilo realizovat pouze první část: dobu arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710).¹² Popis šestnácti let jeho pontifikátu v době snah o upevnění katolické víry i církevní správy zaplnilo v podání pražského světícího biskupa Antonína Podlahy více jak pět a půl stovek stran.

Autor vycházel z archivu arcibiskupství a kromě postavy arcibiskupa Breunera a světících biskupů věnoval svou pozornost i konzistori, jejímu složení, způsobu práce a vymezení kompetencí. Vydané instrukce i úřední korespondence konzistora pak Antonína Podlahu přivedly k rozsáhlé fresce života kněží v duchovní správě, jejichž osud sleduje od studií a svěcení až po smrt a projednávání jejich pozůstalosti. Je tedy zřejmé, že autor shromáždil řadu údajů také o ekonomických otázkách – od majetku farního benefícia i zádušního jmění až po církevní dávky, solní pokladnu i pokladnu farářů. Konečně jako důležitou vidím i část věnovanou vikářům, jejich působnosti a úředním povinnostem. Pečlivé studium písemností arcibiskupského archivu dalo vzniknout faktograficky velmi obsáhlému dílu, které vychází z dobových norem a nařízení, ale doplňuje je řadou příkladů z terénu, jež ilustrují jejich užívání či opomíjení v dobové praxi. Důraz na pečlivou heuristiku a historickou kritiku činí toto dílo Antonína Podlahy přínosným i v současnosti.

Pečlivá znalost rozsáhlých pramenů a původní představa komplexních dějin olomoucké (arci)diecéze provází i práci Rudolfa Zuberu *Osudy moravské církve v 18. století (1695–1777)*. Její první díl,¹³ věnovaný statistice diecéze, postavám olomouckých biskupů i struktuře jejich úřadu, metropolitní kapitule i kapitulám kolegiálním, vyšel o sedmdesát let později než práce Podlahova. I když posledních padesát stran svazku je věnováno farní správě, pro mé téma se ukázal jako klíčový druhý díl, vydaný z autorovy pozůstalosti,¹⁴ který se zaměřuje zejména klérus a náboženský život 18. století.

Rudolf Zuber svou pozornost obrací na výchovu kněží (od nejnižšího stupně farních škol až po univerzitu a semináře), duchovenstvo samé, a to včetně jeho postavení ve společnosti 18. století. Na stránkách své práce dokázal vykreslit každodenní život kněží, jejich vztahy k patronům, farníkům i děkanům a biskupovi, doložené konkrétními příběhy z pramenů. Podnětné byly i kapitoly, v nichž se zabýval zbožností tehdejší společnosti, včetně poutí, bratrstev, svátků a oslav liturgického roku, ale také pověrečnými praktikami. Kromě důležitého srovnání byla tato práce pro mne zásadní i metodologicky, neboť její autor znal soudobou francouzskou historiografickou produkci a používal její přístup a interpretační metody.

⁹ Krásl (1886) zpracoval působení Arnošta Vojtěcha kardinála Harracha v letech 1623–1667.

¹⁰ Borový (1873) a (1877) je autorem dvou děl: Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský. Historicko-kritický životopis a Martin Medek, arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1581–1590.

¹¹ Z doby následující vyšly na stránkách Časopisu katolického duchovenstva pouze dva časopisecké příspěvky Antonína Podlahy (1907) a (1908): Arcidieceze pražská v době sedisvakance (1733–1734) a Arcidieceze pražská v době arcibiskupa Jana Mořice Gustava hraběte z Mandescheidu (1734–1763).

¹² Podlaha (1917).

¹³ Zuber (1987).

¹⁴ Zuber (2003), editory svazku se stali Vojtěch Cěkota a Miloš Kouřil.

Velkou a mnohokrát přečtenou inspirací mi byla práce Pavly Stuchlé Prachatický vikariát 1676–1750,¹⁵ která sice pojednává o období předcházejícím dlouhému 19. století, ale analytický pohled autorky na různé oblasti duchovní správy na území vikariátu v jižních Čechách, založený na pečlivém a rozsáhlém studiu pramenů, se blížil mému záměru, jak zpracovat proměnu rolí duchovních správců, patrně nejvíce. Autorka usilovala o interpretaci života a úředního počínání duchovních správců a představila tak skutečnosti v českém prostředí dosud opomíjené a nezformulované. Na stranách její knihy defilují lidské příběhy i reálné události, které v kontaktu s dobovými normami ukazují, jak mnohotvárný byl mikrokosmos více než deseti farářů a jejich vikáře. Autorka se zabývá samotným vikariátem, jeho vznikem, i vikářovými kompetencemi a jeho postupy v interakci s duchovními správci i nadřízenými. Činnost duchovních správců na zvoleném území Pavla Stuchlá interpretuje jak na základě pramenů nacházejících se na centrální úrovni (Archiv pražského arcibiskupství, Tereziánský katastr), tak archiválií patronátních i dokumentů nižší církevní správy (úřady farní, děkanské a vikariátní). Nepomíjí ani úřední agendu měst, s jejichž představiteli musel duchovní kooperovat. Její pečlivá znalost norem té doby umožňuje rozvinout plastický obraz skutečného života, který mnohdy nebyl konvergentní s ideálem vyžadovaným arcibiskupstvím.

Stejně tak mi její práce umožnila porovnat pastorační péči o svěřené duše i strategie, které zaujímali kněží 17. a 1. poloviny 18. století, se situací v době pozdější, ať se to týkalo katechezí, misí, svátostí, pobožností, procesí či poutí. Přes jisté odlišnosti ve správě pražské a královéhradecké diecéze mi strany zmíněné práce, které pojednávaly o hmotném zajištění beneficí, umožnily najít styčné body, a naopak odkrýt i různé pojmání této otázky v 18. a 19. století. Díky popisu jmění kostelů autorka přiblížila raně novověké kořeny záduší a věnovala se i patronátním vztahům. I zde jsem měla možnost srovnávat řadu odlišností daných nejen prostorovou vzdáleností lokalit, ale také změnou, kterou přinesly reformy druhé poloviny 18. století.

Prostředky potřebnými pro zajištění provozu kostelů i výživu duchovních se zabýval také Pavel Pumpr v knize Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století.¹⁶ Podařilo se mu téměř dokonale popsat ze všech stran finanční záležitosti farností, které spojovala (na rozdíl od předchozí knihy) příslušnost k jednomu patronátu. Popisuje téměř stejné časové období jako Stuchlá, ovšem pouze z jednoho přesně zacíleného pohledu – a to na ekonomické fungování složitého organismu patronátní úřad – správce farnosti – vikář. Tento jeden úhel pohledu je také podložen podrobným studiem pramenů, v nichž dominují patronátní spisy ve velkostatku, kombinované s farářskými relacemi z Archivu pražského arcibiskupství, zatímco písemnosti far a vikariátů byly využity jen okrajově.

Zatímco první dva autoři vycházejí především z centrálních fondů, Pavel Pumpr užívá fondy velkostatku a publikace Pavly Stuchlé je rozkročena mezi fondy centrálními a místními, je předkládaná práce postavena především na pramenech farních, děkanských a vikariátních archivů. Je to možné zejména díky tomu, že pramenů v dlouhém 19. století výrazně přibýlo a umožnily širší záběr – v tomto případě předkládaný pokus o komplexní pohled na faráře a jeho různé sociální role, včetně jeho zapojení do celé sítě společenských vztahů. Zvolené období je ovšem dosti dlouhé a je tedy pravděpodobné, že větší záběr práce znamená, že mé líčení sklouzává po povrchu a dochází k určitému zjednodušování...

¹⁵ Stuchlá (2004).

¹⁶ Pumpr (2010).

II. PRAMENY

Stavebními kameny pro předkládanou práci se staly písemnosti farních archivů, zejména ty, s nimiž jsem měla možnost se seznámit při průzkumech far ve východní části dnešní královéhradecké diecéze.¹ Torzálně dochované dokumenty postupně skládaly obraz úředního působení duchovních na nejnižším stupni římskokatolické církevní správy a dokumentovaly jejich roli uprostřed náboženské obce i místní komunity. Některé měly i privátní charakter a odrážely osobnostní rysy, vzdělání i myšlenkový svět svých původců.

Úřední knihy a spisy, jež děkani, faráři a lokální kaplani byli povinni vést a jež podléhaly kontrole nadřízených, odrážejí úlohy duchovního správce, které byly ve své době vnímány jako důležité. Dlouhodobé uchování těchto písemností dalo vzniknout farním archivům, jejichž skladbu a rozsah lze poznat z inventárních soupisů, elenchů, podacích protokolů a pořádacích schémat, z nichž několik bylo nalezeno nalepených v ojediněle dochovaných historických archivních skříních. Stopy po uspořádání a formě uchovávání farních dokumentů mohou přiblížit vnímání vlastního poslání očima samotných protagonistů. Typy uchovávané úřední agendy, její rozčlenění, uspořádání i pomůcky, které v materiálu umožnily snadnější orientaci, jsou dokladem toho, co soudobí duchovní správci považovali ze svého působení za důležité, jak vnímali souvislosti mezi jednotlivými typy vyřizované agendy a jak naplňovali normy a nařízení nadřízených, kteří se k farním písemnostem a archivům také vyjadřovali. Proto bude pozornost věnována registraturním pomůckám a také pořádacím schématům farních archivů ze zkoumané oblasti, a to od pozvolných počátků až po rok 1918.

Pohled, vycházející z dochovaných písemností farních archivů, významně ovlivnily i osudy těchto fondů po vzniku Československé republiky. Velký propad v kvalitě i kvantitě úřadování duchovních správců po roce 1948 je pochopitelný na pozadí politického vývoje. Odraz této změny (částečně pozorovatelné i v předchozím období) nalezneme také na stavu fondů uložených na farách. Smlouvy uzavřené počátkem šedesátých let 20. století znamenaly odvoz a deponování písemností farních a vikariátních úřadů v příslušných okresních archivech. Přestože to tehdejší kněží nemohli nevnímat než jako další šikanu ze strany vládnoucího režimu, je nepochybné, že přesun archiváliím prospěl a v některých případech znamenal i jejich fyzickou záchranu.

Přestože většinu pramenů této práce je možné nalézt ve fondech farních archivů (z části roztržených mezi státní okresní archivy a Depozitář Biskupství královéhradeckého), bylo nutné nahlédnout i do dalších archivních fondů, ať již církevních (spojených s vikariátními úřady, královéhradeckým biskupstvím a pražským arcibiskupstvím) či světských právnických osob, mezi něž patřily patronátní úřady, školy nebo místní komunity. Významem nikoliv poslední částí pramenné základny této práce se pak staly informace vyčtené z tištěných nařízení církevních a státních úřadů a také ze soudobých příruček pro klérus, které zprostředkovaly potřebné zkušenosti z pastorační či rady pro bezchybné úřadování.

¹ Jak již bylo uvedeno v kapitole I.A, od roku 2005 jsme s Janou Opletovou prováděly průzkum písemných dokumentů v královéhradecké diecézi, které zůstaly v držení svých původců. Kromě farních budov určených k prodeji či dlouhodobému pronájmu, kde hrozila ztráta či poškození těchto dokumentů, jsme se rozhodly systematicky zpracovat všechny písemnosti na území čtyř dnešních vikariátů – orlickoústeckého, žamberského, rychnovského a litomyšlského. Jednalo se o 122 historických farností s různým stupněm dochování archivního materiálu.

II.A Farní archivy, písemnosti a jejich uspořádání do roku 1918

I když není vhodné podceňovat ztráty, které v písemnostech katolické farní správy mohla zapříčinit reformace, požáry či ozbrojené konflikty, obvykle se předpokládá, že badateli postrádané farní archiválie z doby před rokem 1600 patrně vůbec nevznikly. Podle názoru odborníků¹ je třeba počítat s tím, že duchovní spravující jednotlivé kolatury nevedli až do poloviny 16. století téměř žádné úřední knihy. Hospodářské záležitosti kostelů zůstávaly pod dohledem patrona, zádušní účty byly často vedeny laiky (kostelními otcí) a obroční příjmy si farář poznamenával jen pro svou vlastní potřebu, například na volné místo do misálu² – zejména pokud se jednalo o tzv. manuální stipendia, související s odměnou za odsloužení mše. Ani matriční agenda (zachycující křty, sňatky a úmrtí) nebyla systematicky zapisována a potřebná potvrzení tak byla záležitostí pamětníků, kteří konkrétní skutečnost dosvědčili. V případě nutnosti bylo přijetí svátosti zlistiněno radou města či zaneseno do městských knih.

Zatímco ustanovení tridentského koncilu se výslovně zmiňuje pouze o knize, do níž má farář *zaznamenávat jména manželů a svědků i den a místo uzavření manželství a tuto knihu u sebe pečlivě uchovávat*,³ pražská synoda roku 1605 už přináší vzory pro zápis křtu, svatby a mezi povinnostmi faráře zmiňuje jak vedení soupisu duší, tak také závazek vyhotovit dva exempláře inventáře evidujícího majetek záduší i obrocí.⁴ Pět typů knih, pro něž předepisuje závaznou podobu zápisů *Rituale Romanum*, vydané poprvé roku 1614, tvoří matriky narozených, oddaných a zemřelých, dále matrika biřmovanců a evidence farníků, nazývaná soupis duší.⁵

Péče o úřední knihy a spisový materiál farních archivů na území pražské arcidiecéze do roku 1784

Zmíněná nařízení z prvních dvou desetiletí 17. století definovala nejdůležitější úřední knihy farních archivů, ovšem problematika jejich ochrany, uchovávání a vhodného uložení je zmiňována až později. Určitou kontrolu péče o nejvýznamnější listiny a úřední knihy zajišťovaly kanonické vizitace, ty se však kvůli pomalé obnově sítě katolických farností a velké rozloze vikariátů konaly spíše nepravidelně. Zaměřili se nejprve na jižní část zkoumaného území, které až do roku 1784 bylo součástí pražské arcidiecéze, je možné doložit, že již od konce 17. století měli vikáři povinnost vést své úřední knihy a také dohlížet na stav písemností, tvořících základ farních archivů ve svém úředním obvodu.⁶

¹ Například Pražák (1971), Beránek (1971), Hlaváček – Hrdina (2003), Kouřil (2003).

² Příkladem může být misál určený pro pražskou diecézi, vytištěný v Norimberku roku 1503, kde na rectu zadní předsádky jsou poznamenány platy ke kostelu v Korouhvi z roku 1574 (Depozitář, Farní knihovna Bystré, sign. RB 163) – podrobnosti přináší Klepačová (2009), s. 31.

³ Toto ustanovení je součástí 1. hlavy Dekretu o uzavírání manželství, přijatého na 24. zasedání tridentského koncilu dne 11. 11. 1563 (Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 209).

⁴ Synodus archidioecesis Pragensis (1605), s. 82–83 (ustanovení týkající se křestní matriky), s. 174 (matriky oddací), s. 212 (inventářů), s. 215–216 (soupisu duší).

⁵ Zmíněné formuláře jsou přetiskovány i v následujícím století a také v různých diecézních úpravách rituálu, příkladem může být *Rituale Romano-Pragense* (1731), kde na s. 441–452 první části jsou: *Formulae scribendae in libris habendis apud parochos, ut infra notatur*, a to v následujícím pořadí: *Forma describendi baptizatos in primo libro, Forma describendi confirmatos in secundo libro, Forma describendi coniugatos in tertio libro, Forma describendi statum animarum in quarto libro, Forma describendi defunctos in quinto libro*.

⁶ Martínková (2012), s. 119–120 přináší následující tvrzení: *Vikáři byli už od konce 17. století povinni do svého vizitačního protokolu zahrnout i obsah farního archivu, jeho stav, uložení a případně i zjištěné nedostatky. Právě závady měly být co nejdříve oznámeny arcibiskupské konsistoři, aby mohla včas*

Bližší informace pak nalzáme v nařízení, které pražský arcibiskup Jan Josef Breuner nechal vytisknout počátkem roku 1697 pod titulem *Instructio brevis pro vicariis foraneis ac parochis archidioecesis Pragensis*.⁷ V první části se zde nachází instrukce pro vikáře, kteří byli povinni bdít jak nad farnostmi, tak nad faráři svého okrsku – tak například od duchovních vybírat potvrzení o vykonání svaté zpovědi, vybídnout je k sepsání závěti v nebezpečí smrti a po ní zajistit i sepsání inventáře jejich pozůstalosti.⁸ S arcibiskupskou konzistoří však měli vikáři komunikovat nejen v těchto případech – hlásit měli i výskyt kacířů i *cokoliv nepřístojného proti řádu svaté římské církve*,⁹ na druhé straně měli zajistit distribuci, ohlášení a dodržování patentů zaslaných z konzistoře.¹⁰ Instrukce také výslovně popisuje dvě knihy, které měl vikář vést, z nichž jedna měla evidovat *reditus obventiones, decimas, agros et similia* každé farnosti vikariátu,¹¹ v druhé *zvláštní knize* měla být *zaznamenána jména, příjmení, stáří a rodiště farářů sobě podřízených, jakož i na jaký titul byli ordinováni* a také další informace, které *mají do protokolu vikariátního zapsati při každé vizitaci*.¹²

Na instrukci pro vikáře navazuje podrobný popis doporučené formy každoroční vizitace (*forma visitationis*), která začínala v kostele a zabývala se jak stavbou, tak vybavením a bohoslužebným provozem. V sakristii se vikář měl přesvědčit o stavu bohoslužebných knih, výslovně jsou jmenována: *Missalia, Gradualia, Antiphonaria, Psalterium et Breviarium Romanum, Agendae sacramentalis et caeremonialis Pragenses, Directorium Divinorum officiorum*. Na tento výčet pak bezprostředně navazují knihy, které musel farář pro svou kolaturu vést sám: *Catalogus anniversariorum et processsionum, Libri item baptizatorum, contrahentium matrimonia et mortuorum*. Vikáři také měli vyžadovat, aby duchovní správci předložili evidenci všech katolíků – biřmovaných i přistupujících k sv. přijímání – a také heretiků. Vikáři mělo být předloženo i *Inventarium totius sacrae supellectilis*.¹³

zakročit proti faráři, který nepečoval o farní dokumenty dostatečně. Díky tomuto zpravidla důsledně dodržovanému postupu se v průběhu první poloviny 18. století podařilo dosáhnout stavu o mnohý stupeň uspokojivějšího než na konci předchozího věku. Informace je v článku doložena značně neurčitě, autorka se dovolává vlastních zkušeností i příspěvků z poděbradské konference – viz Nešpor (2007). Z výzkumu na farářích, které byly do roku 1784 součástí pražské diecéze, se tuto skutečnost zatím doložit nepodařilo.

⁷ Viz *Instructio brevis* (1697), překlad přináší Podlaha (1917), s. 142–169. Již Kubíček (1903) spojil tuto instrukci se starší normou vydanou roku 1666 pro olomouckou diecézi biskupem Karlem z Liechtensteina Castelnoru, kde Jan Josef Breuner působil nejdříve jako generální vikář a poté i jako světící biskup. Na její význam pro vikariátní a farní archivy upozornila Martínková (2012), s. 122–124.

⁸ Zmíněná ustanovení přináší *Instructio brevis* (1697) v článcích XII.–XIV., s. 15–18, Podlaha (1917), s. 145–146.

⁹ *Instructio brevis* (1697), článek XX., s. 20, Podlaha (1917), s. 147.

¹⁰ *Instructio brevis* (1697), článek XVII., s. 19, Podlaha (1917), s. 146: *Patenty z konsistoře zaslané k ohlášení po farářích a kostelích, necht' vikáři jednotlivým farářům pošlou a prohlásiti dají, jakož i pak nad tím bdí, aby nařízení v nich obsažená byla prováděna.*

¹¹ *Instructio brevis* (1697), článek XXI., s. 21, Podlaha (1917), s. 147: *Potřeba a závažné příčiny vyžadují toho, aby vikáři měli ve zvláštní knize sepsány příjmy, dávky, desátky, pole a podobně všech far svého okrsku, aby faráři, kdyby jich ve svých farářích nemohli naléztí nebo vyzvěděti, alespoň od vikáře o tom mohli nabýti poučení.*

¹² *Instructio brevis* (1697), článek VI., s. 11–12, Podlaha (1917), s. 145: *Vikáři mají přesně věděti, kolik mají farářů sobě podřízených; ve zvláštní knize měli mít zaznamenána jejich jména, příjmení, stáří a rodiště, jakož i na jaký titul byli ordinováni; dále měli bedlivě vyzvěděti a poznamenati, z které jsou diecéze, od koho byli prezentováni, kdy byli potvrzeni, a v držení fary uvedeni; jsou-li z jiné diecéze, zda mají dimissorialie a formáty od svého ordinaria nebo jestliže je při úřadu arcibiskupském uložili, zda mají autentické jejich opisy, což vše mají do protokolu vikariátního zapsati při každé vizitaci farářů podřízených.*

¹³ *Instructio brevis* (1697), s. 27: *An omnium insuper catholicorum, confirmatorum et communicantium utriusque sexus nomina specialiter notata habeant curati, simul haereticorum, ut de omnibus, at qualemcunque requisitionem superiorum valeant rationem reddere. An confectum denique sit*

Třetí část téže instrukce je určena farářům a soustřeďuje se zejména na jejich liturgické, pastorační a stavovské povinnosti. V sedmdesáti člancích této *Instructio pro parochis* je povinnost vést úřední agendu vysloveně zmíněna pouze dvakrát – a to v případě křestních a oddacích matrik¹⁴ a *zvláštní knihy*, v níž mají být *poznámenány a popsány důchody náležející po právu nebo zvyklosti ke kostelu či faře*.¹⁵ Toto rozložení svědčí o tom, že nadřízení duchovních správců si byli vědomi důležitosti správně vedené úřední agendy, nicméně větší důraz byl v této době kladen na vikáře, kteří tvořili důležitý mezičlánek duchovní správy a měli praktickou možnost zasáhnout v případech zjištěných nešvarů na konkrétních farázech.

Svědčí o tom ostatně i skutečnost, že pozornost pravidelných *patentes vernaes*,¹⁶ které byly distribuovány i v jižní části zkoumaného území (jež náleželo až do roku 1784 k pražské diecézi), byla v první polovině 18. století upřena především na archivy vikariátů. Už roku 1721 se odcházejícím vikářům přikazuje, aby všechny písemnosti vikariátního archivu zanechali svým nástupcům a nic si z něj nevzali pro vlastní potřebu.¹⁷ Toto ustanovení by mohlo poukazovat i na existenci spisové části vikariátního archivu, o níž se zmiňují *patentes vernaes* z roku 1750. Tehdy jsou okrskoví vikáři žádáni nejen o to, aby si vytvářeli koncepty svých podání ke konzistoři kvůli jasnosti, jednoznačnosti a také kaligrafičnosti odesílaného originálu, ale také kvůli tomu aby *ipsos conceptus, seu maculatoria in archivo officii vicaratus, quemadmodum in cancellariis, ac registraturiis fieri consuevit, in fasciculis per singulos annos distinctis asservaturi*. Pro lepší orientaci v uspořádaných fasciklech rozdělených podle let měly být zavedeny i pomocné knihy označené *Protocollum omnium negotiorum et causarum*. Každá měla být rozdělena do dvou sloupců, přičemž první, určený pro odeslanou korespondenci, měl nadpis *Relata* a druhý, označený *Resoluta*, sloužil pro přijaté dokumenty. Pod oběma nadpisy měl být regist každé písemnosti začínající datem odeslání či přijetí. Na konci knihy měl být vytvořen abecední rejstřík všech zde obsažených kauz.¹⁸

O patnáct let později se z téhož pramene¹⁹ dozvídáme i o dalších knihách, které měly být součástí vikariátního archivu. Jednalo se celkem o sedm knih – kromě již popsaného *Protocollum vicariatus*, který je zde lépe přiblížen pomocí příkladů registů přijatých i odeslaných písemností, to měly být vyvázané *Patentes vernaes* i s abecedním rejstříkem podle obsahu jednotlivých částí,²⁰ dále *Liber memorabilium*,²¹

Inventarium totius sacrae supellectilis. Podle mého přesvědčení se jedná o soupis duší a inventář kostelního mobiliáře Podlaha (1917), s. 149.

¹⁴ *Instructio brevis* (1697), článek LII., s. 77–78, Podlaha (1917), s. 163: *Co se křtu a svátosti manželství týče, co nejzevrubněji dbejtež, by knihy založili, do nichž by jména pokřtěných a jejich kmotrů, jakož i jména snátek uzavírajících a jejich svědků (jak sněm Tridentký nařizuje) pilně zaznamenávali, by mohlo býti zjištěno příbuzenství duchovní.*

¹⁵ *Instructio brevis* (1697), článek X., s. 49: *Fructus, proventus, decimas et alias obventiones parochiae suae nullo modo sibi a quoquam subrahi patiantur, multoque minus ipsi abalienare quoquo modo attentent, gravissimis poenis, si in hoc deliquerint, puniendi. Tales autem redditus ad ecclesiam sive parochiam, de iure vel consuetudine pertinentes, cum omni diligentia et fidelitate in speciali libro descripta et consignata habeant, fundationesque sibi incumbentes accuratissime perficiant.* Podlaha (1917), s. 154.

¹⁶ Podrobněji o těchto nařízeních pražské arcibiskupské konsistoře viz kapitola II.D. a také III.J.

¹⁷ SOkA Litomyšl, FÚ Bystré, kn. č. 3, Arcibiskupské patenty, 1711–1764, záznam k roku 1721, § 9: *Vicarii resignantes vicariatus arcivium extradunt sucesori et nihil in eo secum exportet.* Viz také Stuchlá (2004), s. 49 (pozn. 14 – pro příkaz o nesměšování písemností cituje ještě starší *patentes vernaes* z roku 1681 Martínková (2012), s. 124).

¹⁸ Arcibiskupská nařízení, 1725–1782, *Patentes vernaes* pražské arcidiecéze z 8. 3. 1750, § 15.

¹⁹ Tamtéž, *Patentes vernaes* pražské arcidiecéze z 26. 3. 1765, § 12.

²⁰ Zde příslušná norma odkazuje na *patentes vernaes* z roku 1747 (§ 12) a 1751 (§ 21).

²¹ Tyto tzv. pamětní knihy (ve skutečnosti se ovšem jednalo o kopiář korespondence přijaté vikářem a předávané příslušným duchovním správcům) byly předepsány *patentes vernaes* z roku 1734 (§ 15).

do níž měly být opisovány misivy a dekrety týkající se kostelů a kléru ve svěřeném obvodu, a *Liber receptorum*, obsahující mandáty, rozhodnutí a dispensy vydané konzistory, včetně žalob podřízených. Zde se počítalo s tím, že *Liber receptorum* bude obsahovat spíše registry (obdobně jako *Protocolum vicariatus*), ale popsaná rozhodnutí, kvitance a žaloby budou uloženy ve vikariátním archivu samostatně (mimo obvyklé roční fascikly konceptů a přijatých písemností), aby byly lépe dohledatelné.

Další předepsaný svazek byl označen jako *Liber informationum seu relationum* a měl obsahovat buď opisy, či podrobné poznámky z písemností, které z různých důvodů nebyly součástí vikariátního archivu, ale jejich informace byly klíčové pro další úřadování vikáře. I u této knihy měl být abecední rejstřík koncipovaný však jako jmenný a místní, tj. zohledňující lokality i jména duchovních. Šestá kniha shrnovala agendu *pravittatis haereticae, in quo expeditiones, examina, relationes, reversales et sententiae diligenter notentur*. Vedle nekatolíků bylo povinností vikáře evidovat v celém svém okrsku také ty, kteří přijali svátost biřmování.²²

Navzdory tomu, že citované nařízení jarních patentů z roku 1765 přísně nařizovalo oddělení vikariátního archivu od písemností benefícia, jehož byl vikář v té době správcem, na sledovaném území se tak dělo patrně v menším množství případů. Určitou blízkost mezi farními archivy a archivy vikariátů ukazují i některé normálie – v *patentes vernaes* pražské arcidiecéze z roku 1759²³ byl farářům i farním administrátorům nařízeno, aby zavedli pro písemnosti uložené ve farním archivu obdobné *Protocollum* evidující odeslanou a přijatou korespondenci, jako bylo již zmíněné *Protocollum vicariatus*, předepsané roku 1750 pro evidenci spisů ve vikariátním archivu.

Nicméně z normálií pražské diecéze toho o farních archívech mnoho nevíme – a to navzdory ustanovení římské synody z roku 1725, která v části *De fide instrumentorum* zdůraznila povinnost vést inventáře kostelního mobiliáře kostelů, ale také všem chrámům počínaje katedrálami a konče farními přikázala zřídit archiv *cum suo indice seu catalogo, archivistae manu subscripto*.²⁴ Na základě dochovaného materiálu Lenka Martínková navrhla pro jižní část zmíněné arcidiecéze tři vývojové etapy, které postupně přinesly proměny kvalitativního charakteru formy, obsahu, poslání i způsobů ukládání písemností. První období vymezuje od roku 1627 do přelomu 17. a 18. století, označuje je jako *dobu rekonstrukce církevní správy* a zmiňuje dochování *neúplných záznamů ve farních kronikách a urbářích*, malého množství *listin a občas také nějakého spisu hospodářského nebo nadačního obsahu*. *Od poslední čtvrtiny 17. století rychle přibývaly matriky*.

Druhé období od konce 17. zhruba do poloviny 18. století nazývá autorka *dobou rozvoje církevní správy*, kdy se začínají vést *matriky narozených, oddaných a zemřelých a ze stejné doby pocházejí farářské relace o stavu farností, řazené podle jednotlivých vikariátů*. *V tomto období se začaly vést farní kroniky nebo spíše smíšené pamětně-úřednické knihy i tam, kde do té doby zavedeny nebyly. Záznamy byly obvykle tvořeny podle rubrik farářských relací a doplňoval je farní a kostelní inventář, jmenovitý seznam a také testamenty duchovních*. Tyto doklady mohou být také součástí *samostatně vedených farních urbářů či rejstříků desátků*. Nově se vedle nich objevují *především nadační knihy a seznamy nadací, knihy nedoplatků k zádušní kase a samozřejmě velmi cenné knihy kostelních a zádušních účtů*. *Koncem tohoto období se začínají povinně vést knihy o zkouškách snoubenců (roku 1745) a knihy biřmovaných (roku 1748), ale také knihy ohlášek bohoslužeb, katechezí a protokoly z výslechů*

²² I tato kniha měla být už vikáři vedena na základě *patentes vernaes* z roku 1745 (§ 6).

²³ Arcibiskupská nařízení (1725–1782), *Patentes vernaes* pražské arcidiecéze z 30. 3. 1759, § 17.

²⁴ Concilium Romanum (1726), s. 42–43.

heretiků. Přibývá arcibiskupských i jiných listin, ve spisech se začínají hojněji objevovat tzv. jarní a podzimní patenty pražské arcibiskupské konsistoře (tištěné i opisované), konsistoriální misivy a kurendy.

Začátek třetí etapy, Lenkou Martínkovou charakterizovanou jako *doba státních zásahů do církevní správy*, lze spojit s počátky tereziánsko-josefinských reforem, konec pak až s polovinou 19. století. Autorka upozorňuje na *reorganizaci farních a vikariátních registratur po vzoru spisové normy zavedené v padesátých letech 18. století u krajských úřadů*, na dělení *do věcných skupin, podle nichž měly být vytvořeny i repertáře farních registratur*, zároveň však konstatuje, že *tento systém byl sice v jihočeské oblasti zaveden takřka celoplošně, do pozdějších dob se z něho (kvůli častému přemanimulování těchto registratur) nezachovalo až na ojediněle dochované staré spisové elenchy takřka nic.*²⁵ I když předchozí tvrzení budou ještě korigována o výskyt farních archiválií a stopy po jejich uspořádání ze zkoumané oblasti v následujících kapitolách této práce, je možné charakteristiku výše uvedených tří vývojových etap převzít pro nastínění vývoje farních archivů v jižní části zkoumané oblasti královéhradecké diecéze. Epilogem pak může být ustanovení *patentes vernaes* z roku 1773, kde bylo farářům pražské arcidiecéze nařízeno, aby z kostelního jmění pořídili skříň k uložení jak knih, tak dalších dokumentů farního archivu.²⁶

Péče o úřední knihy a spisový materiál farních archivů na území královéhradecké diecéze do konce 18. století

I když pro severní oblast východní části dnešní královéhradecké diecéze, která již od jejího zřízení patřila pod pravomoc královéhradeckých biskupů, není možné shromáždit tolik normálií týkajících se farních písemností, je možné připomenout ustanovení biskupské konsistoře z 22. prosince 1776,²⁷ které odkazuje k předchozímu výnosu o vikariátních archivech z 6. února 1776²⁸ a taxativně vymezuje deset nepostradatelných knih pro farní agendu:

1. Kniha ohlášek bohoslužeb (*Libellus promulgationum*), v níž měly být ve všech jazycích farníků zaznamenány důležité informace přednášené od ambonu o nedělích a svátcích.
2. Matrika biřmovaných (*Liber confirmatorum*), která měla (podle formuláře předepsaného pro celou diecézi roku 1774) obsahovat jména všech farníků, již tuto svátost přijali.
3. Kniha opisů patentů a biskupských nařízení s abecedním rejstříkem (*Liber patentium et ordinationum episcopaliū scriptarum*).
4. Abecední rejstřík tištěných patentů (*Repertorium seu Index alphabeticus patentium*) měl navazovat na uložení těchto nařízení v krabicích označených římskými čísly. Odkazy pak mají obsahovat nejprve číslo krabice, pak rok vydání a pak označení konkrétního patentu.

²⁵ Tento a dva předchozí odstavce jsou citovány a parafrázovány ze studie Martínková (2005), s. 109–112.

²⁶ Arcibiskupská nařízení (1725–1782), *Patentes vernaes* pražské arcidiecéze z 19. 3. 1773, § 7: *In quibusdam domibus parochialibus cuiuslibet obtutui patent libri parochiales cum caeteris synodalibus. Ne itaque hi cuiusque manibus contrectari queant, volumus et praecipimus: ut expensis ecclesiae quilibet parochorum sibi scrinium portula sera munienda provisum fieri curet, ad quod praedicti libri cum caeteris documentis ad archivum spectantibus et unice ibidem asservandis reponantur; clavis vero ab hujuscemodi scrinio clauso in nullius alterius, quam solius curati manibus existat.*

²⁷ SOKA RK, FÚ Bartošovice, kt. č. 1, inv. č. 1, Kniha psaných nařízení, 1747–1782, p. 90–92, na p. 92–93 se nacházejí příklady vyplnění některých knih, včetně doporučených titulů všech knih.

²⁸ Norma určená pro vedení vikariátních archivů v královéhradecké diecézi z 6. 2. 1776 je uvedena v tištěných nařízeních, např. Soukromá sbírka (neinv.), Kniha tištěných nařízení, 1734–1790, p. 633–642.

5. Již popisovaný protokol odeslané a přijaté korespondence (*Liber emanatorum et receptorum*), který měl být také provázán s čísly fasciklů, v nichž jsou koncepty i originály registovaných písemností uloženy.
6. Knihu evidence nekatolíků (*Liber pravitatis haereticae*), která měla být rozdělena do tří částí – první měla evidovat zkoušky osob obviněných z hereze a jejich vyznání víry, druhá osoby rozhrěšené a třetí jména těch, kteří odešli do nekatolických krajín.
7. Kniha opisů přijaté a odeslané korespondence s formulářovou sbírkou (*Protocollum beneficium*) měla obsahovat chronologicky řazené opisy úřední korespondence a také formuláře běžně vydávaných písemností pro snadnější vyřizování úřední agendy.
8. Kniha zkoušek snoubenců (*Liber examinum antematrimonialium*) zahrnovala záznam rozhovoru se snoubenci a svědky v jejich mateřštině, předcházející předepsaným ohláškám sňatku.
9. Pamětní kniha (*Liber memorabilium*) podle připojené charakteristiky byla určena pro záznamy všeho důležitého pro orientaci budoucích duchovních správců farnosti.
10. Kniha katechezí (*Diarium catechesium*) měla být drobného osmerkového formátu a obsahovat témata promluv v mateřském jazyce farníků.

Vedle těchto svazků, mezi nimiž překvapivě chybí běžně vedené matriky pokřtěných, oddaných a zemřelých nebo soupisy duší, se v této době ve farních archivech potkáváme i s řadou účetních knih, které souvisely s nutností dohlížet na ekonomickou stabilitu jak kostelního, tak beneficiátního jmění. Zatímco tyto knihy mezi výše předepsanými tituly zmíněny nejsou, nalezneme zde několik typů úředních knih, které měly sloužit pro snazší orientaci v stále přibývajícím úřední korespondenci, matričních přílohách, různých tištěných nařízeních a spisovém materiálu obecně. Už v této době byly některé dokumenty společně vyvázány do formy svazků, jiné očíslovány a spojeny do fasciklů, další uloženy v již zmíněných schránkách.

Pomocné knihy pro evidenci spisového materiálu dochované na zkoumaném území v poslední třetině 18. a první třetině 19. století

Pomocné knihy, usnadňující orientaci ve spisovém materiálu, se nejprve uplatnily v případě nařízeních a patentů, jejichž počet – a to jak tištěných, tak opisovaných²⁹ – od sedmdesátých let 18. století strmě stoupal. Jak ukázalo nařízení hradecké konzistoře z prosince 1776, v případě opisovaných nařízeních se s rejstříkem počítalo na konci knihy, pro tištěné se vyhotovovala zvláštní evidence, občas obsahující odkazy i na psané normy.³⁰ Výrazná proměna nastala díky pravidelně tištěným konzistoriálním kurendám, vydávaným v královéhradecké diecézi v německém jazyce od roku 1833, jejichž součástí se staly tištěné rejstříky. Proto se v některých případech do již zavedených rejstříků začala zapisovat korespondence, resp. jména žadatelů, např. o výpisy z matrik.³¹

Mnohem různorodější se jeví situace týkající se samotného spisového materiálu. Jako první k evidenci přistupují větší farnosti, lze však vnímat jiné zvyklosti v částech příslušejících původně k pražské arcidiecézi. V celku, který byl součástí královéhradecké diecéze už od jejího vzniku, kde se podle nařízeních z roku 1776 zejména v rozsáhlejších a lidnatějších farnostech³² objevují knihy přijaté a odeslané

²⁹ Příkladem mohou být DÚ Vysoké Mýto, DÚ Žamberk, DÚ Polička či FÚ Bartošovice a FÚ Jablonné.

³⁰ Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Index k psaným a tištěným nařízením, 1721–1777.

³¹ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Rejstřík nařízeních, 1789–1853.

³² Dochováno v SOkA RK, DÚ RK, kt. č. 391, inv. č. 89, Podací deník, 1775–1800 a FÚ Vamberk, kt. č. 566, inv. č. 35, Patenty, 1794–1826 (zde nařízení, s. 18 a 19 – psané nařízení o farních knihách z prosince 1776) a SOkA RK, FÚ Velký Uhřínov, kt. č. 548, inv. č. 18, Protokol farnosti, 1776–1777.

korrespondence (*Liber emanatorum et receptorum*), v nichž zachycená regesta (rozdělená v levé polovině strany na *Emanata*, v pravé pak na *Recepta*) jsou řazena chronologicky s uvedením data i uložení. Vedení této knihy se patrně ukázalo jako poměrně zdlouhavé a nepraktické, takže například na Děkanšském úřadě v Rychnově nad Kněžnou tak pořizovali záznamy pouze v letech 1775–1777 (první dva roky byly patrně psány zpětně). V letech 1799–1800 zde písemnosti evidovali nejprve abecedně, ale v jejich rámci zůstalo rozdělení stránky na *Emanata* a *Recepta*.³³ Zatímco v Rychnově tak byla zachycena korespondence s konzistory a majitelem panství, příp. zástupcem velkostatku, na Děkanšském úřadě Vamberk se rozhodli pro zavedení register spojených s kopiářem evidujícím pouze korespondenci s biskupskou konzistorig, což ovšem předesílá titulní list.³⁴

Obdobný úkol plnily i knihy nazvané *Protocollum exhibitorum et expeditorum*, které byly zavedeny na základě nařízení *patentes vernaes* pražské arcibiskupské konzistory z roku 1759. Takto nazvaný rukopis, založený roku 1806, se dochoval například ve fondu dolnoújezdské farnosti a jsou v něm evidovány dokumenty jak přichozí z konzistory, zeměpanských úřadů, ale i z okolních farních úřadů, tak odesílané odpovědi, inventáře, přehledy či sumáře, určené zejména pro konzistor cestou vikariátního úřadu. Ovšem hned od následujícího roku 1807 se zápisy mění spíše na registry expedovaných zpráv, výtahů a dokumentů (včetně např. prezentací učitelů, rozpočtů na opravy kostela, popisů škol, výkazů nekatolíků či fassí a licitačních protokolů).³⁵

V části zkoumané oblasti, patřící původně k pražské arcidiecezi, se v této době objevují i další pomůcky ve formě elenchů, indexů i repertářů,³⁶ a to vyhotovované častokrát i zpětně tak, aby se v narůstající agendě usnadnila orientace.³⁷ Zatímco elench (*Elenchus*) byl součástí fasciklu spisů a nezřídka tvořil jeho obálku, nesoucí signaturu, název i výčet spisů se stručnými registry, repertář a index byly samostatné knihy (či jejich části). Repertář (*Repertorium archivii parochiae; Haupt-Index über alle in der Pfar-Registratur aufbehaltenen Acten*) často vznikl opisem všech elenchů (díky tomu obsahoval i stručné charakteristiky spisů) a přinášel schéma celého archivu. I on mohl být spojen s indexem, který tak umožňoval hledání spisů nebo listin podle abecedních nebo chronologicky seřazených osobních jmen nebo věcných hesel. Index (často označovaný také jako *registrum*, *Register* či rejstřík) byl abecední seznam osobních, místních a věcných hesel spojený s řadou úředních knih – kromě repertáře archivu to bývají již připomenuté knihy nařízení a pamětní knihy, v pozdější době pak podací a jednací protokoly, kterým bude pozornost věnována později.

Nejstarší pořádací schémata farních archivů dochovaných ve sledovaném území

Výrazně zvětšující se množství písemností ve 2. polovině 18. století je však potřeba spojit s rostoucím zájmem o informace, které mohou státu poskytnout právě duchovní správci. Úřadování ve prospěch eráru si vyžadovalo bezpečné, logické a přehledné umístění dokumentů, a tak se předmětem zájmu různých nařízení staly farní registry, které mohly pomoci jak stávajícímu, tak nově nastoupivšímu duchovnímu správci a uchovat důležité informace pro budoucí generace.

³³ SOKA RK, DÚ RK, kt. č. 391, inv. č. 89, Podací deník, 1775–1800.

³⁴ SOKA RK, DÚ RK, FÚ Vamberk, kt. č. 566, inv. č. 35, Patenty, 1794–1826. Kniha byla v letech 1794–1826 využita jako kopiář dopisů pro duchovní rychnovského vikariátu.

³⁵ SOKA Litomyšl, FÚ Dolní Újezd, kn. č. 172, Kopiář korespondence, 1806–1822.

³⁶ SOKA Litomyšl, FÚ Bystré, kn. 464, Repertář, 1. pol. 19. stol.; FÚ Svojanov, kn. 138, Repertář archivu, 1. pol. 19. stol. (a to včetně vyobrazení skříně); FÚ Janov, kt. č. 1, inv. č. 101, Repertář, 1. pol. 19. stol.

³⁷ Příkladem může být Vysoké Mýto, kde rukou vysokomýtského děkana Karla Kumpošta vznikají na začátku 19. století registraturní pomůcky jak pro pražské patenty, tak pro spisový materiál.

Právě kontakt se státními úřady, které s faráři komunikovaly v určitých oblastech jako s úředníky nejnižšího stupně státní správy, ovlivnil zřejmě úřadování duchovních správců. Díky již zmíněné spisové normě zavedené u krajských úřadů v 50. letech 18. století se u farních dokumentů začalo uplatňovat věcné třídění, které umožnilo vznik zřehledňujících repertářů, ale také archivních skříní.³⁸ Snahy řešit situaci plošně a systematicky jsou zaznamenány v nově vzniklých diecézích – v Českých Budějovicích se setkáváme s normami Františka Xavera Dittricha, které byly roku 1791 vydány jak pro spisovnu konzistoře, tak také pro registratury farních úřadů,³⁹ v brněnské diecézi se jednalo o ne zcela úspěšně zavedené pořádací schéma biskupa Václava Urbana Stuffera z roku 1820.⁴⁰ Nicméně ani pražská, ani královéhradecká konzistoř v této době nevydaly normy, které by přímo upravovaly podobu a uspořádání farních archivů. Podle níže popsaných příkladů tak často záleželo na velikosti farního úřadu a množství korespondence, mnohdy také na osobnosti duchovního správce a jeho soustavnosti.⁴¹

První určitější zprávy o uspořádání farních archivů ve zkoumané oblasti se dochovaly z devadesátých let 18. století. K roku 1796 si častolovický farář František Ježek poznamenal, že založil archiv a „v něm všechno do dobrého pořádku“ uvedl. Podle dalšího popisu uvedeného v pamětní knize nechal zřídit dřevěnou uzavřenou skříň s nápisem *Archivium parochiae Czastolovicensis A. 1796* a knihy i spisy rozdělil do 42 skupin, označených římskými číslicemi.⁴² O dva roky později – 31. prosince 1798 – podává farář v Českých Heřmanicích Josef Vašíček zprávu o situaci farního archivu své farnosti. Píše, že v místnosti příslušející faráři se nachází dobrá skříň označená *Archivium parochiae Hermanicensis*, v níž jsou dokumenty uchovávané, knihy i fascikly jsou popsány a evidovány v repertáři.⁴³ Stejný duchovní pak vytvořil repertář archivu, který spočíval v označení knih římskými číslicemi (I. – XVI.)⁴⁴ a spisů číslicemi arabskými (1. – 48.) a písmeny.⁴⁵

³⁸ Martínková (2005), s. 111–112.

³⁹ Martínková (2012), s. 164–165.

⁴⁰ Metodický pokyn (2019), s. 130. Slavíková (2014), s. 20–21.

⁴¹ Z 2. pol. 18. století zůstala dochována archivní skříň ve Sloupnici, která však na sobě nenese pozůstatky registraturního systému.

⁴² SOKA RK, FÚ Častolovice, kt. č. 57, inv. č. 1 Pamětní kniha, 1796–1890, p. 29–30. Knihy a spisy byly uloženy v dřevěné uzavřené skříni s nápisem *Archivium parochiae Czastolovicensis A. 1796* a označeny prostou řadou římských číslic: *I. Acta consistorialia, II. Acta vicarialia, III. Attestata, IIII. Consensus, V. Consignationes paschales, VI. Consignationes fundationum et capitalium ecclesiarum, VII. Computus pauperum, VIII. Dispensationes consistoriales, IX. Dispensationes regii districtualis officii, X. Examina antematrimonialia, XI. Fassionnes beneficij Czastolovicensis, XII. Formularia von Kreistabellen, XIII. Litterae decretales, XIIIII. Missivae regii officii districtualis, XV. Missivae consistoriales, XVI. Requisita pie + venerabilis domini Josephi Haas curati quondam Czastolovicensis, XVII. Libri memorabilium, XVIII. Libri status animarum, XIX. Patentes caesaro regiae et decreta gubernialia, XX. Patentes consistoriales, XXI. Patentes episcopales, XXII. Registeria decimarum, XXIII. Matrica baptisatorum recens, XXIIIII. Matrica copulatorum recens, XXV. Matrica mortuorum recens, XXVI. Matrica vetustissima ab anno 1638, XXVII. Item matrica ab anno 1679, XXVIII. Item matrica ab anno 1728, XXVIIIII. Item matrica ab anno 1765, XXX. Item matrica baptisatorum ab anno 1771, XXXI. Item matrica copulatorum ab anno 1771, XXXII. Matrica mortuorum ab anno 1771, XXXIII. Liber memorabilium ab anno 1745, XXXIV. Item liber memorabilium ab anno 1765, XXXV. Liber computuum ab anno 1775, XXXVI. Protocollum beneficij Czastolovicensis ab anno 1776, XXXVII. Liber pravitis haereticarum, XXXVIII. Liber emanatorum et receptorum, XXXIX. Liber examinum antematrimonialium recens, XXXX. Liber functionum parochialium, XXXXI. Rituale Romanum, XXXXII. Synodus Archidioecesana, dvě farský mapy.*

⁴³ SOKA UO, FÚ České Heřmanice, kt. č. 14, inv. č. 331, Zpráva o farním archivu, 1798.

⁴⁴ SOKA UO, FÚ České Heřmanice, kt. č. 23, inv. č. 167, Inventář, 1806, evidoval následující knihy: I. matriky, II. rejstříky matrik, III. zkoušky snoubenců, IV. kniha biřmovaných, V. fassé, VI. kniha pamětní, VII. protokol přijaté a odeslané korespondence od roku 1760, VIII. kopie účetních knih kostelů Heřmanice a Vračovice, IX. funkční knihy, X. soupis duší, XI. patenty státních úřadů, XII. opisy patentů

*Archivium
Parochialis Administraturae
Swojanoviensis.*

<i>N^o I. Scheda mortuorum et paria attestata</i>	<i>N° II. Libri promul. gationum domini, pauperum et festivarum, et operum vorum.</i>	<i>N° III. Institutum Parochiam</i>	<i>N° IV. concernentia ali. copia in strumentis con- tractus etc.</i>	<i>N^o V. Scholas concernentia</i>	<i>N° VI. Tabella Scholaris et formularia.</i>
<i>N° VII. Matrimonium concernentia.</i>	<i>N° VIII. Tabella distric- tuales, et ema- nata distric- tualia</i>	<i>N° IX. Fundationes concer- nentia.</i>	<i>N^o X. Thematata pro dandis annuis rela- tionibus.</i>	<i>N° XI. Relationes ad Instantias</i>	<i>N° XII. Inventaria ecclesiarum, scholarum, et parochialis domus non ecclesiarum concernentia.</i>
<i>N° XIII. Patentes Regiae consistoriales et districtuales</i>	<i>N° XIV. Libri status animarum et extractus.</i>	<i>N° XV. Corresponden- tia rari generis.</i>	<i>N° XVI. Fusiones bene- ficii et scho- larum.</i>	<i>N° XVII. Copia docu- mentorum in dispositorem.</i>	<i>N° XVIII. Tabella qua continet in descriptionem bene- ficii et beneficiatus Norma visitationis canonica.</i>
<i>N° XIX. Comptus ecclesi- arum et extractus.</i>	<i>N° XX. Miscellanea.</i>	<i>N° XXI. Missiva istoriales et vicariales.</i>	<i>N° XXII. Documenta a populo pa- rochiali con- credita.</i>	<i>N° XXIII. Documenta ar- gentarium eccle- siae concernentia.</i>	<i>N° XXIV. Praedicta pro elemos- ynis colligendis et deposita con- dita.</i>

*N° XXV.
Matricae et caeteri
libri parochiales.*

Schéma farního archivu ve Svojanově vytvořené v roce 1814
administrátorem Vincentem Krombholzem
(SOKA Litomyšl, FÚ Svojanov, kn. č. 138, Repertář farního archivu, 1. pol. 19. stol.)

církevních úřadů, XIII. vikariátní výnosy, XIV. kniha ohlášek bohoslužeb, XV. kniha ohlášek snoubenců, XVI. kniha kvitancí poplatků odvedených vikariátnímu úřadu.

⁴⁵ Mimo to se v SOKA UO, FÚ České Heřmanice, kt. č. 23, inv. č. 168 dochoval inventář z roku 1816.

Farní archiv z Českého Meziříčí disponuje abecedním rejstříkem obsažených písemností vytvořeným také roku 1798 duchovním správcem Antonínem Dymou. Zatímco knihy jsou zde signalizovány písmenem L. (= *liber*) a dále římskými číslicemi, na spisy odkazuje písmeno F. (= *fasciculus*), upřesněné maiuskulním písmenem a arabskými číslicemi (např. *F. B. Nro. 1 et 8*).⁴⁶ I repertář farního archivu ve Svojanově, vytvořený v roce 1814 tamním administrátorem Vincentem Krombholztem, používá k identifikaci spisů a knih římských číslic (I. – XXV.)⁴⁷ a písmen abecedy (A. – X.), která označují jednotlivé knihy, od matrik přes knihy nařízení, evidence osob či mši až k citovanému repertáři.

O rok později, v červnu 1815, bylo vydáno guberniální nařízení, podle něž se mají opatřit z kostelních peněz uzamykatelné prostorné archivní skříně pro uložení dokumentů. Měly být dole dostatečně prostorné pro matriky a jiné úřední knihy, nahoře s přihrádkami pro spisy, ale tak velkými, aby se tam dal uložit velký arch, případně dva podélně přeložené fascikly vedle sebe. *Pfarrarchivskasten* mají být umístěny v suché místnosti a opatřeny pro případ úmrtí duchovního správce několika klíči, které může držet kaplan, výpomocný duchovní či patron. Archiv ve skříně uložený má být dobře uspořádán a nadále také vhodně doplňován a veden.⁴⁸

Pořádací schéma farních archivů ve zkoumané oblasti v třicátých letech 19. století

Přestože se na území královéhradecké diecéze ani během 19. století nepodařilo doložit jednotné nařízení, které by se věnovalo uložení farních archiválií a sjednotilo je, z praxe je možné potvrdit rozšíření jak prostor pro deponování, tak také lokálně rozšířených pořádacích systémů. Jejich výrazný nárůst je možno pozorovat od druhé poloviny třicátých let 19. století, je tedy možné, že svou roli sehrála nařízení pro ukládání vikariátních písemností, jež v roce 1835 rozeslala biskupská konzistoř v Hradci Králové na podřízené vikariátní úřady.⁴⁹

⁴⁶ SOKA RK, FÚ České Meziříčí, kt. č. 107, inv. č. 42, Archiv a statistika, 1642–1796. Abecední rejstřík archivu z roku 1796 u knih oproti častolovickému začíná označením L I pro *Missale antiquum 1503 impressum*, teprve poté následují matriky a pamětní kniha atd., označení spisů je také rozdílné.

⁴⁷ SOKA Litomyšl, FÚ Svojanov, kn. č. 138, Repertář farního archivu, 1. pol. 19. stol.: I. *Schedae mortuorum et varia atestata*, II. *Libri promulgationum dominicales et festivales et sponsorum*, III. *Institutum pauperum concernentia*, IV. *Parochiam concernentia ut supra, copia instrumenti, contractus et cetera*, V. *Scholas concernentia*, VI. *Tabellae scholares et formularia*, VII. *Matrimonium concernentia*, VIII. *Tabella districtuales et emanata districtualia*, IX. *Fundationes concernentia*, X. *Schemata pro dandis annuis relationibus*, XI. *Relationes ad instantias*, XII. *Inventaria ecclesiarum, scholarum et parochialis domus nec non ecclesias concernentia*, XIII. *Patentes regiae, consistoriales et districtuales*, XIV. *Libri status animarum et extractus*, XV. *Corespondentiae varii generis*, XVI. *Fassiones beneficij et scholarum*, XVII. *Copia documentorum in cassa ecclesiae depositorum*, XVIII. *Tabellae, quae contineant descriptionem beneficij et beneficiati, normae visitationis canonicae*, XIX. *Computus ecclesiarum et extractus*, XX. *Miscellanea*, XXI. *Missiva consistoriales et vicariales*, XXII. *Documenta a populo parochiali concredita*, XXIII. *Documenta argenterium ecclesiae concernentia*, XXIV. *Pixides pro elemosynis colligendis et deposita concredita*, XXV. *Matricae et caeteri libri parochiales*

⁴⁸ Jedná se o nařízení gubernia z 16. 6. 1815, publikované pod číslem 49119 – viz Jaksch 9 (1830), s. 322–323.

⁴⁹ SOKA UO, VÚ Králíky (neinv.), nařízení biskupské konzistoře čj. 2797 ze 17. 7. 1835 týkající se vedení církevní a školské agendy vikariátu. Jeho uplatnění je možno doložit z Vikariátního úřadu Poličce, o čemž svědčí dochované tabulky na skříně určené pro archiv vikariátu (tato skříně by po restaurování měla být součástí výstavy v kostele sv. Jakuba v Poličce). Církevní agenda podle těchto tabulek měla být členěna na: I. *Peculium ecclesiae. Kirchenvermögen, Rechnungen, Bemänglungen, Stiftungen etc.*; II. *Fabrica ecclesiae. Aedes parochi. Bauzustand der Kirche, Pfarrgebäude, Kirhhöfe etc.*; III. *Iura ecclesiastica. Beneficialia. Rechte, Streitigkeiten, Inventarien, Fassionen, Gehalte, Vicariat- und Pfarrbibliotheken*; IV. *Jurisdictio. Anstellung der Geistlichkeit, Catalogus cleri, Todesfälle, Veränderungen, Zeugnisse, kanonische Visitation*; V. *Fori interni. Ehesachen, Toleranz, Judenlaufen, casus reseravatus, Matriken*; VI. *Querelarum. Alle gegen den Clerus eingelangten Klagen, Untersuchungen, Rügen etc.*; VII. *Normalia. Alle zur Richtschnur dienenden landesfürstlichen und*

Neexistence centrálně daného systému a zároveň potřeba řešit narůstající materiál stojí i za dalšími zdokumentovanými pořádacími systémy, které většinou oddělují spisový materiál a knihy, kterým – patrně z praktických důvodů – přisuzují jiný signaturní systém. Příkladem tak může být uspořádání farního archivu v Přepychách, kde roku 1838 použil duchovní pro spisovou část abecední rozdělení témat (A.–Q.)⁵⁰ a v jejich rámci pak arabské číslice. Poté v jeho inventáři následují *Libri diversi generis in archivio parochiali*, jejichž výčet začíná matrikami, pokračuje úcty s fundacemi, knihami dekretů, pamětní knihou a evidencí mší, ohlášek, duší, birmování a katechezí. Snahu vypořádat se se spisovým materiálem měl i farář František Horský z Čisté, který v letech 1836–1840 vmanipuloval své i starší písemnosti do tematických skupin pod písmeny celé abecedy (A. – Z.)⁵¹ Do stejné doby náleží i registraturní systém z Bystrého u Poličky, jehož autorem byl patrně tamní farář Václav Weberšík.⁵² I zde byly spisy uspořádány v témže principu (A. – Z.), ovšem písmena zvolená pro signatury fasciкул nemají stejný obsah jako v Čisté a byla volena dle konkrétní potřeby faráře.

Úsilí o zavedení registraturního systému se nevyhnulo ani nejsevernější části zkoumané oblasti – neratovské dokumenty uspořádal tamní lokalista Eduard Hornich na počátku svého působení (1836–1859) a zavedl i rejstřík knih a spisů, v němž pro ně využil alfabético-numericý klíč. Schéma tamního farního archivu se při pořádacích pracích v roce 1991 podařilo provázat s v té době ještě dochovaným archivním materiálem.⁵³

Z výše uvedených příkladů je vidět, že v detailech rozdílné úsilí zavést systém uložení knih a spisů duchovní správy lze zaznamenat ve všech vikariátech na sledovaném území. Existenci těchto systémů je možno doložit díky dochování historických archivních skříní, z nichž některé prozrazuje jen nápis (obvykle v podobě *Archivium parochiae N.*),⁵⁴ jiné mají vnitřní stranu dveří opatřenu pořádacím

Ordinarats-Verordnungen; VIII. Publica. Armeninstitute, Steuern, Almosensammlungen, Praenumerationen etc.; IX. Periodicae relationes. Školní agenda měla následující členění: I. Erigendarum. Schullerrichtungen, Gehalte, Baulichkeiten, Schulbibliotheken, Schulstiftungen; II. Normalia scholae. Alle landesfürstlichen und Ordinariats-Verordnungen in Schulsachen; III. Presentationes. Anstellung und Veränderung des Lehrpersonals, Schulerledigungen, Anmeldungs Gesuche etc.; IV. Litigiosa. Klagen, Rügen etc.; V. Publica. Kollekte, Praenumerationen, Schuluntersuchungen, Schulbericht, periodische Eingaben; VI. Pensionum. Pensionsinstitutsmitglieder und Lehrerwitwen betreffende Gegenstände.

⁵⁰ Depozitář BK HK, FÚ Přepychy (neinv.), Inventář farního archivu, 1838: A. *Quadam acatholicos concernentia, nec non mortuorum duplicata*, B. *Acatholicorum baptizatorum attestata ab anno 1790 usque ad annum 1815*, C. *Acatholicorum copulatorum attestata*, D. *Acatholicorum baptizatorum duplicata*, E. *Consensus dominicales cum alligatis attestatis promulgationum et aliis requisitis (1793–1812)*, F. *Item consensus dominicales cum alligatis attestatis promulgationum et aliis requisitis (1813–1826)*, G. *Item consensus dominicales cum alligatis attestatis promulgationum et aliis requisitis (1827–1836)*, H. *Item consensus dominicales cum alligatis attestatis promulgationum et aliis requisitis (1837)*, J. *Quadam parochos Přepichienses concernentia*, K. *Quadam scholas triviales concernentia*, L. *Quaedam computus ecclesiarum tam filialis, quam parochialis concernentia*, M. *Militaria*, N. *Quadam ipsam parochium Přepichiensem concernentia*, O. *Quaedam institutum pauperum concernentia*, P. *Quoad reversos ad religionem catholicam et defleros ab illa*, Q. *Quaedam catholicos baptizatos concernentia*,

⁵¹ Více je možné najít v úvodu k inventáři fondu Farní úřad Čistá (1657–1958), uloženého v SOkA Litomyšl. Viz Růžička – Smetáček (1962).

⁵² SOkA Litomyšl, FÚ Bystré, kn. č. 464, Repertář, 1. pol. 19. stol. K autorství systému Půža – Půžová (1961).

⁵³ Pořádání fondu, uloženému na půdě fary v Rokytnici v Orlických horách, se věnovali tehdejší studenti oboru archivnictví FF MU v Brně. Jimi zinventarizovaný fond o velikosti 4,8 bm byl na místě zrevidován ještě v roce 2005. Po působení několika polských kněží ve farnosti se písemnosti v současnosti již nepodařilo nalézt. Informace o registraturním systému jsou tedy čerpány z inventáře z roku 1991 (viz Hradská – Machálek – Oppeltová – Tesař (1991), s. 9–12, 14), v němž měl Hlavní rejstřík knih, listin a aktů z doby kolem 1840 sign. II/3b/3.

⁵⁴ Takovéto archivní skříně jsme objevily ve farnostech: Brandýs nad Orlicí, Písečná, Horní Sloupnice a Dobruška.

schématem⁵⁵ a další toto schéma přinášejí v označení přihrádek.⁵⁶ Právě takto vybavené archivní skříně je možné použít pro rekonstrukci uspořádání archivu lokálie, farnosti či děkanství, pro stejný záměr je však možné použít i samotné knihy či spisy opatřené signaturou,⁵⁷ dochované inventáře kostela a fary, případně soupisy či repertáře archivů,⁵⁸ ale také záznamy pamětních knih.⁵⁹

Vzhledem k tomu, že se z některých (bohužel i větších) farních a děkanských archivů nedochovaly žádné pomocné knihy, nepodařilo se odkrýt signatury na písemnostech a neznáme ani nábytek, v němž byly knihy a spisy uloženy, je pravděpodobné, že pořadacích systémů bylo více, než je možné zdokumentovat nyní. Na druhé straně známe příklady (a to i rozsáhlých fondů), kdy duchovní správci nepřistoupili k uplatnění registraturního plánu, ač sepsání archivu v inventáři fary i jeho uložení byla věnována pozornost.⁶⁰

Hledáme-li společné rysy doložených a užívaných schémat farních a děkanských fondů, je to především identická agenda, velmi podobné archivní skříně a na ně navázané rozdělení písemností. Navzdory tomu jsou odlišná, svědčí o originálním přístupu svých autorů a většinou také o tom, že nebyla schopna reagovat na další přísun a proměny obsahu nových dokumentů. Byla vytvářena jen s minimální budoucí perspektivou, a tak je povětšinou spojuje také neoperativnost a nepružnost použitého systému.⁶¹

Z toho všeho se vymyká skupina dochovaných skříní i popsaných pořadacích systémů z vikariátu Lanškroun, které bylo možné identifikovat jak v malých farnostech, tak i v písemnostech duchovní správy města Jablonné nad Orlicí.⁶² Zachované archivní skříně na farách v obcích Rudoltice, Výprachtice, Čenkovice, Horní Heřmanice a Dolní Dobrouč nesly na přihrádkách či na vnitřních stranách dveří schéma, rozdělující agendu do osmnácti skupin, odpovídajících přihrádkám skříně, přičemž nejnižší a největší dvě byly tradičně vyhrazeny svázaným knihám nařízení a matrikám:

⁵⁵ Příkladem archivní skříně s vylepeným plánem spisovny může být skříň zdobená zubořezem z Jablonného nad Orlicí (s dvaceti popsanými oddíly a dvěma odděleními pro matriky dole) či jednoduché skříně v Bělé, Horních Heřmanicích a Rudolticích či Orličkách.

⁵⁶ Celkem osmnáct popsaných přihrádek má archivní skříň v Dolní Dobrouči, stejně tak i skříň v Orličkách, která je opatřena i schématem na vnitřní straně dveří.

⁵⁷ Jedná se např. o knihy z FÚ Bystré, DÚ Ústí nad Orlicí, FÚ České Heřmanice, FÚ Rudoltice, FÚ Jablonné nad Orlicí, FÚ Dolní Dobrouč, FÚ Damníkovo, FÚ Neratov.

⁵⁸ Např. FÚ Janov, FÚ Svojanov a FÚ Bystré či FÚ Přepychy. Dalším příkladem jsou i inventáře, např. Depozitář BK HK, FÚ Černíkovice (neinv.), Inventář, 1927; SOKA RK, FÚ Lukavice, kt. č. 278, inv. č. 87, Inventáře, 1838–1928, a to po celou dobu evidence.

⁵⁹ Depozitář BK HK, FÚ Týniště nad Orlicí, Pamětní kniha, 1748–1835, p. 65–73, kde jsou spisy rozděleny do fasc. A–F.

⁶⁰ SOKA RK, DÚ RK, kt. č. 446, inv. č. 177, Inventáře, 1772–1868, kde v inventáři z roku 1800, p. 67–71, je zaznamenána nová zelená, uzamykatelná archivní skříň a množství tematicky rozčleněných knih i spisů. Stejně tak inventář z roku 1808, s. 49–54, či 1821 dotvrzuje, že agenda této rozsáhlé farnosti postrádá registraturní systém. V roce 1838 je již inventář v nařízeném formuláři, ale i když výčet knih archivu je dlouhý, zůstává bez systému, ač jsou jinak řazeny než v předchozích inventářích soupisech, rozlišeny jsou však římskými číslicemi pouze matriky. Namísto spisů jsou vyjmenovány jen závažné listiny (nadace, zřizovací apod.), v roce 1868 jsou rozšířeny pouze o nově vzniklé knihy.

⁶¹ Např. v Českém Meziříčí jsou rejstříky matrik z různých časových období označeny č. L XV a L XL.

⁶² Zatím zcela vybočujícím je nálezkou ojedinělé aplikace tohoto systému v litomyšlském vikariátu, kde ve farnosti Košíře obsahuje inventář z roku 1837 soupis 18 oddílů registratury, který obsahově rezonuje s lanškrounským systémem a který je v košířských inventářích zachycen ještě v roce 1884. Vzhledem k tomu, že starší dochovaný inventář z roku 1833 neobsahuje zmínky o ukládání dokumentů na farním úřadě a že ani konzistoriální kurendy vydávané v královéhradecké diecézi tiskem od roku 1833 neobsahují ve 30. letech 19. století nařízení, jímž by se zavádělo uvedené pořadací schéma, lze zatím předpokládat, že tehdejší duchovní správce si jej přinesl z předchozího působiště nebo jako inspiraci od kolegů ze sousedního vikariátu (Depozitář BK HK, FÚ Košíře (neinv.), Inventáře, 1833–1927).

Zástupcem ukládacího systému rozšířeného v první polovině 19. století v lanškrounském vikariátu jsou Rudoltice, kde se dochovala nejen archivní skříň i s plánem farního archivu (na protější straně), ale i úřední knihy označené signaturou uložení.

1. Soupis duší (*Seelenbeschreibung*)
2. Ohlédací listy mrtvých (*Todtenbeschauzeugnisse*)
3. Policejní, zdravotnické a kriminální záležitosti (*Polizei-, Sanitäts-, Kriminal-sachen*)
4. Chudinské záležitosti (*Armensachen*)
5. Matriční přílohy oddací pro civilní matriky (*Trauungsurkunden*)
6. Matriční přílohy oddací pro vojenské matriky (*Trauungsurkunden*)
7. Ohlášky a zkoušky snoubenců (*Brautleutepfungs- und Eheverhandlungs-protocolle*)
8. Manželské záležitosti (*Ehesachen*)
9. Školní záležitosti (*Schulsachen*)
10. Nadační záležitosti (*Stiftungssachen*)
11. Záležitosti týkající se kostelů (*Kirchensachen*)
12. Ohlášky bohoslužeb (*Gottesdienstordnung*)
13. Inventáře kostela a fary, případně lokálie (*Kirchen- und Pfarr- oder Localieinventarien*)
14. Nemovitosti z majetku obročí či záduší (*Pfarr- und Kirchenrealitäten*)
15. Záležitosti týkající se obročí (*Das Beneficium betreffende Gegenstände*)
16. Rozličné záležitosti (*Verschiedene Gegenstände*) včetně pamětních knih a podacích protokolů
17. Nařízení, normálie (*Normalverordnungen*)
18. Matriky (*Matrikprotocolle*)

Ale i v těchto obcích došlo k mírnému uzpůsobení výše uvedeného schématu – například v Rudolticích byly ke skříní připojeny dvě zásuvky pro uložení originálů důležitých listin spojených s kostelem a farou (1. *Originalurkunden der Kirche* 2. *Originalurkunden der Pfarre*). O změně svědčí i lepenkové desky kryjící přihrádky další archivní skříně nacházející se v Čenkovicích – prostor určený pro ohledací lístky byl věnován písemnostem duchovních, kteří ve farnosti působili.⁶³ Na malé roubené faře v Orličkách byl archiv rozdělen nejen do 18 skupin, ale hlavní z nich byly ještě strukturovány do definovaných fasciкулů. Vpisky rukou 20. století v tomto případě dosvědčují použitelnost tohoto schématu i téměř po sto letech, byť ve farnosti, kde přírůstek ukládaných dokumentů byl poměrně malý.

V nedaleké větší farnosti Jablonné nad Orlicí přistoupili ještě k rozsáhlejšímu přizpůsobení, kromě přesunu agendy obdobně jako v Čenkovicích byly zejména zvětšeny ukládací prostory pro poslední dvě skupiny – normálie byly rozděleny na psané a tištěné a matriky na ty vedené před rokem 1784 a založené po tomto roce.⁶⁴ Inspiraci popisovaným systémem prokazuje i největší církevní archiv ve sledované oblasti – archiv Děkaného úřadu v Ústí nad Orlicí, kde se podařilo spojit popis archivu, známý z inventářů kostela a fary, s dochovanými signaturami knih a spisů. Po nastoupení nového děkana Jana Jansy roku 1837 byla pořízena nová archivní skříně a dochované dokumenty byly nově uspořádány. Do staré skříně byly uloženy normálie z 18. století, které tak vytvořily jen jednu věcnou skupinu a byly členěny do 14 fasciкулů (zbytek skříně byl ponechán prázdný), nová skříně zahrnovala 26 věcných skupin, dále

⁶³ Depozitář BK HK, FÚ Čenkovice, Tabulky z farní skříně obsahují také položku 2. *Die Kapläne oder Kooperatoren betreffende Gegenstände*, naopak zde schází velké desky z obou dolních přihrádek kryjících svázané knihy, označené v systému jako 17. Normálie a 18. Matriky. Samotná farní skříně obsahuje ještě dvě spodní zásuvky, které mohly být využity jako v Rudolticích, a vrchní přihrádku – bohužel bez popisu.

⁶⁴ Depozitář BK HK, FÚ Jablonné nad Orlicí, Tabulka s vnitřním uspořádáním archivní skříně – 2. *Die Kapläne oder Kooperatoren betreffende Gegenstände*, 13. *Pfarr- und Kirchenrealitäten*, 14. *Das Beneficium betreffend*, 15. *Pfarrbeschreibung und Situationsplan, Gedenkbücher und Gestionsprotokolle*, 16. *Gemischte Gegenstände (Funktionsprotokoll, Firmungsbuch und Vermeldungsprotokoll)*, v dolní části objemné skříně se také nacházely dva šuplíčky, bohužel neoznačené.

rozdělených do více jako 200 fascikulů.⁶⁵ Poměrně složitý systém byl udržován a doplňován ještě ve čtyřicátých letech 19. století, pak však byl opuštěn a nedochovaly se ani popisované archivní skříně.⁶⁶

Schémata farních archivů v literatuře 1. poloviny 19. století

Inspirací pro výše zmíněná schémata farních a děkanských archivů nemusela být jen praxe dalších duchovních ve vikariátě, ale také dobová literatura věnující se praktickým otázkám duchovní správy a pastorače. Josef Helfert, který roku 1837 poprvé vydal populární příručku *Anleitung zum geistlichen Geschäftsstyle nach dem gemeinen und dem österreichischen Kirchenrechte*⁶⁷ rozlišoval dvě části farních písemností.

První skupina měla tvořit farní archiv, zahrnující zásadní dokumenty pro právní a majetkové ukotvení benefícia, jako například zakládací a nadační listiny, kupní a darovací smlouvy, testamenty, buly a breve, zeměpanská privilegia, smírní dokumenty, soudní nálezy, rektifikované urbáře či popisy hranic pozemků. Každá z těchto listin měla mít svůj poměrně podrobný popis, zahrnující datum vydání, regist (tj. stručný obsah písemnosti s informacemi o vydavateli a dispozici), dále popis ověřovacích prostředků, psací látky, stupně dochování a případné další poznámky (u citovaného příkladu je soupis svědků).⁶⁸ Listiny tvořící farní archiv měly být seřazeny chronologicky, osignovány a zapsány v repertáři. Poté měly být soustředěny v uzamykatelné archivní skříně, situované v takové místnosti fary, kde by je neohrozila vlhkost. Náklady na opatření skříně pak měly být zaneseny do nákladů záduší.

Také druhá skupina dokumentů, které byly důležité pro pastorační činnost duchovních a byly Helfertem označeny jako farní registratura, měla mít své speciální uložení. Stejně jako předchozí skřín i tato měla být umístěna na suchém místě, kde zároveň nehrozilo nebezpečí ohně. Autor myslel i na ochranu před škůdci, proto měla být skřín vyrobena z vyschlého dřeva a měla by být sice uzavřená, ale větraná a samy písemnosti měly být každoročně ošetřeny a očištěny od prachu. I v tomto případě Josef Helfert přímo uvádí, že by skřín pro farní registraturu měla být pořízena z peněz záduší,

⁶⁵ Podrobnou edici tohoto pořádacího systému přináší Ženíšková (2005), s. 32–41, součástí jejího inventáře jsou i zachycené staré registraturní signatury. Jako příklad uspořádání většího archivního fondu je tedy možné uvést alespoň rozdělení na věcné skupiny (označované jako *Fach*). V staré skříně tak byla jen jedna: *I. Ältere Ordnungen*, v novější pak bylo následující členění: *I. Seelenbeschreibung, II. Kreistabellen, III. Die Kapläne betreffende Gegenstände, IV. Polizei-, Sanitäts- und Kriminal-sachen, V. Firmungs- und Religions-veränderungsprotokolle, VI. Todtenbeschauzeugnisse, VII.–IX. Trauungs-urkunden, X. Brautprüfungs- und Ehevermeldungsprotokolle, XI. Ehesachen, XII. Armensachen, XIII. Bewilligung zur Ausfolgung der Taufscheine, XIV. Schulsachen, XV. Stiftungsgegenstände, XVI. Kirchensachen, XVII. Kirchenrechnungs-protokolle, XVIII. Gottesdienstordnung, XIX.–XX. Normal-verordnungen, XXI. Kirchen- und Pfarrinventarien, XXII. Kirchen- und Pfarrrealitäten, XXIII. Das Benefizium betreffende Gegenstände, XXIV. Verschiedene Gegenstände, XXV.–XXVI. Matriken-protokolle.*

⁶⁶ O úpravách tamního archivu bude pojednávat následující kapitola II.B. Tehdejší úsilí o přehledné ukládání dokládá rovněž torzálně dochované označení registratury v Brandýse nad Orlicí, který je příkladem nevelké městské farnosti v tehdejší vikariátu Kostelec nad Orlicí. Zdejší ukládací systém je datován rokem 1838 a skládal se ze 14 skupin, z nichž jsme dnes informováni o pouhých pěti: *II. Gebäude, III. Dotation, V. Seelsorge, VI. Ehesachen, IX. Akatholiken.*

⁶⁷ Helfert (1837), s. 370–374. Příručka byla vydávána opakovaně a posléze i přepracována viz Helfert (1858), s. 455–459. O jejím obsahu a genezi podrobněji kapitola II.D.

⁶⁸ Příklad popisu zakládací listiny, který je obsahem příručky: *Anno 1637 am 12. Juli. Erectionsinstrument der Pfarre Kießling, mit welchem der hochgeborene. Graf Ludwig Pfaffenhofen der von ihm erbauten Kirche in Kießling zum heiligen Joseph die nötigen Erfordernisse auf die Renten seiner Herrschaft Germes anweist, und die Dotation der Pfarre an Grundstücken, und Geld-, Bier- und Holzdeputat bestimmt. Die Urkunde hat zwei Wachssiegel, deren eines gut, das andere aber beschädigt ist, und ist auf Papier geschrieben. Als Zeugen sind gefertigt: Franz Freiherr von Sturz, Gottlieb Graf Rey, Johann Ritter von Rhein (Helfert (1837), s. 371).*

a navrhuje i její členění na devět základních částí (označovaných jako *Hauptmaterien* či *Fächer*), pro něž mělo být ve skříni vytvořeno oddělené místo. Každá z těchto částí se následně dělila dále a toto podrobnější členění zahrnovalo celkem sto věcných hesel (nazývaných *Rubriken*):

- I. Stavení (*Gebäude – Kirchengebäude, Pfarrwohngebäude, Pfarrwirtschaftsgebäude, Filialkirchen, Kapellen, Standbilder, Friedhof, Totenkammer, Altäre, Kirchengereäte, Kirchenkleidungen, Patronat*)
- II. Jmění (*Dotation – Inventare, Kirchenvermögen, Kirchenrechnungen, Pfarrfassion, Gehalt, Grundstücke, Zehent, Sammlungen, Opfer, Stolgebühren, Religionsfond, Abgaben*)
- III. Nadace (*Stiftungen – Messenstiftungen, Andachtsstiftungen*)
- IV. Duchovní správa (*Seelsorge – Pfarrbegränzung, Gottesdienst, Andachten, Predigten, Christenlehren, Feiertage, Fasten, Ablässe, Gelübde, Bilder, Reliquien, Benediktionen, Taufe, Beichte, Kommunion, Krankenversehen, Firmelung, Wallfahrten, Processionen, Bittgänge, Begräbniß, Exequien, Anniversarien, Kapelläne, Fremde Geistliche, Klöster, Bruderschaften, Pensionisten, Kirchendiener, Chorporonale, Kerzelweiber und Hebammen, Todtengräber, Sanitätsangelegenheiten, Impfung, Militärkonskription, Vicariats- und Dekanatssachen, Visitationen, Militärseelsorge*)
- V. Manželské záležitosti (*Ehesachen – Brautprüfung, Aufgebot, Dispensen, Trauungsbeilagen, Delegation der Trauung, Ehescheidung, Konvalidation der Ehe, Konkubinate*)
- VI. Matriky (*Matriken – Taufmatrik, Trauungsmatrik, Todtenmatrik, Matrikentabellen, Militärmatrikensachen, Matrikenscheine, Firmelungsbuch*)
- VII. Školství (*Schule – Schulgebäude, Schulgeräte, Lehrer, Gehülffen, Katechesen, Wiederholungsschulen, Disciplinärschulsachen, Lehrerwitwen*)
- VIII. Chudinství (*Armensachen – Beschreibung der Armen, Sammlungen für Arme, Armeninstitutsrechnungen, Findlinge, Spital*)
- IX. Nekatolíci (*Akatholiken – Akatholikenseelsorge, Pastoren, Bethaus, Akatolikenkinder, Matriken für Akatoliken, Religionsveränderung, Toleranzexcesse, Religionsschwärmer*)⁶⁹

O tom, že rubriky fungovaly jako věcná hesla a nekryly se s fascikly (fascikl obsahoval obvykle jednu či několik za sebou jdoucích rubrik), svědčí i abecední rejstřík hesel (rubrik),⁷⁰ který Helfertova příručka připojuje k výše publikovanému vzoru schématu farního archivu. Oba formuláře (tj. schéma farního archivu i abecední rejstřík hesel) pak doplňuje i vzor pro elench ke konkrétnímu fasciklu, obsahující rozpis všech

⁶⁹ Schéma archivu přináší Helfert (1837), s. 469–471, formulář CCCa. Ten se v počtu věcných hesel (rubrik) liší od pozdější verze (Helfert (1858), s. 562–564, formulář HHHa), která jich má pouze 97. Základní změny v mladší verzi jsou tyto: V části V. *Ehesachen* přibýlo věcné heslo *Eheverlobniß*, v části VI. *Matriken* jsou *Matrikentabellen* blíže charakterizovány jako *Tabellen über die Bewegung der Bevölkerung* a v části VII. *Schule* byla položka *Gehülffen* zpřesněna zavedením v té době již existující funkce podučitele *Unterlehrer und Gehilfen*. Největší změnu nalezneme v posledním oddělení, neboť se dozor katolických kněží nad nekatolíky za více jak dvacet let od prvního vydání příručky změnil. Rubriky oddělení IX. *Akatoliken* v roce 1858 vypadají takto: *Religionsveränderung, Pastoren, Bethaus, Konfessionelle Übergriffe*.

⁷⁰ Schéma abecedního rejstříku věcných hesel přináší Helfert (1837), s. 472–474, formulář CCCb (v pozdější verzi Helfert (1858), s. 565–568, formulář HHHb, přičemž obě verze se mezi sebou liší jen tak, jak bylo naznačeno v předchozí poznámce, tj. malými změnami v názvech hesel). Hesla jsou seřazena abecedně a ke každému je připojeno číslo rubriky a číslo fasciklu.

zařazených akt (*Actenstücke*) v chronologickém pořadí,⁷¹ a konečně také vzor pro propracovaný hlavní rejstřík zachycující všechna akta ve fasciklech podle věcných hesel.⁷²

Podrobný návod na uspořádání farní registratury neprovází Josef Helfert pouze vzory formulářů v příloze. Zabývá se také uložením spisů do fasciclů, včetně jejich uspořádání a očíslování,⁷³ řeší i postup v případě, pokud se spis týká více záležitostí.⁷⁴ V případě výpůjčky aktu doporučuje místo původního uložení označit výpůjčním lístkem s informací o současném umístění. Dokumenty mají být v registratuře ukládány ve foliovém formátu, protože přeložení a zaprášení jim škodí. Dalším doporučením je uložení spisů mezi dva kartony a jejich svázání lněnými stuhami. V případě nečitelnosti dokumentů doporučuje vyhotovení ověřených kopií a navrhuje jejich zvýrazňování či nadepisování.⁷⁵

Snahu o efektivnější úřadování podporovaly i hlasy zdola, z řad nižšího kléru. Příkladem může být příspěvek Václava Pohana, děkana v Poříčí nad Sázavou, který roku 1843 na stránkách Časopisu pro katolické duchovenstvo konstatuje, že každý úřad by měl mít *úřední listovnu*, kde podle předem daného systému *všecky úřední dopisy v svých svazečkách uloženy býti mají*.⁷⁶ Proto deklaruje také potřebu *na každém farním úřadě skříně či armaty*, která má mít dole větší prostor pro matriky a úřední knihy, v horní části se pak mají nacházet přihrádky pro ostatní písemnosti, a to tak, *aby dva svazečky pod sebe, nebo velký arch vložiti se dal*.⁷⁷ Ve svém příspěvku se zmiňuje, že on sám čítá *každoročně přes 300 exhibitních čísel a rozvrhl všecky farní úřední písemnosti do 12 tříd*:

1. *Běžící dopisy (Currentsachen)* – zahrnuje zakročení o vystavení křestních, oddačních, umrlčích, chudobných a nápodobných listů, výtahy matriční k sepsání schopných k vojenstvu, výroční zásilky atd.
2. *Záležitosti kostelní (Kirchenangelegenheiten)* – kostelní inventář a písemnosti týkající se kostelních oprav, polností, lesů a oučtů zádušních
3. *Stavitelství (das Bauwesen)* – stavení kostelní a farní

⁷¹ V obou případech se jedná o elench k fasciklu 34 (který zahrnuje věcná hesla *Taufmatrik*, *Trauungsmatrik* a *Todtenmatrik*) a jako příklad jsou zde uvedeny tři konkrétní písemnosti: Dodatečný záznam úmrtí Doroty Weis do matriky zemřelých, vymazání predikátu „von Sandenberg“ a zapsání legitimace dítěte jménem Ludwig Rolland (Helfert (1837), s. 475, formulář CCCc, v pozdější verzi Helfert (1858), s. 569, formulář HHHc), přičemž v mladší verzi vydavatelé aktualizovali datace spisů, nikoliv číslo fasciklu v záhlaví, zde mělo být 35. V záhlaví elenchu je pořadové číslo spisu, dále *numerus exhibitus* spisu v podacím protokolu příslušného roku, stručný regist a datum spisu.

⁷² Tento hlavní rejstřík (*Hauptindex über alle in der Pfarregistratur aufbehaltenen Acten* – Helfert (1837), s. 476, formulář CCCd; Helfert (1858), s. 569, formulář HHHd, obě verze jsou totožné) kopíruje věcná hesla i jejich abecední pořadí z abecedního rejstříku věcných hesel, ale nyní k nim do tří sloupců připisuje *numerus exhibitus* podacího protokolu, číslo fasciklu a pořadové číslo spisu v příslušném fasciklu. Protože u čísel z podacího protokolu není připsán rok, je zjevné, že tento rejstřík musel být na základě čísel z podacího protokolu vyhotoven každý rok.

⁷³ Spisy mají být seřazeny chronologicky a zaneseny v elenchu. Pokud ovšem fascikl je příliš velký, má se založit pokračování pod stejným číslem a oba fascikly od sebe rozlišit malými písmeny abecedy.

⁷⁴ Takovýto spis má být uložen do fasciklu korespondujícího s nejzávažnější záležitostí v něm řešenou, u dalších zmiňovaných záležitostí doporučuje uvést odkaz na místo uložení spisu.

⁷⁵ Všechna tato doporučení pro farní registraturu jsou shrnuta autorem do dvanácti bodů (Helfert (1837), s. 371–374 či Helfert (1858), s. 457–459).

⁷⁶ Pohan (1843), s. 334, kde autor pokračuje následovně: *Uloženy praví, zkušenostmi poučen, že úřední a velmi důležití listové – jako: křestní a umrlčí listy, úřední povolení k manželství atd. – hned po dané odpovědi, aneb vykonané obsluze církevní se sem tam zničí aneb za obálku zvolí, ježto přec každý sebesprostší lístek úřední faráři svým časem vhod přijíti může*.

⁷⁷ Pohan (1843), s. 338–339. Autor v této souvislosti připomíná nařízení gubernia z 16. 6. 1815, publikované pod číslem 49119 – viz Jaksch 9 (1830), s. 322–323.

4. *Nápady a požitky farní (die Pfarrrtemporalien)* – farní inventář, kassa a spisy mající za předmět farní pozemnosti, lesy, deputát, desátky, rozepře, zastání práv farních narovnání atd.
5. *Zvláštní pastýřské příhody (besondere Pastoralvorfälle)* – žaloby a rovnání práv farníků, protokoly v té případnosti zavedené, manželské stížnosti, prominutí neb dispenze
6. *Záležitosti nekatolíků (die Angelegenheiten der Akatholiken)* – úřední jednání s pastorem a jinými nekatolíky, jich protitoleranční chování, svodné lákání k nekatolictvu, žaloby, komisi, návracení v lůno Církve katolické a jiné věci
7. *Matriky nekatolíků (akatholische Matrikenduplikate)* – duplikáty matrik narozených, oddaných a zemřelých, jakověž pastor po každé obsluze církevní katolickému faráři odesílá
8. *Souložnictví (Konkubinate)* – úřední dopisy a pojednání k odstranění souložnictví
9. *Školství (das Schulwesen)* – obsahuje školní inventář, fassí učitele i pomocníka, opravy školního stavení, žáctvo a vůbec školní události
10. *Vojenští vyslouženci (die Patentalinvaliden)* – popis vojenských vyslouženců, jich výživu a jiné okoličnosti
11. *Ústav chudých (das Armeninstitut)* – popsání chudých osady, jejich stav, zaopatření, léčení a oučty ústavu
12. *Nalezenci (Findlinge)* – popsání nalezců, dohlídky, zaslané zprávy vyšetřování atd.

V lidnatých městech mohou ještě manželské a vojenské záležitosti v zvláštní třídě umístěny býti.⁷⁸ Popsané svazečky (fascikly) spisů mají být opatřeny římskou číslicí (podle zmíněných 12 tříd), nadpisem a samozřejmě elenchem (*Ku každému svazečku připojen jest arch neb rejstřík, na němž všickni v témž svazečku obsažení jednotliví spisové podle svých v pořádku běžících čísel s krátkým však jádrným obsahem svým vyznamenáni jsou. Můžeť k snadnějšímu přehledu výsadní slovíčko podtrženo býti.*)⁷⁹ Zvláštní pozornost autor věnoval ohláškovým listům jako důležitým matričním dokladům. Navrhoval je třídit abecedně a po pěti až deseti letech z nich teprve udělat fascikl nadepsaný například: *Heuratsmeldzettel Lit. A.*⁸⁰

Podací a jednací protokoly v úřadování duchovních správců

Ukládací systém Václava Alexandra Pohana byl úzce spojen s podacím protokolem, který autor nazývá jako *jednaník* či *Gestionsprotokoll*. Povinnost farních úřadů jej vést a předkládat na žádost *duchovní a světské vrchnosti* eviduje autor již od roku 1780.⁸¹ Podrobně ovšem přibližuje až nařízení pražské arcibiskupské konzistoře z 18. října 1835 a přináší i doporučený německý formulář (*Nástěn neb formulář k jednaníku*) s následujícími kolonkami: Číslo (*Numerus Exhibiti*), presentační datum (*Tag der Präsentation*), odesílatel či příjemce (*Person, der Behörde*), regest písemnosti (*Gegenstand*), další úřední postup (*Was darüber veranlasst wurde*), datum vyřízení (*Tag der Erledigung*), datum odeslání (*Tag der Expedition*), signatura fasciklu (*Signatur des Fascikels der Registratur*).

⁷⁸ Pohan (1843), s. 336–337.

⁷⁹ Pohan (1843), s. 337–338.

⁸⁰ Pohan (1843), s. 338.

⁸¹ Pohan (1843), s. 334 uvádí dvorský dekret datovaný 11. 3. 1780, který byl publikován guberniálním nařízením 23. 3. 1780. Citované nařízení se však nepodařilo dohledat.

Z příkladů zapsaných spisů je zjevné, že se jednalo o pomůcku zachycující písemnosti obdržené i expedované. Přestože v současnosti rozlišujeme protokoly podací (exhibitní, pro přijatou korespondenci, *protocollum exhibitorum*; *Einreichsprotokoll*, *Exhibitenprotokoll*) a jednací (expediční pro odeslanou korespondenci, *protocollum expeditorum*, *Geschäftsprotokoll*, *Gestionsprotokoll*), v pomocných knihách vedených na farních úřadech v 19. století toto jednoznačné rozlišení a terminologické vymezení neplatí. Většinou je zde – a to bez ohledu na název – evidována příchozí korespondence, která často vyžadovala i farářovu odpověď. Proto mají tyto pomocné knihy spíše smíšený charakter a stejně jako v článku Václava Pohana obsahují písemnosti přijaté i odeslané, včetně těch, které duchovní psal ze svého vlastního popudu.

V Helfertově příručce z roku 1837⁸² má být do knihy zaznamenána veškerá příchozí pošta, a to každý dokument zvlášť pod číslem (*Numerus exhibiti*) v řadě, která každý rok znovu začínala od číslice 1. Zanesen zde měl být den (příp. i hodina v důležitých záležitostech) přijetí, obsah, další postup vyřízení a také signatura, pod níž byl příchozí dokument založen do farní registratury.⁸³ O nedodržování terminologie tak, jak byla uvedena výše, svědčí to, že tato evidence příchozích dokumentů je označena jako *Gestionsprotokoll*. Kromě formuláře zdůrazňuje Josef Helfert i to, že duchovní je povinen vést tento – správně podací – protokol řádně a na požádání jej předložit církevním i světským autoritám, které mohou při odhalení nedbalostí žádat doplnění a nápravu. Připojuje také, že tato pomocná kniha je obročním majetkem, patří k příslušenství benefícia, a proto je každý duchovní správce povinen předat ji svému nástupci.

Na rozdíl od již zmíněné situace v pražské arcidiecézi byly tyto registraturní pomůcky v královéhradecké diecézi plošně zavedeny na základě nařízení konzistoře ze dne 24. listopadu 1843,⁸⁴ v němž byla duchovním objasněna nutnost zavedení podacího protokolu (*Geschäftsprotokoll des Seelsorgeramtes zu N. für die Jahre 1844 bis... inclusive*) na všech lokáliích, farářích či děkanstvích od počátku roku 1844. Rozsáhlá norma duchovním správcům vysvětluje, co je podací protokol a že má být počítán mezi *fundus instructus* příslušné fary. Poté jsou zde vypsány typy písemností, které spadají do evidence v podacím protokolu, a vysvětleny jeho rubriky. Jednalo se celkem o sedm kolonek zahrnující číslo jednací (*Geschäftszahl*), datum přijetí (*Tag der Einlangung*), předmět dokumentu, osobu odesilatele a datum odeslání (*Gegenstand, eingelangt vom -, Datum der Eingabe*), další postup (*Hierauf erfolgte Erledigung*) a data vyhotovení (*Erledigt*), expedice (*Expedit*) a číslo fasciklu (*Registratursfaszikel*).

Autor instrukce tedy počítal i s návazností na odesílanou poštu a stanovoval také postup, když duchovní psal z vlastního popudu. V tom případě písemnost dostala své číslo jednací, které bylo zaneseno do podacího protokolu, dále mělo být proškrtnuto datum přijetí a kolonku vyhrazenou pro popis přijatého dokumentu a odesilatele měla zaplnit ustálená formulace: *Es wird vorgemerkt, daß...*, na niž měl už v následující kolonce navázat popis odesílaného dokumentu včetně označení fyzické či právnické osoby, která byla jejím příjemcem, analogicky se počítalo i s vyplněním navazujících rubrik s datem vyhotovení a expedice. K obšírnému předpisu jsou připojeny dvě ukázky jako vzor – podací protokol fary v Chrasti a abecední rejstřík k tomuto podacímu protokolu. Ten kombinuje jména či názvy odesílatelů a příjemců společně s věcnými

⁸² Helfert (1837), s. 362–363 a 465, formulář YY.

⁸³ V novějším vydání Helfertovy příručky (1858), s. 449 a 558, formulář DDD, je použito poněkud složitější členění formuláře: *Zahl der Stücke, Tag der Einladung, Von wem die Stücke eingelangt und deren Gegenstand, Was über jedes Stück veranlaßt worden, Tag der Erledigung, Registratursfaszikel*.

⁸⁴ Konsistorialkurrenten für die königgräzer bischöfliche Diöcesangeistlichkeit, Zweiter Band, 1843/4, čj. 6798, na normu upozorňuje též Sochr (1962), s. 23.

hesly a odkazuje na stranu jednacního protokolu, číslo jednacích a připojuje i rok, v němž písemnost byla vyřizována.

Rok 1844 je tedy v královéhradecké diecézi⁸⁵ rokem plošně zaváděných podacích protokolů, přesto se ve sledované oblasti nachází několik starších pomůcek. Zatímco v severní části, na území bývalého královéhradeckého kraje, se jedná se o ojedinělé záležitosti,⁸⁶ farnosti nacházející se na území chrudimského kraje a patřící do roku 1784 k pražské arcidiecézi častěji disponují těmito registraturními pomůckami založenými před rokem 1844.⁸⁷ Jen ve výjimečných případech se setkáváme s kontinuálním vedením podacího protokolu i po vydání konzistorního nařízení roku 1843,⁸⁸ ve většině farností se tato pomocná kniha zakládá nově právě na počátku roku 1844.

Pozoruhodnou odlišnost v tomto jednotně zaváděném systému tvoří opět knihy označované jako *Gestionsprotokoll* z jižní části sledovaného území, z Litomyšlska a Poličska, které jsou psány ve formuláři odlišujícím se od předepsaného podacího protokolu zejména tím, že evidence není vyžadována přes číslo jednacích či exhibitní.⁸⁹ Zajímavým mezistupněm evidence jsou přehledy o písemnostech děkanského úřadu v Poličce.⁹⁰ Podací protokol je v knižní podobě doložen až od roku 1846,⁹¹ ovšem již dva roky předtím byl sice veden v předepsaných formulářích, ale byl ukládán stejně

⁸⁵ Kromě pražské a hradecké (arci)diecéze je zmapována situace také v diecézi českobudějovické, kde se podací protokoly povinně používaly od roku 1846 (Martínková (2005), s. 112).

⁸⁶ Takovýmto příkladem může být podací protokol farního úřadu Javornice, který je veden od roku 1838, ovšem na formuláři podacího protokolu vikariátního školního úřadu (SOKA RK, FÚ Javornice, kn. č. 149, inv. č. 37, Podací deník, 1838–1843). Počínaje únorem 1838 do února 1839 (včetně) je římskými číslicemi v rámci jednotlivých let uvedeno 17 a 6 zaznamenaných aktů. Pak bylo pokračováno v knize až v roce 1842, a to již arabskou řadou čísel jednacích (v roce 1842 je evidováno 64 položek, v roce 1843 dokonce 97). Pro rok 1844 byl zaveden nový podací protokol sice s hlavičkou farního úřadu, ale nově předepsané kolonky záhlaví odpovídají předchozímu vikariátnímu formuláři.

⁸⁷ Ve farnostech poličského a litomyšlského vikariátu lze zdokumentovat několik typů předchůdců podacího protokolu z roku 1844, přičemž některé jsou stejně jako javornický příklad v předchozí poznámce vedeny na formulářích vikariátního školního úřadu. Na banínském faře se evidovaly ojedinělé písemnosti už k roku 1721, kontinuálně pak v letech 1821–1843, ovšem rukou, která zakládala i podací protokol v roce 1844. Starší evidenční pomůcka používala sice stejný formulář, ale do roku 1843 včetně jsou písemnosti zachyceny pouze datem, nikoliv číslem jednacím. (SOKA Litomyšl, FÚ Banín, kn. č. 17, Podací protokol, 1721–1843, dále kn. č. 18, Podací protokol, 1844–1849).

⁸⁸ V trochu zjednodušeném formuláři (chybí datum expedice, eviduje se jen datum vyřízení) se zapisovaly písemnosti došlé na faru v Košířích již od roku 1836, tentokrát však i se zaneseným číslem jednacím. O způsobu a pečlivosti zaznamenávání písemností ve zdejší farnosti vypovídá i to, že nepřilíhla objemná kniha zde sloužila až do roku 1900. Zároveň se v uložení písemností objevují odkazy na poličky archivní skříně, což svědčí o její existenci. (SOKA Litomyšl, FÚ Košíře, kn. č. 8, Podací protokol, 1836–1900). Podobně tomu bylo i v Morašicích, kde se podací protokol vedl od roku 1832, s průběžným ročním vedením čísel jednacích a v některých případech i uvedením uložení (SOKA Litomyšl, FÚ Morašice, kn. č. 67, Podací protokol, 1832–1837), na něj navázal podací protokol z 1837–1850 (kn. č. 68), v letech 1839–1844 (leden) vedený s využitím formuláře školního vikariátního úřadu.

⁸⁹ Jedná se například o nejstarší podací protokol fary v Dolním Újezdě (SOKA Litomyšl, FÚ Dolní Újezd, kn. č. 173, Podací protokol, 1833–1845), kde od počátku chybí průběžné číslo jednacích a objevuje se až v roce 1835 včetně záznamu umístění v archivní skříně. Zápisy o písemnostech jsou však mnohem četnější než v jiných případech a z počátku převažují písemnosti spojené s agendou školního či vikariátního okrsku či přípisy konzistoře nebo vrchnostenského úřadu. Od roku 1837 dochází k proměně a záznamy svědčí především o vydaných křestních listech a dalších matričních přílohách či vysvědčení o náboženství, a to až do listopadu 1845. Vedle toho je v roce 1844 zaveden nový podací protokol, který zaznamenává také ostatní záležitosti (SOKA Litomyšl, FÚ Dolní Újezd, kn. č. 173, Podací protokol, 1844–1845).

⁹⁰ Nejstarší podací protokoly z počátku 19. století uložené ve fondu DÚ Polička patří k vikariátnímu úřadování školských záležitostí (SOKA Litomyšl, DÚ Polička, kn. č. 542, Podací protokol, 1804–1822).

⁹¹ SOKA Litomyšl, DÚ Polička, kn. č. 543, Podací protokol, 1846–1854.

jako předchozí roky formou ročního soupisu písemností.⁹² Tradice vycházela z třicátých let 19. století, kdy písemnosti byly sice zapisovány do formulářů odpovídajících podacím protokolům, ale používány jako elenchy, tj. jako soupis pro určitou oblast agendy.⁹³

Formulář zavedený pro podací protokoly farních a vikariátních úřadů nařízením 24. listopadu 1843 se během dalších desetiletí proměňoval jen málo.⁹⁴ Objem evidované pošty ovšem nelze jednoduše charakterizovat jako postupný nárůst zaznamenaných čísel jednacích zapříčiněný postupnou byrokratizací systému, kdy zejména okresní politické a soudní instituce požadovaly větší součinnost při zjišťování dat na farních úřadech. Tento pozvolný rozmach evidence lze samozřejmě vysledovat, ale drobné sondy naznačují, že počet zaevidovaných dokumentů závisel na přístupu duchovního – někteří se profilovali i v jiných částech farní agendy jako úředníci, jiní patřili k místním a regionálním elitám, ovšem mnohé řešili vahou své autority, aniž by došlo na písemnou komunikaci.⁹⁵ A naopak jejich nástupci z doby postupující sekularizace venkova své potřeby a představy prosazovali častými stížnostmi a iniciativami úřadům církevním, politickým i samosprávným, na něž spoléhali, čímž však výrazně zvětšovali objem zaznamenané korespondence.⁹⁶ Zároveň lze najít i objektivně dané důvody nárůstu

⁹² SOKA Litomyšl, DÚ Polička, kt. č. 71, inv. č. 977, Zlomky elenchů, 1782–1845.

⁹³ SOKA Litomyšl, DÚ Polička, kt. č. 23, inv. č. 551, Zlomky podacích protokolů, 1838–1844. Dochovány jsou skupiny II., III., IV., V., VI. a IX. *Gestionsprotokoll in ecclesiasticis* a II., III., VIII. a X. *Gestionsprotokoll [in] politicis*. V rámci jedné složky byly v jednom roce evidovány všechny dopisy příslušející do dané skupiny.

⁹⁴ Novější knihy již povětšinou slučovaly obsah písemnosti s popisem vyřízení do jedné kolonky (FÚ Pěčín), případně došlo k vyplňování jen první textové kolonky a druhá zůstávala prázdná (SOKA UO, FÚ Jablonné (neinv.), Podací protokol, 1906–1935). Jinak se používaná forma výrazně neměnila (ještě na počátku 20. století jsou doloženy české varianty původního formuláře), jen v národnostně českých farnostech do zápisů cca od 70. let 19. století proniká čeština. Také od zápisu uložení se ustupovalo zejména v menších farnostech. V případě pěčínského farního úřadu přestala být vyplňována tato poslední kolonka se zavedením nového podacího protokolu v roce 1874. Bylo to logické, protože existoval, patrně vzhledem k malému množství vyřizovaných záležitostí, pouze chronologický ukládací systém, a tak odkaz na fascikl byl evidentně nadbytečný.

⁹⁵ Zmíněná pěčínská farnost si vystačila na století soustavného vedení podacích protokolů se třemi knihami. První z nich (SOKA RK, FÚ Pěčín, kn. č. 231, inv. č. 13, Podací protokol, 1844–1874) začíná rokem 1844 a eviduje zde v prvním roce 56 čísel jednacích (dále čj.), která postupně narůstají (například roku 1845 – 75 čj. či 1852 – 90 čj.). Nový kněz Josef Vamberra nastoupil na podzim roku 1853 a hned roku 1854 snížil počet na 40 čj., 1855 – 35 čj. a roku 1856 dokonce jen na 19 čj., což obdobně držel až do 1860. V následujícím roce již zapisuje korespondenci nový duchovní Josef Mucha, který zaznamenal 78 čj. a začal vést zápisy v jazyce podání (s farníky korespondoval česky, s úřady německy). V tomto trendu pokračoval i farář Josef Svoboda (1861–1867) – v roce 1862 evidoval 61 čj., ovšem roku 1866 pouze 39 čj., v polovině roku 1867 došlo na změnu v duchovní správě, což se projevilo 138 čj. Všichni tři administrátoři v letech 1867–1870 pak zapisovali kolem stovky položek za rok. Ovšem nově ustanovený duchovní Josef Hulata, který zde působil v letech 1870–1893 a stal se významnou osobností života obce i okolí, nebyl patrně byrokratem a zápisy do podacího protokolu šetřil (1870 – pouze 56 čj., 1871 – 38 čj., 1872 – 43 čj. a 1874 za třetinu roku 20 čj.). V nově zavedeném podacím protokolu Josef Hulata pokračoval od května 1874, téměř výhradně česky (SOKA RK, FÚ Pěčín, kn. č. 232, inv. č. 13a, Podací protokol, 1874–1912) a ve stejném, neúředním duchu po celou dobu svého působení do konce března roku 1893 (od května 1874 do konce roku 40 čj., 1875 – 30 čj., 1877 – 45 čj.), po všechny roky jeho záznamy v podacím protokolu čítaly do 60 položek, jen roku 1890 to bylo 67 čj., 1891 – 103 čj., 1892 – 112 čj.).

⁹⁶ SOKA RK, FÚ Pěčín, kn. č. 232, inv. č. 13a, Podací protokol, 1874–1912. Od srpna 1893 došlo k trvalejšímu obsazení farnosti, kdy zde osmnáct let působil Josef Havla a počet zapsaných dopisů každoročně čítal přes 100 čj. (roku 1895 dokonce 155 čj.). S novým duchovním Augustinem Kristiánem od června 1911 se zapisovalo ještě častěji (1911 – 190 čj., 1912 – 225 čj.). Jmenovaný pokračoval pak v novém podacím protokolu (SOKA RK, FÚ Pěčín, kn. č. 233, inv. č. 14, Podací protokol, 1913–1948) a jeho agenda narůstala (v roce 1913 – 210 čj., 1914 – 233 čj.). V roce 1915 nastala opět personální změna, zatímco administrátor Bohumil May zapsal za 7 měsíců svého působení 64 čj., jeho následovník František Herman končil rok 1915 se 157 čj. a další roky zanesl vždy přes 200 položek (1916 – 243 čj., 1917 –

písemné agendy, např. její výrazný rozmach na počátku 40. let 20. století, kdy bylo třeba dokázat správný rasový původ, zaneprázdnil všechny duchovní a podací protokoly nabývají významných rozměrů.⁹⁷ Podobně rozhojnily korespondenci farních úřadů i výstupy z církve na počátku 20. let 20. století.⁹⁸

Farní archivy ve 2. polovině 19. století

I když podací protokoly zavedené v královéhradecké diecézi v polovině 40. let 19. století počítaly s tím, že přijaté dokumenty (a koncepty odesílaných odpovědí) budou i nadále ukládány podle svého obsahu do konkrétních fasciкул opatřeným elenchem, tj. soupisem akt ve fasciklu obsažených, přesto plošné zavedení podacích protokolů postupně vytlačilo užívání elenchů a repertářů a předznamenalo další éru ve vývoji farních písemností, které se archivovaly chronologicky – fascikly byly ukládány podle let a spisy v nich podle čísel podacího protokolu. Praxe se ovšem různila, vedle chronologicky uspořádaných spisů se v počátku tohoto období objevují nově věcně uspořádané farní registratury.⁹⁹

Nejčastěji praxe zůstávala na půl cesty – z běžné chronologicky řazené korespondence se vyčleňovaly důležité písemnosti (např. matričního charakteru, stavební či nadační záležitosti), které tvořily samostatné věcné fascikly či řady. Byl to důsledek snahy poradit si se zvětšujícím se objemem písemností, který je pro dobu od poloviny 19. století příznačný. Zároveň způsob vedení farní agendy ovlivnila změna agendy veřejné správy a samosprávy, která v průběhu druhé poloviny 19. století

245 čj., 1918 – 277 čj., 1919 – 262 čj., v polovině května 1920 měl 109 čj., včetně děkovného zápisu, že opouští Pěčín). Jak May, tak zejména Herman si na místní školu a farníky stěžovali poměrně hodně, o čemž víme právě jen díky dochovaným podacím protokolům, kam oba zvěčnili i důvody svých problémů.

⁹⁷ Zapisování (SOkA RK, FÚ Pěčín, kn. č. 233, inv. č. 14, Podací protokol, 1913–1948) ovlivňuje zřejmě střídání duchovních správců, resp. správa administratury, a zejména od roku 1940 řízení farnosti *excurrendo* ze sousední Slatiny nad Zdobnicí, přesto lze hned zpočátku vysledovat zvýšení agendy díky odpadům z církve (1920 – 277 čj.), které pak provázejí rok 1921(400 čj.) a 1922 (317 čj.). Po období personálních změn (1920–1923 – do začátku září úřadoval farář Alois Váňa – 225 čj., od září je farnost administrována z Bělé, a tak se zapsalo jen 15 čj. do konce roku, stejně tak probíhala i první polovina roku 1924, kdy se zaevidovalo 23 čj.) je farnost obsazena Aloisem Novákem, farářem se spoustou aktivit literárních, spolkových, vydavatelských a rechristianizačních, na celých deset let (míval od 150 do 200 čj., výjimka 1929 205 čj. a 1932 243 čj.). Po něm v polovině roku 1934 nastoupil František Kračmar, který se zpočátku drží spíše při nižší hranici (100–150 čj., od roku 1938 pak 197 čj.), od roku 1939 lze pozorovat nárůst, způsobený vydáváním křesťanských listů pro doložení árijského původu (470 čj.), do začátku června 1940 142 čj., pak nastupuje správa *excurrendo* ze Slatiny, kdy je v roce 1941 zaznamenáno 329 čj., v roce 1942 430 čj., 1943 241 čj. Následující roky jsou vyplňovány poněkud nedbale 1944 – 209 čj. (někde nevyplněn obsah), 1945 – 256 čj., 1946 – 189 čj., 1947 – 189 čj., 1948 – jen polovina roku 102 čj.

⁹⁸ Tyto tendence je možné zaznamenat také v dalších českých farnostech na celém území královéhradecké diecéze. Příkladem může být i v 19. století většinově katolická farnost Dolní Újezd, kde podací protokol v letech 1918 a 1919 čítá kolem 600 čj., následující dva roky se počty vyšplhají téměř k tisícovce, aby se situace od roku 1922 uklidňovala a pozvolna se vracela k položkám čítajícím přes 650 čísel (1918 – 538 čj., 1919 – 617 čj., 1920 – 996 čj., 1921 – 965 čj., 1922 – 745 čj., 1923 – 674 čj., 1924 – 664 čj.). Množstevní proměny nelze přičíst na vrub personálním změnám, neboť zde po celou dobu (1913–1927) působil jako farář a vikář Václav Marek (Strítěská (2010), s. 48).

⁹⁹ Příkladem ze zkoumané oblasti může být farní archiv v Písečné v tehdejší vikariátu Kostelec nad Orlicí, uspořádaný v 50.–60. letech 19. století s následujícím schématem: *Parochialia*: I. Erekcni a jiné důležité listiny, fassé, relice roboty, II. Poplatky, desátky, štola, III. Křížová cesta, její zřízení a svěcení; *Personalia*: IV. Faráři, kaplani; *Ecclesiastica*: V. *Ecclesiae Pisečnaensis* (záležitosti kostela v Písečné), VI. *Ecclesiae Boěmo Lippaviensis* (záležitosti kostela v Českých Libchavách), VII. *Fundationes*, VIII. *Inventaria*, IX. *Matrimonialia*, X. *Litigiosa* (dispense, konkubináty, fanatici), XI. *Scholastica*, XII. *Politica* (relace a cirkuláře, vojenské záležitosti), XIII. *Matricularia* (především legitimizace dětí), XIV. *Institutum pauperum*, XV. *Judaica et alia*, XVI. *Testimonia mortis*, XVII. *Tabellaria* (sumáře obyvatel, žáků).

přebírala pravomoci a povinnosti delegované dříve na farní úřady (školní a matriční, ale i sociální, veterinární, hygienické apod. záležitosti).

Tendence potvrdily i církevní dokumenty vzešlé ze synod v jednotlivých diecézích v 2. polovině 19. století,¹⁰⁰ kdy již první pražská synoda se dotkla také vhodného uložení dokumentů. Část věnovanou povinnostem faráře uzavíral odstavec, v němž byla připomenuta archivní skříň – *armarium sera munitum et apte loculatum in usum archivii parochialis*, v níž budou umístěny „všechny farní knihy podle nařízení biskupa a všechny dokumenty“.¹⁰¹ Závěrem sněm žádal všechny pod ctností poslušnosti, aby pečlivě a zbožně dodržovali vše, co bylo ohledně vedení úředních knih v jednotlivých farnostech od diecézních biskupů nařízeno. V dokumentu, který vyšel ze synody královéhradecké diecéze konané roku 1863, žádnou zmínku o farním archivu nenalzáme.¹⁰²

Jinak je tomu v případě soudobých příruček, určených pro duchovní a zaměřených na vedení duchovní správy. Patrně nejrozšířenější z nich – Úřední sloh církevní Klementa Borového¹⁰³ – navázala na text již citované německé práce Josefa Helferta z třicátých let 19. století a převzala jeho doporučení ohledně farního archivu a spisovny (registratury). V prvním případě Klement Borový klade důraz na shromáždění listin zakládacích a majetkových (příp. vyhotovení ověřených opisů z písemností konzistoře) v archivu, který má být uzamčen a zabezpečen. Listiny samotné mají být uloženy do obálek se stručným regestem a chronologicky uspořádány a také sepsány. Vzhledem k povětšinou nepatrnému množství zásadních dokumentů doporučuje jejich uložení v archivní skříni společně se spisovnou. Autor doporučuje skříň prostornou, chráněnou před vlhkem i ohněm a opatřenou klíčem, který přísluší do opatrování jen duchovnímu správci. Zároveň doporučuje její umístění tak, aby v případě požáru bylo možné ji rychle odstěhovat.

Druhou část uchovávaného materiálu vnímal Klement Borový jako spisovnu, která zahrnuje materiály k vykonávané duchovní správě. Tento materiál rozdělil do 12 skupin, v nichž se odráží proměna právní situace v šedesátých letech 19. století, kdy jím nastíněné schéma už nereflktuje některá témata – například nekatolíky či konkubinát. Autor si je vědom, že *jsouť záležitosti, které na jedné faře často, na jiné zřídka se vyskytují a dle této skutečné potřeby sluší též urovnati přihrady* archivní skříně. Nicméně *skoro vesměs by však alespoň tato hlavní oddělení učiniti se mohla: I. běžné dopisy, II. chudina, III. manželské záležitosti, IV. matriky, V. nadací, VI. nalezenci, VII. obročí farní, VIII. pastýřské listy, ordinariátní listy, kurrendy, IX. stavby, X. školní záležitosti, XI. vojsko, XII. záduší*.¹⁰⁴ Uvnitř jednotlivých tematických souborů měly být písemnosti skládány chronologicky, pouze pokud to bylo

¹⁰⁰ V nových poměrech se nejprve sešla synoda celé české provincie v Praze v roce 1860, pak následovaly s různou frekvencí diecézní sněmy v Praze (1863, 1873), Hradci Králové (1863), Litoměřicích (1863), Českých Budějovicích (1863, 1872, 1875, 1913) a v Brně (1909).

¹⁰¹¹⁰¹ Acta et decreta (1863), s. 225: *In quavis tandem domo parochiali, et quidem loco contra incendii pericula aliosque funestos casus provide custodito praesto sit armarium, sera munitum et apte loculatum in usum archivii parochialis, quod universos libros parochiales secundum ordinationem episcopi et omnia documenta complectatur ad muneris parochialis exercitium quomodocumque pertinentia. Quum parochi alioquin iuramento obstricti sint, tuendi iura tum ecclesiae tum beneficium, proin et vigilandi, ne authentica instrumenta huc spectantia pereant, quum porro parochialis iurisdictionis officio minime satisfacere queant, nisi in expediendis negotiis curae animarum forensibus seduli ac vigilantes inveniantur officii episcopalis adiutores: districtim iubemus in virtute obedientiae, ut quae per singulas dioeceses quoad rationem librorum in foro parochiali gerendorum ab episcopis sancita sunt, seu in posterum ordinabuntur, diligentissime et religiose observentur.*

¹⁰² Statuta primae synodi (1864).

¹⁰³ Borový (1879), s. 252–255.

¹⁰⁴ Borový (1879), s. 253.

případnější pro orientaci, tak abecedně. Krom výše uvedeného členění spisovny se autor věnuje blízkým tématům jako jeho předchůdce Josef Helfert – řeší řazení písemností spadajících do více obsahových kategorií, vyjímání dokumentů z fasciklů, zpevňování fasciklů lepenkou a jejich převázání motouzem. Doporučuje také vytvoření elenchu, který nazývá *rejstřík (index)* a také *hlavní rejstřík*.¹⁰⁵ Jedinou zásadnější změnou oproti německé příručce Helfertově je pak Borového doporučení dokument přeložit po délce na polovinu.

Jak je vidět, návody na vedení farní kanceláře, spisovny a archivu jsou podobné, ať se jednalo o církevní normálie či české nebo německé příručky. Doporučení se odlišují v drobnostech a akcentují povětšinou identické zásady, zároveň však reflektují lokální odlišnosti. Na druhé straně lze tušit ne vždy jednoduché uvádění do života, což souviselo zejména s vlastnostmi konkrétních duchovních správců. A tak jisté napětí mezi praxí a normou dokazují opakující se apely a instrukce jak ze strany církevních nadřízených, tak státních úřadů.¹⁰⁶

Nařízení ministerstva kultu a vyučování z roku 1895 a jeho recepce

Na ne vždy vhodné uchovávání dokumentů na farách nakonec reagoval výnos ministra kultu a vyučování ze 7. listopadu 1895 (čj. 1681), jímž se prostřednictvím místodržitelství nařizovalo 10. února 1896 (čj. 12754) všem biskupským konzistoriím zlepšení péče o archiválie. České místodržitelství akcentovalo ochranu farních matrik a dalších starých archiválií, dále podalo přesnou představu o fyzické péči věnované písemnostem: *Síň archivní budiž klenuta, okna její mají se buď železnými neb dřevěnými, ale plechem pobitými okenicemi opatřiti; rovněž i dveře do této síně vedoucí buďtež železné a kamennou pažbou opatřené; mohou též být dřevěné, avšak musí pak s obou stran plechem býti pobity, rovněž tak i jejich pažení. Musí být postaráno o náležitou ventilaci archivní síně, tam, kde archiv v přízemí se nalézá, budiž pod ním zřízen sklep, a kde to není možno, budiž podlaha archivní místnosti náležitě proti vystupující vlhkosti izolována a chráněna. V archivní místnosti necht' se nalézají dobře konstruovaná kamna, jež se zvenčí vytápějí. Velikost archivní síně řídí se podle místních poměrů a budiž stanovena při komisi na místě konané.*¹⁰⁷

Instrukce specifikovala i samotnou skříň, která měla být z kvalitního dubového dřeva, prostorná pro ukládaný materiál (tj. minimálně na délku tehdy užívaných listů) a odvětrávaná. Vedle plísně si uvědomovala nebezpečí prachu, a tak doporučovala chránit spisy deskami. Pro listiny, jež pokládala za hodnotnější než kalichy a monstrance, navrhovala uložení v ohnivzdorném trezoru.¹⁰⁸ Zatímco v olomoucké arcidiecézi byl vytvořen speciální ukládací systém, včetně nákresu příslušné archivní skříňe,¹⁰⁹ v královéhradecké diecézi bylo místodržitelské nařízení pouze přetištěno v ordinariátních listech s doporučením, aby jej duchovní vzali na vědomí k případnému šetření.¹¹⁰

¹⁰⁵ Borový (1879), s. 254–255: *Ke každému svazečku (fascikulu) připojen budiž arch zvláštní, na němž se napíše rejstřík (index) všech v témž svazečku obsažených jednotlivých spisů podle běžných čísel aneb (jak výše bylo řečeno) v pořádku alfabtickém. – Mimo to žádoucno, aby se nalézal při registratuře též hlavní rejstřík, kdež stručně poznamenány jsou všechny předměty a kusy v registratuře uložené; uspořádání tohoto rejstříku nejhodněji se učiní v pořádku abecedním.*

¹⁰⁶ Nařízení Českého místodržitelství ze dne 10. 2. 1896 či instrukce k uspořádání knih, přetištěná v Ordinariátním listu pražské arcidiecéze, 1904, č. 98.

¹⁰⁷ Český slovník bohovědný 1 (1912), s. 627, heslo archiv farní.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Tzv. Kohnova spisová norma, konzistoriální kurenda olomoucké arcidiecéze č. 12967 z roku 1896 (s. 102–106) či norma z 1. září 1893 (Nr. Ord. 4580).

¹¹⁰ Ordinariátní list královéhradecké diecéze č. 4/1896, čís. exh. 1756 ze dne 20. 2. 1896.

II.B Osudy historických farních archivů a jejich písemností ve 20. století

Určitým mezníkem na konci zkoumaného období může být vydání nového kodexu kanonického práva papežem Benediktem XVI. 27. května 1917,¹ který počítal s existencí farního archivu, v němž měly být uschovány matriky *zároveň s listy biskupů a jinými doklady, jež je nutno nebo užitečno uložit*. Duchovní správce tak měl *svědomitě dbát o všechny ty věci, podrobené inspekci ordináře nebo jeho pověřence při vizitaci nebo v jiné příhodné době, aby se nedostaly do rukou neoprávněným*.² *Písemnosti a listiny, o něž se opírají majetková práva kostela, se podle dalšího kánonu měly řádně uspořádat a opatrovat v kostelním archivu nebo v přiměřené a vhodné úschovně, jejich úřední opisy, pokud to bylo snadno možné, bylo zapotřebí uložit v archivu nebo v úschovně kurie*.³ Zvláštní ustanovení pak připomínalo, že se rada zádušního jmění (patron) *žádným způsobem nesmí vměšovat... do sepisování, uspořádání a úschovy farních knih a jiných listin, jež náleží farnímu archivu*.⁴

Zároveň bylo biskupům nařízeno, aby *pečovali o to, aby byly pořizovány též soupisy či seznamy archivů katedrálních, kolegiálních a farních kostelů, jakož i bratrstev a zbožných ústavů ve dvou stejnopisech, z nichž jeden se uloží v příslušném archivu, druhý v biskupském archivu*.⁵ Různých typů církevních archivů se týkaly i další ustanovení nového *Corpus iuris canonici*, které přinášely informace o správě a klíči od archivu v době uprázdnění benefícia, možnosti nahlížení, vypůjčení a vydávání opisů.⁶ Příslušné kánony nově vydaného kodexu, které se týkaly farního archivu a také vedení intenčních knížek, evidence církevního jmění a nadací připomenul na stránkách Časopisu katolického duchovenstva již následujícího roku svým spolubratřím Antonín Postřiháč (1862–1932), který byl referentem a revisorem matrik pražské diecéze.⁷

Farní archivy v první Československé republice

Navzdory tomu nevydalo královéhradecké biskupství žádnou normu, která by sjednotila relativně různorodou praxi v ukládání písemností ve farnostech diecéze. V dotaznicích, které vyplňovali faráři před zahájením kanonické či generální⁸ vizitace, zůstaly zařazeny otázky týkající se farního archivu a vedení úřední agendy a v průběhu vizitace bylo kontrolováno i vedení úředních knih, jak to dokládají zde dochované podpisy vizitátorů, nicméně péče o historické písemnosti a celková podoba farní spisovny a archivu byla ponechána na zodpovědnosti konkrétního duchovního správce. Výmluvně o tom svědčí *Vyřízení generální vizitace vikariátu lanškrounského z roku 1937*, kde biskup Mořic Pícha uvádí: *Někde je žádoucí, aby archiv byl lépe uspořádán a od prachu očištěn. Shledal jsem však také archivy vzorně uspořádané*.⁹

¹ *Corpus iuris canonici*, sestávající se do té doby z šesti částí (*Decretum Gratiani, Decretales Gregorii IX., Liber sextus Bonifacii VIII, Clementinae, Extravagantes Joannis XXII. Extravagantes communes*), byl tak nahrazen jednotnou sbírkou, na níž začala pracovat Papežská komise pro kodifikaci kanonického práva, svolaná papežem Piem X. roku 1904. Nový kodex (citovaný zde jako *Codex iuris canonici* (1917), český překlad pak jako *Překlad Kodexu kanonického práva* (1948)) byl promulgován konstitucí *Providentissima Mater* a vešel v platnost na Letnice 19. 5. 1918.

² *Codex iuris canonici* (1917), can. 470, § 4. *Překlad Kodexu kanonického práva* (1948), s. 135.

³ *Codex iuris canonici* (1917), can. 1523, § 6. *Překlad Kodexu kanonického práva* (1948), s. 333.

⁴ *Codex iuris canonici* (1917), can. 1184, § 6. *Překlad Kodexu kanonického práva* (1948), s. 267.

⁵ *Codex iuris canonici* (1917), can. 382, § 1. *Překlad Kodexu kanonického práva* (1948), s. 115.

⁶ *Codex iuris canonici* (1917), can. 382, § 2, a can. 384, § 1 a 2. Dále can. 473, § 2. *Překlad Kodexu kanonického práva* (1948), s. 115 a 136.

⁷ Postřiháč (1918), o autorovi nekrolog publikoval Čihák (1932).

⁸ Viz Poučení o generální vizitaci (1932), s. 26–27.

⁹ SOkA Ústí nad Orlicí, FÚ Jablonné nad Orlicí, kt. č. 1. Vizitační zpráva, 1937, s. 13–14. Datováno v Hradci Králové 30. 11. 1937. Před citovanou větou je následující konstatování: *Shledal jsem, že matriky*

Pohled na novodobou archivní skříň pořízenou ústeckým děkanem Václavem Boštíkem v rámci úprav architektem Řepou na konci 30. let 20. století

jsou psány celkem správně a indexy vedeny. Na menší nedostatky jsem upozornil na místě, kde toho bylo třeba. Odvádějte vikariátnímu úřadu duplikáty včas. Někde chybí kniha opisů kostelních účtů. Jak jsem výše řekl, je důležité, aby duchovní správce z nich poznal stav kostelního jmění. Nezapomeňte napsati biřmovance do knihy biřmovaných a lístky biřmovaných z jiných farností zaslati příslušnému farnímu úřadu. (Vizitace byla spojena s biřmováním farníků). Nadace buďtež všude provedeny a zlistiněny, jak již shora bylo řečeno. O redukci mší svatých, pokud třeba, budiž včas zadáno. Neotálejte se včasným vyřizováním úředních přípisů. Text dále pokračuje: Ordinariátní listy dejte svázati a chybí-li některý ročník, doplňte jej objednaním od konsistoře. Ved'te pamětní knihy. Bylo by někde žádoucí, aby se vedly horlivěji. Nezapisujte události světové, leč pokud by měly vztah k místním, zapisujte však místní události, zejména ty, které se týkají duchovní správy, katolického života, kostela, obročí atd. Ved'te pečlivě důležitou knihu opisů listin nadačních.

Ve zkoumané oblasti je možné doložit, že i po roce 1918 v mnohých lokalitách došlo k zavedení nového registraturního systému spojeného i s rekonstrukcí prostor pro přehledné a bezpečné uložení dokumentů. Bylo to zejména tam, kde se kněží byli nuceni potýkat s větším množstvím písemností – například v tradičních sídlech vikariátů. Příkladem může být situace v Králíkách, kde duchovní správci stále využívali starší archivní skříň, vyhotovenou ještě v 19. století a rozdělenou do 31 číslovaných přihrádek. Podle popisů na nich postupně skartovali některé starší nepotřebné spisy – zejména úmrtní listy – a od konce 20. let 20. století na jejich místo ukládali novou agendu (zejména snubní protokoly).¹⁰ Naopak například v Ústí nad Orlicí nechal tehdejší děkan Václav Boštík (1897–1963) v letech 1937–1938 upravit byt, jídelnu i další místnosti v prvním patře architektem Karlem Řepou (1895–1963),¹¹ a to včetně pozoruhodně řešeného prostoru pro farní archiv. Rozměrná skříň, jejíž vnější dveře byly stejně jako vnitřní prostor upraveny pro uložení úředních knih, byla propojena se zásuvkovou skříní určenou pro matriční přílohy (případně další spisy), ale ani zde se nepodařilo najít stopy po novodobém uspořádání a sepsání děkanského archivu.¹²

Obdobnou situaci nalézáme také v případě menších farností – například na faře v Sudslavě byl výklenek ve zdi určený pro farní archiv opatřen novými protipožárními dveřmi, ale ani zde není žádný inventář v současnosti doložen.¹³ Naopak vraclovská fara byla vybavena dřevěnou skříní z počátku 20. století, nesoucí jak hrdý nápis *Farní archiv od roku 1741*, tak také dokonce dva vzájemně nekorespondující registraturní pořádky – starší napsaný tužkou na dveře skříně¹⁴ a mladší z roku 1948 psaný na stroji.¹⁵ Všechny

¹⁰ K přepisům papírových destiček chránících přihrádky docházelo v několika vlnách během první poloviny 20. století. Úmrtní listy se patrně kvůli těmto změnám dochovaly až z let 1914–1949, kdežto například snubní protokoly pokrývají léta 1825–1949. Původní systém (související s přihrádkami I–XXXI.) bohužel neznáme, inventář z roku 1929 k uspořádání dokumentů také nic neprozrazuje.

¹¹ Sklenář (2013), s. 68.

¹² Ženíšková (2005), s. 31–41 ve své bakalářské práci objevila a částečně zrekonstruovala systém archivu zavedený děkanem Janem Nepomuckým Josefem Jansou (působil zde v letech 1837–1850), o mladším systému se nezmiňuje. I zde však po roce 2000 nalezla část nejstarších potvrzení o prohlídce mrtvého nikoliv v archivu, ale na půdě děkanství ve špatném stavu. Zdá se tedy, že více jak padesát zásuvek nově zhotovené skříně nestačilo pojmout všechnu matriční agendu.

¹³ Písemnosti uložené v depozitáři, které byly již předány do SOKA UO, žádné zmínky neobsahovaly. Zde uložený fond FÚ Sudslava je bohužel pro badatele nepřístupný.

¹⁴ Starší z těchto soupisů je nespíše dílem faráře Jana Melichara (+ 1926) a je rozdělen do XIV částí (některé číslice nejsou však uvedeny – VI., VII., IX., XI. a XIII.). I. 1. *Kostel, opravy, věž (zvony)*; 2. *Posvátné věci (varhany)*; 3. *Záduší*; 4. *Kříže, sochy venku*; 5. *Fundace*; 6. *Vizitace, biřmování*; 7. *Bohoslužba (sv. misie)*; 8. *Kostel sv. Mikuláše. II. 1. Hřbitov, zeď*; 2. *Kostnice*; 3. *Obecné. III. 1. Daň z příjmu*; 2. *Ekvivalent*; 3. *Pozemková daň, taxy*; 4. *Dávka z majetku*; 5. *Daň z obratu. IV. 1. Ohlášky*; 2. *Dispense a delegace*; 3. *Konkubináty, smíšená manželství*; 4. *Rozvedená manželství*; 5. *Zprávy o oddávkách*; 6. *Prohlášení o výchově dětí. V. 1. Legitimace*; 2. *Nationalia*; 3. *Úmrtní zprávy*; 4. *Doplňky a opravy*; 5. *Různé matriční zprávy. VIII. 1. Beneficiat-fasse*; 2. *Budovy (viz I.)*; 3. *Pozemky*; 4. *Beneficium*; 5. *Inventář*; 6. *Kolatura*; 7. *Administrace*, 8. *Fasse. X. 1. Změny náboženství*; 2. *Služebníci kostelní*; 3. *Trestanci*; 4. *Personalia Jan Melichar*; 5. *Personalia jiných. XII. 1. Školy a školní záležitosti*; 2. *Vyučování náboženství a křesťanská cvičení*; 3. *Spolky, schůze, volby, tiskové organizace*; 4. *Záležitosti okresní školní rady. XIV. 1. Fanatikové*; 2. *Chudina*; 3. *Různé záležitosti*; 4. *Pastýřské listy a doplňky*.

¹⁵ Tento soupis je rozdělen do 14 skupin, některé jsou shodné s názvy předchozího systému (v případě sign. 12 jsou zde dokonce napsány odkazy na původní umístění pomocí římských číslic), ale lépe odráží množství a lokaci archiválií: 1. *Protokoly o zkouškách snoubenců (1851–1860)*. 2. *Protokoly o zkouškách snoubenců (1861, 1863–1874)*. 3. *Protokoly o zkouškách snoubenců (1875–1892)*. 4. *Protokoly o zkouškách snoubenců (1893–1910)*. 5. *Protokoly o zkouškách snoubenců (1911–1940)*. 6. *Protokoly o zkouškách snoubenců (1941–1948), přílohy kopulačních listů (1829–1836, 1844)*. 7. *Přílohy kopulačních listů (1846–1850), souhlas vrchnostenských úřadů ke sňatku (consensus in matrimonia, 1837–1843–1845)*. 8. *Sňatkové dispense (1850–1879), povolení vrchnosti ke sňatku (consensus 1806–1815, 1817–1818, 1820–1826, 1828), Jan Evangelista Pohl – prohlášení za mrtva (1934)*. 9. *Úmrtní a ohlédací listy (1851–1880)*. 10. *Úmrtní a ohlédací listy (1881–1915)*. 11. *Úmrtní a ohlédací listy (1916–1947), akta starý a nový hřbitov a kostnice (1865–1912), kostel sv. Mikuláše, oprava, církevní slavnosti, nájmý*

Umístění archiválií vyhovující světským i církevním normám na faře v Sudslavě

(1930–1935), fundace, mše, nadace, válečné půjčky, výkazy (1839–1930), oprava hřbitovní zdi a zahrady, farní beneficium (1828–1926). 12. Přeměna expozitury na faru XII. (1812–1873), výkaz duší (status animarum 1871–1895), školní záležitosti XII. (1834–1824), akta I. pozemkové reformy, pachtý, dlouhodobé pronájmy atp. VIII. (1836–1930), daň pozemková, taxy, poplatky III. (1841–1907), daň z příjmu III./2 (1872–1919), ekvivalent, daň z majetku a obratu III./1 (1912–1934), 13. Biřmování a generální vizitace (1904–1924), fanatické a náboženští blouznivci (1810–1870), bohoslužby a jiné církevní úkony (1875–1920), akta rozvedených manželů (1835–1925), změny náboženství (1912–1926), výkaz duší farnosti (1835–1842), konkubináty a smíšená manželství (1851–1905), spisy chudinské a almužnictví (1822–1883), činnost sv. missie (1879–1926), fassé, obročí, mše, plat a remunerace faráře, výkup farních gruntů (1844–1931). 14. Personálie faráře Melichara (1876–1926), personálie jiných zaměstnanců (1833–1914), doplňky matriční (1833–1914), akta z doby válečné (1914–1917), akta získání nových varhan, opravy kostela (1854–1925), vyúčtování nových zvonů (1928), zádušní akta a účty na farní a kostelní opravy (1810–1913), katastr zvonů, různé opravy fary, zvonice (1876–1945).

tyto příklady ukazují, že navzdory dohledu okrskových vikářů i samotného biskupa byla zodpovědnost za fyzické uchování a vhodné uspořádání farních písemností ponechána zcela v kompetenci duchovních správců.

Ordinariátní listy královéhradecké diecéze z doby po roce 1918 nepřinášejí žádná nařízení týkající se farních archivů a dokumentů v nich uchovávaných. Rovněž sbírka kultových předpisů platných v Československé republice¹⁶ odkazuje v těchto záležitostech pouze na zmiňovaný výnos Ministerstva kultu a vyučování z roku 1895. Ústup péče o farní archivy naznačuje i klérem často užívaná Duchovní správa profesora pastorální teologie na olomoucké bohoslovecké fakultě Josefa Foltýnovského,¹⁷ vydaná v roce 1936. Většina autorovy pozornosti je věnována praktické pastoraci jednotlivců i různých skupin a udílení svátostí (zejména zpovědní praxi), ale úřadování se příliš nevěnuje. Z písemností autor zdůrazňuje především pravidla pro vedení matriční agendy a účetnictví, celku si však všímá pouze okrajově. Ostatně o poklesu zájmu o vedení a uchování písemnosti svědčí i zde připomenutá skutečnost, že při protokolárním předání farnosti spojeném se změnou duchovního správce mají být připraveny matriky a inventáře, příp. další doklady o majetku (např. nadační listy).¹⁸

Naopak nutnost péče o farní archiv i registraturu vyzdvihla příručka Wilhelma Diessla,¹⁹ profesora pastorální teologie pražské německé univerzity, vydaná v témže roce. Autor v první části vychází z toho, že *intenzivní pastorační činnost vyžaduje od kněze, aby se věnoval hlavně své speciálně kněžské práci o spásu duší, a pro práci kancelářskou, která ho od vlastní pastorační odvádí a na velkých farnostech většinu času knězi zabírá, aby si vychoval laické síly, kterým by mohl svěřiti obstarávání potřebných farních písemností*. Tato velmi novátorská myšlenka²⁰ vedla autora k tomu, aby představil duchovním správcům i jejich budoucím laickým pomocníkům nejen pravidla pro vedení písemností, ale také vhodné uspořádání jak farního archivu, tak spisovny. Dosah uvedeného manuálu byl však v královéhradecké diecézi, alespoň pokud je možné soudit z jejího dochování ve farních písemnostech, nevelký a soustředil se především na německé duchovní.

Spletitou situaci si uvědomovali vzdělaní kněží a snažili se najít pro „staré“ dokumenty řešení, která zveřejňovali zejména na stránkách Časopisu katolického duchovenstva.²¹ Příkladem může být snaha profesora Václava Bartůňka, který roku

¹⁶ Tománek – Pecháček (1928), s. 128.

¹⁷ Foltýnovský (1936), se v poslední části své práce (s. 262–279) věnuje farním písemnostem, spíše však vedení matrik a správě církevního jmění. Kniha je zmíněna ještě v kapitole II.D.

¹⁸ Součástí předávacího protokolu měl být: *1. Inventární popis kostela, jeho součástí a zařízení, 2. Inventář skvostů, náradí a jiných kostelních věcí, 3. Seznam všech kapitálů, seznam pozemků kostelních a nadačních, jakož i seznam hotovosti, 4. Seznam matrik oddavkových, křestních, úmrtních a biřmovacích (uvést jest jednotlivé svazky s údaji roku a osad, jež obsahují jednotlivé svazky), 5. Inventární popis farních budov a výměru obročních pozemků*. V předávacím protokolu tak měla být ještě zmíněna kostelní pokladna a její obsah, farní knihovna a hřbitov – podrobněji Foltýnovský (1936), s. 278–279.

¹⁹ Diessl (1936), s. 117–132. Další informace k zaměření a skladbě této práce jsou v kapitole II.D

²⁰ Citace hodnocení knihy na stránkách Časopisu katolického duchovenstva z roku 1936 ovšem vidí cenu knihy poněkud paradoxně v tom, že *knihou vykoná svou důležitou službu každému knězi, zvláště mladému, do duchovní správy vstupujícímu; obeznámí ho s platnými předpisy ve vedení kanceláře a jinými pro pastoraci důležitými, usnadní mu značně jeho práci a ušetří mnohé nepříjemnosti. Praktický tento spis si zaslouží, aby byl v rukou každého kněze*. (Der Pfarhelfer (1936), s. 328.)

²¹ Jednalo se jak o práce věnované soupisům různých historických dokumentů, které jsou uloženy ve farních archivech (níže uvedená práce Václava Bartůňka kromě obecné úvahy o ceně farního archivu přináší též soupis archivu kladenského děkanství), tak také o příspěvky věnované odborné práci se starými farními písemnostmi, příkladem může být anonymní práce Inventarisování archivu (1933), s. 522 (zde autor *vřele doporučuje* právě vydanou knihu Václava Hrubého, Úvod do archivní teorie a praxe (Praha 1930) a navrhuje systém signatur i formu soupisu archivního materiálu). V pražské arcidiecézi docházelo k předáváním do městských archivů (navrhoval jej v případě matrik i prof. Václav Vojtíšek

1930 navazuje na výzvu oběžníku arcibiskupské konzistoře, aby se hodnotné umělecké předměty věnovaly zřizovanému církevnímu muzeu, úvahou, co s nevyužívanými farními archivy, jež mnohdy „*povalují se na půdách a sýpkách, podléhají zkáze a končí v plamenech.*“²² A přestože duchovní nemohou být historiky svým vzděláním či zájmem, zdůrazňuje autor cenu těchto dokumentů a doporučuje je shromáždit, umístit do skříně a vytvořit jejich soupis, který by se měl vyznačit do aktuální farní pamětní knihy, a tak přenést informaci o existenci písemností do budoucnosti.

O jedenáct let později se pak stejný muž, v té době již ve funkci archiváře pražského arcibiskupského archivu, zasloužil o vydání výzvy duchovním na stránkách *Acta Archiepiscopalis curiae Pragensis*, podle níž *na našich farách na nevhodných místech leží často v prachu staré vzácné knihy a písemnosti, jichž si nikdo nevšímá, jichž duchovní správa nepotřebuje a které k velké škodě hynou a se ničí.* Duchovní správci tak byli vyzýváni, *aby těmito často památným věcem, zvláště na farách neobsazených aneb administrovaných, věnovali bedlivou pozornost a tyto staré knihy a písemnosti, pokud jich k úřadování neb jinak nepotřebují, odvedli do arcibiskupského archivu v Praze IV.*²³ Obavy, zakládající se na neutěšeném stavu písemností na neobsazených farách, léta následující v mnohém překonala.

První zásahy státu do vedení a uchování písemností římskokatolických far po roce 1948

Osud farních archiválií v České republice poznamenal zejména vývoj ve druhé polovině 20. století. Již před 2. světovou válkou docházelo k administrování některých farností *ex currendo*, tedy ke správě menších neobsazených kolatur duchovním ze sousedství, avšak tento již zmíněný jev se ještě více rozšířil v období budování socialismu, kdy se navíc v průběhu 50. a 60. let přestaly vést agendy jednotlivých farností odděleně. Vedle společného úřadování v rámci administrovaných (a různě se proměňujících) farností se objevoval další nešvar, a to absence spisového pořádku, někdy dokonce i podacího protokolu. Znejasnění evidence a záměrné opomíjení písemné fixace důležitých událostí bylo u některých duchovních chápáno jako obrana proti dohledu a represím státních úřadů a StB. Také se u vedených písemností zčásti proměnila jejich podoba a právní charakter, což bylo dáno jak změnami v postavení církve, tak přímými zákroky státní moci do jejího úřadování.

Jedním z prvních takovýchto zásahů byl zákon č. 268/1949 Sb., o matrikách, který předával veškerou matriční agendu do rukou státní správy. Zavedení jednotných státních matrik od 1. ledna 1950 bylo spojeno s předáním matrik matričním oddělením národních výborů a krajským archivům. Snaha o zachování důležitých informací potřebných pro církevní úřadování vedla k opisování základních informací především o pokřtěných a sezdaných z živých matrik. V některých případech byly s jednotlivými svazky přejaty i matriční přílohy, praxe se však značně různila. Zestátnění matrik pak vedlo k otevření nových svazků vedených již jen pro interní evidenci udílení svátostí a svátostin.²⁴ Rovněž další farní písemnosti se staly předmětem zájmu státu, který vyhláškou ministerstva vnitra č. 62/1953 Sb., o zásadách pro vyřazování (skartaci) písemností, a vládním nařízením č. 29/1954 Sb., o archivnictví, řešil problematiku archiválií. Odbor pro církevní věci ministerstva školství a kultury uveřejnil 28. července

v článku *O hlavních problémech čsl. archivnictví* a oponoval mu Čihák (1935), s. 300–302), což ovšem nebylo ze strany nadřízených dobře hodnoceno (Staré knihy (1941), s. 288), proto bylo 1941 vydáno nařízení o soustředění těchto památek do arcibiskupského archivu.

²² Bartůněk (1930), s. 475.

²³ *Acta Archiepiscopalis curiae Pragensis* (1941), s. 199, č. 11124, citováno dle Staré knihy (1941), s. 288.

²⁴ Pro zkoumanou oblast přináší základní přehled Novotný (2007). Další literaturu k matrikám a listinným matričním dokladům přináší kapitola III. B.

1956 směrnice pro vyřazování písemností církve římskokatolické, jimiž zakazoval písemnosti do roku 1946 skartovat.²⁵

Soupisy farních písemností a jejich předávání do péče okresních archivů v druhé polovině padesátých a počátkem šedesátých let 20. století

Na počátku roku 1955 aktivně vstoupila do soupisů písemností Archivní správa Ministerstva vnitra, zajímala se o církevní fondy a navrhovala jejich průzkum,²⁶ později žádala rovněž o součinnost církevní tajemníky.²⁷ A tak v průběhu druhé poloviny 50. let 20. století Archivní správa MV (společně se Státním úřadem pro věci církevní) dohlížela na soupisové akce archiválií, které současně uložila k provedení i jednotlivým konzistořím, jež patrně nebyly příliš nakloněny zásahům státní moci do svých interních záležitostí. Ještě v polovině roku 1956 archivní oddělení Krajské správy Ministerstva vnitra v Hradci Králové ubezpečovalo tamní biskupskou konzistoř o tom, že k předání farních dokumentů dojde jen v případě neobsazených far, a to pouze se svolením konzistoře.²⁸ Krátce před tím byl totiž v královéhradecké diecézi nařízen archivní průzkum farních fondů, aby se zmapovalo uchovávání a ochrana písemností.²⁹ Tomuto záměru vyšel vstříc i královéhradecký biskupský ordinariát, který svými oběžníky z let 1956 a 1957³⁰ nařídil průzkum a soupis archiválií do roku 1945, obdobné soupisové akce proběhly i v ostatních diecézích.³¹

Systematický soupis archiválií na farách měl být dokončen ke konci roku 1959,³² a stal se tak podkladem pro plánované depozitní smlouvy pro jednotlivé (arci)diecéze.³³ Biskupská konzistoř v Hradci Králové ji podepsala až jako jedna z posledních dne 11. března 1960. Smlouvy o operativní správě se shodovaly v základních bodech. Písemnosti zůstávaly v majetku církevních institucí a jejich zástupci (duchovní správci) k nim měli přednostní přístup. Archivy měly nejprve vyhotovit soupisy přejímaného materiálu i pro předávající vlastníky, pak písemnosti zpracovat a archivní pomůcky předat původcům a konzistoři. Většina smluv počítala

²⁵ Sochr (1962), s. 25, pro sledované území také SOA Zámorsk, Krajská správa MV HK – archivní oddělení, kt. č. 4, inv. č. 18, čj. 4141/56-D I/4 Čer./Sk, podle něž měly být písemnosti do konce roku 1945 sepsány od duchovních správců a uloženy buď u původců, nebo v příslušných státních archivech. Dle směrnice olomouckého arcibiskupství pro vyřazování spisového materiálu u jednotlivých složek církve katolické vedle uvedeného zákazu vyřazování reglementovaly dále to, že spisy po tomto datu měly být ukládány podle předepsaného způsobu a měly být provedeny soupisy všech archiválií. Tyto seznamy se měly každoročně aktualizovat a následně zasílat konzistoři a krajským archivním oddělením (viz Břichová (2000), s. 27–28).

²⁶ SOA Zámorsk, Krajská správa MV HK – archivní oddělení, kt. č. 4, inv. č. 18, Přípis archivního oddělení Krajské správy MV v Hradci Králové čj. Ar 746/20-55 z 18. 2. 1955.

²⁷ Tamtéž, Přípis archivního oddělení Krajské správy MV v Hradci Králové čj. Ar 493/01-1955 z 9. 9. 1955.

²⁸ Tamtéž, Přípis archivního oddělení Krajské správy MV v Hradci Králové čj. Ar 630/10-56 z 24. 7. 1956.

²⁹ Tamtéž, Přípis archivního oddělení Krajské správy MV v Hradci Králové čj. Ar 409/10-56 ze 4. 4. 1956.

³⁰ Jednalo se o Konsistoriální oběžníky č. 7 z 3. 8. 1956 (č. 2015) a č. 8. z 20. 8. 1957 (č. 2193).

³¹ V pražské arcidiecézi průzkum probíhal dle *dohody o převzetí vikariátních a farních archivů* v letech 1956–1957 a 1959, olomoucká konzistoř nařídila soupisy oběžníkem 3200/56-15 z 14. 8. 1956.

³² SOA Zámorsk, Krajská správa MV HK – archivní oddělení, kt. č. 4, inv. č. 18, Přípis archivní správy MV čj. Ar 2042/20-59 z 14. 7. 1959.

³³ První dohodu o začlenění církevních archiválií do operativní správy okresních archivů podepsal Kapitulní ordinariát v Českých Budějovicích, a to 27. 11. 1959. V následujícím roce ji nejprve, dne 8. 2. 1960, uvedli v život v litoměřické diecézi. Pro pražskou arcidiecézi se *Dohoda o převzetí vikariátních a farních (děkanských a jiných) archivů obvodu arcidiecéze pražské do operativní správy příslušných okresních a městských archivů v krajích Praha (včetně ÚNV), Plzeň, Karlovy Vary a Ústí nad Labem* vyjednala 17. 2. 1960. V olomoucké arcidiecézi došlo k podepsání obdobného dokumentu 1. 3. 1960. Brněnská konzistoř uzavřela analogickou smlouvu s krajskou správou ministerstva vnitra dne 7. 3. 1960.

s předáním archiválií do 31. prosince 1945³⁴, pouze v pražské arcidiecézi se uvádí s odkazem na zákony č. 265/49 Sb., o právu rodinném, a 268/49 Sb., o matrikách, jako rozhodující mezník datum 31. prosince 1949, které se stalo později závazným termínem pro celé české archivnictví v případě drobných církevních fondů. Dále byla v některých diecézích definována další upřesnění. Neměl být přebírán ani materiál před uvedenými daty, pokud zůstával i nadále aktuální (např. knihy, ale i spisy)³⁵ nebo potřebný pro činnost církevních úřadů.³⁶ Také akta kurie a další církevní normy měly zůstat na jednotlivých farách.³⁷

Záleželo však na ochotě farářů a pečlivosti archivářů, jak velké množství písemností bylo odvezeno do archivu. Mnozí tehdejší duchovní správci vnímali zásah státu do církevních záležitostí jako nesprávný, až ohrožující, a obávali se i možnosti zneužití informací, proto písemnosti často prohlašovali jako nepostradatelné či je ukládali v nepřístupných prostorách. Ústní podání zmiňuje i duchovní, které čerstvá zkušenost padesátých let 20. století vedla k rozhodnutí písemnosti raději spálit, než odevzdat archivům podřízeným ministerstvu vnitra.

Z dnešního pohledu je zřetelné, že díky tomuto kroku se alespoň část farních písemností zachránila, a ač částečným odevzdáním archiválií do státních archivů došlo k porušení integrity fondu, předané písemnosti zůstaly zachovány budoucím generacím. To bohužel nemusí platit o druhé části původně jednotného fondu, která zůstala u původce. Důvody dnes těžce pociťovaných ztrát byly a jsou různé, od nezájmu o písemnosti, v němž sehrála svou roli jejich antikvovanost a zdánlivá „neužitečnost“, přes již popsané personální problémy, způsobující pronájmy a prodeje budov (mnohých s cenným zařízením), až ke zbrklým úklidům na farách.³⁸

Světla a stíny péče o farní písemnosti po roce 1989

Po listopadu 1989 se poměrně intenzivně pokračovalo ve slučování farností, a tím i v prodejkách či pronájmech far, což způsobilo nevratné ztráty písemností. Na straně druhé došlo k jednáním mezi Archivní správou Ministerstva vnitra České republiky a Biskupskou konferencí ČSFR, v jejímž rámci se českomoravský sbor biskupů a arcibiskupů na svém 12. zasedání 28. ledna 1992 usnesl požádat vrcholný archivní orgán o obnovu smluv o předání archivního materiálu církevních úřadů do operativní správy. Na základě těchto aktivit došlo v několika případech k podepsání nových depozitních smluv.

Tehdejší Archivní správa Ministerstva vnitra České republiky, jejíž součástí byly i Státní ústřední archiv a státní oblastní archivy, uzavřela depozitní smlouvy s pražským

³⁴ V Brně mezi výjimky patřily kostelní konkurenční výbory a farní chudinské ústavy (do doby jejich zrušení), dále pak hřbitovní záležitosti (do předání MNV) a zrušená bratrstva a spolky (do jejich zániku).

³⁵ Určovala tak smlouva pro pražskou arcidiecézi.

³⁶ V olomoucké arcidiecézi se výjimkou staly normálie (Acta curiae), aktuálně vedené pamětní knihy, zakládací listiny kostelů a far, u děkanských úřadů zůstávaly na místě kartotéky kněžní děkanátu (viz Brichová (2000), s. 28–29). Podobné podmínky si dohodlo také brněnské biskupství.

³⁷ Litoměřické biskupství si vymínilo předání pamětních knih, které měly být soustředěny na Biskupské konzistoři. Brněnská smlouva zmiňovala i možnost předávání knihoven na základě dohody s duchovním správcem. K problematice více viz SOA Zámorsk, Krajská správa MV HK – archivní oddělení, kt. č. 4, inv. č. 18, 19; Krajská správa MV Pardubice – archivní oddělení, kt. č. 6, inv. č. 16; Krajská správa MV HK se sídlem v Pardubicích – archivní oddělení, kt. č. 4, inv. č. 19; příp. rovněž fondy Státní archiv Kuks, Státní archiv Nový Studenec a Státní oblastní archiv Zámorsk (za upozornění na uvedené prameny a vstřícný přístup patří dík Mgr. Jiřímu Kubovi a Mgr. Milanu Novotnému ze SOA Zámorsk).

³⁸ Bohužel i prováděné soupisové práce na farách vikariátů Litomyšl, Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí a Žamberk neznamenal záchranu farních písemností, v několika případech došlo ke ztrátám již uspořádaných a sepsaných fondů, ztrátám o to bolestnějším, že se většinou jednalo o lokality ze Sudet, kde dochované farní archivy zůstaly mnohdy jediným dokladem života zde.

D o h o d a

o začlenění farních, děkanských a vikariátních archivů na území diecése královéhradecké do operativní správy příslušných okresních archivů ve Východočeském kraji i v krajích sousedních, kam zasahuje diecése královéhradecká, uzavřená za přítomnosti:

Václava J a v ů r k a , kapitulního vikáře,
Oldřicha H e n y o h a , kancléře kapitulní konsistoře,
dr. Erika B o u z y , za Státní archiv v Kuksu,
prom. hist. Miroslava X á z k a , za KS-MV Hradec Králové,
Josefa M e r t y , zmocněnce MŠK.

Obě strany majíce na zřeteli nutnost zabezpečení církevních archivů proti zničení a poškození a rovněž potřebu zpracování a využití archivního materiálu se dohodly ve smyslu vládní nař. č. 29/1954 Sb. o začlenění církevních archivů takto:

- 1) Kapitulní ordinariát v Hradci Králové souhlasí, aby veškerý archivní materiál vikariátních, děkanských a farních úřadů v kraji Východočeském i v krajích sousedních, do nichž zasahuje působnost královéhradeckého kapitulního ordinariátu, byl předán do operativní správy příslušných okresních archivů.
- 2) Archivní materiál církevních archivů bude převzat spolu s ostatním písemným materiálem, který vznikl před 31.12.1945. Výjimku tvoří spisy, nutné k vlastní potřebě příslušného církevního úřadu. Písemný materiál spisovny, vzniklý po roce 1945 nebude prozatím předmětem odevzdání, nýbrž bude dle skartačních předpisů spravován.
- 3) Archivní materiál vikariátních, děkanských a farních archivů zůstává nadále majetkem příslušných církevních institucí a příslušný duchovní správce bude mít přednostní přístup k uvedenému materiálu.
- 4) Při předávacím řízení vyhotoví předávající strana soupis přejímaného materiálu ve čtyřech výtiscích. Jeden průklep bude ponechán příslušnému církevnímu úřadu, jeden pro přejímající instituci, jeden bude zaslán archivnímu oddělení

Depozitní smlouva uzavřená 11. března 1960 mezi zástupci státního archivu a konzistoře

(SOA Zámorsk, Krajská správa MV HK – archivní oddělení, kt. č. 4, inv. č. 19, Dohody o začlenění církevních archivů do příslušných archivů okresních, 1960)

krajské správy ministerstva vnitra a jeden zaše přejímající strana kapitulušan ordinariátu v Hradci Králové.

- 5) Při postupném zpracovávání uvedených fondů bude každý okresní archivář povinen pořídit patřičný počet opisů inventáře, z nichž jeden obdrží příslušný vikariát, děkaný nebo farní úřad a druhý opis kapitulní konsistoř v Hradci Králové.
- 6) Přebírající strana vykáže se při přejímání potvrzením krajské správy ministerstva vnitra, že je oprávněna na základě dohody k převzetí tohoto materiálu.
- 7) Kapitulní konsistoř seznámí podřízené vikariáty, děkaný a farní úřady s obsahem této dohody.
- 8) Dohoda vstupuje v platnost dnem podepsání shora uvedenými stranami.
- 9) Zápley dohody obdrží: a) Kapitulní ordinariát v Hradci Králové, b) Kapitulní konsistoř v Hradci Králové, c) Min. školství a kultury v Praze, d) Rada KNV, odbor školství a kultury, církevní oddělení, Hradec Králové, e) Krajská správa min. vnitra, archivní oddělení v Hradci Králové, f) Archivní správa MV v Praze.

V Hradci Králové dne 11. března 1960.

Za Kapitulní ordinariát	Václav Javůrek, kapit. vikář
Za Kapitulní konsistoř	Oldřich Henych, kancléř
Za Ministerstvo školství a kultury	Josef Merta
Za Krajskou správu MV	Miroslav Rázek
Za Státní archiv v Praze	Dr. Erik Bouza.

a olomouckým arcibiskupstvím i některými dalšími církevními institucemi.³⁹ Obdobná smlouva byla uzavřena i po vzniku Biskupství ostravsko-opavského 10. května 1999, která potvrdila, že církevní písemnosti zůstaly v majetku církve, i když jsou uloženy ve státních archivech.⁴⁰ Smlouva, již byly fondy předány *k užívání pro badatelské účely*, potvrzovala vlastnictví původců a jejich právních nástupců, zároveň garantovala trvalou a bezplatnou úschovu v odborné péči, kdy se vlastník písemností měl finančně podílet pouze na konzervačních a restaurátorských pracích. Archivy se zároveň zavázaly, že nezpracované fondy co nejdříve odborně zpřístupní. Využívání fondů se podle této dohody mělo řídit platným archivním zákonem, pouze k nahlížení do písemností mladších 50 let a k přemístění písemností byl nutný souhlas vlastníka. Osobám pověřeným vlastníkem mělo být umožněno přednostní studium a kontrola fyzického stavu, stejně tak jako zápůjčka pro úřední a badatelskou činnost na určitou dobu. Výpovědní doba smlouvy byla stanovena na 12 měsíců.

V roce 2002 byly Státní ústřední archiv a státní oblastní archivy vyčleněny jako samostatné organizační složky státu, které coby správní úřady přímo řídí Ministerstvo vnitra ČR. Součástí zemských a státních oblastních archivů se staly – jako jejich vnitřní organizační jednotky – státní okresní archivy, do té doby podléhající rušeným okresním úřadům. V důsledku této reorganizace byly dosavadní depozitní smlouvy s arcibiskupstvími cedovány Státnímu ústřednímu archivu (od roku 2004 Národnímu archivu), Moravskému zemskému archivu v Brně, Zemskému archivu v Opavě a ostatním příslušným státním oblastním archivům.

Postupné uzavírání depozitních smluv pokračovalo, přestože se situace osamostatněním archivů poněkud zkomplikovala. Protože se jednotlivé diecéze nekryjí s územní působností státních oblastních a zemských archivů, ošetřuje situaci větší množství dvoustranných smluv, které uzavřely Biskupství českobudějovické,⁴¹ Arcibiskupství pražské⁴² či Arcibiskupství olomoucké.⁴³ V jiných diecézích byl zachován status quo, kdy byl i nadále předáván archivní materiál farností, děkanátů či

³⁹ Jednalo se zejména o vyšehradskou kapitolu, která má dnes samostatnou depozitní smlouvu s Národním archivem, a dále o některé řády (premonstráti, benediktini, františkáni a kapucíni).

⁴⁰ Zároveň byla v dokumentu *Péče o farní a děkanské archivy*, který byl vydán v *Acta Curiae episcopalis Ostraviensis-Opaviensis* č. 6 z roku 1999 v příloze 1, oceněna spolupráce se Zemským archivem v Opavě a bylo doporučeno, aby jednotlivé farní a děkanské úřady uzavřely depozitní smlouvy, v nichž se stanoví podmínky správy církevních písemností. Dále se zde nařizovala správcům farních písemností řádná péče o dokumenty, tedy také o ty uložené na farách. Řešilo se rovněž předání písemností do roku 1950 státním archivům, výjimkou byly církevní spolky, jejichž činnost skončila až po roce 1950, protože u nich by mělo dojít k předání veškeré agendy až do konce jejich existence. Naopak mělo být umožněno navrácení písemností vzniklých po roce 1950 z archivů a získání kopií soupisů církevních archiválií uložených ve státních okresních archivech (Müller (2004)).

⁴¹ Biskupství českobudějovické uzavřelo 13. 2. 2004 smlouvu o úschově se státními oblastními archivy v Třeboni, Plzni a Praze a s Moravským zemským archivem v Brně. Vedle výše uvedených pravidel ze smlouvy s ostravsko-opavským biskupstvím se zde objevil požadavek souhlasu ke studiu písemností mladších 70 let a obeznámení badatele s povinností autorského výtisku publikace pro církevní instituci, z jejichž fondů se studovalo. Biskupství se také zavázalo k předání spisových a skartačních řádů a plánů církevních právnických osob do archivu.

⁴² Arcibiskupství pražské kromě cedované smlouvy s Národním archivem uzavřelo další smlouvy o úschově se Státními oblastními archivy v Praze a Litoměřicích.

⁴³ Změněnou situaci archivů reflektovala i depozitní smlouva mezi Zemským archivem v Opavě a Arcibiskupstvím olomouckým ze dne 25. 2. 2006, navazující na předchozí dokument z roku 1995 a upravující péči o archiválie vzniklé z působnosti Arcibiskupství olomouckého a farností této arcidiecéze. I tyto smlouvy přinášejí obdobná ustanovení jako ostatní, pouze v badatelské činnosti je zde ustanoven volný přístup k archivním fondům pro badatele v případě, že si pořizují pouze výpisky. Xerokopie je možné získat jen se souhlasem vlastníka, pokud jsou archiválie mladší než z 18. století. Reprodukce fotografické a digitální jsou vlastním přístrojem povoleny, dříve je poskytoval za úplaty archiv, vždy však se souhlasem vlastníka. V žádosti o reprodukce musí být mj. uveden účel. Badatelské využití bez souhlasu vlastníka platí pro archiválie starší 50 let, požadavkem je i autorský výtisk.

vikariátů do státních okresních archivů na základě starých či jen na úrovni jednotlivých farností uzavřených smluv. Protože jednotlivé farnosti mají svou právní subjektivitu, využili toho někteří duchovní správci (a statutární zástupci farností), aby s příslušnými státními okresními archivy uzavřeli smlouvu o úschově. Takto se postupovalo zejména na území plzeňské a litoměřické diecéze.⁴⁴ Zatímco v případě plzeňského biskupství byla jednání v roce 2006 završena smlouvami s příslušnými oblastními archivy,⁴⁵ připravené smlouvy o úschově mezi Biskupstvím litoměřickým a Státními oblastními archivy v Litoměřicích, Zámrsku, Praze a Plzni se nedařilo podepsat kvůli více než čtyři roky trvajícímu provizoriu ve správě této diecéze, ovšem na sklonku roku 2008 přece jen došlo k uzavření této smlouvy nejprve se SOA Litoměřice, v následujících letech i s ostatními dotčenými archivy.⁴⁶

Rovněž v královéhradecké diecézi poměrně dlouho chyběla dohoda pro předávání farních dokumentů do státních archivů. Nejprve zde vlivem výše popsané právní samostatnosti farností vznikla představa o modelu, podle nějž by smlouvy o úschově měly uzavírat jednotlivé církevní právnické osoby samostatně, tj. biskupství pro archivní fondy ordinariátu, kurie a vikariátů, kapitula za svůj archivní fond a jednotliví faráři a administrátoři za archivní fondy farností. Obtížnost takového úkolu (jednalo by se o několik stovek depozitních smluv) se stal patrně jedním z důvodů, proč jednání v této věci příliš nepokročila. Nakonec se však na konci září 2009 podařilo uzavřít smlouvu, v níž se navázalo na model předchozích souhrnných smluv, které uzavřeli představitelé biskupství a příslušných oblastních archivů.⁴⁷

Zástupci Biskupství brněnského jako jediní překročili v roce 2009 ke zřízení vlastního diecézního archivu v Rajhradě a jeho akreditaci jako soukromého archivu, kterou získal v roce 2011.⁴⁸ Teprve čas ukáže, zda je ve finančních možnostech tohoto archivu uchovávat a zpřístupňovat písemnosti farních a děkanských úřadů vzniklé i před rokem 1950 nebo je pro farní a vikariátní dokumenty příhodnější odborná péče státních archivářů.⁴⁹

Záměr předat zbývající farní písemnosti vzniklé do roku 1950 do správy státních okresních archivů, který stvrdily interní normy České biskupské konference,⁵⁰ je patrně nejlepším řešením stávající situace. Umožní nejen scelení fondů v šedesátých letech 20. století neorganicky roztržených na dvě místa (archivy a fary), ale výrazným způsobem vylepší jak podmínky uložení (a tím vyšší pravděpodobnost přetrvání) těchto pramenů, tak také (alespoň v některých případech) jejich přístupnost.⁵¹ Uvážlivým

⁴⁴ Některým archivům se povedlo uzavřít smlouvy přímo s jednotlivými farními úřady (např. v roce 2002 SOkA Děčín, v letech 2003 a 2004 SOkA Plzeň-sever. Vedle toho bylo třeba uzavřít i depozitní smlouvy s archivy územněsprávních celků, např. s Archivem města Ústí nad Labem v roce 2002 a 2011).

⁴⁵ Dle sdělení PhDr. Václava Babičky, ředitele Odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ČR, z roku 2008.

⁴⁶ Dle sdělení biskupského archiváře Mgr. Martina Baruse z roku 2019 byly smlouvy uzavřeny takto: SOA Litoměřice 7. 11. 2008, SOA Zámorsk 20. 1. 2010, SOA Praha 9. 6. 2010, SOA Plzeň 15. 4. 2011 a Archiv města Ústí nad Labem 14. 9. 2011.

⁴⁷ Pokyny k předávání dokumentů do příslušných archivů dle právě podepsaných depozitních smluv byly zveřejněny v *Acta Curiae Reginae Gradecensis* 20 z roku 2009, s. 146–147.

⁴⁸ Postupně došlo k předání fondů církevních úřadů do diecézního archivu, v držení okresních archivů však nadále zůstávají matriční doklady, které jsou v jiných archivech přičleňovány k vlastním fondům far.

⁴⁹ Za informace, které neodkazují na žádné konkrétní zdroje, vděčím laskavému sdělení PhDr. Václava Babičky z roku 2008.

⁵⁰ Péče o zvony, varhany, movité památky, archiválie a farní kroniky (1999).

⁵¹ V některých státních okresních archivech ztěžuje (až znemožňuje) bádání nezpracovanost těchto fondů (leckdy odůvodňovaná skutečností, že se jedná o neúplný fond, který bude zpracován až po deponování druhé části). Situaci badatele také poněkud komplikuje vyžadování souhlasu přímo vlastníka fondu (biskupství královéhradecké v případě matričních příloh a mladších písemností) či kancléře (biskupství českobudějovické).

uzavřením této depozitní smlouvy, při níž zůstávají farní písemnosti v majetku příslušné farnosti, může být bez nákladů vyřešena povinná starost duchovních o farní archivy, která byla a je zakotvena i v platném Kodexu kanonického práva v kán. 535 § 4, 5 a kán. 555 § 1, 3 (archivní službu v diecézi řeší kán. 486–491). Zatímco zde je zdůrazněn zejména jejich právní význam, kulturní hodnotu pak vyzdvihl okružní list Papežské komise pro církevní kulturní statky nazvaný *Pastorální funkce církevních archivů*, publikovaný v roce 1997, avšak do češtiny dosud nepřeložený.⁵²

Zájem o církevní archivy se pomalu prosazuje i mezi českými historiky, archiváři a dalšími badateli. Kromě několika v úvodu již zmíněných studií je dobré připomenout sympozium *Církevní archivy a fondy v České republice*, které se konalo v dubnu roku 2003 v paulánském klášteře ve Vranově u Brna,⁵³ či již tradiční Mikulovské sympozium o rok dříve.⁵⁴ Postupné vyřešení provizoria podepsáním depozitních smluv a vznikem brněnského biskupského archivu postavilo před církevní a státní archiváře nové otázky a výzvy. O aktuálnosti problému svědčil i hojný zájem přednášejících i diskutujících na panelu *Desideria et desiderata péče o farní písemnosti* v rámci 11. sjezdu českých historiků v září 2017 v Olomouci.⁵⁵ I na 18. celostátní archivní konferenci, konané v dubnu 2019, byl otevřen panel, nazvaný *Možnosti a limity spolupráce mezi církevními a státními archivy*, kde se rovněž objevily příspěvky věnované problematice farních písemností.⁵⁶ Souběžně se zájmy archivářů státních a církevních propojily v přípravě metodiky o pořádání farních archivů,⁵⁷ která vychází z požadavků nových *Základních pravidel pro pořádání archiválií*.⁵⁸ Pracovní skupina pokračuje i nadále ve své činnosti, a to na přípravě obdobné archivní metodiky pro vikariátní úřady.

Přes všechny tyto pozitivní signály stále přetrvává problém fyzické ochrany písemností uložených na farách, v hospodářských budovách, kostelech atp. Uzavření depozitních smluv (případně akreditace a vymezení kompetencí diecézního archivu) je prvním nezbytným krokem otevírajícím prostor pro vhodné řešení. Soustředění, uspořádání, inventarizaci a uložení písemností ve vhodném prostředí však musí předcházet terénní průzkum, závislý na dobré vůli a informovanosti duchovního správce, stejně jako na zájmu a vstřícnosti archivářů. Teprve za těchto okolností, které mohou být připraveny informovanými zástupci biskupství, se ukazuje záchrana cenných písemností z prodávaných, opuštěných, přestavovaných a modernizovaných farních budov jako reálná.

⁵² Lettera circolare La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici (1997). V roce 1999 však vyšel další text, rámcově řešící i problematiku církevních archivů (a v první poznámce odkazující na zmíněný o dva roky starší oběžník), který vydala Papežská komise pro církevní kulturu a který byl přeložen a vydán Českou biskupskou konferencí pod názvem Oběžník o nutnosti a potřebnosti inventarizace a katalogizace církevních kulturních statků (2001).

⁵³ Ze semináře vyšel sborník Černušák – Mihola (2007), kde je však farním archivům věnován pouze jeden diskusní příspěvek menšího rozsahu.

⁵⁴ Ze sborníku Mikulovských sympozií je potřeba kromě článků uvedených na jiných místech této práce připomenout studii věnovanou přebírání církevních fondů na území olomoucké arcidiecéze do správy státních archivů (Kouřil (2005)).

⁵⁵ Panel moderovali Mgr. Martin Barus a autorka této práce. O rezonanci této problematiky u odborné veřejnosti svědčí i zájem o to, aby větší část příspěvků byla postupně publikována v Archivním časopise.

⁵⁶ Zmíněný panel moderovaly Mgr. Jitka Křečková z Národního archivu a Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D. ze Strahovské knihovny.

⁵⁷ Metodický pokyn (2019).

⁵⁸ Nová základní pravidla (2015).

II.C Další prameny v archivech různých stupňů i dalších paměťových institucích

Základním pramenem této práce se staly písemnosti farních úřadů z východní části dnešní královéhradecké diecéze, z nichž část byla již od počátku šedesátých let 20. století uložena v příslušných okresních archivech¹ a zbývající díl byl zinventarizován až v novém století během několik let trvajících terénního výzkumu.² Část z těchto písemností pak byla po roce 2009 předána okresním archivům, zbytek se dosud nachází v depozitářích Biskupství královéhradeckého – i zde lze za příznivých podmínek očekávat jejich přesun do správy okresních archivů a sloučení dosud roztržených fondů.³ Naopak původně organická součást farního úřadování – matriční knihy pokřtěných, oddaných a zemřelých – se staly díky zákonu 268/1949 Sb. již od 50. let 20. století majetkem státu a pro popisované farnosti královéhradecké diecéze jsou uchovávány ve Sbírce matrik Východočeského kraje v Státním oblastním archivu v Zámrsku.⁴ Překvapivě i tuto sbírku se podařilo díky zmíněnému terénnímu výzkumu doplnit.⁵

Fondy státních okresních archivů

Kromě fondů územně příslušných farních úřadů je možné ve státních okresních archivech nalézt i další soubory písemností, související s tématem této práce. Jsou to především pozůstalosti duchovních správců, které jsou většinou součástí fondu příslušného farního úřadu a jen výjimečně tvoří samostatný osobní fond.⁶ Povětšinou tyto osobní fondy sestávají z dochovaných rukopisných kázání a intenčních knížek, někdy jsou obohaceny o torza životopisných materiálů, zápisy deníkového charakteru či korespondenci a občas je možné zde objevit i dokumenty o spolkové či politické činnosti zůstavitelů. Stejně jako osobní fondy kněží, také písemnosti církevních spolků a bratrstev⁷ jsou bohužel dochovány torzovitěji než vlastní fondy duchovních správ, obvykle se jedná spíše o jednotlivosti než systematické doklady jejich působení.

¹Jedná se o Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou, Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli a Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí.

² Tento výzkum, který jsem v letech 2005–2016 prováděla na farách královéhradecké diecéze (zpočátku s Mgr. Janou Oppeltovou, Ph.D.), je podrobně zmíněn v úvodní kapitole této práce.

³ Příkladem může být i orlickoústecký vikariát, kde se někdejší vikář P. Mgr. Miloš Kolovratník zasloužil o předání téměř všech na farách nalezených písemností do správy SOKA ÚO.

⁴ Dubová – Kuba – Novotný (2007).

⁵ Jednalo se o souvislé řady matrik od počátků farnosti do poloviny 19. století (Králíky, Červený Potok, Mladkov, Neratov), či o jednotliviny (např. Smidary).

⁶ Pomineme-li duchovní, kteří vyučovali na gymnáziích v Rychnově nad Kněžnou, příp. v Litomyšli, ale nepůsobili ve farní správě, a kteří po sobě povětšinou zanechali pozůstalost vyplývající z jejich odborné činnosti (příkladem může být osobní fond Kouřil Tomáš, PhDr. v SOKA RK nebo fond Jakubička Mansvet Dominik v SOKA Litomyšl), okresní archivy sledované oblasti evidují osobní fondy farářů opravdu výjimečně, a to v případě, že se kněz stal činným také v jiném oboru. Příkladem může být SOKA Ústí nad Orlicí, kde je uchováván fond Selichar Jan (podporovatel mnohých malířů) či Sychra Matěj Josef (buditel a jazykovědec). Situaci také ovlivnily zvyklosti v jednotlivých archivech, např. v SOKA Rychnov nad Kněžnou jsou důsledně řazeny pozůstalosti duchovních do fondů příslušných farních úřadů.

⁷ Výjimečným příkladem samostatného spolkového fondu v archivech jsou prvorepublikové organizace, např. Katolická charita – farní odbor Černíkovice a čtyři křesťanské dělnické spolky v SOKA RK či tři křesťanské spolky ze Svitavska (tj. z území olomoucké arcidiecéze) v SOKA Litomyšl. Jiná situace je v SOKA Ústí nad Orlicí, kam již směřovaly předávky archiválií z far v letech 2011–2017, v nichž se spolkové písemnosti evidovaly odděleně, celkem se tak předalo devatenáct fondů, a to včetně místních organizací lidové strany. Jednalo se o následující fondy: Literátské Bratrstvo Brandýs nad Orlicí, Katolická jednota Svoboda Česká Třebová, Bratrstvo živého růžence Damníkov, Katolická bratrstva České Heřmanice, Katolická akce České Heřmanice, Bratrstva Dolní Dobrouč, Bratrstva Hnátnice, Legio Angelica Hnátnice, Katolická jednota jinochů Choceň, Literátské bratrstvo a Bratrstvo Nejsv. Srdce P. Ježíše Choceň, Spolek III. řádu sv. Františka Serafinského Jablonné nad Orlicí, Sdružení křesťanské

Stopy činnosti farářů a kaplanů nesou také fondy místních škol, v nichž jmenování vykonávali nejprve celkový dohled a vyučovali náboženství. Později duchovní správci zastávali také místa v místních školních radách, do jejichž fondů je možno nahlížet v příslušných okresních archivech. Duchovní, jako nezpochybnitelné místní autority i uznávaní intelektuálové, se přirozeně zapojovali do života místních komunit – ať už z titulu své funkce nebo svých zájmů – proto i v písemnostech měst, obcí či místních spolků lze nalézt informace o jejich působení, a to zejména od druhé poloviny 19. století, kdy došlo k emancipaci občanstva a zdůraznění role obecní samosprávy. V téže době se ke stavebním a církevním záležitostem souvisejícím s životem římskokatolických farností stále častěji vyjadřovaly i příslušné okresní instituce. V letech 1850–1945 se zmíněné spisy vyřizovaly na okresních úřadech (okresní hejtmánství, okresní správa politická, s teritoriálními úpravami kolem roku 1942), v sudetských farnostech v období okupace na landrátech.⁸

Nadřízené církevní orgány a jejich archivy

V okresních archivech najdeme i agendu vikářů, kteří byli vybíráni biskupy z nejzkušenějších kněží působících na konkrétním území, aby zajistili jak dohled nad duchovními správci i jejich farnostmi, tak oboustrannou komunikaci mezi biskupem a jeho klérem. Dnešní terminologií okrskovým vikářem se tedy mohl stát i kněz, který nevedl duchovní správu v sídle zmíněného vikariátu. Vzhledem k několika změnám v rozloze těchto správních celků v rámci královéhradecké diecéze⁹ a k sídelní neukotvenosti jejich představených jsou fondy vikariátních úřadů dochovány poměrně

mládeže Jablonné nad Orlicí, Katolický spolek Lanškroun, Katolická církevní rada Luková, Spolek Katolické národní jednoty pod ochranou sv. Václava pro farnost Sopotnice, Kongregace žen a dívek pod ochranou Panny Marie bez poskvrny počaté a sv. Václava Řetová, Spolek pro podporování kněžského dorostu Řetová, Kostelní rada Semanín, Německá křesťanskosociální strana lidová Semanín.

⁸ Po roce 1945 se církevní záležitosti promítly do nově zřízených okresních národních výborů, územně proměněných v roce 1960, vedle stavebních věcí je zajímavá zejména agenda okresního církevního tajemníka (s návazností na obdobné krajské a centrální úřady). Zdrojem informací mohou být také okresní výbory Komunistické strany Československa, vyjma ústeckého však torzálně dochované.

⁹ Dnešní vikariáty ustavené v souvislosti se správní reformou okresů v roce 1960, tedy Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí (z nějž se od 1. 9. 2009 vyčlenil vikariát Žamberk) a Litomyšl, vznikly z původních vikariátů Opočno, Rychnov nad Kněžnou, Kostelec nad Orlicí, Králíky, Lanškroun, Litomyšl, Vysoké Mýto a Polička, konstituovaných v první polovině 19. století. Uvedené vikariáty získaly svou podobu v roce 1842, kdy došlo k rozdělení původního vysokomýtského vikariátu na dva nové – litomyšlský a vysokomýtský, a přejmenování třebechovického na opočenský a nekořského na kralický. Ještě dříve, již v roce 1834, zahájil činnost kostelecký vikariát jako jeden ze tří nově vzniklých (Květenský (1969), s. 11–12). Tyto reorganizace reagovaly na potřebu změn v církevní správě a upřesnily tak přeměnu vikariátů na území královéhradecké diecéze rozšířené od roku 1784 o kraj Chrudimský a Čáslavský, tj. farnosti ze sledovaného území spadaly pod vikariát nekořský, rychnovský, třebechovický v Královéhradeckém kraji a vikariát vysokomýtský, lanškrounský a poličský v Chrudimském kraji (Šůla (2005), s. 131–138; Šůla (2008) a Štěpánová – Hladký (2008)). Předchozí vývoj vikariátů, coby prvku upevňování církevní správy v době rekatolizace, lze systematicky sledovat s vydávanými schematismy od poloviny 18. století, kdy se v určené oblasti nacházely následující tři vikariáty v diecézi královéhradecké – nebeskorybenský, přepýšský a solnický – a v arcidiecézi pražské – farnosti se nacházely v polovině vikariátů chrudimského kraje, a to holičském, limberském (dnes Pomezí u Poličky) a orlickoústeckém (NA Praha, APA, kn. č. 2475, *Catalogus cleri českých diecézí, 1751*). Názvy vikariátů se ve 2. polovině 18. století dosti proměňovaly podle sídla vikáře, např. v roce 1773 se dotčené vikariáty v pražské arcidiecézi jmenovaly litomyšlský, chroustovický a orlickoústecký. V královéhradecké diecézi se pak jednalo o vikariáty bíloujezdský, dobrušský a rokytnický (NA Praha, APA, kn. č. 2495, *Catalogus cleri českých diecézí, 1773*). Vzhledem k tomu, že zde během necelé čtvrtstoletí došlo ke snížení počtu vikariátů z deseti na devět, lze předpokládat i územní proměny a určité přesuny farností, vzhledem k nesystematičnosti a nedochování pramenů nelze bohužel podat úplný přehled vývoje vikariátů v rámci této práce. Na tomto místě stojí za to také upozornit na jistě zajímavou situaci farnosti v Brandýse nad Orlicí, která ač příslušela do Královéhradeckého kraje, zůstávala v pražské arcidiecézi, což patrně souvisí s patrimoniální správou z Litomyšle. Tento případ tak naznačuje výjimky z hlediska představ o striktním rozdělení církevní správy v rámci krajů.

fragmentárně a často jsou uloženy mezi archiváliemi těch farních úřadů, které dočasně byly sídlem vikáře.¹⁰

Vikář byl však pouze úředníkem příslušného biskupa, který pro duchovního správce znamenal hlavní autoritu. Vzhledem k rozlehlosti českých diecézí se každý z hierarchů musel opírat o svůj úřad – konsistoř (posléze i ordinariát), jehož skladba i způsob úřadování se různě proměňovaly. Ve sledované oblasti se v období 17. a 18. století uplatňovala jurisdikce jak královéhradeckého biskupa, tak také pražského arcibiskupa, z jehož působnosti byly vyčleněny nejprve fary královéhradeckého kraje roku 1664 a o 120 let později v rámci josefinských reforem také území chrudimského kraje. Archiv Pražského arcibiskupství¹¹ se nachází v Národním archivu Praha a byl využit spíše jen pro dokreslení starších souvislostí z doby, kdy se některé vybrané kolatury nacházely na území pražské diecéze.

Ve zkoumaném období let 1784–1918 je možné všechny zvolené farnosti a jejich duchovní správce nalézt na území diecéze královéhradecké a prameny pro jejich působení pak hledat v rozsáhlém a dosud ne zcela přístupném fondu Biskupská konzistoř Hradec Králové,¹² který byl na žádost původce deponován ve Státním okresním archivu v Hradci Králové. S částí písemností, které vydávala královéhradecká biskupská konsistoř, je možné se setkat mezi archiváliemi farních, děkanských a vikariátních úřadů, neboť úřední korespondence od konsistoře obsahovala normálie, přinášela státní nařízení, řešila správní i ekonomické záležitosti farností. Úředníci

¹⁰ Z torzálně dochovaných vikariátních úřadů zkoumané oblasti vybočují fondy uložené v SOkA UO – VÚ Lanškroun s 9,11 bm a VÚ Králíky s 6,37 bm (sem byla započtena metráž i VÚ Letohrad, který byl nevhodně osamostatněn), které jsou však bohužel badatelsky nepřístupné, stejně jako VÚ Mýto (1,26 bm). Podobně dochovány jsou zpracované fondy VÚ Litomyšl (8,23 bm) a Polička (9 bm) v SOkA Litomyšl. Na území rychnovského archivu pak písemnosti vikářů, pokud se zachovaly, byly v minulosti vmanipulovány do příslušných DÚ Kostelec nad Orlicí, Opočno a Rychnov nad Kněžnou.

¹¹ Archivní fond APA, uložený v NA, přináší mnohé cenné informace pro farnosti z chrudimského kraje z období rekatolizačního úsilí, a to jak v dochovaných relacích, tak ve vizitačních zprávách či v písemnostech dokumentujících heretické hnutí na východě Čech. Významným zdrojem informací o duchovních správcích je samozřejmě rozsáhlá testamentární agenda. Možnosti bádání o farních úřadech a jejich duchovních správcích jsou zmíněny pouze zkratkovitě, protože se sledovaného období dlouhého 19. století pouze dotýkají. Zatímco pro farnosti této části východních Čech jsou písemnosti arcibiskupství poměrně bohatým zdrojem informací, nejstarší spisová manipulace fondu hradecké konzistoře do roku 1775, uložená v SOkA Hradec Králové, byla v minulosti poznamenána ztrátami a je dochována pouze torzovitě (více viz Pavlík – Pokorný 1 (2004), s. IV a VII). Zčásti je možné toto nejstarší období doplnit studiem fondu Biskupský archiv Hradec Králové, uloženého také v SOkA HK, kde se v rámci písemností jednotlivých biskupů objevují také některé správní záležitosti far.

¹² Základní přehled dává dílčí inventář evidující knihy a registraturní pomůcky (Pavlík – Pokorný 2 (2005)). Na něj pak navazují jednotlivé agendy řazené již tematicky a v rámci jednotlivých oblastí především chronologicky. Informace k duchovenstvu se tak týkají jeho vzdělávání, konkurzů a prezentací duchovních správců. Dále se řešilo také získání tzv. stolního titulu, dále kaplani, disciplinární řízení a spory mezi duchovními, jejich penzionování a úmrtí (více viz Pavlík – Pokorný 6 (2007)). Dodatky k problematice disciplíny duchovenstva a sporů a dědického řízení z konce 18. století pokračují i v dalším dílčím inventáři, v němž jsou zpřístupněny především spisy týkající se pohybu kněžstva z diecéze a do ní (Pavlík – Pokorný 8 (2009)). Svě inventáře má matriční a manželské agenda (Pavlík – Pokorný 3 (2005)), školství tj. nařízení ve školských záležitostech, správní záležitosti škol a učitelského sboru a od roku 1869 i katecheze (Pavlík – Pokorný 4 (2006)) a krajská nařízení, sbírky a petice na podporu škol, spory s učiteli do roku 1869, obsazení učitelských míst, penzijní podpora a záležitosti středního a vyššího školství (Pavlík – Pokorný 5 (2007)). Samostatná pomůcka reflektuje i boj konsistoře s herezí, změny vyznání a soupisy duší (Pavlík – Pokorný 9 (2009)). Tím však konsistorní agenda nekončí – uspořádány byly spisy týkající se povolení studia, bohoslužebných předmětů, kanonických vizitací, úřadování ordinariátu, žádostí různých subjektů ke konzistoři či jejího vlastního úřadování, včetně udílení synodalí a nařízení příchozích i vlastních (Pavlík – Pokorný 10 (2009), Pavlík – Pokorný 11 (2010), Pavlík – Pokorný 12 (2011)). Nejnověji zpřístupněná rozsáhlá agenda se pak týká hospodářského a finančního zabezpečení beneficí a kostelního jmění (Pavlík – Pokorný 13 (2014), Pavlík – Pokorný 14 (2015), Pavlík – Pokorný 15 (2016) a Pavlík – Pokorný 16 (2018)).

konsistoře dohlíželi na pastorační aktivitu duchovních i jejich působení na poli školství a provázeli životní osudy jednotlivých kněží od dob jejich studií až do smrti. Protože některé významnější případy byly řešeny přímo ordinářem, je nutné zjištěné informace doplnit studiem fondu Biskupský archiv Hradec Králové, který je uložený také ve Státním okresním archivu Hradec Králové.¹³

Role a osoba patrona

V archivech různých stupňů je možno hledat také patronátní agendu, která zahrnovala majetkové a stavební záležitosti, stejně jako obsazování místa příslušného duchovního správce. Tyto velmi důležité dokumenty je třeba vypátrat podle toho, kdo byl patronem kostela či příslušného benefícia. Na sledovaném území byl patronem nejčastěji vlastník příslušného panství, proto patronátní agendu zajišťovala správa velkostatku, příp. samotný majitel. Objektem zájmu badatele jsou tedy archivy velkostatků, ústřední správy a případně také rodinné archivy, které se všechny nacházejí ve státních oblastních archivech. Tamtéž a v Národním archivu by bylo zapotřebí hledat i písemnosti související s uplatněním patronátního práva řeholních institucí, či dalších církevních osob.¹⁴

Poněkud odlišná situace nastává v okamžiku, kdy patronát držela městská rada královského města (a to včetně královských věnných měst),¹⁵ nebo dokonce i magistráty poddanských venkovských měst.¹⁶ V případě mladých farností, zakládaných od 70. let 19. století, se v roli patrona objevuje i místní obec (*communitas loci*), ovšem ve sledované oblasti se jedná o specifikum Lanškrounska a Poličska.¹⁷ Ve všech těchto případech je třeba související písemnosti hledat v archivech měst a obcí, které se nachází se v státních okresních archivech.

Konečně patronem lokálií, založených na základě josefinských nařízení v osmdesátých a devadesátých letech 18. století, které byly obvykle po polovině následujícího století povýšeny na farnosti, byl náboženský fond, jehož písemná agenda je uložena v Národním archivu.¹⁸

Centrální fondy

Vedle písemností církevních institucí a patronátního úřadu se hledaných záležitostí dotýkají i spisy státní správy. Pro nejstarší období to je na nejvyšší úrovni fond Stará manipulace. Od poloviny 18. století jsou písemnosti centrální povahy shromážděny ve fondu České gubernium. Vlivem správních reforem v polovině 19. století bylo gubernium přeměněno v České místodržitelství. Jeho agenda je uložena ve stejnojmenném fondu, v jehož rámci nejsou bohužel církevní záležitosti z období 1856-1910 rozepsány, orientaci umožňují pouze původní registraturní pomůcky, na jejichž základě je možné pro jednotlivé farnosti provést základní průzkum, ovšem nelze vyloučit, že 650 nespecifikovaných kartin písemností týkajících se venkovských

¹³ Francek – Šimek (1983).

¹⁴ Na sledovaném území se nacházely velkostatky v držení jezuitů Kostelec nad Orlicí či panství Luže – Košumberk, které své církevní vlastníky ztratily zrušením řádu roku 1773. Poněkud odlišná byla situace na území, které až do poloviny 20. století spravovaly klášter benediktnů v Broumově a kanonie premonstrátů v Želivě, kde se duchovní správci rekrutovali z místních řeholníků a klášter také bděl nad stavem záduší i obročí. Připomenout je vhodné i farnosti na území statků královéhradeckého biskupství (Chrast).

¹⁵ Zde se jednalo o Vysoké Mýto (a farnosti na panství města – Knířov a Vraclav) a o Poličku včetně nedalekého Svojanova, jejichž archivy jsou uloženy v příslušných okresních archivech.

¹⁶ Případ Sloupnice a Mladočova, jejichž patronem bylo poddanské město Litomyšl.

¹⁷ Jedná se například o farnosti: Luková (vznik 1871), Sádek (1889) či Rohozná (1874).

¹⁸ NA, Náboženská matice Praha (1782–1989) obsahuje téměř 60 bm písemností z činnosti tohoto subjektu spravujícího majetek římskokatolické církve.

kostelů neobsahuje další podklady, i když by se patrně jednalo o základní údaje (jako je povolení opravy, souhlas s rozpočtem a vykonanými pracemi).

Zejména o hospodaření, ale i o stavu kolatury vypovídají i další centrální fondy, které se nacházejí rovněž v Národním archivu, ať to jsou záležitosti berní (Berní rula, Tereziánský a Josefský katastr, Tereziánský katastr – Exaequatorium dominicale, Stabilní katastr)¹⁹ či církevní (Komise pro likvidaci náboženských bratrstev, Duchovní a Fundační komise – vše v rámci Českého gubernia).²⁰

Se stoupajícím významem památkové péče na sklonku 19. a zejména ve 20. století o církevních stavbách informují zejména příslušné oborové centrální fondy, uložené v Národním archivu. Jedná se o fondy Památkový úřad Vídeň a Zemský památkový úřad Praha. Novější písemnosti ve fondu Státní památková správa Praha již popisují stav a opravy památek v 30.–50. letech 20. století. Doplňující (a zčásti duplicitní) záznamy k renovacím poskytují též fondy Ministerstvo školství, Praha a Klub československých turistů, Praha.

Další paměťové instituce

Vedle archivních fondů vzniklých z činnosti úřadů mají svůj přínos fondy a sbírky uložené ve vědeckých ústavech a muzeích. Důležitou roli sehrávají památkové ústavy, jejich spisové archivy i fotografická dokumentace církevních staveb, které je možné najít jak na centrálním pracovišti v Praze, tak také v Pardubicích a v Josefově.²¹ Kromě regionálních muzeí,²² kam se často dostávaly hmotné i písemné památky dokumentující náboženský a církevní život oblasti, svůj význam pro zkoumané území mají i archiválie uložené v Archivu Národního muzea, a to sbírka F (Topografická) a G (Eichlerova), v níž se mj. nacházejí hodnotné popisy panství i farností, včetně pamětihodností.²³ Vedle českých zdrojů pro regionální dějiny mohou posloužit

¹⁹ Fond Berní rula Praha (1652–1779) vznikl jako soupis pozemkového majetku poddaných při Nejvyšším úřadu berničním v Praze, několikanásobně jej přesahují fondy vzniklé činností Rektifikační kanceláře při téže úřadu, a to Tereziánský katastr Praha (1684–1790) a Tereziánský katastr – Exaequatorium dominicale Praha (1749–1790), z nichž první se zaměřuje na přiznání rustikálu, druhé pak dominikálu. Rozdíl mezi majiteli půdy nedělá Josefský katastr Praha (1785–1875) a Stabilní katastr Praha (1826–1843), obsahující také indikační skizy.

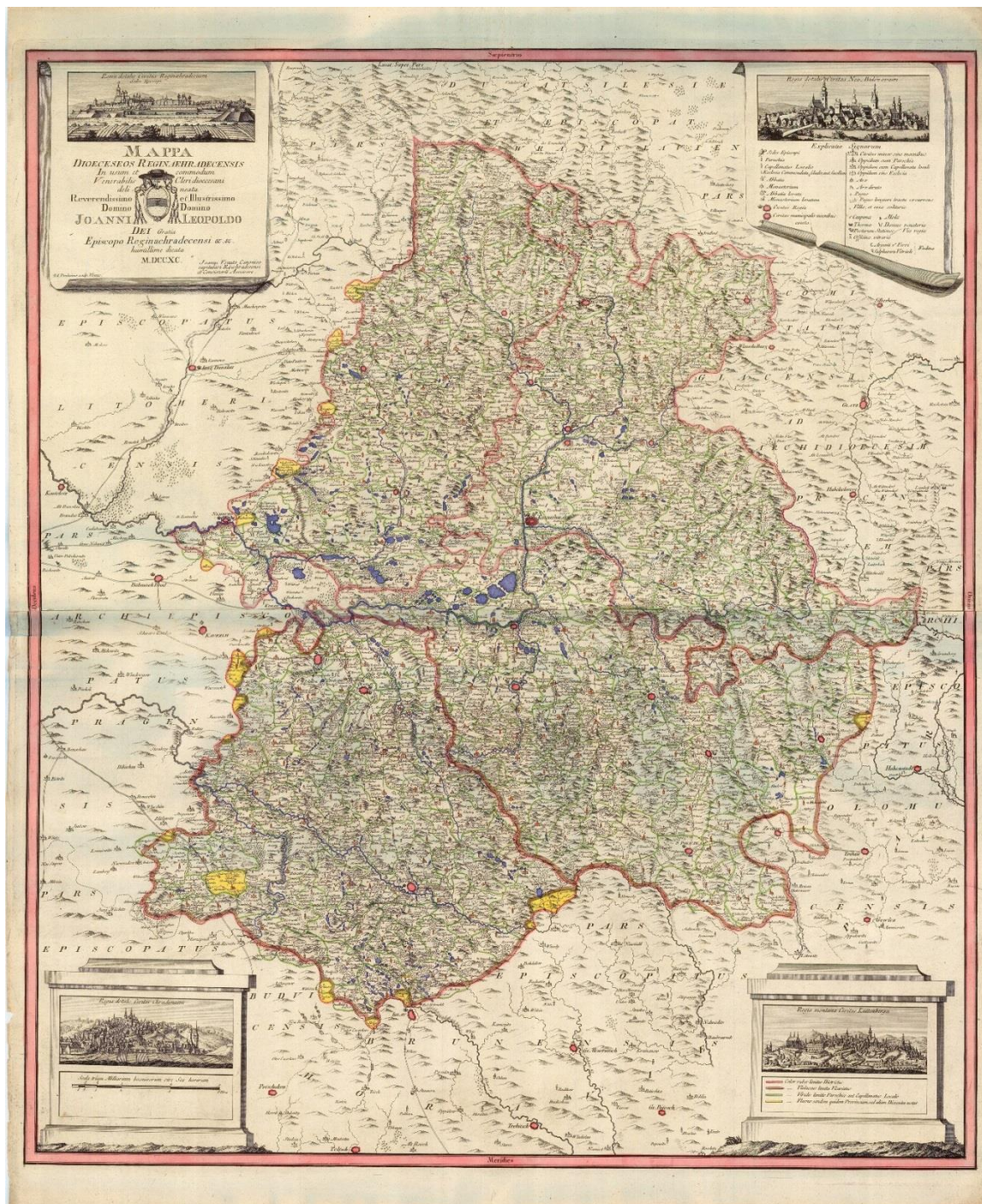
²⁰ Fundační komise Českého gubernia má zachované spisy z let 1725–1784, naopak Duchovní komise (zřízená dvorským dekretem z 31. 8. 1782 a zrušená 30. 4. 1805) má dochované spisy jen z let 1782–1785, od roku 1786 končí oddělená registratura a spisy komise jsou ukládány v registratuře gubernia. Léta 1784–1800 pak pokrývá agenda Komise pro likvidaci náboženských bratrstev, která byla zřízena také pod Českým guberniem.

²¹ Sbírkou fotografické dokumentace a Sbírkou plánů, stavebněhistorických průzkumů a restaurátorských zpráv v NPÚ, generální ředitelství, dále dokumentační fondy a fotoarchivy v NPÚ, ÚOP v Pardubicích a ÚOP v Josefově.

²² Jedná se především o následující instituce – v okrese Rychnov nad Kněžnou: Vlastivědné muzeum v Dobrušce, Muzeum a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou (včetně poboček v Rokytnici v Orlických horách a ve Vamberku), v okrese Ústí nad Orlicí pak Městské muzeum Česká Třebová, Orlické muzeum v Chocni, Městské muzeum Králíky, Městské muzeum Lanškroun, Městské muzeum Letohrad, Městské muzeum v Ústí nad Orlicí a v okrese Litomyšl pro oblast královéhradecké diecéze: Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, Městské muzeum Žamberk, Regionální muzeum v Litomyšli a Městské muzeum a galerie Polička.

²³ Sbírkou F – Topografická sbírka vznikla přirozeně sbírkotvornou činností Národního muzea a zahrnuje originály i opisy písemností z let 1325–1948, které se vztahují k řadě českých lokalit a mají neuvěřitelně široké obsahové rozpětí, farní písemnosti nevyjímaje. Oproti tomu Sbírkou G – Eichlerova topografická sbírka zachycuje stav na přelomu 20. a 30. let 19. století, kdy Josef Eichler, profesor malostranského gymnázia, rozesílal magistrátům, patrimoniálním i farním úřadům v Čechách podrobné dotazníky, týkající se historie, památek i aktuální topografie a statistiky. I když část získaných informací byla využita v souborné topografii Johanna Gottfrieda Sommera (1782–1848) *Das Königreich Böhmen*, ve sbírce dochované odpovědi obsahují nejen výjimečnou sbírku otisků pečeti, ale pro tuto práci pozoruhodně

i materiály uložené v cizině – např. v Rakouské národní knihovně ve Vídni ve sbírce map je uložen soubor téměř čtyř set akvarelových vedut královéhradeckého kanovníka Jana Antonína Venuta (1746–1833),²⁴ autora mapy diecéze z roku 1790.

Jan Antonín Venuto: Mappa dioeceseos Reginaehradecensis 1790
(*Historický atlas Euroregionu Glacensis (2019)*)

podrobné odpovědi duchovních zahrnující vše od popisů kostelů, zvonů a epigrafických památek až po náboženský život svěřené kolatury.

²⁴ Většina těchto akvarelových vedut pochází z alba, které bylo darováno císaři Františku I. roku 1824 při návštěvě Hradce Králové. Veduty zobrazují nejen objekty ve východních Čechách a jsou dnes naskenované na stránkách Österreichische Nationalbibliothek Wien.

Výřez z mapy Jana Antonína Venuta, představující území zkoumané v této práci.
(*Historický atlas Euroregionu Glacensis* (2019))

II.D Tištěné prameny, odrážející nároky na kněze v duchovní správě, a ideální obraz jejich působení

Ideál duchovního správce farnosti, jakkoli byl zakotven v Bibli a tradici katolické církve, se v průběhu staletí přece jen posouval a proměňoval, obdobně jako se transformovala očekávání a potřeby společnosti, v níž kněz žil. Zároveň se lišila pravidla, jejichž plnění po farářích vyžadovali biskupové a vikáři, stejně jako požadavky, které na ně směřovali patronátní páni či státní správa, nebo potřeby, s nimiž se na ně obraceli farníci. Patrně nejvíce víme o nárocích, které na duchovního správce vznášeli jejich nadřízení, a to díky pestré škále tištěných pramenů – počínaje normami kanonického práva, přes usnesení koncilů a synod až po tištěné oběžníky. Požadavky ostatních je možné vyrozumět spíše ze spisového materiálu různých fondů, kde významnou roli mohou sehrát nejrůznější stížnosti na chování, jednání či konkrétní rozhodnutí duchovního správce.

Ustanovení tridentského koncilu, pražské synody a další normativní tisky 17. a 18. století

První cestou, jak poznat nároky na kněze působícího v duchovní správě v českých zemích raného novověku, jsou ustanovení tridentského koncilu, který definitivně stanovil jak základní pravidla pro vzdělání kleriků a podmínky pro přijetí svěcení, tak právě požadavky na duchovního správce. Ustanovení věnovaná kněžským seminářům i svěcení nalezneme v dekretu o reformě z 23. zasedání z 15. července 1563, další dekry z různých zasedání zmiňují biskupské vizitace, obsazování obrocí i povinnosti duchovních týkající se oděvu, mravů, udělování svátostí i další péče o svěřené duše. Různě obsáhlá nařízení *De reformatione* formulovaná v jednotlivých zasedáních *bylo záměrně možné interpretovat dosti široce, už z toho důvodu, že se podmínky v různých diecézích značně lišily.*¹ I přes absenci konkrétních závazných pravidel i jejich nesystematičnost² můžeme ustanovení tridentského koncilu, která byla tištěna opakovaně v řadě vydání,³ považovat za základní normu pro kněze v duchovní správě. Svědčí o tom i nařízení pražské arcibiskupské konsistoře z roku 1726, podle něž každý farář, administrátor či kaplan měl mít k dispozici Bibli, misál, breviář, katechismus, ustanovení tridentského koncilu a pražské synody.⁴

Právě synoda, svolaná pražským arcibiskupem Zbyňkem Berkou z Dubé a Lipé (1551–1606, ve funkci 1593–1606) na 28.–30. září 1605, měla na přání tehdejšího papeže Klimenta VIII., tlumočené nunciem, kterým byl Giovanni Stefano Ferreri (+ 1610, ve funkci 1604–1607), uvést do života české církve ustanovení tridentského koncilu.⁵ Synody se kromě arcibiskupa, opatů a prelátů zúčastnilo více než 200 duchovních a pravděpodobně i olomoucký kardinál František z Dietrichsteina

¹ Kuchařová – Nešpor (2007), s. 356.

² Instrukce tridentského koncilu i doporučení dalších tisků zmíněných v tomto textu budou konkretizována v kapitolách věnovaných různým rolím duchovních správců v třetí, navazující části práce.

³ Jedná se o nařízení nejčastěji vydávaná pod titulem *Sacrosanctum concilium Tridentinum additis declarationibus cardinalium concilii interpretum*, která jsou spojena se jmény Jean Gallebart (–1625), Balthasar Andreae (–1635), Prospero Farinacci (1554–1618), Agostinho Barbosa (1590–1649), Orazio Luzi (1541–1560) a Johannes Soteallus (–1567). Exempláře, které jsou ve velkém počtu dochované ve zkoumané oblasti, byly tištěny nejčastěji v Augšpurku a Kolíně nad Rýnem v první polovině 18. století. Pro účely této práce bude spíše než vydání z doby osvícenství (*Sacrosanctum concilium Tridentinum* (1781), které bylo užito spíše jako srovnávací materiál) používána edice doprovázená paralelním českým překladem Ignáce Antonína Hrdiny – *Dokumenty tridentského koncilu* (2015).

⁴ *Patentes vnales* č. 8, datované 8. 4. 1726, obsažené v souboru nařízení (Depozitář BK HK, DÚ Ústí nad Orlicí, kn. č. 7, nefol.). O nařízení se zmiňuje Ryantová (2004), s. 240. Táž autorka zmiňuje obdobné ustanovení i ze zásad pro klérus z roku 1687.

⁵ Podrobnější informace o synodě, jejich přípravách a průběhu přináší Vacek (1896).

(1570–1636, ve funkci 1599–1636).⁶ Výsledkem byly velmi podrobné instrukce, které vyšly v Nigrinovské tiskárně nedlouho poté⁷ a jsou rozděleny do 35 kapitol. Prvních deset z nich přinášelo texty o důležitých bodech katolické víry včetně dobově příznačného odlišení proti reformovaným konfesím. Úvodní kapitola přetiskovala Credo – tedy Nicejsko-konstantinopolské vyznání víry doplněné o další články katolické věrouky, které bylo předepsáno všem, jež se chtěli ucházet o benefícia, ale znamenalo i základní program katecheze určené laikům. Navazující kapitoly podrobněji probíraly další věroučné rozdíly – objasňovaly význam relikvií svatých, uctívaných obrazů či odpustků, vymezovaly se vůči pověrečným praktikám, stanovovaly svěcení svátků a postní praxi a zdůrazňovaly význam katechezí a kázání.

Na zmíněných úvodních deset kapitol navázalo dalších třináct, zprvu věnovaných kostelům, oltářům a vybavení sakristie a poté svátostinám (uctívání kříže, svěcení hromniček, udílení popelce a žehnání ratolestí na Květnou neděli) a sedmi svátostem (křtu, biřmování, Eucharistii, včetně textu o slavení mešní oběti, zpovědi, poslednímu pomazání, svěcení kněží a manželství). Konečně poslední část zahrnovala dvanáct kapitol, soustředěných na jednotlivé funkce v církvi. První kapitola se věnovala povinnosti modlitby officia, která byla společná všem, na ni navázala kapitola *De Vita et honestate clericorum* a poté rozsáhlá část popisující roli faráře, funkci benefícia a patronátního práva. Zbývající texty pojednaly o mužských a ženských klášterech, arcijáhnech, děkanech i o seminářích, dále o testamentech kleriků, udílení trestů a o akceptaci závěrů tridentského koncilu. Ustanovení synody byla opatřena i podrobným věcným rejstříkem a tyto tištěné *constitutiones* (jak je označuje předposlední kapitola) si byli do měsíce povinni obstarat všichni klerici, a to pod pokutou šesti tolarů.⁸ Protože vlastnictví knihy bylo požadováno i nadále, jsou známy i další reedice, které vyšly během 17. a 18. století.⁹

Jak konstatoval již Jan Sedlák, *synoda bedlivě si všímala všech časových potřeb, že pozornosti její neušel žádný zlozvyk, ale že podrobně ustanovila vše, co dle tehdejších poměrů vidělo se jí příhodným k povznesení víry katolické a k obnovení kázně církevní. Přidáme-li k tomu, že synodou tou nařizuje se zavedení zápisů matričných o křtech, oddávkách a úmrtích, zřízení inventářův o jmění církevním i knihy osadní; že jí, jak svrchu řečeno, přijaty dekrety sněmu tridentského, že v ní ustanoveny předpisy o sňatcích manželských: uznáme zajisté velikou její důležitost pro život náboženský v Čechách.*¹⁰

Události, které se odehrály v následujících dvou desetiletích, zcela přepsaly náboženskou mapu českých zemí. Pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch kardinál z Harrachu (1598–1667, ve funkci 1623–1667) se rozhodl pro radikální změnu církevní správy ve své arcidiecézi a místo arcijáhnů a děkanů, kteří tvořili spojnici mezi ordinářem a faráři, ustanovil okrskové vikáře. Vzápětí jim adresoval instrukci, čítající 21 bodů, která shrnula vše, na co měli jeho jménem dohlédnout – ať již se to týkalo morálky či plnění stavovských povinností duchovních, nebo stavu kostelů a beneficií.

⁶ Olomoucký biskup její závěry přijal za platné i pro svou diecézi, *proto se tento sněm hodnotí jako provinční. Usnesení této synody jsou dodnes zřejmě posledním jednotným partikulárním právem v českých zemích* (Raban (2000), s. 27).

⁷ Synodus archidioeciesana Pragensis (1605) nese impresum roku 1605, ale Sedlák (1896), s. 33 uvádí, že se tak stalo péčí probošta Pontana až roku následujícího.

⁸ Synodus archidioeciesana Pragensis (1605), s. 266.

⁹ Synodus archidioeciesana Pragensis (1605) nechal se stejným titulním listem (který může být zavádějící) vydat pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch z Harrachu 23. 12. 1650 u Jiřího Šípaře. Další reedice proběhly za Jana Bedřicha z Valdštejna roku 1684 (tiskařem byl Jiří Černochoch) a za Jana Mořice Gustava z Manderscheid-Blankenheimu roku 1762 (u arcibiskupského tiskaře Jakuba Schweigera).

¹⁰ Sedlák (1890), s. 612.

Součástí instrukce bylo také 27 otázek určených duchovním správcům, které konkrétně mířily na jejich znalosti kněžských závazků, liturgie, církevního práva a správy.¹¹ Podle tohoto nařízení měl farář každý měsíc psát vikáři, co se děje v jeho kolatuře, a vikář byl povinen se stejnou frekvencí dodávat zprávy ze svého vikariátu na arcibiskupství. Samo zavedení funkce *vicarius foraneus* bylo však ve své době poměrně složité, *někteří šlechtici přímo navrhli uplatnit proti instrukci, kterou nechal arcibiskup pro své vikáře vytisknout, censuru.*¹²

Navrhovaná korespondence mohla zajišťovat jeden směr vzájemné informovanosti mezi arcibiskupem a klérem v duchovní správě. Druhý směr pak zajišťovaly tištěné synodální výnosy (*constitutiones synodales*), které svým označením vědomě navazovaly na synodální statuta z roku 1605 a suplovaly původní krajinské sněmy kněžstva, které se odehrávaly na jaře a na podzim.¹³ I tato nařízení byla tištěna na jaře a podle potřeby i na podzim, takže se pro ně vžilo označení *patentes vernaes* či *autumnales*. Takto tištěný oběžník uvozený stavovským oslovením příjemce *Venerabilis nobis dilecte* zahrnoval krom úvodu přibližně 8 až 20 číslovaných odstavců (často citovaných jako paragrafy) s různými žádostmi, dotazy, oznámeními, doporučeními či nařízeními arcibiskupské konsistoře.

Instrukce kardinála Harracha, kterou se obrátil na vikáře a duchovní roku 1631, však nebyla poslední. Počátkem roku 1653 – jako náhrada synody, kterou nebylo možno svolat¹⁴ – bylo zorganizováno velké shromáždění okrskových vikářů, kde byli dotazováni na situaci ve svých vikariátech a dostali také tištěnou instrukci s body, které měli zohlednit ve svých zprávách. *Krátce poté byla vydána také důležitá „Instructio parochorum,“ jež ve dvaceti bodech usměrňovala život a sociální chování farářů a nabízela základní normativní model, který měl být napříště dodržován. Po úvodní pasáži, v níž bylo poznamenáno, že „je patrné, že mnozí v onom čase neuznávali církevní zákony. Bylo málo výtisků pražského synodu a jen velmi nečetní je četli, a z toho důvodu jsem musel přikázat, aby byl synod znovu vytištěn a aby byly mezi tím některé jeho zákony, které byly seznány jako potřebnější, zestručněny na několik málo řádků a dány na vědomí všem kněžím“, pokračovala instrukce dvaceti pravidly chování dobrého faráře, jež sahala od regulace morálního chování až k nové definici vztahu mezi farářem a patronem benefícia.*¹⁵

Patentes vernaes a *autumnales* stejně jako systematictější instrukce určené vikářům či farářům užívali i nástupci kardinála Harracha – v první kapitole byla připomenuta i *Instructio brevis pro vicariis foraneis ac parochis archidioecesis Pragensis*, kterou Jan Josef Breuner (1641–1710, ve funkci 1694–1710) nechal vytisknout a rozšířit počátkem roku 1697.¹⁶

V té době ovšem již území královéhradeckého kraje bylo spravováno biskupstvím v Hradci Králové zřízeným bulou papeže Alexandra VII., vydanou 10. listopadu 1664. Území zkoumané v této práci tak bylo následujících 120 let rozděleno mezi dva správní celky – pražskou arcidiecézi a královéhradeckou diecézi. I na území nově zřízené diecéze vycházela tištěná nařízení obvykle ve dvou termínech, a to v únoru (příp. v lednu či březnu) a v prosinci. Původní text nebyl formálně výrazně členěn, ovšem již někdy od roku 1729 býval strukturován do bodů označenými čísly.

¹¹ Štědrý (1925–1926), s. 64–68 přináší převyprávění instrukce a dotazníku.

¹² Catalano (2008), s. 172.

¹³ Krásl (1886), s. 437–439, obdobně také Stuchlá (2004), s. 18.

¹⁴ Stuchlá (2004), s. 18 zmiňuje, že *synoda se ani nemohla uskutečnit mj. pro postavení duchovenstva jako zemského stavu. Podle Obnoveného zřízení zemského žádný stav nesměl zasedat odděleně.*

¹⁵ Catalano (2008), s. 321.

¹⁶ Viz *Instructio brevis* (1697), překlad přináší Podlaha (1917), s. 142–169.

V průběhu času jednotlivá nařízení nabývají na objemu projednávaných záležitostí, objevují se navíc i zářijová či říjnová vydání, zejména se vzrůstajícím počtem publikovaných státních výnosů.

Knihy určené pro faráře v duchovní správě

Hledáme-li prameny zachycující různé fazety působení duchovních správců, nabízí se nám ještě druhá skupina tisků, poskytující rady kněžím nejen v praktických otázkách farní správy, ale usilující o prohloubení a zvnitřnění náboženského života jak jim svěřených duší, tak jich samých. Těchto příruček, pohybujících se mezi morální teologií, církevním právem, liturgikou a také asketikou, je celá řada a už jen jejich výčet společně se zprávou, jak jsou dochovány ve farních a děkanských knihovnách zkoumané oblasti, přesahuje možnosti této kapitoly.

Příkladem příručky z první poloviny 17. století svázané s východními Čechami může být titul: *Farář, to jest správa a způsob, který netoliko od správcův duchovních, ale i od domácích při nemocných a umírajících k jejich spasitedlnému jejich z smrtdelného těla vykročení užíván býti může*,¹⁷ který vznikl překladem a úpravou příručky španělského jezuita Juana Alfonso de Polanco (cca 1516–1577).¹⁸ Autorem této adaptace byl vikář a děkan chrudimský Řehoř Jiří František Čichovský (1629–1640), který ji dedikoval Zdeňku Lvu Kolovratu Libštejnskému, podkomořímu věnných měst, a tím patronu chrudimské fary, a nechal vytisknout v Litomyšli roku 1639. Kniha již podle rozšířeného titulu je zaměřena jen na jeden aspekt působení duchovního správce, tj. přípravu nemocných na dobrou smrt. V těžkých dobách třicetileté války autor vyzdvihuje ideál duchovního správce jako dobrého pastýře, který se má starat nejen o zdravé, ale svěřeným duším poskytnout pomoc, povzbuzení a zaopatření na cestě k Bohu.

Příkladem zcela odlišného přístupu může být příručka vydaná péčí jičínského děkana Václava Červenky roku 1674, nazvaná *Manuale parochorum in duplici epitome*.¹⁹ Vydal zde *výtahy z prací uznávaného kanonisty Agostina Barbosy a člena komise pro reformu misálu a breviáře Bartholomea Gavantino, porízené jezuitu Kasparem Filzem a Dominikem Bellem*. Červenkův přínos není velký – jednalo se především o věnování královéhradeckému biskupovi Janu Bedřichu z Valdštejna (1642–1694, ve funkci 1668–1675), báseň a krátký text doplněný k předpisům o bohoslužbě, které však v dalším pražském vydání z roku 1689 schází. *Vlastní Manuale je rozděleno na dvě části, první pojednává o právech a povinnostech faráře, druhá o udělování svátostí s přídavkem o tom, jak si má počínat farář v soudních záležitostech (ať už vystupuje jako jedna ze stran či svědek) a o povinnostech kaplana. Nelze si nepovšimnout juristického rázu, který je patrný i přes lapidárnost zpracování: jednotlivé body jsou vlastně soupisem výroků koncilů, kanonistů a církevních autorit, tématicky uspořádaných, uvedené povinnosti střídají tresty za jejich nedodržení.*²⁰

¹⁷ Polanco – Čichovský (1639) zahrnuje následující kapitoly: 1. *O napravení svědomí nemocného* (7 jednotlivých otázek směřovaných k zajištění nemocného po stránce duchovní, včetně dodatku rad ke křařtování a zabezpečení sirotků), 2. *O theologických a Bohem vlitých ctnostech* (8 otázek), 3. *O tom, aby nemocný rád a trpělivě smrt nastávající z vůle Boží přijal* (4 otázky), 4. *O tom, kterak nemocný má retován býti v pokušení svém* (3 otázky), 5. *O tom, co se při nemocném zachovati má, když již smrt nastává* (6 otázek ohledně zaopatření svátostmi a chování duchovního k umírajícím v různém stavu), 6. *O tom, kterak se správce duchovní chovati má k odsouzeným právně na smrt* (6 otázek ohledně sdělení trestu, přijetí a pomoci), 7. *O tom, co se konati má bez přičinění nemocného* (2 otázky o konání duchovního u umírajícího a modlitby i ostatních přítomných, příp. užitek pro ně).

¹⁸ Bližší informace o autorovi předlohy i dalších adaptacích a vydáních tohoto díla přináší Kašparová (2004).

¹⁹ Filtz – Bellus (1674).

²⁰ Kuchařová – Nešpor (2007), s. 361–362, zde také podrobnější rozbor uvedeného díla.

Jako příklad třetího přístupu je možné zmínit dílo flámského teologa Jeana Opstraeta (1651–1720) *Pastor bonus, seu idea, officium, spiritus et praxis pastorum*, poprvé vydané roku 1689.²¹ Zatímco první část přináší zamyšlení nad charakterem a potřebnými vlastnostmi duchovního správce (tj. *idea pastoralis*), druhá nepoměrně rozsáhlejší je rozdělena do šesti velkých kapitol s řadou pododdílů a zabývá se jeho působením na věřící (*officium pastoralis*). První kapitola formou otázek řeší podněty k charakteristice farníků a jejich potřeb, zbývající nalézají rozdílné způsoby, jak svěřené duše formovat – jsou stručně nadepsány jako *verbo, exemplum, sacramentorum administratio, ovium custodia* a *oratio* a nabízejí podrobné návody na kázání a katechezi, předepsané formy udílení svátostí, duchovní vedení i modlitební praxi. Tato jansenismem ovlivněná kniha společně se spisy Ludovica Antonia Muratoriho (1662–1750) *nahrazovaly barokní individualistickou zaujatost vlastní spásou účinnou láskou k bližnímu, posilovaly etický rozměr křesťanství včetně tolerantnějšího vztahu k jinověrcům a v neposlední řadě zdůrazňovaly přímé a zároveň vůdčí postavení faráře ve farním společenství*.²²

Zrod pastorální teologie

Právě tyto myšlenky stály za proměnou vzdělávání duchovních, která získala silný impuls zrušením Tovaryšstva Ježíšova roku 1773. O rok později 5. října 1774 byla dvorským dekretem nařízena reforma, jejímž autorem byl břevnovsko-broumovský opat František Štěpán Rautenstrauch (1734–1785, ve funkci 1773–1785). Jejím důsledkem bylo omezení spekulativní teologie ve prospěch praktických disciplín – nově zavedené pastorální teologie²³ (zprvu ještě přiřčené k morálce),²⁴ katechetiky, homiletiky, liturgiky a *Seelensorgenwissenschaft*.²⁵

Právě pastorální teologie, tedy nauka, jak vést různé skupiny věřících, navázala na Opstraetovu knihu (ta zprvu měla být využívána i pro výuku tohoto předmětu dříve, než budou zavedeny nové učebnice)²⁶ i spisy Muratoriho a byla ovlivněna i soudobou protestantskou praxí. Jako první z teologických disciplín byla vyučována v národních jazycích a původní Rautenstrauchovo rozvržení definovalo jak osnovu její výuky, tak i rozvržení následně publikovaných pastorálních příruček až do poloviny 20. století.²⁷

Nejstarší učebnice vzniklé na pražské fakultě byly dílem křižovníka Františka Kristiana Pitroffa (*Anleitung zur praktischen Gottesgelahrtheit*, kterou vydal v letech 1778–1780 ve čtyřech svazcích) a premonstráta Jiljího Chládky (*Počátkové opatrnosti pastýřské, neb krátká naučení jakby se pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli*). Tato nejstarší česká příručka je rozdělena do tří dílů, přičemž první je věnován vyučování, jež je rozebráno v osmi kapitolách.²⁸ Druhý díl popisuje ve stejném počtu

²¹ Opstraet (1690).

²² Kuchařová – Nešpor (2007), s. 368.

²³ Podrobněji v širších souvislostech Kříšťan (2004) či Činátl (2000), zde i další literatura.

²⁴ Pastorální teologie se osamostatnila na základě dekretu císařovny Marie Terezie z 18. 10. 1777 a stala se součástí výuky v posledním ročníku teologie (Foltýnovský, s. 9).

²⁵ Kuchařová – Nešpor (2007), s. 370 k tomu dodávají: *Základní nastavení osvěcenského studijního plánu se přitom na katolických fakultách udrželo v podstatě dodnes, i když nedlouho po svém vzniku bylo podrobena řadě modifikací*.

²⁶ Podrobný přehled vyučujících pastorální teologie na tehdejších teologických fakultách v Praze a Olomouci (Brně) podává Foltýnovský (1936), s. 8–10, jako zakladatele pojmu pastorální teologie uvádí Petra Binsfelda a jeho spis *Enchiridion theologiae pastoralis*, vydaný již roku 1591.

²⁷ Kříšťan (2008), s. 43. Rautenstrauchova pastorální teologie obsahovala dnes samostatné obory, jako je katechetika, homiletika, liturgika a hodegetika, která se v průběhu času nejvíce ztotožnila s duchovní správou ve smyslu *vedení duší* (Foltýnovský (1936), s. 13).

²⁸ Chládek 1 (1780) obsahuje kapitoly: *I. O vyučování vesměs, II. O vyučování obecném, a zvláště katechetickém, III. O vyučování homiletickém, IV. O vyučování obzvláštním a jmenovitě o učení zvláštním (de officio didascalico privato), V. O trestání obzvláštním (de officio elenchtico privato)*,

kapitol téma *O posluhování svátostmi*, zde se reflektuje vedle obecnějšího úvodu všech sedm svátostí.²⁹ Poslední, třetí díl představuje v pěti kapitolách požadavky, které by měl duchovní splňovat: *O příkladném životu pastýřů*.³⁰ Příručka Jiljího Chládkova *Počátkové opatrnosti pastýřské* vyšla v roce 1780, nemůže tedy odrážet množství dekretů a nařízení, jež přinesla vláda Josefa II. v 80. letech 18. století.

Ty naopak zohledňuje příručka Františka Giftšice, jehož práci přeložil a upravil pro české prostředí přednášející v Olomouci Václav Stach. Příručka nazvaná *Počátkové k veřejnému v císařsko královských zemích předepsanému vykládání pastýřské teologie* je objemnější a zároveň úsporněji psaná, jinak je však obdobně strukturovaná jako její předchůdkyně. První díl je věnován výuce (*O posluhování slova nebo o vyučování pravdám náboženským*),³¹ druhý pak svátostem (*O zevnitřní službě Boží*) a závěrečná část coby přídavek pak duchovním správcům (*O potřebných vlastnostech duchovního správce a rozšafném chování se jeho*).³²

Srovnání obou příruček ukazuje jisté formální rozdíly – Chládkova kniha je přehlednější, členěná do více kapitol a ty jsou ještě rozděleny na oddělení a disponuje větším množstvím příkladů. Naopak Giftšicova práce je členěna do paragrafů, ty však na sebe navazují v logickém sledu a pokývají více oblastí činnosti duchovního správce. Oba autoři kladně hodnotí tridentský koncil a jeho akcent na katechezi, ale v jejím pojmání mají poněkud rozdílný přístup. V případě kázání Giftšic obsah homilie více racionalizuje a zpřístupňuje věřícím, i jeho další postoje mají větší afinitu k osvícenskému pojetí. Může to být dáno i pozdějším datem vydání překladu Giftšicova díla, v této souvislosti nelze přehlédnout řadu odkazů na nařízení, která byla ve zběsilém tempu vydávána v desetiletém období vlády Josefa II. Naopak práce Jiljího Chládkova je původně česká (v případě druhé se jedná o adaptaci) a tedy i vlastenečtější (zmiňuje dokonce i Jednotu bratrskou), klade důraz na příkladný život faráře, který má být vzorem (a to včetně povahových vlastností) pro svěřené společenství.

Příručky pro duchovní správce v 19. a počátkem 20. století

Příručka Giftšicova nahradila *patrně z důvodů sjednocení učiva na různých univerzitách monarchie*³³ starší práci Chládkovu a sama ustoupila německé učebnici *Pastoral-Anweisung zum akademischen Gebrauch*, vydané roku 1812, jejímž autorem byl Andre von Reichenberger. Zatímco německých pojednání vycházelo velké množství³⁴ a práce Johanna Michaela Sailera (1751–1832) či Aegidia Josepha Jaise

VI. *O obzvláštním napravování (de officio epanorthotico privato)*, VII. *O soukromém vyučování spravedlnosti aneb de officio paedeutico privato pastorum*. VIII. *O poslední částce vyučování zvláštního, totiž o potěšování soukromém (de officio paracletico privato)*.

²⁹ Chládek 2 (1780) obsahuje kapitoly: I. *O posluhování svátostmi*, II. *O křtu svatém*, III. *O biřmování*, IV. *O svátosti oltářní*, V. *O svátosti pokání*, VI. *O svátosti posledního pomazání*, VII. *O svátosti svěcení kněžstva*, VIII. *O svátosti stavu manželského*, na konec je zařazen *Přídavek: O povinnosti pastýřů, kterouž mají modliti se jakož za sebe, tak také za ovce sobě svěřené*.

³⁰ Chládek 3 (1780) obsahuje kapitoly: I. *O ctnostech, jimiž, mimo jiné, skvěti se hojněji mají pastýřové duchovní*, II. *O zevnitřním obcování pastýřů mezi lidmi, a kterak se chovají mají v způsobech, a hnutích těla, v chůzi, i v řeči, i v oděvu*, III. *O tom, kterak se pastýřové chovají mají k vrchnosti, jakž světské, tak k duchovní, totiž: ku knížeti země, k biskupu svému, ku konsistoři, k patronu svému, a kolátorovi, k spolupastýřům atd.*, IV. *O tom, kterak se chovají mají pastýřové v řízení, a v spravování domu svého farního*, V. *O práci, kterouž se zaměstnávají mají pastýřové, majíce čas zbytečný od jiných povinností svých a opět Přídavek: O svobodách a právech pastýřů duchovních*.

³¹ Giftšic – Stach 1 (1789) má následující oddělení: I. *O vyučování a náboženství vůbec*, II. *O katechizaci a kázání*, III. *O soukromém vyučování*.

³² Giftšic – Stach 2 (1790) má tato oddělení: I. *O řádné všeobecné veřejné službě Boží*, II. *O rozličných zvláštních k náboženství patřících služebnostech* a přídavek o charakteristikách duchovního správce: *O vlastnostech k vedení pastýřského úřadu potřebných*, II. *O opatrném se chování duchovního správce*.

³³ Kuchařová – Nešpor (2007), s. 373.

³⁴ Foltýnovský (1936), s. 10–13 přináší přehled pastorálních příruček v německých a rakouských zemích.

(1750–1822) jsou hojně dochovány ve farních knihovnách na sledovaném území, českým studentům byla ještě v 60. letech 19. století doporučována již osmdesát let stará práce Chládkova.³⁵

V té době již došlo k etablování pastorální teologie jako vědeckého oboru – v německy mluvících zemích na počátku stál Josef Amberger (1816–1889) s třídílnou učebnicí *Pastoraltheologie*, vydanou poprvé v Řezně v letech 1850–1857, na nějž navázali další. V pravdě zakladatelskou osobností se v českých zemích stal profesor v českobudějovickém kněžském semináři Antonín Skočdopole (1828–1919), jenž kromě rozsáhlé literární práce a učebnic katechismu pro obecné školy³⁶ sepsal také dvě české příručky pastorální teologie, které jsou i po více než sto letech dochovány ve větším počtu farních biblioték sledované oblasti.

Příručná kniha bohosloví pastýřského, vydaná v Českých Budějovicích roku 1874 (a znovu 1891), je rozdělena do dvou svazků a oba ještě do dalších knih. První knihu I. svazku *O základech pastore* tvoří nejprve charakteristika duchovenstva, popisuje tři úřady, které jsou duchovním vlastní (učitelský, kněžský a královský) a jejich projevy (výuka, bohoslužba a liturgie, včetně pravomocí a povinností duchovního, kam autor řadí i vedení farních písemností), včetně církevního roku a farních bohoslužeb. Druhá kniha *Počátek a první podmínka obcování s Bohem – víra a slovo boží* popisuje způsoby iniciace do života farního společenství (křest, biřmování, příp. výstup z církve), a především přibližuje kazatelské umění z různých aspektů. Tento objemný text pokračuje v II. svazku dalšími knihami – v knize třetí *Obcování s Bohem skrze eucharistii a modlitbu* se autor zabývá právě jimi a v následující knize *Svátostné osvobozování od hříchu. Církevní odpustky* přichází s vysvětlením zpovědi a odpustkové praxe. Pátá kniha *Posvěcování svazků přirozených. Církevní pomoc v důležitostech a bédách vezdejšího života* řeší svátost manželství, ale i vztahy vůči chudým a potřebným či vůči školákům. Šestá kniha *Péče o nemocné a zemřelé údy církve* se věnuje jak spirituálnímu, tak praktickému rozměru této problematiky (pohřby, pohřebiště apod.). Druhý svazek je doplněn o formuláře žádostí a podrobný abecední rejstřík. Rozsáhlý text se Antonínu Skočdopole podařilo později vydat ještě jako přehled, nejprve v německojazyčné variantě *Kompendium der Pastoral und Katechetik* (Wien 1897) a posléze hutněji (ale se stejnou strukturou) koncipovanou práci s názvem *Učebná kniha bohosloví pastýřského* (České Budějovice 1905).³⁷

Postupná specializace rukověti či návodů pro duchovní správce se během první poloviny 20. století projevila i v dalších oblastech jejich činnosti – například olomoucký profesor Josef Foltýnovský (1880–1936) rozdělil svou práci *Pastorálka* do tří samostatných příruček 1. *Duchovní řečnictví*, 2. *Liturgika* a 3. *Duchovní správa*. Zatímco první dvě části řeší záležitosti spojené s prostorem kostela, jako je homiletika a liturgika, třetí díl navazuje na předchozí práci a věnuje se jak duchovnímu doprovázení konkrétních osob, tak pastoračnímu úsilí duchovního správce v rámci svěřeného společenství. Vedle charakteristiky ideálního kněze a jeho vlastností se zde objevují

³⁵ Kuchařová – Nešpor (2007), s. 373. Foltýnovský (1936), s. 11 zmiňuje i vydání *Regulae pastorales* v roce 1803 od Františka Poláška, vyučujícího na olomouckém lyceu, která se však ve výuce neuplatnila. Více viz Kuchařová – Nešpor (2007), s. 373.

³⁶ Jmenovaný vydával pro široké lidové vrstvy tři měsíčníky drobného formátu: Ludmila (vycházela od roku 1876 a byla určena křesťanským matkám), Anežka (od roku 1879 se zaměřovala na křesťanské panny) a Václav (od 1880 byl určen křesťanským jinochům). Kromě toho připravoval národní kalendáře Poutník (od 1869) a Kalendář svatováclavský (od 1873), přispíval do časopisů Blahověst, Zábavník učitelský, Časopis učitelek, Školník, Časopis katolického duchovenstva. Jeho katechismy náboženství katolického pro školy obecné byly používány zejména v českobudějovické a královéhradecké diecézi.

³⁷ Kříšťan, Alois: Pastorální teologie na přelomu 19. a 20. století, *Studia theologica* 10, 2008, č. 3, s. 41–48.

podněty k pastorační jednotlivých skupin farnosti (od dětí po staré a duševně nemocné), pisatel rozčleňuje farnost i dle vztahu ke katolické víře, od osob zbožných po lidi opouštějící církev. Josef Foltýnovský reaguje na aktuální situaci první republiky a akcentuje tehdejší potřeby (např. proměna rodiny, role církve ve škole, vnímání mravnosti či rozmach kremací) i úlohu svátostí a jejich naplnění, kdy je důraz kladen, oproti předchozím textům, na svátost pokání. Ovšem vedle svátostí jsou charakterizovány také další nástroje duchovní péče jako oslava svátečních dnů, náboženské průvody a procesí či misie a exercicie. Jen na okraj zmiňuje autor farní písemnosti, kde dává prostor pouze matrikám a dokumentům o jmění.³⁸

Normativní texty 19. století

Postupný nárůst státních nařízení ovlivňujících život církve způsobil, že vedle svázaných *patentes vernaes et autumnales* pražské arcidiecéze či tištěných nařízení diecéze královéhradecké, které byly na farách opatřeny často psanými obsahy či věcnými rejstříky, byly v poslední čtvrtě 18. století mezi potřebné farní manuály zařazeny tisky obsahující nařízení *in publico-ecclesiasticis*.

Nejčastěji se vyskytuje sbírka, kterou uspořádal a vydal někdejší katecheta z Freiburgu Albrecht (též Johann Albert) Huber (1744 – post 1790). První svazek *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis* zahrnující léta 1767–1782 vyšel ve Vídni ještě roku 1782 a byl odpovědí na císařské nařízení z 15. června 1782, podle něž měly mít všechny (arci)biskupské konzistoře, kláštery (a patrně i fary) vedenu příručku s názvem *Kaiserlich-königlichen landesfürstliche Verordnungen und Gesetze in publico-ecclesiasticis* – a to pod hrozbou pokuty sto dukátů. Podle seznamu, který byl k nařízení připojen, tak měly mít církevní právnické osoby k dispozici v plném znění 93 přesně identifikovaných nařízení z let 1770–1782.³⁹ Albrecht Huber jejich počet rozmnožil na 230 a kromě věcného rejstříku připojil i dodatek datovaný ve Vídni 6. prosince 1783 (recte: 1782) zahrnující ještě 70 dalších nařízení, z nichž nejstarší pocházelo z roku 1731 (a týkalo se obsazování beneficií), většina však byly vydána během roku 1782.⁴⁰

Úspěch kompendia si vyžádal nové, jen v detailech upravené vydání roku 1784 a také pokračování, shrnující nařízení z let 1782 a 1783, které vyšlo v témže roce.⁴¹ Následovaly další díly, jež už nebývají spojovány s Huberovým jménem a jsou na sledovaném území dochovány ztelně méně často – třetí,⁴² čtvrtý,⁴³ pátý,⁴⁴ šestý⁴⁵

³⁸ Foltýnovský (1936), s. 262–279.

³⁹ Sammlung 1 (1782), s. 214–222.

⁴⁰ Jmenovaná sbírka však nebyla jedinou odpovědí na zmíněné nařízení. Roku 1783 vydal Johann Andreas Satron, c. k. tiskař ve Freiburgu in Breisgau, stejnojmenný titul: *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis vom Jahre 1767 bis auf Ende des Brachmonats 1783. Erster Band*, který zahrnoval 313 nařízení a byl vybaven nejen abecedním věcným rejstříkem, ale také předmětovým (*Über die Einschränkung der Klöster und ihrer Freiheiten, Über aufgehobene Klöster und sekularisirte Personen, Über die Prüfungen, Rechte und Verhaltensbefehle für Weltpriester, Über Prozessionen, Über Bruderschaften, Von abgestellten Feiertagen und über Heiligung der Sonn- und Feiertage, Von dem Placitum regium, Von Steuern, Über Toleranz, Über Exkommunikation, Über päpstliche Bullen, Über Rekurse nach Rom, Über die Rechte und Pflichten der Bischöfe und ihrer Konsistorien, Über Kandidaten für Benefizien und Studenten, Über die Begräbnisse, Über Verschiedenes*). Zatímco ostatní tisky jsou zastoupeny hojně, v tomto případě se žádný exemplář tohoto díla se na zkoumaném území nepodařilo dohledat.

⁴¹ Sammlung 2 (1784) obsahuje krátkou předmluvu datovanou 19. 1. 1784, dále 2 nařízení z prosince 1782 a 68 z roku 1783 (poslední je datován 26. 11. 1783) a věcný rejstřík.

⁴² Sammlung 3 (1785) má předmluvu s datem 16. 11. 1785, která ohlašuje navazující čtvrtý svazek, dále 6 nařízení z října až prosince 1783, 62 nařízení z roku 1784 a také dodatek – 33 nařízení z let 1782 a 1783. Obě dvě části mají svůj věcný rejstřík.

a sedmý,⁴⁶ které obsahovaly nařízení vždy víceméně jen z jednoho roku počínaje rokem 1784 až po rok 1789. Sedmý svazek zahrnoval dva roky 1788 a 1789 a kromě toho obsahoval i souhrnný věcný rejstřík ke všem dílům. Vydávání úspěšného kompendia v režii c. k. dvorního knihtiskaře a knihkupce Johanna Thomase von Tratern pokračovalo, podařilo se dohledat (ne však na zkoumaném území) i výrazně útlejší osmý až jedenáctý díl,⁴⁷ které pokrýly období let 1790–1800.

Kromě této „vídeňské řady“ vyvinul v Praze podobnou nakladatelskou aktivitu i tiskař Franz Augustin Höchenberger, který vydal roku 1782 *Sammlungen der k. k. Landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze in materiis publico-ecclesiasticis von 1770sten und folgenden Jahren*,⁴⁸ jež obsahovala celkem 100 nařízení z období vlády Marie Terezie, přetištěný štolový patent a obvyklý věcný rejstřík. Na knihu foliového formátu navázala i tři pokračování, která obsáhla většinu nařízení z období vlády Josefa II.,⁴⁹ a obdobný počín máme doložen pro normálie v duchovních záležitostech z doby Leopolda II.⁵⁰ Co se týká dochování v historických knižních fondech farních úřadů ve zkoumané oblasti, je na tom pražská Höchenbergova řada obdobně jako vídeňský počín – nejčastěji jsou zastoupeny první dva svazky, což odpovídá požadavkům citovaného císařského nařízení z 15. června 1782, které mělo být kontrolováno jak státními, tak církevními úřady.

Zatímco obě zmíněné řady státních nařízení jsou řazeny přísně chronologicky (a to včetně různých dodatků), guberniální registrátor Peter Karl Jaksch ve svém díle nazvaném *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen* zvolil abecední řazení podle hesel, k nimž shromáždil ve své době platná nařízení císaře, jeho dvora i dalších vídeňských úřadů, stejně jako dokumenty českého gubernia a dalších zemských institucí.⁵¹ První řada, čítající šest svazků, obsáhla registry či plná znění

⁴³ Sammlung 4 (1787) je vybaven předmluvou s datem 9. 6. 1787 a obsahuje 20 nařízení z roku 1784 a 88 z roku 1785, svazek má věcný rejstřík.

⁴⁴ Sammlung 5 (1788) zahrnuje předmluvu, 1 nařízení z roku 1784 a 1 z roku 1785, zbytek – 56 císařských dekretů je z roku 1786, stejně jako samostatná řada 8 nařízení různých úřadů platných jen pro Království české. Ke svazku je připojen společný věcný rejstřík.

⁴⁵ Sammlung 6 (1788) obsahuje předmluvu, 50 nařízení císařských pro celou západní část říše a 12 nařízení určených jen pro České království – všechna pocházejí z roku 1787, k souboru je připojen jeden věcný rejstřík.

⁴⁶ Sammlung 7 (1790) přináší předmluvu, 17 nařízení z roku 1788 a 12 z roku 1789, oddělená část pro nařízení týkající se českých zemí tentokrát chybí, kromě obvyklého věcného rejstříku je na konci zařazeno samostatně paginované a 53 stran zahrnující *Hauptrepertorium über alle VII Theile dieser Sammlung aller k. k. Verordnungen in publico-ecclesiasticis*.

⁴⁷ Také díly 8.–11. měly svůj společný věcný rejstřík (*Hauptrepertorium über den 8. 9. 10 und 11ten Theil dieser Sammlung aller k. k. Verordnungen in publico-ecclesiasticis*), připojený k 11. svazku. Sammlung 8 (1795) čítala 25 nařízení z let 1789 a 1790; Sammlung 9 (1796) 37 z let 1791 a 1792 a věcný rejstřík; Sammlung 10 (1796) 41 z let 1793–1795 a věcný rejstřík; Sammlung 11 (1801) pak 60 nařízení z let 1796–1800, také s vlastním věcným rejstříkem.

⁴⁸ Sammlungen (1782) v předmluvě vysvětluje vznik zmíněného kompendia právě nařízením Josefa II. z 15. 6. 1782, z nějž cituje povinnost knihu nařízení vlastnit, a dodává, že se svým tiskem snaží konsistořím, klášterům atd. pomoci tím, že nahradí špatné rukopisy plně chyb.

⁴⁹ Zweite Sammlung (1784) zahrnuje 113 nařízení z let 1780–1783 s věcným rejstříkem, Dritte Sammlung (1787) pak 111 nařízení z let 1784–1786 také s rejstříkem a Vierte Sammlung (1789) 44 nařízení z let 1787–1788. Zda vznikl ještě poslední svazek zahrnující normálie z let 1789 a 1790 se mi nepodařilo dohledat.

⁵⁰ *Sammlung der k. k. Landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze In materiis publico-ecclesiasticis: oder Leopold des Itten. Befehle in Kirchensachen*. Prag Altstadt [1793] – jediný mně známý dochovaný exemplář v Národní knihovně Praha čítá pouhých 16 stran.

⁵¹ Jaksch 1 (1828) – Jaksch 6 (1828) a Jaksch 7 (1829) – Jaksch 10 (1830). V svazcích obsažená hesla jsou často výchozím zdrojem pro pojednání o formálních náležitostech písemností, požadovaných státními orgány po duchovních správcích v navazujících kapitolách.

úředních písemností z let 1600–1800, vyšla roku 1828 a na ni v letech 1829–1830 navázaly další čtyři díly reflektující nařízení let 1801–1825. Jak vysvítá ze seznamu předplatitelů v prvním svazku, Jakschovo rozsáhlé dílo se těšilo velkému zájmu duchovních, z nichž někteří pocházeli i ze zkoumané oblasti.⁵²

Obdobně věcně uspořádané bylo i kompendium čestného kanovníka v Hradci Králové Johanna Schwerdlinga (1758–1833), které v řadě svazků zachytilo nařízení *in geistlichen Sachen* počínaje vládou Marie Terezie až po rok 1825.⁵³ Na rozdíl od dalších prací tohoto plodného autora⁵⁴ právě sbírka nařízení v duchovních záležitostech se na farách zkoumané oblasti nedochovala. Stejně tak je tomu i u chronologicky uspořádaných nařízení, která vydával profesor v kněžském semináři v Českých Budějovicích Franz Seraphin Linhart v letech 1819–1838.⁵⁵ Množství těchto příruček stejně jako nárůst nejrůznějších hlášení a statistických výkazů odesílaných nadřízeným orgánům ukazuje na zásadní vliv státu na úřadování a praktický chod katolické církve nejen v době vlády Josefa II., ale po celou první polovinu 19. století.⁵⁶

Nařízení státu je často tlumočeno duchovním skrze nadřízené církevní orgány – biskupskou konsistoř v Hradci Králové⁵⁷ a příslušné vikáře. Svědčí o tom i nadále sbírky tištěných nařízení, které byly od roku 1833 vydávány jako nepravidelně vycházející periodikum pod názvem *Konsistorialkurrenten für die Königgräzer bischöfliche Diözesangeistlichkeit*. Tradiční rozdělení zahrnuje léta 1833–1842, 1843–1849, 1850–1855, 1856–1860, 1861–1865, 1866–1870⁵⁸ a každý ze zmíněných svazků je opatřen samostatným rejstříkem. V prvním desetiletí byly kurendy (oběžníky) tšteny nejméně šestkrát ročně, v následujících letech ještě častěji, periodicita byla ovšem

⁵² Jaksch I (1828), s. 1–10 první části. Kromě tehdejšího královéhradeckého biskupa Aloise Josefa Kolovrata Krakovského, jeho konzistoře i dalších členů a tamních úředníků (Franz Wurda, Joseph Pelikan a Joseph Hais) to byli Vinzenz Krumbholz, farář v Borové; Joseph Steffka, děkan v Poličce a Anton Stengel [recte Stenzel], farář v Rokytnici v Orlických horách, dále nekořská a rychnovská vikariátní knihovna a také kněžský seminář v Hradci Králové.

⁵³ Název se proměňoval podle panovníka, za nějž byla příslušná nařízení přijata. Nejprve tak Schwerdling již v roce 1793 vydal nařízení z krátké vlády Leopolda II., poté z časů vlády Marie Terezie a Josefa II. (1799) a nakonec osmivazkové kompendium shrnující nařízení v duchovních záležitostech od nástupu Františka I. až do konce roku 1825 – titul se u posledních svazků ustálil na titulu: *Praktische Anwendung aller vom Antritte der Regierung Seiner k. k. apostolischen Majestät Franz des Ersten, Kaisers von Österreich für den österreichischen Kaiserstaat in geistlichen Sachen (Publico Ecclesiasticis) ergangenen Verordnungen*.

⁵⁴ Kromě právnických příruček je autor podepsán pod teologickými kompendii či populárně osvětovými poučeními pro děti, sloužící, či rodiče a hospodáře, která byla ještě za jeho života přeložena do češtiny.

⁵⁵ *Sammlung der für das Königreich Böhmen im Jahre [1819–1832] in publico-ecclesiasticis und in Studiensachen ergangenen k.k. Verordnungen*, vycházely patrně v letech 1827–1832, ale ani Souborný katalog neeviduje všechny díly.

⁵⁶ V této souvislosti je možné připomenout článek Svoboda církve (1851), s. 77 v Časopise pro katolické duchovenstvo, kde anonymní autor píše: *Josefinismus, tento nejnebezpečnější nepřítel veškeré církevní svobody, všemožně směl všeliký život církve svaté dusiti: nebylo arci divu, že téměř všecko zákonem státním se stanovilo v záležitostech našich náboženských, cokoli jenom poněkud, bez rozdílu, zdali s právem, čili nic, za věc toliko zevnější prohlásiti se dalo. I povstalo tou měrou množství zákonů a nařízení státních, církve svaté se dotýkajících, kterýžto, spočívající na domnělém právu, tak řečeném: jus circa sacra a supremae inspectionis et advocatae, zákony aneb nařízeními „in publico-ecclesiasticis“ slouly. A jak přísně se na to dolehlo, by těmto zákonům průchod byl dán! Autor poté, co reflektuje změněnou politickou situaci, apeluje na biskupy, aby vymohli u spravedlivé vlády, by se zřejmě odvolalo, co nižádné platnosti nemůž, svůj článek uzavírá (s. 86): *Tak jedině možná nám bude, s jistotou radovati se ze svobody církvi zaručené a i státu k pravému zdaru potřebné. Tak teprv, pohřbívše ouplně ty staré nestvůry, budeme moci díky činiti za to, že lepší čas nám vzešel k našemu působení na vinici Páně.**

⁵⁷ Od roku 1784 zkoumané území náleží celé do královéhradecké diecéze.

⁵⁸ Citovány v následujících kapitolách jako Konzistorialkurrenten s časovým rozsahem svazku a stranou, v některých případech ovšem také s poznámkou, v jakém fondu je tento svazek konsistoriálních kurend uložen, neboť do některých svazků byla zařazena i jiná nařízení či korespondence, případně se zde nacházejí vyplněné formuláře atd.

nepravidelná a souvisela s konkrétní situací.⁵⁹ Navzdory německému názvu byly obsažené kurendy (oběžníky) tištěny částečně v latině, ale také v češtině. Změna nastala od roku 1871, kdy je nahradil dvojjazyčně vydávaný *Ordinariátní list královéhradecké diecéze / Ordinariatsblatt der Diocese Königgrätz*.⁶⁰ Ten až do konce 19. století dodržoval interval pěti let, kdy byla jednotlivá čísla svázána a opatřena rejstříkem, od roku 1901 se však situace mění farnost od farnosti. Pod tímto názvem se s nařízeními královéhradecké konsistoře biskupů setkáváme až do roku 1941, kdy je název změněn potřetí, a to na *Acta curiae episcopalis Reginae-Gradecensis*.⁶¹ Obdobně – i když pod jiným názvem – vycházela nařízení i v ostatních diecézích české církevní provincie.⁶²

Na rozdíl od první poloviny 19. století došlo po uzavření konkordátu (císařský patent č. 195 ř. z. ze dne 5. listopadu 1855) ke zdatnému poklesu dominance státní správy v církevních záležitostech. Signálem změny bylo svolání sněmu české církevní provincie, který se uskutečnil 9. – 24. září 1860 v Praze a podobně jako pražská synoda roku 1605 zasáhl velmi podrobnými instrukcemi do všech oblastí života církve. O tři roky později vydaná *Acta et decreta concilii provinciae Pragensis* se tak kromě nutného úvodu dělila do osmi částí, z nichž první byla věnována kněžím,⁶³ druhá obraně a vyučování katolické víry, třetí a čtvrtá bohoslužbě a svátostem a pátá pak budovám a vybavení kostelů. Zbývající tři *tituli* pojednávaly o církevních funkcích (kromě diecézních synod, biskupů, církevních soudců, kanovníků a vikářů je zde samostatná kapitola věnována farním konkursům, udílení beneficií, farářům a jejich pomocníkům),⁶⁴ řeholnicích a církevním majetku. Každá z vyjmenovaných osmi částí se dělila na podkapitoly a jejich názvy i předměty zájmu⁶⁵ nemohou nepřipomenout ustanovení o více jak dvě a půl století starší synody, vycházející z ustanovení tridentského koncilu. Na závěr velmi rozšířené příručky byly zařazeny přetisky některých papežských dokumentů od 17. do 19. století⁶⁶ a také korespondence císařská i papežská, která konání sněmu umožnila.

V návaznosti na sněm české provincie se měly v jednotlivých diecézích konat i diecézní synody. V královéhradecké diecézi se konala 15.–17. září 1863

⁵⁹ Podrobnější informace o skladbě a obsahu konsistoriálních kurend a ordinariátních listů přináší Stoklasová (2015), autorka se v textu dopouští omylů. Například tvrdí (s. 71), že *Ordinariátní list královéhradecké diecéze* přestal vycházet roku 1935. Skutečnost je ovšem taková, že k přejmenování periodika na *Acta curiae episcopalis Reginae-Gradecensis* došlo až na přelomu let 1941 a 1942.

⁶⁰ Citován v následujících kapitolách jako Ordinariátní list s příslušným ročníkem a číslem.

⁶¹ Citovány jako *Acta curiae* s příslušným označením ročníku a číslem. V období po uzavření mnichovské dohody vznikl generální vikariát v Trutnově jako správní centrum pro odtržené vikariáty a farnosti a vydával také svůj oběžník *Amtliche Mitteilungen des bischöflichen Generalvikariates in Trautenau (Diözese Königgrätz)*. Po roce 1949 pak došlo změnou politické situace k vydávání pouhých ordinariátních oběžníků (1949–1955 vycházel pod názvem *Biskupský ordinariát v Hradci Králové oběžník*, od 1956 jako *Kapitulní ordinariát v Hradci Králové oběžník*), s rokem 1970 se vrací název *Acta curiae Reginae Gradecensis*, pod nímž je tento typ písemností vydáván dosud.

⁶² Například v pražské arcidiecézi, která v této době již na zkoumané území nezasahovala, vycházely konsistoriální kurendy v letech 1835–1864, pak je vystřídal *Ordinariátní list* a v letech 1940–1949 *Acta arciepiscopalis curiae Pragensis*.

⁶³ Tato část (*Acta et decreta* (1863), s. 1–34) se dělí na deset menších kapitol, z nichž poslední dvě jsou věnovány výchově kleriků v diecézních seminářích. Naopak první kapitola (stejně jako pražská synoda) předepisuje Vyznání víry při přejímání všech církevních úřadů včetně učitelů náboženství, druhá pak pojednává o úctě k papeži. Třetí kapitola je věnována dalšímu vzdělávání duchovních a potřebné četbě i vizitacím nadřízených, čtvrtá přináší informace o schůzích duchovenstva a pátá se soustředí na duchovní život všech kněží, a to včetně předepsané povinnosti každoročních duchovních cvičení (kapitola šestá). Sedmá a osmá kapitola pojednává o chování a oblékání kněží, které má dělat čest jejich stavu.

⁶⁴ *Acta et decreta* (1863), s. 219–235.

⁶⁵ Podrobněji k prvním pěti částem Raban (2000), s. 74–81.

⁶⁶ Jednalo se o konstituce, buly, encykliky i další dokumenty papežů Benedikta XIII., Benedikta XIV., Pia VI., Pia VII., Řehoře XVI. a Pia IX. – viz *Acta et decreta* (1863), s. 301–376.

a projednávala – na rozdíl od pražského sněmu – víceméně jen záležitosti kleriků. Svědčí o tom tištěná *Statuta primae synodi dioeceseanae Reginae-Hradecii*, která vyšla o rok později a obsahují celkem osmnáct bodů, z nichž většina hned pod názvem odkazuje na konkrétní část a kapitolu *Concilii provincialis Pragensis*, k němuž se výslovně hlásí první kapitola *Statut*. Navazujících šest kapitol má podobnou skladbu a obsah jako výše uvedené kapitoly sněmu – počínaje Vyznáním víry, úctou k papeži, přes instrukce pro schůze duchovních ve vikariátu a exercicie až po povinný oděv kleriků a jejich vzdělávání v semináři. Počínaje osmou kapitolou je pozornost upřena na laiky, a to mládež pracující v továrnách a literátská bratrstva. O misiích a úctě k Eucharistii pojednávají kapitoly deset a jedenáct, navazující části jsou věnovány proviněním, jejichž absoluce byla vyhrazena biskupovi (*De casibus episcopali absolutiōni reservatis*), dále církevním soudům pro kauzy kléru, farním konkursům, kongrue a testamentům duchovním. Mezi tyto části je pak vložena kapitola třináct, jež přináší instrukce pro opravu a okrášlení kostelů.

Na rozdíl od jiných biskupství se v královéhradecké diecézi žádná další synoda nekonala. Nicméně zbývá ještě připomenout pravidelně vydávané katalogy kléru,⁶⁷ které každoročně přinášejí podrobné informace o organizaci diecéze i důležité statistické a biografické údaje. Poněkud odlišně je koncipována příručka královéhradeckého konsistoriálního registrátora Josefa Antonína Šrůtky (1822–1901), vydaná roku 1857⁶⁸ a zachycující pouze farnosti bez personálií duchovních. Podrobně jsou zde pojednány lokality, patřící do farnosti, školy, počty věřících i dětí a navíc jsou připojeny i podrobnosti o příslušném církevním majetku.

Příručky pro úřadování duchovních

Požadavky na duchovní nevycházely pouze z pastorační a duchovních úkonů. Vždy se objevoval tlak na správně vedenou úřední činnost, jeho zvýšení lze spojit nejen se zásadními zásahy státu v první polovině 19. století, ale také v době po roce 1874, kdy mnohé státní úřady vyžadovaly výraznou součinnost s těmi farnostmi. Proto vedle spíše pastoračně zaměřených příruček, které již byly alespoň z části připomenuty, se objevují podrobné návody pro správné úřadování duchovních správců.

V první polovině 19. století jsou na farách zkoumané oblasti nejčastěji dochovány práce významného právníka, profesora pražské univerzity a průkopníka památkové péče Josefa Helferta (1791–1845).⁶⁹ I když za jeho stěžení dílo bývá považována dvoudílná monografie věnovaná církevnímu právu: *Handbuch des Kirchenrechtes, aus den gemeinen und österreichischen Quellen zusammengestellt*,

⁶⁷ Citovány budou pod označením *Catalogus cleri* a příslušným rokem vydání (tj. katalog kléru na rok 1850 bude mít označení *Catalogus cleri* (1849), někdy byly katalogy vydávány společně s direktárii, proto mohou být v použitých zdrojích i pod označením *Directorium*.

⁶⁸ Šrůtek (1857) je opatřen i podrobným místním rejstříkem a také přehledem škol a far podle krajů a politických okresů.

⁶⁹ Rodina Helfertových nakonec v oblasti církevních památek výrazně zasáhla i do sledované oblasti východních Čech. Josef Helfert sice pocházel z Plané u Mariánských Lázní a počátek jeho kariéry byl spjat s tímto prostorem, později pak s Olomoucí a Prahou, kde byl jmenován profesorem římského a církevního práva a kde spoluzakládal *Časopis pro katolické duchovenstvo*, ač jeho jazykové možnosti si vynutily to, že jeho příspěvky musely být překládány do češtiny. Jeho syn Josef Alexandr Helfert se stal politikem, který hájil katolické a tradiční (a to i v pojetí dějin) zájmy, pokračoval v práci svého otce a půlstoletí se věnoval péči o památky jako prezident Ústřední komise pro udržování historických a stavebních památek, ovšem pohřben je ve východočeském Potštejně. Právě s tímto letoviskem spojili zčásti jeho potomci svůj život, kde si již jeho syn Zdeněk (1849–1891) adaptoval vilu pro letní pobyty. Nakonec zde profesně zakotvil i Jaroslav Helfert (1883–1972), vnuk Josefa Alexandra, dlouholetý ředitel Moravského zemského muzea v Brně, a to od roku 1951 jako konzervátor státní památkové péče pro okres Rychnov nad Kněžnou. Zasloužil se zde o zachování mnohých sakrálních památek, např. Kunštátské kaple (Jaroslav Helfert (1963).

poprvé vydaná v Praze roku 1845,⁷⁰ předcházela jí návod, jak by měly vypadat úřední dopisy, které duchovní správci posílají jak církevním, tak státním, patronátním i dalším úřadům. *Anleitung zum geistlichen Geschäftsstyle nach dem gemeinen und österreichischen Kirchenrechte*⁷¹ obsahuje na prvních dvaceti stranách zamyšlení nad společnými rysy úřední korespondence a jakýsi všeobecně pojatý návod, pak již následují desítky vzorů nejrůznějších písemností, rozdělených na korespondenci se světskými a duchovními úřady.

Druhé oddělení je pak kvůli přehlednosti rozčleněno na sedm velkých částí, z nichž první je věnováno žádostem, které se týkají přímo osoby duchovního počínaje přijetím do duchovního stavu, prosbou o udělení *titulus mensae* a svěcení až po stanovení jurisdikce či povolení cestovat. Druhá skupina přináší písemnosti související s udělením benefícia či naopak s rezignací na něj. Patrně nejobsáhlejší je třetí skupina, do níž jsou zařazeny různé žádosti a potvrzení o udělení svátostí včetně výpisů z matrik, písemnosti související s dohledem na školu, chudinský ústav, nalezence, porodní báby, nekatolíky a vůbec všechny osoby v kolatuře (výkazy o morální zachovalosti, statistiky nemanželských dětí, zprávy o epidemiích). Čtvrtá, pátá a šestá skupina předkládá vzory pro písemnosti týkající se kostelů, kaplí, božích muk, křížů a dalších církevních staveb, dále záduší a obročí. Poslední sedmá skupina obsahuje řadu praktických návodů od podrobného vypsání písemností, které podléhají kolkové povinnosti, přes vedení podacího protokolu a souboru nařízení *in publico ecclesiasticis* až po nejvhodnější podobu soupisu duší, pamětní knihy a také uspořádání farního archivu a registratury, které již bylo zmíněno v první kapitole. Zmíněná příručka se dočkala v následujících letech řady vydání – poslední, osmé, vyšlo roku 1858 až po autorově smrti zásluhou jeho syna Josefa Alexandra Helferta (1820–1910), který příručku rozšířil a adaptoval na změněnou situaci.⁷²

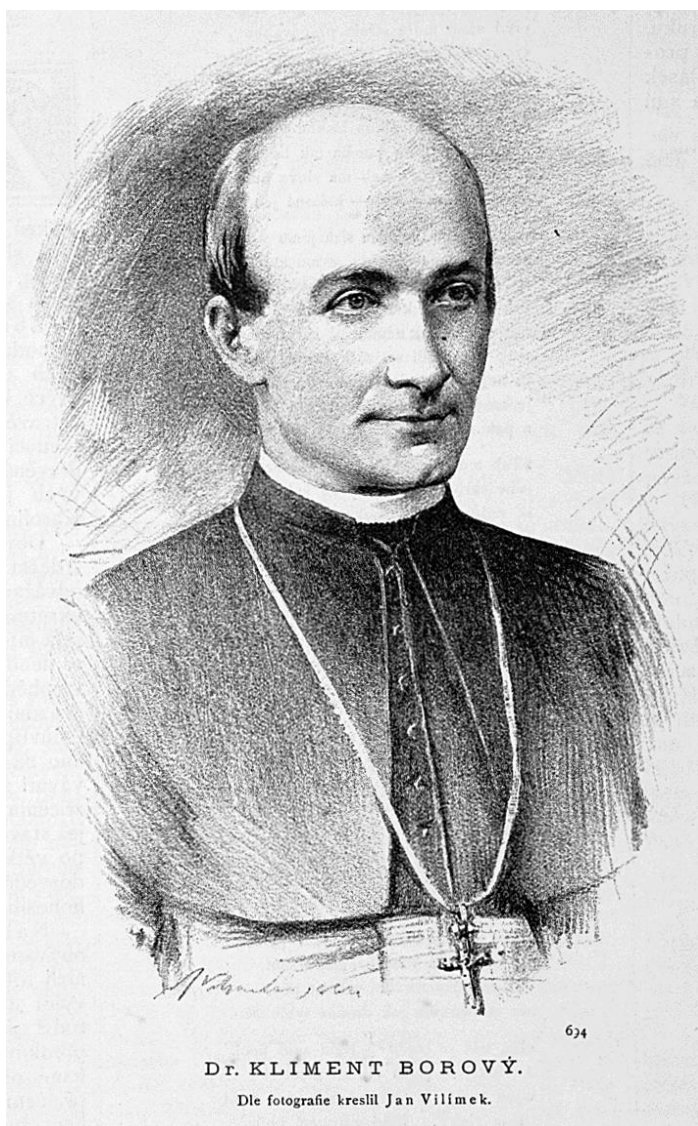
Na jazykově českých farách pak Helfertovu práci vystřídala podobně koncipovaná kniha profesora církevního práva na pražské univerzitě Klementa Borového (1838–1897) *Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*. I tato kniha, vydaná poprvé roku 1879, byla vytištěna ještě dvakrát (patrně v letech 1887 a 1893) a místy nezapře svou inspiraci výše popisovanou příručkou. I když se v intencích názvu své práce zabývá Klement Borový především finančními či právními a z toho vyplývajícími úředními záležitostmi, dotýká se v celém textu i osoby kněze a jeho chování, postavení a role ve společnosti. Na prvních stranách se autor věnuje formálním náležitostem (oděv kněze či jemu udělená vyznamenání), ale naznačuje i možnosti žádoucích aktivit⁷³ či pastoračního úsilí, jako bylo rozvíjení katolické spolkové činnosti či stavu duchovnímu přiměřená účast na společenských akcích. Uvedená příručka pro duchovní je rozdělena do dvou částí: obecné (I. *Osobní se objevení a jednání kněze katolického*, II. *Vyjádření písemné*) a zvláštní, která tvoří téměř devět desetin knihy. Část zvláštní je rozdělena na tři knihy, a to I. *O osobách*

⁷⁰ Helfert (1845), z tohoto systematického a přehledného díla jsem pochopitelně využila nejvíce pasáže ofarářů, jeho právech a povinnostech (s. 349–370) a kostelním a beneficiálním jmění, včetně pojednání o náboženském fondu a daních (s. 709–807). Helfertova práce je ovšem značně závislá na starším díle Georga Rechbergera, kancléře biskupské konsistoře v Linci, které opakovaně vycházelo v české i německé verzi od roku 1807 – viz Rechberger (1807) a Rechberger (1809).

⁷¹ Helfert (1837), s. 374–476, součástí knihy jsou i přílohy – vzory pro písemnosti a formuláře úředních knih označené A – CCC. O autorovi a jeho návrhu na členění farního archivu podrobněji v kapitole II.A.

⁷² Helfert (1858). Rozčlenění knihy zůstalo stejné, výrazně přibýlo příkladů, zejména pak v první části, věnované korespondenci se světskými úřady. Konzultantem tohoto vydání se stal Eduard Tersch (1823–1898), zástupce ředitele pražského alumnátu a docent církevního práva.

⁷³ Borový (1879), s. 9 například zdůrazňuje povinnost kněze, aby v případě instalace na nové místo navštívil vikáře a patrona či patronátního úředníka, ale doporučuje mu i setkání s okresními úředníky, politickými i soudními, představenými obce a školy, příp. jinými místně důležitými osobami.

Portrét Klementa Borového,
významného organizátora
duchovního života a autora
Úředního slohu církevního
(*Zlatá Praha* (1885), s. 664)

církevních, kde jsou charakterizovány jednotlivé funkční složky společnosti z hlediska jejich postavení v církvi,⁷⁴ ale i postavení církve samé,⁷⁵ dále II. *O věcech církevních*, kde se řeší jmění záduší a benefícia, poslední kapitola III. *O jednání církevním* řeší především manželské záležitosti, ale i povinnosti křesťanů (sváteční dny, přísahy Bohu a církevní pohřby).

V podobném duchu je koncipovaná i kniha Jana Křtitele Paulyho (1869–1944) *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. I když vyšla už na počátku 20. století, schéma textu ve své podstatě kopíruje Borového, ovšem podrobněji, zvláště ve věcech majetkových. Práce je doplněna o množství příloh, přičemž druhý díl je naplněn vybranými nejdůležitějšími státními zákony, které se promítaly do praxe duchovního a které upravovaly záležitosti náboženské. Dále obsahují výtah z platného zákoníku občanského a trestního, předpisy školní a týkající se voleb, záležitosti spolkové a vojenské, poplatky a komunikační prostředky. Poslední část zahrnuje formuláře úředních knih a listin, které jsou konkrétními příklady k textům z první části.⁷⁶

⁷⁴ Borový (1879), s. 70–108 dále rozděluje na stav neknežů (tj. laiků), stav duchovní a řeholní.

⁷⁵ Borový (1879), s. 109–263 rozlišuje moc církve na zákonodárnou, správní a soudní. V části správní je věnován rozsáhlý oddíl matrikám, dále i jiným písemnostem a úředním výkazům, charakterizován je i archiv a spisovna (s. 252–255).

⁷⁶ Pauly (1902), s. 1221 obsahuje celkem 281 formulářů.

Postupná proměna společnosti v této době stavěla duchovní i před další otázky – jaké je jejich zařazení a role ve společnosti, jak mají působit v různých sociálních prostředích a jak má vypadat jejich kněžská domácnost?⁷⁷ Na tato zadání, umocněná kritickým pohledem soudobé společnosti postupně se odvracející od církve, se pokusil odpovědět opět Jan Křtitel Pauly v knize nazvané *Jak se máme chovati*, s podtitulem *Společenský a pastorační katechismus pro duchovenstvo*. Aktuálnost tohoto tématu se ukázala ve třech vydáních celé práce, naposledy krátce před autorovou smrtí roku 1940.⁷⁸

Nekompromisnímu pohledu veřejnosti neunikly ani osoby zaměstnané na faře, především hospodyně, proto i pro ně byly sepsány rukověti jejich ideálních vlastností a chování vůči duchovnímu a dalším osobám na faře, ale i jednotlivým skupinám farního společenství. Součástí byl rovněž soubor praktických rad k vedení hospodářství, domácnosti a kuchyně.⁷⁹

Tehdejší faráři hledali poučení rovněž v německojazyčné literatuře, která se stejně jako výše zmíněné publikace nachází v mnohých farních knihovnách královéhradecké diecéze. Příkladem může být například *Praktisches Geschäftsbuch für den Kuratlerus Österreichs* od Wolfganga Dannerbauera, vydaná ve Vídni roku 1893. První oddíl je věnován úřednímu stylu a úřadování farních kanceláří a druhý je koncipován jako obsažný průvodce po matričních záležitostech, které jsou i v této práci akcentovány. Oproti předchozím dvěma publikacím je rozšířen ve třetí části o abecední slovník, kde jsou vyloženy jednotlivé pojmy, včetně provázání s předchozím textem. Vše je uzavřeno formulářovou sbírkou a rejstříkem.

Ještě dál než Josef Foltýnovský, který ve své *Duchovní správě* reflektoval změny v postavení církve v první republice a změnu pastoračních priorit, zašel Wilhelm Diessl, který ve stejném roce jako olomoucký profesor vydal příručku *Der Pfarrhelfer*, v níž akcentoval roli laiků, kteří mohou významně pomoci duchovním, jak při pastorační, tak při úřední práci ve farní kanceláři. Publikace, jež se poměrně často vyskytuje v sudetských farních knihovnách, rozčleňuje pomoc duchovním na dvě části: V I. *Hilfe in der Pfarrkanzlei* se autor věnuje především matrikám a jejich vedení, zároveň však nachází prostor pro další písemnosti, včetně celkového pohledu na archiv a registraturu, jejich vedení, systém a ukládání písemností.⁸⁰ Část druhá II. *Hilfe in der Pastoration* specifikuje možnosti aktivních věřících v životě farnosti a nabízí i praktické návody – od návštěv nemocných či vedení kostelních spolků a bratrstev, přes participaci na kolportáži katolického tisku a péči o farní knihovny, až po činnost ve školních radách a rodičovských sdruženích.

⁷⁷ Kromě obecných a trvalých požadavků se musel stav duchovní vyrovnávat i s řadou novot – např. v roce 1895 referoval Josef Tumpach (1895) o postoji nadřízených úřadů k jízdě kněží na kole.

⁷⁸ Pauly (1940) se zde v 21 podkapitolkách věnuje obecně společenským pravidlům, jak by se měl věřící žít náboženský život, dále jak vystupovat na veřejnosti, v církevních prostorách, ale i jinde, řeší se rovněž oděv a zjev (sympatický), společenské zábavy, komunikace s lidmi, chování při návštěvách, ve spolcích, ve společnosti, ale i při cestách, či korespondence, stav a postavení osob. V části zvláštní následuje v osmi kapitolách konkretizace společenského chování pro osoby duchovní (bohoslovec, kaplan, katecheta, farář), u správce farnosti je pak specifikováno chování, úprava zevnějšku, farní a kostelní budovy, a to včetně farní kanceláře, kde je důraz na řádné úřadování, ale i roztrídění archivu (s. 122–125), které má být tematicky a dle ročníků. Důležité jsou také vztahy mezi kněžími a kostelním personálem, ale i domácnost a osoby v ní. Autor se věnuje také vikáři a děkanovi – zde je i průběh vizitace a dotazy jednotlivým osobám (patron, farář, kaplan, kostelník atd.), zde jsou vykresleny jednotlivé druhy temperamentu, je vylíčena ideální představa toho kterého představitele stavu, varuje před chybami a ukazuje vhodné příklady či způsoby chování.

⁷⁹ Baernreitherová (1904).

⁸⁰ Diessel (1936), s. 117–132.

Periodika

Přehled pramenů, které mohou doplnit obraz duchovního správce a jeho role, je třeba rozšířit o velmi rozmanitou skupinu periodik, která dokázala asi nejrychleji reagovat na změnu situace či nový podnět. Na rozdíl od obsáhlých příruček, které připravovaly duchovní pro jejich budoucí práci a nadále je v praxi provázely, nabízela dobová periodika prostor pro polemické glosy, zásadnější ideové příspěvky, aktuality či postřehy z praxe.

Mnozí kněží se na vydávání časopisů a novin aktivně podíleli – ať již jako redaktori, autoři, přispěvatelé a dopisovatelé – či je podporovali jako odběratelé a stálí předplatitelé. V nepřeberném množství titulů, které od konce 19. století stále rostlo,⁸¹ nalezneme tituly vlastenecké a zábavné,⁸² literární a odborné,⁸³ školní,⁸⁴ později politické,⁸⁵ misijní,⁸⁶ homiletické⁸⁷ či hudební⁸⁸ nebo podporující spolkové a terciářské aktivity,⁸⁹ ale i lokální farní věstníky.

V otázkách pastorače (a řadě dalších) bylo možné se poučit zejména v následujících periodikách, která se hojně vyskytují v knihovnách kněží východní části královéhradecké diecéze: *Časopis katolického duchovenstva* (Praha 1828–1851, 1859–1949), *Blahověst* (Praha 1847–1852, 1855–1895), *Rádce duchovní* (Praha 1894–1924), *Věstník Jednot duchovenstva* (Brno 1908–1948), *Theologische Quartalschrift* (Tübingen 1819–), *Theologisch-praktische Quartalschrift* (Linz 1848–), *Österreichische Vierteljahresschrift für katholische Theologie* (Wien 1862–1873), *Korrespondenzblatt für den katholischen Klerus Österreichs* (Wien 1882–1939), *Der katholische Seelsorger* (Paderborn 1889–1901), *Theologisch-praktische Monatschrift* (Passau 1891–1920?), *Zeitschrift für Theologie und Kirche* (Tübingen 1891–), *Theologie und Glaube* (Paderborn 1909–1943, 1947–).

⁸¹ Zatímco existuje několik soupisů jazykově českých periodik, mezi nejznámější bychom mohli řadit soupis Tumpach – Podlaha 4 (1918), na něj pak navázalo i několik diplomových prací (v poslední době např. Špiclová (2012) či Kodet (2015)), německojazyčné seriály zde budou představeny spíše na základě zkušenosti s jejich výskytem na farách královéhradecké diecéze. Podrobný přehled časopisů vydávaných v letech 1828–1913 podává Tumpach – Podlaha (1918), část 4, kap. XIX, s. 1447–1868 a 920. Z něj vychází Antonín Blabolil (1970) a jeho soupis českých katolických novin a časopisů z let 1800–1918. Další text, který pojednává o literární činnosti duchovních, a to se zřetelem ke královéhradecké diecézi, nalezneme v článku Krška (1880).

⁸² Časopis národního muzea, Světozor, Svornost, Památky archeologické, Čech, Zábavná bibliotéka.

⁸³ Vedle obecných existovaly i vlastní odborné katolické tiskoviny jako např. Sborník historického kroužku družstva Vlast', Vlast', Method, Rozhledy v umění církevním, Nový život, Archa, Alétheia, Hlídka, Na hlubinu, Museum.

⁸⁴ Přítel mládeže, Školník, Škola, Vychovatel, Křesťanská škola, Katolický učitel.

⁸⁵ Čech, Dělnické noviny, Lidové listy. Sem je možné přiřadit i periodika, která se snažila oslovit skupiny obyvatel – buď regionálně (v královéhradecké diecézi: Obnova, Práce, Štít), pracovně (např. rolníci: Rolnické listy, Selský list, Venkovan) nebo věkově a genderově (děti a mládež: Anděl strážný, Rajska zahrádka, Kvítky, Přítel dítek, Český jinoch, Studentská hlídka, Naše mládež, Dorost; ženy: Ludmila, Anežka, Česká žena, Ženské listy; muže: Václav). Existovala periodika zaměřená i na charitní činnost (Květy lásky).

⁸⁶ Věstník díla šíření víry, Echo z Afriky.

⁸⁷ Posvátná kazatelna, Kazatel, Kazatelna.

⁸⁸ Cecilie, Cyrill.

⁸⁹ Škola Božského Srdce Páně, Růže dominikánská.

III. ROLE DUCHOVNÍHO SPRÁVCE A JEJÍ ODRAZ V PÍSEMNOSTECH FARNÍHO ARCHIVU

Hlavní částí předkládané práce jsou navazující kapitoly, které postupně přibližují duchovního správce a jeho působení v síti vztahů, jež jej vázaly k obyvatelům jeho kolatury, zaměstnancům, porodním babám, učitelům, k nadřízeným církevním úřadům, držitelům patronátních práv, představeným místních samospráv i státním úřadům. Postupně se mi podařilo vymezit patnáct rolí, které popisují působení děkanů, farářů či lokálních kaplanů v dlouhém 19. století. Zároveň jsem se pokusila zachytit i důležité proměny, k nimž v tomto směru během zmíněného období došlo – některé role zůstaly proti změnám doby téměř imunní (udílení svátostí, celebrování bohoslužeb), jiné prošly zásadní proměnou (působení ve školství, vztah ke státním úřadům).

Dobově charakteristický posun je možné cítit už v první kapitole, která představuje kněze jako člověka, intelektuála a klerika v zrcadle některých příruček pro duchovní a dobových normativních pramenů. Tento pohled je konfrontován s konkrétním příkladem – popisem více jak třiatvacetiletého působení pečínského faráře v poslední třetině 19. století. I když nejde o záměrně zvolený výjimečný případ, ukazuje, jak se ideál mohl od běžné situace lišit. Obdobně jsou koncipovány i všechny další kapitoly, které zmíněné role duchovních podrobněji představují. Hlavní text je vystaven na pramenech, které se nacházejí ve fondech farních archivů, a povětšinou ilustruje, jak duchovní svou úlohu naplňoval. Tak například udílení svátostí dokládají matriky, výuku ve škole knihy katechezí, péči o majetek účetní knihy a inventáře.

Nicméně v podrobném studiu konkrétních pramenů vyvstává někdy i značný rozdíl v tom, co o způsobu vedení těchto písemností známe z dobových nařízení či současné historiografické produkce – a tím, jak byly dané písemnosti ve skutečnosti vedeny. Proto je součástí každé následující kapitoly jeden či několik příkladů, které by měly – stejně jako exempla v barokních kázáních – ve zkratce vystihnout obsah předcházejícího textu, oživit jej konkrétním vyprávěním s epickým rozměrem a v neposlední řadě také zpochybnit jednoznačnou interpretaci předcházejícího výkladu. Neboť téměř všechna pravidla a předpisy mohou být nepochopeny, opomenuty či obejity a svou roli zde může sehrát jak lidský faktor, tak zvyk, který byl na příslušné faře už desetiletí dodržován. Použitá exempla jsou čerpána ze zkoumané oblasti východních Čech, ale protože dochování písemností i způsob zápisu v nich se lišil případ od případu, zvolila jsem pro ně různé lokality. Jedná se o značně subjektivní a nesystémový výběr, ale chtěla jsem tak prezentovat širší velmi zajímavých archiválií, s nimiž jsem se během práce v terénu potkala.

Zatímco již připomenutá první kapitola představuje faráře jako člověka, intelektuála a klerika, další jej vidí jako „náboženského profesionála“ – udělovatele svátostí a svátostin, celebranta či kazatele. Bohoslužebnými funkcemi však výčet rolí správce kolatury nekončí, neboť vystupuje také jako katecheta a školdozorce i jako iniciátor různých duchovních aktivit (například poutí, lidových misí, bratrstev a spolků). V následujících kapitolách je duchovní správce vnímán jako součást ještě širších vazeb – ve vztahu ke všem obyvatelům své farnosti, k zaměstnancům, k předchůdcům i následovníkům i k světské a církevní vrchnosti. Posledních pět kapitol odkrývá ekonomický rozměr působení faráře – je zde zachycen jako správce zádušního i obročního jmění, movitého majetku, nadačního jmění i jako garant chudinské péče.

III.A Duchovní správce jako člověk, intelektuál a klerik

Normativní prameny, písemné pozůstalosti duchovních včetně korespondence, ego-dokumenty

Přestože budou následující kapitoly věnovány úředním povinnostem duchovních správců, je zřejmé, že vedle všech dále popisovaných úloh je třeba počítat i s fyzickým stavem, povahovými vlastnostmi a v neposlední řadě také intelektuálními i společenskými ambicemi každého děkana, faráře či lokálního kaplana. Zcela unikátní spojení tělesných dispozic, duševních schopností a duchovní orientace vytvářela osobnost duchovního, a ta pak – navzdory obdobné formaci i stejným požadavkům nadřízených – mohla na své farníky působit zcela odlišně než postava jeho předchůdce či nástupce.

Prameny využitelné pro dokreslení postavy duchovního

Hledáme-li prameny pro co nejvěrnější vystižení osobnosti konkrétního kněze, jsme odkázáni – stejně jako při rekonstrukci osudů a působení jiných historických postav novověku – v první řadě na písemný materiál soukromého charakteru, obvykle označovaný jako ego-dokumenty. Protože duchovní měli nejen potřebné vzdělání, ale byli i vedeni k jisté introspekci vlastního konání, myšlenek i duševního stavu, můžeme předpokládat, že si vedli deníkové záznamy, zachycující mimo jiné výpisky z četby, návštěvy, bohoslužebné funkce i úřední povinnosti. V roce 1835 na stranách Časopisu pro katolické duchovenstvo publikuje Jan Krbec český překlad dopisu řezenského biskupa Johanna Michaela Sailera (1751–1832) novoknězi, kde je možné najít i tuto radu: *Ved'te deník, do něhož dvěma slovy zaznamenejte, čemu jste se ve zpovědnici, u nemocných, v obyčejné společnosti přiučil.*¹ V některých případech najdeme deníkové záznamy vepsané do direktáře příslušného roku, ovšem spíše než duchovních myšlenek se tyto zápisky týkají počasí, hospodářství, finančních prostředků či odeslané a přijaté korespondence. Tím se tyto deníkové záznamy mohou také dostat do blízkosti intenčních knížek,² které byli kněží povinni vést.

Mimo osobních deníků a poznámek je v pozůstalostech duchovních možné hledat i zápisky z přednášek či exercicií, přípravy na nejrůznější promluvy – od vikariátních konferencí, přes slavnostní řeči při žehnání budov, předmětů či praporů až po projevy na schůzích spolků či kázání. Ta bývají nejčastěji dochována nejen kvůli počtu (neboť je duchovní připravoval na každou neděli a svátek), ale také kvůli své další využitelnosti, neboť někteří z nástupců je mohli využít pro svou potřebu.³ To ukazuje na jistá omezení, která jsou pro tento typ pramenů poměrně typická: z velkého množství se dochovaly víceméně jen soukromé písemnosti, které byly pro nástupce v budoucnu využitelné. Tento osud potkal většinu ego-dokumentů, které vznikly, včetně v 19. století poměrně rozšířené soukromé korespondence.

Proto další možností jak zachytit nejen působení, ale i osobnost duchovního s jeho povahovými rysy a názory jsou úřední písemnosti, kde sice byla předepsána forma a nastíněn obsah, ale na každém duchovním záleželo, jak ji naplnil. Důležité v tomto ohledu jsou zejména pamětní knihy, do nichž měl každý nově ustanovený správce kolatury napsat o sobě základní životní údaje. Tento zápis ovšem odrážel jen část informací o něm samém, neboť i všechny další zápisy v rubrikách, glosy

¹ Krbec (1835), s. 264. Řezenský biskup svému chráněnci doporučil řadu dalších praktických rad – od každodenní četby Písma sv., přes to, aby svá kázání nechával číst nějakému *vzdělanému a nábožnému příteli*, až po: *Netřeba mi napomínati Vás ku včasnosti a správnosti ve všem úředním jednání...*

² Intenční knížky byly určeny k zapisování finančních částek, které byly knězi dány za odsouzení mše na určitý úmysl (= intence). Podrobněji viz kapitola III.L.

³ Kázáním bude věnována kapitola III.D.

k záznamům jeho předchůdců odrážejí rysy jeho povahy i sebepojetí. Dalším pramenem obdobného charakteru mohou být glosy v dalších úředních knihách – od soupisu duší, změn náboženství až po knihy ohlášek bohoslužeb. Charakterové rysy pisatele vystupují i z úřední korespondence, ještě více z konceptů či soukromé korespondence, která se zachovala jen zřídka, většinou proto, že alespoň z části řešila některé úřední věci a kvůli tomu byla zařazena do fasciкул spisového materiálu ve farním archivu.

Určitou protiváhu pramenů privátní povahy či úředních dokumentů kontaminovaných osobním přístupem tvoří různé normálie, probírané na konci předchozí části věnované pramenům. Ty – společně s příručkami pro kněze v duchovní správě – zrcadlí ideální obraz duchovního správce tak, jak si jej představovali nejen jeho nadřízení, ale také farníci. V jistém smyslu to byl dokonce pohled, jakým kněží nazírali sama sebe, jak o tom svědčí i řada článků v Časopisu pro katolické duchovenstvo.

Následující charakteristika, závislá především na výše popsaných normativních textech a dalších dokumentech, odrážejících ideál, má ještě dvě základní roviny. První z nich byla společná pro všechny vysvěcené kněze (případně kleriky), druhá se pak týkala těch kněží, kteří byli zodpovědni za vedení duchovní správy na nejnižším stupni, tedy již zmíněných děkanů, farářů či lokálních kaplanů. Předkládaný pohled je do značné míry omezen, neboť nereflektuje postavení a povinnosti jejich podřízených – kaplanů či katechetů, kteří sice pracovali na „správě svěřených duší,“ ale odpovědnost za spravovanou kolaturu ležela na jejich představených.⁴

Ideál katolického kněze

Kromě rozdělení požadavků, které byly vzneseny na kněze (klerika) obecně a které se týkaly jen těch, kterým byla svěřena duchovní správa, je vhodné skupinu očekávaných kvalit duchovního rozdělit na pravidla týkající se jeho vzhledu (zejména nošení kněžského šatu, ale i dodržování tonzury a úpravy vousů), jednání (důležitou roli měl modlitební život, askeze i vzdělávání) a chování navenek. Zde by bylo možné pozornost upřít na zakázaná povolání, která kněží nesměli provozovat, ale i na zákaz některých pro kněze nevhodných činností – lov, tanec, hazardní hry – a na samozřejmě zdůrazňování závazku celibátu.

Co se týká vztahů kněze k lidem, kromě místy až misogynního vztahu k druhému pohlaví, který byl klerikům dlouhodobě doporučován, je třeba vzpomenout vazbu duchovního k věřícím, kteří byli svěřeni jeho péči, rodinným příslušníkům, farním či kostelním zaměstnancům, učitelům, porodním babám, k ostatním duchovním (kaplany počínaje, přes spolubratry až po nadřízené vikáře, biskupa či jeho úředníky), místním elitám či patronovi. Jakkoliv je možné paušálně zhodnotit, že směrem k nadřízeným se očekávala ochotná uctivost a opačným směrem pak laskavý dohled a otcovská péče, je zřejmé, že všechny tyto vztahy byly individuální zkušeností každého duchovního, která se proměňovala nejen s každým člověkem, ale také v čase. Pro poznání ideálu katolického kněze v 19. století je ovšem zapotřebí se ještě zastavit u dvou norem, které sice vznikly už v předcházejícím období, ale formovaly život a působení duchovních i v popisovaném času a prostoru.

Ustanovení tridentského koncilu

Tridentský koncil v letech 1545–1563 ve svých dekretech o reformě mimo jiné sanoval nestabilní církevní správu a znovu artikuloval i neopominutelnou roli mužů,

⁴ K zvolenému tématu existuje i v českém prostředí poměrně rozsáhlá literatura, která kromě normálií reflektuje i řadu konkrétních příkladů, doložitelných z fondů centrální církevní správy – znalcem úřadování pražského arcibiskupství byl Podlaha (1917), zde s. 221–346, olomouckou protiváhu téhož tématu nalézáme v díle Zuber (1987), s. 181–248, zejména Zuber (2003), s. 95–160. Z dalších prací lze kromě Stuchlá (2004), s. 119–120, a Pumpr (2010), s. 144–147, připomenout také studii Šotola (2007).

kteří si zvolili služebné kněžství a nechali se vysvětit. U kandidátů, kteří měli přijmout vyšší svěcení, biskup, *přibrav si kněze a jiné moudré muže, znalce Božího zákona a zběhlé v církevních předpisech, měl prověřit a prozkoumat původ, osobu, věk (pro přijetí kněžského svěcení bylo požadováno stáří 25 let), titul ke svěcení (tzv. *titulus mensae*, tj. závazek fyzické či právnické osoby vydržovat vysvěceného kněze v době, kdy nebude mít *beneficium*), mravy, vzdělání a víru svěcenců.*⁵ Jáhni, kteří přistupovali ke kněžskému svěcení, museli být těmi, kteří *byli po předchozím pečlivém přezkoušení shledáni způsobilými k vyučování lidu v tom, co všichni mají nezbytně znát ke spáse a k udílení svátostí, a vyznačují se natolik zbožností a čistými mravy, že od nich lze očekávat zářný příklad dobrých skutků a poučení k [dobrému] životu.*⁶

V dokumentech ze stejného zasedání pak najdeme i formulaci svátostné role kněze: *Posvátná Písma ukazují i tradice katolické církve vždy učila, že to bylo ustanoveno od téhož Pána, našeho Spasitele, a apoštolům a jejich nástupcům v kněžství že byla odevzdána moc konsekrovat, obětovat a rozdílet jeho tělo a krev, jakož i odpouštět a zadržovat hříchy.*⁷ Vzhledem k této sakrální roli kněze, byl pro laické věřící nutný příklad u těch, kteří se zasvětili Boží službě. *Když totiž věřící lid vidí, že kněží jsou od věcí pozemských povzneseni na vyšší místo, obracejí k nim jako do zrcadla své oči a na nich vidí to, co by měli následovat. Proto se sluší, aby se vůbec všichni duchovní, povolání k údělu Božím, svým životem a mravy chovali tak, aby oděvem, gesty, chůzí, řečí a vším ostatním nevyjadřovali nic jiného než to, co je vážné, uměřené a plné zbožnosti. Ať se vyhýbají i lehkým proviněním, jež u nich by byly závažnými, aby jejich jednání u všech vzbuzovalo úctu. Čím větší je požehnání a čest, jež z toho pro církev plyne, tím pečlivěji to všechno musí být zachováno. Proto svatá synoda rozhodla, aby všechno to, co jinak bylo papeži a posvátnými koncily hojně a spasitelně stanoveno k zachování stran života, počestnosti, Boží služby a vzdělání duchovních, jakož současně to, čemu je třeba se vyhýbat, jako je hýřivost, pitky, tance, kostky, hry a jakékoli zločiny, jakož i světská zaměstnání, bylo do budoucna zachováváno pod hrozbou týčž, nebo podle uvážení ordináře, i větších trestů.*⁸

Otázka vhodného oděvu byla ostatně řešena již na dřívějším zasedání: *Jakkoliv „hábit nedělá řeholníka“, je nicméně zapotřebí, aby duchovní vždycy nosili oděv odpovídající vlastnímu stavu, aby tak slušností vnějšího šatu ukazovali vnitřní počestnost mravů. Přesto se však dnes u některých rozrostla opovázlivost a pohrdání náboženstvím, takže, podceňující vlastní čest a důstojnost duchovních, také veřejně nosí laický oděv, sedíce na dvou židlích: na duchovní a na světské.*⁹ Tyto prohršky mohly souviset také s tím, že tehdejší církev v některých oblastech pocítovala značný nedostatek duchovních, a tak biskupové světili i ty, kteří přišli do jejich diecéze odjinud. *Následkem toho je, že obvykle bývají svěcení nevhodní, nevědomí a nevdělaní a ti, kteří byli svým biskupem odmítnuti jako nezpůsobilí a nehodní, a neumějí ani konat bohoslužby, ani správně udílet svátosti církve.*¹⁰ Protože svátost svěcení knězi vtiskovala trvalé a nezrušitelné znamení, objevuje se zde také návod, jak situaci vyřešit – biskup má prozkoumat i chování takto nevědomého držitele benefícia, a pokud bude *bezúhonného života, má mu buď na čas ustanovit pomocníky či vikáře a těmto přiznat část z výnosů obročí, anebo se postarat jinak.* Ovšem v případě, že takoví žijí hanebně a pohoršlivě a místní ordináři je *krotí a kárají, a oni přesto zůstanou ve své nepravosti*

⁵ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 191, 23. zasedání, Dekret o reformě, hlava 7., obdobně i další hlavy téhož dekretu (kanonický věk je zmíněn na s. 194, v hlavě 12).

⁶ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 195, 23. zasedání, Dekret o reformě, hlava 14.

⁷ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 195, 23. zasedání, Učení o svátosti svěcení, hlava 1.

⁸ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 172–173, 22. zasedání, Dekret o reformě, hlava 1.

⁹ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 127, 14. zasedání, Dekret o reformě, hlava 6.

¹⁰ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 123–124, 14. zasedání, Dekret o reformě, hlava 2.

zatvrzelými, budou mít biskupové možnost podle ustanovení posvátných kánonů zbavit je obročí.¹¹

Jako projev hanebného a pohoršlivého života byl vnímán zejména vztah se ženou,¹² ale třeba také porušení povinnosti rezidence. Ta už se vztahovala na duchovní, kteří byli děkany, faráři či lokálními kaplany: *Protože Božím nařízením bylo přikázáno všem, jimž byla svěřena péče o duše, aby znali své ovce, přinášeli za ně oběť a živili je hlásáním Božího slova, udílením svátostí a příkladem všech dobrých skutků, aby otcovsky pečovali o chudé a jinak potřebné osoby a aby se věnovali i ostatním pastoračním úkolům, což nijak nemohou konat a plnit ti, kteří nebdí nad svým stádem a nejsou při něm, nýbrž na způsob nájemníků je opouštějí, posvátná synoda je vybízí a povzbuzuje, aby pamětlivi božských příkazů a jsouce vzorem pro stádo, pásli je a vedli ve spravedlnosti a pravdě.*¹³

Dokumenty pražské synody z roku 1605

Adaptací poměrně nesystematických ustanovení tridentského koncilu se v prostředí ještě nerozdělené pražské arcidiecéze zabývala synoda v září 1605. Vznikl tak velmi pečlivě uspořádaný text, určený všem duchovním Českého království, který obsahoval mimo jiné i dvě na sebe navzájem navazující kapitoly, přinášející regule pro život a působení všech duchovních (*De vita et honestate clericorum*)¹⁴ a pak také kněží, stojících v čele farností (*De parochis*).¹⁵

První ze zmíněných kapitol začínala téměř doslovným převzetím již citovaného ustanovení tridentského koncilu o tom, jak zásadní je pro věřící příklad života a mravů kněží,¹⁶ a pak pokračovala ustanoveními týkajícími se vzhledu duchovních. V této části je věnována pozornost tonzuře, nazývané *corona clericorum*, povinnosti nošení kněžského oděvu, biretu, vhodných bot i černého a dlouhého pláště. Duchovní nemá nosit prsteny (leč by to byl odznak konkrétního úřadu) a snažit se o přehnanou eleganci. Stejně tak se kněžím podle starých ustanovení zakazuje nosit vous, který by dosahoval až na horní ret, neboť hrozilo, že by zde během přijímání ulpěly částičky Kristovy Krve.

Další odstavce pak svou pozornost přenášejí k jednání kleriků, kterým zakazují účast na komediích i jiných divadelních hrách, stejně účast na hře v karty, kostky i kuželky, tanec i hru na citeru či housle v přítomnosti laiků, dále navštěvování veřejných hostin, hospod (jestliže se opijí, musí se vyzpovídat před tím, než přistoupí ke slavení mše). Klerikům je zapovězeno vykonávat i některá zaměstnání, zejména léčit lidi a obchodovat, nemají se vzdalovat ze své farnosti, potulovat se po nocích či chovat lovecké psy, ptáky a jiná zvířata, zúčastňovat se loví a vůbec vlastnit jakékoliv zbraně, neboť *clericorum arma sunt orationes*.

¹¹ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 159, 21. zasedání, Dekret o reformě, hlava 6.

¹² Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 276, 25. zasedání, Dekret o reformě, hlava 14: *Jak ostudné a nehodné jména duchovních, kteří se oddali Boží službě, je setrvávat ve špině nemravnosti a v nečistém konkubinátu, to dostatečně dosvědčuje k obecnému pohoršení všech věřících a k nezměrné ostudě duchovního stavu věc sama. Aby tedy služebníci církve byli přivedeni zpět k té zdrženlivosti a bezúhonnosti života, která jim sluší, a lid se tak učil ctít je tím více, čím více by poznával jejich počestnější život, zakazuje svatá synoda všem duchovním, aby v domě nebo i mimo něj drželi konkubíny nebo jiné ženy, které by mohly vyvolat podezření, nebo aby se neopovážovali mít s nimi jakýkoli styk; jinak budou trestáni tresty uloženými posvátnými kánony nebo stanovami kostelů.*

¹³ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 186, 23. zasedání, Dekret o reformě, hlava 1. Na s. 188 je toto ustanovení zpřesněno tím, že po dobu nepřítomnosti jsou duchovní povinni za sebe obstarat náhradu.

¹⁴ Synodus archidioecesisana Pragensis (1605), s. 182–197.

¹⁵ Synodus archidioecesisana Pragensis (1605), s. 197–216.

¹⁶ Synodus archidioecesisana Pragensis (1605), s. 182 – viz Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 172–173, 22. zasedání, Dekret o reformě, hlava 1.

„S laiky nebudou zabředávat do příliš důvěrných, žertovných či vtipných rozhovorů a nebudou se připojovat ke kousavým vtipům. Ani nebudou užívat způsobů násilníků či podobných nečestných lidí, aby si nikdo nemohl stěžovat na úřad kvůli (porušení) zbožnosti. Pamětlivi zejména kněžského stavu se musejí co nejusilovněji stranit lehkomyšlných lidí, z nichž nevyzařuje žádná zvláštní zbožnost a stýkat se se zbožnými a čestnými lidmi. Svatokupectví, ješitnost, pomlouvání a šaškovství nebudou mezi kněžími ani zmiňovány. Tak zajistí, že laskavostí si zachovají vážnost vůči laikům. Sami se neoddají nenávisti kvůli pomíjivým záležitostem. Vyhnou se pohoršení. Všechny převýší svou mravní bezúhonností a příkladem života, aby je lid mohl po zásluze milovat a ctít. Neposkytnou žádnou příležitost, aby je laici mohli pohnat či předvolat ke světským soudům. Pečlivě se vyvarují, aby nezneužívali slov Písma svatého k bezbožným řečem, nebo aby toto zneužívání ve své přítomnost dovolili jiným.“¹⁷

Navazující ustanovení zakazuje kněžím rozhovory s heretickými kazateli i nekatolíky obecně (a to včetně společného stolování), naopak doporučuje konverzaci se zbožnými a rozumnými lidmi a studium – pozoruhodným pramenem v této souvislosti je i poměrně obsírný seznam doporučené literatury.¹⁸ Kromě sebevzdělávání synoda připomíná klerikům povinnost modlitby breviáře a zjevnou užitečnost Malých hodiněk Panny Marie. Závěr této části synodálních usnesení se vrací k nedovoleným vztahům se ženami (objevuje se zde zákaz navštěvování domů řeholnic, společného pobývání s ženami – kuchařkami mladšími čtyřiceti let a důkladně se zde varuje před nebezpečím konkubinátu).

Druhá z kapitol, věnovaná farářům, začíná těmito slovy: „Ti všichni, jimž byla svěřena duchovní péče, když mají za povinnost ovce jim svěřené poznávat, za ně přinášet oběť, a pást je kázáním božího slova, vysluhováním svátostí a příkladem všemožných dobrých skutků, s otcovskou péčí se starat o chudé a ostatní ubožáky a zastávat ostatní pastorační povinnosti, ať nezapomínají nad svým stádem nepřetržitě bdít a pomáhat mu, pást je a s rozvahou a v pravdě řídit. Aby však náležitosti této své služby snadněji zastávali, mimo to, co jsme jim na různých místech našich synodálních konstitucí nařídili, rozhodli jsme se jim je předložit ve zvláštní kapitole.“¹⁹ V případě povinnosti farní rezidence se následující ustanovení odvolává na ustanovení tridentského koncilu a upřesňuje, že by kněz neměl být mimo svou farnost déle než sedm dní a vrátit by se měl před prvními nedělními nešporami.

Důkladně popsány jsou zde i další liturgické povinnosti související s nutností sloužit mše o nedělích a svátcích, a to včetně slavnostních nešpor a oslav patrocina i posvěcení kostela. Všechny bohoslužby, svátky, slavnosti a posty by měl duchovní správce svým farníkům včas oznamovat. Po kázání, pokud je vloženo do mše, má se se svými farníky po kázání pomodlit Vyznání víry, v případě bohoslužeb za zemřelé má stejným způsobem prosit za duše v očistci. Mimo to má dbát na to, aby se věřící modlili při zvonění zvonů Anděl Páně – ráno na památku Kristova Vzkříšení, v poledne Utrpení a večer pak Vtělení. V postě večer přibyla modlitba Salve,²⁰ zmíněny jsou i další pobožnosti včetně procesí a litaní. Z dalších svátostí je pozornost upřena na poslední pomazání (a to včetně případů morové epidemie) a také na pohřbívání mrtvých

¹⁷ Synodus archidioeclesana Pragensis (1605), s. 189, za překlad děkuji Mgr. Tomáši Sedoníkovi.

¹⁸ Synodus archidioeclesana Pragensis (1605), s. 191–193.

¹⁹ Synodus archidioeclesana Pragensis (1605), s. 198, za překlad děkuji Mgr. Tomáši Sedoníkovi.

²⁰ Tato modlitba se modlí v celé pražské diecézi od soboty před první nedělí postní do tzv. sazometné středy svatého týdne, duchovní jsou však upozorňováni, aby si zmíněnou modlitbu věřící nepletli s *antiphona illa ab haereticis edita, cuius initium est Salve Iesu Christe*. Synodus archidioeclesana Pragensis (1605), s. 203–204.

traktované jako skutek křesťanské lásky (včetně možných otázek dotýkajících se míst posledního odpočinku pro heretiky, veřejné hřištníky a pohany).

Kromě péče o „lid Boží“ (a to včetně vyhotovení přehledu všech obyvatel farnosti zvaného *status animarum*) se duchovnímu klade na srdce také péče o kostel (zde by zase do tří měsíců po svém nástupu měl duchovní vyhotovit dva exempláře inventářů movitého jmění). Nechybí ani apel na povinnost dobrého hospodáře, kterou má duchovní správce ke svému kostelu i k beneficiu. Byla by ovšem chyba tento stručný výčet úderných a hutných odstavců pokládat za úplný výčet všech povinností faráře. Byla to celá kniha *Synodus archidioecesana Pragensis*, jež kněžím jednoznačně a s velkou přesností vymezila práva a povinnosti, a tak zformulovala očekávání, která měli představitelé katolické církve v Čechách vůči svým duchovním na prahu nové doby rekatolizace.

Instrukce kardinála Harracha a arcibiskupa Breunera

O dlouhé životnosti nařízení pražské synody svědčí nejen její opakované reedice během 17. a 18. století, ale také vizitační instrukce, které se dochovaly z roku 1631 a provázely ustavení vikářů jako nových článků duchovní správy. Kromě vizitace je vikářům uloženo, aby mimo jiné ohlíželi morální dispozice duchovních, ale i jejich schopnost vykonávat kněžské poslání. Tak po otázce, zda se na příslušné faře nenachází ženská osoba mladší 40 let, následuje příkaz: *Kněze, který tancuje, v oděvu kněžském nechodí, se zbraní a jinak světsky si vede, udej. Kteří navštěvují hospod a účastní se pitek, trestej pokutou 10 tolarů.*²¹

Na zmíněná doporučení pro vikáře navazuje i 27 otázek pro vizitované duchovní, které ukazují neradostný stav farního kléru uprostřed třicetileté války. Je zřejmé, že personální nouze nutila tehdejší patrony vzít zavděk i kleriky s pochybnou pověstí, takže vyžadování všech výše uvedených nařízení a doporučení pražské synody nebylo možné, přesto následující otázky kladené knězi překvapí: *Umí-li přísluhovati svátostmi a zná-li formulí rozhřešovací? Umí-li sloužiti mši svatou, zvláště co se týče proměňování? (Nebude škoditi, když u přítomnosti nějakého učeného muže sloužiti bude).*²² Tím ovšem řada elementárních otázek na schopnosti kněze nekončila. Vikáři měli zjišťovat, zda se místní farář umí modlit breviář, chodí pravidelně ke svatě zpovědi, zda dodržuje povinnost rezidence a zná své farníky.

Druhá instrukce pro faráře a vikáře vyšla o více jak šedesát let později – roku 1697, kdy existovala královéhradecká diecéze a nařízení arcibiskupa Breunera platilo již jen pro jižní část zkoumaného území. V oddíle věnovaném farářům jsou první tři ze 70 článků věnovány spirituální rovině kněžského působení: *Kněží, jimž duchovní správa jest svěřena, nechť mají na mysli, jak těžké a strašlivé břemeno nesou. Neboť záhuba jedné duše výše se cení, nežli ztráta sebevětšího bohatství, ano všech království světa, nechť uvažují, s jako péčí povinni jsou stádo Páně ochraňovati a pásti, aby ni jediná ovečka drahocennou krví Kristovou vykoupená, nedbalostí jejich neutrpěla pohromy na spáse své..... Aby pak tomu s náležitým úspěchem dostáti mohl, nechť proniknut jest přesvědčením, že musí býti opatřen především neúhonností a svatostí života, znalostí věcí božských, horlivostí, opatrností, statečností, trpělivostí, laskavostí a bdělostí.*²³ Kromě toho zde rezonuje řada předchozích ustanovení pražské synody, z nichž některá jsou jen opakována, jiná konkretizována a rozvíjena – příkladem mohou být ustanovení věnovaná kněžskému oděvu, podle nichž nelze *trpěti šaty příliš krátké, až po kolena přistřížené, a pláštíky přizpůsobené tak, aby bylo viděti střevíce, punčochy barevné,*

²¹ Štědrý (1925–1926), s. 65.

²² Štědrý (1925–1926), s. 66.

²³ *Instructio brevis* (1697), s. 42 a 44. Citovaný překlad je přebrán z práce Podlaha (1917), s. 152.

*hedvábné podvazky pod koleny visící, boty bílé nebo příliš ozdobně zhotovené, špičaté a dlouhé, rukávy barevné neb rozstřížené, tak aby bylo vidět vyšívanou košili, vous na způsob dvořanů nebo frejírů upravený, zatočený a vypěstěný, vlasy spíše po vojensku nežli po kněžsku na ramena splývající...*²⁴

Podobně i v části věnované instrukcím pro vikáře najdeme obdobná doporučení jako ve statutech či ve vzpomínané instrukci z třicetileté války, takto zde rezonuje například povinnost rezidence: *Jelikož vyskytují se případy, že faráři zanedbávajíce ovce sobě svěřené, nezřídka toulají se po trzích a posvíceních a po několik dní bývají vzdáleni, nikoliv bez nebezpečí nemocných a novorozeňátek i jiných nepohodlí věřících, nechť vikáři přísně bdí nad tím, aby se to nedělo bez náležité příčiny...*²⁵ Poslední dvě citace svědčí kromě významné kontinuity statut pražské diecézní synody z počátku 17. století i o tom, že nedostatky v duchovní správě a prohřešky v jednání duchovních, před nimiž ustanovení varují, přetrvávají po celé 17. a 18. století. Prozrazují to nejen vizitační protokoly a zprávy vikářů, ale také například i *patentes vernaes*, které kromě již zmíněných úředních povinností téměř každý rok tepají nějaký nešvar v životě duchovenstva. Na provinilce napříč diecézemi neupozorňují pouze vikáři, ale kritické hlasy se ozývají jak zdola od nespokojených farníků, tak také od patronů či úředníků velkostatku.²⁶

Změna perspektivy v posledních dvou desetiletích 18. století.

I ze zběžně načrtnutého obsahu (a několika málo citací) z obou tisků shrnujících povinnosti duchovních v době baroka je zřetelných několik rysů: Klerici měli naplňovat své stavovské povinnosti co nejvěrněji a co nevíce se vzdát světskému životu, aby nepohoršili a neuvedli svěřené duše do pokušení. Na jejich zodpovědném a mravném životě a věrném plnění kněžských povinností záležela nejen jejich osobní spása, ale také věčné blaho jejich farníků. Toto „těžké a strašné břemeno“ bylo však neseno Kristem, který duchovního povolal, a pokud on sám setrval v milosti posvěcující, nemusel se trápit otázkami, zda byl jeho kněžský úkol splněn.

Tato situace se ovšem začíná měnit – nikoliv zrušením zmíněných ustanovení (ostatně texty tridentského koncilu a pražské synody platí až do druhé poloviny 19. století), která jsou osvícenským státem ještě doplňována a upřesňována – ale změnou pohledu na člověka a jeho ustrojení. Nejspíše se zde protnul několik myšlenkových konceptů – od katolického osvícenství přes sentimentální citění počínajícího romantismu až po osvícenské reformy josefínského státu. Zjednodušeně řečeno – tyto koncepty objevují člověka, s jeho věroučnými otázkami, náboženskými emocemi i potřebou dostupné duchovní péče. A tak vedle nezpochybněných pravidel pro působení kněze na nejnižším stupni duchovní správy se objevuje jiná naléhavá potřeba: Jakým způsobem zprostředkovat učení víry i náboženský prožitek každému člověku ze svěřené kolatury? Jak oslovit osoby různého stáří, inteligence či vzdělání? A je to právě osvícenský stát, který na tyto otázky odpovídá zavedením předmětu pastorální teologie do profesní přípravy katolických kněží. První dvě učebnice zabývající se tématem pastýřského bohosloví budou předmětem dalšího rozboru.²⁷

Počátkové opatrnosti pastýřské Jiljího Chládky

Starší z obou příruček je třídílná práce strahovského premonstráta Jiljího Bartoloměje Chládky *Počátkové opatrnosti pastýřské aneb krátká naučení, jak by se*

²⁴ *Instructio brevis* (1697), s. 83–84. Citovaný překlad je přebrán z práce Podlaha (1917), s. 165.

²⁵ *Instructio brevis* (1697), s. 14. Citovaný překlad je přebrán z práce Podlaha (1917), s. 145.

²⁶ Tyto písemnosti se samozřejmě dochovaly u příjemce, tedy v archivu konzistoře. Zuber (2003), s. 97–160, komplexně přibližuje duchovenstvo 18. století a jeho prohřešky. Podobně též Pumpr (2017).

²⁷ O obou knihách podrobněji pojednává kapitola II.D.

pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli. Třetí díl, vydaný stejně jako oba předchozí v roce 1780, obsahuje pět kapitol, z nichž první objasňuje důležité volní vlastnosti klerika. Druhá a třetí kapitola popisují zásady jeho jednání a způsoby chování k farníkům, ale také *k vrchnosti, jakž světské, tak k duchovní, totiž: ku knížeti země, k biskupu svému, ku konsistoři, k patronu svému a kolátorovi, k spolupastýřům atd.* Čtvrtá je věnována farní domácnosti a pátá pak přibližuje farářův volný čas. K třetímu dílu je většinou připojen i samostatný přídavek: *O svobodách a právech pastýřů duchovních.*

Autor v první kapitole zdůrazňuje,²⁸ že duchovní správce by vedle příkladné výuky a vzorného vysluhování svátostí měl také oplývat příkladným a mravným životem,²⁹ aby byl vzorem pro ostatní. Vedle obecně prospěšných vlastností, jako jsou *zapření sebe samého, pokora, tichost, trpělivost etc.*, má ovšem pěstovat vlastnosti důležité pro dobrého pastýře, tedy *vnitřní svatost a opravdovou čistotu srdce.*³⁰ K tomu Chládek připojuje: *Ten nemá srdce čistého, kdož při ouřadu svém vyhledává cti světské, peněz, důchodů, rozkoše, pohodlí, etc., kdož tajnou pejchou, závistí, nenávistí hoří, kdož hospodářství a desátků více, nežli kostela a ovec hledí, etc.* Další klíčová ctnost je láska (a život *v horlivé a v vroucí lásce jakž k Bohu, tak i k bližnímu*).³¹ Nicméně mezi vlastnostmi by neměla chybět *opatrnost (aby věděl, kdy, komu a co má mluvit, kdy co činiti etc. neboť všeliká věc má svůj čas...)*³² a *bedlivost (neboť, že takměř nescíslná nebezpečnoství, jakž vnitřní, tak zevnitřní nastávají lidu Božímu).*³³ Proto by měl na své farníky dohlížet a znát je, zároveň by se měl snažit o konverzi Židů a kacířů.

Tím však seznam vlastností potřebných faráři nekončí, neboť každý by měl vykazovat *udatnost, zmužilost a smělost,*³⁴ aby dokázal nepravosti a hříchy ve farnosti napravit s rozvahou a neústupností. Zároveň by měl být *i tichým a krotkým.*³⁵ Jako *ctnost zvláštní pastýřů*³⁶ představuje čistotu (tělesnou i myšlenkovou), která právě u duchovních správců je nutná, protože jsou těmi, kdo prohřešky proti ní u ostatních trestá. S čistotou jde ruku v ruce i střídmost, kterou by měl správný kněz dodržovat a být v ní příkladem ostatním. Zvláště a důrazně (s příklady) varuje Jiljí Chládek před opilstvím a obžerstvím.³⁷ Také lakota je nepřijatelná, *poněvadž nic tak není ohavného jako pastýř lakomý a vlastního zisku vyhledávající.*³⁸ Duchovní by se měl vystríhat vysokých štolových poplatků, neměl by upřednostňovat hospodářství farní před kolaturníky a věnovat se prodeji obilí či koní, ani lichvě.

Zároveň si autor uvědomuje, že získání těchto morálních kvalit není samozřejmé, a popisuje prostředky, které mají sloužit k dosažení mravního života.

²⁸ Chládek 3 (1781), s. 1–35.

²⁹ Autor zde cituje jak Tridentský koncil, 23. zasedání, hlava 1., Dekret o reformě, ale v textu je odkazů výrazně více, jak již z Bible, tak ze starověkých církevních otců – sv. Jana Zlatoústého, sv. Řehoře a sv. Jeronýma.

³⁰ Chládek 3 (1781), s. 5–6.

³¹ Chládek 3 (1781), s. 8.

³² Chládek 3 (1781), s. 10.

³³ Chládek 3 (1781), s. 11.

³⁴ Chládek 3 (1781), s. 15.

³⁵ Chládek 3 (1781), s. 16. Tyto dvě vlastnosti jsou dle autora nejlepší cestou proti zlu a hříchu, neboť duchovní tak zvolí svou láskou cestu nejúčinnější. Vlídlost má pak uplatňovat napříč farností, stejně přistupovat jak k bohatým, tak chudým. Oproti tomu autor odsuzuje pýchu, nadutost, plachost a nevrlost či svárliivost.

³⁶ Chládek 3 (1781), s. 19. Dále na s. 21: Proto je třeba dbát na správný výběr hospodyně, kterou duchovní potřebuje k opatření farní domácnosti a hospodářství. Této osobě nesmí kněz podléhat, ani ji nějakým způsobem preferovat (autor připojuje odkazy na pražskou synodu a *patentes vernaes* z roku 1726, § 10).

³⁷ Chládek 3 (1781), s. 22–25.

³⁸ Chládek 3 (1781), s. 26.

Základní jsou tyto: I. *Modlitba nejen oustní, ale nejvíce vnitřní.* II. *Umrtvování těla s žádostmi a vášněmi jeho a podmaňování ho v službu ducha.* III. *Pilné užívání svátosti pokání a Večeře Páně.* IV. *Časté a živé představování veliké důstojnosti ouřadu pastýřského.* V. *Bedlivé čítání knih ascetických.* VI. *Ustavičné cvičení se v tom, co sme čtli.* VII. *Každodenní zpytování svědomí.* VIII. *Rozmlouvání časté o tom, což sme dobrého čtli s jinými pobožnými a příkladnými pastýři.*³⁹ Jako poslední IX. prostředek autor propaguje duchovní cvičení alespoň jednou ročně v délce tři až osm dní.

Druhá kapitola⁴⁰ se věnuje vztahům duchovního správce a farníků, a to jak na rovině farářova chování, tak zevnějšku a vzájemné komunikace. Právě v ní je třeba zachovávat jistou uměřenost, neboť pastýř by měl znát své osadníky, ale zároveň si udržet i potřebný odstup. Nezbytné jsou pro něj i jisté psychologické schopnosti, které mu pomohou komunikovat s různými vrstvami obyvatel, s muži i ženami. Autor doporučuje mírnost a vážnost, a to i v chování. K nadřízeným osobám církevním i světským či starším je třeba se chovat uctivě a ponížene (a to i po formální stránce), k osobám na stejné úrovni se služební kolegiální a k níže postaveným pak vlídně a zdvořile. Jednání tělesné má být slušné a počestné, s tím souvisí i popis vhodné řeči těla a jejich projevů.⁴¹ Podobné poučení autor předkládá také k chůzi, která má být uměřená, stejně jako mluva, kdy apeluje na rozvážení slov.⁴² Za důležité pokládá Jiljí Chládek vhodný oděv, který má být nejen čistý, ale odpovídající důstojnosti kněze. Nicméně to podle něj bývá často problémem, protože *po hříchu již tak se nosí mnozí duchovní, že nelze rozeznati jich od lidí světských, jen že pleš mají a korunu, a že více rozpustilí jsou i při těch oltářích svých, než lidé světští.*⁴³ Odpověď dává Chládek i na účast kněží o hodech a svatbách – za vhodných podmínek (místo, čas i složení účastníků) doporučuje knězi se jich zúčastnit, neboť lépe pozná své farníky. Obdobně nezavrhne zcela ani karetní hry (ač je předchozí ustanovení zakazovala), ovšem jen zřídka a *pro obveselení myslí.*⁴⁴ Naproti tomu stále trvá na zapovězení tanců duchovním.⁴⁵

Třetí kapitola⁴⁶ Chládek věnoval chování kněží k osobám nadřízeným. Jako prvního z nich jmenuje panovníka, kterého mají ctít, za něj se modlit a *jeho nařízení a příkázání pečlivě zachovávat.*⁴⁷ Zároveň je třeba, aby k úctě a poddanosti k císaři vedli i své farníky, včetně vykonávání nařízení a dobrovolného placení daní. Velmi dobově příznačné je i konstatování, že duchovní se nemají protivit panovnickým nařízením ve věcech církevních. Synovskou úctu mají kněží mít i k biskupům a jejich úředníkům (jako je oficiál, generální vikář a konzistoř), proto mají nařízení jimi vydaná zachovávat.⁴⁸ Úcta duchovních správců měla přirozeně patřit i okrskovému vikáři, *neboť onť jest první vrchní jejich, zřízen od biskupa k tomu cíli, aby v kraji svém nad kázní, nad dobrými řády, nad právy správců duchovních ruku ochranou držel, kamž oni také ve všech případnostech a ve všech pochybnostech ouřadu svého utíkati se především mají.*⁴⁹ Dobré vztahy mají panovat i mezi duchovními navzájem, nemají se

³⁹ Chládek 3 (1781), s. 33.

⁴⁰ Chládek 3 (1781), s. 36–48.

⁴¹ Chládek 3 (1781), s. 40–43. Autor připojuje několik konkrétních příkladů, na co si má kněz dát pozor, aby nepůsobil nevhodně.

⁴² Chládek 3 (1781), s. 43–44.

⁴³ Chládek 3 (1781), s. 45.

⁴⁴ Chládek 3 (1781), s. 47.

⁴⁵ Chládek 3 (1781), s. 48.

⁴⁶ Chládek 3 (1781), s. 49–61.

⁴⁷ Chládek 3 (1781), s. 49.

⁴⁸ Chládek 3 (1781), s. 50–53. Mají se s nimi seznámit a zprostředkovat je i jiným kněžím ve farnosti. Tato nařízení mají také uchovávat v knize na vhodném místě, opatřit je rejstříkem.

⁴⁹ Chládek 3 (1781), s. 53.

navzájem osočovat, urážet nebo sebou pohrdat. Otcovskou péčí mají faráři věnovat svým kaplanům, jak ve věcech jejich hmotného zabezpečení, tak duchovního. Naopak kaplani a další klerici ve farnosti mají mít faráře v uctivosti a respektovat, že je jejich nadřízený.⁵⁰

Další důležitou osobou v životě farářů byli patroni, proto jim měli *náležitou čest, vážnost a vděčnost navracovati, získati sobě jejich lásku a důvěrnost životem ctným a příkladným*. Také v tomto případě měli respektovat jejich práva, ovšem pokud by se patron vměšoval do práv církevních, měli nejprve s ním záležitost uctivě řešit, a pokud se nepovede věc smírně uzavřít, tak ji přes vikáře oznámit konzistori.⁵¹ Uctivost a jistý odstup je dle autora třeba zachovávat i v komunikaci s patronátními úředníky, aby je farář svými požadavky příliš neobtěžoval a nedocházelo zbytečně ke třenicím.⁵² V různorodé pospolitosti farnosti vesnické, a zejména městské měl být duchovní uctivý ke všem,⁵³ zvláštní pozornost měl věnovat mládeži a školákům.⁵⁴ Faráři měli dozírat i na další povolání spojená s provozem kostela, zejména pak na kostelníky, aby si hleděli své služby a nestavěli se do nadřazené pozice nad ostatními farníky, naopak zůstávali zdvořilí a počestní.⁵⁵

Zároveň podle čtvrté kapitoly⁵⁶ se vedle péče o duše měli duchovní starat i o dobrý stav farního stavení a hospodářství, které mělo být vzorem ostatním v celé kolatuře. A to jak volbou poctivé a bohobojné čeládky, tak rovněž čistotou a pořádkem v domě farním, který měl být příkladem pro domy, kde *postel neustlaná, všecko sem i tam rozmetáno, smradu a neřádu plno až po kolena*.⁵⁷ Faráři měli být také dobrými hospodáři, jejich rozpočet by měl být minimálně vyrovnaný a život střídmy, aby neupadli do dluhů. Sice by se farář měl věnovat hospodářství spíše okrajově, ale dobře, pomocí hospodářských vzorů a knih, protože jen z pastýřské služby nemůže vyžít.⁵⁸

V páté kapitole⁵⁹ nabízí Jiljí Chládek činnosti vhodné pro faráře v čase, kdy splnil své povinnosti. Je to zejména četba, kterou může rozvíjet teologické znalosti získané ve škole, zejména z pastorální teologie a církevní historie. Klade důraz na homiletiku, ale i cizí jazyky a znalost přírodních věd k vyvracení venkovských pověr. Druhou aktivitou, které se mají duchovní věnovat, je sebereflexe a zdokonalování katechezí a kázání. Stejně tak užitečné je uvažovat nad svými farníky, co by mohlo prospět jejich zlepšení.⁶⁰

Poslední oddíl, označený jako přídavek,⁶¹ se věnuje právům a svobodám duchovních správců. Těmito svobodami jsou soudní pravomoc v jeho farnosti

⁵⁰ Chládek 3 (1781), s. 54–55.

⁵¹ Chládek 3 (1781), s. 55, na s. 56 je farář zmíněn jako smířitel v případě problémů mezi patronem a farníky, přičemž měl poddané přivést na dobrou cestu a upokojit je, i kdyby se snad patron křivdy dopustil.

⁵² Chládek 3 (1781), s. 57–58.

⁵³ Chládek 3 (1781), s. 58. Autor upozorňuje, že by duchovní neměl poklonkovat před bohatými a chudé urážet.

⁵⁴ Chládek 3 (1781), s. 58–59: Ve shodě se státními nařízeními se duchovní měl věnovat doзору nad školní výukou a cvičeními, a to včetně dohledu nad učiteli, na straně druhé bylo jeho povinností podporovat různými způsoby školní návštěvu dětí u jejich rodičů.

⁵⁵ Chládek 3 (1781), s. 60–61.

⁵⁶ Chládek 3 (1781), s. 62–67: Farář má na své vlastní zaměstnance pečlivě dohlížet (protože špatná čeled' a hospodyně bývají nejčastějším problémem s farní obcí), má jim věnovat aspoň jednou týdně poučení v katechismu a modlit se za ně.

⁵⁷ Chládek 3 (1781), s. 64.

⁵⁸ Chládek 3 (1781), s. 65–67.

⁵⁹ Chládek 3 (1781), s. 67–75.

⁶⁰ Chládek 3 (1781), s. 69–75.

⁶¹ Chládek 3 (1781), s. 76–91.

a osvobození od kontribucí a jiných poplatků.⁶² Jako pastýřská práva označuje svátostné a liturgické úkony, které jsou duchovním vyhrazeny v jejich farnosti (například udílení veškerých svátostí včetně zpovídání, sloužení mší, katecheze, kázání, pohřby,⁶³ úvody šestinedělek či posvěcení křtitelnice), a také finanční příjmy, které jim od nepaměti patří (štolové poplatky⁶⁴ a desátky⁶⁵). Také řeholníci, pobývající ve farnosti, neměli právo zasahovat do záležitostí duchovní správy.⁶⁶

Počátkové k veřejnému v c. k. zemích předepsanému vykládání pastýřské teologie Františka Giftšice

O deset let mladší české vydání knihy vídeňského profesora pastorální teologie Františka Giftšice, nazvané *Počátkové k veřejnému v c. k. zemích předepsanému vykládání pastýřské teologie*, nakonec dílo Jiljího Chládky vytlačilo. Bylo to úřední nařízení, které přimělo olomouckého pastoralistu Václava Stacha přeložit do češtiny knihu svého vídeňského kolegy, neboť záměrem státu bylo sjednotit učebnice na všech teologických učilištích. Stejně jako v případě předchozího kompendia i zde budu věnovat pozornost jen závěrečné části druhého dílu nazvané *Přídavek o potřebných vlastnostech duchovního správce a rozšafném chování se jeho*. I tento oddíl je dále rozdělen na dvě části, které rozebírají nejprve vhodné povahové rysy duchovního,⁶⁷ poté i jeho jednání⁶⁸ a dále jsou členěny na paragrafy.

Dle Františka Giftšice jsou pro povolání kněze, jež velmi často označuje jako *učitel náboženství*, nutné určité vlastnosti a předpoklady, které rozděluje na vnitřní a vnější. Hned zpočátku zdůrazňuje schopnost komunikace s různými lidmi, s ohledem na věk, vzdělání a možnosti posluchačů. Způsob, jakým *vyučuje náboženství*, má být poutavý, ale ne podbízivý, a teoretickou výuku musí katecheta doložit příběhy a důkazy. Vyučující náboženství nemusí oplývat encyklopedickými znalostmi, ale s pokorou se věnovat zejména studiu Bible, kterou má věřícím zprostředkovat, a to i na příbězích ze života. Písmo mu má být příkladem a oporou, pokladnicí příkladů šlechetnosti a ctnosti, nikoliv podnětem pro řešení formálních (*gramatikálních*) záležitostí.⁶⁹ Dále apeluje na

⁶² Chládek 3 (1781), s. 76–79: Zároveň podává výklad, že obě svobody jsou poskytnuty mocí světskou, takže když panovník nazná, že potřebuje daně i od duchovních správců, tak je jejich placení výrazem vděčnosti za *tak velická dobrodiní, sobě prokázaná*. Kněži tak mají jít příkladem poddaným i odevzdáním liturgických předmětů z drahých kovů, protože to je pro obecné dobro.

⁶³ Více viz Chládek 3 (1781), s. 85–88: Faráři mají pohřbívát své osadníky, speciálním případem byli sebevrazi a zavraždění, kteří nemají být uloženi na místech posvátných. Dále mají duchovní farníky nabádat ke skromnosti pohřbů a věnování ušetřených peněz na chudé. Zároveň je třeba pečlivě vést matriku zemřelých. Chládek uvádí i tehdejší zvyklosti při pohřbu – u kněze misál, kalich na rakvi, u vojáka meč či jiná zbraň, svíce v ruce duchovního jako znamení vítězství nad světem. Svě důvody mělo také zvonění a kropení mrtvých svěcenou vodou. Zmiňuje také zákonné úpravy k hřbitovům, kde stojí proti pohřbívání v kostelích.

⁶⁴ Chládek 3 (1781), s. 88: Štolové poplatky vyměřuje štolová taxa státními i církevními nařízeními, základní je však požadavek, že nelze odmítnout příslušné úkony, pokud farář nedostane zaplacen.

⁶⁵ Chládek 3 (1781), s. 88–91: Desátky se mají v místě vybírat na základě starých obyčejů, ale vždy má mít duchovní na zřeteli chudobu farníků před jejich vymáháním. Autor nabádá pastýře, aby příjem z desátků využili na podporu chudých.

⁶⁶ Chládek 3 (1781), s. 83: Právě zde autor nechává naplno rezonovat určitou nechuť k řeholníkům, neboť kázání *klášterníků* kritizuje jako nedůvěryhodné a zavádějící, příkladem je pro něj kniha *Katolického živobytí nepohnutelný základ* – protože *ať taková kniha přijde do rukou lutriána, husity, bratra etc. nějakého, co řekne, co sobě o nás pomyslí?* Jako vhodné doporučuje práce, které napsal František Saleský, Ludovico Antonio Muratori, Nicolas Fontaine, Šebestián Vojtěch Scipion, Karel Heinrich Seibt a František Jan Tomsa.

⁶⁷ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 152–189.

⁶⁸ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 190–262.

⁶⁹ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 157–161: Vhodný výklad tak může uchránit posluchače bludů, proto musí učitel systému a pravdám náboženství sám rozumět a být schopen je sdělit, a tak Giftšic doporučuje nezůstávat jen na definicích, ale poznávat pravdu srdcem. S ohledem na posluchače je také vhodnější

velmi široké vzdělávání kněží počínaje teologickými disciplínami (dogmatika, morálka, historie náboženství, patristika), ale také i ve vědách humanitních (filozofie, logika, historie církevní i světská, právo i *umění politické*) a přírodních. Své schopnosti a znalosti má kněz rozvíjet, zvláště v oblasti zdravotnické může získat přízeň farníků.⁷⁰ Státním zájmem bylo vzdělávání ve věcech hospodářských a veřejných, a to s cílem prospět farníkům i sobě samému a farnímu hospodaření. Další důležitou oblastí je znalost jazyků, aby mohl duchovní úspěšně komunikovat s osadníky, ovšem všechny tyto zájmy by neměly být na překážku hlavnímu poslání kněze – široce pojaté výuce náboženství.⁷¹

Avšak pouhá znalost věd nestačí, je třeba porozumět jednotlivým skupinám farníků a jednotlivcům. Základem je dle Giftšice sebepoznání a sebereflexe, která může sloužit směrem k porozumění druhým; duchovní se má ze setkání s různými typy lidí poučit a obohatit. Stejně tak by měl být kněz otevřen k sebekultivaci knihami o lidských charakterech a přibězích. Všechny uvedené způsoby vzdělávání jsou pro kněze možnou inspirací, aby si vybral to, co mu vyhovuje. To vše totiž může být vhodnou přípravou pro práci v kolaturách, které se liší jak složením a množstvím obyvatel, tak zaměstnáním, orientací v náboženských otázkách, ale i problémy komunity a jednotlivých rodin a osob.

Vstupní branou k osadníkům je farářovo chování k jeho čeledi, s níž má nakládat přátelsky. Jako velmi důležitou vlastnost předkládá pastýřskou moudrost, která umožňuje knězi zvolit *nejpříhodnější prostředky k polepšení a spokojenosti farníků*.⁷² Vedle vzdělání k ní napomáhá zkušenost, rozvážnost, poctivost, nezištnost, zdrženlivost ve světských věcech, trpělivost (jako obrana proti nesnázím), pokora a štedrost, přívětivost a vlídnost. Jsou to i další dobré povahové vlastnosti – *při knězi se všechny ctnosti na vysokém stupni vynacházet mají*.⁷³ Z dalších klíčových charakteristik duchovního správce autor vyzdvihuje opravdovost a horlivost ve věci víry, neočekávání časné odplaty, lásku ke Kristu a bližnímu svému, a to zejména v rámci vlastní kolatury a své vlasti.

Tyto vnitřní vlastnosti musí jít ruku v ruce s vnější charakteristikou duchovního správce. František Giftšic za důležitou kvalitu v kněžském působení na veřejnosti považuje přiměřenost těla,⁷⁴ dále pevné zdraví a dospělost. V duchovní správě je důležité vnitřní povolání, jehož vnějším znamením je pro autora skutečnost, že člověk obdrží výše uvedené vnitřní i vnější vlastnosti. Posouzení schopností adepta na kněžství by mělo být ponecháno těm, *kteříž o dobré lidu pečují*.⁷⁵ Proto by se tam neměl dostat někdo jen díky své urputnosti, neboť tak také bude jednat ve správě, pro zabezpečení vlastních cílů. Instalovaný farář má být k farníkům vstřícný, ale nemá se jim podbízet a pomlouvat předchůdce.⁷⁶

Druhá část se věnuje dalším rysům chování duchovního, které je důležité nejen pro přijetí samotného kněze, ale i náboženství. Je pro něj tedy důležité, aby sobě lásku

vybírat ukázky z církevních otců o mravnosti než ty polemické. Vzhledem ke složitosti výuky a správy duší se autor odkazuje na státní nařízení, aby všichni studenti teologie nešli do správy, a byli vysvěceni jen ti, co se mohou prokázat teologickými znalostmi.

⁷⁰ Tímto apelem Giftšic – Stach 2 (1790), s. 166–167 se autoři dosti radikálně odklonili od ustanovení synody, která provozování medicíny kněžím zapovídá.

⁷¹ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 153–170.

⁷² Giftšic – Stach 2 (1790), s. 170–175.

⁷³ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 177.

⁷⁴ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 185 se vyslovuje proti přijímání do duchovního stavu těch, *kteříž netvorného těla jsou*, a to kvůli výsměchu okolí.

⁷⁵ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 177–188.

⁷⁶ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 188–189.

a náklonnost osadníků svých *zjednal a zachoval*,⁷⁷ proto se má vyhnout přím, nevstupovat do manželství osadníků i náklonnosti k určitým lidem. Nemá pochlebovat, ale vystupovat spravedlivě a být dobrotivý a přívětivý k lidem. Měl by svůj čas věnovat setkávání s farníky, aby pochopil jejich problémy a zároveň dokázal reagovat na jejich potřeby. Ve styku s lidmi by se měl přátelit s lidmi ušlechtilými, ne nejbohatšími a pozornost věnovat nuzným. Měl by si umět zjednat vážnost, a tak nezapomínat na vstřícný, ale náležitý způsob komunikace, přiměřenou řeč těla, vhodné, čisté a pečlivé oblečení bez módních výstřelků. Stejně tak by měl udržovat kněz i svůj příbytek. Autor nabízí i eventuality pro využití volného času duchovního správce, což by měla být zejména četba, studium, modlitba a rozjímání.⁷⁸

Zároveň je farář pod dohledem církevních a světských úřadů, jimž je podřízen. Měl jim odevzdávat daně i úctu, k tomu i povzbuzovat lid, stejně jako k plnění císařských nařízení. Měl také oznamovat reptání proti světské vrchnosti. Povinností byla spolupráce s krajskými úřady ve věcech náboženských a školních, od duchovního se očekávalo uctivé chování ke státním úředníkům i patronátnímu úřadu. Podřízeností byl vázán svému biskupu, ale i dalším nadřízeným orgánům – biskupské konzistoři, sufragánnímu biskupu, generálnímu vikáři a okrskovému vikáři (v jiných diecézích děkanu či arciknězi). Kromě toho, že měl duchovní respektovat všechna nařízení, která mu přišla, měl svým nadřízeným posílat zprávy stejným způsobem. Ve farnosti měl farář spolupracovat ve věci správy kostela s kostelními otci a patronátními úředníky.⁷⁹

Zároveň s výchovou farníků je farář pověřen kontrolou nad učitelem a školní mládeží, proto má dohlížet na přijetí schopného a bohabojného muže. Vzhledem ke společnému cíli mají být vztahy mezi duchovním a kantorem přátelské, ovšem kněz je dohlížitelem školním, proto nemají být rovnostářské. Pilnou návštěvou školy má dbát duchovní jak nad mravním vývojem dětí, tak nad školní výukou, zároveň má zjišťovat i stav školní budovy, případně zabezpečit vhodné prostory pro výuku. Rovněž se má snažit obstarat chudým dětem pomůcky. Konečně je úkolem kněze i péče, aby děti z jeho farnosti plnily co nejvíce školní docházku – což má připomínat jak jim, tak (jako státní nařízení) jejich rodičům z kazatelny. Do výuky by měl zapojovat kaplany a kooperátory,⁸⁰ s nimiž má vycházet v přátelství, být jim nápomocen předáním svých zkušeností na začátku jejich profesní dráhy. Zároveň pro klid v kolatuře je musí kontrolovat.⁸¹

Další oblastí působení duchovních správců bylo chudinství, Giftšic navrhuje, aby duchovní správce zřídil chudinskou kasu, z níž by pomáhal nuzným, ovšem nejen almužnou, ale i vlídným přístupem. Díky dobré znalosti obyvatel farnosti nebude podporovat zahálčivé a nehodné osoby, zároveň na druhé straně movitější farníky může tak svým příkladným přístupem a domluvou motivovat k pomoci. Právě tak se má farář snažit, aby kázáním a domlouváním zabránil žebrání u kostelů či po domech, protože

⁷⁷ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 190–191.

⁷⁸ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 191–204: V této části rozebírá Giftšic i to, jak se vystupování duchovního může projevit v důvěře v jeho kazatelskou činnost i další působení. Jako špatné příklady chování u faráře uvádí podobu šaškáře, pedanta či mluvky (s. 203), ale varuje také před přílišným napomínáním okolí.

⁷⁹ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 204–213: Kostelní otcové mají být spolehliví a každoročně skládat účty a mít v bezpečí kostelní a zádušní peníze k dispozici. Zádušní účty se mají odevzdat patronovi, aby je úředníci zkontrolovali a napravili, na konci roku je možné dle nařízení vytvořit výtah. Zápůjčky z těchto peněz lze poskytovat jen spolehlivým osobám, zároveň manipulace s jakoukoliv částí kostelního jmění spadá pod svolení zemských úřadů. Kostelní kasa má obsahovat důležité listiny a potřebnou hotovost a uchovávat se má v sakristii nebo v zabezpečeném panském sklepu pod třemi zámky (patron, farář, kostelní otec starší). Finance uložené na úroky nemohou církevní zástupci samostatně vypovědět, jen se souhlasem patrona kostela a zemského úřadu.

⁸⁰ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 213–219.

⁸¹ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 219–221.

veřejná žebrota je proti mravům i státním nařízením.⁸² Současně se měl duchovní správce v rámci nového, úředně daného způsobu péče o nalezence a sirotky zapojit do starosti o ně, a to hledáním umístění u pěstounů po vsích, jejich kontrolou, vyplácením financí a dalším výkaznictvím.⁸³

Vzhledem k vydanému tolerančnímu patentu zde autor podporuje toleranci a přátelskou koexistenci tolerovaných vyznání, což mají duchovní správci podpořit i promluvami na kazatelně určenými jak farníkům, tak vrchnostenským úředníkům a rychtářům. Farář sám nemá bránit soukromému vykonávání víry *augšpurským, helvetským společníkům náboženství, pak nesjednoceným řeckům* a vzniku modliteben na základě tolerančního patentu, na druhé straně má zamezit lehkovážnému odpadlictví předepsanými náboženskými cvičeními těch, kteří se rozhodli přestoupit.⁸⁴ Současně má farář oznamovat politickým úřadům sektáře, ale i osoby, které působí pohoršení, rozeštvávají společnost a svádějí další, a sám má proti nim bojovat poučením a v kázáních. Bojovat má i proti nevhodnému spolčování a má vydat zločince i přes právo kostelního azylu.⁸⁵

Nakonec – stejně jako u předchozí příručky – jsou pojednána farní práva, která má duchovní správce povinnost obhajovat i pro budoucí. Jedná se o příjmy z nemovitostí a z poplatků (do některých z nich ovšem zasáhly státní zákazy), dobrovolné příspěvky má vybírat rozumně. O nemovitosti se má starat jako řádný hospodář bez marnotratnosti.⁸⁶ Úplně poslední ustanovení se týkají písemné agendy. Podle Františka Giftšice má každý duchovní správce provádět evidenci svátostí pro sebe i své nástupce. Matriky mají být vedeny pro každou osadu zvlášť, z nich mají být na konci roku vyhotoveny dva výtahy, které je třeba zaslat ke krajskému úřadu a na konskripční místo, obdobně je třeba evidovat a vykazovat svátosti vojenských osob. Duchovní mají také přechovávat matriky od pastorů a předkládat je při vizitacích. Obdobně mají archivovat a rejstříkem opatřit nařízení ve věcech státních a církevních, stejně jako příписy konzistoře. S odkazem na římský rituál a státní nařízení autor doporučuje vedení status animarum. Naopak povinná a nutná je podle něj dobrá péče o dokumenty a jejich záchrana v případě ohně.⁸⁷

Pohled na působení duchovního správce na počátku dlouhého 19. století

Rozhodla-li jsem se na předchozích stranách se důkladně zabývat dvěma pastorálně teologickými příručkami z josefínské doby, bylo tomu zejména proto, že právě Giftšicova struktura povinností duchovního správce (ač na první pohled méně zřetelná a ztrácející se mezi paragrafy) stála na počátku členění tohoto textu. Zatímco první ze dvou částí jeho práce přibližuje potřebné vlastnosti pro působení duchovního správce, druhá *o rozšafném chování jeho* ukazuje nejprve různé skupiny a sociální vrstvy, k nimž jej váží zvláštní vztahy (zaměstnanci, podřízení kněží, církevní a státní úřady, patronát), a pak rovněž role, které kromě vlastního náboženského působení má

⁸² Giftšic – Stach 2 (1790), s. 221–229. Zajímavá je i aktuální poznámka, že finance z právě zrušených bratrstev se přesunuly do jednoho fondu na podporu chudých bližních, přičemž farář se má snažit, aby takové bratrstvo vzniklo i v jeho kolatuře a on se stal jeho správcem, namísto dříve zamýšlených ústavů v rámci panství. Almužnu z tohoto fondu pak měl udělovat farář společně se spolehlivými osobami ze vsi. Citované státní nařízení se odkazuje na příklad hraběte Buquoye a ustanovuje otce chudých a vedení knihy s evidencí příjmů a výdajů.

⁸³ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 229–233.

⁸⁴ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 233–246.

⁸⁵ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 246–252.

⁸⁶ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 252–256. Zrušen byl zpovědní peníz, peníze za zaopatření, stejně tak za křest, zůstaly štolové příjmy za pohřeb či oddavky, ohlášky a příslušná testimonia, plat při úvodu rodičky byl dobrovolný.

⁸⁷ Giftšic – Stach 2 (1790), s. 256–261.

také zastávat (správa zádušního a obročního jmění, náboženská výuka a dozor nad školou, chudinství, péče o nalezence). I když předchozí deskripce obsahu obou knih byla i na rozsah předkládané práce poněkud obšírná a úmorná, přišlo mi důležité ji sem zařadit jako doklad toho, že prezentovaný pohled na role duchovního správce není jen anachronismem historika, ale je doložitelný už z počátku dlouhého 19. století.

V Giftšicově knize, vydané necelých deset let po vyhlášení tolerančního patentu, příznačně rezonuje i vztah k povoleným vyznáním, pozoruhodný právě oficiálním akcentem na toleranci, poněkud státně paternalistickým dohledem nad duchovními povolených denominací, ale také vnímáním lehkovážných odpadlíků a sektářů.⁸⁸ Není to však jen absence soužití s příslušníky jiných křesťanských denominací, která obě knihy odlišuje, pozdější datum vydání umožnilo do překladu Giftšicovy práce zařadit odkazy na důležitá státní nařízení *in publico-ecclesiasticis*. Velmi charakteristický posun je i ve způsobu, jakým oba autoři kněze v duchovní správě nazývají – zatímco pro Jiljího Chládky je to „pastýř“ a svěřené duše jsou „jeho ovčičky“, pro Giftšice je nejfrekventovanějším označením „učitel náboženství.“ A i když oba vyzdvihují téměř stejné vlastnosti vnitřní i zevnitřní, které jsou důležité pro duchovního správce při jeho působení, zdá se, že každý z nich konečný smysl působení kněží viděl zcela jinak, jak ostatně výmluvně prozrazují zakončení jejich knih. Pro Jiljího Chládky je konečným smyslem kněžské práce spása duše a za ni prosí i v závěrečné modlitbě za čtenáře své knihy: *...dejž, aby tato má knížka užitečná byla pastýřům všechněm, kteříž ji čísti budou, i aby i to vše konali ochotně, což v ní najdou, neb takť se stane, že i někdy uzří tebe v té veliké slávě tvé a že vezmou neporušitelnou korunu slávy, kterouž si připravil těm, jenž věrně pracují pro Tebe.*⁸⁹ Vedle toho poslední řádky Giftšicova díla tvoří citát z 3. kapitoly Prvního listu sv. Pavla Korintským (1 Kor 3, 6–13), který uvádí slovy: *aby se totiž všickni za společné dělníky díla Božího a stavení náboženství pokládali...*⁹⁰

Není pochyb o tom, že se pohled na úlohu duchovního během desetileté vlády Josefa II. výrazně posunul, a bylo by zajímavé tento posun sledovat nejen na dalším materiálu, ale zejména na mladších pramenech podobného charakteru. Zdá se mi, že zatímco státem podporovaná vize kněžského působení se příliš nezměnila (o tom ostatně svědčí i dlouholeté používání obou příruček v jazykově českém prostředí), mezi klérem se postupně formovala snaha se vrátit k duchovním základům působení kleriků a do centra pozornosti kněží vrátit bohoslužby a udílení svátostí jako autentická setkání duše s Bohem. O tomto posunu by mohl svědčit nárůst asketické literatury v soudobých farních knihovnách, ale třeba i pastýřské listy biskupů⁹¹ či články na stranách Časopisu pro katolické duchovenstvo.

Zde například roku 1833 Vincenc Zahradník zprostředkoval obraz příkladného kněze z prvního pastýřského listu litoměřického biskupa Augustina Bartoloměje Hille, vydaného o rok dříve. Překladatel původní latinské předlohy smysl listu shrnul do pěti bodů. V prvním stanovil čtyři základní ctnosti, které má kněz pěstovat: pokoru, čistotu, střídmost a má se vyhýbat veškerému shromažďování mamonu a lakomství. Další zásadou je naplňování všech povinností jeho kněžského povolání: *se svatou jakous bázni a slušností oltářní službu vykonává, s touž svatou slušností, týmiž zbožnými city i ostatní tajemství víry, jmenovitě svátosti rozdává a kázání hlásat ne z železné jakés potřeby, ne z bázně trestu, nýbrž proto jedině, aby svědomí, aby povolání svému učinil dosti, aby nesmrtelné duše získal Bohu a nebi.*⁹² Třetí bod pak ukazuje na hluboké

⁸⁸ Tato oblast nemá nakonec ve struktuře práce svou vlastní kapitolu a byla zahrnuta do kapitoly III.G.

⁸⁹ Chládek 3 (1781), s. 90–91.

⁹⁰ Giftšic (1790), s. 261.

⁹¹ Práce zabývající se přímo pastýřskými listy královéhradeckých biskupů z let 1733–1830 bohužel pro takové bádání nepřinášají potřebné podklady (Doležalová (2017)).

⁹² Zahradník (1833), s. 34–35.

společenství kněze s Bohem skrze modlitbu (ta jest *nejrozkošnější kochání mysli jeho*) a asketická cvičení.

Ve čtvrtém zamyšlení rezonuje Giftšicův model – *kněz, živ jsa dle smyslu Kristova a církve jeho, pečlivě vzdělává rozum svůj a rozmnožuje nabytek vědomostí svých, vždy má na mysli vznešené povolání své, že od Boha za učitele všech ostatních lidí jest ustaven.*⁹³ Proto se má neustále vzdělávat – *rozkoš jeho jest čísti a opět čísti.* Konečně se má stát vzorem pro ostatní – *dobrovolně se chápá všeho, cožkoli jest slično a milostno, chvalno a poctivo.* Příkladem jeho dobré péče je fara i se svými obyvateli, v chování pak projevuje uměřenost, straní se zábav, lovu (*maje duše nesmrtné Kristu loviti, nechce loviti zvěře*), nehraje hazardní hry (*aby spolu drahého času nemařil*), nekonzumuje vybrané pochoutky (*neboť spanilejších radostí duchovních požívati uvykl*), straní se neslušných žertů (*neboť podle sv. Bernarda šašky toliko v ústech laika jsou šašky, v ústech ale kněze jsou pravé rouhání*).⁹⁴ Se světskými úředníky jedná uměřeně a vstřícně, vědom si však své důstojnosti. Jako pastýř duší má mít rád své farníky upřímnou láskou (ale méně než příbuzné), věnuje se dětem, sirotkům, vdovám, chudým a nuzným své kolatury.

Na stránkách Časopisu pro katolické duchovenstvo však rezonovaly i některé dílčí otázky, týkající se kněžského života či povinností duchovního správce samostatně – tak zde nalezneme rady novosvěcenci,⁹⁵ reflexe vztahující se k farnímu úřadování,⁹⁶ doporučení týkající se vzhledu klerika⁹⁷ a také diskusi, řešící vztah kněze k druhému pohlaví, která zde vypukla roku 1852.⁹⁸ Je to všem pouze jeden úhel pohledu, zcela jiný pak zprostředkují soudobé příručky církevního práva, které taxativně vyjmenovávají úřední pravomoc faráře, jeho práva i povinnosti. Mezi nimi najdeme i povinnost péče o vlastní osobu, která spočívala v sebevzdělávání, počestném způsobu zajišťování si prostředků k obživě a ochotném přijímání hostů.⁹⁹

Ustanovení pražského sněmu z roku 1860

Až změna politických poměrů po roce 1848 otevřela biskupům možnost svolat po dlouhých 255 letech církevní sněm, na němž se sešli zástupci všech čtyř diecézí české církevní provincie. Dokumenty, které z něj vzešly, se hned v první části věnují kněžskému stavu,¹⁰⁰ ale obsahují také kapitolu *De parochis*,¹⁰¹ která společně

⁹³ Zahradník (1833), s. 38.

⁹⁴ Zahradník (1833), s. 41.

⁹⁵ Krbec (1835) či Hnojek (1848).

⁹⁶ Pohan (1843), s. 332–334 píše, že farář byl nejvyšším rozhodnutím od 29. 11. a dvorským dekretem od 8. 12. 1829 prohlášen za veřejného a od státu zplnomocněného úředníka, neboť sám podřízenou farní osadu vede a je roven jiným úřadům, takže používá úřední pečeť (případně si ji má pořídit z kostelního jmění). Jsou mu svěřeny matriky, které jsou sice důležité, ale faráři nemusí skládat přísahu jako jiní úředníci listovní a kněhvedoucí. Jako úředník dostává státní nařízení, má klíč od zádušní pokladnice a bdí nad movitostí kostelní a má dohled při stavbě patronátní. Je prvním představeným ústavu školního a duchovním dozorcem jak školy, tak ústavu chudých a nalezců. Vystavuje potvrzení chudoby pro získání zaopatření, do nemocnice i na léky, stejně tak vede výkaz nalezců. Je mu podřízena čeleď kostelní a báby zkoušené, může zastupovat polního kaplana u vojska při obsluze církevní. Může si povolat farníky ke svému úřadu, a pokud neuposlechnou, má věc předat k vrchnostenskému úřadu. *Z toho zřejmě viděti, že pravomocnost pastýřská rozsáhlá a úřední účinkování duchovního správce mnohostranné jest. Proto také v zákoně úřadování duchovního pastýře výslovně farním úřadem se nazývá.*

⁹⁷ Jak se má kněz (1852).

⁹⁸ Dovoleno-li knězi (1852), Kněz a především (1852), Sdružení kněze (1852), Pohoršení (1852)

⁹⁹ O faráři podrobně Helfert (1845), s. 348–374, v této části i rozsáhlá pasáž o matrikách. Úvahy o povinnostech duchovního se týkají bohoslužby, vazby na státní úřady a rezidence v jeho farnosti a také vlastní osoby faráře (s. 366).

¹⁰⁰ Acta et decreta (1863), s. 1–34 obsahují titul I. De sacerdotio, podrobněji kapitola II. D.

¹⁰¹ Acta et decreta (1863), s. 219–225.

s následujícími věnovanými farářovým pomocníkům, farnímu konkursu a získávání beneficí tvoří závěr části šesté *De regimine ecclesiastico*. Sama pasáž věnovaná farářům začíná těmito slovy: „V pasení Pánova stádece zaujímají významné místo faráři, kteří povoláni k podílu na biskupově péči vykonávají pastorační službu vlastním jménem a úřadem tak, že především od nich mají věřící přijímat službu Božího slova a vysluhování svátostí. Pro závažnost služby, které se věnují dohlížejíce na spásu duší, a nepřetržitou přítomnost, kdy ve dne v noci bdí střežíce svatostánek a Pánovo stádece, zasluhují důkaz naší zvláštní lásky; proto je napomínáme jako nejdražší spolupracovníky naší pastorační péče a zapřísaháme je v Pánu, aby o břemenu na ně vloženém pečlivě rozvažovali a trvale pamětlivi svatých kánonů jakož i vlastní spásy své stádo střežili s největším vypětím sil, pásli je modlitbou, slovem a skutkem, řídili ho v pravdě a spravedlnosti. To aby se s Boží pomocí příznivě dařilo: mimo toho, co bylo na synodě o službě farářů jednotlivě vyloženo, v souladu s Pánovou vůlí soudíme, že je třeba nastínit závažnost některých povinností.“¹⁰²

Jako jedna z prvních obedientí duchovního správce tak byla znovu připomenuta rezidenční povinnost, která stanovila, že se děkan či farář nemají vzdalovat ze své kolatury na více než tři dny bez vědomí vikáře. K nepřítomnosti trvající déle než šest dní pak bylo zapotřebí souhlasu biskupského úřadu.¹⁰³ „Farář by měl počestností mravů a jasným životem věřícím sobě svěřeným ukazovat ještě znamenitější cestu, přesto jako pastýř bdící a trvale horlivý nadto nepostrádá i jiné prostředky, aby stádo sobě svěřené ochránil před škodami a dovedl ho na svěží pastviny. Je zjevné, že se lidský rod náchylný k záhubě obvykle snadno střemhlav řítí do hříchu, a pokud duchovní péče se zlu nepostaví do cesty, zvolna se vplíží náhoda špatných mravů.“

Proto uchvácený touhou po nesmrtelných a samotnou Kristovou krví vykoupených duších, do všech údů Kristových jako svatý Pavel ať nešetří povzbuzením, napomenutím, ano i hrozbami a usvědčováním ze lži – při posilování slabých, umírňováním opovážlivých a napřímováním těch, kteří padli. Co se týká apoštolského příkazu ohledně umírněnosti,¹⁰⁴ zdrží se líbivých slov, bude jednat s veškerou mírností a trpělivostí, jakožto služebník Páně nebude vyvolávat sváry, ale s klidem, chápavě, trpělivě a umírněně napomene ty, kdo odporují pravdě. V horlivosti při této laskavé otcovské péči, při níž nemůže chybět nadšení ani rozvaha, se tak s blahodárnou Boží pomocí vyhne jejímu zneužití, nesníží se k neslušným popěvkům, ohavným mravům, návštěvám nevěstinců, cizoložství, konkubinátu a ke všemu nečistému. Bude se statečně bránit proti těmto výpadům špatnosti zvrácených lidí, proti kvůli věrolomnosti stále těžšímu břemenu špatných příkladů nejen odstraněním pohoršení, ale také jeho nejtrpčích zdrojů.

Neboť ovšem mírnější prostředky nemají takový úspěch, než aby se pomocí veřejné autority zabránilo jakémukoli veřejnému zlu a hrozbě velké duchovní škody, proto ať farář s Božím vnuknutím rozváží, zda má uplatnit účinnou podporu světského ramene; a jestliže ho povolal na pomoc, ať je vždy pamětliv, aby takovýto prostředek byl užít k povznesení, nikoli sražení věřících. Pokud se jeví, že je potřeba vůči někomu z věřících použít církevní tresty, záležitost bude předána biskupovi, jehož právem je přísně vykonávat tuto vnější jurisdikci, nebo její výkon svěřit někomu jinému.“¹⁰⁵

¹⁰² Acta et decreta (1863), s. 219, za překlad děkuji Mgr. Tomáši Sedoníkovi.

¹⁰³ Zde se nachází odkaz přímo na usnesení tridentského koncilu, Dekret o reformě, hlava 2., a 23. zasedání, Dekret o reformě, hlava 1.

¹⁰⁴ Mínen je 2 Tim 2, 23–24: *Nepouštěj se do hloupých sporů, v jakých si libují nepoučení lidé; víš, že vedou jen k hádkám. Služebník Kristův se nemá hádat, nýbrž má být laskavý ke všem, schopný učit a být trpělivý.*

¹⁰⁵ Acta et decreta (1863), s. 220–221, za překlad děkuji Mgr. Tomáši Sedoníkovi.

Ovšem mimo těchto krajních a ofenzivních prostředků má farář s laskavostí poučovat děti, ať poslouchají rodiče, dospívající, ať navštěvují bohoslužby a rodičové ať vyučují své děti a „všichni tak den za dnem stoupají ke svatosti Božího domu“. Protože mu církev klade na srdce péči o chudé a sirotky,¹⁰⁶ měl by participovat na zakládání a rozvoji různých dobročinných a charitativních institucí (*institutum charitatis, institutum papuperibus iuvandis destinatum*).¹⁰⁷ Další odstavce pak duchovním správcům doporučují obnovu kdysi zrušených bratrstev (*confraternitates*) a zbožných spolků (*piae sodalitates*), které by měly být schválené buď Svatým stolcem či místním biskupem.¹⁰⁸ I když je pomocníkům faráře věnována ještě následující kapitola, tak se zde objevuje ustanovení, že faráři jsou podřízeni všichni duchovní, kteří se v jeho kolatuře zdržují, a proto by se klerikové či kněží – deficienti měli po svém příjezdu do osmi dnů ohlásit na farním úřadu. Po té se ustanovení zmíněné kapitoly věnuje též farním služebníkům a ministrantům. Poslední odstavce věnovaný péči o farní archiv byl již připomenut na jiném místě.¹⁰⁹

Další postřehy k vlastnostem a působení duchovního správce na konci sledovaného období

Vydáním nařízení pražského sněmu ovšem diskuze o povaze farářského úřadu i nutných předpokladech kandidátů nekončí. Částečně ještě rezonuje v synodách jednotlivých diecézí, byť zrovna v případě diecéze královéhradecké se text ustanovení jediné zdejší synody roli duchovních správců nevěnuje a přichází pouze s pravidly pro farní konkurs.¹¹⁰ Z královéhradecké diecéze však pochází příspěvek hořického děkana a vikáře Bohumila Hakla, který vznikl jako odpověď na I. zadání vikariátní konference roku 1889: *Nepřátelé svatého náboženství dobře vědí, proč jim, aby nekalého cíle dosáhli, nezbytno jest, připravit kněze o důvěru lidu, kteráž je klíčem ku srdci věřících a na níž spočívá zdárné působení jeho. Jak tedy třeba knězi zachovati se za naší doby, aby ku svatému úřadu svému potřebné důvěry nepozbyl?* Poměrně rozsáhlou Haklovu odpověď na dané téma je možné shrnout do těchto základních kvalit: horlivost, přesvědčení, čistota, pravdomluvnost, neziskuchtivost, důslednost v jednání, štedrost k chudým, opatrnost v kázání a komunikaci a také vedení příkladné domácnosti.¹¹¹

Zdá se, že většina požadavků na kněze přetrvala i v pozměněné situaci na sklonku 19. století, kdy se znovu apeluje na zprostředkovatelskou roli duchovního mezi farníky a Bohem, proto má být horlivým a přesvědčeným pastýřem duší a stát na straně pravdy. Bohumil Hakl důrazně odmítá lakomství a ziskuchtivost kleriků, naopak duchovní by měl preferovat chudé a potřebné, k nimž má být štedrý. Jedna z evangelních rad – čistota – je jím pojímána nejen jako celibát, ale také jako jednota slov a skutků. Spíše než odpověď signalizuje změnu atmosféry ve společnosti sama otázka, která chování a jednání kněze dává do přímé souvislosti s jeho důvěryhodností.

Atmosféra určitého ohrožení se objevuje i v dalších člancích z poslední třetiny 19. století, například František Rošický, farář v Košticích, v článku o vědeckém vzdělání kněze (vzniklém taky pro účel vikariátní konference), doporučuje spolubratřím vzdělávat se nejen v teologii, ale i v přírodních vědách, aby získali dostatečné argumenty proti zastáncům Darwinovy teorie a aby dali do souladu biblické líčení

¹⁰⁶ Zde je odkaz na Ž 10, 14: *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor.*

¹⁰⁷ Acta et decreta (1863), s. 222, má je *in genere zelum eorum inflammet caritas, informet prudentia, firmet constantia.*

¹⁰⁸ Další ustanovení týkající se bratrstev budou připomenuty v kapitole III.F.

¹⁰⁹ Acta et decreta (1863), s. 225, podrobněji viz kapitola II.A.

¹¹⁰ Statuta primae Synodi (1864), s. 55–58.

¹¹¹ Hakl (1889), s. 522–524, součástí jeho článku je i II. konferenční otázka v diecézi královéhradecké týkající se zvyků a mravů křesťanských – součástí odpovědi je výčet 37 různých křesťanských obyčejů.

vzniku života s vědeckými poznatky, neboť *kněz naší doby má ještě i jinou úlohu. Má být nejen zvěstovatelem míru, ale i bojovníkem Kristovým, ustanoveným k obhájení pravdy Bohem zjevené. A tu mu jest zápasiti s četnými a mocnými nepřáteli.*¹¹²

Kromě časopiseckých článků, které odrážejí často jen některou stranu farářské existence,¹¹³ je třeba připojit i pohled učebnice pastorální teologie a příruček pro správné úřadování duchovních správců. Učebná kniha bohosloví pastýřského Antonína Skočdopole přináší přehled farních práv ze zákona a z obyčeje, zmiňuje povinnost rezidence i podřízenost všech kněží v kolatuře faráři. Za *podmínky zdárného působení pastýřského* autor pokládá *1. pevnou ctnost, ryzou nábožnost a neúhonný a příkladný život kněze. 2. Dále je nutné, aby duchovní správce a vůdce lidu měl ty vědomosti, kterých plodné pastýřské působení a správné úřadování nezbytně žádá, nad to pak ještě vědomostí třídám vzdělaným vůbec náležitě, jakož i vědomosti, pro kteréž by mohl osadníkům svým v důležitostech a potřebách časných rádcem a pomocníkem býti. Nezbytně potřebná je 3. znalost obecné přirozenosti lidské i 4. znalost své farní osady a potřebné vnímání ducha doby.* Následující oddíly jsou pak věnovány i *společenskému obcování duchovního správce a vztahu farníků k duchovnímu správci i vždy potřebné dobré shodě farního kněžstva s osobami závažnými.* Obecně míněné kapitoly věnované *pastýřské horlivosti a opatrnosti* jsou následovány i zcela konkrétními *pravidly opatrnosti při domluvě a pastýřském pokárání i zvláštními prostředky k buzení katolické uvědomělosti a horlivosti věřících, za co autor považuje dobrou četbu, mimořádné pobožnosti, domácí missie, církevní bratrstva čili nábožné jednoty a spolky.*¹¹⁴

Oproti tomu příručky poskytující informace o povinnostech kněze v úředních záležitostech se tématu ideálního kněze nevěnují a zmiňují jen to, co má vztah ke správním záležitostem. Klement Borový tak dává například obecný požadavek na vzhled kněze, protože *kněz katolický dle povolání svého náleží ku vzdělaným občanům a sice k nejpřednější jejich třídě. Z té příčiny jest žádoucno, aby netoliko vědomostmi svými, ale též uhlazeností zevnějšího chování svého nad jiné vynikal a takto zjednav sobě půvabem ušlechtilých mravů svých všudy volného přístupu odtud jak jen možná kořistil pro blahodárné vykonávání duchovního úřadu svého.*¹¹⁵ A navazuje hned v úvodu na nutnost čistého, slušného a upraveného oděvu,¹¹⁶ poté se zabývá pravidly pro kněze ve společnosti, ale pouze z hlediska úřední povinnosti.¹¹⁷ Zároveň vyzývá duchovní, aby se účastnili spolkového života, protože *doba naše je doba spolčovací.*¹¹⁸ Domnívá se, že knězi není vyhrazena jen kazatelna, jak to bylo dříve, ale měl by se

¹¹² Rošický (1875), s. 25. Na konci článku si autor stěžuje na úpadek vikariátních knihoven a nezáměr o Časopis katolického duchovenstva a knihy, vydávané Dědictvím sv. Prokopa.

¹¹³ Pozoruhodným textem v této souvislosti je například článek Sedlák (1883), který reflektuje množství kancelářských povinností duchovních správců – podrobněji viz kapitola III.J.

¹¹⁴ Skočdopole (1905), s. 43–64.

¹¹⁵ Borový (1879), s. 1.

¹¹⁶ Borový (1879), s. 1–2. Tento oděv se v druhé polovině 19. století skládal z kleriky, která byla nutným základem i pod liturgickým oblečením. V ostatních případech (účast na procesí, při úřadování) ji měl doplnit pláštíkem talárovým. Při jednáních s nadřízenými církevními a světskými úřady bylo třeba nosit kleriku vždy, ve zdůvodněných případech jej kněz mohl nahradit klerikálním kabátem, k jehož užívání svolil pražský sněm. V oblasti krku měl mít duchovní kolárek, který je u farářů černý, doplněný bílým lněným límečkem. Obligatorní součástí vzhledu duchovního měla být tonsura, zároveň měl být hladce oholen, což patří k *úpravnému zevnějšku kněze katolického*. Pokud kněz používal oděv laický, tak měl mít podle pražského sněmu svrchní oblečení (klobouk, kabát, vestu, spodky) v barvě černé nebo tmavé. Světlé barvy nebyly vhodné, stejně jako přílišná péče o módní vlivy či naopak zanedbávání oblečení.

¹¹⁷ Borový (1879), s. 9–10. Takže zmiňuje pouze nutné zdvořilostní návštěvy faráře při příchodu do nového působiště (biskupský vikář, patron či patronátní komisař, osobnosti okresního a obecního formátu – hejtman, soudce, starosta, řídící apod.)

¹¹⁸ Borový (1879), s. 10.

angažovat v zakládání a podpoře katolických spolků a účastnit příhodných společenských akcí, vždy ale tak, aby zachovával důstojnost svého úřadu.¹¹⁹

Ani Jan Křtitel Pauly se nevěnuje duchovnímu stavu z hlediska požadavků na jeho charakter, morálních a volních vlastností. Podmínky pro vstup do tohoto stavu popisuje následovně: *platně ... může se státi toliko muž pokřtěný, živý, který naprostého odporu proti svému přijetí ve stav duchovní neklade. Aby však někdo nejen platně, nýbrž i dovoleně členem stavu duchovního se stal, nutno jest zachovati určité předpisy a nařízení sv. církve, a to nejen vzhledem k tomu, který svěcení přijímá, nýbrž i vzhledem k tomu, který svěcení udílí.*¹²⁰ Následně řeší správní a soudní moc duchovního správce, přesněji vymezuje, kdo podléhá k jeho pravomoci ve třech několikrát zmíněných úřadech – učitelském, kněžském a královském, tento pohled je ale právní a úřední.¹²¹

I poslední třetina 19. století a první dvě desetiletí století následujícího ukazují zásadní změny v pojmání role duchovního správce. Signalizuje to ostatně i termín, nejčastěji užívaný pro jeho označení – místo pastýř či učitel duchovní, s nímž jsme se potkali na počátku dlouhého století, se běžně používá kněz, případně kaplan, farář, katecheta, jde-li o to, zdůraznit jeho funkci a zodpovědnost. Mizí i nadšení kněží pro obrození českého jazyka, vědy a společnosti, které je silně přítomné v první polovině 19. století,¹²² částečně nepochybně proto, že tehdejší česká národní společnost vykročila jiným směrem. Svou roli sehrála i přímá provázanost státu a církve a postupná ztráta těchto leckdy svazujících jistot, dále nárůst státem tolerované sekularizace společnosti, včetně likvidace vlivu církve ve školství. Kněžím zůstává až do konce popisovaného období tradiční úcta, která je narušována spíše excesy, zároveň mu však vyrůstá často nepřátelsky naladěná konkurence na poli místních elit. Z dnešního pohledu se jeví, že církev opožděně zareagovala na jevy moderní společnosti – zájmovou a spolkovou činnost, sekulární školství, nárůst dělnictva, ale z dobových pramenů se zdá, že spíše než by zmíněné jevy opominula, zvolila nepřilíh úspěšnou strategii obrany starých práv a stávajících pořádků. Kněží se tak v posledních desetiletích 19. století dostávali spíše do defenzivy a otázka po smyslu a autenticitě povolání každého z nich se stávala stále privátnější záležitostí.

EXEMPLUM:

Pěčínský farář P. Josef Hulata (* 4. 12. 1824 Pardubice, + 30. 6. 1910 Žamberk)

Josef Hulata byl vysvěcen na kněze 25. července 1850 jako pětadvacetiletý, jak bylo tehdy zvykem, dvacet let kaplanoval na mnohých místech diecéze,¹²³ což jeden z jeho výrazných následovníků Alois Stanislav Novák komentoval v pamětní knize

¹¹⁹ Borový (1879), s. 9–11.

¹²⁰ Pauly (1902), s. 22–23.

¹²¹ Pauly (1902), s. 58–63, na následujících stranách se popisují administrátoři, kaplani, kooperátoři a pomocní kněží.

¹²² Havlíček Borovský (1949), s. 25: *Známa věc jest, že naše duchovenstvo katolické bylo vždycky nejhlavnější silou českého vlastenectví, ba může se zrovna říci bez pochybnosti, že vlastně duchovenstvo katolické bylo počátkem a zakladatelem celého našeho vlastenectví.* V předchozím textu jsem se mu nevěnovala, neboť doklady o něm – jak v normálních, tak i v písemnostech farních archivů – nejsou. Ale stačí se jen začíst do dobových českých periodik, věnovat pozornost čtenářským společnostem a je zřejmé, kolik duchovních mělo podíl na úspěchu českého národního obrození. Ostatně i skutečnost, že roku 1828 začal vycházet Časopis pro katolické duchovenstvo, (od počátku tištěný humanistickým písmem), svědčí ve prospěch úlohy katolických kněží při konstituování moderního českého národa.

¹²³ Celkem vystřídal deset českých farností a jednu německou v oblasti Pardubicka, Orlických hor a podhůří, zdá se, že výrazný vztah navázal s obyvateli Chocně, protože mu bylo uděleno čestné občanství, sám odchod hodnotí jako důsledek intrik a udavačství (Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 301). Naposledy kaplanoval dva roky v České Skalici, kde patrně získal kladný vztah k zahradničení, zejména pěstování jirín.

Portrét Josefa Hulaty,
pěčínského faráře v letech 1870–1893
(Soukromá sbírka Ing. Jana Dvořáka)

slovy: *Mnoho míst nesvědčí nikdy o stálosti a ucelenosti povahy.*¹²⁴ Do nebohaté pěčínské kolatury pod patronátem náboženské matice se odstěhoval v únoru 1870 a instalován byl během zdejší poutní slavnosti 24. června 1870 tehdejším vikářem Antonínem Buchtelem.¹²⁵ Ve své první farnosti vydržel dlouhých dvacet tři let, kdy se nakonec v roce 1893 rozhodl odejít kvůli narůstajícím neshodám v kolatuře na uvolněnou faru do Všestar u Hradce Králové.¹²⁶ Zde působil dalších patnáct let a po svém penzionování 1. května 1908 odešel na faru do Žamberka, kde také zemřel. Navzdory střetům, kvůli nimž Pěčín opustil, se zde nechal 4. července 1910 pohřbít.¹²⁷

Různé aspekty pěčínského působení Josefa Hulaty lze přiblížit i při relativním nedostatku písemných pramenů – až na několik osobních dopisů nemáme dochovány žádné ego-dokumenty, úřední korespondence a z části i jím vedené úřední knihy jsou rozptýleny.¹²⁸ Zatímco on sám zapisoval do pamětní knihy farnosti poměrně stručně,

¹²⁴ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 301 (Za zpřístupnění farních písemností z Rokyticka a Žamberka vděčí Bc. Petru Hudouškoví a Mgr. Wieslawu Kalembovi).

¹²⁵ Antonín Buchtel (1804–1882) byl dlouholetým a významným letohradským farářem a vikářem, mj. v roce 1838 administroval i pěčínskou kolaturu. Angažoval se v charitativních a vzdělávacích záležitostech, známou byla jeho láska k hudbě, nejenže skládal, ale svou rozsáhlou sbírku hudebních nástrojů věnoval tehdejšímu Muzeu Království českého (SOkA UO, FÚ Letohrad (neinv.), Korespondence ohledně daru muzeu a soupis nástrojů, 1872–1875).

¹²⁶ V pamětní knize všestarské farnosti, do níž Josef Hulata nezapísal, je pozdější – nepříliš lichotivá – charakteristika: *P. Josef Hulata..... nezanechal zde na památku kromě své podobizny ničeho – ale spíše bylo vše po něm v špatném stavu a špatná pověst po něm zde zůstala* (Depozitář BK HK, FÚ Všestary, Pamětní kniha II, 1845–1970, f. 59r).

¹²⁷ Pohřbu Hulaty se účastnilo pěčínské zastupitelstvo, protože *zasloužil se o pokrok v obci*. Bývalý pěčínský kněz na obec taky nezanevřel, odkázal obci 100 korun, které byly 1911 rozdány místním chudým, a 200 K na nadaci, z níž se měla každoročně platit štedrovečerní nadílka pro chudé děti. (SOkA RK, AO Pěčín, kt. č. 231, inv. č. 1, Kronika obce, 1899–1929, s. 65).

¹²⁸ V SOkA RK lze Hulatův rukopis identifikovat ve funkčních knihách a ohláškách bohoslužeb, jsou zde i účetní knihy a podací protokoly, SOA Zámorsk pak uchovává příslušné matriky. V depozitářích biskupství se nachází z období Hulatovy přítomnosti ordinariátní listy, dále pamětní kniha, ohlášky

jeho nástupci jej vidí dosti kriticky a jeho působení glosují četnými sžiravými poznámkami. Podobně nelichotivý obraz podává také kronika školy, dochovaná až od roku 1886,¹²⁹ tedy z doby, kdy spory mezi farářem a řídícím učitelem pomalu propukaly. Jako další doplňující prameny pak lze zmínit písemnosti nadřízených církevních i státních úřadů,¹³⁰ ale také texty Hulatových současníků a pamětníků, z nichž některé vyšly tiskem.¹³¹ Přes všechna desideria lze usilovat o rekonstrukci role Josefa Hulaty jak z perspektivy farnosti a práce odvedené na poli církevním, tak ve vztahu k peččinské komunitě, která za jeho působení byla alespoň „papírově“ katolická.¹³² Je možné se pokusit alespoň základními tahy načrtnout jeho osobnostní rysy a zájmy, jeho sociální kontakty a postavení v kněžské společnosti i mezi elitami v širším okolí.

Ze stránek pamětní knihy lze poměrně snadno zjistit, jak Josef Hulata spravoval svěřené záduší i obročí po materiální stránce. Přišel po častém střídání kněží a fyzický stav kostela a fary nebyl dobrý, jak sám píše: *Když jsem 23. února 1870 co nově ustanovený farář do Pěčína zavítal, zhrozil jsem se té ukrutné spousty jak v kostele, tak i na faře a chtěl jsem ihned rezignovati. Povzbuzen však z vyšších míst, že beztoho asi za 3 roky nejděle se dostanu jinam, opravil jsem ze svého aspoň ložnici a hostinský pokoj, aby na mne nepršelo a aby myši na mne trupel ze stropu neházely. Roku 1875 jsem zažádal o jednu faru v kraji, a když jsem ji neobdržel, rmoutilo mne to a umínil jsem sobě, že nikam více žádati nebudu. Počal jsem tedy faru opravovat.*¹³³ Dále se snažil o opravy kostela, kde nejprve nechal opravit sanktusník a o dva roky později velkou věž, v témže roce 1877 se také spravovala střecha kostela, fary a kůlny. Zároveň vylepšoval i farní obydlí: *opravy v pokojích a čeledníku atd. nákladem 180 zl. provedl jsem sám, aniž bych mimo 24 zl. za podlahu do kuchyně byl od náboženské matice co obdržel.*¹³⁴

V osmdesátých letech 19. století pokračoval Josef Hulata dílčími adaptacemi jak fary (nový záchod), tak kostela (nová okna, vydláždění, výmalba, nové schody a kruchta, nové podlahy a hromosvod), zároveň se mu podařilo zařídit obílení kostela a

snoubenců a sňubní protokoly, zčásti katecheze, persoluční kniha, inventáře, evidence bratrstva a něco úřední korespondence, v soukromém držení pak torza přijaté korespondence, účetních příloh a periodik (Nedělní listy a Pokrok) z 70. a 80. let 19. století.

¹²⁹ SOKA RK, Obecná škola Pěčín, kt. č. 645, inv. č. 1, Kronika obecní školy, 1886–1898, p. 84. Bohužel starší školní kronika se nedochovala, ač ji pisatelé zmiňují, a tak předchozí možné animozity není možné zdokumentovat, a to ani ze strany obce, protože rovněž zde nejsou dochovány pamětní záznamy (ani další vhodné prameny) z 19. století.

¹³⁰ Osobní spis Josefa Hulaty se nepodařilo dohledat ani ve fondu konzistoře v SOKA HK, ani dle sdělení biskupského archiváře Mgr. Ladislava Holoubka v biskupském archivu. Drobné zmínky je možné najít ve fondu Okresní úřad Žamberk.

¹³¹ Drobnosti o přítomnosti Hulaty v Žamberku a vzájemných návštěvách lze najít v poznámkách Karla Chotovského (Depozitář BK HK (neinv.), Chotovský Karel, Zápisník příjmů a vydání, 1876–1884) a osobních fondech Eduarda Alberta (Městské muzeum Žamberk a SOKA UO, ve fondu LA PNP se dle laskavého sdělení PhDr. Heleny Kokešové, Ph.D. z 23. 7. 2019 korespondence s Hulatou nenachází). Vzpomínky na Hulatu publikoval v peččinském farním věstníku na začátku 30. let 20. století Alois Stanislav Novák, další upomínku bylo možné najít v roce 1941 v žamberském listu Naše zájmy, ovšem bez autorství, jediným vodítkem může být pisatelova vzpomínka na pohřeb Eduarda Alberta na konci září roku 1900. Mohlo se tak jednat o peččinského učitele Jana Krčmáře, který sem nastoupil právě v tomto roce a jehož celoživotní zábavou bylo sepisování kronik školních i obecních. V roce 1936 také vydal historicko-vlastivědný popis obce, dále přispěl i do vlastivědného popisu Žambersko, vydaného roku 1933.

¹³² Podle Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Výtah z matrik, 1889–1909, se první nekatolíci evidovaní v Pěčíně objevili až v roce 1903, konkubinát vykázal kněz poprvé v roce 1899. V Hulatově době byla početná farnost o 12 až 13 stovkách obyvatel evidována jako čistě katolická.

¹³³ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 355.

¹³⁴ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 355.

natření malé i velké věže šedou barvou. Zásadní úpravy dokázal zafinancovat z větší části z náboženské matice. Zaměřil se i na vylepšení a rozhojnění mobiliáře kostela – pořídil nový oltářní obraz sv. Jana Křtitele, křížovou cestu, lustr, skříň do sakristie a nezanedbal ani opravy parament, a to vše vzhledem k nevelkému zabezpečení kostela veřejným patronem dokázal vybrat ve sbírkách nebo získat odkazem od farníků. Zbytek doplácel ze svého majetku, což neopomněl podotknout v poznámkách v pamětní knize. Pilně opravoval i počátkem 90. letech 19. století a nezdá se, že ve svých plánech počítal se změnou kolatury.¹³⁵

Na konci svých stavebních zápisků ještě zanechal doporučení svému nástupci: *Těž nechť hned žádá o pořízení nové skříňe pro archiv farní, neb tento jest ještě předpotopní, kde nebyly fary ještě kanceláři.*¹³⁶ Nejenže tato poznámka vypovídá o pocitu narůstající úřední práce duchovních, ale obrací pozornost k tomu, jaký byl Josef Hulata úředník. Zatímco po stránce správy svěřených budov se zdá, že je předal v udržovaném a vylepšeném stavu, novou archivní skříň nepovažoval za svou prioritu. Vzhledem k torzálnímu dochování farní korespondence lze usuzovat na úřednické aktivity z farních knih, které vedl dle nařízení (matriky a příslušné podklady, mešní agendu, účty i evidenci korespondence),¹³⁷ avšak se v ní nerealizoval, na rozdíl od svého předchůdce Karla Gerstnera, který za svého tříletého pobytu popsal z větší části dvě pamětní knihy a zavedl mnohé evidence,¹³⁸ či nástupců,¹³⁹ kteří zaplnili podací protokoly mnohými stížnostmi nadřízeným úřadům.

Také způsob vyplňování pamětní knihy svědčí o jeho vztahu k úřední agendě, neboť popisoval povětšinou jen zásadní věci – vepsal svůj krátký životopis,¹⁴⁰ zaznamenal opravy budov a připojil zápisky o počasí a přírodě. Oproti jiným si na své farníky mnoho nestěžuje, pouze ve speciální části knihy o charakteru Pěčínských přidává několik znechucených poznámek o zlodějích a alkoholicích, ovšem příčinu vidí v chudobě zdejších obyvatel.¹⁴¹ Teprve ke konci svého působení si na stránkách stěžuje na štvavý postoj učitelstva, zejména řídicího učitele, který má vliv na obecní zastupitelstvo.¹⁴² Je však neúnavným (a vtipným) glosátorem záznamů svých předchůdců, zejména rozvláčeného Karla Gerstnera, který vedle neocenitelných záznamů o historii a topografii lokality dokázal i svůj životopis uplatnit na téměř čtyřiceti stranách již zmiňované pamětní knihy.¹⁴³

Na základě dochovaných dokumentů farního archivu se jeví, že farář Josef Hulata mnohé záležitosti dokázal řešit váhou své autority a kontaktů.¹⁴⁴ Příkladem může

¹³⁵ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 356.

¹³⁶ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 357.

¹³⁷ Nadační agenda je celkově dochována pouze torzovitě.

¹³⁸ Jednalo se vedle obecně vedených evidencí svátostí o pamětní zápisy, chudinství, zpětné rejstříky církevních i světských nařízení.

¹³⁹ Za zmínku stojí zejména Augustin Kristián v letech 1911–1914 a František Herman v letech 1915–1920.

¹⁴⁰ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 301–302.

¹⁴¹ *Uvádím jen, že v roce 1871 ukradly pěčínské ovečky celý zádušní les (kněžství), a proto jich bylo 23 peněžitou pokutou potrestáno. Pakli se v okolí něco ztratí, zajisté četnictvo krádež nejdříve v Pěčíně hledá. Během roků 1870–1872 bylo 9 osadníků pěčínských pro zločin krádeže kratší neb delší čas uvězněno. V roce 1872 zemřeli 3 delirio potatorum. Vojáka zde ustavičně vidět, který exekuci vymáhá nezaplacené daně. Pomluva častá, nadávky, pranice, a z toho pocházející soudy jsou v Pěčíně ustavičně na daném pořádku. K dokladu toho všeho mohl bych též jména připojiti; avšak drže se zásady „nomina sunt odiosa“ udávám jen všeobecně k poučení svých nástupců, jak Pěčín skutečně jest a že tedy velice by chyboval, kdo by z plného chrámu zbožnost a ctnost kolatury posuzovati chtěl. „Experto crede...“ (Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 708).*

¹⁴² Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 98, a to v roce 1890.

¹⁴³ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 252–288.

¹⁴⁴ SOKA RK, FÚ Pěčín, kn. č. 232, inv. č. 13a, Podací protokol, 1874–1912.

být to, jak reagoval na existenci spiritismu ve farnosti. Nevyhledával pomoc u vyšších úřadů – alespoň o tom nesvědčí podací protokoly,¹⁴⁵ jakákoliv zmínka absentuje i v pamětní knize. To, že tuto situaci musel řešit, dokazují pouze dvě zmínky ve funkční knize, kdy 3. neděli adventní v roce 1899 kázal *O spiritismu, zdali vyznavači jeho jsou katoličtí křesťané*, a patrně ještě v následujícím roce situaci reflektoval homilií *Kdo jest kacír* (16. února 1890).¹⁴⁶ O tom, že náboženské poměry nebyly ideální, svědčí tedy až záznamy politických úřadů, které (stejně jako církevní) postihovaly spiritismus zákazy. V roce 1890 žamberský okresní hejtman totiž žádal biskupskou konzistoř v Hradci Králové, aby udělila vyznamenání pečínskému faráři Hulatovi: *P. Hulata má největší zásluhu na tom, že spiritismus, který v kolatuře Pěčín své síť rozprostíral, byl uveden téměř ve sklíčenost. Ve stejném listě ovšem také uvádí, že o nějakém rozředění spiritistické sekty v Pěčíně a okolí nemůže být řeči.*¹⁴⁷

Řešené ovšem nastoluje otázku po farářově práci pro farnost a po jeho úsilí o prohloubení víry, věroučných znalostí a vědomí příslušnosti ke katolické církvi u jeho farníků. Z dobově propagovaných aktivit využil vlastně jen jednu. V roce 1877 zakládá růžencové bratrstvo, jehož členstvo čítalo kolem 70 osob,¹⁴⁸ ovšem úředního schválení od konzistoře došlo až v roce 1886, takže muselo dojít k obnovení spolku.¹⁴⁹ Sám Hulata popisuje *úmysl v našich těžkých časech nevěry zříditi spolek, který by účastníkům společnou modlitbou a jiným dobrým příkladem prospíval.*¹⁵⁰ Zatímco zpočátku spolek dostal proklamovanému účelu, časem angažovanost jeho členů slábla. V roce 1884 tak *počala chladnost se louditi mezi členy a starosta [bratrstva] Antonín Divíšek velmi liknavě svůj úřad zastával, modlí se sv. Růženec s bratrstvem farář sám, a hned byla pozorována větší horlivost a četnější návštěva.*¹⁵¹ Bohužel ani tato snaha a obnova spolku po úředním schválení v roce 1886 nový impuls nepřinesla a poslední záznam z roku 1889 o útlumu činnosti na minimum pobožností jen předznamenává jeho zánik po odchodu P. Hulaty z farnosti.¹⁵²

Ze záznamů pamětní knihy nevyplývá, že by na poli náboženském volil ještě jiné v té době využívané způsoby prohloubení náboženského citění farnosti, nemáme doklady, že by organizoval lidové misie, poutě, vydával modlitby či zavedl speciální pobožnosti.¹⁵³ Podle funkční knihy i ohlášek bohoslužeb Hulata plnil své kněžské povinnosti odpovědně, ovšem pozdější vzpomínka ukazuje, že těžiště jeho zájmu neleželo v liturgii či náboženské edukaci: *Farář Hulata vychoval v Pěčíně celou mysliveckou generaci. Puška byla jeho zamilovaným předmětem. Sotva ukončil v kostele bohoslužebný obřad, vycházel se psem Babčou a se svými důvěrníky do polí a lesů.*¹⁵⁴ I

¹⁴⁵ SOKA RK, FÚ Pěčín, kn. č. 231, inv. č. 13, Podací protokol, 1844–1874; kn. č. 232, inv. č. 13a, Podací protokol, 1874–1912.

¹⁴⁶ SOKA RK, FÚ Pěčín, kt. č. 340, inv. č. 7, Pořad bohoslužeb, 1879–1903.

¹⁴⁷ SOKA ÚO, OkÚ Žamberk, kt. č. 13, Presidiální spisy (1890), Praes 146/1890.

¹⁴⁸ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 96.

¹⁴⁹ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Kniha bratrstva sv. růžence, (1876) 1877–1893, což patrně také svědčí o Hulatově přístupu k vyřizování úřední agendy.

¹⁵⁰ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Kniha bratrstva sv. růžence, (1876) 1877–1893, s. 79.

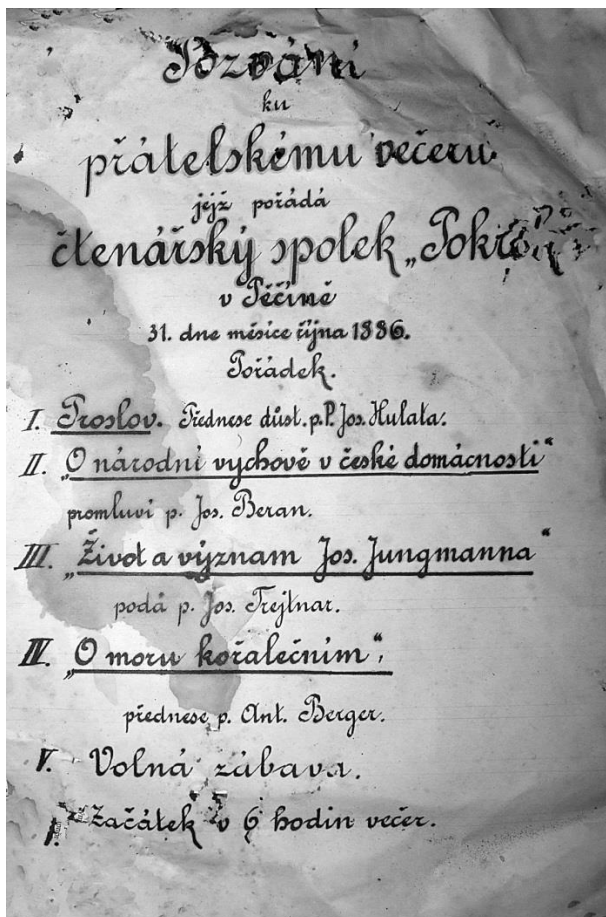
¹⁵¹ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Kniha bratrstva sv. růžence, (1876) 1877–1893, s. 79.

¹⁵² Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Kniha bratrstva sv. růžence, (1876) 1877–1889, s. 83 a 15, kde jsou nově přichozí členky zaznamenány k začátku roku 1893. O obnovu katolické spolkové činnosti se více pokusil až Alois Stanislav Novák v době první republiky.

¹⁵³ V Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, s. 94 se objevují povzdechy na pronikání nové ideologie. Příkladem jsou spisy Alfonse Ferdinanda Šťastného (1831–1913, jenž je vnímán jako zakladatel českého agrárního hnutí, ale také ateismu), *které docházejí rozšíření, ale jdou proti církvi.*

¹⁵⁴ Na pečínské faře. Naše zájmy XVII, 1941, č. 13–14, 5. 4. 1941, s. 2.

když vezmeme v potaz vzpomínkový optimismus pisatele po šesti desetiletích, který ve svém článku akcentoval farářův význam pro popularitu obce, Hulata své úsilí orientoval jinak než do prohloubení náboženského života pečínské kolatury. Záznamy z oprav kostela a fary prokládá Josef Hulata v pamětní knize zprávami o počasí a jeho nepřízni, což svědčí o jeho zálibě v zahradničení a zčásti hospodaření, ale i o sepětí s venkovským zázemím, pro nějž dlouhodobé přírodní výkyvy či nemoci lidí a dobytka měly dalekosáhlé důsledky v podobě neúrody a nouze.¹⁵⁵

Pozvánka
na přednáškový podvečer
Čtenářského spolku Pokrok
dne 31. října 1886
(Depozitář BK HK, FÚ Pěčín
(neinv.), Torzo spisů,
80. léta 19. století)

Pro místní obyvatele, jejich osvětu a zábavu inicioval vznik Čtenářského spolku Pokrok Pěčín,¹⁵⁶ kde se stal také jeho představeným, jak o tom svědčí údaje ve spolkovém katastru.¹⁵⁷ Čtenářský spolek Pokrok Pěčín lze charakterizovat jako sdružení umožňující četbu a organizování hudebních, tanečních a literárních besídek. Představu o jeho zaměření umožňují i první objednané tituly – Hospodářské listy, Národní politika a

¹⁵⁵ Např. Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, s. 97, *Od června ustavičné lijáky. Obilí stojí hnitě, ale zrna velmi málo. Zemáky malé, málo a nedobré. Potoky plné vody. Podzimní práce se pro mokro zdržuje. Ozim špatně urostlý. Listopad již mrazivý. Prosinec krutý – zima nesnesitelná. Teploměr ukazuje až 20 ° zimy. Zato však minuly nás obyčejné vánice. Chudoba ve zdejší osadě dostoupila letošní zimy vrcholu. Čas od času se objeví politické události, které mají důsledky (válka 1866, zákony církevní).*

¹⁵⁶ Podobně zorganizoval 13. 11. 1863 vznik Čtenářské besedy v Chocni, jež dvakrát týdně pořádala veřejné přednášky, nakupovala knihy, pořádala koncerty a sdružovala všechny vrstvy choceňského obyvatelstva (<https://www.chocen.cz/p-josef-hulata/d-309901> z 15. 1. 2020).

¹⁵⁷ SOKA ÚO, OkÚ Žamberk, kn. č. 10 (dodatek č. 1), Spolkový katastr, 1887–1937, p. 100, kde jsou k 24. 1. 1886 zapsána ve vzdělávacích spolcích statuta, ovšem později je připsáno, že patří mezi hospodářské, s čímž souvisí i změna jména na Hospodářsko-čtenářský spolek v Pěčíně 14. 6. 1895 a patrně i jiné směřování a stanovy. V roce 1890 je zapsáno 49 členů.

Zábavné listy.¹⁵⁸ I když se od konce osmdesátých let 19. století spolek zabývá častěji rolnickými záležitostmi (například snaha získat pro Pěčín a okolní obce hospodářského učitele či zcela praktické zakoupení spolkové váhy na dobytek), stále díky předsedovi Josefu Hulatovi, který tuto funkci zastával až do svého odchodu na nové působiště, převažuje charakter osvětového spolku. Společenský a besední rozměr je vidět i v knize přání,¹⁵⁹ do níž jednotliví členové vepisovali své názory a přání a kam v prvních letech existence Hulata přidával i odpovědi. Vazba faráře na osvětový spolek je v něčem signifikantní, neboť ukazuje význam duchovního pro celkový život komunity. Ale na konci osmdesátých let se situace mění – i v knize ubývají vpisky farářovou rukou, větší aktivitu přebírají učitelé a mění se směřování spolku.

Ještě na konci roku 1887, kdy se škola snažila uspořádat vzpomínkovou besídku na zemřelého pedagoga Gustava Adolfa Lindnera,¹⁶⁰ dostavili se přespolní a pouze pár Pěčínských, *poněvadž předseda spolku „Pokrok“ farář Hulata neprojevil potřebu velkého učitele – učence Lindnera oslatit.*¹⁶¹ Svár pozvolna doutnal, a tak v nedělním kázání 22. března 1888 mluvil Hulata *proti nynější škole a učitelstvu způsobem velice urážlivým a opovrhlivým – obviňuje učitelstvo z nevěry a bezbožství. Tělocvičny nazval hampejzy, knihy pohanskou neřestí, kterou prý třeba pálit a ničit. Z dětí z nynější školy vycházejících stávají se prý darebáci, zloději a cizoložci.*¹⁶² Následujícím krokem faráře Hulaty se stala snaha o otevření konfesionální školy v Pěčíně,¹⁶³ což by samozřejmě ohrozilo existenci tamní obecní školy a znamenalo zájem nadřízených úřadů. Celá záležitost eskalovala v únoru a březnu 1890, kdy kněz nejprve přečetl *dle povinnosti pastýřské listy, jednající o takzvané afěře Husové,*¹⁶⁴ v nichž biskup vyzval věřící, aby nepřispívali na Husův pomník. O pokažených vztazích fary a školy, ale i obce svědčí to, že hned po ranní mši již obecní zastupitelstvo (ovlivněné řídicím Josefem Beranem) nechalo vyhlásit, aby občané na stavbu Husova pomníku přidali. O způsobu řešení, které farář zvolil, ale i o dobrých vztazích s žamberskými úředníky svědčí jeho komentář v pamětní knize: *Na ústní mé zakročení poslal okresní hejtman žamberecký dne 1. března četníka do Pěčina, který vyhlášku a sbírku zakázal. Co dále se stane, jest věcí okresního hejtmanství. Zde však to budiž za pokynutí nástupcům, jakého ducha zastupitelstvo pěčínské jest a jak se stará, aby pobyt faráři v Pěčíně zlepšilo.* Nicméně v březnu znovu kázal o nebezpečí řídicího učitele pro budoucnost obce.¹⁶⁵ Rozkol už se

¹⁵⁸ Velice pozitivně vznik Pokroku kvituje Josef Štefek, pozdější zakladatel menšinové české školy ve vedlejší Rokytnici: *Ještě téhož roku došla z Prahy knihovna první v obci, při té příležitosti se poprvé střídalo z hmoždířů, které před tím přivezly ze slévárny ze Skuhrova. Beseda předplácela časopisy, které vyloženy v hostinci, před tím odebíraly se časopisy pouze na faře, učitelové a asi 2 rolníci. Zásahu o národní probuzení v Pěčíně má hlavně říd. Beran a farář Hulata, neb beseda hrála též divadlo. Tehdáž beseda pořádala i maškarní plesy, na kterých se tančily národní tance jako beseda a čtverylka za řízení Adolfa Slavíka, čp. 110, a Jos. Slavíka, čp. 156 (Soukromá sbírka, Rodinná kronika od J. Štefka, čp. 86, 1888–1944, s. 4–5).*

¹⁵⁹ SOkA RK, Hospodářsko-čtenářský spolek, kt. č. 232, inv. č. 2, Kniha připomínek k činnosti spolku, 1886–1912, f. 7v–9r (zde výše zmíněné rolnické záležitosti).

¹⁶⁰ Gustav Adolf Lidner (11. 3. 1828 – 16. 10. 1887) po vyloučení z litoměřického biskupského semináře studoval filozofii, práva a přírodní vědy na Karlově univerzitě. Jako profesor působil v letech 1851–1855 na gymnáziích v Rychnově nad Kněžnou a v Jičíně, poté z trestu v jižním Štýrsku. Do Čech se vrátil až 1871 a posléze působil jako ředitel učitelského ústavu v Kutné Hoře. Roku 1882 se stal profesorem na české části pražské univerzity, kde přednášel pedagogiku, logiku a etiku. Sepsal řadu ve své době velmi populárních učebnic a filozofických či pedagogických studií, byl však obviňován také z protináboženského a protidynastického zaměření.

¹⁶¹ SOkA RK, Obecná škola Pěčín, kt. č. 645, inv. č. 1, Kronika obecní školy, 1886–1898, p. 33–34.

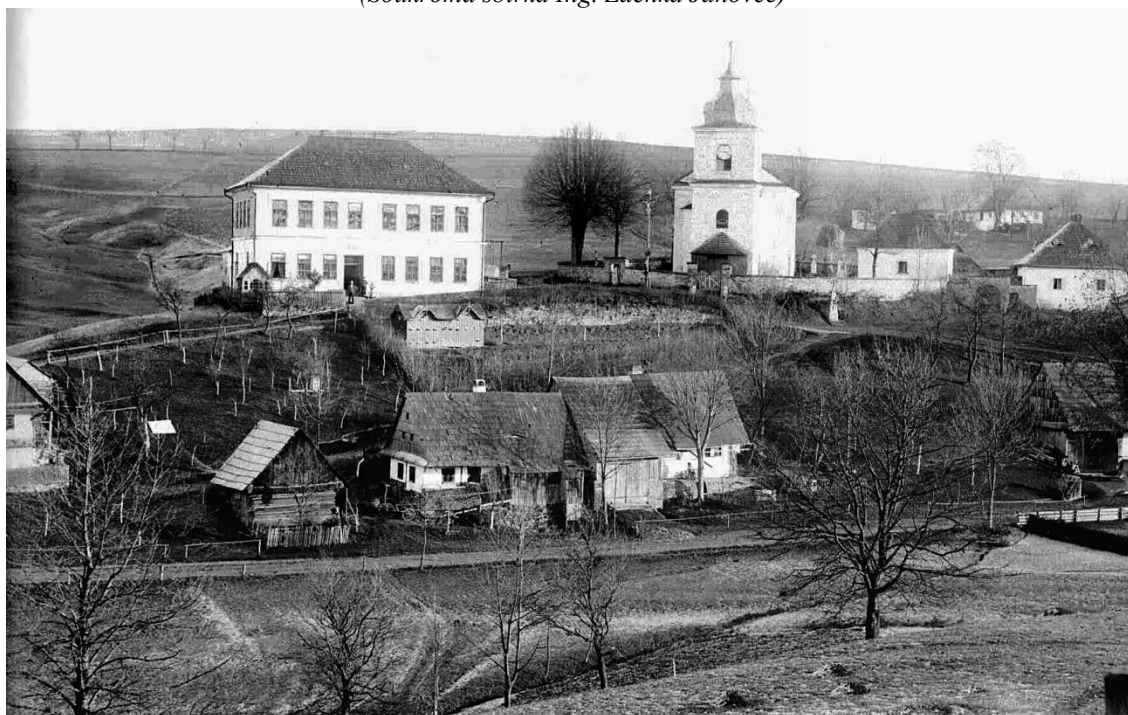
¹⁶² SOkA RK, Obecná škola Pěčín, kt. č. 645, inv. č. 1, Kronika obecní školy, 1886–1898, p. 38. Funkční kniha však v této době žádné školní téma neobsahuje.

¹⁶³ Podle Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 353–354 získal 161 podpisů pro její vznik.

¹⁶⁴ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 98.

¹⁶⁵ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 98.

Pěčínské návrší (a intelektuální centrum), kde probíhal zápas o vliv na dění v obci mezi školou a farou
(úplně vpravo)
(Soukromá sbírka Ing. Zdeňka Janovce)

nedal na místní úrovni urovnat, a tak se v dubnu 1890 o smír mezi zneprátelenými stranami pokoušel při vizitaci okresní školní inspektor Podhájský, ovšem řídící Beran zůstal neústupný, že *p. farář je jeho úhlavní nepřítel, nepřítel školy a učitelstva vůbec. A byl to farář jeden z těch lepších, farář vlastenec...*¹⁶⁶ Nakonec však se podařilo, že *vše 25. července 1890 poněkud urovnáno a od té doby má aspoň farář pokoj a žije s učitelstvem v ozbrojeném míru.*¹⁶⁷ Zdá se, že sice došlo k určitému narovnání, ale nerespektoval jej ani řídící učitel, ani nově příchozí učitelé, a patrně ani duchovní. Autorita faráře vyšla ze sporů viditelně otřesena, zatímco na počátku ještě měl možnost mínění obyvatel ovlivnit (v případě Lindnerových oslav), po třech letech už utrpěl prohru, neboť jej sice podpořily nadřízené úřady (okresní hejtman a školní inspektor), ale představitelé místní komunity (škola a obec) se stali jeho opozicí. Tento stav byl schopen Hulata akceptovat necelé tři roky.

Jeho poměrně dlouhé působení v pěčínské farnosti ukazuje transformaci společnosti i konkrétní venkovské komunity ve vztahu k církvi a jejímu nejbližšímu představiteli v době, kdy společenské proměny plně udeřily i na venkov. Josef Hulata nebyl nevýraznou osobností, s odstupem čtyřiceti let jeho život v Pěčíně shrnul Alois Stanislav Novák, pěčínský farář v době výstupů z církve a proměny významu katolické církve: *P. Hulata byl bodrý, společenský charakter, náramný milovník polní zvěře, honitby, ryb a ptáků. Zakládal a podporoval světské spolky na farnosti, které se však církvi sv. odměnily tím, že učily své členy čísti špatný tisk a zanášely do obce náboženskou vlažnost a nevěru, jak do pamětní knihy zaznamenal nástupce P. Hulaty.*¹⁶⁸

Zatímco místní elity se postupně dostávaly do nepřátelských pozic,¹⁶⁹ Josef Hulata stále příslušel k širšímu okruhu tehdejších intelektuálů okresního charakteru,

¹⁶⁶ SOKA RK, Obecná škola Pěčín, kt. č. 645, inv. č. 1, Kronika obecní školy, 1886–1898, p. 53–54.

¹⁶⁷ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 585.

¹⁶⁸ Zprávy z farnosti v Pěčíně (příloha Farního věstníku VII, 1931, č. 3, 1. 9. 1931, nestr.).

¹⁶⁹ Na faře se dříve scházeli jak místní, kteří s Hulatou sdíleli loveckou vášeň, tak učitelé. Alespoň pamětník vzpomíná na návštěvy řídícího učitele Berana a učitele J. V. Trejtnara u Hulaty, s nímž měli

kteří se sdružovali kolem žamberského duchovního správce Karla Chotovského (1842–1897) a vídeňského lékaře Eduarda Alberta (1841–1900), původem ze Žamberka, jenž zůstával po celou dobu jeho druhým domovem, kam se vracel na letní byt do své vily. S duchovními, kam patřili vedle Chotovského a Hulaty také rokytnický farář a pozdější královéhradecký kanovník Václav Hlavsa či farář Jan Šrámek z Nebeské Rybné,¹⁷⁰ se potkával často na jejich farách k besedám i větším setkáním, na něž často přiváděl své pražské návštěvy.¹⁷¹ Tradičním časem setkání se staly jirínkové slavnosti,¹⁷² které pro potěchu pozvané společnosti pořádal Josef Hulata na pečínské faře, kterou tak např. navštívili i František Ladislav Rieger, Albín Bráf či Václav Červinka, spisovatelky Marie Červinková Riegrová a Terezie Svatová nebo básník Jaroslav Vrchlický. Společnost doplňovali i místní – žamberský starosta a blízký Albertův přítel Valdemar Mazura, poštovní Kamil Schopf a okresní hejtman Jindřich Řehák.¹⁷³ Čas od času na pečínskou faru přijížděl Eduard Albert za svými historickými zájmy,¹⁷⁴ jež byly současně vždy zpestřené příjemným posezením. Takovou byla např. prohlídka dolního hradu v Pěčíně, *večer a noc jsme trávili u polesného na Přímu, jehož jmeniny tam slavili farář pečínský a nebeskorybanský. Pili jsme výborné plzeňské z korbelů a citovali rytíře.*¹⁷⁵ Právě trojice farářů z Pěčina, Rokytnice a Nebeské Rybné patřila podle zaznamenaných příhod k veselým kopám, jejichž humor Eduard Albert oceňoval.¹⁷⁶

Z velké části se tato společnost prolínala s lidmi, kteří se setkávali na žamberské faře u Karla Chotovského, se kterým Alberta pojily historické zájmy,¹⁷⁷ zdá se však, že žamberský duchovní nepatřil do úzkého spolku tří kněží-humoristů. Přesto jej s Hulatou pojil přátelský vztah, alespoň tak lze soudit z jediného dochovaného listu.¹⁷⁸ Hulata byl

společný zájem na spolkové činnosti (Pokrok a divadelní kroužek) – viz článek Na pečínské faře. Naše zájmy XVII, 1941, č. 2, 18. 1. 1941, s. 2.

¹⁷⁰ Do širšího okruhu patřil i Gustav Domabyl, profesor církevních dějin a kanonického práva v Hradci Králové, či Václav Havla, farář z Bělé, dále žamberský kaplan a katecheta či student teologie Jan Hejčl.

¹⁷¹ K nim patřili i jeho sourozenci, lékař a spisovatel František Albert a sestry spisovatelka Tereza Svatová a zakladatelka žamberského muzea Kateřina Thomová.

¹⁷² Vášeň pro jirínky si patrně Hulata přinesl, jak již bylo zmíněno, z českoskalické fary, na jeho památku byla v rámci výstavy květů v srpnu 1941 jedna z oceněných jirín pojmenována Farář Hulata (Naše zájmy XVII, 1941, č. 33–34, 22. 8. 1941, s. 5).

¹⁷³ Na pečínské faře. Naše zájmy XVII, 1941, č. 2, 18. 1. 1941, s. 2. Návštěvy ovšem bývaly častější, o čemž svědčí pamětní zápis k 9. 8. 1892 v SOkA RK, Hospodářsko-čtenářský spolek, kt. č. 232, inv. č. 2, Kniha připomínek k činnosti spolku, 1886–1912, f. 15v.

¹⁷⁴ Provedl dokumentaci místních zvonů, pro Hulatu nechal vyexcerpovat také nejstarší pozůstatek desk zemských s nejstarší písemnou zmínkou o Pěčíně (Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 714).

¹⁷⁵ MM Žamberk, Albert Eduard (neinv.), Památní kniha vily, nefol., záznam k 16. 8. 1892, následně se přesunuli na nebeskorybanskou faru, *kde celý den jsme se dobře měli a přijeli teprve o 12. hod. v noci domů.* Ovšem ještě předtím byl v Pěčíně 25. 6. na pouti s žamberským katechetou a kaplanem a 9. 8. sem přivedl Riegra s Červinkovou. Naopak 30. 8. byli na oběd pozváni vedle žamberských přátel i *pp. faráři: pečínský, rokytnický, nebesko-rybanský, kunvaldský a bělský.* (Za možnost nahlédnout do osobního fondu Eduarda Alberta v MM Žamberk děkuji Vladimíře Šulcové).

¹⁷⁶ Záznamy v pamětní knize Albertovy žamberské vily, ale i příhoda, v níž se tito duchovní rozhodli zaslat výslužku ze zabijačky na pečínské faře, která ovšem putovala z Vídně až do Káhiry, kde zrovna pracoval. Přesto vděčný lékař nechal svým přátelům vymalovat v egyptském stylu celou cestu výslužky z Pěčina až k faraónovi Albertovi (SOkA UO, Albert Eduard (neinv.), Vyobrazení a komentář příhody, s.d.). Styky s Hulatou Albert nepřerušil ani po jeho odchodu do Všestar, hned v červenci 1893 u něj dvakrát přespal při cestě z Hořic, v srpnu pak do Žamberka přijel Vrchlický s hořickým vikářem Bohumilem Haklem a Josefem Hulatou (MM Žamberk, Albert Eduard (neinv.), Památní kniha vily, nefol.).

¹⁷⁷ Společně vydali knihu Paměti žamberské, Vídeň 1889.

¹⁷⁸ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Dopis Karla Chotovského ohledně nemožnosti přijet na pečínskou pout', s.d. Ač si duchovní navzájem vykájí, list je velice vřelý, jak oslovením, tak obsahem, mj. ukazuje, že faráři té doby chodili, stejně jako jejich věřící, především pěšky – popisuje, že šel notně

také častým hostem na žamberské faře, a to nejen o poutích.¹⁷⁹ Pěčínský farář se díky těmto kontaktům stal součástí elit, setkával se s úředníky okresních institucí a duchovními vikariátu, díky čemuž mohl ovlivňovat dění alespoň částečně neúřední cestou. Dobré vztahy s Eduardem Albertem mu umožňovaly kontaktovat jej i v případě potřeby lékařských služeb, což využíval i ve prospěch farníků.

Ani získaná pozice a přátelské vztahy však nedokázaly vykompenzovat situaci ve farnosti a rozbroje se školou, kdy postavení duchovního, na nějž byl Hulata zvyklý, se proměnilo natolik, že se rozhodl ve svých téměř sedmdesáti letech pro změnu farnosti. Odchod Hulaty do Všestar řídicí Beran hodnotil slovy: *Byl upřímný vlastenec, starý osmačtyřicátník.*¹⁸⁰ Navzdory napjatým vztahům se tak několika slovy podařilo učiteli charakterizovat životní postoj Josefa Hulaty, pro nějž bylo příjemnější a smysluplnější realizovat se ve společenském a národnostním duchu, než v aktivismu katolické církve. Mohla by o tom svědčit i skutečnost, že žádost okresního hejtmána o církevní ocenění Josefa Hulaty, podaná roku 1890, byla konzistoří vyslyšena až v roce 1899, kdy v té době již všestarský farář získal titul osobního děkana.¹⁸¹ Podobně rezervovaný, či spíše rozhněvaný postoj si vysloužil od svých nástupců, z nichž každý, až do doby, kdy začala být farnost spravována *excurrento*, přičinil do pamětní knihy nejednu nelichotivou glosu na jeho osobu.

Zdá se, že život tohoto pěčínského faráře do jisté míry předznamenává osud jedné kněžské generace, jejíž příslušníci na sklonku svého života a profesního působení museli podstupovat nové výzvy, na které už nebyli připraveni. V polovině 19. století jako ještě mladí přestáli revoluční události a své místo našli v spolkové a osvětové práci vlasteneckého charakteru. Zvláště venkovské komunity ještě v 70. letech 19. století oceňovaly nejen jejich působení duchovního, ale také poněkud patriarchálně zabarvenou roli vzdělané autority, znající schopnosti i slabosti všech obyvatel a zároveň se orientující i ve vzdáleném a proměňujícím se světě. Svou roli sehrály i zájmy, které se svými farníky duchovní sdílel – od vlasteneckého cítění, přes snahu organizovat spolkový život až po zájmy hospodářské, zemědělské či myslivecké. Ovšem 90. léta přinesla jiné apely, na něž již tito duchovní správci nebyli schopni adekvátně reagovat. Ztráta postavení ve společnosti, nevděk farnosti, každodenní boj s učiteli a socialisty z nich učinily zklamané kněze.¹⁸² Jiná životní zkušenost způsobila, že zůstali nepochopení novými generacemi duchovních, kteří jim přičítali odpovědnost za dědictví sekularizace. A tak jsou tito faráři – jako například i P. Josef Hulata – ocenění nakonec spíše regionálními historiky kvůli svému významu pro obec, než svými přímými pokračovateli a následovníky.

vyprovodit nebeskorybenského faráře, aby *nešel sám*. Což i tehdy, kdy existovaly mnohé polní cesty a pěšiny, představovalo minimálně 15 km cesty.

¹⁷⁹ Depozitář BK HK (neinv.), Chotovský Karel, Zápisník příjmů a vydání, 1876–1884, záznam k 4. 9. 1881, 9. 9. 1883 či září 1882, kdy Chotovský zaplatil za oběd pro 21 osob na pout' o sv. Rozálii 122 zl. (většinou bývala částka čtvrtinová). Tohoto oběda se zúčastnil patron, dr. Albert, duchovní (včetně Hulaty), místní úředníci i dva učitelé. Menu mělo několik chodů: *Polívka – studená srnčí – hovězí – černá zvěřina – smažená kuřata – koroptyve – kachny – šunka – 1 hektolitr piva – víno, káva*. Farář Hulata byl na žamberské faře hostem 28. 6. 1883 u příležitosti zvolení poslance Albína Bráfa, a to společně s dalšími třemi duchovními, dále například 1. 5., 24. 5., 5. 6., 18. 8. a 15. 10. 1884.

¹⁸⁰ SOKA RK, Obecná škola Pěčín, kt. č. 645, inv. č. 1, Kronika obecní školy, 1886–1898, p. 84.

¹⁸¹ Ordinariátní list (1899), s. 317.

¹⁸² Podobné pocity prožíval i Karel Chotovský, který na stránkách pamětnice komentuje vzednutí dělnické vrstvy a její odklon od církve (např. Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–2015, p. 371). Svou rozmrzelost nad Žamberkem vyjádřil i tím, že v dodatku k závěti důrazně žádal, aby byl pohřben v nedalekých Helvíkovicích, nikoliv v Žamberku, kde se jej *namučili*. SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Poslední vůle Karla Chotovského, 1895, dodatek 1896.

III.B Duchovní správce jako zprostředkovatel a zapisovatel svátostí a svátostin

Křestní, oddací a úmrtní matriky, matriční přílohy a výpisy, knihy zkoušek a knihy ohlášek snoubenců, knihy rodokmenů, matriky biřmovaných

Svátosti, které jsou viditelným znamením Boží milosti a spásy křesťana, se v církvi postupně formovaly už od 2. století. Teprve téměř o deset století později se setkáváme se symbolickým počtem sedmi, což pro katolickou církev pevně kodifikuje tridentský koncil na sedmém zasedání, kdy byl přijat Dekret o svátostech,¹ který ustanovuje *Saramenta novae legis*, tj. křest, biřmování, Eucharistii (přijímání), svátost pokání, poslední pomazání, svěcení kněží a manželství. Podle koncilu všechny tyto svátosti ustanovil Kristus a milost se uděluje mocí vykonaného obřadu (*ex opere operato*).² *Ten může spočívat v pouhých slovech (v určité podobě – „formě“) nebo může být vždy nutné slovo spojeno s určitým vnějším projevem.*³ Tím je myšlen vlastní liturgický obřad, kde se do popředí dostává nejen příjemce, ale také udělovatel svátosti, jímž byl v první řadě biskup, vyjma svátosti manželství, kterou si snoubenci udělovali navzájem. Ale i zde platnost obřadu vyžadovala kněze (či jáhna), aby tu působil jako svědek a představitel církve. Kněz byl právoplatným udělovatelem křtu, Eucharistie, svátosti pokání a pomazání nemocných a při svém působení ve farnosti byla role udělovatele svátostí jednou z nejzřetelnějších, kterou zastával.⁴

Matriky v českých zemích v 17. a 18. století

Protože některé z těchto svátostí nemohly být přijímány opakovaně (křest, biřmování) a jiné souvisely s disponabilitou příjemce (přijetí manželství a kněžství),⁵ od 16. století se v našich zemích objevuje evidence těchto svátostí. Od následujícího století se matriční agenda, k níž vedle křestních, oddacích a úmrtních matrik (*Matrica baptisatorum, Matrica copulatorum, Matrica mortuorum, Tauf-, Trauungs- Sterbmatrik či Sterbebücher*) patřily i soupisy biřmovanců a osadníků, stala nejzákladnější a nejpodstatnější částí farního úřadování.⁶ Význam matriční evidence podtrhnuo další ustanovení tridentského koncilu, v němž se nařizuje, aby farář vedl zvláštní knihu pro uzavřená manželství.⁷ Ustanovení zopakovala i pražská synoda z roku 1605, která trvala na vedení matriky křestní i snubní, v latině či národním jazyku, a to i s doporučenou větňou formulí, jíž měly být křest či uzavření manželství zapsány.⁸ Předpis pro vedení matrik obsahuje také římský rituál z roku 1614, na jehož konci se objevují instrukce pro

¹ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 58–64, 7. zasedání, Kánony o svátostech.

² Podrobněji viz Beinert (1994), s. 345.

³ Citace: Rahner – Vorgrimler (1996), s. 326.

⁴ Některé ze svátostí měly ve společnosti roli přechodového rituálu. Prof. Josef Válka, tvůrce pojmu nadkonfesijního křesťanství, přednášel také o tom, že právě křty, svatby a pohřby byly nejdůležitějším úkolem kněze a že mnozí věřící období rekatolizace nerozlišovali mezi jednotlivými denominacemi, ale žádali někoho, kdo jim poskytne tuto sociální službu. Ostatně i dnes je možné číst věty: *Svátostná pastore, respektive její rozklad, je měřítkem všeho. Kněz je především vysluhovatelem svátostí.* Schmidt (2018), s. 124.

⁵ Zmíněné ustanovení se týká tří svátostí – křtu, biřmování a kněžství, které podle dekretu vtisknuly *signum spirituale et indelebile*. Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 60, 7. zasedání, Dekret o svátostech, O svátostech obecně, kánon 9: *Kdo by prohlásil, že tři svátosti, totiž křest, biřmování a svěcení nevtiskují duši charakter, to jest jakési duchovní a nezrušitelné znamení, v jehož důsledku ani nemohou být opakovány, ten nechť je vyobcován.*

⁶ Volná parafráze dle Borový (1879), s. 149.

⁷ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 209, 24. zasedání, Dekret o reformě uzavírání manželství, hlava 1: *Farář nechť má knihu, v níž zaznamenává jména manželů a svědků i den a místo uzavření manželství a tuto knihu ať u sebe pečlivě uchovává.*

⁸ Synodus archidioeciesana Pragensis (1605), s. 83 (vzor zápisu do křestní matriky), s. 174 (vzor zápisu do snubní matriky).

zápis do pěti knih, které měl duchovní správce vést, kromě matriky křestní a oddací je tu zmíněna také matrika biřmovaných a zemřelých, jež se tak objevuje vůbec poprvé.⁹ Určité zanedbávání zápisů do matriky zemřelých, s nímž se setkáváme nejen během prvních desetiletí 17. století, souvisí nepochybně s absencí svátosti, která by byla se smrtí člověka spojena. Poslední pomazání mohl věřící za život přijmout vícekrát (ostatně bylo spojeno s prosbou o uzdravení člověka) a pohřeb je tradičně označován jako svátostina, tedy konání neustavené Kristem, ale zavedené církví (působí *ex opere operantis ecclesiae*).¹⁰

Ustanovení koncilu, synody i odpovídající pasáže v římském rituálu byly aktualizovány a doplňovány diecézními normami, např. v roce 1701 se v *patentes vernaes* pražské arcidiecéze pod pokutou zakazovalo cokoli v zápisech měnit.¹¹ Důraz nadřízených úřadů směřoval i na pečlivé vyplňování matrik od duchovních správců, ač v jarních patentech roku 1706 se jim znovu vytýká nedbalost v této věci a doporučuje se dohlížet na způsob vyplňování, pokud se tak děje od kaplanů, učitelů nebo zvoníků. Matriční záznamy měly být bezpečně ukládány v kostele či u duchovního a měly být vizitovány a zmiňovány v relacích.¹² V této době se objevuje i zpráva o jejich použití pro mimocírkevní potřeby, kdy byla dekretem z 20. ledna 1707 povolena výjimka vyhotovení výpisu z matrik pro apelační soud v Praze nebo jiný jemu podřízený soud.¹³

Církevní matriky v dlouhém 19. století

Přestože přehled svátostí byl bytostně církevní agendou, je zřejmé, že státní úřady, kterým scházely tak detailní informace o obyvatelstvu, se postupně snažily využít tuto agendu pro své potřeby vojenské, zdravotní či sociální.¹⁴ V sedmdesátých a osmdesátých letech 18. století tyto snahy vrcholí – například patent z 10. března 1773 zavádí čtvrtletní výkazy ze všech matrik ke krajským úřadům. Dvorský dekret z 6. října 1770 nařizoval nové matriční formuláře s rubrikami namísto větné podoby zápisů a s uváděním tehdy zavedeného čísla popisného.¹⁵ Množství matričních nařízení, kterými se osvícený panovník snažil dohlédnout na duchovní správce, pokračovalo, zásadní význam však měl patent z 1. května 1781, jímž byly církevní matriky prohlášeny za veřejné listiny s úřední platností.¹⁶ Ve změnách pokračoval i císařský patent z 20. února 1784, v němž se neřeší jen podrobně formální stránka matričních zápisů a zavedení němčiny jako úředního jazyka, ale i dohled nad vedením matrik, kdy vedle biskupů se stali odpovědnými i krajsí úředníci a akcentuje se význam matrik z hlediska státního.¹⁷ Ještě v témže roce dekret vydaný 19. července nařizoval psát matriky dle jednotlivých osad, nikoliv pro celou farnost a oddělit také křestní, oddací a úmrtní zápisy.¹⁸

⁹ *Rituale Romanum* (1614), s. 378–384: *Forma describendi baptizos in primo libro, Forma describendi confirmatos in secundo libro, Forma describendi coniugatos in tertio libro, Forma describendi statum animarum in quarto libro, Forma describendi defunctos in quinto libro.*

¹⁰ Podrobněji viz Beinert (1994), s. 347–348.

¹¹ *Patentes vernaes* (1704), § 4, citaci přináší Podlaha (1917), s. 285.

¹² Podlaha (1917), s. 286.

¹³ Podlaha (1917), s. 286–287, jinak ovšem platil zákaz dělat výpisy pro necírkevní potřeby s výjimkou těch, které sobě žádaly důvěryhodné osoby pro vlastní potřebu.

¹⁴ Faráři měli v 19. století povinnost zasílat výtahy z matrik týkající se chlapců spadajících pod brannou povinnost či seznamy dětí z důvodu očkování.

¹⁵ Už počátku 70. let 18. století upravovala nařízení vedení matrik (například zákaz jména po chalupě či uvádění jmen nemanželských otců, bezplatný zápis do křestních matrik), podrobněji viz Maur (1972), s. 46–47.

¹⁶ Jaksch 4 (1928), s. 125, nařízení je součástí soudního řádu (*Gerichtsordnung § 111 a 112*).

¹⁷ Tento formulář byl s drobnými změnami platný až do roku 1949 (Maur (1972), s. 4–48).

¹⁸ Pauly (1902), s. 83 upozorňuje, že výnosem ministerstva vnitra z 3. 1. 1881, který nařídil chronologický pořádek v číslování křtů farnosti, se také upouštělo od vedení matrik dle jednotlivých lokalit.

I když matriky zůstaly v rukou církve (respektive po vydání tolerančního patentu církví), je zřetelné, že už na konci 18. století se jednalo o nejvíce státem ovlivňovanou a dozorovanou agendu. Matriční knihy přestaly být pouze knihou církevní správy, ale začaly být *nástrojem státní evidence obyvatelstva*.¹⁹ Přestože rozhodnutí duchovním správcům oznamovaly konzistoriální kurendy a další oběžníky příslušných biskupství, jejich zdrojem byly i nadále především zeměpanské úřady. Z významnějších norem je tak možné jmenovat nařízení českého gubernia z 21. září 1799 a 21. května 1800 o vedení druhopisů matrik,²⁰ či dvorní dekret z 18. března 1819 příkazující uchovávat matriky na bezpečném místě a v případě ohně je zachraňovat jako první.

Normativně se určoval způsob zápisu jmen svědků, ale i zapisování dalších osob, tak např. dvorský dekret č. 63 z 2. července 1825 předpisoval zápis jména porodní asistentky do matrik.²¹ Řadu těchto dílčích změn a doplňků do sebe absorboval formulář matrik z roku 1840, který podrobným výkladem upřesňoval matriční záznam z roku 1784.²² Další úpravu formuláře si vyžádalo zrušení patrimoniální správy o deset let později. K vedení matrik se vyjádřil i pražský církevní koncil roku 1860 i synody, probíhající v jednotlivých diecézích. Ke sjednocení matričních formulářů českých diecézí došlo až roku 1890.²³

Zvláštní typy matrik

Devatenácté století nabouralo i faktický monopol katolické církve na vedení matrik. Toleranční patent sice umožnil obnovu církevní organizace protestantských církví, jejich matriky však zprvu neměly veřejnou platnost.²⁴ Té dosáhly až roku 1826 a o dvacet let později byl zrušen i dozor katolických duchovních nad těmito matrikami. Nad židovskými matrikami²⁵ byl tento dozor zrušen až roku 1868, kdy byla zákonem č. 45/1868 ř. z. kodifikována plnoprávnost matrik všech církví, ale také možnost občanských sňatků. Tato skutečnost nutně znamenala zavedení oddacích, křestních i úmrtních matrik, jež byly svěřeny okresním hejtmanům a magistrátům. Až do konce sledovaného období vedle sebe existovaly matriky různých křesťanských denominací a matriky civilní, což se změnilo až zákonem č. 268/1949 Sb., jímž byl od 1. 1. 1950 zaveden jednotný systém státních matrik.²⁶

Stejně jako duchovní správci vedli matriční záznamy pro jiné náboženské skupiny, měli také provádět záznamy pro vojenské osoby.²⁷ Ve farních písemnostech je proto možné potkat ještě matriky určené pro zápisy svateb a úmrtí vojenských osob.

¹⁹ Maur (1972), s. 40–58.

²⁰ Nuhlíček (1969), s. 92 píše, že dvorními dekrety z 27. 6. 1835 a 19. 2. 1836 bylo nařízeno vyhotovování dvou stejnopisů matrik s platností originálů. Obdobně též Metodický pokyn (2019), s. 101–102, zde je popsána i poněkud odlišná situace na Moravě.

²¹ Zapisovány byly do matrik již od roku 1813, o rok dříve přibylo i datum narození pokřtěného (Nuhlíček (1969), s. 92).

²² Maur (1972), s. 51.

²³ Řadu matričních nařízení i literaturu přináší nejnověji Metodický pokyn (2019), s. 102–105.

²⁴ Jaksch 4 (1928), s. 125. Dvorský dekret z 22. 2. 1782, tlumočený 8. 3. 1782 guberniálním nařízením, stanovuje povinnost pro katolické faráře vést křestní, oddací a úmrtní matriky i pro osoby nekatolického vyznání; každému pastoru je však dovoleno vést si pro svou potřebu vlastní matriku. Nekatolické matriky se staly veřejnými listinami až v roce 1826, nicméně katoličtí kněží evidovali obyvatelstvo celé své kolatury i nadále (viz Helfert (1845), s. 355: *und sie führen sie über alle in ihrem Sprengel befindlichen Personen, selbst über weltlichen Civil-, Kranken- und Versorgungsanstalten, die Militärpersonen, Akatholiken und Juden*).

²⁵ Matriky obřezaných z 27. 1. 1766 pro židovské chlapce či matriky narozených z roku 1783 pro židovské dívky, 1784 nařízení vést evidenci porodů, sňatků a úmrtí (Maur (1972), s. 52).

²⁶ Jiná situace samozřejmě byla na území Sudet, resp. Protektorátu – viz Vojtíšková (1969).

²⁷ Předpis z 10. 6. 1812 o sňatcích příslušníků c. k. vojska, dále guberniální nařízení č. 31909 z roku 1836 (Doležal (1846–1847), s. 638).

Původně bylo jejich vedení roku 1768 nařízeno vojenským duchovním, v roce 1816 pro ně byl vytvořen zvláštní formulář a jejich duplikáty se měly posílat c. k. polní konzistory do Vídně. Duchovní ve farnostech mohli dle dvorního dekretu z 15. září 1808 oddat vojenskou osobu, pokud se v místě nenacházel vojenský kostel.²⁸ Pro tyto případy měli zavést zvláštní matriční knihu a stejně jako vojenští duchovní měli každoročně zasílat výtahy z matrik (doslovné přepisy) týkající se vojenských osob, doplněné dle pokynů o údaje důležité pro vojenské úřady a s odkazem na příslušný svazek farní matriky.²⁹

Matriční přílohy

Matriční agenda se od 19. století nesoustředila pouze na knižní zápisy křtu, sňatku či úmrtí, ale nabývala na listinném materiálu, který se stával důležitým podkladem zejména pro zápis do matriky oddaných. Do křestních a úmrtních matrik se nejprve zapisovalo na základě provedeného aktu (křtu či pohřbu), až časem i zde nabývají na významu písemná svědectví. V případě křestních matrik to mohlo být hlášení porodní báby³⁰ či později záznam z porodnice, příp. uznání otcovství, legitimizace dítěte sňatkem rodičů či adopce, u úmrtních pak hlášení o úmrtí či ohledací listy, příp. umrlčí pasy, zprávy o vyšetřování násilných úmrtí či sebevražd; vždy však byly tyto dokumenty provázány pořadovým číslem a rokem s matričním záznamem a ukládány podle roků ve fasciklech.³¹

Stejný systém platil i pro matriky snubní, ovšem množství a rozmanitost příslušných dokladů byla mnohem větší. Základním dokumentem pro zjišťování stavu snoubenců byl protokol o zkoušce snoubenců, tzv. rapulář. Do něj zaznamenával příslušný duchovní rozhovor se snoubenci a následně i se svědky, jehož účelem bylo zjistit základní údaje o snoubencích a možné překážky sňatku, které by mohly vést k jeho zneplatnění.³² Pokud snoubenci nepocházeli s farností, kde se měl konat sňatek, předkládali své křestní listy a osvědčení o ohláškách ve své dřívější farnosti, ve 2. polovině 19. století pak i domovské listy. Do roku 1850 bylo nutnou součástí podkladů k uskutečnění sňatku povolení vrchnostenské správy. Občas se k snubním protokolům připojovaly dokumenty, které měly vyjasnit případné překážky, jak církevní, tak občanské. Patřily sem různé dispensy, až již v případě příbuzenství či zkrácení ohlášek (biskupské) či zletilosti (povolení otce, v případě jeho absence pak vrchnosti a po roce 1850 okresního hejtmanství) nebo ze strany zaměstnavatele (státní zaměstnanci a policejní orgány, vojsko) či v záležitosti vojenské povinnosti mláďenců (politické úřady).³³

Výpisy z matrik

Potřeba prokazovat se křestním listem, případně dokládat list oddací či úmrtní listy manžela či manželky při zamýšleném sňatku, vedla k velmi častým žádostem o vystavení příslušného dokladu, který byl de facto ověřeným výpisem z matriky. Kromě fyzických osob, které příslušný doklad potřebovaly a jejichž žádost byla zpoplatněna a podléhala i kolkové povinnosti, se často v jednacích protokolech far nalézají žádosti úřadů o vystavení příslušného dokumentu ex offio. Přestože se ve zkoumaném období zhusta setkáváme s předtištěnými formuláři, lze právě na základě

²⁸ Sedlák (1899), s. 123.

²⁹ Helfert (1837), s. 226–227, obdobně též mladší vydání Helfert (1858), s. 286–287, na s. 477–483 příslušné formuláře M–P.

³⁰ Dle výnosu českého místodržitelství z 3. 1. 1881, č. 10211 měly porodní asistentky povinnost hlásit porod dítěte (Pauly (1902), s. 93).

³¹ Více viz Nuhlíček (1969).

³² Podrobněji viz Doležal (1846–1847), Helfert (1837), s. 155–156, dále Helfert (1858), s. 172–176, 467 – formulář E. Obdobně i Borový (1879), s. 502–509 zde přináší i předepsaný formulář.

³³ Borový (1879), s. 167–168.

jednacích protokolů zjistit, že vydávání těchto potvrzení znamenalo pro duchovní správce velkou administrativní zátěž.

Knihy zkoušek snoubenců

Poměrně složitá agenda kolem sňatků si vedle značného množství příloh vyžádala i vznik knih, v nichž se evidovaly jednotlivé úkony před sňatkem. Od roku 1745 bylo nařízeno zaznamenat zjištěné informace při setkání duchovního správce se snoubenci do knih,³⁴ od poslední třetiny 18. století se proto ve většině farností setkáváme s knihami zkoušek snoubenců (*Snubní protokol, Liber examinis sponsorum, Consignatio examinum ante matrimonialium Brautprüfungsprotokol*) vedených většinou v jazyce budoucích manželů, v případě výtahů pak v latině. V knihách se zaznamenával buď celý, nebo zkrácený rozhovor se snoubenci a svědky, který se soustředil především na záležitosti věčné, církev však kladla značný důraz na část věnovanou zkoušce náboženských znalostí, které byla v dotazníku věnovaná většinou jen jedna otázka.³⁵ Množství dalších dotazů však předznamenává velkou atraktivitu snubních protokolů pro rodopisné badatele, ovšem pro příslušného duchovního správce představovaly množství práce, zejména v případě zjištěných překážek.

Knihy rodokmenů

V popisovaném období se v menších lokalitách mohlo nejčastěji jednat o příbuzenství, které bylo vnímáno jako nejvýznamnější komplikace sňatku.³⁶ Vzhledem k tomu, že kanonické právo odmítalo sňatky do tzv. čtvrtého stupně, bylo nutností požádat o dispens v případě příbuzenství či švagrovství, a to ve 3. a 4. stupni u příslušného ordinariátu, v 1. a 2. pak u Apoštolské stolice, většinou prostřednictvím biskupského úřadu.³⁷ Součástí žádosti musel být vyhotovený rodokmen o společných příbuzných. Zpracovávané rodokmeny bývaly někdy koncipovány či opisovány do tzv. knih rodokmenů (*Knih rodopisných vývodů, Stammbäume der Brautleute*), jež mohly uchovávat zjištěné informace i pro případné další užití.

Knihy ohlášek snoubenců

K pevně stanovené součásti příprav na sňatek patřily ohlášky snoubenců, kdy celkem třikrát byli věřící seznámeni s jejich úmyslem uzavřít svatbu, a to prostřednictvím kněze, který je po povinných bohoslužbách (v neděli či o svátcích) vyhlásil v rámci ohlášek navazujících na bohoslužbu.³⁸ Ustálenou formou byli farníci vyzváni, aby včas oznámili duchovnímu správci případné překážky manželství. Ohlášky případně probíhaly stejným způsobem i ve farnosti, odkud jeden ze snoubenců pocházel nebo kde se určitý čas zdržoval, výsledek byl pak oznámen do farnosti, kde se svatba

³⁴ Martínková (2005), s. 111. V pamětní knize farnosti Bartošovice (SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990, f. 20v–25r) byly v oddílu 9 zapsány základní normy kanonického práva a připsány i podmínky pro získání dispensu, včetně vzoru rodokmenu.

³⁵ Viz Protokol o zkoušce snoubenců u Borový (1879), s. 502–509. Římský rituál zmiňoval dostatečné vzdělání ve věcech víry snoubenců kvůli výuce jejich vlastních dětí, což potvrdil i výnos Svaté kongregace kardinálů vykladačů tridentského koncilu z roku 1697, aby se ohlášky snoubenců nekonaly před zkouškou. Podrobný rozbor zkoušek snoubenců, který se skládal z prozkoušení náboženství a zkoumání podmínek vstupu do manželství, nabízí Doležal (1846–1847), zejména s. 65–90. Důraz na vhodnou přípravu trval i v 2. polovině 19. století – více Brynych (1886).

³⁶ Hojný počet příspěvků věnovaných snubní agendě klade důraz právě na příbuzenské vztahy – například Kupka (1861) i ostatní citovaná literatura.

³⁷ Problematice se obsírně věnují i příručky určené duchovním správcům – například Helfert (1845), s. 471–81, dále Borový (1879), s. 557–574, Pauly (1902), s. 914–918, 1123–1142.

³⁸ Toto ustanovení vychází z nařízení tridentského koncilu, který se odvolává na ustanovení IV. lateránského koncilu viz Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 207, 24. zasedání, Dekret o reformě uzavírání manželství, hlava 1.

měla odehrát.³⁹ Specifický postup se dodržoval při ohláškách smíšených manželství.⁴⁰ Z vážných příčin mohl být vydán dispens od konání trojích ohlášek, úmysl se tak ohlásil „jednou za třikrát“.⁴¹

Základní údaje o ženichovi a nevěstě, které byly věřícím oznamovány, byly zachyceny v knihách ohlášek snoubenců (*Liber promulgationum matrimonialium*, *Liber promulgationum sponsorum*, *Liber bannorum*, *Liber publicationum*, *Eheverkündigungsbuch*), které bývají dochovány od konce 18. století. Stylizovány byly v národním jazyce a přinášejí jména budoucích manželů včetně dalších identifikačních údajů (jména rodičů a bydliště) a poznamenaných dnů ohlášek, někdy se zde objevovaly i náznaky větných formulací. Díky časové návaznosti na ohlášky bohoslužeb, bývají mnohdy *prohlášení snoubencův a ohlášky služeb Božích* vedeny v jednom svazku.

EXEMPLUM: Matriky farnosti Letohrad v 17. a 18. století

Dnešní kolatura letohradské farnosti se nejprve soustředila u kostela v Orlici, kde byl v roce 1627 ustanoven první katolický farář. Již ve 30. letech 17. století se centrum postupně obnovované katolické duchovní správy přesunulo do Lukavice, a až v roce 1727 se sídlem farnosti stalo městečko Kyšperk (dnešní Letohrad).⁴² Stejně jako je netypický církevně správní vývoj této farnosti, kdy centrum a sídlo panství bylo dlouho administrováno z blízkých vesnických kostelů, byla netradiční i její matriční agenda. Knihy nesledují nastíněné tendence vývoje a zdá se, že ani nepodléhají tlaku církevních i státních nařízení.

Nejstarší matrika obsahující křestní, oddací a úmrtní záznamy z Kunčic, Kyšperka, Mistrovic, Orlice, Šedivce a Žampachu z let 1641–1671 má typicky podlouhlý tvar a kromě očekávaných zápisů obsahuje i jména těch, *kteří ke stolu Večeře Páně přistupovali*.⁴³ Paralelně s ní je v letech 1646–1671 vedena matrika v Lukavici, kam jsou zapisováni pokřtění, oddaní i zemřelí nejen z Lukavice a okolních vsí, ale také z Kyšperka,⁴⁴ a je zde možné na prvních dvou foliích najít pamětní zápisy z let 1653–1679. Na tuto matriku navazují tři další svazky, které dovádějí agendu až do roku 1784, z nichž první dva zahrnují kromě Lukavice a Kyšperka také filiální obvody: České Petrovice, Nekoř a Těchonín.⁴⁵ Až do devadesátých let 17. století v matrikách dochází k častému střídání rukou, což může být způsobeno častým administrováním farnosti ze sousedního Žamberka.

Ale i poté se zdá, že kontinuitu vedení matrik zabezpečoval nejspíše učitel, čemuž by napovídá titulní list matriky z let 1703–1760, kde se vedle jména faráře Adama Františka Trutnovského objevuje i kantor Jiřík Wogner, rychtář Jan Martinek,

³⁹ Zjišťování domicilu a quasidomicilu a případných ohlášek bylo poměrně složitou záležitostí, s různými interpretacemi příslušných duchovních, o čemž svědčí množství dotazů předložených redakci Časopisu Katolického duchovenstva k posouzení.

⁴⁰ Prohlášky na c. k. okresním hejtmánství (1877), Prohlášky smíšeného manželství (1886) a Ohlášky sňatků smíšených (1934).

⁴¹ Vedle církevního dispensu se vyžadovalo prominutí i od politických úřadů (magistrátu či okresního hejtmánství). Církev připouštěla i úplné prominutí ohlášek, ovšem pouze ve výjimečných případech, stvrzených přísahou snoubenců – viz Kupka (1862). Za opomenutí ohlášek mohl být kněz suspendován – Kdy se mohou konati prohlášky manželské (1881).

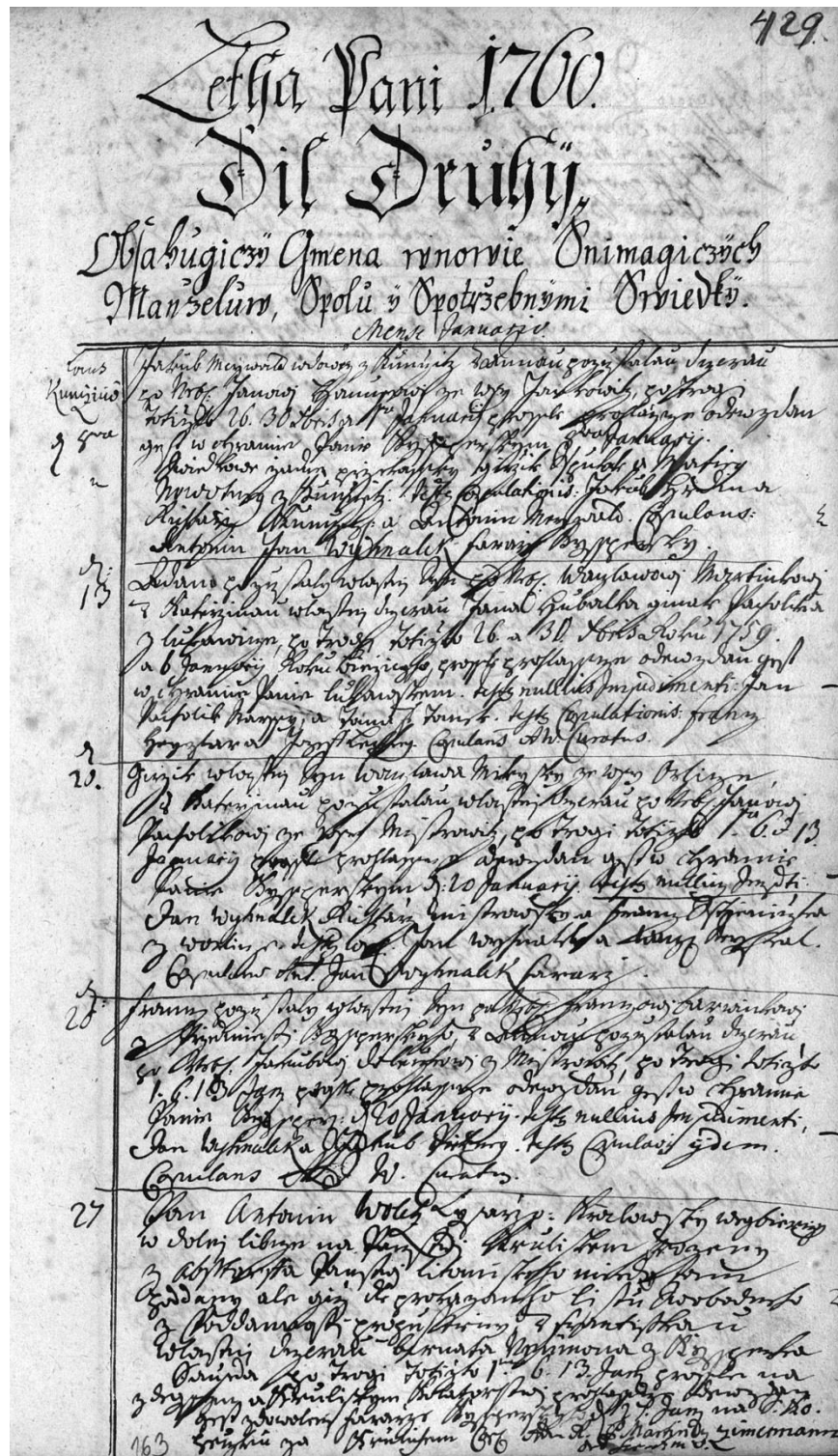
⁴² Depozitář BK HK, FÚ Letohrad, Pamětní kniha II, 1836–1987, p. 54.

⁴³ SOA Zámorsk, Sběrka matrik, sign. 83-9, Matrika NOZ, 1641–1671, v matrice jsou zejména zápisy z Orlice a Kunčic, ale i Letohradu, Mistrovic, Šedivce a Žampachu.

⁴⁴ SOA Zámorsk, Sběrka matrik, sign. 83-1, Matrika NOZ, 1646–1671, matrika obsahuje zápisy z Celného, Červené, Českých Libchav, Českých Petrovic, Jankovic, Letohradu, Lukavice, Mistrovic, Nekoře, Orlice, Písečné, Sobkovic, Studené, Šedivce, Těchonína, Vlčkovice a Žampachu.

⁴⁵ Jedná se o tyto matriky pokřtěných, oddaných a zemřelých uložené v SOA Zámorsk, Sběrce matrik, sign. 83-2, Matrika NOZ, 1672–1702, Matrika NOZ, sign. 83-3 1703–1760 (přičemž zmíněné filiální obvody České Petrovice, Nekoř a Těchonín jsou zde jen do roku 1705) a sign. 83-4 z let 1760–1784.

Úvodní matriční zápisy oddaných ve formě větných zápisů, z nichž je vyčleněna jen lokalita (Kunčice) a datum
(SOA Zámorsk, Sbirka matrik, sign. 83-4, Matrika NOZ Letohrad, 1760–1784)

zádušník Václav Pomikalek a starší kostelník Jan Bednář. Úhledný rukopis, používající češtinu (a občas přerušovaný latinským zápisem o udělení svátosti⁴⁶ či častěji

⁴⁶ SOA Zámorsk, Sbirka matrik, sign. 83-3, Matrika NOZ, 1703–1760, p. 230, zápis v době administrování farnosti po odchodu Trutnovského.

pamětním záznamem⁴⁷ jinou rukou), přetrvává totiž i po změně faráře v roce 1725.⁴⁸ Zprvu zde najdeme nikoliv doporučený větný zápis, ale tabulku – v případě křestních zápisů s česky nadepsanou hlavičkou *dítě, rodičové, kmotrové, místo, den, měsíc, léta a parochus*, kde se objevuje *dvojtíhodný velebný pán Adam František Truttnovský*.⁴⁹ Tabulkový zápis se proměnil od začátku roku 1726, kdy nový duchovní správce Josef Řejkal převzal vedení matrik a začal zapisovat latinsky.⁵⁰ Totéž platí pro snubní záznamy v témže svazku, ovšem s tím, že jsou od počátku vedeny ve větné podobě.⁵¹ Stejný posun od češtiny k latině shledáváme i v poslední části matriky nadepsané: *Díl třetí zavírá v sobě jména dlužníkův, jenž dluh přirozeného práva zaplatili a časnej život skonajíc, věčnej (dejž Bože by šťastně všichni) začali*.⁵² Není to však změna jediná – ve všech částech této matriční knihy je latina znovu nahrazena češtinou během roku 1755 s vysvětlujícím popiskem *Bohemice, quia sic episcopi mandatum*.⁵³

I navazující svazek matriky z let 1760–1784 pokračuje česky, výjimku tvoří latinský zápis o křtu dcery majitele panství Anny Marie Josefy Alžběty hraběnky Bredové dne 28. února 1765.⁵⁴ Křestní a snubní zápisy mají vyčleněné jen místo (případně lokalitu), zbytek údajů je shrnut ve větném zápisu,⁵⁵ naopak v jednoduchém tabulkovém přehledu jsou tentokrát zachyceni zemřelí ve farnosti.⁵⁶ Charakter matričních záznamů se mění až během roku 1771, kdy se ve všech záznamech prosazuje nejprve latina⁵⁷ a posléze i tabulka,⁵⁸ a to až do konce knihy v první polovině roku 1784.

⁴⁷ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-3, Matrika NOZ, 1703–1760, pp. 79, 97, 193, 539.

⁴⁸ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-3, Matrika NOZ, 1703–1760, od p. 233 se objevuje jméno udělovatele svátosti Josef Řejkal.

⁴⁹ Mezi křty je zanesen i zápis křtu z nouze *Na den sv(até)ho Vojtěcha jest od baby pokřtěn syn neb dítě Rudolfa Venclova z Orlice* (SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-3, Matrika NOZ, 1703–1760, p. 7, na p. 763 je zápis k 23. 4. 1703, kdy je ono dítě jménem Vojtěch pohřbeno v Orlici).

⁵⁰ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-3, Matrika NOZ, 1703–1760, od p. 236 Josef Řejkal z větného zápisu vyčlenil pouze lokalitu a datum křtu, ostatní informace psal dohromady. Stejnou strukturu zápisu zachovával administrátor Mlejnek i nový farář Hoffmann (od konce roku 1727), kooperátor Josef Fridrich (od roku 1749) či altarisťa Antonín Wahnalek, který se stal roku 1750 farářem.

⁵¹ Ze zápisu je vyčleněn pouze den, zbytek (jména snoubenců, jejich otcové, svědci a místo sňatku) je psán v jedné větě. I v případě snubních záznamů platí, že až do 17. 1. 1726 byly vedeny česky, poté (od nové strany 684) latinsky, ale struktura zápisu je identická. Mezi záznamy na p. 735 nalezneme zápis o sňatku dcery majitele panství Marie Kateřiny hraběnky Bredové s Janem Josefem Leonardem hrabětem Hotzem (psáno de Götzen) 12. 8. 1748.

⁵² SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-3, Matrika NOZ, 1703–1760, p. 762. V záznamech zemřelých dochází k přechodu na latinský jazyk 27. 1. 1726 (p. 823). Věk zemřelých se neuváděl, od května 1725 (p. 820) je poznamenáván u dětí a od konce roku 1729 (p. 832) se na konci řádku vyčleňuje tabulka pro počet let, měsíců a dní zemřelého (poslední dvě kolonky jsou vyplňovány u kojenců).

⁵³ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-3, Matrika NOZ, 1703–1760, p. 496. Čeština se v zápisech narozených prosazuje od září 1755 (p. 496), ve snubních od června 1755 (p. 600) a v zápisech zemřelých od ledna 1755 (p. 558).

⁵⁴ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-4, Matrika NOZ, 1760–1784, p. 73, latinsky jsou odkazy na vojenské jednotky, p. 130 či 147.

⁵⁵ V případě křestních zápisů jsou takto zvlášť zmíněny lokalita a den křtu, ve větném zápisu je jméno dítěte, jeho rodičů, kmotr označován jako *levans, testes* a udělovatel křtu *curatus* či *altarisťa*. Záznam sňatku (opět s vyčleněným datem – viz SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-4, Matrika NOZ, 1760–1784, p. 429) zahrnuje místo sňatku, jména snoubenců a svědků, stejně jako oddávajícího ve větném záznamu, obohaceném o datum ohlášek či o záznam o propuštění z jiného panství.

⁵⁶ Záhlaví této tabulky (SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-4, Matrika NOZ, 1760–1784, od p. 625) obsahuje kolonky: *Místo, kde umřel neb umřela, den, kdy svátostí zaopatřen, den smrti, jméno zemřelého, pochoval, při chrámu Páně, stáří: roků, měsíců, dní*.

⁵⁷ Zajímavá je skutečnost, že od října 1767 až do května 1769 (SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-4, Matrika NOZ, 1760–1784, pp. 655–661) jsou záznamy zemřelých vedeny latinsky. Latina se prosazuje v křestních zápisech od ledna 1771 (p. 172) a stejně tak v zápisech snubních (p. 499).

EXEMPLUM: Matriky farnosti Letohrad v dlouhém 19. století

S nařízením roku 1784 končí vedení údajů k pokřtěným, oddaným a zemřelým v jednom svazku a také jsou založeny samostatné matriky pro Kyšperk a Kyšperk – Podměstí (sloučené nakonec v 70. letech 19. století) a pro okolní vesnice Jankovice, Kunčice, Lukavice, Mistrovice, Orlice a Šedivec. Je zajímavé, že i přes tato nařízení, jejichž cílem byla unifikace záznamů, si matriky z někdejšího Kyšperka zachovávají svá specifika, z nichž nejvýraznějším jsou jazykově české zápisy. V případě matriky narozených⁵⁹ se zde ve shodě s nařízením objevuje záhlaví: *rok, měsíc, den, numero domu, jméno, náboženství: katolické / protestantské, pohlaví: chlapec / děvče, z lože manželského / mimo lože manželského*, dále *rodičové: otec, mateř, kmotři: jméno, stav*, k záznamu je připojeno i jméno duchovního, který dítě pokřtil a od října 1791 přibývá také jméno a původ porodní báby.

Matrika oddaných od roku 1784⁶⁰ má také český,⁶¹ ale podrobnější formulář s kolonkami pro datum, *numero domu*, u *ženicha* i *nevěsty* se zjišťovala *jména, náboženství (katolického / protestantského), léta věku*, a zda je *svobodný / vdovec (svobodná / vdova)*, dále *svědkové* a jejich stav a na konci každého zápisu je napsáno, kdo a kde snoubence oddával. Od roku 1795 se záznamy rozšiřují, přibývají informace o matkách obou snoubenců a bližší charakteristika ženicha a nevěsty (povolání, panství atd.), přibližně od roku 1811 se u svědků setkáváme s podpisy či znamením tří křížků.

Ručně psaný formulář matriky zemřelých zavedený roku 1784 obsahuje záhlaví: *čas zemření, numero domu, jméno zemřelého, náboženství: katolické / protestantské, pohlaví: mužského / ženského, věk, nemoc a způsob smrti*,⁶² přičemž poslední kolonka je zprvu vyplněna jen u malých dětí. Už následující rok je připojeno jméno pohřbívacího kněze (v některých případech i toho, který umírajícího zaopatřoval) a postupně se rozšiřují informace i o zemřelém.⁶³

V květnu roku 1834 nalezneme v příslušné křestní matrice⁶⁴ nadpis: *Následuje jiný způsob vedení knihy pokřtěných dle nového od vysoce důstojné biskupské kralohradecké konsistoře dne 15. měsíce května 1834 číslem 2077 vydaného předpisu*.⁶⁵ Podobný nadpis nalezneme také v matrice oddací (*knihy oddavek*)⁶⁶ i zemřelých (*umrlčí rejstřík*).⁶⁷ V případě matriky narozených se formulář zásadním způsobem nezměnil,⁶⁸

⁵⁸ Tabeleární přehledy zavedené v části křestní od března 1771 (SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-4, Matrika NOZ, 1760–1784, p. 176) mají záhlaví: *dies, baptisans, infans, parentes, patrini, religio, locus, numerus domus*, oddací (zavedené v červnu 1771 – p. 500) *dies, copulans, sponsi, testes, religio, locus a numerus domus* (záhy ještě doplněné o data ohlášek) a zemřelých (od února 1771 – p. 668) *dies, sepeliens, provisura, mortuus, religio, coemeterium, locus, numerus, aetas: annorum, mensium, dierum*, od roku 1772 se objevuje ještě *dies provisionis* předcházející *dies mortis*, neboť do kolonky k poslednímu pomazání bylo vpisováno jméno zaopatřujícího.

⁵⁹ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-5, Matrika N Letohrad, 1784–1825.

⁶⁰ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-21, Matrika O Letohrad, 1784–1841.

⁶¹ I zde existuje výjimka u majitelů panství – SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-21, Matrika O Letohrad, 1784–1841, p. 6.

⁶² SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-28, Matrika Z Letohrad, 1784–1840.

⁶³ Extrémním příkladem může být SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-28, Matrika Z Letohrad, 1784–1840, p. 41 a 42, kde u zemřelé Kateřiny Lederové je vypsán celý život jejího otce Floriána, který ačkoliv pocházel z Letohradu, strávil většinu svého života ve vojenských službách francouzského krále. Obdobně tomu je i v případě úmrtí majitelky panství Marie Anny hraběnky Marcolini rozené hraběnky Cavriani dne 27. 5. 1834 (p. 127).

⁶⁴ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-6, Matrika N Letohrad, 1825–1841.

⁶⁵ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-6, Matrika N Letohrad, 1825–1841, p. 75.

⁶⁶ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-21, Matrika O Letohrad, 1784–1841, p. 100 a 101.

⁶⁷ SOA Zámrsk, Sbíрка matrik, sign. 83-28, Matrika Z Letohrad, 1784–1840, p. 131.

⁶⁸ Jedná se o následující rubriky: *datum: rok, měsíc, datum zrození a křtu; numero domu, jméno dítěte; náboženství: katolické / protestantské; pohlaví: mužské / ženské, lože: manželské / nemanželské; rodičové:*

1834.	Meno stavu.	Imeno dítěte.	Křesť. křest.		Křesť. křest.		Rodi
			číslo	jméno	číslo	jméno	
							Otec
	185.	Antonín zobátník. odmuvní Lauentijer Křestník Křestník.	1	"	"	1	Antonín Křestník, křesťák, pánovní Křestník z Křestníka, muničského úřadu, jeho Antonín Křestník pánovní Křestník z Křestníka z N. 14. v jeho muničské Křestní křesťácké pánovní Křestník z N. 84. z muničské Křestníka z Křestníka
	207	Ján Nepo. zobátník odmuvní. Křestník Křestník záměrný.	1	"	"	1	Ján Nepomucký, křesťák, jeho Křestník muničský z Křestníka, munič- ského úřadu, jeho Antonín Křestník Křestník z Křestníka z N. 30. v jeho Křestníka Křestník z Křestníka Křestník z Křestníka z N. 3. Ober & Křestník Křestník z Křestníka z Křestníka.
	20	Johanna zobátník odmuvní Lauentijer Křestník Křestník.	1	"	"	1	Ján Křestník, křesťák, křesťák, jeho Křestník z Křestníka, muničského úřadu, jeho Křestník Křestník Křestník z Křestníka Křestník z Křestníka z N. 6. v jeho muničské Křestník z Křestníka Křestník z Křestníka z N. 6. Ober & Křestník Křestník z Křestníka z Křestníka.
	20	Lauentijer zobátník odmuvní Lauentijer Křestník Křestník.	1	"	"	1	Křestník Křestník, křesťák, pánovní Křestník z Křestníka, muničského úřadu, jeho Křestník Křestník Křestník z Křestníka Křestník z Křestníka z N. 372. v jeho muničské Křestník Křestník Křestník z Křestníka z N. 738 Ober & Křestník Křestník z Křestníka z Křestníka Křestník.

otec (ještě na první straně), včetně svých rodičů a čp. a povolání, na druhé straně matka taktéž, kmotři: Jméno a stav, kmotři doplňují podpisy či podpisová znamení. K datu narození a křtu je připojena porodní bába včetně adresy s čp., jméno dítěte je doplněno jménem křtícího kněze: Ján Nepomucký pokřtěný ode mne Vilima Ryšavého, kaplana zámeckého (SOA Zámorsk, Sbirka matrik, sign. 83-6, Matrika N Letohrad, 1825-1841, p. 76).

číslo	Rodina	
Matka	Otče	Stav.
<p>Františka Křiváček, manželka Křiváček Lenné Janův Křiváček panská Křiváček z Bystrčanky N. 25. v yže manželka Lenné Janův Křiváček z Bystrčanky z N. 46. Oba z gub. Bystrčanské gub. gub.</p>	<p>Jan Křiváček Františka Františka Křiváček</p>	<p>gub. Křiváček v yže gub. Křiváček z Bystrčanky z N. 20. Křiváček z Bystrčanky z N. 26</p>
<p>Maryška Křiváček, manželka Křiváček Janův Křiváček panská Křiváček z Lenné z N. 35. v yže manželka Magdaleny Křiváček panská Křiváček z Lenné z N. 38. Oba z gub. Bystrčanské gub. gub.</p>	<p>+++ to gub. Jan Křiváček +++ to gub. Křiváček</p>	<p>gub. Křiváček v yže gub. z Bystrčanky z N. 196. manželka Křiváček z N. 36.</p>
<p>Jozefa, katolická, manželka Křiváček Lenné Křiváček panská Křiváček z Lenné Křiváček panská Křiváček z gub. Křiváček v yže gub. Křiváček z Křiváček z N. 1. Oba z gub. Bystrčanské gub. gub.</p>	<p>Anna Křiváček Josef Křiváček</p>	<p>manželka Křiváček Křiváček z Křiváček z z N. 82. gub. Křiváček v yže gub. z Křiváček z N. 82.</p>
<p>Maryška Anna katolická, manželka Křiváček Lenné Jozefův Křiváček panská Křiváček Křiváček z N. 19. v yže manželka Anna Janův Křiváček z Křiváček z N. 29. Oba z gub. Bystrčanské gub. gub.</p>	<p>+++ to gub. Křiváček Křiváček z N. 29. Křiváček z N. 29.</p>	<p>manželka Křiváček z Křiváček z z N. 22. Křiváček z Křiváček z z N. 22.</p>
<p>Provdí Jozef Jozef Křiváček</p>		

Rukou předepsaný tabulkový přehled pokřtěných dětí z října 1834, překvapivě stále vedený v češtině (SOA Zámorsk, Sbirka matrik, sign. 83-6, Matrika N Letohrad, 1825–1841)

jen se roztáhl na dvojlist (aperturu), neboť přibyly povinně uváděné informace o otci i matce dítěte a o jejich rodičích, včetně jejich stavu a bydliště. K zápisům jsou později připojovány i další poznámky, které se překvapivě nejčastěji týkají vydání křestního listu (nikoliv například přijetí bířmování).⁶⁹

Stejný posun nastal i u oddací matriky, rozsáhlé texty ve stejných rubrikách⁷⁰ se lépe vypisovaly na dvojstraně. Kromě nápadně nekaligrafických podpisů svědků včetně jejich bydliště a stavu (a podpisů otců v případě nezletilosti snoubenců) pozornost čtenáře přitáhne samostatně stojící poznámka o matričních přílohách v podobě: *Listota oddavek těchto k nalezení v spisů skladu farním sub Regis. Nro. 5, Fasc. XXIV. 2 kusy*,⁷¹ přičemž se počet kusů případ od případu proměňuje, číslo fasciklu pak narůstá s každým rokem. V případě oddacích matrik je doložitelná i poslední velká grafická změna zápisů ve sledovaném období. Od 1. ledna 1891 se jména (včetně dalších informací) ženicha a nevěsty začala psát do jednoho širokého sloupce pod sebe. Získaný prostor byl využit pro kolonku *poznámenání* a objevují se zde velmi rozmanité informace vycházející z listinných dokladů matričních.⁷²

V případě matriky zemřelých zůstaly kolonky identické a stěsnané na jednom listu, větší důraz byl položen na přesnou dobu úmrtí (a připsáno tam bylo i datum pohřbu např. *1834 dne 14^{ho} září po poledni o 4 hodinách zemřela, dne 17. pohřbena*)⁷³, podrobně až na dny určený věk (i u dospělých osob) a v kolonce *nemoc neb smrti způsob* také odkaz na ohládací lístek. Tento podrobný tabulkový přehled zemřelých se udržuje i nadále.⁷⁴ Stejně jako u matrik narozených a oddaných i matriky zemřelých pro celou rozlehlou letohradskou farnost jsou v celém sledovaném období psány česky do ručně nadepisovaných tabulek. Proč tomu tak bylo a co kyšperské duchovní správce vedlo k tomu, aby vzdorovali německy tištěným formulářům, není zřejmé. Kromě popsaných změn v rozvržení rubrik a podrobnostech záznamů je jedinou viditelnou změnou přechod z novogotického na humanistické kursivní písmo kolem poloviny 60. let 19. století.

EXEMPLUM: Zkoušky snoubenců a rodokmeny farnosti Letohrad

V někdejší Kyšperku⁷⁵ je možné doložit knihy s názvem Zkoušky snoubenců od roku 1755, tedy deset let po nařízení, kterým byly zavedeny – tak o tom také svědčí index *k protokolům snoubenců*.⁷⁶ Nicméně knihy opravdu obsahující zkoušky snoubenců jsou

⁶⁹ Později přibudou poznámky o přestupu k jiné církvi, v případě letohradských matrik však ojediněle.

⁷⁰ Jedná se o následující rubriky: na první straně v první kolonce je zanesen *rok, měsíc a den, číslo příbytku* a kolonky nadepsané *ženich: jméno, náboženství: katolického / protestantského, léta věku, svobodný / vdovec*, na druhé straně dvojlistu kolonky nadepsané *nevěsta: jméno, náboženství: katolického / protestantského, léta věku, svobodná / vdova*, dále *svědkové: jméno a stav s podpisy*. U ženicha a nevěsty se vypisují rodiče včetně jejich povolání, u matky i rodné jméno a panství.

⁷¹ SOA Zámrsrk, Sběrka matrik, sign. 83-21, Matrika O Letohrad, 1784–1841, p. 100.

⁷² Tuto změnu se nepodařilo dohledat v letohradských oddacích matrikách, které jsou dostupné v SOA Zámrsrk ve Sběrce matrik, proto byla použita matrika oddaných ze stejného matričního obvodu (sign. 83-7639, Matrika O Lukavice, 1841–1925, změna je od p. 15. Zmíněná poznámenání obsahují: *plnoletost křestným listem anebo jinou zákonnou písemností dokázaná. Při vdovcích a vdovách stav vdovský listem umrlčím či právním smrti prohlášením stvrzený; při neplnoletých povolení k sňatku otce na živě jsoucího, pak-li otec zemřel aneb pod poručenstvím postaven jest, povolení vrchního poručenstva s datum a číslem; ohlášky či prominutí jich, prominutí některé překážky manželské, delegace od vlastního faráře*. SOA Zámrsrk, Sběrka matrik, sign. 83-7639, Matrika O Lukavice, 1841–1925, dvojlist č. 153.

⁷³ SOA Zámrsrk, Sběrka matrik, sign. 83-28, Matrika Z Letohrad, 1784–1840, p. 131

⁷⁴ Sběrka zpřístupněných matrik v SOA Zámrsrk neobsahuje žádnou další matriku zemřelých z Letohradu, proto bylo tvrzení ověřováno na matrice zemřelých Šedivec z let 1784–1890 (sign. 83-3229).

⁷⁵ Za přípravu povolených písemností uložených v SOkA Ústí nad Orlicí jsem zavázána Ivaně Heiderové, Pavle Junkové a Mgr. Evě Vackové.

⁷⁶ Uvedený index (SOkA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. I, Index, 1755–1844) až do 1844 eviduje 10 knih, označených *Liber examen antematrimonialium* (sign. I.–X.), jež však patří do knih rodokmenů.

Examina Ante-Matrimonialia
a 1.º Januarii Anni 1777.

Examen formatum die 24 Decembris 1776. in causa contrahendi matrimonium inter
Anastasiam filiam Francisci Sugi Rustici fungivio, et Catharinam filiam Georgii Martinex co
page. Noxi, ne ob latens aliquod impedimentum canonicum, quod inter sponsos ignorabatur,
matrimonium redderetur nullum, testes, desuper gravata iisdem de veritate dicenda conscientia,
interrogati sunt sequentes:

N: 1.
Anastasia wam zbilaj; gal, spony z, spon? wku?d?
Lomni postlany; w galz klirny wyfowaw; zedalyz
z spony? gal spony? a oblozo wpsulrowa
z galz obfod wudaba?

N: 1.
P. 1. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 1. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 1. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 1. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu

N: 2.
Spony Swindol spony spony Otazly, galz spony otazly
spony spony, a obfod wudaba?

N: 2.
P. 2. Testis Georgii Rabeller, 45. lat nam winlu
L. 2. Testis Georgii Rabeller, 45. lat nam winlu
L. 2. Testis Georgii Rabeller, 45. lat nam winlu

N: 3.
Spony spony spony spony spony, a spony spony
spony spony spony spony spony, a spony spony
spony spony spony spony spony, a spony spony

N: 3.
P. 3. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 3. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 3. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu

N: 4.
Spony spony spony spony spony, a spony spony
spony spony spony spony spony, a spony spony
spony spony spony spony spony, a spony spony

N: 4.
P. 4. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 4. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 4. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu

N: 5.
Spony spony spony spony spony, a spony spony
spony spony spony spony spony, a spony spony
spony spony spony spony spony, a spony spony

N: 5.
P. 5. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 5. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 5. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu

N: 6.
Spony spony spony spony spony, a spony spony
spony spony spony spony spony, a spony spony
spony spony spony spony spony, a spony spony

N: 6.
P. 6. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 6. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu
L. 6. Testis Antonia Margwald, 44. lat nam winlu

N.	o by spony	klirny	offis	galz	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis
1.	Galz	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny
2.	Galz	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny
3.	Galz	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny
4.	Galz	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny
5.	Galz	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny
6.	Galz	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny	offis	klirny

ulterior ignorant.

Záznam o rozhovoru se snoubenci z přelomu let 1776 a 1777
(SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. A, Knihy zkoušek snoubenců, 1777–1805)

Teprve v roce 1838 došlo k normalizaci stavu, kdy sice byly nadále vedeny výše zmíněné písemnosti, ale na základě nařízení biskupské konzistoře z 9. 11. 1837 č. 5804 byla farářem Josefem Ježkem zavedena kniha zkoušek snoubenců do příslušného německy tištěného formuláře, ovšem v češtině.⁸¹ V roce 1845 je nová kniha nadto v českém formuláři.⁸² Nejedná se již o záznam zkoušky, k tomu jsou od roku 1843 dochovány svazky snubních protokolů,⁸³ které vyhotovoval duchovní správce na základě rozhovoru se snoubenci, nýbrž o záznam zásadních údajů pro sňatek – jména snoubenců, jejich podpisy, kostel, kde budou vykonány ohlášky, možné překážky sňatku a k nim udělené dispenzy.

Svědci podepisovali prohlášení následujícího znění: *My níže podepsaní svědkové svědomitě dosvědčujeme, že tito zasnoubenci i jejich obojstrana krevnost a příbuzenství nám docela známé jsou, že oni v udaných sídlech více nežli 6 týhodnů bydlejí a že proti jejich manželskému sňatku žádná nejvyšším nařízením ustanovená překážka, krom nezletilosti z strany nevěsty shledaná není, též jsme volní toto udání naše, kdyby potřeba kázala i přísahou potvrditi.*⁸⁴

EXEMPLUM: Kniha ohlášek snoubenců farnosti Letohrad

První knihy ohlášek se v Letohradě zřejmě nedochovaly, neboť nejstarší svazek z let 1833–1849 je označen římskou číslicí III.⁸⁵ Jako jedny z mála knih věnovaných evidenci udělených svátosti v Letohradě vykazují prvky tradiční představy o knihách ohlášek snoubenců – objevuje se jméno ženicha a nevěsty a další údaje (svobodný, vdovec, otcové a jejich status) a tři data ohlášek, která byla postupně škrtnána, příp. celý zápis byl mřežován jako důkaz splnění ohlašni povinnosti. O tom, že uvedené údaje sloužily v rámci ohlášek k přečtení pro farní společenství, svědčí i formulace, které se občas objevují na začátku stránek či na konci, např: *do stavu s(vatého) manželství vstoupiti míní...*⁸⁶ či *pokudž by kdo proti etc.* nebo *Verte* jako pokyn pro obrácení stránky s pokračujícím zápisem,⁸⁷ a které navazují na stylizaci oznámení z pražského rituálu z roku 1700.⁸⁸ V jazykově českém Letohradě se oznámení děla česky, a tak i knihy se psaly v tomto národním jazyce. Od roku 1844 jsou také jednotlivá oznámení v rámci roku číslována od 1,⁸⁹ se změnou duchovního správce v roce 1845 souvisí i konec mřežování prohlášených ohlášek. Při ohláškách „jednou za třikrát“ se objevuje povolení krajského úřadu.⁹⁰

Následující kniha z let 1849–1877, označená jako IV., se drží osvědčené formy, jen poznámky k vyhlášení chybí a svolení k trojnásobným ohláškám uděluje od roku 1850 okresní hejtmanství (podkrajský úřad), stejně jako v pokračování ohlášek z let 1878–1928, kde se objevuje obrat: *s povolením duchovní a světské vrchnosti.*⁹¹

⁸¹ SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. X-I, Kniha zkoušek snoubenců, 1838–1844.

⁸² SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. XI-II, Kniha zkoušek snoubenců, 1845–1848.

⁸³ Depozitář BK HK, FÚ Letohrad, Protokol o předání archiválií římskokatolického úřadu v Letohradě z 20. 9. 1960.

⁸⁴ Příkladem může být např. SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. X-I, Kniha zkoušek snoubenců, 1838–1844, dvojlist č. 2, kdy si Antonín Lehký bral téměř devatenáctiletou Josefu Bárnětovou.

⁸⁵ SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. III, Ohlášky snoubenců, 1833–1849. Z označení signatur lze předpokládat, že existovaly i dvě předchozí knihy ohlášek snoubenců, vzhledem k nepřístupnosti fondu však tento předpoklad nelze ověřit jejich existenci v archivu.

⁸⁶ SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. III, Ohlášky snoubenců, 1833–1849, f. 2r.

⁸⁷ SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. III, Ohlášky snoubenců, 1833–1849, f. 5r.

⁸⁸ *Rituale seu agenda Romano-Pragensis (1700)*, s. 325–327.

⁸⁹ Předtím číslovány nebyly.

⁹⁰ SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. III, Ohlášky snoubenců, 1833–1849, f. 82r.

⁹¹ SOKA ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. V, Ohlášky snoubenců, 1878–1928, p. 20.

svatého posilněn, aby víru svou statečně vyznával a podle ní živ byl.⁹³ Přijetí bířmování, označovaného latinsky *confirmatio* – utvrzení, je vnímáno jako tajemství navazující na seslání Ducha svatého o svátku Letnic a jako iniciační svátost pro osobní a vědomé vyznání víry.

Zatímco reformační představitelé její svátostný charakter popírali,⁹⁴ tridentský koncil *confirmatio* potvrdil jako jedinečnou svátost, jejímž řádným zprostředkovatelem může být jen biskup.⁹⁵ Udílení bířmování bývalo (zvláště na venkově) obvykle spojeno s generální vizitací farnosti, která měla přesně stanovený program. Po mši svaté, vedené vizitátorem, a kázání následovalo zpravidla udílení svátosti,⁹⁶ které se nemuselo odehrávat jen v kostele, ale také z prostorových důvodů i na volném prostranství před ním. Po úvodních obřadech se biskup postupně zastavil krátce se všemi adepty, rozdělenými dle pohlaví, ti mu byli představeni, pak následovalo vkládání rukou a pomazání křížem. Obřad zakončily závěrečné modlitby a biskupské požehnání.⁹⁷ Bířmování, spojené v našich končinách s udílením nového bířmovacího jména, smělo být uděleno pokřtěným, kterým se dostalo náboženského vzdělání a kteří absolvovali svátost smíření a první svaté přijímání.⁹⁸ Důležitou funkci zastával i kmotr, který neměl být totožný s křestním kmotrem a neměl současně v této roli doprovázet větší množství bířmovanců než dva.⁹⁹ Vzhledem k frekvenci generálních vizitací, které se konaly jednou za 8 až 15 let,¹⁰⁰ bylo obvyklé věkové rozmezí čekatelů na tuto svátost od 7 let do 24 let, výjimkou nebyli ani starší.

Pro hladký průběh svátosti byla třeba příprava, jak z hlediska věroučného, tak technického. Nejprve se sepsaly seznamy předpokládaných bířmovanců, ve větších farnostech zvláště mládež školní, zvláště osoby starší.¹⁰¹ Získané údaje sloužily pro bířmovací lístky (*Schedula confirmationis, Firmungszettel*), které do předtištěného formuláře vyplnil duchovní správce (či katecheta), čímž zároveň potvrdil dostatečnou přípravu uchazeče. Lístky zpravidla byly podkladem pro představení žadatele a byly odevzdány při obřadu, aby na jejich základě došlo k zapsání do bířmovací knihy (též *Konfirmační kniha, Liber* či *Consignatio confirmationum, Matricula confirmationum, Confirmationsbuch, Firmungsbuch, Matrik der Gefirmten*),¹⁰² která se počítala do farních matrik a sloužila pro zjištění překážky duchovního spříznění pro sňatky.¹⁰³

⁹³ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 253, který parafrázuje Katechismus rakouských biskupů z 1894.

⁹⁴ Konfirmace v protestanském prostředí je chápána jako vstup pro přijímání Večeře Páně – viz Kryštůfek (1903), s. 10. Dále k rozdílnosti pojmání konfirmace například Lenz (1867).

⁹⁵ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 60, 7. zasedání, Dekret o svátostech, O svátostech obecně, kánon 1. Tamtéž s. 63–64 Dekret o bířmování kánon 1–3, kde se klade důraz na svátostný charakter, používání křížma a výlučnost biskupů jako udělovatelů – c dle Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 254.

⁹⁶ Přesný popis přináší Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 255 a v královéhradecké diecézi Poučení o generální vizitaci (1932), po kázání biskup odchází na snídani na faru, bířmovance mezitím doprovází biskupský ceremoniář, následuje zkouška z náboženství školní mládeže a až po ní dojde k bířmování, kdy je biskup oděn v pluvíál a mitru.

⁹⁷ Součástí obřadu bylo i udělení políčku, který měl v sobě význam udržení v paměti, ale i připravenost bířmovance „pro jméno Ježíše Krista i potupu a pronásledování trpěti.“ Podlaha (1930), s. 100. Podrobněji ke genezi Miklík. (1924).

⁹⁸ Příbyl (2012) s. 51 cituje Codex iuris canonici (1917), kánon 788 s odkazem na tradici přijímaný věk sedmi let dítěte a schopnost rozumového poznání, i když i zde byly umožněny výjimky nižšího věku. Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 257 potvrzuje, že v našich zemích předcházela svátost Eucharistie před svátostí bířmování, ale zvyklosti italské a francouzské upřednostňovaly opačné pořadí, což mohlo být praktikováno i v českých zemích, jak o tom svědčí beletrie z počátku 20. století.

⁹⁹ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 259.

¹⁰⁰ Na dlouhé periody vizitací a bířmování s odkazem na dvacet let v HK diecézi upozorňuje Holý (1872) s tím, že by bylo vhodné využít možnosti zmocnění vhodných osob ke svátosti bířmování.

¹⁰¹ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 256–257.

¹⁰² Borový (1879), s. 236–237.

¹⁰³ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 259.

Břimovací knihy se přes předpisy dané v římském rituálu a příručkách pro duchovní správce lišily v drobnostech farnost od farnosti, ale i břimování od břimování, zvláště pokud došlo ke změně duchovního správce, o čemž svědčí dochované břimovací knihy z druhé poloviny 19. století. V této době obsahovaly povětšinou následující údaje: rok, den a měsíc břimování, jméno biskupa, lokalitu (přip. kostel), jméno a příjmení břimovance, jeho bydliště včetně čp., jméno a stav otce (přip. rodičů), nové jméno a jméno kmotra.¹⁰⁴ Navzdory různým předpisům konkrétní provedení mnohdy záleželo na příslušné farnosti a množství břimovanců – menší kolatury měly prostý seznam, u větších se členily abecedně, přip. také dle vsí.

EXEMPLUM: Knihy břimovaných dochované ve farnosti Letohrad

Zástupcem větší farnosti může být opět Kyšperk (dnes Letohrad), sestávající se z města a přilehlých vsí (Orlice, Lukavice, Kunčice, Mistrovice, Pustiny, Jankovice, Šedivec a část Verměřovic), kde se vždy shromáždilo několik set osob k břimování, které se konalo v časových rozestupech deseti a více let.¹⁰⁵ Dochované soupisy umožňují nahlédnout do způsobu organizace a vyplňování břimovací agendy.

První břimování, zachycené podrobněji v jazykově českém Letohradě, bylo v roce 1850.¹⁰⁶ Většinou je k dispozici podkladový materiál – tedy složky, které vytvářeli jednotliví učitelé, část z nich nese datum předcházející břimování a v poznamenání se u některých devíti až jedenáctiletých dětí objevuje text o sv. přijímání (*Erste Comunión*). Pro břimování 29. května 1850 platí, že se zde objevuje věk břimovanců (v rozpětí 8–30 let, ale horní i dolní hranice se objevuje pouze jednou, zatímco nejpočetnější skupina je náctiletých), chybí však jména kmotrů. Pod soupisy z přilehlých obcí jsou podepsáni učitelé, orlický Václav Škarda k podpisu připojil i doušku *zdarma přitom pracoval*.¹⁰⁷ I když se nejedná o finální soupis, ale podkladové materiály, v nichž bylo sepsáno 1144 osob, korespondují s konečným počtem břimovanců uvedených v pamětní knize, chybějící letohradské Podměstí navýšilo počet břimovanců na konečný počet 1323.¹⁰⁸

Na již osvědčenou spolupráci navazují záznamy z roku 1860, které byly vyplňovány do výše uvedených německých kolonek, navíc se tu objevuje ještě průběžné číslo, díky němuž se zjednodušuje evidence počtu osob. Vzhledem k množství byli pro lepší orientaci břimovanci rozděleni abecedně dle příjmení. Zapisování probíhalo dle lokalit, lišily se ruce zapisovatelů, ale i obsah vyplnění, zatímco v Kyšperku, Orlici, Kunčicích a Šedivci první tři totožné kolonky zůstávaly prázdné, v Mistrovicích se objevil Kyšperk jako místo břimování, v Lukavici bylo vyplněno vše. Zdá se, že alespoň větší část osob, které přijaly uvedenou svátost, byla zapsána buď předem, nebo téměř okamžitě, protože pod soupisem orlicko-kunčicko-šediveckým je přičiněn podpis biskupa Hanla o generální vizitaci 5. června 1860, tj. v týž den, kdy proběhla konfirmace celkem 1155 osob. Různé ruce soupisů prozrazují ještě jednu věc, totiž že se na evidenci nepodílel zdejší duchovní správce Anton Buchtel, jehož specifické písmo je

¹⁰⁴ Předpisy zaznamenané v římském rituálu zachycují navíc u kmotra bydliště a farnost, dále jméno jeho otce (Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 259), Borový (1879), s. 242 uvádí ještě rodiště břimovance, stejně jako Pauly (1902).

¹⁰⁵ Depozitář BK HK, FÚ Letohrad, Pamětní kniha II, 1836–1987, pp. 233, 234, 237, 245, 251, 271 uvádí svátost břimování v letech 1777, 1788 (v nedalekém Žamberku), 1798, 1827, 1838, 1850, 1860. Z poznámek na předsádce lze předpokládat, že bylo i součástí později zaznamenaných generálních vizitací (1879, 1894, 1905, 1928 a 1937). V depozitáři BK HK je ještě evidována kniha břimovaných z roku 1921, bohužel v této době nebyla pamětní kniha farnosti uspokojivě doplňována.

¹⁰⁶ SOKA UO, FU Letohrad (neinv.), Kniha břimovaných, 1850–1879, nefol.

¹⁰⁷ SOKA UO, FU Letohrad (neinv.), Kniha břimovaných, 1850–1879, nefol.

¹⁰⁸ Depozitář BK HK, FÚ Letohrad, Pamětní kniha farnosti II, 1836–1987, p. 251–252.

Loznamenání

tech, kterým se. Biřmování, dne 29. Května, roku
1850, v. Supšhere, od Jeho biskupské Excellence, Karla
Anna, biskupa v. Slavov. Hradci, udělování bylo.

číslo	Jména.	biřmování	Jména biřmovanců.	věk
1.	Antonie. Hanina.	1	Anna.	14
2.	Anna	"	Antonie.	11
3.	Albina	"	filipína.	9.
4.	Anička. Kopecký.	2.	Anna.	17
5.	Antonín	"	ferdinand.	15
6.	františek	"	Josef	13
7.	Anna	"	Marie.	11.
8.	Karel Motička.	3.	"	16
9.	franc. Martelk.	4.	Josef.	11
10.	Ján Polčál.	5.	Karel.	18
11.	Petr Suchelík.	7.	Karel.	15
12.	Karel	"	Ján	13
13.	fridrich	"	Josef	11
14.	Karel Motička.	9	Josef	17
15.	Barbara	"	Anna	15
16.	Josefa	"	Barbara	12
17.	Ján Motička.	10	Antonín.	18
18.	Anna	"	františek.	16.
19.	Josef. Adamec.	11.	Štěp.	19
20.	Anna	"	Barbara.	17
21.	Josef Polčák.	13	františek.	18
22.	Pondrjet	"	Ján	16
23.	Josef Jaltus.	14	Ján	12
24.	Josef	"	Anna	14
25.	Karel	"	Josef	10
26.	Anna. Pinc.	20	Cecílie.	16
27.	Josef	"	Antonín.	14
28.	franc. Malety.	21	Josef.	17
29.	Anna. Sařar.	24.	Anička.	11

173

Seznam osob, jimž byla udělena biskupem Karlem Hanlem svátost biřmování v květnu 1850 v Letohradě (SOKA UO, FU Letohrad (neinv.), *Kniha biřmovaných, 1850–1879*)

nezaměnitelné, ale ani tehdejší kaplan Franz Horáček. Lze tedy předpokládat, že zápis opět prováděli učitelé z příslušných lokalit.

Různost rukou potvrzuje i další agenda dochovaná z následujícího biřmování v roce 1879, která obsahuje zase spíše přípravný materiál, tedy seznam vhodných adeptů svátosti, jež patrně zase připravovaly zodpovědné osoby – učitelé, soupisy jsou tentokrát rozděleny na děti školou povinné a starší, ale vzhledem k rozpracovanosti a zčásti i duplicitě seznamů z nich nelze sumarizovat výsledné počty. Nejnižší hranicí byl věk osmi let, většina účastníků byla náctiletých, poměrně dost se objevují též dvacátníci, do evidence se však dostal i devětatřicetiletý muž. Pro rok 1879 se objevují i jména kmotrů, platí zde, stejně jako v roce 1860, že někteří sourozenci měli, oproti normativním textům, stejného kmotra. V letohradské farnosti bylo také zvykem poznamenávat ještě průběžné číslo, které umožňovalo rychlejší orientaci v počtu biřmovanců. Prokázaná účast vyučujících je docela zajímavým svědectvím, že rozkol školy a fary – v té době již mnohde znatelný – nejednou záležel na osobnostech duchovního správce a učitelů a jejich vzájemném vztahu.¹⁰⁹

¹⁰⁹ SOKA UO, FU Letohrad (neinv.), *Kniha biřmovaných, 1850–1879*, nefol.

III.C Duchovní správce jako celebrant

Knihy ohlášek bohoslužeb, funkční knihy, sumáře bohoslužebných úkonů

Vedle knih, evidujících udílení svátostí, které nemohly být přijímány opakovaně, je třeba představit i písemnosti, spojené se svátostí Eucharistie, jež je zpřítomněním vykupitelské oběti Kristovy a zároveň (jak naznačuje řecký základ slova) díkůvzdáním věřících, kteří tak naplňují Ježíšova slova: *To čiňte na mou památku*.¹ Proměněné Tělo a Krev Páně² jsou předmětem mimořádné úcty – konsekrovaná hostie je vystavena při adoraci, je s ní žehnáno a je podávána umírajícím jako viaticum. Protože ustanovení Eucharistie je spojeno s Poslední večeří Krista s učedníky, je proměnění nekvašeného chleba a vína nedílnou součástí a vrcholem mše svaté,³ nejdůležitějšího typu bohoslužby v katolické církvi. Předsedat této liturgii a platně ji sloužit mohl jen vysvěcený kněz, který byl církevním právem vybízen k tomu, aby tak činil každý den, a to většinou pouze jednou.⁴

Mše svatá a Eucharistie v dlouhém 19. století

Zásadní roli pro podobu mše svaté ve sledovaném období měl tridentský koncil, který jí věnoval 21. a 22. zasedání. Zatímco první se věnovalo přijímání Eucharistie pod obojí způsobou⁵ a také přijímání malých dětí, 22. zasedání zformulovalo učení o mešní oběti, v němž byl jako závazný určen mešní kánon, omezeno používání národních jazyků a stanovena povinná účast věřících na mši o nedělích a svátcích.⁶ Průběh mše podrobně specifikoval římský misál, vydaný po skončení tridentského koncilu papežem Piem V. roku 1570, který navázal na unifikaci katechismu a breviáře a sjednotil bohoslužebný ritus pro celou katolickou církev.⁷ Přestože byl zachován dialogický charakter mše a nebylo možné ji sloužit bez účasti ministranta, který knězi odpovídal, v souladu se snahou se jasně vymezit vůči protestanskému pojmání Večeře Páně došlo k výraznému omezení participace laiků na samotném průběhu mše. Jistou náhradou mohl být zpěv písní, většinou v národních jazycích.⁸

¹ Lk 22, 19. Ustavení Eucharistie zmiňují i ostatní synoptická evangelia Mt 26, 26–29 a Mk 14, 22–25. Zmínky o dodržování Kristova přání a setkáních komunity při lámání chleba přináší i Skutky apoštolů (Sk 2, 42) a jejich listy (1Kor 11, 26). Odkaz na toto klíčové Kristovo přikázání obsahuje i zmíněné ustanovení tridentského koncilu (Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 164, 22. zasedání, Učení o mešní oběti, hlava 1).

² Skutečná přítomnost Kristova (formou transsubstanciacie chleba a vína) je předmětem katolické nauky o Eucharistii a byla předmětem sváru mezi katolíky a reformovanými církvemi (srov. Beinert (1994) s. 92–95, o historickém vývoji Eucharistie například Berger (1999), s. 127–129).

³ Výjimkou byla tzv. missa sicca, kdy docházelo k vynechání mešního kánonu (tj. proměňování) a byla používána jako liturgický rámec pro přijímání nemocných. Berger (1999), s. 103.

⁴ Také katolické přesvědčení o tom, že pouze kněz může platně slavit Eucharistii, bylo předmětem reformačního rozkolu. Vymezení proti těmto ustanovením obsahují i kánony 1. – 9. z hlavy 9. Učení o mešní oběti (viz Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 168–169, 22. zasedání, Kánony o mešní oběti, hlava 9 (viz Beinert (1994), s. 92–95)). K četnosti mši viz Berger (1999), s. 67 a 103.

⁵ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 151–155, 21. zasedání, Učení o přijímání pod obojí způsobou a o přijímání malých dětí,

⁶ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 170–171, 22. zasedání, Dekret o tom, co je třeba zachovávat při slavení mše.

⁷ Tento způsob slavení mše musela přijmout všechna společenství, která se nemohla vykázat speciálním ritem užívaným více než 200 let. K vzniku více viz Honč (2013), s. 15. Řadu ustanovení pro sloužení mše, podávání a uchovávání Eucharistie obsahuje také text ustanovení synody pražské diecéze z roku 1605 v kapitolách nazvaných *De sacra Eucharistia*, *De sacrosancto missae sacrificio* a *De parochis* (Synodus archidioeciesana Pragensis (1605), s. 86–116, 197–216).

⁸ Giftšic – Stach (1790), s. 24. Svědčí o tom množství kancionálů – at' rukopisných, určených pro zpěváky na kůru, nebo tištěných, z nichž nejrozšířenějším v jazykově české oblasti se stal Šteyerův kancionál, pro královéhradeckou diecézi byl používán Slavíček rajský sestavený Janem Josefem Božanem, knězem v Chroustovicích, a vydaný v roce 1719.

Nedostatečné pochopení mešní liturgie věřícími, její neuchopitelnost a nesrozumitelnost, se snažili pozměnit osvícenští reformátoři.⁹ Konkrétní zjednodušení a racionalizace se staly předmětem státních nařízení, v roce 1783 byl pak ve Vídni vydán bohoslužebný řád.¹⁰ Ten byl v královéhradecké diecézi publikován prostřednictvím příslušných krajských úřadů 16. října 1785 a zvláště ve větších lokalitách zmíněné nařízení proměnilo tvář dosavadní liturgie a katechezí.¹¹ I když k státem oktrojovanému bohoslužebnému řádu měla většina představených českých a moravských diecézí připomínky (výjimkou byl právě hradecký biskup Jan Leopold Hay či brněnský Jan Křtitel Lachenbauer), dvorský dekret ze 17. října 1791 jej ponechal v platnosti a očekávané úpravy se týkaly jen povolení prosebných procesí z obecně prospěšných důvodů či zavádění písní a hudby do liturgie.¹²

Důležitost mše ve vztahu k věřícím si uvědomovaly i pastorační příručky, Franz Giftšic (v českém překladu Václava Stacha) bohoslužbě a vysluhování svátostí věnuje většinu druhého dílu své práce, kde přináší rady, jak prohloubit prožitek farníků ze mše a Eucharistie, neboť *přijímání svatě Večeře Páně jest zajisté jedna z nejdůležitějších služebností náboženství*.¹³ V navazujícím textu se věnuje jednotlivým skupinám věřících (dětmi, mentálně postiženým, hluchoněmým, veřejným hříšníkům, umírajícím i odsouzceným k smrti) a jejich disponibilitě k přijetí svátosti (včetně eucharistického postu), dále frekvenci přijímání i vymýcení pověrečných praktik (*někdy se ta svátost na bolavý oud uvazovala, někdy se s umrlými do hrobu dávala*).¹⁴ Prostor zde věnuje i doporučení střídavého vystavování Eucharistie a jejího užívání k požehnání.

Podrobnější doporučení lze nalézt i ve druhém díle české práce Jiljího Chládky, který se nejprve věnuje Eucharistii jako svátosti, poté však přidává obsírnou kapitolu *o svátosti oltářní jakožto oběti*, kde podrobně rozebírá ustanovení týkající se mše svaté – od vhodných prostor, přes paramenta a liturgické náčiní až po svátky a části mešní liturgie.¹⁵ Vedle snahy o očistění liturgického prostoru či státní restrikce počtu svátků a pobožností je zde opakováno ustanovení tridentského koncilu, podle něž jako zásadní pro pochopení mešní oběti věřícími byla vnímána důkladná a propracovaná katecheze (školní a nedělní) a kázání.¹⁶

Snaha po reformě mešního řádu, kterou odrážejí zmíněné příručky, ustala na počátku 19. století. Zmíněné zásady, které odrážejí jak církevně právní ustanovení, tak pastorační doporučení, rezonují i v dalších příručkách zkoumaného období. Forma tridentské mše se udržela až do liturgické reformy po 2. vatikánském koncilu. Faráři tak z pozice jeho úřadu vyplýval závazek sloužit mši za farníky (*applicatio pro populo*) o nedělích a svátcích.¹⁷ V tyto dny měli být kolaturníci rovněž poučeni kázáním

⁹ Zuber (1987), s. 229–232.

¹⁰ V Čechách byl královský dekret vyhlášen 6. 4. 1784, guberniální nařízení pak 23. 4. téhož roku. Popis obsahu přináší Jaksch 2 (1828), s. 503–506.

¹¹ Příkladem může být Litomyšl, kde bylo třeba vměstnat do strožejší formy liturgie množství kostelů a kaplí i piaristickou kolej (SOkA Litomyšl, DÚ Litomyšl, KR 490, Pamětní kniha, 1665–1830, f. 42v–43r, zde také o rozšíření královéhradecké diecéze v roce 1784). K Hayově bohoslužebnému řádu více Oliva (1904).

¹² Podrobněji diplomová práce Krejčová (2013), zejména s. 30–34.

¹³ Giftšic – Stach (1790), s. 61.

¹⁴ Giftšic – Stach (1790), s. 72.

¹⁵ Chládek 2 (1780), s. 22–93.

¹⁶ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 167, 22. zasedání, Učení o mešní oběti, hlava 8.

¹⁷ Dle Borového (1879), s. 134 odpovídal počet zasvěcených svátků situaci v 18. století před josefinskými reformami, takže za ně byly považovány také úterý velikonoční, úterý svatodušní, Nalezení sv. Kříže, sv. Jana Křtitele, sv. Josefa, sv. Anny, sv. Michaela archanděla, svatých apoštolů Ondřeje, Jakuba, Tomáše, Filipa a Jakuba, Bartoloměje, Šimona a Judy, Matěje, dále sv. evangelisty Jana a sv. Marka, Mladětek, sv. Vavřince mučedníka a sv. Silvestra papeže. Podrobněji o povinnostech a možnostech úlev tamtéž, s. 133–135.

a katechezí, k jejichž absolvování měli být povzbuzováni a vedeni. Nutnost zajistit farníkům účast na mši i možnost přijmout Eucharistii byla v početnějších a rozlehlejších farnostech důvodem k ustanovení pomocných kněží (kaplanů a kooperátorů) či přibírání pomoci z řad řeholníků.¹⁸

Knihy evidující mešní provoz farností

Zatímco počet udělených svátostí Eucharistie byl evidován spíše výjimečně,¹⁹ podrobnější informaci máme o mešním provozu konkrétní farnosti. Jedná se především o knihy ohlášek bohoslužeb a funkční knihy,²⁰ které byly vedeny v souladu s církevním rokem, a proto nejčastěji začínají adventem. Protože stát na jejich vedení neměl zájem, setkáváme se jen s jejich kontrolou během kanonických či generálních vizitací a také množstvím norem, které bylo věnováno jejich vedení, je ve srovnání s matrikami velmi omezené.²¹

Duchovní měli za povinnost před nedělním kázáním nebo po něm (před tzv. hrubou mší) seznámit své farníky s liturgickým programem následujícího týdne, dělo se tak společně s ohláškami snoubenců. Povinnost faráře seznamovat farníky každou neděli se svátky a posty během následujícího týdne stanovila již pražská synoda roku 1605.²² Teprve však v druhé polovině následujícího století se nám dochovaly psané knihy ohlášek bohoslužeb, které se někdy z praktických důvodů vedly společně s ohláškami snoubenců v jedné knize, povětšinou se z každé strany zapisovala jedna evidence. Od poloviny 19. století jsou již zpravidla vedeny samostatně.²³ Zároveň na církevní ohlášky navazovaly, zejména od josefinských reforem, oznámení nařízení státních či církevních úřadů,²⁴ což dosvědčuje jejich vložení či připevnění na příslušné místo knihy.

Ohlášky bohoslužeb (*Pořádek služeb Božích, Promulgatio divinatorum, Proclamatio divinatorum, Vermeldungsbuch*) bývají dochovány v nepřerušovaných řadách již od přelomu 18. a 19. století. Oznamovaly věřícím, jaké důležité svátky je budou provázet následující týdnem, informovaly je o bohoslužbách, pobožnostech či průvodech, o postních dnech a fundačních mších. Vedle toho zde byl prostor rozšířit zprávu o sbírkách v diecézi či přímo v kolatuře (např. oprava místního kostela), o kanonické či generální vizitaci či dalších mimořádných událostech – a to vše až do následující bohoslužby s povinnou účastí v neděli či ve svátek, jejichž časy a sled ozřejmily též. Na konec knihy se také zapisovala celoroční suffragia, oproti tomu mimořádné přímluvy za nemocné či zemřelé se jen oznamovaly²⁵ či zapisovaly do zvláštní knihy.²⁶ Do knih ohlášek se v některých farnostech dostávaly i záležitosti opravdu praktické (odměna pro nálezcce ztracených cenností, počítaje v to i modlitební knihu nebo bankocetle žida, oznámení termínů očkování dětí, ohlašovaná státní

¹⁸ Zmiňuje se o tom již 21. zasedání tridentského sněmu ve 4. kapitole o reformě (viz Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 157–158, 22. zasedání, Dekret o reformě, hlava 4).

¹⁹ Příkladem, kde se evidoval počet proměněných hostií, mohou být poutní místa, kde počet komunikantů odrážel množství příchozích poutníků, a tím dokládal i popularitu konkrétního místa. V novější době se evidují také počty těch, kteří v příslušném roce přistoupili k prvnímu svatému přijímání (tzv. prvokomunikanti).

²⁰ Na jejich platné využití pro výzkum drobných památek ukazuje Pátková (2009), s. 137–146.

²¹ Český slovník bohovědný 4 (1930), s. 40, heslo *Farář*.

²² Synodus archidioeciesana Pragensis (1605), s. 201, kapitola *De parochis*.

²³ I když Borový (1879), s. 248 společné vedení ohlášek doporučuje v nevelkých farnostech, zdůrazňuje, že je zároveň třeba evidenci věnovat pozornost, aby vše bylo v pořádku sděleno.

²⁴ Giftšic (1789), s. 168 cituje nařízení ze 17. 5. 1782, dle něž má po kázání výnosy přečíst a případně farníkům vysvětlit.

²⁵ Borový (1879), s. 247–248. Obdobně Helfert (1837), s. 202–203, Helfert (1858), s. 260–261.

²⁶ Pauly (1902), s. 124, § 6, a to obojí, celoroční i mimořádná suffragia.

nařízení, včetně narozenin císaře a příslušné mše), ojediněle se mohla objevit i ohláška snoubenců.²⁷

Za vznikem knihy ohlášek stály nepochybně ryze praktické důvody, související se snahou nic neopominout a vše sdělit přehledně a v logickém pořádku. Z rukopisu se četlo přímo v kostele, což se odrazilo na vnější podobě knihy, která byla menšího formátu, většinou se záložkou, umožňující rychlou orientaci. Protože vzhledem k variabilnosti oznámení nebylo možné využít formulářů jako u jiných evidencí, povětšinou se zde objevuje celý nebo poněkud zjednodušený text ohlášek, který se vztahuje ke konkrétnímu datu oznámení. Evidence probíhala do 80. let 18. století latinsky, později v jazyce ohlášek, záleželo ovšem na zvyklostech,²⁸ v národnostně smíšených oblastech pak v obou národních jazycích, protože bylo nutné, aby farníci všemu rozuměli.

Přehled o liturgickém životě farnosti z jiného pohledu poskytují funkční knihy (*Consignatio functionum divinorum*, *Liber ordinis divinorum* či *Functionsbuch*), oproti ohláškám však bývaly vedeny zpětně, tedy až poté, co proběhly zaznamenávané mše, kázání či katecheze v neděli či svátek (v menší míře mohly být zapsány i pobožnosti ve všední den), čímž verifikují informace poskytované knihami ohlášek.²⁹ Zároveň jsou ještě doplněny jménem celebranta či kazatele a informují o tématech (či stručném obsahu) kázání a katechezí.

Funkční knihy sloužily k záznamu bohoslužebných funkcí duchovních ve farnosti, nebyly tedy oproti knihám ohlášek určeny veřejnosti, z čehož vyplývá jejich dlouhodobé vedení v latině, byť už od poloviny 30. let 19. století existovaly formuláře v národním jazyce.³⁰ Důležitá byla jejich kontrolní funkce nad činností duchovenstva, a tak byly předkládány k nahlédnutí také vizitátorovi. Z evidence se tak dala vyčíst nejen povinnost duchovních o nedělích a zasvěcených svátcích kázat a vést odpolední katechezi,³¹ ale i participace kněží ve farnosti na jednotlivých úkonech, od čehož se

²⁷ SOKA RK, DÚ Rychnov nad Kněžnou, kt. č. 375, inv. č. 3, Ohlášky bohoslužeb, 1799–1806; tamtéž, kt. č. 376, inv. č. 7, Ohlášky bohoslužeb, 1862–1868.

²⁸ Např. v Rychnově nad Kněžnou se v prvních zápisech roku 1778 přešlo z latinského jazyka do češtiny (SOKA RK, DÚ Rychnov nad Kněžnou, kt. č. 375, inv. č. 2, Ohlášky bohoslužeb, 1777–1779), ovšem v Ústí nad Orlicí v latinském úzu zápisu pokračoval i nově příchozí duchovní správce ještě o deset let později.

²⁹ Pro pražskou arcidiecézi existuje odkaz na nařízení pro vedení funkčních knih z pol. 18. století (SOKA UO, DÚ Ústí nad Orlicí (neinv.), Funkční kniha, 1754–1769, titulní list), v královéhradecké diecézi se k funkčním knihám vztahovala norma z 8. 3. 1774 (SOKA RK, FÚ Bartošovice, kt. č. 3, inv. 6, Rejstřík k patentům, 1729–1776). Její článek 22 určil, že *Liber functionum parochialium* je povinen vést každý duchovní správce a do předepsaných sloupců má vyplnit časové, personální a věcné okolnosti provedených bohoslužeb a katechezí (Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Kniha tištěných patentů, 1722–1776, s. 469).

³⁰ Rukopisná nařízení (SOKA RK, FÚ Bartošovice, kt. č. 1, inv. č. 1, Patenty a nařízení, 1747–1782) formuláře funkčních knih v 70. letech 18. století nezachycují. Konzistoriální kurendy diecéze královéhradecké z roku 1835 předepsaly německý formulář (Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Konsistoriální kurendy, 1828–1842, s. 137, kurenda z roku 1835, č. 33).

³¹ Helfert (1837), s. 364–365, na s. 466 formulář *ZZ Liber ordinis divinorum* s latinskou hlavičkou (s následujícími kolonkami: *Dies calendarii*, *Festum ecclesiae* a pak *Matura et exhortatio*, *Cantata missa*, *Concio*, *Sacra pomeridiana*, *Catheseos excurrendos*, *Provisiones infirmorum* a *Numerus communicantium*, přičemž u ranních a odpoledních bohoslužeb a u kázání se vyžadovalo téma, u všech se čárkou označovalo, zda je měl farář či kaplan, a konečně u zaopatřených a komunikantů se vyplňoval počet), vzorové vyplnění tabulky bylo však již v němčině. Novější vydání Helfert (1858), s. 450–451, na s. 559 formulář *EEE Ordo divinorum* má odlišně koncipovanou hlavičku tabulky také v latině (*Dies dominicus vel festivus*, *Matutinae exhortationis materia*, *Quis habuit? Maturum sacrum quis habuit? Concionis thema et subdivisio*, *Quis habuit? Cantatum quis habuit? Pomeridiana catheseos materia in ecclesia et in pagis*, *Quis habuit? Vesperae sive benedictionem quis habuit? Adnotatio*), Borový (1879), s. 244 a stejně Jan Křtitel Pauly pak publikoval identický latinský formulář vyplňovaný ve stejném

Dle Helferta,³² Borového³³ i Paulyho³⁴ by na konci roku měl být sepsán na základě funkční knihy sumář s počty ranních exhort, kázání při hlavní mši (příp. odpoledních májových kázání), křesťanských cvičení v kostele a ve vsích, vyučování náboženství ve školách farních i filiálních, zkoušek žáků a učitelů, zaopatřených svátostmi i zkoušek snoubenců.³⁵

Funkční knihy mívají zpravidla větší rozměr, což je dáno množstvím údajů, které bylo třeba zaznamenat, většinou se tak dělo do tabulky (později do předtištěného formuláře) na celou dvojstranu. Vzhledem k tomu, že většina zaznamenávaných obřadů probíhala v kostele a vztahovala se k jeho liturgickému prostoru, Helfertova příručka doporučuje živou funkční knihu uchovávat v sakristii.³⁶

Formulář užívaný v královéhradecké diecézi po dlouhou dobu měl být dle instrukce z roku 1835 veden od první neděle adventní a měl být předkládán při kanonické vizitaci. Začínal označením neděle či svátku, následovaly ranní bohoslužby, před polednem i odpolední, v rámci každé z nich se poznamenávalo místo (kostel filiální či farní), mše sv., ranní exhorta či kázání, jejich téma a podpis toho, kdo je vedl. Odpolední služby Boží obsahovaly kolonky k místu konání křesťanského cvičení, jeho tématu, dále se zaznamenávaly litanie či nešpory. Poslední sloupec byl ponechán poznámkám, kam se měla doplnit vedená procesí či odpolední modlitby.³⁷ V některých novějších formulářích jí předcházela kolonka, kde se vyplňovalo, zda byla mše sloužena za farníky, což bylo povinností duchovního v neděle a svátky.³⁸

EXEMPLUM: Evidence bohoslužeb ve farnosti Ústí nad Orlicí

V orlickoústecké farnosti je počátek knih evidujících bohoslužby spojen se jménem Jana Leopolda Mosbendera, který zde působil od roku 1732 dlouhých 44 let, za nichž obnovil a zušlechtil liturgický život farnosti (své místo zde našel literátský kůr i další bratrstva), vystavěl monumentální budovu pozdějšího děkanství a děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Díky svým schopnostem působil jako vikář východní poloviny chrudimského kraje.³⁹ Na základě nařízení pražské arcibiskupské konzistoře založil také knihu, v níž zaznamenával vykonané bohoslužby a katecheze.⁴⁰ Tabulkový formulář popisující léta 1754–1769 zjišťoval jen základní informace, co do množství kolonek však bytlněl díky počtu přifařených lokalit, v nichž bylo třeba zaznamenat jak mše (farní kostel v Ústí nad Orlicí, filiální v Libchavách, Řetové a Knapovci), tak

³² Helfert (1837), s. 365, na s. 467 formulář AAA (*Consignatio peractorum in parochia N. operum spiritualium anno 1830*), Helfert (1858), s. 451, na s. 560 formulář FFF s identickými kolonkami: *Nomen beneficiati et capellani, Exhortationes matutinae, Conciones, Pomeridianae institutiones in doctrina christiana, Visitationes scholae trivialis, Visitationes scholarum filialium, Provisiones infirmorum, Examina tironum, Examina sponsorum. Adnotationes*. Podle téhož autora měla funkční kniha být uzavřena na konci roku přehledem všech evidovaných položek, který sloužil jako podklad pro sumář bohoslužebných výkonů (viz příloha AAA) zasílaný na konzistoř.

³³ Borový (1879), s. 245–247.

³⁴ Pauly (1902), s. 126, na s. 904 formulář 57 uvádí tuto povinnost pro všechny diecéze vyjma českobudějovické.

³⁵ Helfert (1837), s. 365 se ještě zmiňuje o evidenci počtu komunikantů a způsobu počítání vydaných svatých přijímání týdně, což v královéhradecké diecézi nebylo zavedeno.

³⁶ Helfert (1837), s. 364.

³⁷ Konzistoriální kurendy (1835), č. 6, s. 137 (č. 33, čj. 4090) Instrukce pro vedení funkčních knih, včetně tabulky s příkladem.

³⁸ Od sklonku 19. století způsoboval nesnadný přístup k binacím problém s vedením mší stipendijních či nadačních, které však věřící upřednostňovali právě o nedělích a svátcích, o čemž svědčí publikované články – například Aplikace (1879).

³⁹ Sklenář (2017), s. 37–38. Inventář písemností v Depozitáři BK HK, DÚ Ústí nad Orlicí, přináší Ženíšková (2005).

⁴⁰ SOKA Ústí nad Orlicí, DÚ Ústí nad Orlicí (neinv.), Funkční kniha, 1754–1769, v témže svazku navazuje Popis bohoslužeb a slavností, 1777–1788.

katecheze (Ústí nad Orlicí, vsi Oldřichovice, Černovír, Kerhartice, Hylváty, Dlouhá Třebová, Dolní, Prostřední a Horní Libchavy, Řetová, Řetůvka, Přívrat, Knapovec, Dolní a Horní Houžovec), k nimž bylo připojeno i požehnání domů. Z tabulky lze tak vyčíst jen, zda a kde a kdy se příslušná aktivita odehrávala a kdo ji vykonal (děkan či kaplani).

Jinou a nepříliš obvyklou formu evidence bohoslužeb zvolil pokračovatel děkana Mosbendra Jan Antonín Barthl,⁴¹ který do stejné knihy od začátku kalendářního roku 1777 až do roku 1788⁴² zaznamenával všechny typy pobožností, které se odehrály ve všech kostelech a kaplích orlickoústecké farnosti. Poměrně podrobné zápisy deníkového charakteru sice neposkytují jména duchovních, čímž se vymykají požadavkům na funkční knihu, zato zde najdeme zprávy např. i o koledách, procesích, ale i vydaných nařízeních, což tuto latinsky vedenou knihu přibližuje knize ohlášek. Objasňuje tak např. způsob slavení poutní slavnosti, kterou navštěvovala nejen procesí z přířažených vsí, ale také z nedalekého města Česká Třebová. Začínalo se již vpředvečer slavnosti nešporami, kdy měl být držen půst, v samotný svátek se konala zpívaná mše s kázáním v českém a německém jazyce, po obědě pak nešpory (včetně ofertoria). Po obřadech v kostelech následovalo procesí k soše Immaculaty na náměstí, kde došlo na několikerou modlitbu Otčenáše a Zdravas Maria. Zakončení se odehrálo v kostele, kde bylo účastníkům uděleno požehnání na cestu.

V průběhu 19. století již k prolínání obou typů knih nedocházelo a jsou zde klasicky vedeny funkční knihy tabulkového charakteru⁴³ a ohlášky bohoslužeb, které jsou v případě orlickoústecké farnosti dochovány v úplné řadě z let 1808–1969.⁴⁴ Díky nim tak lze například sledovat změny, které souvisely s josefínskými omezeními poutí a honosných slavností s bohatým hudebním doprovodem. Správní reformy nejen znamenaly přesun farnosti pod královéhradeckou diecézi, ale také vyčlenění původně filiálních kostelů a vznik lokálních kaplanství či administratur (např. roku 1787 Řetová, 1778 Dolní Libchavy, 1856 Knapovec).

Ještě než došlo na státem oktrojované zjednodušení liturgického života, je ze zdejší farnosti zachován výjimečný dokument,⁴⁵ který cele v duchu budování všech složek duchovního života v Ústí vytvořil Jan Leopold Mosbender. Na složce listů sekundárně upevněných do pergamenových desek označených *Manuductio* kodifikoval podobu liturgického roku zdejší farnosti – vedle nedělí a svátků svatých, často spojených s procesími k filiálním kostelům a do sousedních farností, s litaniemi a hudebními slavnostmi u soch oslavovaných světců, se zde objevují také obvyklé mše (z nadací či intencí). Prostor samozřejmě věnoval i slavnostem odkazujícím k literátskému kůru a škapulířovému bratrstvu.

Stanovil rovněž jasný systém pro bohoslužby ve filiálních kostelích a kaplích a řád pro kázání. Čtená mše s obvyklým názvem *matura* začínala v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie pravidelně v zimě v osm hodin (v létě již v sedm), po ní se

⁴¹ V neobvyklé formě pokračoval částečně i jeho nástupce Augustin Ignác Králík.

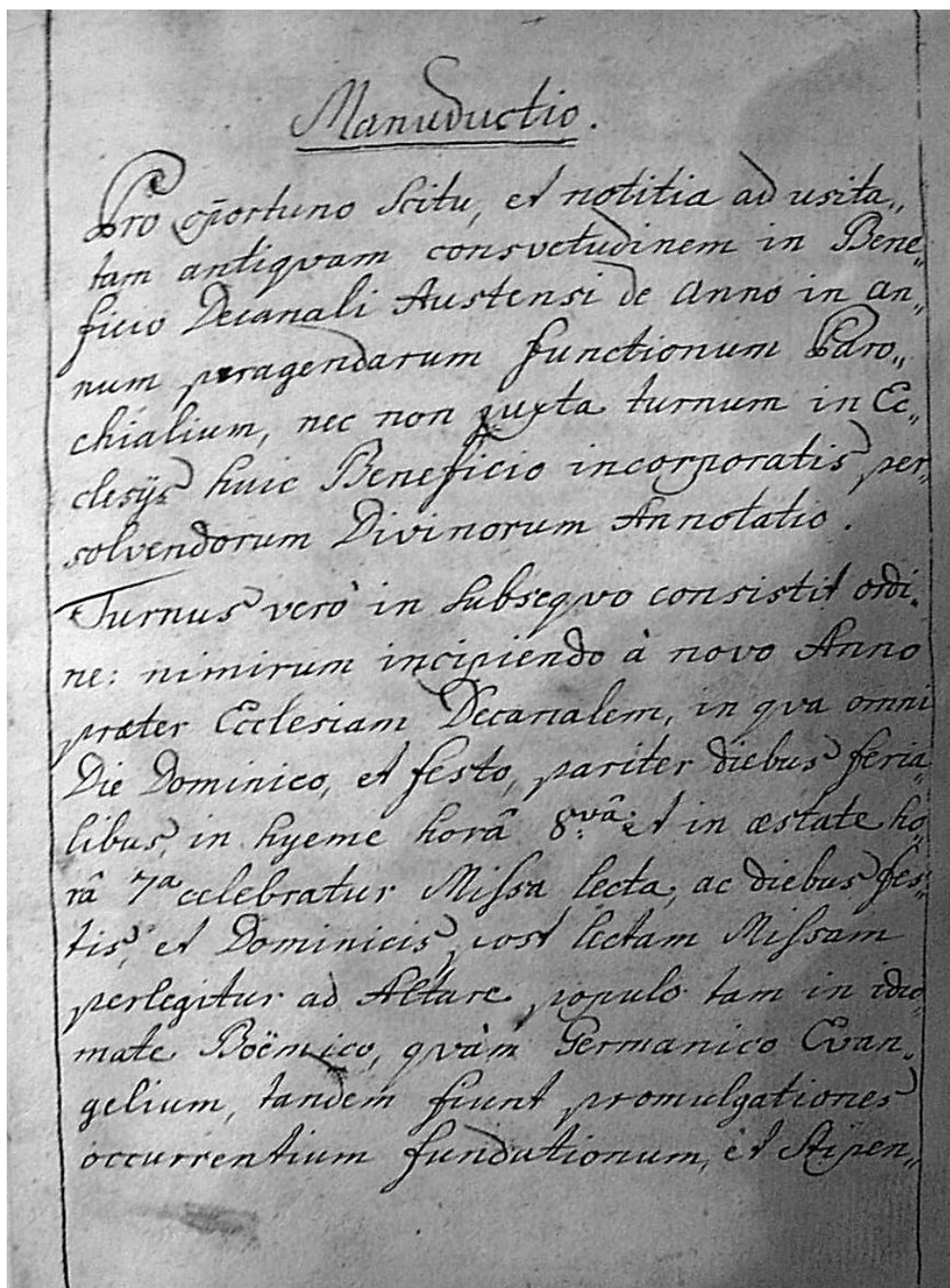
⁴² SOKA Ústí nad Orlicí, DÚ Ústí nad Orlicí (neinv.), Funkční kniha, 1754–1769, v témže svazku navazuje Popis bohoslužeb a slavností, 1777–1788.

⁴³ SOKA ÚO, DÚ Ústí nad Orlicí (neinv.), Funkční kniha, 1836–1858 a 1859–1880. Údaje o bohoslužbách pak doplňuje i výkaz všech kázání a křesťanských cvičení z let 1826–1835 (Depozitář BK HK, DÚ Ústí nad Orlicí, inv. č. 72).

⁴⁴ Depozitář BK HK, DÚ Ústí nad Orlicí, inv. č. 58–71, Ohlášky bohoslužeb, 1808–1815, 1823–1824 (v témže svazku rovněž výkaz sbírek na pohořelé z let 1823–1839), 1834–1844, 1845–1852, 1853–1864, 1865–1879, 1880–1885, 1885–1889, 1889–1895, 1895–1901, 1901–1911, 1911–1918, 1918–1935, 1935–1969.

⁴⁵ Depozitář BK HK, DÚ Ústí nad Orlicí, inv. č. 73, Schéma všech bohoslužeb a církevních slavností ve farnosti Ústí nad Orlicí, cca 70. léta 18. století.

věřícím v prostoru kolem oltáře přečetlo evangelium v obou národních jazycích a v jednom z nich pak následovalo kázání. Na ně pak navázaly ohlášky bohoslužeb, snoubenců a *jinych nutných věcí*. Po nich přišel čas hrubé mše svaté, pojmenované *missa summa*, která zakončovala nedělní dopoledne. Pokud se slavily svátky Panny Marie, počítalo se s dalšími bohoslužbami, a to pro množství poutníků, kteří po zpovědi chtěli přijmout Eucharistii. Odpolední program byl v režii škapuliřového bratrstva, jehož členové recitovali malé hodinky k Panně Marii, pak se konaly nešpory s požehnáním Nejsvětější svátostí. Každý měsíc o neděli zvané měsíční bylo odpoledne navíc modifikováno o officium *De beata*, které doprovázela exhorta, po jejímž zakončení se bratrstvo rozšiřovalo o nové údy.

Mosbendrovo Manuductio kodifikující duchovní život farnosti v rámci liturgického roku (Depozitář BK HK, DÚ Ústí nad Orlicí, inv. č. 73, Schéma všech bohoslužeb a církevních slavností ve farnosti Ústí nad Orlicí, cca 70. léta 18. století)

III.D Duchovní správce jako kazatel

Funkční knihy, knihy katechezí a křesťanských cvičení, koncepty a sbírky kázání

Současná liturgická praxe zavedená po 2. vatikánském koncilu integruje mši svatou a kázání, které se tak nachází uprostřed liturgie a spojuje bohoslužbu slova a bohoslužbu oběti – Eucharistii.¹ Ovšem v dlouhém 19. století byla praxe radikálně odlišná – tridentská mše sloužená latinsky s výkladem kněze nepočítala a kázání, které bylo obvykle prosloveno v národním jazyce, ji většinou předcházelo. Jak bylo řečeno výše, sloužit mši byla pro kněze víceméně každodenní povinnost, neboť Eucharistie měla cenu sama o sobě – naopak kázání počítalo s účastí věřících a odehrávalo se tedy především o nedělích a svátcích, případně během adventu, postu a v dalších významných dnech během církevního roku.

Podle ustanovení tridentského koncilu *arcikněží, plebáni a všichni, kdo jakýmkoli způsobem mají v držbě farní nebo jiný úřad spojený s péčí o duše ...alespoň o nedělích a slavných svátcích živi spasitelnými slovy sobě svěřený lid podle svých i jeho možností a učí to, co je všem nutné znát ke spáse a ať jim stručnými a snadno pochopitelnými slovy poukazují na neřesti, jimž se mají vyhýbat, i na ctnosti, jež mají následovat, aby mohli uniknout věčnému trestu a dosáhnout věčné slávy.*²

Rozdíl mezi kázáním a křesťanským cvičením

Toto ustanovení z 5. zasedání tridentského koncilu, zmiňující i přísné tresty pro ty duchovní správce, kteří by svou povinnost zanedbávali, doplnilo ještě 24. zasedání téhož církevního sněmu. Zde se povinnost *hlásat Písmo svaté a Boží zákon* ukládá nejen o *nedělích a slavných svátečních dnech*, ale také *v době dnů postu, kvadragesimy a adventu*, a to *každodenně nebo alespoň třikrát do týdne a také jindy, kdykoliv biskupové a duchovní správci uznají za vhodné, že je to možné*. Stejně ustanovení zakotvilo povinnost věřících naslouchat výkladu Božího slova ve svém farním kostele a také požadovalo, *aby alespoň o nedělích a jiných svátečních dnech v jednotlivých farnostech byla mládež vyučována v základech víry a poslušnosti vůči Bohu a rodičům...*³

Tato dvě ustanovení přebírá i text vzešlý z pražské synody roku 1605 a dále je zpřesňuje. V kapitole *De praedicatione verbi Dei* v případě kázání zavazuje duchovní správce, aby během adventu a půstu kázali v neděli, středu a pátek, dále ustanovuje závěrečnou formuli proneseného kázání a podrobně se věnuje i jeho obsahu.⁴ Naopak mnohem stručněji pojednaná křesťanská cvičení mají čerpat z Katechismu Petra Kanisia (1521–1597) a věřící k nim mají být svoláni zvoněním v nedělní a sváteční odpoledne.⁵

Už v těchto ustanoveních tak rezonuje praxe udržovaná během následujících tří století v české církevní provincii. V knihách ohlášek bohoslužeb se setkáváme

¹ Ke změnám, které se objevují z části již před 2. vatikánským koncilem, blíže Berger (1999), s. 186–187 (heslo Kázání). Tamtéž na s. 145–146 (heslo Homilie): *Dokumenty liturgické reformy a nové liturgické knihy výslovně zdůrazňují, že homilie je integrující složkou liturgické slavnosti, zejména Eucharistie. Je rovněž důležité, že homilie obsahově vyrůstá z liturgické slavnosti a hlouběji do ní uvádí, takže má mystagogický charakter.*

² Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 30, 5. zasedání, Dekret o reformě, hlava 2.

³ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 220–221, 24. zasedání, Dekret o reformě, hlava 4.

⁴ Synodus archidioecesisana Pragensis (1605), s. 15–24, další informace je možné nalézt v textu *De parochiis*, kde jsou průběhu kázání věnovány s. 201–204. Zde se také dozvídáme o starobylém zvyku pražské arcidiecéze, podle nějž byla kázání vkládána do mše, mezi vyznání víry a obětování (s. 201) i požadavku, aby po kázání následovalo Vyznání víry či – v případě zádušních mší – modlitba za duše v očistci (s. 203).

⁵ Synodus archidioecesisana Pragensis (1605), s. 14–15, je součástí kapitoly *De doctrinae Christianae initiis*.

s kázáním (homilií), které se konalo dopoledne a bylo věnováno výkladu perikop či evangelia, jež zazněly při mši. V návaznosti na ně pak také zazněly ohlášky. Homilií mohlo být během dopoledne několik, což souviselo s významem svátku, velikostí farnosti, ale i její jazykovou nejednotností, která si vyžádala zvlášť kázání české a německé. V případě, že se během dopoledne odehrálo několik mší, mohlo kratší kázání (zvané také exhorta) doprovázet i ranní mši. Mimo mše a homilie se ve farnosti konaly také odpolední služby Boží, jejichž základní součástí bylo křesťanské cvičení nazývané častěji katecheze, které se věnovalo systematickému výkladu katolické věrouky.

Kázání a křesťanská cvičení před josefinskými reformami

Nařízení tridentského koncilu i pražské synody ohledně kázání a vyučování farníků rezonovala v českých zemích s rekatolizačním úsilím, kdy bylo třeba přesvědčit a poučit převážně nekatolické obyvatelstvo. Již v roce 1631 předepsal pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch kardinál z Harrachu instrukci pro okrskové vikáře, kde mezi 27 otázkami, jimiž měl každý charakterizovat sobě podřízené duchovní správce, byly také dvě, týkající se jak dopoledních homilií, tak odpoledních katechezí.⁶ Nicméně vzhledem k nedostatku duchovenstva a potřebě obnovy farní správy, kazatelskou a katechetickou činnost duchovních správců suplovaly misie, jejichž členové často pocházeli z řádového prostředí.

Rekatolizační úsilí inicioval panovník a podporovala státní správa, a to navzdory tomu, že zde docházelo k zásahům do oblastí, které církve považovala za svou doménu. Ferdinand III. vydal 18. září 1655 *Mandatum generale*, které upravovalo povšechný řád v katolické bohoslužbě a stanovilo vedení křesťanských cvičení ve městech každou neděli. Na vsích se měl realizovat alespoň výklad katechismu před mší svatou i po ní. Stejný předpis nařizoval všem – hospodářům, čeládce i dětem, aby se těchto cvičení zúčastnili.⁷ Obdobná nařízení vydávali a kontrolu vyžadovali i následující panovníci⁸ a plnění církevních povinností bývalo i součástí řádů na jednotlivých panstvích.

Aby sami faráři mohli co nejlépe naplňovat učitelský úřad církve, bylo nutné propracovat jejich přípravu na pastorační působení, která se realizovala v diecézních seminářích.⁹ K přípravě kázání a katechezí jim sloužily vydané homilie řady slavných kazatelů,¹⁰ pomůckou však byly i sbírky homiletických příkladů a příručky pro činnost farářů.¹¹ Tak *Manuale parochum* z roku 1674 klade důraz na srozumitelnost a jednoduchost kázání. Vzhledem k tomu, že dodržování nedělních katechezí farníků bylo někdy problematické, mělo i kázání sloužit k seznámení se základy víry a s ustanoveními tridentského koncilu ohledně svátostí (zejména Eucharistie a manželství).¹²

⁶ Štědrý (1925–1926), s. 87 – mezi otázkami na duchovní správce zmiňuje: 15. *Je dostatečně způsobilý ke kázání?* a 18. *Koná-li křesťanské cvičení odpoledne v neděli?*

⁷ Skočdopole (1889), s. 9.

⁸ Skočdopole (1889), s. 9: *Císař Leopold I. potvrdil nařízení těchto svým Generale z 2. 4. 1659, navíc je častěji obnovil, bedlivému ostříhání je doporučil, zejména r. 1687, 1688, 1695 a 1701 děkanům – vikářům za povinnost uložil, aby o nedbalých v této věci duchovních správcích zevrubné zprávy úřadům císařským předkládali.*

⁹ K přípravě duchovních Nešpor (2006) a podrobněji Kuchařová – Nešpor (2007), zásadní informace pro 18. století přináší také Zuber (2003), s. 11–93.

¹⁰ O autorech kázání, kteří byli populární v této době, přináší základní informace práce Rudolfa Zubera (1987), s. 207–212 (následuje i pojednání o katechizmech (s. 212–216)). K charakteru a typologii těchto homilií vznikla řada prací (například Mikulec (2016), zde také další literatura), některé přinášejí i edice barokních kázání – v posledních letech například Sládek (2000) a (2005), Horáková (2000), Maroszová (2016). Konkrétně se zaměřením na východní Čechy přináší rozbor jedné práce Stich (1999). Další přehled kázání, včetně sbírek vydaných v 19. století přináší Foltýnovský (1932), s. 21–24.

¹¹ Podrobněji viz Kuchařová – Nešpor (2007), s. 356–369.

¹² Filtz – Bellus (1674 – nestránkováno) obsahují *Articulus X. de obligatione praedicandi subditis verbum Dei* a *Articulus XI. de obligatione explicandi subditis doctrinam Christianam.*

Obdobně vyznívá i instrukce arcibiskupa Jana Josefa Breunera z počátku roku 1697, v níž farářům doporučuje: *V kázáních necht' poučují lid, varují se urážek a směšností, katechismus nebo učení křesťanské necht' do kázání vplétají, na kazatelnu at' nikdo nevstupuje nepřipraven. Po kázání nebo (dle místního zvyku) před kázáním říkejtež zřetelně: Otčenáš, Zdravas Maria, Věřím v Boha a desatero přikázání a jinými obvyklými modlitbami zakončetež.*¹³ Není nutné zmiňovat, že hlasitě pronášené modlitby měly také důležitý katechetický rozměr.

Tato situace připomíná obtíže, které doprovázely konání odpoledních věroučných katechezí, neboť věřící, kteří během dopoledne navštívili mši a kázání, se po návratu domů zdráhali vydat zpět do farního chrámu, kde se povětšinou křesťanská cvičení konala.¹⁴ Proto se s reformou obecného školství podstatná část náboženské výuky dětí přesunula do škol, což umožnilo efektivnější prohloubení věroučných znalostí. Nicméně odpolední katecheze zůstaly mezi povinnostmi duchovních i nadále – zejména proto, že cílily i na odrostlejší mládež a dospělé.

Josefinská nařízení týkající se kázání a křesťanských cvičení

Zcela konkrétní instrukce přináší bohoslužebný řád, vydaný formou císařského dekretu 6. dubna 1784 a publikovaný českým guberniem o 17 dní později.¹⁵ Podle něj se v každém farním kostele mají v neděli a svátek konat dvě kázání – ranní pro čeleď (*eine kurze Frühpredigt für die Dienstbothen*) a později také pro ostatní farníky (*eine Predigt für die übrige Pfarrgemeinde*) česky či německy podle převládajícího jazyka v oblasti. V nedělní odpoledne má být opět v lidové řeči křesťanské cvičení (*die Christenlehre*), jehož se mají zúčastnit také dospělí.

Na zmíněný bohoslužebný řád navazovaly další státní nařízení.¹⁶ Například dvorský dekret ze 17. března 1791 upravoval průběh ranního kázání, které má spočívat v krátkém, maximálně čtvrt hodiny trvajícím výkladu evangelia a epištoly, k nimž má být připojeno i krátké mravní ponaučení. Kázání při velkých mších by nemělo trvat déle než půl hodiny a podle zmíněného ustanovení se mělo konat během mše, hned po evangeliu. V nedělní a sváteční odpoledne se nesmělo konat nic jiného než křesťanská cvičení. Náplň kázání měla vycházet z evangelií, kazatel se měl vyvarovat nevhodných zmínek a výhrad vůči zákonům a státnímu zřízení. Další nařízení zdůrazňovala srozumitelnost a přiměřenost posluchačům, výchovu ke ctnosti a stálosti ve víře, odmítala konflikty s nekatolíky.¹⁷ Dvorské dekry také nařizovaly vhodná témata

¹³ *Instructio brevis* (1697), s. 31 v části věnované kanonické vizitaci, překlad přináší Podlaha (1917), s. 151. Ještě podrobněji se k homiliím a katechezím vrací ustanovení 15.–18. v části *Instructio pro parochis* (s. 52–56, v Podlahově překladu s. 155–156): *Kdyby se to snad nemohlo všude a vždy dítí v odpoledních hodinách, tu necht' alespoň vzhledem k mládeži a nevzdělanému lidu do kázání svých vplétají také některé nauky katechetické a výklady základů víry. Aby pak postaráno bylo všeobecněji o tuto věc tak potřebnou pro šíření a zachování zbožnosti, a aby dospělí, kteří nezřídka na způsob dítek nevědomostí nauk náboženství trpívají, povinni jsou faráři venkovští a také i ve městech, na konci každého kázání ve svých kostelích pojednati katecheticky o některé otázky učení křesťanského a to asi půl čtvrthodiny.*

¹⁴ Proto císař Leopold I. nařídil v roce 1699 konat katecheze hned po ranních bohoslužbách. Další císařské nařízení z roku 1725 podpořilo katecheze tím, že zakazovalo v době jejich konání otevření hospod a provozování tanců. Nicméně představovaný rozsah katechezí, který měl probíhat i v přifařených vsích, narážel rovněž na reálné možnosti a ochotu kněží (Zuber (1987), s. 213–214).

¹⁵ Tato data přináší Jaksch 2 (1828), s. 503–506. Podle práce Jílková (2011), s. 114 k tomuto vydání došlo už 21. 4. 1783 (s platností v Čechách od 1. 5. 1784), práce však vykazuje řadu pochybení. Další datum přináší Skočdopole (1889), s. 4 (a to 16. 7. 1783).

¹⁶ Státní zásahy do kázání a křesťanských cvičení odrážejí i mnohem hůře postihnutele posuny v oblasti ideálu náboženského života a prožívání víry – podrobněji viz Mikulec (2009).

¹⁷ Dvorský dekret, publikovaný nařízením českého gubernia 14. 4. 1791, přináší Jaksch 2 (1828), s. 508–509. Citované detaily a další císařská nařízení ze dnů 23. 8. 1777 a 9. 5. 1781 a dvorské dekry datované 2. 1. 1781, 17. 11. 1783, 10. 12. 1807 publikoval Skočdopole (1889), s. 5–6.

k přednesení věřícím v rámci liturgického roku (plnění povinností vůči Bohu a císaři, povinná školní docházka, dobročinnost, svátost posledního pomazání pro nemocné, vhodnost očkování pro děti, varování před zločiny a neopatrným jednáním, boj s pověrami a propagace vojenského stavu).¹⁸ Po homilii měl kazatel přednést čerstvá vládní nařízení, jak už bylo zmíněno v předchozí kapitole.¹⁹

Stranou zájmu nezůstávala ani křesťanská cvičení. Už Marie Terezie potvrdila předchozí státní ustanovení ve věcech nedělního vzdělávání a následně i nařídila metodu otázek a odpovědí i pro dospělé frekventanty katechezí.²⁰ Podrobnější pravidla nastavily normy josefínské, které stanovily povinnost absolvování kurzu a následných zkoušek pro katechety. Podle dalších nařízení se nedělní výuka měla konat v určitý čas (dle zvyklostí nebo ve dvě hodiny odpoledne), a to celoročně, vyjma prázdnin (září, říjen) a významných svátků. Katecheze probíhaly ve farních kostelích (z kazatelny), duchovní měl navštěvovat i vzdálené a těžko dostupné lokality kolatury farnosti (ves měla povinnost zajistit pro něj povoz) a zde přednášet venku nebo ve velkých místnostech.²¹

Vyučování byli školáci, mládež a dospělí podle katechismu, který měl být probrán v průběhu jednoho roku, a to tematicky vzhledem k liturgickému roku a s odkazem na probranou látku ve škole. Půlhodinová cvičení začínala a končila vhodnou písní, výklad měl být strukturován a zaměřen nejprve na děti a neškolní mládež, poté podrobněji pro dospělé a byly zde mimo jiné i akcentovány povinnosti k Bohu a císaři. Vše bylo zakončeno krátkým napomenutím a upevňováno otázkami a opakováním. Kontrolu křesťanských cvičení měli provádět krajští úředníci, což koresponduje s charakterem světského dohledu nejen nad záležitostmi školními, ale i církevními.²² Duchovním bylo uloženo dvorským dekretem ze 4. února 1783, aby si témata svých kázání zaznamenali, a to včetně data i místa a případně i knihy, odkud svou promluvu převzali.²³

Kázání a katecheze v centru pozornosti katechetických příruček

V duchu osvícenských zásad se proměnila i příprava budoucích kazatelů a katechetů, neboť v seminářích byl kladen důraz na výchovu kněží k pastorači, která se formovala především na základě děl Ludovica A. Muratoriho a Jeana Opstraeta.²⁴ Potřeba zpřístupnit náboženské pravdy věřícím vedly v roce 1777 k nařízení vyučovat pastorální teologii v národních jazycích.²⁵ Český prostor tak ovlivnily v poslední třetině 18. století rovněž již dříve zmiňované učebnice *Počátkové opatrnosti pastýřské* od Jiljího Chládky a *Počátkové k veřejnému v císařskokrálovských zemích předepsanému vykládání pastýřské teologie* od Františka Giftšice, v překladu do češtiny od Václava Stacha.²⁶

¹⁸ Skočdopole (1889), s. 7–9 přináší těchto 8 témat i s odkazy na dvorské dekrety z let 1758–1815.

¹⁹ Skočdopole (1889), s. 6 (s odkazy na dvorní dekrety z 11. 3. a 29. 9. 1780, 23. 6. a 17. 9. 1782, 13. 1. 1784 a 2. 7. 1787), dále Winter (1945), s. 128.

²⁰ Skočdopole (1889), s. 9 zde odkazuje na dvorní dekret z 14. 8. 1770 a nařízení ze dne 15. 9. 1778.

²¹ Podrobnější informace viz Jaksch 1 (1828), s. 471–472.

²² Podrobněji viz Skočdopole (1889), s. 9–13, zde také detailní odkazy na konkrétní nařízení. Podrobněji Jaksch 2 (1828), s. 502–510 a Jaksch 3 (1828), s. 272–276.

²³ Informaci má již Giftšic – Stach (1789), s. 178 (§ 155), dále ji přináší též Skočdopole (1889), s. 6. Podrobněji se o *kazatelském řádu* zmiňuje Tinková (2011), s. 39, která zmiňuje Wintra (1945), s. 128.

²⁴ Jednalo se zejména o Muratoriho díla: *Della carità cristiana* (1723) a *Della regolata divozion de' cristiani* (1747) i práci Opstraeta (1689), více viz Kuchařová – Nešpor (2007), s. 368–372. Dobově pojímané dějiny pastorální teologie a reflektované tituly přináší Chládek 1 (1780), s. 18–24, obdobně též Giftšic – Stach (1789), s. 6–16.

²⁵ Více k dějinám začátků pastorální teologie Duda (2010) a Činátl (2000).

²⁶ Jedná se o práce Chládek 1 (1780) a Chládek 2 (1780) a Giftšic – Stach (1789) a Giftšic – Stach (1790). Porovnání obou učebnic se věnoval Křišťan (2004) a také Kuchařová – Nešpor (2007), s. 373–381.

Obě učebnice zdůrazňovaly kázání jasná, stručná a srozumitelná s ohledem na posluchače. Slova musela jít ruku v ruce s osobními a morálními kvalitami duchovního (příkladný a morálně bezúhonný život), jenž měl být zpraven a vzdělán v homiletice. Vedle obsahové stránky kázání bylo třeba zvolit logickou a jasnou strukturu kázání, které mělo posluchače poučit. Praktické rady obou autorů se vztahují i ke způsobu přednesu, dále také k nácviku kázání – od počátečního učení se nazpaměť k samostatné prezentaci myšlenek pouze na základě osnovy. Giftšicova práce je navíc díky pozdějšímu datu vydání rozšířena o odkazy na již vydaná státní nařízení, která definují např. dříve zmíněnou povinnost evidence přednesených homilií.

Obdobně se obě příručky věnují křesťanským cvičením, která se měla odehrávat v kostele a začínala modlitbou nebo zpěvem. Poté následovalo krátké opakování předešlé a výklad nové látky, po probrání se téma zopakovalo tak, aby mu posluchači mohli lépe porozumět, což měl přednášející ověřit několika dotazy. Zatímco Chládek dále odkazuje na příslušná církevní nařízení ke konání katechezí,²⁷ Giftšic konkretizuje konání katechezí během roku od neděle po Všech svatých do září. Účastnit se jich měla nejen školní mládež, ale i starší farníci. Množství lidí znemožňovalo a výuku založenou na otázkách, přesto bylo vhodné prověřovat porozumění tématu. Výuka měla být rozvržena na celý rok a počítalo se s hodinovou dotací každý týden a rozvahou výuky.²⁸

Požadavky těchto dvou učebnic se ozývají v pastorální teologii až do konce sledovaného období, zároveň přibývají knihy, v nichž kněží zpřístupňují své homilie svým kolegům i širší čtenářské obci. Vycházejí i periodika, v nichž jsou publikována kázání různých autorů – v českém kontextu to jsou – kromě nejstaršího Časopisu pro katolické duchovenstvo, vycházejícího již od roku 1828 – Posvátná kazatelna (1864), Rádce duchovní (1894), Kazatel (1894) či Kazatelna (1902). Již během 1. poloviny 19. století kázání získalo možnost šířit myšlenky národního uvědomění, jejichž nositeli se mnozí kněží stali.

Stále platilo, že kázání mělo jasné a krátké, ostatně ustanovení provinciálního sněmu z roku 1860 vymezuje i jejich délku: *kázání obyčejná asi půl hodiny trvati mají. Řeči o ranních službách božích jsou ještě kratší.*²⁹ Tento údaj a řadu dalších doporučení přináší *Učebná kniha bohosloví pastýřského*, kterou v roce 1905 vydal profesor pastorální teologie a katechetiky v českobudějovickém semináři Antonín Skočdopole. Kromě úměrnosti, srozumitelnosti a také praktičnosti kázání i v tomto textu přetrvává požadavek na jasnou linii projevu, kazatel nemá text znejasňovat nepatřičnými exempli. Obecné věci je podle autora třeba obšírněji přednést a zrekapitulovat. Stejně jako Jiljí Chládek i Antonín Skočdopole doporučuje vypracování osnovy kázání, která by měla zahrnovat *úvod, výklad, mravnou doložku a závěr celé řeči*. Doporučen je též souvislý výklad tématu na pokračování v určitém liturgickém období (například v adventu, postě, v květnu či při devítidenních pobožnostech – novénách).³⁰

Autor představuje tři základní typy kázání: slavné, obyčejné nedělní a exhortu. *Slavné (panegyrické kázání) má za podstatné známky své: slavný a vznešený sloh, vesměs ušlechtilé formy, vzlet a velikost myšlenek; ono náleží k nejtěžším tvarům řeči duchovní a hodí se posluchačstvu vzdělanějšímu. Jmenovitě čítají se k panegyrickým přednáškám truchlořeči o znamenitých osobách zemřelých, o slavnostech a památkách obzvláště významných a veliké řeči o čelných slavnostech Páně, Panny Marie a svatých.*

²⁷ Chládek I (1780), s. 49–72.

²⁸ Giftšic – Stach (1789), zejména s. 137–139, pak následuje historický výklad výuky a kázání.

²⁹ Skočdopole (1905), s. 161. Acta et decreta (1863), s. 54, titulus II, caput 5 – synoda také žádá, aby – jestliže bude kázání zařazeno do mše – byly ohlášky a další oznámení přesunuty na konec mše, a dále zmiňuje situaci ve velkých městech, kde se kázání konala odpoledne či ve večerních hodinách.

³⁰ Skočdopole (1905), s. 154–221.

Proti tomu *kázání obyčejné či nedělní* mělo být v rozvoji svého předmětu a ve slohovém vyjádření *myšlének převahou prosté a také kratší... Povšechný jeho účel žádá, aby rázu praktického a důvěrného bylo*. Bývá také nazýváno *homilie*, což je přednáška rázu exegetického, která církevní perikopy nebo vůbec některé části, postupně i celé knihy písem svatých vykládá... též formuláře liturgické z rituálu, pontifikálu, misálu a breviáře, zejména církevní hymny, zobecnělé antifony mariánské... Homilie má za úkol, postup a souvislost myšlének v určitém úryvku biblickém (vůbec v textu za podklad voleném) vytknouti, je vyložiti a na skutečný život etický obrátiti.

Konečně *paraenese* neb *exhorta*, *promluva* jest krátká, prostá a důvěrná přednáška, kteráž nějakou pravdu neb povinnost křesťanskou jasně vykládá, ku svědomitému plnění povinnosti neb naučení ... napomíná i vzbuzuje. Tento způsob duchovních přednášek nejvíce v obyčeji jest při udělování svátostí, při svěceních, žehnáních, procesích... a koná se obyčejně o ranních službách na místě homilie.³¹

Kromě toho charakterizuje Antonín Skočdopole křesťanská cvičení,³² která – na rozdíl od exegetického výkladu všech typů kázání – mají mít formu katechetickou, neboť se jedná o *pastýřské vyučování, které na základě katechismu křesťanskou nauku rozbírá, ji s ohledem na dospělé vykládá, odůvodňuje, na život obrací v paměť a ve srdce vštěpuje*. Dále autor přibližuje soudobou praxi: *odbyvají se křesťanská cvičení v neděli spolu s odpoledními službami božími ve chrámě (na vesnických osadách nejčastěji dopoledne) a po střídě též v jednotlivých přífařených dědinách. Obzvláště tuto shromažďují se k nim kromě školních dětí a dospělejší mládeže i dospělí... Důležitost křesťanských cvičení jest převeliká; nižádné jiné vyučování veřejné zajisté nemůže se k lidu a zvláštěm potřebám jeho schýliti a jim vyhověti tolik, jako vyučování toto*.³³ Přestože konání katechezí ukládal i provinciální sněm roku 1860,³⁴ nalezneme na stranách Časopisu katolického duchovenstva stížnosti na neúčast farníků právě na křesťanských cvičeních.³⁵

³¹ Skočdopole (1905), s. 216–219. Kromě toho autor podle obsahu rozděluje na homilii syntetickou, analytickou a svobodnou.

³² Skočdopole (1905), s. 221–224, taky Skočdopole I (1890), s. 528–531.

³³ Skočdopole (1905), s. 221–224.

³⁴ Acta et decreta (1863), s. 58, titulus II, caput 6.

³⁵ Příkladem může být příspěvek Eduarda Brynychy (1874), jenž zazněl na pastorální konferenci v Kopidlně 11. 9. 1873, kde konstatuje (s. 221): *Leč ani škola ani kazatelna sama o sobě nevychová katolíky vycvičené, u víře utvrzené. Ve škole nelze dívky všemu vyučiti, co řádný katolík věděti má. Kazatelna pak sama o sobě nevychová katolíky dokonalé, poněvadž v kázáních mnoho se předpokládá, čemu leckterý katolík nikde se nepřiučil. Co tedy nemůže škola a kazatelna, to mají dosáhnouti křesťanská cvičení! Jak důležitá jsou tedy tato cvičení! Jaká bolest svírá srdce duchovního pastýře, když skoro nikdo k ohlášenému duchovnímu cvičení se nedostaví! Jako prostředky, jimiž by se opět častější návštěva cvičení křesťanského docíliti dala, navrhuje: 1. vzbuzování lidu, 2. úprava sama křesťanského cvičení, 3. modlitba. Stejně obtíže eviduje o deset let mladší článek Sedlákův (1884), který mimo to přináší idylický obraz křesťanských cvičení (s. 101–102): *Osadníci těší se, kdy již u nich ohlášeno bude cvičení, a když ve vsi zazní zvonek, ze všech domků vycházejí věřící a spěchají k stavení, kteréž zástup dítek obstupuje na znamení, že tu bude odbyváno cvičení. Kněz přijde, světnice ve vsi největší jest plničká tak, že až dvěře musí zůstatí otevřeny. Oči školáků září radostí, ze všech stran dívky tulí se ku knězi; starší radostně potěšení vítají jej. Po modlitbě a přečtení perikopy případné, po vhodném úvodu probírá kněz některou pravdu náboženskou, učiní ji zajímavou některým příběhem. Děti bystře odpovídají a i starší, ti zvláště, kteréž si kněz za delší pobyt v místě byl vycvičil a vychoval, neostýchají se odpovídati. Jejich odpovědi pamatují si jiní, kteří tak mnohemu novému se přiučí, rodiče se zálibou poslouchají, z odpovědí dobrých se těší, sami odpověď si vždy v mysli chystají..., sami leccos si znova připamatují. Když pak kněz po vhodném napomenutí modlitbou skončí, odcházejí dívky potěšené, pochvalou povzbuzené, odcházejí i ostatní, jen muži zůstávají, aby s milým svým duchovním pohovořili si o záležitostech obecních, o novinách. Posedev chvíli s nimi odjíždí kněz, na něž ještě u všech stavení čekají dívky, aby mu „s Bohem!“ daly, vrací se domů potěšen a spokojen. A jeho slova nepadla na skálu, mluvíť se o předmětu křesťanských cvičení ještě po mnoho dnův a mnohá věc zůstane v dobré paměti provždy. Význam nedělních cvičení podtrhuje i Pauly (1902), s. 59 a 60.**

Knihy evidující skutečněná kázání a křesťanská cvičení

O tématech kázání a nedělních katechezí jsme poměrně poctivě informováni z funkčních knih (*Consignatio functionum divinatorum*, *Liber ordinis divinatorum*, *Liber functionum parochialium* či *Functionsbuch*), které byly již představeny v předchozí kapitole. Kromě bohoslužeb se sem kam se zaznamenávala i kázání, bohužel pouze heslovitě. Vedle námětu dávají tušit ještě katechetu a kazatele, zřídkakdy i rozhodnutí duchovního nekázat, což z hlediska výše zmíněných předpisů bylo od konce 18. století poměrně problematické a opravdu výjimečné.³⁶ Ze sledovaného území lze vzpomenout jeden případ z počátku 20. století, kdy místní farář potrestal tímto způsobem opakovaně své farníky, s nimiž byl v dlouhotrvajícím sporu.³⁷

A tak obsah a forma křesťanských cvičení a kázání zůstává na základě analýzy úředních dokumentů nejasná. Pro křesťanská cvičení to platí téměř výlučně, výjimečně jsou dochovány knihy katechezí (*Liber catechesium*, případně *Liber concionum*, *Katechesenbuch*), jedná se spíše o záznamy z 18. století, které mají formu osobní evidence duchovních. Svědčí o tom to, že i nadpisem nebývaly vztahovány jen k farnosti, ale spíše k osobě, která je vedla. I z tohoto důvodu bývají zachovány poměrně málo. Podobně jsou na tom i nedělní a sváteční kázání, které si dle příruček pro duchovní měli kněží zapisovat – dochována jsou zejména z 2. poloviny 19. století.

EXEMPLA: Několik příkladů zachycujících kázání a křesťanská cvičení v okolí Dobrušky

Jednou ze zachovaných knih křesťanských cvičení je *Liber catechesium* z let 1798–1808³⁸ dobřanského lokalisty Aloise Bachmanna.³⁹ Díky ní je možné alespoň zčásti zrekonstruovat představu o průběhu katechezí v kolatuře, tvořené více lokalitami, navíc národnostně rozdílnými. Roční cyklus se opakoval poměrně stabilně, většina křesťanských cvičení se konala v sídle lokalie (v chrámu Páně a ve škole), ovšem tradičně již od konce ledna se konaly katecheze i v dalších vsích jako předvelikonoční příprava na zpověď, k čemuž se vázaly i promluvy. Vše bylo zaznamenáno v jazyce farníků, tedy pro Dobřany, Rozkoš, Hluky u Rozkoše česky a pro Šediviny a Plasnici německy. Znovu se lokalista do zmíněných lokalit dostal v srpnu a v září, kdy se jako téma objevovala buď jednotlivá přikázání – nebo odpovědnost rodičů za děti, hospodářů za čeleď. Poté následovala katecheze mládeže, kde se probíral tento vztah z druhé strany. Přestože dle státních nařízení měl v rámci jednoho roku stihnout probrat celý katechismus, zdá se, že ve své kolatuře Alois Bachmann postupoval uvážlivěji, což bylo dáno patrně nutností provádět křesťanská cvičení i v odlehlejších vsích.

Pokud se nedělní výuka konala v dobřanské škole, měla poměrně jasný průběh – vykládalo se příslušné evangelium, které bylo doplněno buď o biblické příběhy, nebo četbu z knihy *Pomoc v potřebě*.⁴⁰ Jednou, později i dvakrát do roka duchovní správce

³⁶ Jiná situace byla v předchozím období – viz např. Zuber (1987), s. 207.

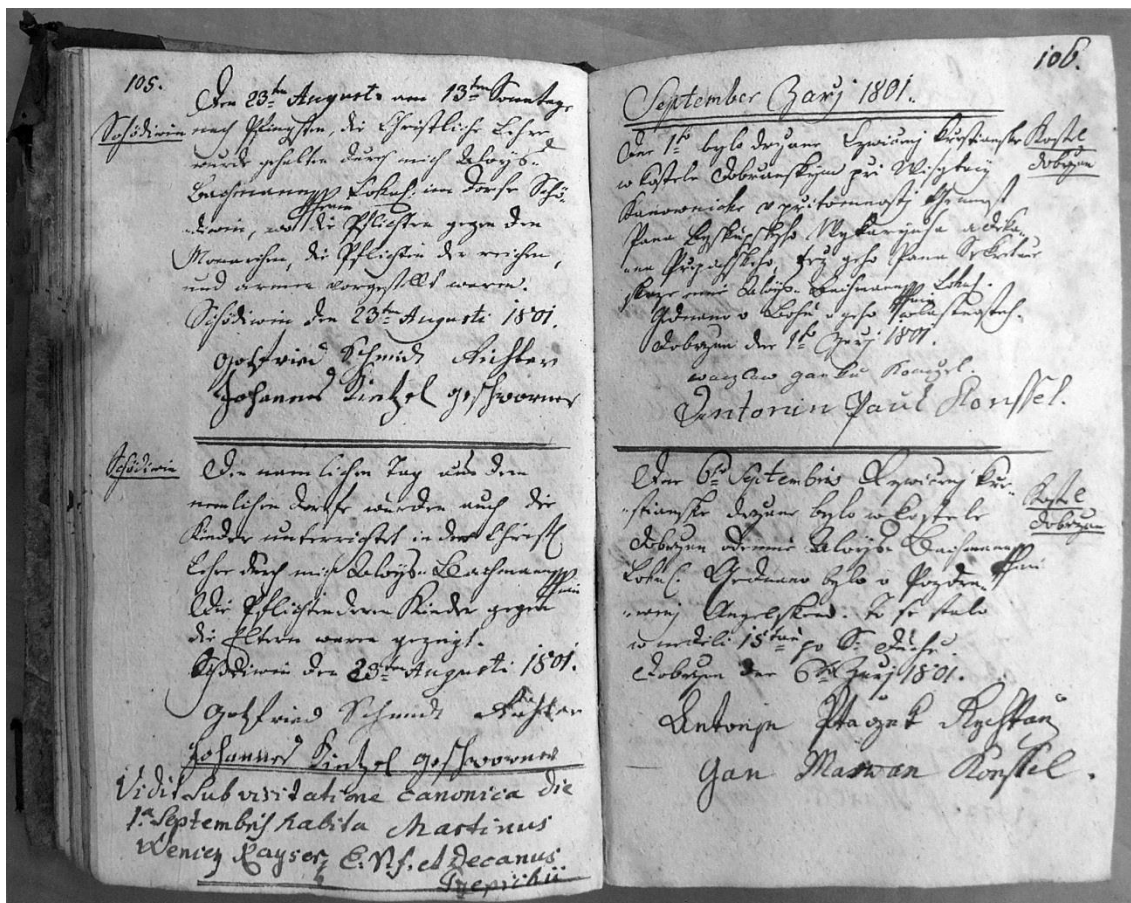
³⁷ Příkladem může být pečínský farář František Herman, který na jaře roku 1918 otevřeně vedl celé kázání *proti spiritismu*, což nepomohlo – a tak následující dvě neděle nekázal pro tupení faráře. Situace nakonec vygradovala o dva roky později okolo největšího křesťanského svátku – Velikonoc, kdy sedm neděl nekázal vůbec, aby v květnu 1920 odešel z Pěčína nadobro. SOkA RK, FÚ Pěčín, kn. č. 230, inv. č. 8, Pořad bohoslužeb, 1903–1929, údaje k 17. 3. 1918, 31. 3. a 1. 4. 1918. Dále také Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 208.

³⁸ SOkA RK, FÚ Dobřany, kt. č. 192, inv. č. 31, Kniha katechezí, 1798–1808.

³⁹ Alois Bachmann se narodil v Bohdanči, v Dobřanech působil v letech 1797–1808. V letech 1809–1817 je jako dobřanský farář doložen Josef Liboslav Ziegler (1782–1846).

⁴⁰ Jedná se patrně o knihu: Becker, Rudolf Zacharias: *Pomoc v potřebě neb užiteční veselí i smutní příběhové obyvatelů z Mildheima, na česko přeloženo od Františka Jana Tomsy*, Praha 1791. Katecheta četl také patrně titul *Veselí i smutní příběhové vsi Mildheimu*, který ovšem označoval jako knihu *Mendelin*.

Nedělní katecheze zapisoval dobřanský lokalista Alois Bachmann a potvrzovali je příslušní zástupci vsi
(SOKA RK, FÚ Dobřany, kt. č. 192, inv. č. 31, Kniha katechezí, 1798–1808)

ověřoval znalosti čtení, psaní, počítání, v červnu 1808 dokonce za přítomnosti vikáře.⁴¹ Když duchovní připravoval děti k prvnímu svatému přijímání, schůzky byly odděleny podle jazyků dětí. Většinu roku se katecheze odehrávala v dobřanském kostele, kde cvičení *křesťanská pro dospělou mládež, chasu a svobodné osoby*⁴² byla každý rok zaměřena k jinému okruhu témat. Roku 1798 se Alois Bachmann věnoval božím příkázáním a svátostem, v následujících letech farníky poučoval o Bohu ve třech osobách a povinnosti lidí vůči němu, dále vykládal články apoštolského vyznání víry i texty dalších modliteb, zmínil i hříchy či potřebu přípravy na nemoc a smrt nebo se zabýval stvořením světa a člověka.

Vedle náboženských témat se objevují poučení mravní či ve věci poslušnosti *nejvyššímu mocnáři, o uctivosti, poddanství, poslušnosti k němu, o placení daní a o modlitbě za něj*.⁴³ Čas od času se objevuje také objasnění guberniálního nařízení (například ve věci tuláků či přeběhlíků) nebo se cvičení nekonají, například kvůli vyhlášené pobožnosti od gubernia a konzistoře či dokonce *nejvyššího nařízení o pobožnosti, by Bůh zbraně vojska císařského požehnati ráčil*.⁴⁴ Jen málokdy (přibližně jednou za rok) odpadla nedělní výuka z jiných důvodů. Příčinou mohlo být počasí

⁴¹ Což koresponduje se státními nařízeními ve věcech školních.

⁴² SOKA RK, FÚ Dobřany, kt. č. 192, inv. č. 31, Kniha katechezí, 1798–1808, p. 7.

⁴³ SOKA RK, FÚ Dobřany, kt. č. 192, inv. č. 31, Kniha katechezí, 1798–1808, ke dni 1. 12. 1800.

⁴⁴ SOKA RK, FÚ Dobřany, kt. č. 192, inv. č. 31, Kniha katechezí, 1798–1808, ke dni 21. 12. 1800.

(povětrnost či dlouhotrvající deště a potřeba sklidit úrodu) či neúčast frekventantů, kteří se počátkem července vypravili na slavnosti v dobránském kostele. I když se jednalo o dokument vztahující se k osobě lokalisty, v době těsně pojosefinské kniha nesloužila jen k čistě osobním účelům. Svědčí o tom nejen každoroční poznámka o kontrole vikářem při kanonické vizitaci (stejně jako u dalších úředních knih farnosti), ale i podpis příslušného rychtáře a konšela o provedeném křesťanském cvičení ve vsi, v případě školy je podepsán školní pomocník, příp. kostelník nebo rychtář.

Model I. Adventní. V Novém Hradu. Přední rozjímání.	
1855. 1854. (Tělesná rozjímání) 1869. 1855.	
1856. Vzpásl sv. Evangelia	V Meziříčí
1857. 0	1872. 0 Pro úroveň
1858. Vzpásl sv. Evangelia	1873. 1867
1859. Rozjímání o tom, co se bude děti	1874. " 1865.
1860. Při soudu proctímím souditě bude	1875. p. Domášínský.
Sygn. D. se vad sláče a velebnosti,	1876. 1866.
z hášování s jeho opouštěností	1877. " 1871.
1861. Vzpásl sv. epistolů.	1878. 0
1862. Vzpásl sv. epistolů sv. oratorij	1879. 1862
temnoštví máme od sebe odvážnosti.	1880. " 1864.
1863. Vzpásl sv. epistolů.	1881. 0
1864. Vzpásl sv. Evangelia.	1882. 1863
1865. Máme srovnání vad čtenosti	1883. 0
1866. Jak se připravovali máme	1884. 0
1867. Dávkování soudu posledního,	
1868. Je Bohu nezájem na moji,	

Privátní zápisky o tématech katechezí faráře Jana Jelínka (SOKA RK, FÚ České Meziříčí, kt. č. 93, inv. č. 8, Kázání a rozjímání, 1855–1880)

Zatímco dobřanská kniha je na pomezí mezi zápisníkem pro osobní potřebu duchovního, výkazem ověřeným autoritou místních představitelů (rychtář, učitel) a také předmětem zájmu nadřízených církevních úřadů – o půl století mladší dokument z nedaleké farnosti České Meziříčí je již evidentně soukromou záležitostí kněze.⁴⁵ V tomto případě jde tedy o výjimečně dochovaný dokument, který se v 2. polovině 19. století vyskytuje ve farních písemnostech málokdy. Jan Jelínek si v letech 1854–1871 v Novém Hrádku a v době 1872–1880 v Českém Meziříčí zapisoval ke každému roku, kdy se konala křesťanská cvičení, heslovitě témata katechezí na každou neděli a svátek (každý den jedna strana), ve druhém období pak často jen odkazoval na rok a téma z 50. a 60. let 19. století. Je zřejmé, že uvedené záznamy sloužily jako opora pro paměť kněze, aby se neopakoval, ale zároveň se k potřebným látkám periodicky se svými farníky vracel.⁴⁶

EXEMPLUM: Dochovaná kázání – příklad dvou solnických duchovních

Z této doby, tedy z 2. poloviny 19. století, jsou častěji než knihy katechezí dochována samotná kázání duchovních správců, přesto lze mluvit na sledovaném území spíše o zachování torzovitém. Souvisí to patrně s tím, že sepsaná kázání považovali duchovní logicky za své vlastnictví. Jejich přípravy je provázely na jednotlivých farnostech, nacházejí se tak v místě jejich posledního působení, i když ani to není pravidlem. Někdy se přípravy homilií dostaly do majetku jiného kněze, o čemž svědčí jak jiný rukopis, tak podpis pisatele. Ostatní formální znaky zůstávaly stejné, což svědčí o dodržování předpisů a zvyklostí získaných v seminářích a z příruček.

Promluvy obsahují často záznam o místě, kde bylo kázání prosloveno, a o příležitosti (svátek, neděle), při níž se tak stalo. Dále se zde uváděla citace evangelia, k němuž se homilie vztahovala. Zapsáno bývalo také konkrétní datum promluvy, užitečnost této poznámky je dána tím, že text mohl být znovu použit, což dosvědčují další datace (většinou s větším časovým odstupem, který zajišťoval, aby kněz svým farníkům neopakoval stejné myšlenky). Stejně jako v homiletických příručkách se jednalo o plný text kázání, uvozený perikopou a případně opatřený glosami na okraji. Tyto psané přípravy mohou představit myšlenkové postupy duchovních i jejich inspirace a metody vytváření textu, dávají badateli určitou možnost zjistit, jak a co se kázalo, ale samozřejmě neozřejmí charakter promluvy, temperament a osobnost kazatele, pokud není zaznamenána v pamětní knize či se nevyskytuje ve vzpomínkách současníků.

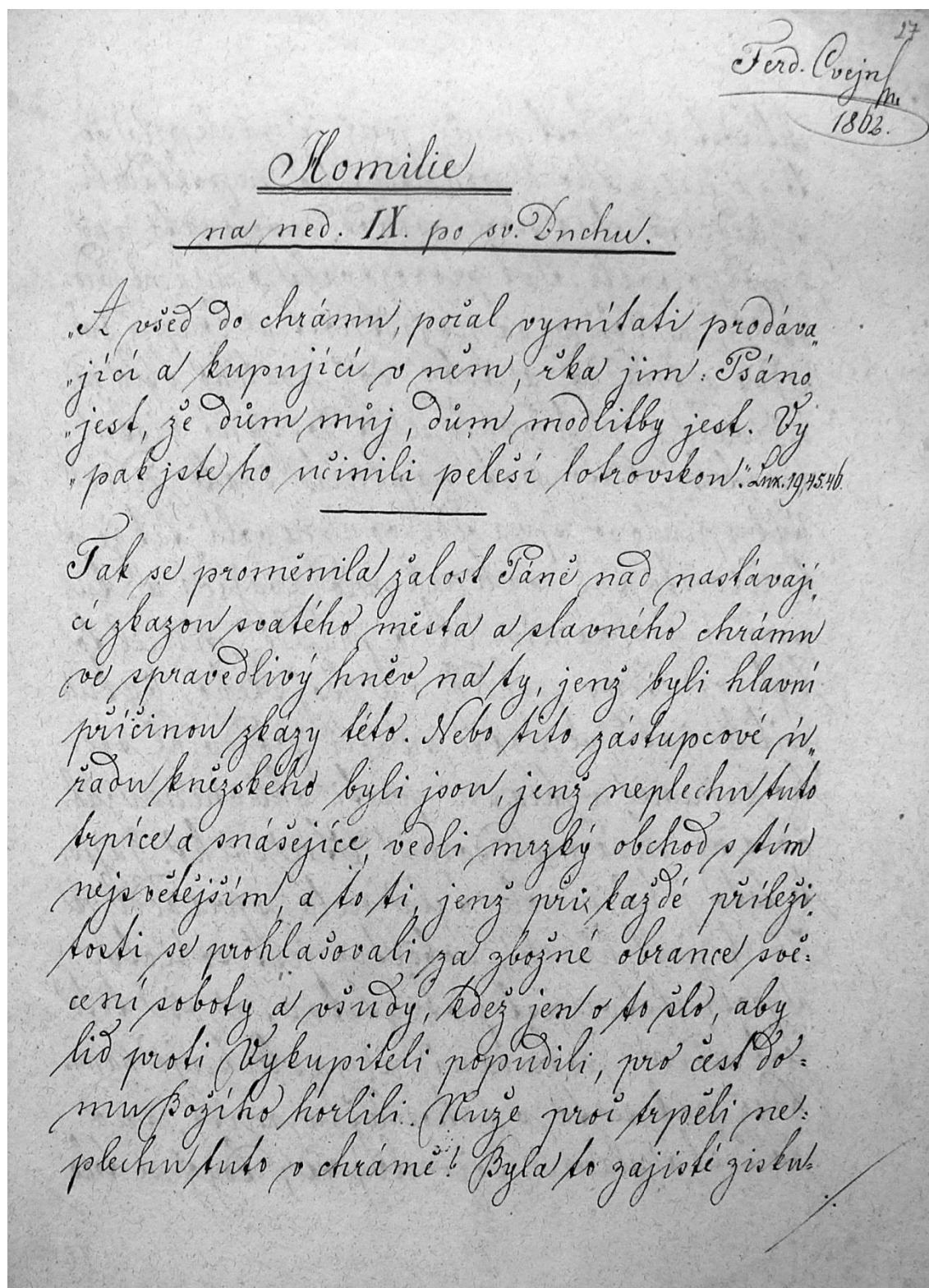
V Solnici se dochovaly promluvy dvou duchovních, jedním z nich byl solnický rodák Ferdinand Cvejn,⁴⁷ z jehož pozůstalosti se uchránil průřez kázání.⁴⁸ Zahrnuje homilie, sepsané ještě v hradeckém semináři, které autor využil coby kaplan, ale také pozdější promluvy, které Cvejn pronesl jak v místech svého dalšího působení, tak v jiných lokalitách, kam byl pozván jako sváteční kazatel (Křesín, Holešov, Kaňk u

⁴⁵ SOKA RK, FÚ České Meziříčí, kt. č. 93, inv. č. 8, Kázání a rozjímání, 1855–1880.

⁴⁶ Tezi o osobním charakteru dokumentu potvrzují rovněž vpisky zachycující smrt nejbližších (rodičů a sester), seznam členů svatojánského dědictví za rok 1851 (zapsán jako kaplan v Hrádku) a vložené doklady (básně, seznam požehnání, seznam nekatolických denominací, podklady pro vikariátní konferenci).

⁴⁷ Ferdinand Jaroslav Cvejn se narodil 21. 4. 1822 v Solnici, vysvěcen byl v Hradci Králové 25. 7. 1850. Poté působil na různých místech v diecézi, roku 1868 je doložen jako kaplan hořeňovský, poté byl ustanoven farářem v Rovni, kde zemřel 13. 4. 1876. Solnickým rodákem je ještě jeden kněz Ferdinand Cvejn, narozený 7. 5. 1861 a vysvěcený v litoměřické diecézi, od roku 1912 byl na odpočinku v Pardubicích, od 1. 4. 1914 pak v Solnici čp. 34. Po propuknutí duševní nemoci roku 1916 zemřel v Jičíně.

⁴⁸ SOKA RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 42, Pozůstalost po faráři Ferdinandu Jaroslavu Cvejnovi, 1843–1875.

Kutné Hory, Kutná Hora, Hořiněves). Vedle klasických homilií nedělních a svátečních jsou zde doložena i příležitostná kázání jako poslední promluva v Hořiněvsi, poutní či novoroční kázeň, ale i dvě pohřební rozloučení. Zachovány jsou i ranní řeči, které se vztahovaly k již zmiňované *missa matura* a byly mnohem kratší.

(18. neděle po sv. Duchu na posvěcení chrámu, a 22. neděle po sv. Duchu),⁵⁰ které v písemnostech přímo Josefa Ehrenbergra doplňuje ještě jedno kázání, pronesené 17. neděle po sv. Duchu o pouti v Černíkovcích na Povýšení sv. Kříže a také promluva při zvolení solnického starosty a rady města 4. 9. 1850.⁵¹

Jen několik těchto homiletických upomínek na kněze Josefa Ehrenbergra, skuhrovského⁵² a solnického faráře a od roku 1868 vyšehradského kanovníka, dokládá jeho kazatelský um, kterým překročil hranice farnosti. Např. Václav Beneš Třebízský, když v nekrologu hodnotí jeho beletristickou, historickou⁵³ a homiletickou⁵⁴ tvorbu, konstatuje, že *Ehrenberger byl proslulý kazatel*.⁵⁵ O talentu oslovit posluchače jsme informováni i z dalších zdrojů: *Jako výmluvný kazatel si získal záhy velkou oblibu. Za zmínku snad stojí, že v r. 1845 byl slavnostním kazatelem při instalaci známého vlasteneckého kněze děkana Josefa Regnera v Náchodě*.⁵⁶

Josefa Ehrenbergera si v Solnici cenili i půlstoletí poté, co odešel z farnosti, aby se stal vyšehradským kanovníkem, a tak u příležitosti oslav stého výročí narození vyšly vzpomínky a zhodnocení pamětníků. Jedním z nich byl Alois Dostál, který pocházel z přífařené obce Kvasiny a díky Ehrenbergerově solnickému působení se vydal na kněžskou i spisovatelskou dráhu. Vyzdvihuje tak nejen dobově podmíněnou literární tvorbu (beletristickou, historickou, básnickou i polemickou), ale jako mnohem cennější se dnes jeví zprávy o tom, jak Ehrenberger dokázal zaujmout své posluchače nejen jako kazatel, kdy do solnického kostela přicházelo v neděli množství přespolních věřících, ale také svými profánními proslovami (u příležitosti spolkových schůzí, oslav národních i občanských), které účastníci charakterizovali jako jasné, přesvědčivé, časově vyvážené a dojmavé. Zároveň ale vedle vzpomínek na charakter promluv a jejich působení popsal metodu, již Josef Ehrenberger užíval: *Každé kázání drobným písmem sepsané doslovně memoroval, hlasitě v pokoji přednesl a potom mistrně a jadrně podal, že každé slovo mělo váhu a hluboce se vrylo do srdce*.⁵⁷

Proslovené promluvy, v nichž je v barvitosti líčení a mnohých obrazech patrna autorova beletristická dovednost, později vydal několikrát jako homiletické sbírky pro inspiraci ostatním kněžím, nejprve v první polovině 50. let 19. století, později např. v 70. letech. Vždy byly koncipovány do tří oddílů, kdy poslední byl věnován homiliím

⁵⁰ SOkA RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 42, Pozůstalost po faráři Ferdinandu Jaroslavu Cvejnovi, 1843–1875, f. 86r–87v, 166r–167v, 321r–322v.

⁵¹ SOkA RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 43, Pozůstalost po faráři Josefu Ehrenbergerovi, 1850–1868, f. 9r–10v a 14r–15v.

⁵² Josef Ehrenberger se narodil 21. 7. 1815 v Korouhvi u Poličky, vysvěcen byl 25. 7. 1841 a od té doby až do roku 1868 působil jako kaplan a poté jako farář v Květné, Skuhrově nad Bělou a v Solnici. Roku 1868 se stal kanovníkem vyšehradské kapituly a zde také zemřel 7. 2. 1882.

⁵³ Jednalo se samozřejmě o katolicky orientovanou historickou beletrii, která vycházela jak časopisecky (Květy, Národní noviny, Lumír, Školník, Posel, Časopis Českého musea), tak knižně (*Původní vlastenské povídky, pověsti a báchorky* (1844–47), *Ostruha krále Jana čili Založení kostela na Liboborku* (1845), *Tataři na Moravě anebo Bůh svých věrných neopustí!* (1847 a 1863), *Kaplička pod lipami* (1862), *Invalida* (1863), *Bratr Renat* (1863) a *Čermákova rodina* (1867), *Vlasta a Markéta* (1870) či *Excurrendo mládenec* (?), *Fabiola, čili Boj a vítězství pravdy Boží v Čechách a na Moravě* (1872), *Vypovězení Jednoty bratrské a Lhota Dvořácká Lhotou žebračí* (1880)). Rozbor literárních prací zejména z Rychnovska viz Nováková (1974), ale i Pešavová (2013).

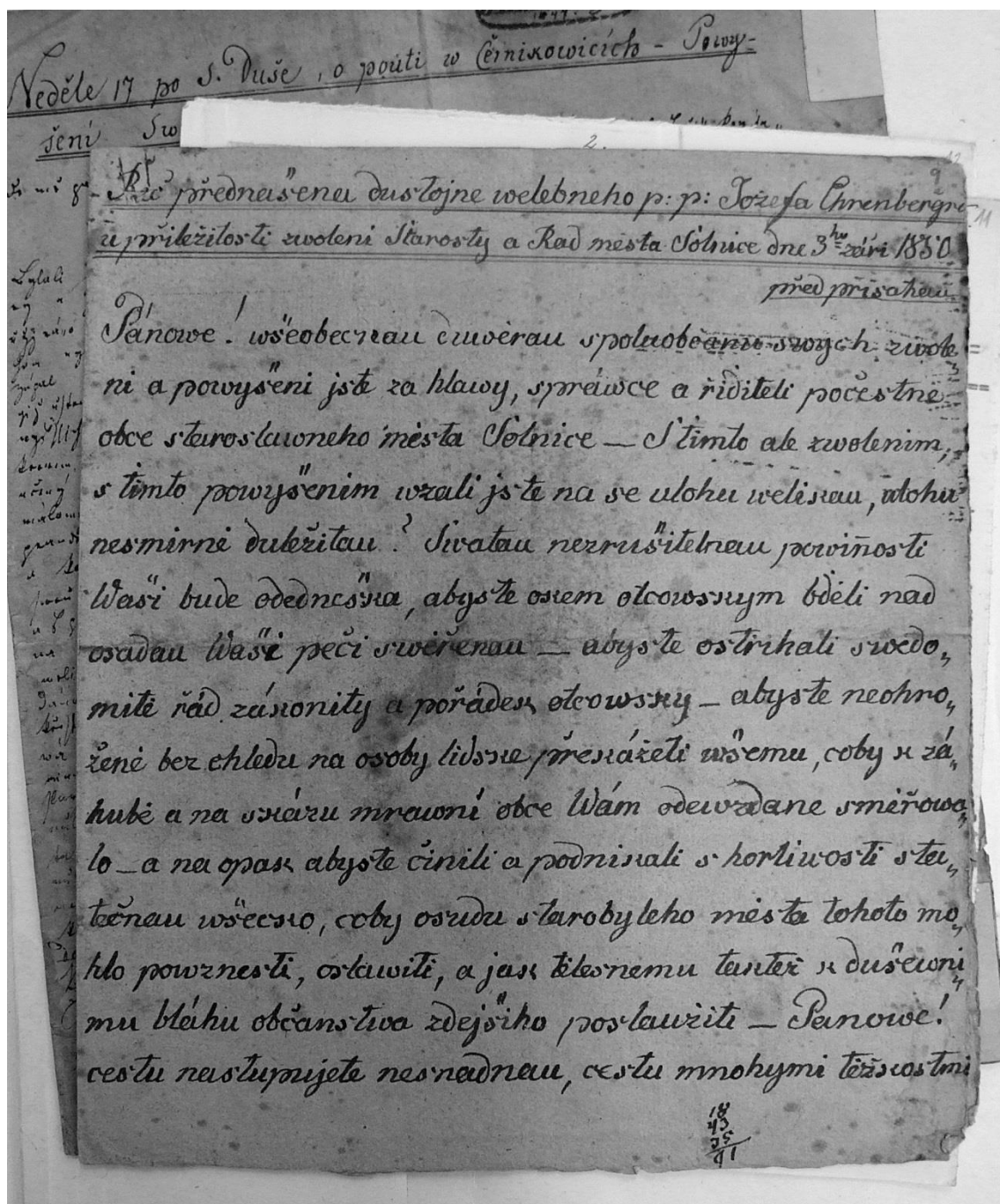
⁵⁴ Náboženské tematické se věnoval od poloviny 50. let (*Řeči duchovní na všechny neděle a svátky celého roku* (1852–53), *Dvacetero řečí a promluv příležitostných* (1854), *Kázání na všechny neděle a svátky celého roku* (1855), která současně otiskoval i časopisecky v *Rádcí duchovním* či *Posvátné kazatelně*). Od roku 1870 se kromě kázání (*Kázání na všechny neděle a svátky celého roku a řeči příležitostné*. Praha [1874–1875]) věnoval českým církevním dějinám, dále psal apologetické a polemické statě na obranu víry, pedagogické a lidovědné články.

⁵⁵ Třebízský (1882), s. 300.

⁵⁶ Nováková (1974), s. 152.

⁵⁷ Dostál (1916), s. 18.

Promluva Josefa Ehrenbergra při zvolení solnického starosty a rady města v roce 1850
(SOka RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 43, Pozůstalost po faráři Josefu
Ehrenbergerovi, 1850–1868)

při různých příležitostech (prvotiny, farní instalace, pohřby, sňatky, biskupská vizitace, svěcení chrámu či křížů, poutě, v prvním konvolutu to byly i křty izraelitů nebo návraty nekatolíků). První dvě části jsou u staršího souboru rozděleny na poloviny roku (od adventu do 6. neděle velikonoční a od letnic do konce liturgického roku, a to včetně svátků té doby), u novějšího pak první část obsahuje promluvy o svátcích stálých i pohyblivých, druhá o nedělích liturgického roku.

Pouze několik dochovaných rukopisných kázání nenabízí mnoho příležitostí pro porovnání s tištěnými kázáními, jen těžko lze ze čtyř exemplářů vysledovat jejich

genezi a porovnat původní znění promluv určených pouze věřícím solnické farnosti a formou, kterou autor zvolil při představení svých myšlenek širší veřejnosti, zejména pak kněžím. Ztotožnit se podařilo pouze proslov u příležitosti přísahy starosty a obecních radních v Solnici roku 1850. Zde o původní promyšlenosti a myšlenkové koherenci textu kázání svědčí i to, že odchylky mezi prosloveným a vydaným textem jsou minimální, jedná se spíše o hledání vhodnějších a přesnějších synonym, psaný text občas využije knižnější výrazy, jako jsou např. přechodníky.⁵⁸ I když zbylé tři homilie se patrně nedočkaly knižní verze, alespoň dosvědčují, že k některým biblickým tématům se autor vracel, aby je nově rozpracoval, např. citát o Zacheovi (Luk 19,3), který se objevil v rukopisu kázání v roce 1848 i v tištěné homilii, vydané v 70. letech 19. století.⁵⁹

O autorově oblíbenosti svědčí nejen pochvalná slova Třebízského, ale také častá přítomnost Ehrenbergrem uspořádaných homiletických příruček ve farních knihovnách. Tištěné texty jsou mnohdy důkaz jejich běžného využívání, např. exemplář *Kázání na všechny neděle a svátky celého roku a řeči příležitostné*, vydaný v Praze u Stýbla, ukazuje u některých kázání nejen na důkladné studium (podtrhávání, komentáře), ale i využití pro přednesení na kazatelně (upravené myšlenky, akcentace některých částí či vynechání jiných, především však data, kdy daná homilie byla přednesena, a to i opakovaně, příp. odkazy na vydání homilie i jinde, např. v Posvátné kazatelně).⁶⁰

Zde jen nutné podotknout, že ve svých literárních a národních snahách nebyl solnický kněz a vysehradský kanovník osamocený, množství duchovních královéhradecké diecéze se rovněž realizovalo na tomto poli,⁶¹ dokonce Ehrenberger sám se stal vzorem pro kněžské a spisovatelské pokračovatele původem ze solnické farnosti – ať to byl již zmíněný Alois Dostál,⁶² působící v pražské arcidiecézi a ve vydavatelství Vlast', nebo pozdější skuhrovský farář František Jiří Košťál,⁶³ který se stal nejen regionálním spisovatelem, ale především iniciátorem významné farní knihovny.

⁵⁸ Příkladem je zmíněná slavnostní promluva ke zmíněné přísaze starosty a rady v roce 1850, která byla otištěna v konvolutu jeho svátečních řečí (Ehrenberger (1854), s. 55–56), kdy v Solnici charakterizoval pořádek jako *otcovský*, vytištěn je *občanský*, *záhubu* zaměnil za *škodu*, *těžkost* za *obtížnost*, namísto *svědomitě* je *upřímně*, v psaném upřesnil biblický citát o stíhání křivopřísežníka na knihu Lev. 19, 12, je navíc upřesněna *minulost slavná*, místo *činění* je *počinání* a namísto *blaha obce* je její *dobro a oslava*, namísto *uctivosti a poslušnosti* je *úcta a povolnost* (porovnáno se SOKA RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 42, Pozůstalost po faráři Ferdinandu Jaroslavu Cvejnovi, 1843–1875, f. 14r–15v).

⁵⁹ SOKA RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 42, Pozůstalost po faráři Ferdinandu Jaroslavu Cvejnovi, 1843–1875, f. 166r–167v a Ehrenberger (1874–1875), s. 266–272.

⁶⁰ Ehrenberger (1874–1875), popisovaný exemplář je uložen ve Vědecké knihovně Olomouc, sign. 147.689. Bohužel neobsahuje žádné vlastnické poznámky, pouze signaturu, která se zřejmě vztahuje k nějaké farní knihovně.

⁶¹ Zajímavý přehled literárně činných duchovních královéhradecké diecéze přináší Krška (1880).

⁶² Alois Dostál se narodil 2. 7. 1858 v Kvasinách, vystudoval seminář v Praze, působil v tamní arcidiecézi, zejména v Úvalech, psal povídky a divadelní hry pro mládež, zemřel 13. 6. 1934 (Depozitář BK HK, FÚ Solnice, Pamětní kniha, 1835–1986, p. 196).

⁶³ František Jiří Košťál se narodil 26. 10. 1857 v Solnici, do své smrti 8. 5. 1909 působil jako duchovní v sousedním Skuhrově nad Bělou, autor mnohých historických a mravoučných beletristických a divadelních prací (Depozitář BK HK, FÚ Solnice (neinv.), Pamětní kniha, 1835–1986, p. 195). O jeho zásluhách na vybudování knihovny Oppeltová – Slavíková (2009).

III.E Duchovní správce jako katecheta a školdozorce

Knihy školních katechezí, zprávy pamětních knih a spisový materiál

Pomineme-li úzké propojení mezi církví a vzděláním, které se v mnoha podobách a rozličnými způsoby promítá do školství během uplynulého tisíciletí, je možné jednoduše navázat na předchozí kapitolu a působení faráře ve školách jeho kolatury spojit s jeho odpovědností za náboženské vzdělání svěřených duší.¹ Již citované ustanovení 24. zasedání tridentského koncilu žádalo, *aby alespoň o nedělích a jiných svátečních dnech v jednotlivých farnostech byla mládež vyučována v základech víry a poslušnosti vůči Bohu a rodičům ze strany těch, jimž to přísluší; a bude-li to nutné ať je k tomu [biskupové] nutí i nápravnými církevními tresty; a tomu ať nejsou na překážku žádné výsady nebo právní obyčeje.*²

Výuka náboženství a katechismy do konce 18. století

Text pražské synody z roku 1605 citované ustanovení tridentského koncilu adaptuje na české prostředí, neboť v části popisující povinnosti faráře vznáší požadavek, aby v každé kolatuře byl učitel, jenž je nejen vzdělaný a dobré pověsti, ale také katolického vyznání. Jeho úkolem má být totiž nejen výuka gramatiky a humanitních disciplín, ale také základů křesťanské víry a katolického náboženství dle katechismu Petra Canisia. Kromě toho byla učitelé svěřena formace chlapců i odrostlejších hochů v dobrých mravech a křesťanské zbožnosti. Stejně měl farář pečovat i o ženy, které ve farnosti dívky učily číst a psát.³ Požadavky na ně jsou obdobné jako na učitele – mělo by se jednat o vzdělané katoličky osvědčeného života, které budou při výuce užívat katolických knih, aprobovaných duchovním správcem.⁴

Podobné nároky na učitele přináší instrukce arcibiskupa Jana Josefa Breunera z roku 1697, která se na faráře obrací slovy: *Učitele mějtež katolíky, nikterak z hereze nepodezřelé, skromné a poslušné, kteříž by dítky pilně cvičili v literním umění, nýbrž i ve zbožnosti, a naváděli je ke zbožné modlitbě, k poslušnosti vůči vrchnostem a rodičům, jakož i k tomu, by z paměti znali základní pravdy víry.*⁵

Místní farář v následujících staletích zodpovídal především za výuku náboženství, jejíž kvalitu zásadně ovlivňovaly učební podklady. Již zmíněný tridentský koncil, stejně jako pražská synoda, vyzdvihl potřebu katecheze a také stručného shrnutí náboženských pravd formou katechismu jako účinných prostředků v době konfesionalizace.⁶ Shrnutí dosavadního poznání Bible a základů teologických disciplín mělo tak sloužit ke vzdělání nejen dětí, ale i dospělých věřících – již citovaná pražská

¹ Tuto blízkost si uvědomovaly i dobové příručky pro kněze, například Borový (1879): *Farář jest učitelem osadníkův ve věcech věčné spásy se týkajících. Ont' vyučuje ve škole dítky, on též na kazatelně dospělé.*

² Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 221, 24. zasedání, Dekret o reformě, hlava 4.

³ K oddělené výchově chlapců a dívek se vyjadřuje také kapitola *De doctrinae Christianae initiis* takto: *Scholae autem puellarum distinctae sint et separatae, quo ad fieri poterit, a scholis puerorum.* Synodus archidioecesa Praagensis (1605), s. 15.

⁴ Synodus archidioecesa Praagensis (1605), s. 211: *Curent Parochi, ut in unaquaque parochia habeatur ludimagister, qui catholicus sit et eruditus, ac bonae famae. Is autem non solum in grammatices et humaniorum litterarum peritia, sed etiam in fidei Christianae rudimentis, ac catholica religione ad Petri Canisii Catechismi praescriptum, pueros, adolescentesque instruat, eosque bonis moribus, Christiana pietate, atque spiritualibus exercitiis diligenter imbuat. Diligentiam item adhibeant, ut mulieres, quae in parochia puellas docent legere et scribere, catholicae sint et spectatae vitae, atquae in eis erudiendis, libris utantur catholicis et a proprio parocho approbatis.*

⁵ Viz *Instructio brevis* (1697), s. 79, překlad přináší Podlaha (1917), s. 163.

⁶ Úloze katechismu jako účinného nástroje adaptace na náboženskou situaci v 16. století se věnuje Petráček (2013), s. 34–46.

synoda zmiňuje nejen katechismus Petra Canisia,⁷ ale také farářům a kazatelům doporučuje *Catechismum Romanum sacri concilii Tridentini auctoritate editum*.⁸ Tento tzv. Římský katechismus,⁹ který se stal až do konce 20. století závaznou věroučnou příručkou, vznikl z nařízení tridentského koncilu, jehož účastníci uznali *za velmi prospěšné, když by se kniha jménem a mocí svatého sněmu vydala, z kteréž by faráři aneb všickni jiní, na něž úřad vyučování vložen jest, jistá pravidla vážiti a bráti mohli ku vzdělávání věřících, aby jakož jeden jest Pán a jedna víra, tak i jeden byl obecný způsob a předpis u vyučování víře a u vedení lidu křesťanského ku všem povinnostem nábožnosti*.¹⁰

Text katechismu měl být primárně určen duchovním, ale již tridentský koncil nařizoval jeho překlady do národních jazyků,¹¹ které měly přispět k náboženské gramotnosti obyvatelstva. Na území českých diecézí během 18. století tak vyšlo několik diecézních katechismů¹² – například Antonín Petr Příchovský z Příchovic (1707–1793) tak roku 1755 nechal vydat *Katechismus biskupství královéhradeckého*.¹³

⁷ I když se s původně řeckým a do latiny převzatým slovem *catechismus* a *catechetizare* potkáváme už v křesťanském starověku, zcela zásadní význam tento pojem získal s německou reformací. Patrně poprvé jej použili němečtí reformátoři Andreas Althamer (cca 1500–cca 1539) a Johann Rürer (cca 1480–1542) v knize *Catechismus, das ist Unterricht zum christlichen Glauben*, vytištěné v Norimberku roku 1528. O rok později Martin Luther (1483–1546) vydal tzv. Velký a Malý katechismus, z nichž druhý k 44 číslovaným otázkám přináší odpovědi týkající se deseti Božích přikázání, Vyznání víry, modlitby Otčenáš a svátostí křtu, zpovědi a Eucharistie. Katolickou odpovědí byl spis jezuitů sv. Petra Canisia (1521–1597) vydaný roku 1555 jako *Summa doctrinae et institutionis christianae*. Česky byl vydán o čtyři roky později péčí pražské jezuitské koleje, na jejímž založení se Canisius podílel. Roku 1556 byla publikována jeho zkrácená verze (*Catechismus minimus*) a o dva roky později *Parvus catechismus catholicorum*, z nichž jeden patrně doporučuje pražská synoda. Poprvé do češtiny byl přeložen z němčiny a jako *Malej catechismus, navedení nebo krátká summa pravé křesťanské všeobecné katolické víry* byl publikován v Prostějově roku 1568 a do r. 1800 známe dalších 35 vydání (dle Voit (2006), s. 434–435).

⁸ Citace z kapitoly *De praedicatione Verbi Dei* díla Synodus archidioecisana Pragensis (1605), s. 18.

⁹ Rozhodnutí vydat tento jednotný katechismus, který byl společný celé katolické církvi až do roku 1992, padlo na 18. zasedání tridentského koncilu (26. 2. 1562) na návrh sv. Karla Boromejského (1538–1584), který se také stal jedním ze tří kardinálů, kteří nad textem dohlíželi. Dílo bylo poprvé vydáno roku 1566 v Římě péčí papeže Pia V. pod titulem: *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos Pii V. jussu editus*. Výklad byl rozdělen do čtyř částí – v první bylo vykládáno apoštolské vyznání víry ve dvanácti člancích, druhou část tvořil rozbor sedmi svátostí a třetí desatera Božích přikázání. Poslední, čtvrtá část byla věnována potřebnosti a užitečnosti modlitby, stejně jako přípravě, formě a obsahu modlitby, přičemž tento text zakončovalo podrobné objasnění sedmi proseb Otčenáše. Některé důležité věroučné otázky se v Římském katechismu vůbec neodrazily (jednalo se například o nauku o odpustcích či o předpeklí nebo o objasnění postavení papeže).

¹⁰ Citace z osmé úvodní otázky Římského katechismu (*Katechismus z nařízení sněmu tridentského* (1867), s. 5) v českém překladu Jana Herčíka. V úvodu tohoto vydání je zařazeno líčení vzniku Římského katechismu, stejně jako odkazy na vydání překladů Římského katechismu do různých jazyků.

¹¹ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 222–223, 24. zasedání, Dekret o reformě, hlava 7: *Aby věřící lid přistupoval k přijetí svátostí s větší úctou a zbožností ducha, nařizuje svatá synoda všem biskupům, aby nejen když sami budou lidu udílet svátosti, předem vyložili způsobem přiměřeným jeho chápání jejich účinky a užitečnost, nýbrž aby usilovali o to, aby to zbožně a moudře zachovávali i faráři; a to, bude-li zapotřebí a s užitekem možné, i v lidovém jazyce podle formy předepsané svatou synodou pro katechezi jednotlivých svátostí; tu ať dají biskupové věrně přeložit do lidového jazyka a dbají, aby ji všichni faráři lidu vykládali; a také aby během slavení mše a bohoslužeb o jednotlivých svátečních či slavnostních dnech v témže lidovém jazyce vykládali posvátné výroky a spasitelná napomenutí a aby se snažili bez neužitečných otázek zasít je do srdcí všech věřících a snažili se vzdělávat je v zákoně Páně.*

¹² Voit (2006), s. 434–435 kromě níže jmenovaného královéhradeckého tisku zmiňuje *Katechismus arcibiskupství pražského* vydaný týměž mužem v roli pražského arcibiskupa o jedenáct let později. Jeho předchůdce František Ferdinand z Khünburku (1651–1731) vydal obdobné dílo v latinské (*Catechismus archidioeceseos Pragensis* z roku 1722), německé (*Catechismus der pragerischen Ertzdioeces* z téhož roku) a české verzi (*Katechismus arcibiskupství pražského* z roku 1723).

¹³ Zmíněný katechismus (*Katechismus* (1755), viz K 03794) vyšel v Praze v tiskárně Ignáce Františka Průši a je rozvržen do pěti částí. V první (*O víře*) je probíráno dvanáct článků víry, v druhé (*O naději*)

I když vznikla i další kompendia pro věroučnou výuku dospělých,¹⁴ na sklonku 18. století se systematická katecheze v našich zemích přesunula především do školních lavic. Umožnily to osvícenské reformy školství, včetně povinné školní docházky.¹⁵ Vzhledem k výraznému zvýšení počtu farností bylo možné, aby výuka náboženství ve školách farní kolatury ležela na místním duchovním, příp. katechetovi, učitel měl mít pouze pomocnou úlohu při opakování.¹⁶ Zmíněný posun vyvolal i potřebu přizpůsobit formu a obsah katechismu dětem, proto hlavní tvůrce tereziánské reformy školství Jan Ignác Felbiger (1724–1788) vydal jak instrukce pro učení náboženství,¹⁷ tak také nový katechismus v otázkách a odpovědích, nazývaný císařský.¹⁸ Ten byl už roku 1778 přeložen do češtiny jako *Veliký katechismus s otázkami a odpověďmi k veřejnému i zvláštnímu vyučování mládeže v císařských královských zemích*.¹⁹ Nebyl však jediným katechismem, který se v té době používal, zmínit lze i český *Vejtah katechismusu arcibiskupského* z téhož roku.²⁰

Náboženská výuka prolínala i ostatními učebními pomůckami – tak *ABC aneb Slabikář*, poprvé vydaný roku 1775, obsahoval mezi texty i elementární pravdy víry a modlitby, v navazující dvoudílné *Knize ku čtení*, která byla od 70. let 18. století základní učebnicí na triviálních školách, nalezneme také biblické dějiny, obsahy knih Písma svatého i mravoličné příběhy, umožňující výklad mravouky.²¹ Důležitou pomůckou byly také *Čtení a epištol, jakož i evangelia na všechny neděle a svátky přes celý rok*, které poprvé vyšly česky roku 1776 a byly vedle procvičení čtení užívány k zapamatování základních textů Písma. Vedle katechismu se tak kladl důraz na výklad evangelií a biblickou dějepravu. Věcný obsah výuky náboženství se dodržoval i v následujícím století, stejně jako metody memorování v kombinaci s otázkami a odpověďmi.

Duchovní správce a škola v 17. a 18. století

Vliv duchovního na školy v místech jeho působení byl rozdílný a neomezoval se jen na výuku náboženství. Nepochybně záleželo na míře jeho vlastního zájmu, časových

jsou vyloženy modlitby (otčenáš, růženec) a vzývání svatých, třetí část (*O lásce*) je věnována desateru přikázání a v této souvislosti také povinností vůči rodičům, vrchnosti, milosrdným skutkům či výkladu uctívání obrazů a ostatků. Čtvrtá část *O svátostech* vysvětluje kromě toho i některé kontroverzní otázky – manželské překážky, přítomnost Krista v Eucharistii a také přijímání pod obojí. Poslední pátá část *O svaté církvi* přibližuje církevní strukturu, dále její znamení, ustanovení, pět přikázání i liturgii, také soudní moc církve včetně kladeb a odpustků.

¹⁴ Na sklonku 16. století vzniklo na základě Římského katechismu dílo Roberta kardinála Bellarina (1542–1621) s názvem *Christianae doctrinae explicatio*, vydané roku 1603, na nějž navázaly další obdobné práce, některé dokonce i česky – jak ukazuje předmluva ke Katechismu z nařízení sněmu tridentského (1867) či slovníkový text – Voit (2008), s. 434–425.

¹⁵ Petráček (2013), s. 34–46.

¹⁶ Kniha methodní I (1777), s. 87–92. Realita byla různá, výuku namísto farářů někde realizovali učitelé.

¹⁷ Felbigerova katechetická tabella, v níž se mělo učivo postupně rozšiřovat, postupovala ve třech stupních, od základní úrovně výš (viz Kniha methodní I (1777), s. 93–97).

¹⁸ Jan Ignác Felbiger přepracoval v roce 1777 díla Ignáce Parhammera (1715–1786, v letech 1752–1756 vydal třídílný *Historischer Catechismus*) a Benedikta Straucha (1724–1803, napsal a vydal několik katechismů pro školy ve Slezku) do titulu *Katechismus mit Fragen und Antworten zum Gebrauch in den kaiserlich-königlichen Staaten Österreichs*. I v následujícím století se v rámci jednotlivých českých a moravských diecézí vydávaly tzv. malé katechismy, které vycházely ze stále platného Římského katechismu, ale zároveň reflektovaly i místní situaci a zvyklosti. Viz Jeřábková (2012), s. 82.

¹⁹ Jeho odvozením pak byl i *Katechismus malý s otázkami a odpověďmi pro nejmenší děti*, vydaný v Praze patrně již roku 1779, poté opakovaně ve Znojmě, Budíně i Vídni (dle Doucha (1865), s. 91–92). Viz také Jeřábková (2012), s. 83–84.

²⁰ Podrobněji viz Kneblík (2009), s. 46–49.

²¹ Detailněji viz Jeřábková (2012), s. 83–100, tamtéž viz přehled katechismů používaných po tereziánské školské reformě v českých zemích. Pro léta 1828–1912 zevrubněji viz Tumpach – Podlaha I (1912), s. 185–195.

i fyzických možnostech, stejně tak na místních zvyklostech. Významnou roli hrála také osobnost učitele a jeho vztah k duchovnímu správci, který nebyl formován jen samotnou výukou, ale také řadou dalších povinností, mezi nimiž nejběžnější byl hudební doprovod bohoslužeb, dále doprovázení dětí do kostela na mši, aktivní účast na slavnostech a poutích, ovšem třeba také výpomoc ve farní kanceláři.²² Toto působení učitele (které bylo často lépe a spolehlivěji honorováno než sama výuka) jej stavělo do podřízeného postavení vůči místnímu faráři. Ostatně v mnohých pamětních knihách farností nalezneme vyjmenované požitky a povinnosti učitelů farní či filiální školy,²³ z nichž tato závislost na duchovním správci jednoznačně vyplývá.

Důležitý faktor, který ovlivňoval volbu učitele a podobu výuky, pak představovalo působení dobrodinců a mecenášů školy, zejména patrona, který se zásadní měrou podílel na stavu školní budovy, jejím vybavení, dále třeba přísunu dřeva na topení a také na dalších – často naturálních – platech učitele. Ve městech, jejichž obyvatelé si byli více vědomi významu vzdělání, se do tamního školství aktivně zapojovala také místní komunita a její samosprávné orgány, na venkově a v menších městech zůstávaly školy vázány na faru a na patronátní úřad. Protože vzdělání poddaných nepatřilo mezi priority majitelů panství, prameny i literatura přinášejí řadu příkladů, kdy ve sledované době byl v českých zemích stav elementárního školství velmi neutěšený – ať již z pohledu kvality výuky, její dostupnosti či potřebného zázemí.²⁴

Situace se postupně začala měnit s osvícenským důrazem na důležitost výchovy a vzdělání, který stál také za již připomenutými školskými reformami císařovny Marie Terezie. Ty započaly proměnami organizace a náplně výuky univerzit, podřídily státnímu dozoru všechna gymnázia a daly základ odbornému školství (vznikly vojenská a orientální akademie, hornická a inženýrská škola či reálná obchodní akademie). V této souvislosti byl důležitý vznik dvorské studijní komise roku 1759, jíž byly podřízeny zemské studijní komise a která měla *v úplné neodvislosti ode všech jiných úřadů státních provést stejnoměrné, praktické i trvalé zřízení studií ve všech zemích rakouských*.²⁵ Dne 6. prosince 1774 císařovna vydala *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erbländern*, který nařídil povinnou školní docházku pro děti obojího pohlaví víceméně od 6 do 12 let a stanovil tři základní typy škol. Ve všech lokalitách,²⁶ zejména tam, kde bylo sídlo farnosti, lokálie nebo filiální kostel, měly vzniknout jedno- či dvoutřídní triviální školy,

²² Tyto vazby budou podrobněji zmíněny v kapitole III.H Duchovní správce jako zaměstnavatel a také v kapitole III.G. Duchovní správce uprostřed své kolatury, kde bude pozornost věnována účasti učitelů při vytváření soupisů duší.

²³ Příkladem může být pamětní kniha farnosti Rokytnice v Orlických horách, založená 27. 8. 1749 tamním farářem Janem Františkem Taiberem. Byla rozdělena na 11 oddílů, z nichž *punctum 7mum inscribatur genuina consignatio proventuum ac iurium ludirectoris, nec non series, qua penes receptionem suorum accidentium, uti a funeribus etc. procedere consuetum fuit*. Sem bylo patrně krátce po založení knihy zaneseno 13 bodů, shrnujících požitky a příjmy, jichž se dostávalo učitelům od vrchnosti, správy panství, městské samosprávy a duchovní správy. Později zapsané příjmy učitele neratovské školy se omezují jen na vybírané částky, a to jak z příškolených lokalit v údolí Divoké Orlice, tak z církevních obřadů, výslovně je zmíněna také role učitele jako hudebníka ve filiálním kostele v Neratově (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 135–140).

²⁴ Například Kádner (1929), s. 58–59 tuto situaci charakterizuje takto: *Docela jen v počátcích bylo všude školství obecné, vypravené chatrně bez pomůcek, učebnic i učitelů řádně vzdělaných a řádně placených, jichž úkol zastávali pravidelně vysloužilí vojáci, zběhlí studenti, ba i řemeslníci. V samé Vidni ještě koncem šedesátých let [18. století] bylo jen sedm škol s počtem žáků 60–130, v Opavě ze 600 dětí chodilo do školy sotva 40, v celém Slezku z 59 000 sotva 2 400.*

²⁵ Kádner (1923), s. 359–360.

²⁶ Kniha methodní 3 (1777), s. 9: *Obecní české aneb triviální školy mají konečně ve všech menších městách a městečkách a venku aspoň ve všech těch místech býti, kde farní aneb od něho vzdálený filiální kostel jest.*

kde se mělo vyučovat *náboženství, čtení, psaní, čtyři druhy početní s jednoduchou trojčlenkou; vedle toho mělo se venku učití národnímu hospodářství, v městech věcem pro průmysl potřebným, dívky pak se měly učití šiti a plésti. Kde možno, měla pro každé pohlaví býti škola zvláštní, přičemž dívky měly býti vyučovány učitelkami. Doplňkem škol triviálních byly dvě opakovací hodiny nedělní (Wiederholungsschulen) pro mládež do dvaceti let.*²⁷

Vedle toho měla v každém kraji vzniknout trojtřídní hlavní škola, kde se učila řada specializovaných předmětů a jejíž žáci se měli připravovat na vojenskou dráhu, život řemeslníka, obchodníka či úředníka. Ještě důkladnější základy pak měla poskytnout škola normální, která byla založena v každé zemi a jejíž rozšířené osnovy zabezpečovaly i přípravu budoucích učitelů.²⁸ Zatímco o triviální školy i nadále pečovaly jak obce, tak patroni – povětšinou majitelé panství, náklady na zřízení a provoz hlavních a normálních škol nesl stát prostřednictvím studijního fondu, kam vplynuly prostředky získané zrušením jezuitského řádu o rok dříve. Reorganizaci školství, v němž měli duchovní hrát nezastupitelnou úlohu, podpořili i biskupové – v případě královéhradecké diecéze se tak stalo 16. října 1775 pastýřským listem biskupa Jana Ondřeje Kaysera z Kaysernu (1716–1776).

Dohled nad triviálními školami – role faráře, vikáře a biskupské konzistoře na přelomu 18. a 19. století

Ve všech třech typech škol to byli právě duchovní, kterým byla svěřena (na rozdíl od dosavadní praxe) výuka náboženství. V případě triviálních škol byla tato povinnost určena místnímu duchovnímu správci, ale jeho úloha nebyla omezena jen na výklad katechismu²⁹ či každoroční předepsaná kázání určená rodičům i dětem o prospěšnosti a povinnosti školní docházky.³⁰ Dalším úkolem faráře nazývaného také duchovní školní dohlížitel (či školdozorce *geistlicher Schulaufseher*) byl dohled nad učiteli, obsahem a formou výuky, stavem školní budovy, nad školní docházkou i nad znalostmi žáků.³¹ Z této funkce faráři vyplývaly mnohé povinnosti, z nichž lze zmínit například předávání údajů nadřízenému vikáři – od celkového stavu škol v kolatuře, přes počty dětí a návštěvníků nedělních katechezí, až po zajištění bezplatné školní docházky chudých dětí i knih pro ně. Farář s vikářem komunikoval i ohledně obsazení místa učitele, o náhradě za něj v případě jeho nemoci a také o postupu v případě učitelova úmrtí, a to včetně podpory pro jeho vdovu a sirotky. Dohledu vikáře díky farářským relacím neušel jak mravopočestný život učitele a jeho rodiny, tak stav školní budovy i žáků.³²

²⁷ Kádner (1923), s. 361. Výuka opakovacích hodin se konala obvykle v neděli po bohoslužbách.

²⁸ Tento příspěvek si – vzhledem k charakteru zkoumaného území – všímá role duchovních v elementárním školství, kde se vyučovalo v mateřském jazyce. Nevěnuje se vyššímu školství, neboť se na tomto území jednalo o gymnázia, jejichž zřizovatelem byl piaristický řád (gymnázium v Rychnově nad Kněžnou se věnoval Václav Bartůšek, litomyšlskému pak především Milan Skřivánek), nebo o hlavní školy, které se na východě diecéze, vyjma Poličky, nenacházely. Nejbližší byly lokalizovány v Hradci Králové, Chrudimí a Pardubicích, v druhém desetiletí 19. století přibyla ještě Litomyšl. O hlavních školách v Chrudimí a Pardubicích ve sledované době podrobněji Lenderová (1994), s. 142–148, táž se o čtyři roky dříve ve své disertaci věnovala i královéhradecké hlavní škole.

²⁹ O vyučování katechismu podrobněji pojedná závěr této kapitoly. Dobový ideál pedagogického působení v této oblasti představuje Kniha methodní 1 (1777), s. 87–163.

³⁰ Jaksch 5 (1828), s. 288, s. 315–316. Vrchnostenské správy a magistráty musely dle nařízení gubernia z 12. 1. 1797 každý rok k 1. 9. zasílat výkaz o uskutečnění těchto kázání příslušnému krajskému úřadu.

³¹ Podrobněji viz Kniha methodní 2 (1777), s. 171: *Pastýř duchovní aneb farář jednoho každého místa jest sice obyčejný dohlížitel veškerých škol své osady a nechťce duchovenstvo od toho ouřadu, kterýž jim povolání jejich samo od sebe ukládá, vyjmouti, více se důvěřujeme, že oni tak velké povinnosti dosti činí a jak o zlepšení školních věcí, tak o zachování jich, kde by ji zlepšeny byli, snažnou péčí míti budou.*

³² Více viz Helfert (1837), s. 234–239.

Místní duchovní správce nicméně nebyl jediným, kdo na školu dohlížel – především hospodářskou situací triviální školy se zabýval také školní dohlížitel (označovaný také jako místní školdozorce), který byl laik. Touto úlohou bývaly pověřeny obcí a vrchností důvěryhodné osoby (panský úředník či *jeden rozumnější z přísežných neb kdos jiný z osadních vsí*),³³ které měly pečovat o to, *zdaliž všecko, co předepsáno jest, s skutečným žáků užitkem se vykonává, zdaliž tito pilně neb nedbale se scházejí a jestli každý z učitelů přičinlivým, schopným nebo pak lenivým a svému povolání odporným se prokazuje*.³⁴ Tito místní školdozorci dbali také na výši příjmů kantora, zajištění školy dřevem a odpovídajícím vybavením. Společně s farářem měl školní dohlížitel kontrolovat průběh vyučování, zkoušky, učebnice, docházku žáků a o tom všem písemně informovat vrchního dohlázele, a to dvakrát během školního roku – o Velikonocích a o sv. Michalu.³⁵ Oba – školdozorce i farář – také měli podepisovat školní fassé, seznamy školou povinných dětí i pololetní soupisy těch, kteří nenavštěvovali školu.³⁶

Farář i dohlížitel příslušné školy měli být přítomni při vizitaci, kterou měli právo jednou ročně provést přispěvatelé (vrchnost a obec) a v některých diecézích včetně královéhradecké také příslušný vikář.³⁷ Z něj se postupem času (Kniha methodní z roku 1777 jeho funkci ještě nepopisuje) vyvinul mezistupeň kontroly školních záležitostí³⁸ – stal se okrskovým³⁹ školdozorcem, jmenovaným do této funkce příslušným biskupským ordinariátem a stvrzeným guberniem. V rukou vikářů (na Moravě děkanů) se soustřeďovaly výkazy a tabely od duchovních správců, ředitelů škol a místních dohlázele. Dále byli povinni alespoň jednou v průběhu příslušného školního roku dohlédnout na práci školy a jejího ředitele, což se obvykle dělo v rámci kanonické vizitace farnosti. Vedle výuky samé řešil okrskový školdozorce stavební stav školních budov, jejich opravy a možná vylepšení, dodržování učitelských povinností, školní docházky i naplňování podmínek fundací. Konečně z obdržených výkazů měl vikář (či děkan) vytvořit zprávu pro své nadřízené – biskupskou konzistoř, zemskou školní komisi a posléze i pro příslušný krajský úřad.⁴⁰

Vizitace obecních škol měli ve svých povinnostech také vrchní dohlázele (vrchní školdozorci),⁴¹ kteří garantovali dohled nad školami triviálními, hlavními

³³ Podrobněji viz Kniha methodní 2 (1777), s. 171: *Poněvadž ale farářům mnohá jiná povolání svému příslušná zaměstnání velmi často v tom na překážce stojí, anebo poněvadž oni na filiální místa pro vzdálenost vždycy do škol přicházeti nemohou, mimo to aby všickni vůbec učitelové tím jistěji k plnění svých povinností přidrženi býti mohli, když by více představených měli: protož jest v 17. oddělení naddotčeného školního řádu ustanoveno a vrchnostem přikázáno, aby tam, kde by se koli hlavní aneb obecná (triviální) škola nalézala, nějakého světského školního dohlázele ustanovili, k čemuž radní aneb magistrátní osoby, vrchnostenští ouředníci, od práva přísežné osoby, rozumní muži z měšťanů aneb z obce povolati a vzíti se mohou.*

³⁴ Kniha methodní 3 (1777), s. 43 (jedná se o český překlad všeobecného školního řádu Marie Terezie z 6. 12. 1774).

³⁵ Kniha methodní 3 (1777), s. 44–47.

³⁶ Fantová (2011), s. 26.

³⁷ Jaksch 6 (1828), s. 371–372 odkazuje na guberniální nařízení z 16. 10. 1782, kdy vikář má při své školní vizitaci dohlížet na výuku evangelia a katechezi.

³⁸ Jaksch 10 (1830), s. 562 uvádí, že dle dvorského dekretu z 10. 2. 1804: *Vikäre sollen unmittelbar höhere Aufseher über die Schulen ihres Distrikts sein.*

³⁹ Literatura věnovaná dějinám školství mluví o organizaci školdozorců v rámci okresů (například Kádner (1929), s. 72, na něm závislá Fantová (2011), s. 27), které však vznikly až roku 1849 zároveň se vznikem obecní samosprávy (a rozlišovaly se na větší politické a menší soudní okresy). Pro první polovinu 19. století se jedná o anachronismus. Vzhledem k tomu, že území vymezené pojmem Schuldistrict je v Čechách totožné s vymezením vikariátu (Vicariatsdistrict), je v tomto textu pro první polovinu 19. století používán termín okrsek (okrskový školdozorce).

⁴⁰ Fantová (2011), s. 27.

⁴¹ Kádner (1923), s. 370–371, o jejich povinnostech viz Kniha methodní 2 (1777), s. 147–153.

i školou normální v každé zemi. Jim byly určeny již zmíněné půlroční výkazy a zprávy od laických školdozorců a při vizitaci si tak tyto informace mohli ověřit. Protože však množství škol, které jim bylo podřízeno, bylo neúměrně velké, byli roku 1786 zavedeni také světšší krajszí komisaři (školdozorci), jež byli podřízeni příslušným krajským hejtmanům a zodpovídali se guberniu, kam zasílali informace o stavu školství ve svém kraji. Jejich zavedení úzce souvisí s josefinským úsilím o zesvětštění a zestátnění školství.

Dozor nad školou tak měl dvojí charakter: laický – reprezentovaný místním, krajským a vrchním školdozorcem (krajszí byli pomocníky příslušného hejtmana, vrchní školdozorce byl stálým referentem zemského gubernia)⁴² – a také církevní v osobě místního duchovního správce, vikáře a zprostředkovaně také v příslušné biskupské konzistoři.

Duchovní správce a jeho zásadní role ve školství v letech 1805–1867

Na systém osvícenských reforem navázaly další zákonné normy na počátku 19. století, kdy 21. ledna 1804 byl vydán císařský výnos o reorganizaci obecného školství.⁴³ Ten následně rozpracovala zvláštní školská komise v jednotný celek, nazývaný zkráceně *Schulkodex* (neboli *Politické zřízení školské*),⁴⁴ vydaný již 11. srpna 1805, který nezměnil systém triviálních, hlavních a normálních škol, ale prohloubil navázání zejména pak elementárního školství na církevní struktury.⁴⁵ Tak v prvním odstavci nazvaném *Dohlížení ke školám a řízení jich se dočteme, že nejbližší neprostředecné dohlížení ku každé triviální škole a v krajích i ke každé hlavní škole jest místnímu duchovnímu pastýři svěřeno. Jemu přísluší nejen proto, že vyučování v náboženství podstatní částkou učení ve venkovských školách jest, nýbrž i, že duchovní stav dle svého povolání v zemích vůbec ouřad učitelský zastávati má. Podle téže zákonné normy má každý místní duchovní nad vyučováním v náboženství, též nad ostatním školním učením, nad způsobem pokračování, nad chováním se učitelovým, nad pilností a mravností žáků, nad přidržováním rodičů, aby děti do školy posílali bdíti.*⁴⁶

Politické zřízení školské roku 1805 vyzdvihlo nejen roli místního duchovního správce, ale také vikáře (na Moravě děkana) jako okrskového školdozorce. Dosavadní krajský dohlížitel byl pojmán spíše jako jeho pomocník, neboť krajské úřady se nadále staraly pouze o ekonomické zajištění škol a stavební záležitosti. Kromě dosavadních povinností včetně pravidelných vizitací⁴⁷ tlumočili vikáři a děkani učitelům všechna

⁴² Podrobněji viz Kádner (1923), s. 370, o rok později datuje jejich vznik také Fantová (2001), s. 28 (zde je i zmínka, že zákonná úprava z roku 1805 zvaná *Schulkodex* s existencí krajského komisaře nepočítala, což ale není přesné).

⁴³ Kádner (1929), s. 70–71, reakci na císařský výnos byl v prostředí královéhradecké diecéze pastýřský list biskupa Trautmannsdorfa ze dne 25. 4. 1805 (Doležalová (2017), s. 94).

⁴⁴ Tato zákonná norma, oficiálně označovaná jako *Politische Verfassung der deutschen Schulen in den K., auch K. k. deutschen Erbstaaten shrnula všecka dosud vydaná nařízení školní v jednotný celek* (Kádner (1929), s. 71). V jazyce českém byla tato norma vydána až roku 1822 v Praze pod názvem *Politické zřízení obecných škol v cis. král. dědičných zemích* – citováno jako: *Politické zřízení* (1822).

⁴⁵ Kádner (1929), s. 72–73: *V podstatě není než zhoršením původní osnovy Felbigerovy především v tom, že dozor na školy svěřuje naskrze již jen duchovenstvu (místnímu faráři nad školou triviální, děkanu nebo vikáři nad školami v okrese (sic!), kanovníku scholastikovi nad školami v hlavním městě resp. v celé diecézi). Odtud faráři příslušelo právo, aby se přesvědčoval o úspěchu celého vyučování, způsobilosti učitelstva, ba i o jeho mravním životě, ovšem aby dozíral i na náležitou docházku školní. Okresní (recte: okrskoví) dozorcí školní podávali zprávy o svých pozorováních jednak konsistořím, jednak úřadům krajským, ale těmto náleželo starati se ve vlastní kompetenci jen o budovy školní a finanční náklad na školství. Konečně zprávy a návrhy všech úřadů krajských a konsistoří zkoumala zemská vláda, která zas podávala úhrnnou relaci vládě vídeňské.*

⁴⁶ Citace *Politické zřízení* (1822), s. 1.

⁴⁷ Do roku 1820 katoličtí vikáři a děkani konali vizitace i na školách evangelických a židovských, jejichž místními dohlížiteli byli místní pastoři, resp. rabíni (Kádner (1929), s. 77).

nařízení státních i církevních orgánů, předávali požadavky učitelů nadřízeným orgánům – krajským úřadům a biskupským konzistořím, kterým také zasílali pravidelná hlášení a zprávy. O rozsáhlosti školní agendy vikariátů a děkanátů svědčí i to, že podací protokol pro školní záležitosti i příslušné písemnosti nabývaly na objemu na úkor „farních“, souvisejících s duchovní správou. Prostřednictvím okrskových školdozorců se tak řešily záležitosti personální, stavební, pedagogické, disciplinární, ale také zajištění vdov a sirotků po učitelích. Vikář či děkan schvaloval i obsazení místa učitelského pomocníka, zatímco úřad učitele patřil do kompetence konzistoře. Ta také každého okrskového školdozorce jmenovala, ale potvrzovalo jej zemské gubernium. Bezprostředním nadřízeným okrskových školdozorců pak byl vrchní školní dozorce (kanovník scholasticus) jmenovaný císařem pro každou (arci)diecézi.⁴⁸

V rámci své dohlížitelské funkce se vikáři a děkani věnovali i školním knihovnám – první z nich v monarchii roku 1811 založil kaplan Václav Lego pro vikariát votický. Byla to iniciativa podporovaná státem (roku 1833 bylo v Čechách 214 školních knihoven s více než 24 000 svazky),⁴⁹ ale mnozí duchovní si ji vzali za svou a věnovali jí mnoho času, úsilí i vlastních finančních prostředků, a výrazně tak napomohli vzdělání učitelů.⁵⁰ Podobný cíl měly i časopisy zaměřené na pedagogy, které založili a podporovali kněží. V královéhradecké diecézi k nim patřil Josef Liboslav Ziegler a jeho *Přítel mládeže* (vydáváný v letech 1823–1848, od 1836 již péčí královéhradecké konzistoře) či Josef Antonín Šrůtek se svým časopisem *Školník pro učitelstvo královéhradecké a jinodiecésní vychovatelstvo vůbec* (vycházející v letech 1851–1861).⁵¹

Úzké propojení školství a katolické církve mělo však už v době předbřeznové své kritiky.⁵² Ozývala se také nespokojenost s centralizační a germanizační školskou politikou – již ve třicátých letech se čeští stavové dožadovali, aby alespoň náboženství bylo na středních školách učeno česky.⁵³ Diskuse o podobě školství v habsburské monarchii zintenzívnila během revolučního roku 1848, kdy byla zrušena dvorská studijní komise a školské záležitosti byly svěřeny ministerstvu vyučování a kultu, a to až do roku 1860, v němž toto ministerstvo zaniklo a příslušná agenda připadla zemským sněmům. V té době byla posílena také pravomoc okresů a obcí a byla naplněna i dlouho očekávaná rovnoprávnost češtiny a němčiny na nižších stupních škol. Dědictvím roku 1848 se stala i reforma gymnázií a reálků,⁵⁴ stejně jako nárůst počtu a typů škol. Například veřejné triviální (obecné) školy byly otvírány všude, kde v osadách v okruhu cca 4 km od zamýšlené školy se našlo více jak 40 školou povinných dětí.

⁴⁸ Podrobnosti přináší práce Dřímál (1958), s. 32–34.

⁴⁹ Údaje uvádí Kádner (1929), s. 85. Řadu charakteristických detailů v tomto ohledu přináší práce Škrdle (1888) věnovaná zakládání knihoven či Ježek (1880) týkající se literární činnosti katolického duchovenstva. Přímo na duchovní královéhradecké diecéze je zaměřen text Krška (1880).

⁵⁰ Viz Lenderová (1994), s. 148–151. Pozornost školním, farním a vikariátním knihovnám na území královéhradecké diecéze věnoval Květenský (1969) na základě spisů konzistoře z let 1818–1848.

⁵¹ Obdobným časopisem vydávaným v německém jazyce v litoměřické diecézi byl *Jahrbuch für Lehrer, Aeltern und Erzieher* (1834–1861), u jehož zrodu stál Ignác Jaksch.

⁵² Například Kádner (1929), s. 87–88: *Ale přes to všechno naprostou onu závislost školy na církvi, in concreto učitele na knězi nebylo lze pokládati za věc zdravou a přirozenou prospěchu školy samé. Bezprostředním jejím následkem bylo, že učitelé dostávali místa ne podle zběhlosti v literním umění ani znalostí vychovatelských, nýbrž podle toho, jak – podle současného svědectví (učitele Kejklička z náchodské školy) – „který umí při průběh hodně varhany mačkat“ a že ve škole se proto všechno vyučování koneckonců soustředilo jen na náboženství.*

⁵³ Další snahy o zavedení českého jazyka do středního školství eviduje Kádner (1929), s. 88–92.

⁵⁴ Jednalo se o nařízení 595/1849 ř. z., nazvané *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*, podle nějž měla mít gymnázia osm tříd a připravovat své frekventanty na studium na univerzitě, naopak šestitřídní reálky bez výuky klasických jazyků své studenty směřovaly k dalšímu studiu na technických školách.

Důležitým mezníkem pro vztah katolické církve a škol na našem území bylo uzavření konkordátu mezi Svatou stolicí a Rakouským císařstvím roku 1855. Kromě záležitostí týkajících se práva katolické církve a manželského práva zde byly řešeny také záležitosti školské – například čl. V. konkordátu stanovoval, že *veškeré vyučování katolické mládeže bude ve všech jak veřejných tak neveřejných školách přiměřeno učení katolického náboženství. Biskupové však budou mocí svého vlastního pastýřského úřadu řídit náboženskou výchovu mládeže ve všech veřejných i neveřejných učilištích a pečlivě nad tím dozírat, aby při žádném učebním předmětu nevyskytlo se nic, co by bylo na závalu katolické víře a mravní čistotě.*⁵⁵ V dalších člancích bylo příslušným ordinářům umožněno navrhnout školní inspektory pro obecné školy i kontrolovat, aby učitelé jak na obecných, tak na středních školách pro katolické žáky byli jmenováni pouze mravně nezávadní a pravověrní katolíci. Konkordát tak navázal na předchozí tendence a dokonce je prohloubil, což z hlediska proměny společnosti v polovině 19. století a následného uvolňování vztahu církve a státu vytvářelo budoucí problém.⁵⁶

Ztráta významu duchovních ve školství po roce 1867

Konec Politickému zřízení školskému, přijatému roku 1805 a umocněnému přijetím konkordátu o půlstoletí později, přinesla prosincová ústava, vydaná 21. prosince 1867, která už v 17. článku zákona o všeobecných občanských právech stanovila: *Věda a vyučování jest svobodné. Každý občan státní má právo, ústavy vyučovací a vychovávací zřizovati a na nich vyučovati, když dle zákona prokáže, že jest k tomu způsobilý. Vyučování domácí není tímto způsobem omezeno. O vyučování náboženství ve školách přísluší péči míti církvi neb společnosti náboženské, již se dotýče. Státu náleží v příčině veškerého vyučování a vychovatelství právo nejvyššího řízení a dozorství.*⁵⁷

Na tato přelomová ustanovení pak o půl roku později navázal Zákon o postavení školy k církvi, který *svěřil vrchní dozor nad školstvím státu, ponechal církvim jenom vyučování náboženství, učinil veřejné školy přístupnými všem občanům bez rozdílu a školám, vydržovaným církvemi, přiznával právo veřejnosti jenom za určitých podmínek.*⁵⁸ Už v tomto zákoně jsou *ku spravování záležitostí vychovatelských, též škol obecných a ústavů na vzdělávání učitelů i k dohlížení k nim určeny: školní rada zemská jakožto nejvyšší školní úřad zemský, školní rada okresní pro každý okres školní a školní rada místní pro každou obec školní.*⁵⁹ Hlavní zásady o organizaci zemských, okresních a místních školních rad se nacházely v zákonu 40/1869 ř. z. z 26. března 1869, na jehož podkladu byly vydány i potřebné zákony zemské. V případě Českého království se jednalo o prováděcí zákon z 24. února 1873.⁶⁰

Místní školní rady se zřizovaly v každé školní obci kromě statutárních měst a skládaly se ze zástupců církvi, školy a příslušných obcí. Předsedal jim starosta obce, kde

⁵⁵ Citace čl. 5 z úmluvy (konkordátu) mezi papežem Piem IX. a císařem rakouským Františkem Josefem I., podepsané ve Vídni 18. 8. 1855 a vyhlášené císařským patentem 5. 11. 1855 č. 195 ř. z., v češtině dostupné z <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm> (ze dne 1. 11. 2019).

⁵⁶ Ne úplně přesný rozbor ustanovení konkordátu přináší Kádner (1929), s. 97–98.

⁵⁷ Prosincovou ústavu tvořilo 7 zákonů, zmiňovaný měl č. 142/1867 ř. z., citovaný text je možno v českém překladu najít na: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/142-1867.htm> (ze dne 1. 11. 2019).

⁵⁸ Citace dle Dřímál (1958), s. 34.

⁵⁹ Jedná se o citaci čl. 10 zákona 48/1868 ř. z. ze dne 25. 5. 1868, který je v češtině přístupný na <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/48-1868.htm> (ze dne 1. 11. 2019).

⁶⁰ Situace vedení škol se v poslední třetině 19. století radikálně měnila v neprospěch církevního dohledu, proto pro snazší orientaci kněží v zákonech a nařízeních týkajících se školství rozšířil práci Antonína Skočdopole (1868) pro královéhradeckou diecézi Josef Mrštík (Mrštík – Skočdopole (1895)), a poskytl tak podrobný rozbor zákonných nařízení, náplně výuky náboženství, povinností a práv katechety, účasti ve školních radách, ale i rozbor poměru k učitelům coby ředitelům kůru.

se škola nacházela, účastnili se jí i zástupci přískolených obcí a také ti, kteří platili alespoň šestinu veškeré přímé daně ve školní obci, dále místní duchovní správci všech zastoupených náboženských společností, ředitel nejdříve postavené školy a také zástupce farního patronátu. *Vystupovaly ve dvojí funkci. Předně jako zastupitelský orgán školní obce a jako zástupkyně školy a za druhé jako nejnižší úřad pro dozor nad školami. Spravovaly místní školní fondy a nadace, dohlížely na údržbu škol, školních pomůcek a nářadí, vypracovávaly soupis dětí povinných školou, dozíraly na školní docházku a na učitele, sestavovaly rozpočet a předkládaly okresní školní radě návrhy při obsazování učitelských míst.*

Okresní školní rady byly tvořeny podle stejných zákonů jako místní školní rady. Zasedali v nich představený okresního politického úřadu (případně starosta statutárního města) jako předseda, okresní školní inspektor, zástupci náboženských společností (tj. těch, které v příslušném okrese mají více než 2000 věřících, v případě katolické církve právo jmenovat zástupce připadlo příslušnému biskupství), dva školní odborníci (ředitel nejvýznamnější školy v okrese a jeden tajně zvolený okresní konferencí učitelů) a nejméně 4 zástupci občanstva, volení okresním zastupitelstvem. I okresní školní rady měly dvojí funkci. Jednak zastupovaly školní okres, dbaly o řádný chod škol a o jejich zřizování, prezentovaly učitele na volná místa, udílely dovolenou, dozíraly na školní knihovny. Na návrh okresních a zemských školních rad jmenoval ministr školství okresního školního inspektora.⁶¹

Konečně podle zemského zákona z 24. června 1890 se zemská školní rada v Království českém scházela ve dvou odborech (českém a německém) a sestávala ze zemského správce jako předsedy, z šesti volených zástupců zemského výboru, z referentů pro administrativní a ekonomické záležitosti škol, ze zemských školních inspektorů, ze dvou členů volených pražským zastupitelstvem, ze čtyř učitelů a dvou duchovních katolických, jednoho evangelického a jednoho židovského. Zemská školní rada dohlédala nad okresními a místními školními radami, nad vzdělávacími ústavu učitelstvími, schvalovala ředitele a učitele na středních školách, posuzovala učební plány, učebnice a pomůcky a komunikovala s příslušným ministerstvem.⁶²

Předchozí líčení míry zastoupení katolických kněží v školních radách ukazuje, jak radikálně zákony z konce šedesátých let 19. století i pozdější zákonné úpravy⁶³ marginalizovaly roli místních duchovních správců a vikářů ve školství (a tím i ve společnosti).⁶⁴ Navzdory tomu, že kněží nadále zůstávali jako učitelé náboženství, neboť podle § 5 zákona 62/1869 ř. z. o vyučování na obecných školách ze dne 14. května 1869 (zv. Hausnerův zákon) příslušelo *církvi náboženské vyučování opatrovati a k němu dohlížeti. Dle téhož paragrafu jsou oprávněni církevní úřadové*

⁶¹ Charakteristika místních a okresních školních rad je převzata z práce Dřimal (1958), s. 34–35, která se však zaměřuje na úřady na Moravě. Další informace, které nejsou psány kurzívou, jsou přebrány z práce Pauly (1902), s. 635–651.

⁶² Pauly (1902), s. 633–635.

⁶³ Jednalo se zejména o zákon 62/1869 ř. z. o vyučování na obecných školách ze dne 14. 5. 1869, zvaný též Hausnerův (podrobněji viz Kádner (1929), s. 110–113) a také o tzv. školskou novelu 53/1883 ř. z. (podrobněji viz Franc (1970), s. 866 či Váňová (1986), s. 165).

⁶⁴ Přesto na venkově, který vykazoval určitou dobu přece jen jisté prvky konzervatismu, autorita kněze ovlivňovala chování obecní komunity ještě na sklonku 80. let 19. století. Příkladem může být obec Pěčín nedaleko Rokytnice v Orlických horách, kde se v lednu 1888 školou organizovaný vzpomínkový večer na prof. Gustava Lindnera nesetkal s patričnou odezvou v jinak zábavě otevřeném prostředí. Podle kroniky tamní školy *obecenstvo pěčinské dostavilo se v počtu velice skrovném, poněvadž předseda čtenářského spolku „Pokrok“ farář Hulata neprojevil potřebu velikého učitele – učence Lindnera oslavit* (SOKA RK, Obecná škola Pěčín, kt. č. 645, inv. č. 1, Kronika obecní školy, 1886–1898, p. 34). V následujících letech, po odchodu oblíbeného a váženého duchovního Josefa Hulaty z Pěčína, se střety mezi působením školy a fary výrazně vychýlily směrem k zásadnímu vlivu učitelského sboru.

vyměřiti, jak a čemu z náboženství se vyučovati má a dozor nad tím míti, zdali ustanovená osnova se zachovává.⁶⁵ Instrukce českého episkopátu vydaná 26. července téhož roku ustanovila za nejbližšího dozorce v příčině náboženství místního faráře, jemuž byli takto podřízeni nejen jeho kaplani, nýbrž i profesori – katecheté na území jeho kolatury.⁶⁶ Tito systemizovaní katecheté mohli být na obecných a měšťanských školách, pokud na ně připadlo 16–25 vyučovacích hodin náboženství týdně. V případě, že hodin náboženství nebylo tolik, musel se o ně podělit duchovní správce a kaplani (zemský zákon z 14. prosince 1888 pamatoval i na funkci výpomocného katechety a připouštěl dokonce i výuku světským učitelem, který k tomu dostal právo od biskupa, tzv. kanonickou misi).⁶⁷ Prodloužení povinné školní docházky do 14 let věku dítěte, zavedené Hausnerovým zákonem, pak znamenalo i konec nedělních opakovacích hodin pro mládež, ustanovených roku 1774.⁶⁸

Kromě praktické výuky náboženství na školách zůstali zástupci katolického kléru jako řadoví členové součástí školních rad na všech třech stupních. Bylo tomu jen do roku 1920, kdy zákonem číslo 292/1920 Sb. byly tyto rady zrušeny a nahrazeny školními výbory, v nichž zástupci církvi již neměli své místo. Katolickým duchovním správcům tak zůstala pouze výuka náboženství, která během 19. století naznačila také mnohých změn.

Výuka náboženství a katechismy od konce 18. století

Jak již bylo uvedeno výše, výuku náboženství od tereziánských reforem měl vést duchovní, učitelům zůstala povinnost látku s dětmi opakovat. *Náboženství ve všech školách měli učit sami kněží (pro hlavní a normální školy byli ustanovováni zvláštní katechetové), kdežto učitelům patřilo jenom náboženství opakovati a nacvičiti.*⁶⁹ *Škol učitelové musejí vyjadřování farářů aneb střídníků slyšeti a je sobě dobře zapamatovati, aby vstavu byli učencům je opakovati. Při tom má také školním učitelům v malých městách a vsích při přílišném zaneprázdnění faráře neb jeho střídníků se připustiti, aby oni skrze otázky zkoumati mohli, co děti z knihy pro ně k cvičení v čtení vydané náboženství se týkající sobě pamatovaly.*⁷⁰ Oproti předchozí značně neustálené praxi to znamenalo změnu, neboť katechismus do té doby často vysvětlovali i laičtí učitelé.

Všeobecný školní řád vydaný 6. prosince 1774 určoval obsah výuky náboženství (věrouky), včetně dějin a mravouky pro všechny typy škol. Kniha methodní určená pro triviální školy, sepsaná již vzpomenutým Janem Ignácem Felbigerem a vydaná v českém překladu roku 1777, stanovovala povinnost farářů případně kaplanů tak, *aby týhodně dvakrát, aneb alespoň jednou katechismus drželi. Poněvadž ale i také v malých městách a městečkách, též ve vsích se státi může, že farář, který více škol má, v každé své škole týhodně ani jednou katechismus konati nemůže,*⁷¹ vyzývala zmíněná příručka

⁶⁵ Pauly (1902), s. 652. Tatáž kniha přináší velmi podrobné a instruktivní *náboženské výkony školní mládeže* na s. 653–659.

⁶⁶ Pauly (1902), s. 652 k tomu dodává, že *katechetové v jeho farnosti se nemají pokládati za samostatné a toliko na okresním vikárii závislé orgány. Proto místní farář tedy může jednak z tohoto, jednak dle § 17 zákona ze dne 24. 2. 1873 jako člen místní školní rady do náboženských hodin choditi a na vyučování náboženství dozor míti.*

⁶⁷ Pauly (1902) na s. 659–665 přináší podrobné informace z této oblasti, včetně požadavků na místo systematizovaného katechety.

⁶⁸ Metodický pokyn (2019), s. 124, zde také soupis nařízení týkajících se výuky náboženství školních žáků.

⁶⁹ Kádner (1923), s. 362 přidává ještě informaci o nárocích na vzdělání duchovních kvůli povinnosti katecheze: *Proto všickni, kdož chtěli státi se kněžimi a působiti ve správě duchovní, musili si osvojiti znalost metodiky a katechetiky na škole normální.*

⁷⁰ Kniha methodní 3 (1777), s. 23 (jedná se o český překlad všeobecného školního řádu Marie Terezie z 6. 12. 1774).

⁷¹ Kniha methodní 3 (1777), s. 21 (jedná se o český překlad školního řádu Marie Terezie z 6. 12. 1774).

představené řádů, aby na požádání zemských úřadů bezplatně poskytli řeholníky z nejbližší položeného kláštera. V první třídě triviální školy se žáci měli vzdělat dle malého katechismu o víře, naději a lásce a o základních modlitbách, druhá třída tato témata rozvíjela v Knize ke čtení a přidala evangelia, ve třetí třídě se žáci věnovali biblické dějepřevě, katechismu, rozvíjely se výklady nedělních evangelií, což tvořilo povětšinou deset hodin týdně.⁷²

Také Politické zřízení školské z roku 1805 ponechalo obdobné hodinové dotace výuky, obsah se postupně upravoval, od roku 1819 se vyučování soustředila na biblické dějiny a katechismus tak, aby je byli žáci schopni aplikovat *pro naučení víry a mravů*.⁷³ Důraz se měl klást na pochopení látky a praktické využití, nikoliv na memorování, a cílem porozumění měla být výchova k mravnému životu křesťana.⁷⁴ Duchovní však stále používali metodu otázek a odpovědí, které měly sloužit k zapamatování důležitých pravd. I zde zůstávala povinnost duchovního vyučovat náboženství, zároveň je však doložena i praxe, kdy místo kněží látku vykládali učitelé a kněz průběžně zkoušel z probrané látky.

Zároveň docházelo k prohloubení důrazu na mravnost a zbožnost žáků, podle císařského dekretu z roku 1833 se měli žáci účastnit všech bohoslužeb a pobožností a jejich školní vysvědčení mělo obsahovat také klasifikaci mravů.⁷⁵ Osnovy byly přepracovány roku 1850 a platily další půlstoletí, přičemž výuka se realizovala na obecných školách dvěma hodinami týdně (katolická věrouka, biblické dějiny a mravouka, příprava na přijetí svátosti smíření a Eucharistie), které bývaly doplněny každodenní modlitbou na začátku a konci vyučování, návštěvou nedělních a svátečních mší či náboženských průvodů,⁷⁶ což se však na sklonku 19. století pro odpor učitelů mnohdy nepraktikovalo.⁷⁷

Podle dnešního pohledu výukové postupy ve druhé polovině 19. století nenapomáhala pěstování osobní víry, neboť se uplatňovaly většinou zastaralé učební metody, které bazírovaly na vědomostech, ovšem mýjely se s dobou.⁷⁸ Společnost se však proměňovala, a tak potřebu nového katechismu uznala i česká provinciální synoda v roce 1860, zároveň však stanovila, aby základem náboženského vyučování zůstal Římský katechismus, který je však třeba doplnit podle požadavků doby. Rozvržení výuky náboženství se nadále drželo tradičních obsahů,⁷⁹ jeho součástí byla samozřejmě

⁷² Třídy se ovšem v této době nekryly s ročníky ale souvisely s úrovní žáků, tj. ten, který si neosvojil dané učivo, ji musel navštěvovat delší dobu.

⁷³ Jeřábková (2013), s. 64.

⁷⁴ V diskuzi o výuce náboženství a jejím poslání se vyjadřovali i kněží – ve 30. letech 19. století to byly příspěvky Wendr (1832) či Slavín (1834).

⁷⁵ Jednalo se císařský dekret z 13. 2. 1833, č. 980, podrobnější informace přináší Wacek (1834).

⁷⁶ Tyto tzv. náboženské povinnosti mládeže měla církev právo stanovovat na základě výnosu české zemské rady č. 11 746 z 24. 12. 1872. *Zákonným minimem pro katolické žáky byla účast na mši na začátku a na konci školního roku, o každé neděli a svátku a přijetí svátostí třikrát ve školním roce. Na to byl vyhrazen příslušný počet volných půldnů, aby všichni žáci mohli svátosti přijmout. Závazně byla též předepsána modlitba před vyučováním a po něm a některé pobožnosti během školního roku, např. procesí o svátku Božího těla. Na povinné velikonoční exercicie měl ředitel vymezit nejméně dva dny; žáci se jich účastnit museli, pokud si jejich rodiče výslovně nepřáli opak. Neúčast však neměla mít vliv na známku z náboženství.* Jeřábková (2013), s. 72.

⁷⁷ Jeřábková (2013), s. 73: *Učitelé byli povinni vykonávat disciplinární dozor nad žáky při všech náboženských úkonech, a to každý ve své třídě, přičemž se měli chovat tak, aby nedávali žákům příčinu k pohoršení. Zejména na konci století v liberálním prostředí tehdejší české společnosti však působilo negativně, když učitelé, kteří zůstávali katolíky pouze formálně, aby si udrželi svá místa, chodili na pravidelné bohoslužby, kde se snažili působit zbožným dojmem.*

⁷⁸ Jeřábková (2013), s. 70.

⁷⁹ Jak ukazuje příručka Doležal (1877), s. 8–10, výuku náboženství, ustanovování katechetů a jejich plat specifikoval zemský zákon pro Království české ze dne 16. 2. 1874. Pokud na škole obecné či měšťanské

příprava k přijetí svátostí (k první svaté zpovědi, k prvnímu svatému přijímání a k biřmování). Zároveň však vznikly nové katechismy – v královéhradecké diecézi byly používány práce českobudějovického profesora Antonína Skočdopole (1828–1919).⁸⁰

Důraz na katechezi kladl i pozdější královéhradecký biskup Edvard Jan Nepomuk Brynych (1846–1902), který v letech 1877–1888 vyučoval v tamním semináři pastorální teologii a věnoval se i metodice výuky náboženství. Po svém jmenování biskupem sestavil *poučnou a modlitební knihu i zpěvník*, nazvanou *Oltář*,⁸¹ poprvé vydaný roku 1896, již doporučil ke školní katechezi.⁸² Kniha *Oltář* byla vydána celkem šestkrát, naposledy roku 1929. Ostatně zákonný podklad pro výuku náboženství se také za první československé republiky příliš nezměnil a rámcově zůstal zachován až do zákona o základní úpravě jednotného školství 95/1948 Sb.⁸³

Písemnosti svázané s působením duchovních správců ve školství

Množství práce spojené s organizační a dohlédací činností duchovních ve školách jejich kolatury se ve farních archivech odráží jen velmi málo, nejspíše proto, že většina agendy byla vyřizována ústně, hlášení, prosby a dotazy týkající se školní budovy, žáků či učitele se pak dochovaly v archivních fondech nadřízených úřadů – zejména vikářů, biskupské konzistoře či světských úřadů. Přijaté písemnosti (žádosti o založení školy včetně různých petic občanů, školní fassé, nadační listiny, písemnosti týkající se školních pozemků, sporů o školní patronát či deputát poskytovaný škole, dokumenty k ustanovení a odvolání učitelů, učitelských pomocníků či místních školdozorců, včetně jejich osobních dokladů, podklady pro odměny učitelů /žádosti, rozhodnutí, spory o zaplacení/ a pro sociální zabezpečení učitelských vdov a sirotek, pozvánky a zápisy z jednání místní či okresní školní rady, případně písemnosti ke sporům učitelů s farním úřadem) stejně jako koncepty různých výkazů týkajících se škol v příslušném obvodu, včetně naplňování povinné školní docházky či opisy vizitačních protokolů jsou ve fondech farních úřadů dochovány nesystematicky.⁸⁴ Pramenem pro

bylo alespoň 16 hodin vyučování náboženství týdně, mohlo zde být zřízeno místo katechety, kterého ustanovovala příslušná okresní školní rada na dobrozdání příslušné biskupské konzistoře. Zatímco systemizovaný katecheta měl profesorský plat, v ostatních případech, kdy nebyl na škole dostatečný počet hodin náboženství, vyučovali zde místní faráři a kaplani. Ve třech nejnižších třídách obecné školy tak měli činit zdarma, za hodiny ve vyšších třídách (a případně ve filiálních školách) mohli požadovat remunerace. Podrobněji se konkursní zkouškou katechetskou, ustanovováním katechetů a dozorem nad nimi zabývá Pauly (1902), s. 69–71.

⁸⁰ Antonín Skočdopole *Katechismus náboženství pro školy obecné*, České Budějovice 1872 a *Malý katechismus náboženství katolického pro školy obecné*, Jindřichův Hradec 1873.

⁸¹ Oltář nebyl pouze modlitební knihou, ale měl být i jakousi učebnicí pro lid. Obsahuje dogmatická témata, desatero přikázání, kapitolu o modlitbě a výklad všech základních témat liturgiky, dále modlitby, pobožnosti a písně (bez notového zápisu). První třetina knihy se svou skladbou (I. Poznání Boha: 1. O apoštolském vyznání víry, 2. O přikázáních Božích i církevních, o křesťanské spravedlnosti a vzbuzení tří božských cností a lítosti, II. Ctění Boha: 1. O modlitbě, 2. O oběti (tj. o svátostech, svátostinách a obřadech)) se blížila svou strukturou katechismu. Proto se Oltář měl stát i základním textem při výuce (instrukce královéhradecké biskupské konzistoře, čj. 3080 z 31. 5. 1896); vzhledem k zákazu diecézních katechismů kardinálem Schönbornem zavedl biskup Brynych formálně společný katechismus, ale možnost využívat Oltář při výuce zůstala (Steinerová (2014), s. 39).

⁸² SOKA UO, VÚ Letohrad (neinv.), Nařízení biskupské konzistoře (nefol.), od školního roku 1899/1900 měl být používán při výuce katechismus schválený královéhradeckým ordinariátem namísto dosavadního Skočdopolova, používání Oltáře a katechismu dáno instrukcí biskupa Brynych z roku 1899. Dle nařízení konzistoře č. 8479 ze 17. 10. 1898 měl být Oltář používán nejen v kostelích, ale i ve školách – rozsah jeho použití jako katechismu měl být ještě upraven.

⁸³ První republika recepčním zákonem přebrala rakouské zákonodárství, k jistým úpravám výuky náboženství došlo malým školským zákonem 226/1922 Sb. (Jančarová (2008), s. 42–49). Teprve zákonem 31/1953 Sb. se náboženství stalo na školách nepovinným předmětem.

⁸⁴ Typy písemností souvisejících s působením duchovních ve školství čerpány z Metodického pokynu (2019), s. 121–122.

působení duchovních ve školství i pro vylíčení leckdy komplikovaného vztahu mezi farou a školou mohou být nejspíše pamětní knihy příslušných farností, obšírnost a objektivita těchto zápisů velmi kolísá.⁸⁵

Poměrně lepší je míra dochování písemností, dokumentujících náboženskou výuku ve školách. Evidenci probrané látky, která by ulehčila její opakování, doporučovalo už Politické zřízení školské z roku 1805⁸⁶ stejně jako zkušení katecheté své doby. Pokud byly takové knihy duchovními v této době vedeny, na sledovaném území diecéze se nedochovaly a nalezené záznamy o školních katechezích jsou až o padesát let mladší.⁸⁷ Relativně častý je výskyt knih školních katechezí, jejichž vedení v královéhradecké diecézi zdůrazňují oproti jiným diecézím i příručky pro faráře,⁸⁸ od roku 1879. Normativní impuls k zavedení této evidence se podařilo nalézt až v opisech konzistoriálních nařízení.⁸⁹ Předpis konzistoře č. 4915, který 13. října 1878 směřoval k vikariátním úřadům, reagoval na žádost zemské školní rady o zaznamenávání výuky katechezí na obecných školách, a tak zde byla zavedena speciální *Liber catechesium scholasticarum*, v níž příslušní vyučující vyplňovali jméno školy, třídu, jméno katechety, den a měsíc vyučování, dále probíranou látku a nakonec poznámky. Tato kniha školních katechezí (*Schulkatechesenbuch*) měla být předkládána při kanonické vizitaci vikáři. Do třídních knih se učivo nevyplňovalo, katecheta se pouze podepsal k příslušné hodině.

EXEMPLUM: Kniha školních katechezí farnosti Řetová

V Řetové se z počátku vedla kniha katechezí⁹⁰ pouze krátce, a to v letech 1879–1881, povětšinou chybí však náplň výuky (vyjma přípravy k biřmování), evidence se týkala jen počtu hodin odučených ve třech školách v rámci kolatury (Řetová, Řetůvka a Přívrat).⁹¹ Průběh výuky nebyl patrně příliš uspokojivý, protože nový duchovní správce Jan Tvrdý⁹² se o deset let později v době svého příchodu vyjadřuje takto: *Jak se sv. náboženství v e zdejší farnosti po všecka léta vyučovalo, o tom jsou různé zprávy,*

⁸⁵ Příkladem může být například pamětní kniha farnosti Svatý Jiří (SOKA UO, FÚ Svatý Jiří (neinv.), Pamětní kniha, 1843–1949, kde je zaznamenán zákon o školním patronátu z roku 1864 a s ním související změna patrona místní školy z Náboženského fondu na přískolené obce. O čtyři roky později duchovní zaznamenává vydání nového školského zákona, který marginálně glosuje slovy *Škola od církve odtržená*. Kromě řady dalších nařízení z let 1868–1870 jsou na stránkách pamětní knihy zachyceny volby do místní školní rady, které obec nejprve ignorovala, a zahájení působení c. k. okresní školní rady pro okres vysokomýtský.

⁸⁶ Politické zřízení (1822), § 15, odd. XI, podle něž mělo být vedeno tzv. *Protocolum*, o němž Wendr (1932), s. 250 tvrdí, že jím potřebné *seznámení takové nikoli se nenahradí, protože tento katechetovi nestačí, chce-li přehled přednášení svého vždy po ruce mít*.

⁸⁷ Čas od času je možné nalézt pouze záznamy opakovacího vyučování, ovšem vždy jako evidenci duchovního vzdělávání o nedělích a svátcích (odpolední katecheze) – viz kapitola III.D.

⁸⁸ Pauly (1902), s. 663: *po přání biskupů má katecheta látku do třídní knihy zapisovat; toliko v diecézi královéhradecké zapíše katecheta toliko datum v třídní knize a své jméno; probranou látku zapisuje do knihy Liber catechesium scholasticarum*.

⁸⁹ Zatímco provedený průzkum v konzistoriálních kurendách z let 1860–1870 a ordinariátních listech 1871–1880, ale i v psaných přípisech biskupských nařízení, např. SOKA Litomyšl, FÚ Bělá (neinv.), Opisy konzistoriálních nařízení z let 1850–1904, byl negativní, příslušnou normu se podařilo nalézt až v Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Kniha opisů konzistoriálních nařízení, 1838–1913, p. 131.

⁹⁰ SOKA UO, FÚ Řetová (neinv.), Kniha školních katechezí, 1879–1941. Tato kniha je v porovnání s dalšími dochovanými exempláři na sledovaném území, které skutečně pouze vyplňují předtištěnou nebo předepsanou tabulku, zajímavým zdrojem informací o výuce náboženství, a to díky krátkým komentářům katechetů ohledně organizace školního roku a charakteristiky farnosti.

⁹¹ SOKA UO, FÚ Řetová (neinv.), Kniha školních katechezí, 1879–1941, p. 1–16.

⁹² Farářem v Řetové 22. 4. 1890 – 13. 3. 1904 (Depozitář BK HK, FÚ Řetová (neinv.), Pamětní kniha, 1836–1994, p. 355–357, 373). Není jediným, který v Řetové prožil nepříliš pokojnou službu, někteří obyvatelé bývali směrem k představiteli církve útoční (anonymní dopisy, stížnosti, rozbíjení oken fary apod.).

Poznámka o stavu předchozí výuky náboženství v řetovské farnosti Janem Tvrdým
v knize školních katechezí při jeho příchodu v roce 1890
(SOKA UO, FÚ Řetová (neinv.), Kniha školních katechezí, 1879–1941)

188. Kde další leta zapsáno? 00

Nomen scholae	Numerus classis	Nomen catechetae	Catecheticae explanationis		Adnotatio
			mensis et dies	m a t e r i a	
Přívrat.	I.		22. Juni.	Příprava sv. kř. kř. t. d. i. s. t. v. z. p. v. e. d. e. n. i.	
	II.		" "	O. p. p. r. i. s. t. i. g. n. i. B.	
	I.		5. Julii.	O. p. p. r. i. s. t. i. g. n. i. B. d. p.	
	I.		21. "	Zpřítování svědomí.	
	II.		" "	O. p. p. r. i. s. t. i. g. n. i. B. s. k. a. n. g. e. l. o. v. e. r. i. e. z.	
	I.		26. "	Příprava k sv. z. p. v. e. d. e. n. i.	
	II.		" "	O. v. o. z. p. o. k. a. n. i. z. o. l. t. a. r. n. i.	
	I.		" "	Z. o. d. p. r. u. s. t. a. k. e. l. e. h.	
	II.		27. "	S. v. z. p. v. e. d. e. n. i. k. e. z. p. r. i. j. i. m. i.	d. p. a. z. k. a. t. (11. p. o. l. e. t. a)
Školní rok 1889/90.					
<p>18. Tělo se na božeství má dějící, jak n. o. t. k. i. p. o. v. š. e. l. a. l. e. t. a. v. y. n. e. o. v. a. l. o. d. o. m. j. e. m. r. i. a. n. i. s. p. r. a. v. y. k. l. e. n. d. o. m. e. z. n. i. m. s. e. p. o. m. i. j. e. j. i. P. o. v. š. k. u. n. o. v. e. r. n. i. p. r. o. d. e. j. e. j. i. f. a. r. n. o. s. t. n. a. f. a. r. a. n. i. j. a. n. a. T. v. r. d. y. k. e. d. n. e. 9. d. u. b. n. a. 1890. K. a. m. a. r. t. o. l. a. n. e. k. o. a. d. n. e. 22. d. u. b. n. a. s. e. m. n. a. s. t. i. t. o. u. a. l. e. k. o. p. o. c. a. l. s. i. p. r. a. v. i. d. e. l. n. e. n. e. t. l. i. v. a. s. t. e. e. N. o. b. a. i. P. r. i. v. r. a. t. e. a. v. M. i. k. a. n. i. P. e. l. o. u. s. p. r. e. d. n. o. s. e. j. i. s. o. n. a. b. o. z. e. n. s. t. v. i. p. r. i. m. i. s. t. i. k. e. n. i. k. l. o. v. e. s. e. s. v. o. l. e. n. í. m. n. o. j. i. b. i. d. l. e. n. s. k. l. o. v. i. a. s. l. a. v. e. k. s. t. b. Š. k. o. l. n. í. r. a. d. y. a. v. o. s. t. i. k. e. l. l. o. P. e. l. o. u. s. n. a. v. i. t. o. u. j. e. s. k. e. n. o. u. k. o. l. n. e. m. n. i. s. t. e. m. v. n. e. t. e. s. t. o. n. i.</p>					
Větko Pelouš	III.	Jan Tvrdý	Aprilis	O. v. i. s. t. a. n. s. k. i. s. p. r. a. v. e. t. n. o. s. t. i.	
	I. a II.	Janar	24. dubna	2. k. r. i. s. t. i. g. n. i. a. n. a. r. o. z. a. n. i. d. o. s. t. i. t. e.	
	III.	"	dubna 26. poled.	Procesy sv. kř. kř. a. s. k. o. n. s. t. i. t. u. c. i. j. i.	
	I. a II.	"	28. dubna poled.	O. v. o. l. e. n. í. s. v. o. l. e. n. í. k. s. t. b. k. e. l. e. h. k. o. n. s. t. i. t. u. c. i. j. i.	
	III.	"	29. dubna odpo.	1. O. n. a. r. o. z. a. n. í. P. e. n. a. f. e. a. t. i. c. e. 2. P. r. i. p. r. a. v. a. k. a. r. u. s. p. o. u. v. e. d. e. n. i.	
	I. a II.	"	1. května odpo.	1. o. m. i. t. e. l. s. k. i. p. o. s. t. u. a. d. m. u. s. a. n. e. 2. M. o. j. i. s. a. s. t. r. o. n. - E. g. y. p. t. o.	
	III.	"	2. května poled.	1. O. p. r. i. s. t. i. g. n. i. a. n. a. r. o. z. a. n. í. 2. P. r. i. p. r. a. v. a. k. a. r. u. s. p. o. u. v. e. d. e. n. i.	
	I.	"	5. května poled.	2. O. v. i. s. t. a. n. s. k. i. s. p. r. a. v. e. t. n. o. s. t. i.	
	II.	"	6. května odpo.	1. O. v. i. s. t. a. n. s. k. i. s. p. r. a. v. e. t. n. o. s. t. i. 2. M. i. k. e. l. a. r. o. z. p. o. u. v. e. d. e. n. i. k. o. n. s. t. i. t. u. c. i. j. i.	
	III.	"	8. května odpo.	3. O. k. o. l. y. e. k. a. m. i. z. a. r. u. j. e. t. s. v. e. d. e. n. í.	
	I.	"	9. května poled.	1. O. p. e. d. a. n. í. v. n. p. r. o. n. e. s. e. n. í. 2. O. v. i. s. t. a. n. s. k. i. s. p. r. a. v. e. t. n. o. s. t. i.	
	I.	"	12. a 13. května k. r. i. s. t. i. g. n. i. a. n. a. r. o. z. a. n. í. 15. k. o. n. s. t. i. t. u. c. i. j. i. 16. s. o. f. i. j. a. n. 11. 9. 0.	2. O. v. i. s. t. a. n. s. k. i. s. p. r. a. v. e. t. n. o. s. t. i. k. e. l. e. h. k. o. n. s. t. i. t. u. c. i. j. i. p. r. o. d. e. n. í.	celý týden propracováno

keré mlčením se pomíjeji.⁹³ On však obnovil výuku ve školním roce 1889/90 ve všech školách kolatury tak, že v Řetové vyučoval ve třech třídách on sám, v Přívratě a Řetůvce náboženství se svolením konzistoře a okresní školní rady vyučovali řídicí učitelé. Duchovní správce Jan Tvrdý byl oproti jiným kolegům, kteří zapsali pouze probranou látku bez jakýchkoliv komentářů, poměrně sdělný, a tak víme, že vyučoval

⁹³ SOKA UO, FÚ Řetová (neinv.), Kniha školních katechezí, 1879–1941, p. 16, vyučování P. Tvrdeho je zaznamenáno na p. 16–68, následuje 8 neoznačených stran zápisů kaplana Mikana.

v každé třídě po dvou hodinách a povětšinou konal každý den jednu vyučovací hodinu (pondělí až sobota). Struktura hodin se proměnila, když nový duchovní Václav Kolář⁹⁴ začal vyučovat od školního roku 1906/7 také v Řetůvce a v Přívratě, proto se v Řetové odehrávala výuka v pondělí a ve čtvrtek dopoledne od 9 do 12 hodin. Jejich následovníci již nepokračovali ve vyplňování probrané látky v příslušných dnech a spíše výuku charakterizovali povšechně.⁹⁵

V této době začínal školní rok v polovině září vždy mší svatou, jíž se účastnili jak žáci (jejich účast závisela na počasí i sklizni), tak vyučující (později jsou v knize jmenováni, včetně nepřítomných), po mši následovalo požehnání s Nejsvětější svátostí oltářní, rakouská hymna a předčítání školního řádu. I konec roku se uzavíral na sklonku července mší s *Te Deum*, po němž se rozdávalo vysvědčení. Zpověď se konala ve všech školách na začátku školního roku (říjen či listopad), v období Velikonoc, příp. letnic (duben až květen) a také na konci roku (červenec). Na konci června se odehrávala zkouška náboženství ve všech třídách, povětšinou ve stejný den jako kanonická vizitace, tedy za účasti vikáře. Výjimečný byl rok 1904, kdy ve farnosti proběhla svátost biřmování, a tak duchovní v rámci školního roku věnoval čas jeho přípravě – včetně poutě na Hory Matky Boží v České Třebové.

Školní rok probíhal dle podrobných záznamů v letech 1889–1911 víceméně podobně. Pravidelné byly oslavy církevních svátků a jmenin císařského páru, kdy se konaly bohoslužby, obvyklá byla účast žáků na církevních průvodech (zejména na svátek sv. Marka). Přítomnost či nepřítomnost kněze určovaly jeho další povinnosti kněžské (pohřby, sňatky, zaopatření svátostmi) či státní (volby do sněmu či říšské rady, do obecního zastupitelstva), onemocnění či účast na setkání vikariátních kněží, ba dokonce i technické záležitosti (zima a kouř ve škole). V době velkých svátků bývaly prázdniny – vánoční a velikonoční.⁹⁶ Do výuky zasahovaly zemědělské a domácí práce, kdy v sobotu před posvícením absentovaly zejména dívky, a později si Václav Kolář poznamenal, že *úleváci nastoupili 1. 11.*⁹⁷

Obsah výuky odpovídal výše zmíněným předpisům, v knize katechezí je na konci 19. století zaznamenána snaha biskupa Brynycha o zintenzivnění náboženského života, včetně vyučování (v roce 1896 byl nařízením konzistoře v diecézi zaveden jednotný katechismus Oltář). Pohledem popisované knihy katechezí byla řetovská farnost k oživení duchovního života poměrně rezistentní, pomocný kaplan Antonín Mikan si ve školním roce 1903/1904 zhusta stěžuje na nezám, lenost a malou návštěvnost výuky od dětí.⁹⁸

⁹⁴ Farářem v Řetové 5. 1. 1905 – 30. 9. 1911 (Depozitář BK HK, FÚ Řetová (neinv.), Pamětní kniha, 1836–1994, p. 373), zápisy v knize katechezí již nestránkovány.

⁹⁵ Administrátor farnosti od září 1911 nevyplňoval knihu vůbec, nový farář František Kraus od března 1912 popisoval výuku za celý rok, a to až do 1935 (farářem v Řetové 10. 3. 1912 – 30. 9. 1939; Depozitář BK HK, FÚ Řetová (neinv.), Pamětní kniha, 1836–1994, p. 373–374), následující administrátor zase neprováděl záznamy, až nový farář Jan Zlatý (farářem v Řetové 1. 7. 1940–1942; Depozitář BK HK, FÚ Řetová (neinv.), Pamětní kniha, 1836–1994, p. 374) popsal obsah náboženské výuky po třídách: *Obecná škola 1. – 2. třída Katolická prvouka od Kubička, 3. ročník – katechismus; Měšťanka 1. ročník katechismus, 2. ročník liturgika, 3. ročník církevní dějiny, 4. ročník dle biskupské normy, zvláště vydány.*

⁹⁶ Z počátku v termínu 24. – 27. 12., později až do 2.1.

⁹⁷ SOKA UO, FÚ Řetová (neinv.), Kniha školních katechezí, 1879–1941 (část bez foliace).

⁹⁸ SOKA UO, FÚ Řetová (neinv.), Kniha školních katechezí, 1879–1941 (část bez foliace).

III.F Duchovní správce jako iniciátor oživení náboženského života své farnosti

Vizitační dotazníky, pamětní knihy, členské, zápisné a účetní knihy bratrstev a spolků, inventáře knihoven, korespondence, tištěné materiály

Předchozí čtyři kapitoly přibližovaly duchovního správce jako zprostředkovatele svátostí, celebranta, kazatele a katechetu a akcentovaly základní úlohy, které vyplývaly jak z jeho kněžského svěcení, tak ustanovení farářem. Není tedy divu, že se také našla řada úředních knih (a často také výkazů a statistických přehledů), která toto působení podrobně evidovala.

Pro prohloubení náboženského života farnosti však bylo zapotřebí hledat i jiné cesty, které mohly oslovit věřící a umožnit jim hlubší, intenzivnější a více naplňující prožívání víry. Prostředky, které duchovní správci farností a lokálií k tomuto cíli mohli použít, vycházely z osvědčených vzorů, byly formovány místními zvyklostmi a omezovány možnostmi i schopnostmi duchovního správce. Ovšem stopy, které tyto dobrovolné, velmi rozrůzněné a také nestálé aktivity zanechaly v pramenech, jsou – na rozdíl od těch evidujících svátosti, bohoslužby, kázání a katecheze – nesystematické a málo zřetelné.

Pohled na aktivity k probuzení a prohloubení života farnosti v dlouhém 19. století

Celé dlouhé 19. století, počínaje osvícenstvím a konče vypuknutím první světové války, má v prostředí katolické církve českých zemí jeden společný rys – potřebu se vypořádat se ztrátou téměř 150 let trvajících náboženského monopolu a vyrovnat se konkurenci jiných denominací. Ne náhodou se objevuje na počátku tohoto období důležitost pastorální teologie, která se už od počátku učí mluvit jazykem věřících, a pod dozorem státní moci a s proklamovanou racionalitou doby se uplatňují nástroje na proměnu katolické zbožnosti. Ve druhé polovině 19. století reagují církevní představitelé na změnu poměru ke státu a zřejmě zmenšení úředního vlivu – obrat se týká zejména školství, ale i v jiných oblastech nahrazuje faráře místní samospráva či okresní hejtmanství. Z dříve podřízených učitelů ve farnostech vyrůstá duchovním vlivná konkurence, která se mnohdy vůči nim vymezuje a v tomto smyslu ovlivňuje budoucí generaci.

Postupná sekularizace¹ městského a posléze i venkovského prostoru, související s tolerancí jinověrců, která vede k vytvoření nekonfesijního státu, v němž se prosazují náhradní ideologie (z nichž nejsilnějším a nejúspěšnějším „nahrážkovým náboženstvím“ se stal nacionalismus, který ne náhodou přejal do svého instrumentaria řadu náboženských rituálů a stereotypů).² Ve změněné situaci se tak dostávají ke slovu nejen nekatolické církve, ale i neoficiální náboženská hnutí jako spiritismus či ateismus. Na někdy až útočnou propagandu odpovídají obhájci katolické církve stejnou mincí, zároveň se snaží své věřící různými způsoby aktivizovat a jejich náboženské přesvědčení a citění upevnit a prohloubit. *Sekularizační tlaky často vyvolávaly v život jak obranná opatření církve, tak i živelné protireakce věřících a nižšího kléru. K těm prvním patřily snahy katolické církve o narovnání vztahu se státem (často v podobě konkordátu) a o vlastní konsolidaci a nový ofenzivní postup ve společnosti. Na druhé straně se objevují obranné reakce, které se projevovaly v nových formách religiozity a hledání niternějšího vztahu k Bohu a které vedly k vlně nové intenzivní misijní činnosti³ i dalším formám prohlubování osobní zbožnosti i její prezentace. Všechny tyto aktivity*

¹ Tématu sekularizace v českých zemích bylo v poslední době věnováno několik sborníků či kolektivních monografií: Fasora – Hanuš – Malíř (2007), Fasora – Hanuš – Malíř (2009) a Havelka (2012).

² Malíř (2007), s. 13.

³ Malíř (2007), s. 15.

vedou zároveň i k větším rozporům mezi různými denominacemi, a tak se pro toto období nikoliv neoprávněně vžil pojem druhá konfesionalizace.⁴

Příležitostí, při níž mohl intenzivně a kolektivně prožívat svou víru, byla (a je) pro katolického křesťana zejména bohoslužba, kázání, procesí či pout'. V barokní době, všeobecně známé leskem a dramatickou okázalostí církevních slavností, připadla výjimečná role také náboženským bratrstvům, která svým členům poskytovala prostor pro prohloubení osobní zbožnosti i jistotu zádušních mší a modliteb po jejich smrti.⁵ Pro člověka 2. poloviny 19. století bylo oněch aktivit mnohem více, byly však nějakým způsobem všednější, méně spektakulární.

Platilo to jak pro slavnostní bohoslužby, procesí i poutě, tak i například pro hojně se rozšiřující lidové misie. Pastoraci mohly podporovat i vhodně zvolené naučné přednášky, zábavné či vzdělávací večery, čtenářské kroužky či veřejnosti otevřené farní knihovny. Došlo i k návratu bratrstev (byť v jiné formě) a vzniku řady spolků – od modlitebních, misijních, charitativních přes sociální a tělocvičné až po mládežnické, objevující se na přelomu 19. a 20. století. Ve stejné době se nastupují i křesťanské strany, zpočátku také iniciované výraznými kněžskými osobnostmi.⁶

Písemné prameny dokládající úsilí duchovních správců o probuzení a prohloubení života farnosti

Velká rozrůzněnost již vzpomenutých aktivit je téměř nepřímou úměrná množství pramenů, které se ve farních archivech dochovaly a mohou nám dokumentovat život farní kolatury z tohoto pohledu. Komplexněji o tom mohou vypovídat pouze vizitační dotazníky, které se v části *De cura animarum* věnovaly obyvatelům kolatury a kromě působení jiných církví, přítomnosti Židů, existence nesezdaných soužití, nemanželských dětí, veřejných hříšníků i trestaných osob evidují náboženská bratrstva a počty jejich členů. V další části dotazníku, která pojednává o existenci a uspořádání farního archivu, je pozornost věnována i knihovně, jejímu umístění, využití a také existenci katalogu.⁷

Více různých informací z této oblasti je možné také objevit v pamětních knihách, kde bývají zapsány informace o poutích a lidových misiích, často se zde dozvíme o založení spolků a jsou zde přepsány i jejich zakládací a odpustkové listiny, jak to stanovil pražský sněm české církevní provincie roku 1860.⁸ Spolky a bratrstva pak mívají i klasické členské, zápisné či účetní knihy, které většinou vedl farář, neboť byl za ně odpovědný. Později se mohou objevit i tištěné stanovy, členské knížky či průkazky a také korespondence.

V dochované korespondenci farního úřadu se pak můžeme více dozvědět o připravovaných lidových misiích (žádost o misionáře, domlouvání programu a termínu, žádost o souhlas biskupské konzistoře) či jiných mimořádných akcích, na něž chtěl duchovní správce pozvat spolubratry, případně i věřící z okolních farností. Důležitým dokladem jsou i různé tištěné pozvánky či plakáty (a to nejen na svaté misie, ale i na společenské, kulturní a vzdělávací akce pořádané katolickými spolky), z nichž některé se dochovaly jako příloha pamětních knih. Mezi tištěnými materiály by neměly být opomenuty ani farní věstníky.

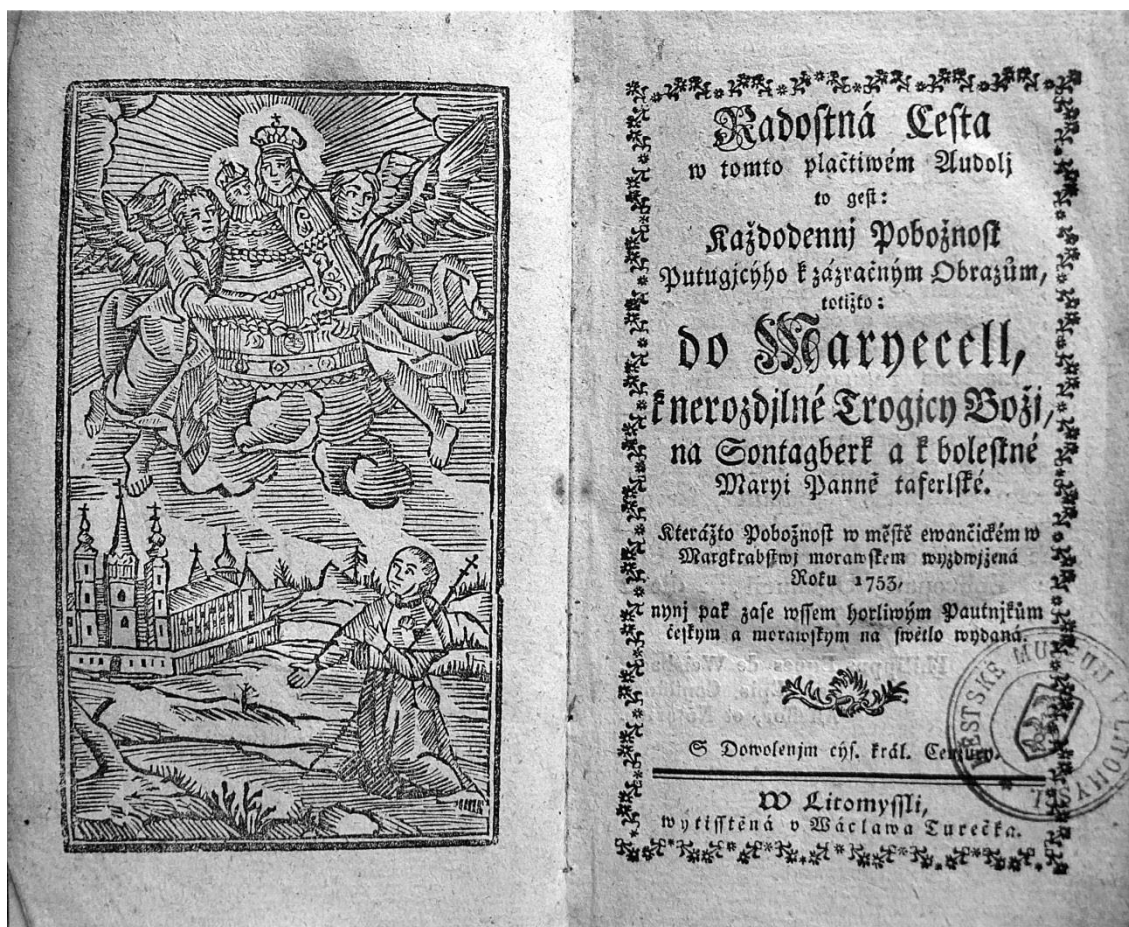
⁴ Širší výklad k tomuto pojmu poskytuje Nešpor (2006), s. 476–480.

⁵ Zde zásadním průlomem do poznávání náboženských bratrstev v Čechách před josefinskými reformami je badání Jiřího Mikulce – viz např. Mikulec (2000), Mikulec (2013), s. 154–179. Zde také literatura a další prameny.

⁶ Bližší informace k vzniku křesťanských politických stran, které nadále zůstanou mimo zájem navazujícího textu, viz práce Malíř – Marek (2005).

⁷ Návod k vyplnění farní předlohy ke kanonické vizitaci viz Borový (1879), s. 224–233.

⁸ Acta et decreta (1863), s. 223.

Upomínkou na poutní tradice zachovávané v příslušné farnosti jsou již zmíněné pamětní knihy, ale častěji dosvědčují místní poutní slavnosti funkční knihy či ohlášky bohoslužeb. V případě poutních míst je třeba zmínit knihy zázraků typické pro předjosefínské období,⁹ ale i v 19. a 20. století vydávané průvodce pro poutníky, obsahující jak popis místa, milostné sochy či obrazu, tak zahrnující modlitby v příslušné jazykové mutaci. Nelze rovněž opomenout z pouti donášené svaté obrázky, které končily v modlitebních knihách, stejně jako upomínky primičních slavností nebo vzpomínky na zemřelé kněze s žádostí o modlitbu. I tyto upomínky mnohdy dosvědčují velké slavnosti, které se v příslušné farnosti odehrály.

Pro dva typy farních knihoven existují různé písemnosti. O starších, kněžských, se vedla evidence farní (v inventářích), ale od druhého desetiletí 19. století zejména vikariátní, související s požadavky státu. O knihovnách pro lid, které hrály významnou roli v posílení víry¹⁰, pak svědčí vedle zápisů v pamětních knihách zejména inventární soupisy biblioték, příp. výpůjční listky či knižní evidence výpůjček.

Navzdory torzálnosti a často i velmi omezené vypovídací hodnotě všech přiblížených pramenů by bylo škoda tuto úlohu duchovních správců opominout, protože mnozí duchovní jí věnovali velké úsilí i většinu svého času. V mnohých případech, jak bude ostatně ukázáno v závěrečném exemplu, změnilo toto snažení atmosféru i duchovní tvář farnosti na dlouhá desetiletí.

⁹ Těmto knihám zázraků bude podrobněji věnována kapitola III.I.

¹⁰ Oppeltová – Slavíková (2009) a Oppeltová – Slavíková (2010).

Poutě

Velkou slavností místní farnosti bylo posvícení, které se mělo konat na výročí posvěcení kostela,¹¹ a pout', tedy oslava svátku světce, jemuž byl zasvěcen příslušný kostel či kaple. Takováto událost byla slavena nejen v příslušné farnosti, ale zúčastňovali se jí i přespolní, často v organizovaných procesích pod vedením duchovních správců. Proto se také významná poutní tradice často vyvinula právě u kaplí, které měly svátek ve vhodné době a zastínily oslavu patrocinia farního kostela – příkladem může být Rokytnice v Orlických horách, kde je farní kostel Věštek (svátek 1. listopadu), ale tradiční hojně navštěvovaná pout' je spojena s místní kaplí sv. Anny (svátek 26. července).¹²

Stranou nezůstávala tradice organizovaných procesí i individuálních návštěv více či méně známých a vyhlášených poutních míst, a to navzdory útlumu zapříčiněnému josefinskými reformami a rušením poutního provozu jako pobožnostkářství.¹³ Oficiální svolení k obnově přišlo až v roce 1840.¹⁴ O dvacet let později se organizaci poutí věnuje pražský sněm, který duchovním správcům doporučuje, aby oni sami, případně jiný kněz, absolvovali pout' se svými farníky, aby tak mohli lépe ovlivnit zbožnost poutníků a poskytnout otcovské rady i ochranu. Pokud to nebylo možné, měli pověřit zbožného a obezřetného muže, aby poutníky vedl, oni sami pak měli před jejich odchodem sloužit votivní mši a dát jim na cestu požehnání podle předepsaných rubrik misálu. Měli na ně apelovat, aby na poutním místě zbožně přijali svátosti a po návratu do domovské farnosti jim měli udělit požehnání.¹⁵ Délka poutí se samozřejmě výrazně lišila podle vzdálenosti navštíveného místa. Některá poutní místa již nedosáhla dřívější obliby a návštěvnosti,¹⁶ jiná zůstávala preferovaná v rámci diecéze,¹⁷ ale na zkoumaném území neztratily popularitu poutě do kladských Vamberk¹⁸ či Varty, výjimkou nebyly ani cesty do Mariazell.¹⁹ Na konci 19. století se zvláštním fenoménem stávají vlakové poutě, mající podobu zbožných zájezdů směřujících do Říma či do Lurd. Přestože se jednalo o poměrně finančně náročné podniky, počínaje 20. stoletím i tyto vlakové poutě dostávají vlastenecký charakter.²⁰

Lidové misie

Obdobně jako poutě byly i lidové misie dědictvím 17. a 18. století a stejně jako u poutí dochází v rámci církevních reforem 18. století k jejich úpadku. Důvodem byla nepochybně skutečnost, že misie na českém venkově realizovali především členové Tovaryšstva Ježíšova a se zákazem jezuitského řádu zanikly i jím provozované vnitřní

¹¹ Dle dvorského dekretu z roku 1786 mělo být datum posvícení sjednoceno na třetí neděli v říjnu (tzv. Císařské posvícení), postupně však došlo k uvolnění tohoto zákazu.

¹² Podobně lze vzpomenout i další místa ve zkoumaném území – například Letohrad, Žamberk, Česká Třebová, v podobném duchu i níže vzpomínaná Horní Sloupnice.

¹³ K fenoménu barokních poutí i k jejich zákazu podrobně Royt (2011).

¹⁴ Holubová (2003), s. 65.

¹⁵ Acta et decreta (1863), s. 99–100.

¹⁶ Příkladem může v kapitole III.I zmiňovaná Vraclav u Vysokého Mýta a Neratov na kladských hranicích.

¹⁷ Ve zkoumané oblasti to byla například mariánská poutní místa Králíky, Luže, Homole a Bystré u Poličky.

¹⁸ Ztvárněné i literárně ve vzpomínkách (Beer (1978), s. 45, 118) nebo v historické beletrii (Jirásek (1952), s. 389–399).

¹⁹ I zde se objevují ve farních knihovnách výše zmíněné průvodce, do Mariazell se vydávali poutníci i individuálně, často ve spojení s cestou za zemědělskými pracemi v rámci senoseče či žní v Dolním Rakousku.

²⁰ První rakousko-uherská pout' vlakem do Lurd se konala roku 1886, počínaje rokem 1903 pak byly organizovány i české poutě tamtéž, u jejich zrodu stál farář z Předklášteří u Tišnova Leopold Kolísek a jeho bratr Alois – viz Kolísek (1899).

Pozvánka na duchovní obnovu redemptoristů ve Vysokém Mýtě
v době výrazných výstupů z církve
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1991)

D Ě K A N S K Ý Ú Ř A D
V E V Y S O K É M M Ý T Ě

oznamuje, že ve dnech 16.—20. března 1921 bude konati
vysoce důstojný pán, ~~P. František Mezírka, provinciál kon-~~
gregace nejsv. Vykupitele, v děkanském chrámu Páně

D U C H O V N Í
P Ř E D N Á Š K Y

Ve středu dne 16. března první přednáška v 6 hod. večer.
Ve dnech 17.—19. března denně přednášky: ráno o 9.
hod., odpoledne o 3. hod. a večer o 6. hod. V neděli
20. března ráno o 7. a 9. hod. a odpoledne o 3. hod.

J. Králík, Vysoké Mýto.

P. Martin Jani z Kory z Čezvenka

misie.²¹ V polovině 19. století se ukázaly příhodným prostředkem pro obnovu náboženského života, neboť jako specifické pobožnosti, intenzivně zaměřené na různé skupiny obyvatel kolatury, dokázaly prohloubit víru a oživit křesťanský život v mnohdy nábožensky vlašných farnostech. V českých zemích se na program misí nejprve zaměřili v litoměřické diecézi, a to od roku 1843.²² Na sklonku léta 1849 se podařilo vykonat lidové misie i v královéhradecké diecézi – v Koclířově a Kotvicích, a to

²¹ Podrobněji viz Ambros (2006) či Čornejová (1995), s. 120–130. Dle Tománek – Pecháček (1928), s. 100 byl císařským rozhodnutím z 1. 4. 1781 zrušen fond na podporu misí, jež měly podníti tehdejší náboženský život, a sloučen kabinetními listy z 27. 2. a 11. 3. 1782 se jménem zrušených klášterů v tzv. náboženskou pokladnu, později náboženský fond.

²² Prucha (1849), s. 167.

zásluhou činnosti tamních duchovních: díky *Antonu Kuklovi a Janu Webrovi se po 70 letech svaté misie ze zajetí babylonského do milé naší vlasti navracejí.*²³

Na začátku března 1850 zprostředkoval královéhradecký biskup Karel Boromejský Hanl svým duchovním text *Pia IX.* s výzvou k prohloubení zbožnosti (26. ledna 1850).²⁴ Už 1. ledna 1851 biskup Hanl přiblížil tuto potřebu více a publikoval pastýřský list kněžím o povýšení lidových misíí.²⁵ Na to zareagovaly státní úřady a požadovaly ohlášení lidových misíí a obnov příslušným okresním hejtmanstvím, k čemuž duchovní správce vyzvalo místodržitelství dne 8. 4. 1853 prostřednictvím biskupské konzistoře.²⁶ V listopadu 1855 se v konzistorních nařízeních upravuje také účast katolických škol na misíích, kdy modifikaci či omezení výuky měl doporučit farář a místní školdozorce publikovat vyhláškou.²⁷

K misíím se vyjádřil i pražský sněm v roce 1860 v části *De missionibus et sacris exercitiis pro laicis*,²⁸ který citoval list papeže *Pia IX. Singulari quidem* z 17. května 1856. Z téhož listu obšírně citovalo i ustanovení *De sacris missionibus* synody královéhradecké diecéze roku 1863.²⁹ Ustanovení pražského sněmu poukazyvala dále na schopnost misionářů tímto novým a neobvyklým prostředkem „vyčistit Boží pole zaplevelené koukolem.“ Jako misionáři byli doporučováni členové řádu jezuitů, redemptoristů a kapucínů, k nimž ještě byli připojeni františkáni a dominikáni. Oba dva normativní texty se na konci citovaných částí zamýšlejí nad většími náklady na misie, které by mohly být na překážku jejich působení v chudých farnostech, a vyzývají k založení diecézního peněžního fondu na tyto účely.

Tak byl v královéhradecké diecézi založen v roce 1864 diecézní *Misijní institut (Missionsinstitut)*, jenž specifikoval představu o lidových misíích, včetně statut a doporučeného průběhu (je zde nastíněn základní rozvrh dní misie), a spravoval i zmíněný peněžní fond na cesty a potřeby misionářů, kteří mohou být světští nebo řádoví duchovní pod záštitou a ochranou biskupa.³⁰ Od této doby se misie staly velmi častým prostředkem pastorační práce a rozšířily se během sedmdesátých let 19. století téměř do všech farností – o jejich účincích na věřící hovoří nejedna pamětní kniha v superlativech.

I když se misie od sebe lišily, zřetelné jsou následující části: Ráno i večer se konala důkladná kázání o pravdách víry, která byla určena všem obyvatelům kolatury. Na ně navázaly zvláštní promluvy (cvičení) pro jednotlivé stavy – školní mládež, jinochy, panny, ženy a muže – kde se jim zdůrazňovaly *povinnosti, které se jich přímo týkají a na kterých jejich blaho zvláštní měrou závisí.* Práce s jednotlivými skupinami byla doplněna časem pro individuální svatou zpověď,³¹ jež měla v ideálním případě být životní zpovědí (zv. generální), a také generálním svatým přijímáním, které bylo koncipováno jako společné přijímání vždy jedné skupiny. Kromě toho sloužili misionáři i každodenní mše svaté, organizovali večerní společné modlitby růžence za hříšníky a v průběhu misíí pořádali tři mimořádné pobožnosti: *slavnost Nejsvětější Svátosti oltářní, dále postavení a posvěcení misijního kříže a Mariánskou slavnost.*³² Přibližně po roce se

²³ Prucha (1849), s. 169–170. Vedle těchto misíí byla velká podpora kněžským exerciciím.

²⁴ Konzistorialkurrenden 3 (1850–1855), s. 5–9.

²⁵ Konzistorialkurrenden 3 (1850–1855), před s. 109, nestr.

²⁶ Konzistorialkurrenden 3 (1850–1855), před s. 297.

²⁷ Konzistorialkurrenden 3 (1850–1855), s. 495.

²⁸ Acta et decreta (1863), s. 102–104.

²⁹ Statuta primae Synodi (1864), s. 19–21.

³⁰ Konzistorialkurrenden 5 (1861–1865), s. 295–298.

³¹ Povinností misionářů bylo po celou dobu misíí zpovídat kajícíky, místní duchovní správce byl této povinnosti zproštěn (Blaťák (1913), s. 33).

³² Ze sklonku sledovaného období Blaťák (1913), s. 2–7, Kaiserová – Macková (2011), s. 253–254 uvádí rozpis desetidenních redemptoristických misíí v roce 1853 v Pasově.

ve stejné farnosti měla konat poněkud kratší tzv. renovace misie. Schéma kázání, stavovských promluv, mší a modliteb se příliš nezměnilo, byly zde však tři nové pobožnosti: *slavnost Nejsvětějšího Srdce Páně*, *Bolestné Rodičky Boží* a *slavnost dušičková*.³³

V královéhradecké diecézi je vykonával zejména řád redemptoristů, usazený od sklonku 40. let 19. století v Koclířově, odkud konal první misie v okolí, a od roku 1883 na Hoře Matky Boží u Králík, kde nahradil dosavadní servity.³⁴ I když na přelomu 19. a 20. století byli redemptoristé vnímání jako hlavní, podstatný představitel misijní činnosti v diecézi,³⁵ na sledovaném území diecéze pamětní záznamy ukazují, že situace bývala složitější, mnohdy záleželo na vlastních zkušenostech či kontaktech příslušného faráře, ale i praxi v dané farnosti.³⁶ Do hry jistě vstupovaly i časové možnosti, jak řádů,³⁷ tak jednotlivých farností.³⁸ Doporučovaná desetidenní až dvoutýdenní cvičení³⁹ ne vždy časově vyhovovala, a tak realizace většinou probíhala v osmidenních turnusech (od neděle do následujícího pondělí), zejména v postním čase. Existovaly ovšem také farnosti, kde se misie až do vzniku republiky nekonaly, náhradou (a vhodnou variantou ve farnostech s vyšším počtem dělníků⁴⁰) zde mohly být každoroční tridua s upraveným misijním programem,⁴¹ o nichž se zmiňují i dokumenty Pražského sněmu.⁴²

Katolické dny

Na měnící se společnost prvních dvou desetiletí 20. století se snažila reagovat i katolická církev. Někde na pomezí duchovní obnovy, pouti a politicko-národnostní aktivity byly tzv. katolické dny, které charakterizovaly spíše německojazyčné oblasti, kdy se setkávali věřící z celého soudního okresu nebo určité oblasti. Zatímco dopoledne povětšinou mariánského nebo významného místního svátku bylo orientováno nábožensky (procesí, mše a slavnostní kázání, nejlépe řádového kazatele), odpoledne se neslo ve znamení proslavů. Uplatnily se zde zdravice patrona, ale často i přednášky na aktuální sociální témata (Los von Rom, sociální práce katolíků či národnostní situace v církvi). Shromáždění zakončovala slavnostní bohoslužba a požehnání ve farním kostele.⁴³

³³ Blaťák (1913), s. 33–37, na s. 38–39 doporučuje rozvíjet výsledky misii pomocí dobrého katolického tisku a lidových knihoven, bratrstev a spolků a horlivosti duchovního správce.

³⁴ K těmto a dalším řádovým domům redemptoristů více Kaiserová – Macková (2010), s. 203–207.

³⁵ Kaiserová – Macková (2011), s. 265 dokonce hovoří s odkazem na řádové archiválie o výhradním postavení v celé diecézi, což naznačuje rovněž zde zveřejněný plán diecézních misii. Ovšem nutná je kombinace s ostatními prameny: zatímco pohled králických redemptoristů je přesvědčen o monopolu řádu, z těch farních vyplývá, že tomu tak nebylo.

³⁶ Tak např. Sudslava, Sloupnice či Vysoké Mýto využívaly služeb jezuitů či redemptoristů odjinud, což bylo jazykově logické.

³⁷ Např. zabezpečení letního poutního provozu v Králíkách (Kaiserová – Macková (2011), s. 255), který se částečně kryl s vytížeností venkova a jeho zemědělských prací.

³⁸ O časových doporučeních hovoří Blaťák (1913), s. 33 navrhuje nekonat misie v době posvícenské, ale také ani při jiných slavnostech – *čím klidnější je doba sv. misii věnovaná, tím lépe se misie také vydaří*. Autor také apeluje, aby se kázání konala *v hodinu, kterou lid za poměrů místních nejspíše do kostela přijít může a aby všem stavům popřáno bylo dosti času vykonati si sv. zpověď*.

³⁹ Kaiserová – Macková (2011), s. 252.

⁴⁰ Kaiserová – Macková (2011), s. 265 o problémech např. v Lanškrouně, kde mnohé zaměstnávala tabáková firma a umožňovala jen poloviční vstřícnost při uvolňování dělníků.

⁴¹ Depozitář BK HK, FÚ Skuhrov (neinv.), Pamětní kniha, 1837–1972, s. 66, kde tato tridua zabezpečovali v letech 1919–1921 pražští františkáni a redemptoristé, až v roce 1925 zde konali první sv. misie dva redemptoristé z Prahy a Plzně, obnova proběhla od redemptoristů z Prahy v roce 1926 (s. 350 a 358).

⁴² Acta et decreta (1863), s. 104.

⁴³ Slavíková (2018), s. 411–445, v Rokytnici v Orlických horách se v pramenech podařilo vystopovat dva takové příklady – v roce 1909 a 1927, kdy se takovéto akce účastnilo vždy výrazně přes tisíc obyvatel

Program katolického dne v září 1909 v Rokytnici v Orlických horách
(SOkA RK, AM Rokytnice, kt. č. 7, inv. č. 60, Plakát na katolický den, 1909)

Katholiken des Bezirkes Rokitznitz!

Am Feste des Namens Mariae den 12. September l. J. erbitten sich die Gefertigten die hohe Ehre die Katholiken gleichnamigen Bezirkes und der Umgebung zu einer

GENERALVERSAMMLUNG

einladen zu dürfen und hoffen, dass dieser Einladung eine recht grosse Schar von Glaubensbrüdern Folge leisten wird.

Schwere Zeiten sind in unser Vaterland eingezogen, doch im Zeichen des Friedens soll unsere Zusammenkunft sein.

Deshalb auf ihr Katholiken, nach Rokitznitz!

Unseren Beratungen wird die Fürbitte der hl. Gottesmutter und der Schutzpatronin der hiesigen Kirchengemeinde der hl. Mutter Anna nicht fehlen.

Die Gefertigten werden alles aufbieten, den Erschienenen einen recht angenehmen Tag zu bereiten.

Festordnung

Vormittag:

1. Von 9—10 Uhr: Empfang der Festteilnehmer.
2. Um 10 Uhr: **Procession zur St. Anna-Kapelle unter den Linden.** Festpredigt: Hochw. Herr P. **Julius Baudisch** C.Ss.R. - Hl. Hochamt: Hochw. Herr **Wenzel Hlavsa**, bischöfl. Vikär.
3. Mittagessen in den angewiesenen Gasthäusern.

Nachmittag:

4. 1½ Uhr: Versammlung der Festgäste unter den Linden.
5. Begrüssung durch den Ehrenpräsidenten Se. Hochgeb. Herrn **Josef Grafen von Nostitz-Rienek.**
 - a) Rede des Herrn Katecheten **Karl Fritscher** aus Zvittau: „**Soziales Wirken eine Pflicht jedes Katholiken.**“
 - b) Rede des Herrn Reichsrats- und Landtagsabgeordneten **August Kemetter** aus Wien.
 - c) Rede des Herrn Parteisekretärs **Franz Böhm** aus Trautenau: „**Über christliche Sozialreform.**“
- Schlusswort des Herrn Ehrenpräsidenten.
6. Um 5 Uhr in der Pfarrkirche „**Te Deum**“ und hl. Segen.

Rokitznitz im September 1909.

Josef Reichsgraf Nostitz-Rienek,

k. k. Kämmerer und Landtagsabgeordneter.

Wenzel Hlavsa,

bischöfl. Vikär.

Anton Geisler,

Obmann des kath. Volksvereines.

Anmerkung: Briefliche Anfragen betreffs des Katholikentages sowie des Logis bitte an Herrn Josef Zerbs, Theologen in Rokitznitz zu richten.

Beschäftigte Buchdruckerei in Kögleritz, Selbstverlag

z blízkého i vzdálenějšího okolí. Vždy se jednalo i o národnostně orientovanou záležitost, protože z blízké sousední české vsi nejsou zaznamenáni příchozí věřící, ani tamní duchovní správce (žádné zmínky v pramenech rokytnických ani pečínských).

Bratrstva

Na počátku sledovaného období došlo k josefinskému zrušení bratrstev a vzniku jediného povoleného *Bratrstva účinné lásky k bližnímu*, které oproti původním konfraternitám majícím velmi různá zacílení akcentovalo chudinské záležitosti.⁴⁴ Obroda širšího spektra bratrstev, respektive jejich znovuzakládání, proběhla v průběhu 19. století v několika vlnách. Nejprve byly obnoveny literátské kůry, které zajišťovaly hudební doprovod liturgie, a je tedy možné, že i když ztratily zrušením svůj právní statut, de facto se jejich členové nerozešli.⁴⁵

V dalších letech se pozvolna objevovala i čistě náboženská bratrstva ve dvou formách – užším slova smyslu (například Bratrstvo sv. růžence) s přísnější organizací ve smyslu církevních řeholí, se slavnostními obřady při přijetí členů a bratrským rouchem (či jeho důležitou částí, například škapulířem či pásem sv. Františka). Druhá skupina – bratrstva v širším slova smyslu – *mají prostější stanovy a volnější způsob v přijímání nových členů. Tato se obyčejně nazývají jednoty, spolky, kongregace, konference.*⁴⁶ Jiný pohled akcentuje rozdělení na bratrstva a jednoty, přičemž *bratrstva jsou zbožná shromáždění věřících, kteří s dovolením ordinariátu se shromažďují za jistým zbožným účelem, aniž by sliby skládali a společný život vedli. Jednoty jsou v zásadě totéž co bratrstva, jenže se u nich nevyžaduje, aby k nějakému kostelu připsány byly.*⁴⁷

Všechny bývaly potvrzeny církevní autoritou podle příslušných zákonů (tzv. kanonické založení) a náležely pod její správu, čímž se odlišovaly od katolických spolků, jejichž založení nebylo čistě dle církevních zákonů, ale spolkových zákonů.⁴⁸ Bratrstva, coby instituce těsně navázané na farní správu, tak rozhodnutím nejvyššího správního soudu z 19. května 1883 č. 1162⁴⁹ nespádaly pod spolkový zákon z 15. listopadu 1867 číslo 134 ř. z. a pro existenci bratrstva postačovalo biskupovo svědectví. Ovšem bylo tomu tak jen v případě, že zmíněné bratrstvo či jednota nechtěla vystupovat jako samostatná právnická osoba. K němu také, pokud je ke kanonickému založení oprávněn, směřuje žádost o potvrzení bratrstva i se základními údaji a prosba o svolení ke svěcení devocionálií s odpustky a udělování apoštolského požehnání. Pokud jde o bratrstva spojená s nějakou řeholí, biskup žádost zprostředkovává představenému řádu. Stejně tak v případě, že se jedná o připojení k širšímu arcibratrstvu (tzv. agregaci), aby členové tohoto přidruženého bratrstva měli podíl na odpustcích a privilegiích udělených zmíněné (většinou zahraniční) korporaci.

⁴⁴ Viz kapitola III.O.

⁴⁵ Příkladem může být literátský kůr v Brandýse nad Orlicí, zajímavé postavení má v této souvislosti Jednota sv. Cecílie k pěstování hudby kostelní v Ústí nad Orlicí, která se zformovala roku 1803 při tamním děkanském kostele, navzdory tomu, že zde existoval funkční literátský kůr – podrobněji viz Zábrodský (1904) či Křížová (2010).

⁴⁶ Skočdopole (1905), s. 65 k čemuž dodává: *V církevní mluvě označují se nábožné společnosti laiků bez určitějšího rozeznávání, slovy „archiconfraternitates, confraternitates, sodalitia, sodalitates“.* Toto nepřilíš zřetelné rozdělení přináší Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 455, který se odvolává na dekret posvátného sboru odpustkového z 26. 11. 1880. Oproti tomu Borový (1879), s. 85–90 mezi bratrstvy a spolky nerozlišuje.

⁴⁷ Pauly (1902), s. 31. Pasáž o slibech je třeba spojit se společným životem, neboť většina bratrstev slib uchazeče o členství v nějaké formě vyžadovala.

⁴⁸⁴⁸ Skočdopole (1905), s. 65–66: *Od církevních, t.j. skrze církevní autoritu založených a pod její dozor postavených bratrstev neb jednot liší se „prosté spolky čili spolky katolické“ Tyto sice také mívají účel náboženský a mravný, leckde stojí pod správou kněze, docházejí schválení od církve, některým jsou i odpustky povoleny, ale církevní vrchnost nezakládá jich, a že nepodléhají předpisům církevním o bratrstvech, mohou je zakládati prostí kněží, ano i laikové A jako se založily a ustanovily samy, tak i mohou se usnésti většinou hlasův, aby zase přestaly a se rozešly.*

⁴⁹ Skočdopole (1905), s. 65 nespádaly proto, *poněvadž náležejí ku vnitřním záležitostem církevním a jsou jen odbor řádné duchovní správy a náboženského života.*

Hranice mezi spolkem a bratrstvem byla značně neostrá a není možné se orientovat ani podle zmíněného svolení místodržitelství,⁵⁰ neboť některá bratrstva a jednoty o ně žádaly. Rozhodující nejsou ani názvy, ani praktické působení, ba ani udělení odpustků. Zjednodušeně je pro bratrstva možné zmínit častou vazbu na nějaké historické bratrstvo, řeholní řád či významné arcibratrstvo, dále převážně či výslovně čistě duchovní účel a posílenou vazbu na místního biskupa⁵¹ a také faráře.⁵² Příručka věnovaná církevním odpustkům přináší seznam následujících bratrstev: *Arcibratrstvo k ustavičnému klanění se Nejsv. Svátosti a podporování chudých chrámů*, *Bratrstvo sv. růžence* (svázané s řádem dominikánů), *Spolek věčného růžence* (členové se každý den v určitou hodinu modlí růženec tak, aby se co hodinu každý den někdo z nich modlil), *Živý růženec* (členové se rozdělí tak, aby se každý den dohromady pomodlili celý růženec o 15 tajemství, příslušné desátky si mění po měsíci), *Bratrstvo škapulíře Panny Marie Karmelské*, *Bratrstvo okovů sv. Petra*, *Mariánská kongregace*, *Bratrstvo sv. Tomáše Akvinského čili Militia angelica*, *Arcibratrstvo Panny Marie potěšující*, *Bratrstvo sv. Michala*, *Bratrstvo kajícího pásku sv. Františka Serafinského*, *Bratrstvo Srdce Pána Ježíše*, *Bratrstvo Srdce Panny Marie*, *Bratrstvo Panny Marie Pomocnice*, *Spolek křesťanských panen*, *Spolek křesťanských matek*, *Apoštolát modlitby ve spojení s Nejsv. Srdcem Ježíšovým*, *Spolek sv. dětství*, *Spolek sv. Bonifáce* a duchovenské spolky.⁵³

Podle pražského sněmu z roku 1860 se měla udělená zakládací listina doslovně opsat do pamětní knihy a originál uložit do archivu, současně byl zaslán i seznam odpustků udělených bratrstvu. Přijetí členové byli povinni dodržovat stanovy, účastnit se spolkových pobožností a veřejných aktivit. V čele stál kněz, vrchním správcem bratrstev v diecézi byl pak biskup, který vizitoval jejich majetkové a jiné záležitosti. Členy měla evidovat bratrská kniha, správu a činnost bratrstva pak pamětní kniha, kam se měly zaznamenávat usnesení, slavnosti, pamětihodné dobročinné či kostel okrašlující záležitosti.⁵⁴

Spolky

Zatímco bratrstva se stala prostředkem kultivování náboženského a mravního života a podpory duchovních a charitativních aktivit, ale již nikdy jejich činnost nedosáhla raně novověké obliby, významný nástrojem pro aktivizaci farností se staly

⁵⁰ *Aby bratrstva neb jednoty ve smyslu mravním se staly a jmění nabývati a míti mohly, jest třeba ve smyslu zákona ze dne 15. 11. 1867 č. 134 ř. z. a rozhodnutí c. k. ministerstva vnitra a kultu ze dne 10. 4. 1868 povolení místodržitelského* (Pauly (1902), s. 32).

⁵¹ Vondruška (1890), s. 227 zmiňuje následující pravidla vztahu bratrstva k místnímu biskupovi: Zmíněný má dohled na veškeré jednání bratrstev i těch, která jsou v kláštorech založena, mohou být přítomni schůzím a shromážděním bratrstva, mohou kontrolovat účty a členům bratrstva mohou přikázati, aby se i s korouhví (mají-li ji) zúčastnili církevních procesí. Na druhé straně biskup nemá pravomoc bratrstva slučovat ani spravovat jeho jmění.

⁵² Vondruška (1890), s. 228: *Farář musí býti pozván ke shromážděním, v nichž volí se neb sesazují se představení bratrstev, jakož i ke schůzím, v kterých podávají zprávu o působení bratrstva a při nich předsedají. Mimo tyto tři případy není oprávněn do shromáždění jíti, tím méně v něm předsedati nebo do jednání se míchati.*

⁵³ Vondruška (1890), s. 228–285, obdobný výčet bratrstev přináší Pauly (1902), s. 31–32: *Arcibratrstvo k ustavičnému klanění se nejsv. Svátosti a podporování chudých chrámů*, *Bratrstvo sv. růžence*, *Spolek věčného růžence*, *Živý růženec*, *Bratrstvo škapulíře Panny Marie Karmelské*, *Bratrstvo okovů sv. Petra*, *Mariánská kongregace*, *Bratrstvo sv. Tomáše Akvinského (Militia angelica)*, *Arcibratrstvo Panny Marie Potěšující*, *Bratrstvo sv. Michala*, *Bratrstvo Srdce Pána Ježíše*, *Bratrstvo Srdce Panny Marie*, *Spolek křesťanských panen*, *Spolek křesťanských matek*, *Spolek sv. dětství*, *Spolek sv. Bonifáce*, dále duchovenské spolky. Pauly (1902) tamtéž připomíná, že v jedné obci může být zřízeno jen jedno bratrstvo stejného jména, bratrstvo spravuje farář (*jednotu může spravovat i laik, avšak má mu být kněz jako rádce či řídítel přidělen*).

⁵⁴ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 455–461.

spolky, které v sobě dokázaly spojit náboženský obsah a aktivní působení. V první polovině 19. století docházelo ke vzniku spolků spíše výjimečně, a to spíše v profesní rovině (spolky tovaryšů, spolky živnostenské a průmyslové), okrajově též byly zakládány spolky čtenářské, náboženské a dobročinné, ale i čistě neoficiální stolní společnosti, druhá polovina tohoto století byla ve znamení masivního nárůstu široké škály těchto dobrovolných organizací.

Umožnily to především zákonné normy nové občanské společnosti – dne 26. listopadu 1852 byl pod č. 253/1852 ř. z. vydán spolkový zákon, z něhož však byly v duchu konkordátu vyjmuty katolické náboženské spolky a bratrstva, které tak spadaly do kompetence diecézního biskupa. A ani navazující spolkový zákon z 15. listopadu 1867 č. 134/1867 ř. z. se na duchovní řády, kongregace, a náboženské společnosti⁵⁵ nevztahoval.

Katolická církev postupně přijala možnosti, které jí otevíralo využití tohoto dobově široce oblíbeného fenoménu, a do bohatého spektra vzdělávacích (osvětových), sociálních (podpůrných), kulturních či tělocvičných spolků přibýly i různé spolky náboženské. Jako jeden z prvních spolků tohoto typu se prosadila Jednota katolíků v Čechách, založená po vzoru obdobných jednot v Německu, ve Vídni, Linci i Brně 18. března 1849. Jednalo se o tzv. *soustřední jednotu v Čechách*, k níž se měly hlásit místní spolky, jejichž záměrem bylo *víru katolickou hájiti, vzbuzovati a oživovati, právu a svobodě v občanském životě k zdatu napomáhati (v církevním ale je ve skutečnost uvésti), opravdové vzdělání, křesťanské mravy a církevní život pěstovati, zesilovati a rozmáhati*. Jako oblast působení zakladatelé viděli vydávání a rozšiřování tisku, zakládání a činnost literárních spolků, schůzky a porady mezi kněžími a laiky o aktuálních otázkách, úsilí o zušlechtnění církevního umění a liturgické hudby (mimo jiné i zakládáním literárských bratrstev) a také *skutečné konání křesťanské lásky k bližnímu... zakládáním obzvláštních jednot pro křesťanskou dobročinnost*.⁵⁶

Nově vznikající spolky se soustřeďovaly jen na jednu část z výše uvedených aktivit, často navazovaly na dědictví starších bratrstev a spojovaly snahu věřících potkávat se v modlitbě s dalšími prakticky zaměřenými misijními, kulturními či charitativními akcemi. Jak píše Klement Borový roku 1879: *V době této jest svatou povinností věrných katolíkův, abychom také my úžeji se k sobě družili, ve spolky a bratrstva se sestupovali a spolky katolickými nejen hleděli nadváziti působení spolkův nám nepřiznivých, nýbrž důkaz zjevný světu podati, že katolická církev jest ona půda úrodná, na které spolkový život nejlépe se daří a ovoce nejutěšenějšího přináší*.⁵⁷

I když ani jeden ze spolkových zákonů se na čistě náboženská sdružení nevztahoval, jak již bylo uvedeno výše, hranice mezi bratrstvy a spolky byla velmi neostrá. Proto došlo již roku 1858 k bližší charakteristice spolků, kdy na jedné straně byly čistě náboženské nespádající pod evidenci spolkového zákona, a na druhé ty, které pod něj patřily (např. spolky podpůrné či pěvecké).⁵⁸ Ani toto vydělení „ryze náboženských“ spolků neznamenal, že by státní orgány nebyly informovány o spolcích tohoto druhu vůbec, naopak v průběhu doby se vždy zajímaly o sdružení, v jehož rámci se mohli realizovat národně či politicky nespolehliví kněží.

Z padesátých a šedesátých let 19. století lze na stranách konzistoriálních kurend královéhradecké diecéze zaznamenat zvýšenou aktivitu v zakládání a propagaci (mezi něž patřilo i získání papežských odpustků) těchto korporací: Spolek nejsvětějšího Jména

⁵⁵ Laštovka (1998), s. XI–XIV. Obdobné spolky v průběhu 19. a 20. století zakládaly i nekatolické církve a Židé.

⁵⁶ Jednota katolíků v Čechách (1849), s. 186–187.

⁵⁷ Borový (1879), s. 85.

⁵⁸ Drašarová (1993), s. 158–160.

Ježíš, Spolek sv. dětství Ježíše, Bratrstvo Neposkvrněného Početí Panny Marie, Spolek sv. Bonifáce, Spolek sv. Josefa z Arimatie a Bratrstvo sv. Archanděla Michaela⁵⁹ a spolek Uctívání nejsv. Svátosti oltářní.⁶⁰ Dále byla 5. února 1857 kurendami zprostředkována instrukce k postupu při zřizování a vedení náboženských spolků a bratrstev⁶¹ a akceptovány také spolkové změny na sklonku 60. let 19. století.⁶²

Výrazným impulsem k propagaci a zakládání spolků (*pietatis sodalitates*) a bratrstev (*confraternitates*) se staly závěry z jednání pražského sněmu v roce 1860, kde právě v kapitole věnované povinnostem faráře bylo zařazeno doporučení, že *péče o spolky a bratrstva náleží k moudré pastoraci, jelikož ony, jak dí sněm, „k utvrzení víry a křesťanských mravů mezi lidem velmi vydatně napomáhají.“*⁶³ Právě spolky se tak mohly stávat oporou práce duchovního správce, jak na poli pastoračním, tak charitativním. *Co do účelu mají spolky katolické na zřeteli plnění dvojího zákona křesťanské lásky: a/ lásky k Bohu, b/ lásky k bližnímu; ovšem se to nejčastěji děje takovým způsobem, aby jeden z obou těchto účelův po výtce se pěstoval, druhý však tím nikterak vyloučen nebyl.*⁶⁴

Postup při založení katolického spolku musel být následující: Stejně jako v případě bratrstva bylo nutné nejprve zažádat ordinariát o povolení a schválení stanov, vypracovaných většinou knězem⁶⁵ a přizvanými osobami. Dále žádost společně se stanovami šla přes okresní hejtmanství na místodržitelství. Po schválení (pokud se úřady ke vzniku spolku nevyjádřily, mohl začít působit, neboť se mělo za to, že jej vzaly na vědomí) se konala valná hromada případných členů, na níž se ozřejmil účel spolku a představily se stanovy. Následně přítomní zvolili výbor, který ze svého středu obvykle vybral i statutárního zástupce (zde záleželo na organizační struktuře navržené ve statutech), některé dobové texty prezentovaly místního duchovního správce jako obligatorního představitele spolku. Výsledky ustavující valné hromady bylo třeba hlásit příslušnému c. k. okresnímu hejtmanství, kterému podle spolkového zákona měla být odevzdávána nejen jména představených, ale i seznamy členů spolku a také ohlašovány schůze, na něž měla státní správa právo vysílat své zástupce. Zatímco tato úvodní část nepředstavovala v 2. polovině 19. století zásadní problém, důležité bylo udržet činnost spolku, o což měly pečovat schopné osoby.⁶⁶

Na přelomu 19. a 20. století podle dobového svědectví Františka Reyla dochází k jistému úpadku činnosti katolických spolků. Kromě nedostatku nových aktivistů a chybného spoléhání na podporu státu autor vydává svědectví o určité ostrakizaci v očích soudobé společnosti – píše, že založit katolický spolek znamená být viděn jako špatný vlastenec a tmář, a to v kontrastu s tehdy moderními spolky (stolní společnosti kosů, spolky velocipedistů a podobně).⁶⁷ Navzdory panující antiklerikální atmosféře mají podle autora jít duchovní vzorem a podporovat zakládání katolických spolků. Autor také upozorňuje též na potřebu katolických dělnických spolků a encykliku papeže Lva XIII. *Rerum novarum*, vydanou 15. 5.1891.⁶⁸

⁵⁹ Konzistorialkurrenden 5 (1861–1865), s. 32, 48 a 75.

⁶⁰ Konzistorialkurrenden 6 (1866–1870), s. 95 z roku 1868.

⁶¹ Konzistorialkurrenden 4 (1856–1860), s. 139–147, s odkazem na vyhlášku ministerstva kultu 10575 z 23. 6. 1856, včetně dosavadních důležitých církevních výnosů.

⁶² Například Konzistorialkurrenden 6 (1866–1870), s. 145 z roku 1869.

⁶³ *Acta et decreta* (1863), s. 222, citováno dle Borový (1879), s. 85.

⁶⁴ Borový (1879), s. 86.

⁶⁵ Pauly (1902), s. 30 jinou osobu nepředpokládá.

⁶⁶ Pauly (1902), s. 29–31.

⁶⁷ Reyl (1900), s. 19.

⁶⁸ Reyl (1900), s. 21

Rozdělení bratrstev a spolků podle jejich zaměření

Velký rozvoj katolických spolků a bratrstev v sedmdesátých letech 19. století vedl Klementa Borového k tomu, aby rozlišil pět základních typů těchto sdružení,⁶⁹ které nám přibližují zaměření a hlavní cíl jejich působení:

I. Konání zvláštních pobožností (*Jednota kustavičného klanění se nejsv. Svátosti oltářní a ku podpoře chudých chrámů, Bratrstvo sv. Růžence, Bratrstvo nejsv. Srdce Pána Ježíše, Bratrstvo nejsv. Srdce Panny Marie, Spolky literátské*)

II. Plnění křesťanských povinností (*Jednoty katolické, Jednoty katolicko-politické, Jednoty katolických tovaryšů, Spolek křesťanských matek, Spolky mládencův a panen*)

III. Pěstování teologie, liturgické hudby, církevního umění (*Dědictví sv. Prokopa v Praze, Akademie křesťanská v Praze (s odbory vědeckým, hudebním, uměleckým a archeologickým), Jednota pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě Pražském*)

IV. Podpora misí (*Bratrstvo sv. Cyrila a Metoděje pro misie jihoslovanské, Nadání leopoldinské pro misie v Africe a Americe, Jednota sv. Bonifacia pro misie v Německu*)

V. Konání skutků tělesného milosrdenství (*Bratrstvo sv. Michala archanděla ku podpoře sv. Otce modlitbami a haléřem svatopetrským, Spolek sv. Josefa ku podpoře kněží na výslužbě se nacházejících, Pokladna diecézní ku podpoře nuzného duchovenstva, Jednota svatého dětství Ježíšova ku podpoře misie a na vykupování dítek pohanských v Číně, Sodalitas trecentorum sub patronicio B. Mariae Virginis confoederatorum, Spolek sv. Josefa z Arimathie k pochovávání chudých zemřelých a další bratrstva na podporu v nemoci, na útraty pohřbu, na sloužení zádušních mší*)

VI. Vydávání vhodné katolické literatury pro lid (*Dědictví sv. Jana Nepomuckého v Praze, Dědictví sv. Cyrilla a Metoděje v Brně, Katolický spolek tiskový v Praze, Dědictví maličkových v Hradci Králové,⁷⁰ Zlatá kniha v Písku*)

O téměř čtvrtstoletí později rozlišuje Jan Pauly už jen dva základní typy spolků, a to spolky politické (katolicko-politické jednoty, lidové spolky politické, katolické kluby, křesťansko-sociální kluby) a vzdělávací (jednoty katolických tovaryšů, svatojosefské jednoty, vzdělávací besedy, národní jednoty katolické).⁷¹ Souvisí to nepochybně s rozdílným přístupem spolkového zákona, který rozlišoval spolky nepolitické a politické, jež podléhaly přísnějším pravidlům a mohly mít vlniv v oblasti zákonodárné i veřejné správy.⁷²

⁶⁹ Borový (1879), s. 86 – 87.

⁷⁰ O jeho založení v roce 1859 se zasloužil Josef Antonín Šrůtek (1822–1901), podporoval farní knihovny, staral se i o školní knihovny, vydával časopis Školník (1874–1882). Viz Škrdle (1888).

⁷¹ Sem řadí Pauly i spolky, které Borový uvádí pod III., V. a VI.

⁷² Jako další možnost systematizace katolických spolků a bratrstev lze uvést toto moderní dělení z Prahy: Katolické jednoty (vznikající už od 50. let 19. století) a spolky na podporu tisku (Dědictví sv. Prokopa, Katolický spolek tiskový – objevují se do 60. let 19. století). Ustřední jednota katolického duchovenstva v království Českém (k níž je možné ve 20. století připočítat i misijní spolky). Dobročinné spolky (Spolek paní sv. Ludmily už od 60. let 19. století), včetně spolků na podporu chudých studentů či spolků sv. Vincence z Paula pro ošetřování chudých. Podpůrné spolky (Jednota katolických tovaryšů, Spolek sv. Josefa (1873), Mariánský spolek křesťanských dcer v Praze ku vzájemnému podporování v nemoci a úmrtí (1874), Samaritán (1875), od 80. let se objevují i spolky české, například: Křesťansko-sociální vzdělávací spolek českých žen a dívek v Království českém (1897), Všeobecný křesťansko-sociální vzájemně se podporující a vzdělávací spolek pro Prahu a okolí (1899). Pěvecké a hudební spolky (zahrnující nejčastěji farní jednoty Cyrilské, zakládané od roku 1896). Tělocvičné spolky, zde je nejznámější Orel, respektive Křesťansko-sociální tělocvičná jednota Sokol pro Prahu a okolí (1909) a Křesťansko-sociální jednota První pražský Orel na Královském Vyšehradě (1912). Politické spolky

Pokud pomineme účast faráře ve spolcích necírkevních, což mnohdy byla jeho soukromá aktivita, tak církevní spolky lze dělit nejen na ryze náboženské a ostatní (podpůrné, zpěvácké apod.), ale také podle jejich dosahu. Část z těchto spolků zůstala omezena pouze na farnost, a tak je také místní farář zamýšlel, neboť řešily některé problémy místní komunity či institucionalizovaly již existující aktivity. Jiné spolky byly jen místní organizací spolku existujícího na diecézní, celozemské či celostátní úrovni, některé dokonce překračovaly i hranice monarchie.

Postupně si ale spíše politici či veřejně činné osobnosti uvědomovali potřebu podpory katolických profesních skupin. Ve sledované části královéhradecké diecéze se nejednalo o zakládání katolických dělnických spolků jako v jiných oblastech, ale vzhledem k charakteru obživy zdejšího obyvatelstva se jednalo o rolníky, které bylo třeba podchytit. Na počátku 20. století zde začalo působit Sdružení českých katolických zemědělců pro Království české a od roku 1908 lze ve spolkových katastrech sledovat vznik místních odboček Hospodářského sdružení českých křesťanských zemědělců.⁷³ Kromě toho se zde objevují i pobočky katolicky orientovaných politických stran.

Katolický tisk a farní, děkanské a vikariátní knihovny

Další vymožeností, jež zvláště od druhé poloviny 19. století měla potenciál oslovit věřící ve městech i na venkově, byl katolický tisk, který ovšem zahrnoval drobné propagační brožurky, vydávané k časným otázkám, periodické tiskoviny – od novin, přes různě zaměřené časopisy⁷⁴ až po oblíbené kalendáře, modlitební knihy a zpěvníky, řady kázání, asketické a polemické spisy, až po odborné práce z různých oblastí teologie a církevních dějin.⁷⁵ I zde katolické kruhy pochopily, že kvalitní tiskoviny mohou oslovit mnohé a zároveň argumentovat proti množícím se nepřátelům církve. Svědčí o tom ustanovení pražského sněmu z roku 1860, kde je problematice vhodně čteny a jejího rozšiřování věnována celá jedna kapitola, nazvaná *De lectione et edicione librorum*.⁷⁶

Výraznou roli zde sehrály ediční řady, které se inspirovaly knižní produkcí Dědictví svatováclavského, založeného 1669 a sistovaného během josefinských reforem. Jednalo se o Dědictví sv. Jana Nepomuckého, které od roku 1830, kdy jej založil kněz A. Hanikýř, usilovalo o vydávání laciných a dobrých vzdělávacích knih katolických v českém jazyce. Množství členů různých kategorií, mezi nimiž byly fyzické i právnické osoby – farní úřady, školy a postupně i různé čtenářské spolky,

například Jednota katolicko-politická v Království českém (1871). Různé spolky či družstva pro výstavbu kostelů, spolky ku pořádání slavností, ale také Dědictví svatojánské (1833), Jednota pro dostavění hlavního chrámu sv. Víta na hradě Pražském (1844) či Svatojosefská jednota katolických jinochů a mužů pro Království české (1901), podrobněji viz Laštovka (1998).

⁷³ SOKA UO, OkÚ Žamberk, kn. č. 10 (dodatek č. 1), Spolkový katastr, 1887–1937.

⁷⁴ Stručné dějiny Časopisu pro katolické duchovenstvo, časopisu Blahověst, Cecilie (později Cyril), Method (které byly zaměřené na pěstování liturgické hudby a církevního umění), periodik pro jednotlivé stavy Ludmila (pro křesťanské matky), Anežka (panny) a Václav (jinochy), politicky orientovaných titulů (Občan, Polabský Slovan, Pozor, Hlásník, Čech) přináší Ježek (1880), s. 40–46.

⁷⁵ Důležitou prací v tomto ohledu je Ježek (1880), který uvádí díla kněží v následujících oborech: básnictví; cestopisy; dějiny (a zvláště ještě dějiny české a dějiny měst a hradů); divadla (tj. dramata); filozofie; genealogie; historie literární; hospodářství; jazykověda; literatura prstonárodní; matematika fyzika a přírodopis; místopis; mytologie; písně národní a pověsti; polemika; právnictví; próza zábavná; prosodie; spisy pro mládež; starožitnosti; školství a vychovatelství; teologie (dělicí se na: apologetika; Bibli a její překlady, výklady a spisy pomocné; biblická historie a chronologie; dějiny, statistika a umění církevní; katechetika, katecheze a katechizmus; otázky časové; pastýřské bohosloví; patristika a patrologie; posvátné řečnictví; spisy nábožensko-vzdělávacelné; věro- a mravouka; zpěv církevní). Spis je opatřen důkladným jmenným rejstříkem.

⁷⁶ Acta et decreta (1863), s. 49–52.

umožňovalo vydávat knihy ve velkých nákladech a relativně levně a zároveň zajišťovalo Dědictví takřka jistý odbyt.

Podobně fungovalo i Dědictví Cyrila a Methoda, působící na Moravě od roku 1850. Další dvě dědictví již vydávala konkrétní žánr knih – bylo to Dědictví maličkých, které se specializovalo na knížky pro děti a mládež, a od roku 1861 Dědictví sv. Prokopa, zacílené na vydávání odborné teologické literatury, jejíž tituly, stejně jako v ostatních případech, členové získávali jako každoroční prémii.⁷⁷ I mnozí kněží působící v duchovní správě pochopili sílu tištěného slova a psali, překládali a mnohdy vlastním nákladem vydávali historické a mravoličné povídky a romány⁷⁸ či modlitební knížky, svoje kázání a promluvy, později např. periodické farní věstníky.⁷⁹

Byli to ostatně již bohoslovci, kteří si byli vědomi významu tisku pro sebeidentifikaci a prohloubení náboženského života katolických laiků, a tak v různých diecézních seminářích⁸⁰ začaly vznikat spolky zaměřené na *publikování ve vlastních sbornících, zasílání příspěvků do nejrůznějších českých periodik, zřizování českých knihoven na venkově, pořádání přednášek, hudebních akademií*.⁸¹ V diecézi působila od konce sedmdesátých let 19. století Literární a řečnická jednota bohoslovecká v Hradci Králové, původně s přídomkem Třebízský.⁸²

Obdobně jako byl pražským sněmem roku 1860 doceněn význam katolického tisku, tak ve stejném dokumentu se objevuje i výzva k zakládání farních knihoven, z nichž by si věřící mohli vypůjčovat vhodnou literaturu.⁸³ Knihovny na farách tak prodělaly zajímavý posun – od biblioték určených pro vzdělávání farářů a kaplanů, přes vikariátní knihovny, určené pro duchovní a částečně i učitele celého vikariátu, až po farní knihovny určené farníkům.⁸⁴ Ve všech třech případech jsou knihovny vždy dokladem bibliofilského zaujetí konkrétních osob,⁸⁵ v případě knižních souborů dostupných farníkům též značné osobní obětavosti (mnozí půjčovali knihy ze své

⁷⁷ Ježek (1880), s. 47–50. Všechna zmiňovaná dědictví tak fungovala z části také jako již výše uvedené spolky – v některých farnostech, kde byly vedeny členské knihy pro vícero spolků dohromady, jsou údové zmiňovaných dědictví z příslušné kolatury vedeni v téže knize, což mělo praktickou příčinu – knihy (roční prémie) byly většinou členům distribuovány přes farní úřad.

⁷⁸ Ve zkoumané oblasti působil například skuhrovský farář a znovuoobnovitel farní knihovny pro lid František Jiří Košťál (1857–1909), který je autorem následujících titulů: *Z dějin rodného kraje a obrázky historické; Z horských far i z jich okolí; Věrný čeledín, povídka ze života pro život; Cesty Boží* (Oppeltová – Slavíková (2009)).

⁷⁹ Příkladem může být působení literárně zdatného Aloise Stanislava Nováka v pečínské farnosti (1924–1934), kde nejen v letech 1930–1932 vydával farní věstník, ale také uvedl některé své dřívější hry, které byly v daném místě aktuální (zejména *Vyléčený manžel, vdovec a spiritista, Baron Ferdinand, Cesta k srdci vede žaludkem* či *Probuzení ze sna*; Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 326–330).

⁸⁰ Výroční zprávy jednot dle diecézních seminářů lze najít v časopise *Museum*, který vydávala Růže Sušilova, literární jednota brněnských bohoslovců. Stejnomená organizace byla i v pražském semináři, podobně ještě existovala také Stojanova literární jednota bohoslovců olomouckých.

⁸¹ Havel (2016), s. 32. Autorem popisovaný ThDr. František Reyl byl předsedou Literární a řečnické jednoty bohoslovecké v Hradci Králové a podílel se na almanachu, hodnotícím 20 let její existence.

⁸² Spoluzakládal ji např. zmíněný František Jiří Košťál a prozaik Jiří Sahula (viz Pěta (2016), s. 100). Tato jednota (datace vzniku se liší a kolísá mezi léty 1878 až 1880) byla cílena na podporu národních zájmů na bázi katolické, od 1883 podporovala i farní knihovny na základě příspěvků venkovských farářů (SOka UO, DÚ Žamberk (neinv.), Výroční zpráva Katolické jednoty Třebízský, 1890). Jednota například podpořila nově vzniklou farní knihovnu v Pěčíně).

⁸³ *Acta et decreta* (1863), s. 51.

⁸⁴ Tento posun dokumentuje článek Oppeltová – Slavíková (2010), kde jsou naznačeny nejen historické souvislosti, ale rovněž uvedeny příklady a zmíněna i obsahová a jazyková proměna těchto tří typů knihoven.

⁸⁵ Příklady kněží, kteří se na tomto poli zvláště proslavili, sebral Škrdle (1888). Návod ke zřízení farní knihovny pro lid podává Hakl (1889), spolutvůrce farní knihovny v Hořicích.

soukromé knihovny) a nadšení pro tento způsob pastorační práce. Velkou pomocí byly i odbory pro lidové knihovny již uvedených bohosloveckých jednot, které financovaly dary knih pro různé malé knihovny (ne však pouze farní).⁸⁶

Význam tištěného slova (stejně jako spolkového života⁸⁷) si uvědomoval i královéhradecký biskup Edvard Jan Nepomuk Brynych (ve funkci 1892/3-1902), který sám byl aktivním spisovatelem.⁸⁸ Jeho aktivity byly v duchu hesla *proti knize nebo listu musíme dáti knihu nebo list, proti spolku musíme postavit spolek, proti činnosti činnost, proti penězům peníze, proti zášti a fanatismu musíme dáti lásku a odhodlanost*.⁸⁹ Na podporu náboženského života v diecézi založil vydavatelství *Politické družstvo tiskové*, týdeník *Obnovu* a ediční řadu *Časové úvahy*. Spolkový život našel útočiště v jím budovaném Adalbertinu, důležitým centrem se stal i Učitelství konvikt.⁹⁰ Pastorační i propagační význam pak měly katolické sjezdy v letech 1897 a 1902 v Hradci Králové.⁹¹

I na dalších katolických sjezdech konce 19. století se řešil význam tisku a byly vydány rezoluce na podporu katolických aktivit v tomto směru. Zároveň dobové tiskoviny svědčí o tvrdém vzájemném boji, kdy katolické argumenty osočovaly jim nepřátelský tisk zejména z jeho vlastnictví židovskými majiteli.⁹² Další kritizovanou skutečností je to, že katoličtí čtenáři upřednostňují nekatolická periodika,⁹³ což ovšem bylo dáno špatnou konkurenceschopností a zastaralostí těch katolických. Proto je období přelomu 19. a 20. století bojem o čtenáře jak knih, tak také novin a časopisů. Výrazněji se objevují nejen různá periodika pro kněze, ale středem zájmu se stává obyčejný čtenář.⁹⁴ Ovšem aktivita se přesouvá k politickým stranám, spíše mimo farní prostředí.⁹⁵

EXEMPLUM:

Sloupnický farář P. Jan Alois Dremel (* 30. 6. 1821 Jedlová, + 28. 9. 1875 Sloupnice)

Sloupnická farnost nebyla zvolena náhodně, je to příklad farnosti, kde se od tolerančního patentu vedl vypjatý boj o postavení katolické víry, v němž se využívaly téměř všechny výše zmíněné prostředky k ovlivnění nekatolických věřících a k prohloubení víry u těch, kteří byli zapsáni v katolických matrikách. Většina užitých strategií, které byly později kultivovány nebo opuštěny, se vázala k jedné osobě – výraznému sloupnickému faráři Janu Aloisi Dremlovi, jenž ve zdejší farnosti působil téměř 33 let, která se ve své podstatě kryje s obdobím druhé konfesionalizace.⁹⁶

⁸⁶ Statistiku přináší opět bohoslovecky časopis *Museum*, například ročník XXX. z let 1895–1896 zmiňuje, že od začátku bohosloveckých aktivit bylo v hradecké diecézi založeno celkem 46 knihoven (z toho ve školním roce 1895–1896 tři). Na jednu knihovnu připadalo v průměru 110 svazků. Obdobně viz také Kasal – Lankas – Eisler (1898).

⁸⁷ Byl velkým podporovatelem vzniku Orla jako alternativy Sokola, ale i předsedou Jednoty katolických tovaryšů, podporoval spolek sv. Marie Anežky.

⁸⁸ Vydával homiletické příspěvky, po celé diecézi se rozšířily *Mešní a obřadní kniha pro lid* a zejména *Oltář, poučná a modlitební kniha a zpěvník pro diecesi královéhradeckou* (viz kapitola o III.E).

⁸⁹ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 530.

⁹⁰ Horký (2011).

⁹¹ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 530–531.

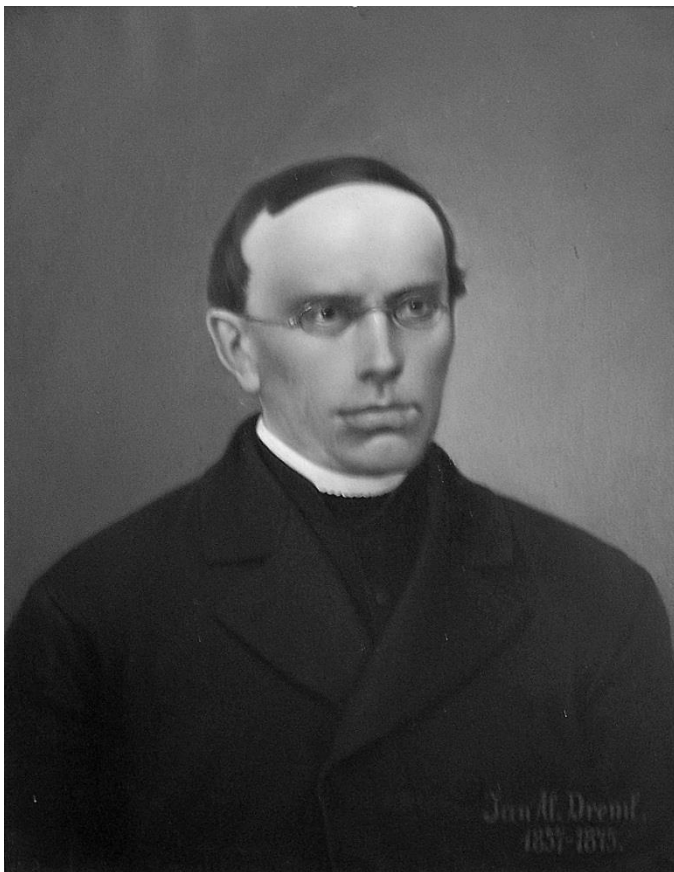
⁹² Příkladem polemiky s protikatolicky orientovaným tiskem je obšírný článek *Skočdopole* (1869).

⁹³ Viz Podborský (1900), č. 4.

⁹⁴ Farní věstníky, Večerní noviny, Katolické listy, Nový věk, Křesťanský týdeník, Lidové listy. Volání po vhodných novinách pro venkovský lid se ozývalo již v šedesátých letech 19. století (Touha po novinách (1864), s. 233). Přehled katolicky orientovaných periodik v letech 1800–1918 přináší Blabolil (1970).

⁹⁵ Bednařík – Köpplová (2019), s. 145–146.

⁹⁶ Složitou situaci v Horní Sloupnici popisuje Rejzek (1904), jeho práce je ovšem sepsána na základě zápisků Jana Aloise Dremela (dnes SOkA UO, FÚ Horní Sloupnice, kt. č. 3, inv. č. 134, Pamětní spisy, 1839–1921, a Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, kt. č. 2, inv. č. 180, Památnosti farní osady

Portrét Jana Aloise Dremla
(1821–1875),
výrazného sloupnického faráře
(*Depozitář BK HK,*
Obrazová galerie duchovních)

Sama sloupnická kolatura byla výbušným prostorem, který byl již po staletí rozdělen příslušností buď k učení katolické církve, nebo k víře evangelické.⁹⁷ Historickou literaturou hojně popisovaný příběh dvojvěří na Litomyšlsku⁹⁸ se v průběhu 18. století manifestoval bojem s tajnými nekatolíky a snahou o dokončení rekatolizace. Tu mělo podpořit zřízení farnosti roku 1711, postavené pod patronát města Litomyšle, nicméně již o sedmdesát let později, po vyhlášení tolerančního patentu, došlo k zřízení helvétského sboru a k rozdělení obce do dvou částí dle vyznání. Následující půlstoletí bylo spíše časem určité vzájemné tolerance, samozřejmě narušované rozmiškami, ale tehdejší katoličtí duchovní se snažili respektovat toto křehké příměří.

Ovšem na sklonku 30. let 19. století do Sloupnice přišel nový pastor Josef Fleischer, který svými plamennými kázáními tupil katolickou stranu, aktivně vstupoval do života venkovské komunity propagací evangelických knih katolíkům a podporou výstavby evangelické školy. Zároveň to byla doba, v níž docházelo k četným přestupům z katolické církve, a na dobu předchozí koexistence obou vyznání poukazovala i četná smíšená manželství. Do tohoto stavu přišel v roce 1843 nový sloupnický kaplan Jan Křtitel Alois Maria Dreml, který zdatně sekundoval výzvám reformované církve a

sloupnické, 1903) a zápisků jeho předchůdců v pamětní knize (Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, kn. č. 125, inv. č. 126, Pamětní kniha I, 1712–1843). Fond farního úřadu, obsahující i písemnosti a další památky na Dremla, je uložen v Depozitáři BK HK a byl inventarizován Kaszperem (2005).

⁹⁷ Další informace o sloupnické farnosti je možné najít i v písemnostech litomyšlského velkostatku, které byly na konci 19. století získány Muzeem Království českého a zpřístupněny pomocí tematické edice (Schulz (1915)), dnes jsou ale součástí SOA Zámorsk, Vs Litomyšl, k nekatolictví na městském panství též SOkA Litomyšl, AM Litomyšl. Doplnující údaje nabízejí i fondy obecních úřadů – SOkA UO, AO Horní Sloupnice, AO Dolní Sloupnice a AO Sloupnice, příp. pro 2. polovinu 19. století i ve fondu SOkA Litomyšl, OkÚ Litomyšl.

⁹⁸ Například Štěpánek (1892), Tomíček (1899), Podlaha (1902), Podlaha (1904–1907), Beniš (1922), Oliva (1929), Smetánka (1931) či Oppeltová – Slavíková (2007).

Dremlův překlad Úvah pro křesťanské panny
jako další prostředek na podporu výsledků misii
(Knihovna RM v Litomyšli, sign. S/A-63)

ofenzivním způsobem realizoval představu obnovení katolické farnosti,⁹⁹ a to i poté, co byl v roce 1857 konzistoří ustanoven zdejším farářem.¹⁰⁰

V náboženském životě byl formován snahou o vstup do jezuitského řádu (kam však nebyl ze zdravotních důvodů nakonec přijat) a také svým prvním působištěm v kněžské službě – Koclířovem, odkud si přinesl úctu k nové, ve své době populární světici sv. Filoméně i zaujetí pro lidové misie.¹⁰¹ Pro svou vizi rekatolizované vsi dokázal Dreml využít všech možných nástrojů, které mu tehdejší doba nabízela.

⁹⁹ Rejzek (1904), s. 11 uvádí, že spor obou představitelů církvi řešila městská rada v Litomyšli, také staršovstvo sboru, které Dremla již v roce 1849 charakterizovalo jako *jezuitským duchem naplněného kaplana*.

¹⁰⁰ Patron farnosti, litomyšlská městská rada, patrně si vědoma mimo jiné i bojovné povahy Dremlovy, raději sáhla po litomyšlském rodákovi (jímž měla být sloupnická fara dle tradice vyhrazena) a dřívějším sloupnickým kaplanovi Václavu Tobolářovi, který však na toto problematické místo rezignoval, načež biskupská konzistoř dosadila Jana Dremmla bez součinnosti s litomyšlskou městskou radou (Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, Pamětní kniha II, 1836–1995, p. 103–110, 399–400).

¹⁰¹ Jeho někdejší farář Anton Kukla byl cítělem sv. Filomény a činorodým organizátorem misii redemptoristy. V Koclířově se tak podařilo vytvořit poutní místo sv. Filomény, ale také roku 1852 založit první redemptoristický dům v Čechách (na základě první redemptoristické misie v roce 1849 na Hřebečsku). Ve Sloupnici do počátku 20. století působili při misiích jezuité, což mohlo být dáno jazykovou situací farnosti, která byla česká (zatímco Jan Dreml i koclířovští redemptoristé měli blíže k němčině).

Podporou mu byly vyšší církevní kruhy (konzistoř), zároveň uměl využít kontaktů i na olomouckého arcibiskupa či do šlechtické společnosti. Svými prosbami dokázal získat mimo jiné i finanční podporu – od drobných dobrodinců, ale i císařského páru Ferdinanda V. a Marie Anny Karolíny Savojské. Zároveň se nebál vstupovat do sporů s patronem či příslušnými úřady (okresní hejtmanství) ve věcech své kolatury, ale i komisionálních řízení v záležitosti oprav a staveb.

Ve svém snažení dovedl zužitkovat dosavadní prostředky pro obnovu bratrstev, která doplnil vytvořením nových spolků provázaných na liturgický život farnosti. Nejprve navázal na dřívější konfraternity, které podnítili jeho předchůdci a jež obnovil (*Škapulířové bratrstvo* a bratrstvo *Ustavičného velebení nejsvětější Svátosti oltářní*). Z jeho iniciativy pak vznikly čtyři korporace, speciálně vytvořené pro jednotlivé stavy ve farnosti, v návaznosti na organizaci misí, které se zde poprvé konaly v březnu 1850. Pro své farníky tak založil: Spolek manželů k uctění sv. Mikuláše, Spolek bohabojných manželů k uctění nejsvětější a nejdůstojnější Královny nebes Marie Panny, Matky Boží, Spolek mládenců k uctění sv. Aloise, vyznavače a patrona čistoty, Spolek panen k uctění sv. Filomény, panny a mučednice, patronky nevinnosti. Ryze sloupnické korporace byly doplněny dalšími, navazujícími na římská arcibratrstva: *Spolek živého růžence* (ve Sloupnici založen po roce 1832), *Bratrstvo nejsvětějšího Srdce Pána Ježíše Krista* (založeno 1851, inkorporováno u římského kostela S. Maria de Pace), *Bratrstvo Neposkvrněného Srdce Panny Marie za obrácení zatvrzelých hříšníků* (založeno 1851, inkorporováno u římského kostela S. Lorenzo in Lucina).

Pozornost si zaslouží zejména ještě další bratrstvo, které inicioval zakladatel Antonín Kukla 1843 v Koclířově a jehož koncept převzal v roce 1850 i Dreml a založil ho ve Sloupnici. *Shromáždění pannenské pod ochranou Neposkvrněného Početí blahoslavené Panny Marie a svaté panny a mučednice sv. Filomény*, které od roku 1850 shromažďovalo dívky, jež se zavázaly časným slibem čistoty.¹⁰² Výchova dívek byla pro Dremla důležitá, uvědomoval si, do jaké míry náboženský život rodiny určují ženy. Proto na počátku šedesátých let 19. století ve Sloupnici inicioval založení kláštera sester sv. Karla Boromejského, v němž po benedikci roku 1868 byly vyučovány katolické dívky z farnosti i okolí v ručních pracích, literním umění a katolickém náboženství.¹⁰³ Škola získala právo veřejnosti v roce 1871 a byla otevřena všem bez rozdílu víry, což přinášelo zájem i evangelických děvčat a jejich rodičů o vzdělání.¹⁰⁴ Dremlova iniciativa ve vyučování dívek nakonec ovlivnila i příchod kongregace Školských sester III. řádu sv. Františka do Čech, které se rekrutovaly taktéž ze sloupnických farníků.¹⁰⁵

Současně si Dreml uvědomoval význam tisku a čtení pro podporu víry, od počátku podporoval členství farníků ve dvou dědictvích (od 1851 Dědictví sv. Cyrilla a Metoděje, od 1859 Dědictví sv. Jana Nepomuckého), časem podnítil také vznik farní lidové knihovny. Zároveň se Jan Alois Dreml nevyhýbal ani spisovatelské činnosti, vycházela jeho kázání, která doporučovaly i konzistoriální kurendy.¹⁰⁶ Pro téměř

¹⁰² Kromě členské knihy a několika dokumentů k činnosti škapulířového bratrstva, které jsou uloženy v SOKA, Náboženská bratrstva H. Sloupnice, se většina písemností vzniklých z činnosti jmenovaných bratrstev nachází v Depozitáři BK HK, Náboženská bratrstva Horní Sloupnice.

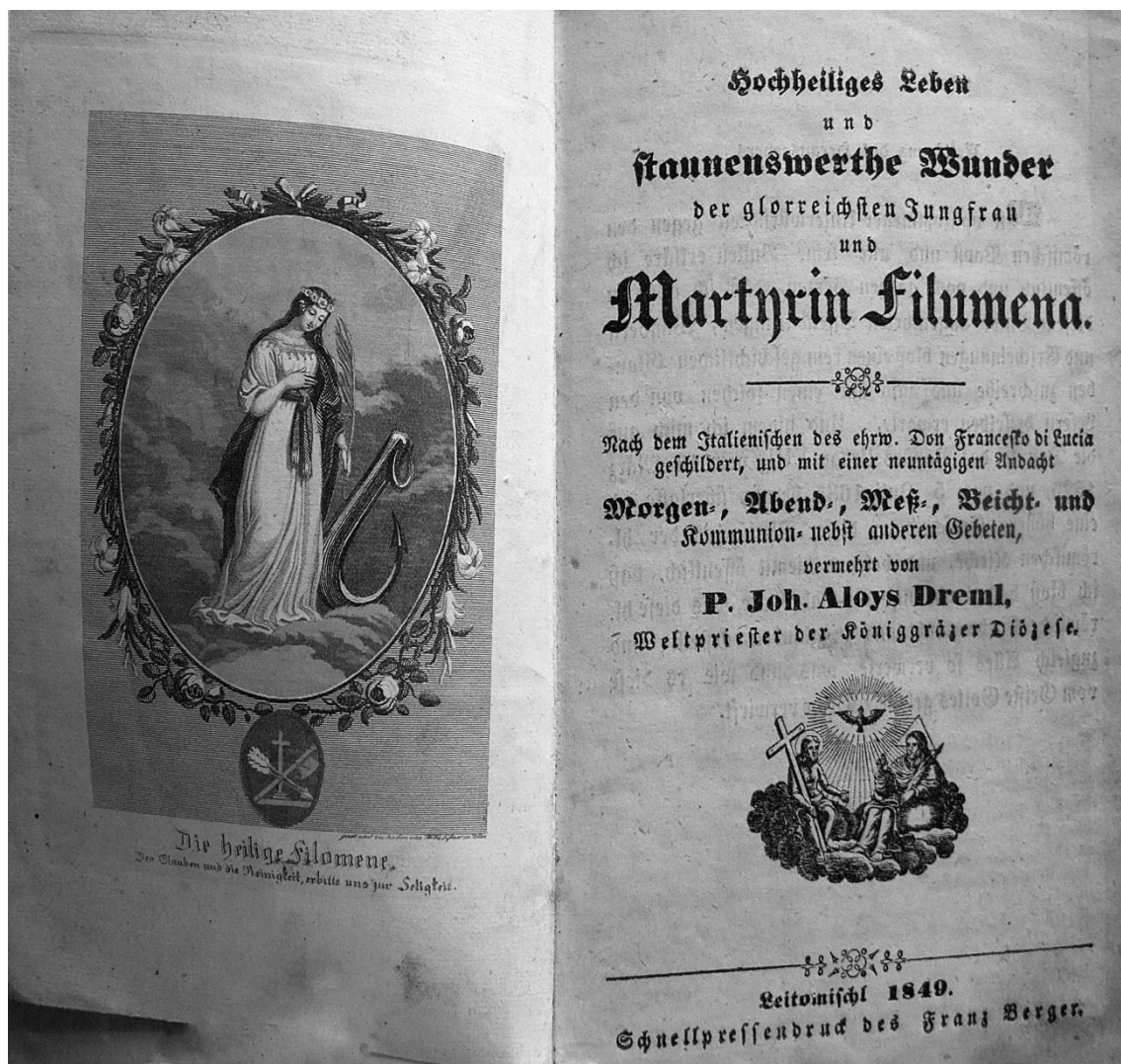
¹⁰³ O klášteře blíže SOKA Ústí nad Orlicí, AO Horní Sloupnice, Kronika obce, 1926–1931, s. 145–152. Doplnující materiály je možné najít v Depozitáři BK HK, Klášter boromejek Horní Sloupnice.

¹⁰⁴ Poté ovšem následovaly výhrůžky pastora, že odepře zde vzdělávaným dívkám konfirmaci (Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, Pamětní kniha II, 1836–1995, p. 175). Ke klášterní škole ještě také Nováková (2014).

¹⁰⁵ Podrobněji viz Fabíková (1992), s. 22–23.

¹⁰⁶ Konzistorialkurrenden 3 (1850–1855), s. 263, kdy v roce 1852 doporučují jeho kázání, která vyšla v nákladu 200 kusů. (*Kromě církve římsko-katolické není spasení. Dogmatická kázání o jediné pravé církvi katolické ve farním chrámu Páně sv. Mikuláše biskupa a vyznavače při vyznání víry a jiných příležitostech v Sloupnici držána*, Litomyšl 1850).

Německá varianta modliteb ke svaté Filoméně z roku 1849
(Knihovna RM v Litomyšli, sign. S/B-1723)

všechna bratrstva a spolky vydal nebo přeložil modlitební knížky a příručky.¹⁰⁷ Byl plodným autorem, řada jeho nepodepsaných prací zůstane patrně neidentifikována.

Jako jeden z prvních v královéhradecké diecézi zavedl lidové misie a jejich následné renovace, a to hned od roku 1850.¹⁰⁸ Jezuitské misie ve Sloupnici¹⁰⁹ se podle

¹⁰⁷ *Malé hodinky k nejblaženější Panně Marii. K většímu pohodlí spoluoudu bratrstva sv. škapulíře karmelitánského, jakož i třetího řádu sv. Františka Serafinského a všech vroucích ctitelů nejsvětější nebes Královny podle římského breviáře*, Litomyšl 1850; *Knížka lásky k dušičkám v očistci*, Litomyšl 1852; *Všecko k větší slávě Boží! Modlitební kniha pro katolického křesťana, jež se chce Bohu klanět a jej, uctěním Matky Páně a svatých, jakož i modlitbou za mrtvé oslaviti*, Litomyšl 1852; *Úvahy pro křesťanské panny. Úpomínka na sv. misi, Vídeň 1854; Úvahy pro křesťanské manžele. Úpomínka na sv. misi, Vídeň 1854; Pravá oběť před Bohem aneb modlitby katolické k nábožnému užívání jak ráno, tak i večer, jak při mši svaté, tak i svaté zpovědi a přijímání a v jiných případnostech života*. Praha 1857; *Ponavení ku vnitřnímu životu*, Praha 1862.

¹⁰⁸ Zatímco životopisy Jana Aloise Dremla (Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, kt. č. 4, inv. č. 222–226, Životopisy J. A Dremla a vzpomínky na něj, s. d.) se zmiňují o třech lidových misiích v době jeho působení ve Sloupnici, v pamětní knize (Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, Pamětní kniha II, 1836–1995) je možné dohledat dvě misie a jejich renovace: 9.–17. 3. 1850 (p. 65–77; renovace 21.–26. 8. 1851, p. 81–82) a 16.–24. 2. 1861 (p. 337; renovace 1.–3. 9. 1862, p. 341).

¹⁰⁹ Misie jiných řádů můžeme doložit i v dalších farnostech na zkoumaném území, například v Sudslavě, kde roku 1882 byli jezuité z Prahy, jedním byl orlickoústecký rodák Jan Cibulka. Obnova proběhla roku

tradice Dremlem založené konaly ještě na začátku 20. století, což je situace poměrně výjimečná, protože konkurenční redemptoristé měli v královéhradecké diecézi výlučné postavení.¹¹⁰ Sám se také na pořádání lidových misí podílel, jako misionář v okolních vesnicích. Propagoval taktéž úctu ke svatým, v Koclířově totiž v rámci poutní bohoslužby ke sv. Filoméně v roce 1845 slavil Dremel svou primici a o důvěře k této světici i držel první kázání.¹¹¹ Tehdy módní světice¹¹² posloužila Dremlovi i v jeho novém působišti, kdy vedle poutní slavnosti k patronu kostela sv. Mikuláši přidal věřícím další festivity – srpnovou pouť ke svaté Filoméně, na kterou se scházela procesí z celého okolí. Na propagaci jejího kultu pracoval systematicky i nadále, založil výše zmíněné bratrstvo, vydal modlitební knihu¹¹³ a v roce 1860 jej podpořil novým oltářním obrazem, který mu daroval jeho autor hrabě August Silva-Taroucca.¹¹⁴

Zároveň neopomíjel patrona kostela – sv. Mikuláše, o pořízení nového oltáře se zasadil roku 1850.¹¹⁵ Složil také mešní píseň ke sv. Mikuláši, dodnes ve farnosti užívanou.¹¹⁶ Promyšlený způsob uctívání svatých dokázal využít v boji s nekatolickým prostředím a pohanskými zvyklostmi (vrhání kozla o sv. Jakubu). Právě s odkazem na svízelnou náboženskou situaci dokázal přesvědčit mnohé přímluvce z církevních kruhů, a tak na sklonku 50. let 19. století získal ostatky sv. Gaudiosy z římských katakomb, pro něž roku 1860 zajistil u cisterciáček v Marienthalu v Horní Lužici adjustaci, načež byly za účasti věřících slavně převezeny do Sloupnice a instalovány na novém oltáři sv. Filomény. Samotná cesta sv. Gaudiosy, její příjezd do Sloupnice a přenesení do kostela svědčí o Dremlově umění a citu pro divadlo, pro získání věřících, kteří se účastnili něčeho jedinečného.

Touto velkou slavností však Dremlovy snahy nekončily, neboť shromáždil celou řadu dalších ostatků – například sv. Václava, Ludmily, Jana Sarkandra, Vavřince, Optáta, Istronopa a sv. Kříže. Zajímavá je v této souvislosti také jeho úcta k českým

1886 a zúčastnili se jí jiní dva jezuité. Misie i její renovace se konaly od první neděle postní do pondělí po druhé neděli postní (Depozitář BK HK, FÚ Sudslava, Pamětní kniha II, 1827–1943, p. 273–274). Roku 1910 zde byli pražští dominikáni, o rok později ji přijeli obnovit (tamtéž, p. 285). Roku 1924 zde misii realizovali jezuita a kanovník z Hradce Králové (tamtéž, p. 294). V německojazyčné části diecéze a v podhůří Orlických horách pak konali obnovu redemptoristé z Králík – v Rokytnici v Orł. horách to bylo v letech 1886 (obnova 1893), 1903 (obnova 1908), 1913, 1921 (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orł. horách, Pamětní kniha II, 1836–1983, p. 312, 318, 321, 322–324).

¹¹⁰ Kaiserová – Macková (2011), s. 265 popisuje i vzájemné spory o lidové misie obou řádů, z nichž vycházeli vítězně právě redemptoristé. Tamtéž, s. 260–261 popisuje plán králických redemptoristů na vykonání misí v rámci celé diecéze za 17 let tak, aby v rámci jednoho roku byly zastoupeny téměř všechny vikariáty diecéze jednou farností. Pamětní knihy ze zkoumaného území zmiňují působení tohoto řádu v souvislosti s vykonanými lidovými misemi poměrně často (misionáři ovšem nepocházeli jen z Králík, ale i z Prahy, Plzně či Červenky – např. SOKA UO, FÚ České Heřmanice, Pamětní kniha III, 1847–1948, p. 213, Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto, Pamětní kniha II, 1836–1991, p. 203).

¹¹¹ Slavnost v Koclířově (1846) popisuje osmidenní slavnost sv. Filomény roku 1845, jejíž součástí byla primice Jana Aloise Dremela 17. 8. 1845.

¹¹² Podrobné zprávy o všech peripetiích provázejících získání i „pseudobarokní“ adjustaci ostatků zachytil P. Dremel v pamětní knize (Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, Pamětní kniha II, 1836–1995, p. 333–338). Ke kultu sv. Filomény ve východních Čechách více Pavelková-Čevelová (2013).

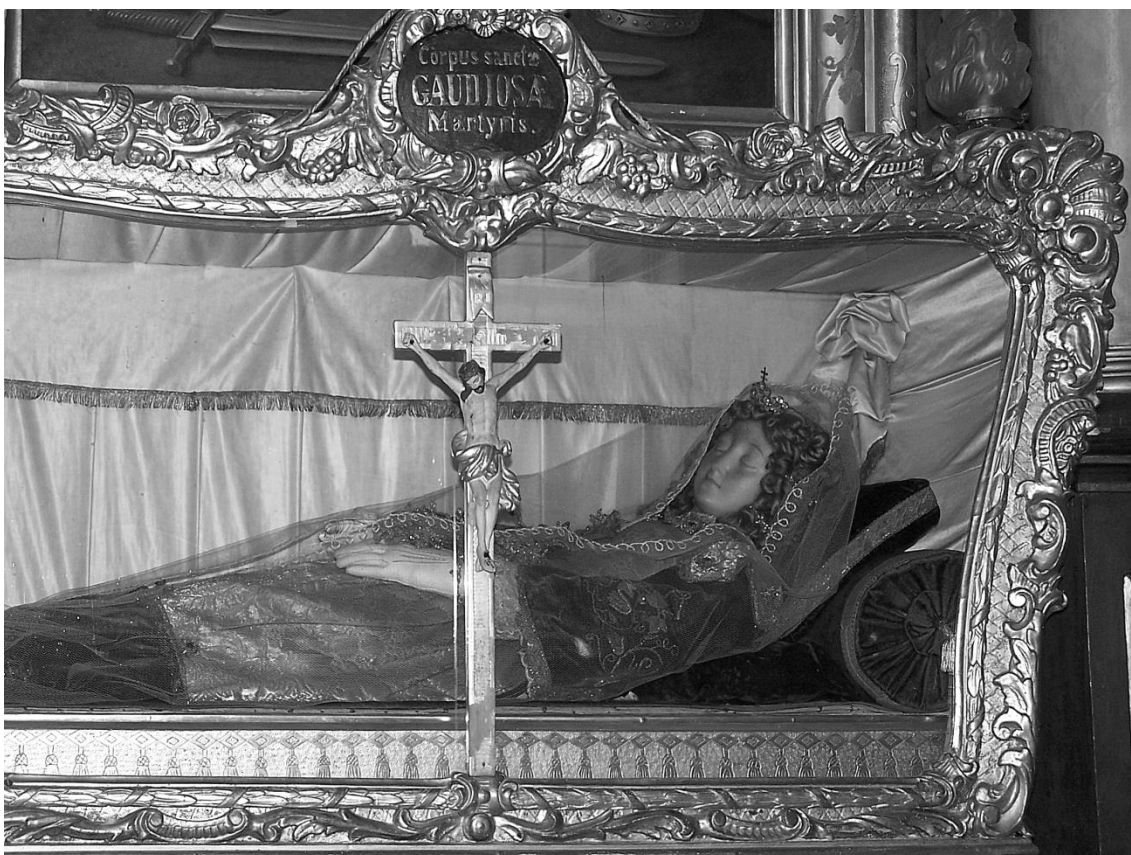
¹¹³ *Divotvůrkyně 19. století, svatá panna a mučedlnice Filumena*, Litomyšl 1849. První vydání (kniha vznikla překladem a úpravou „dle vlašského Dona Francesca di Lucia“) o nákladu 1000 výtisků bylo brzy vyprodáno, a tak již za dva roky došlo na další vytištění (viz Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, Pamětní kniha II, 1836–1995, p. 47). Souběžně bylo publikováno i německé vydání textu. První pouť ke sv. Filoméně v roce 1849, obdařená získanými odpustky a navštívená 16 velkými procesemi, je podrobně popsána (včetně příprav) v téže pamětní knize (p. 49–58).

¹¹⁴ Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, Pamětní kniha II, 1836–1995, p. 338.

¹¹⁵ Depozitář BK HK, FK Horní Sloupnice, sign. K 2, s. 50. Ke svým hodinkám přidával pravidelně i modlitbu k tomuto světcovi, jak svědčí přípisky v jeho breviáři (Depozitář BK HK, FK Horní Sloupnice, sign. F 1/1 – F1/4).

¹¹⁶ Depozitář BK HK, FK Horní Sloupnice, sign. H 5.

Ostatky sv. Gaudiosy v adjustaci pořizené Janem Aloisem Dremlem
(Farní kostel sv. Mikuláše v Horní Sloupnici)

zemským patronům. Ač byl svým původem český Němec, výrazným způsobem se zasloužil o blahořečení Anežky Přemyslovny, nechal zřídit její oltář a plánoval velké oslavy její beatifikace, kterých se však již nedočkal.¹¹⁷ Ale ani tím výčet jeho aktivit nekončí, neboť se mu podařilo získat četné plnomocné odpustky pro účastníky bohoslužeb o svátcích sv. Jana Nepomuckého, sv. Mikuláše, sv. Filomény a na svátek Zvěstování Panny Marie.¹¹⁸ Ve farním kostele zřídil v letech 1848–1849 privilegovaný oltář a po celou dobu svého působení se snažil vylepšovat stavební stav kostela a fary. I zde neváhal použít různých prostředků, včetně stížností na příslušné politické úřady, aby dotlačil patrona k větším investicím.

Jeho aktivit si všimli i církevní nadřízení a dne 15. prosince 1859 obdržel vyznamenání, tzv. *collare canonicorum*.¹¹⁹ Dodnes zůstal v paměti hornosloupské farnosti jako světec, v jehož působení se hledaly zázraky a na nějž se s pietou uchovávaly nejrůznější relikvie.¹²⁰

¹¹⁷ O zásluhách P. Dremela na beatifikaci Anežky České svědčí některé písemnosti (zejm. jeho životopisy), uložené v Depozitáři BK HK, FÚ Horní Sloupnice, kt. č. 4, inv. č. 222–226, Životopisy J. A Dremela a vzpomínky na něj, s. d.

¹¹⁸ Depozitář BK HK, FÚ Horní Sloupnice, Pamětní kniha II, 1836–1995, p. 45–46.

¹¹⁹ Konzistorialkurrenden 4 (1856–1860), s. 350. Současně se jeho někdejší farář Anton Kukla jako personální děkan a apoštolský misionář stal biskupským konzistorním radou.

¹²⁰ V majetku fary se kromě autografů a breviáře uchovaly také brýle, pektorální kříž, škapulíř, kající pás, zub, adjustovaný v malém relikviáři, země z hrobu a zbytek ornátu nalezený v hrobě v roce 1931.

III.G Duchovní správce uprostřed své kolatury

Evidence obyvatel – soupisy duší, velikonoční rejstříky, změny vyznání, výsledky nekatolíků

Předmětem zájmu správce katolické farnosti či lokálie nebyli pouze jeho vlastní farníci, kteří přijímali svátosti, navštěvovali mše, kázání či katecheze, chodili na náboženství či participovali na činnosti náboženských sdružení – obecně se očekávalo, že bude mít přehled o všech osobách, které se v rámci jeho kolatury zdržovaly. V pobělohorské době až do vydání tolerančního patentu se ostatně mělo jednat o členy státem oktrojované katolické církve, ovšem navzdory zákonným normám lze – vedle židů a cizinců – počítat i s tajnými evangelíky. Na evidenci náboženského vyznání obyvatel tak měly zájem kromě církevních také světské úřady.

Evidence farníků před josefinskými reformami – kniha *status animarum*

Už ustanovení pražské synody v roce 1605 přikazují faráři (v kapitole věnované jeho povinnostem) vést knihu, označenou jako *status animarum*, tj. soupis duší, která bude každoročně obnovována. V ní mají být poznamenána jména a příjmení (*nomen et cognomen*) všech farníků, a to postupně po rodinách i s poznamenáním, jaké svátosti již přijali. Nařízení tak uvádí tři zkratky – *Conf[esio]* pro ty, kteří již přistoupili ke svaté zpovědi, ale ještě kvůli věku nepřijali Eucharistii, *Comm[unio]* označovalo ty, kteří kromě zpovědi přistoupili o Velikonocích i k svatému přijímání a *Chr[isma]* bylo vyznačením pro ty, kteří byli pomazáni křížem při přijetí svátosti biřmování přijali i svátost biřmování *confirmatio*.¹

Spojení této evidence s Velikonocemi odkazovalo na již ve středověku formulovanou povinnost (tzv. církevní příkázání) alespoň jednou v roce vyznat své hříchy² a ve velikonoční době přijmout Eucharistii. Nejprve se tedy jednalo o evidenci duší, tj. osob schopných přistoupit ke zpovědi a svatému přijímání, ne všech obyvatel příslušné farnosti.³ Římský rituál vydaný roku 1614 a sjednocující církevní praxi přináší vedle formulací pro matriky pokřtěných, oddaných, zemřelých a biřmovaných také vzor pro jednotnou formu soupisů duší. Na jeho stranách se vždy k přesnému datu měli objevit všichni obyvatelé konkrétního domu, seřazeni tak, aby byly jasné jejich vzájemné vztahy (příbuzenské či sociální), poznamenán měl být věk a písmennou zkratkou zde rovněž bylo zaneseno přijetí svátosti Eucharistie (*C[ommunio]*) a biřmování (*C[on]f[ir]matio*).⁴

Nařízení vést soupis duší (nazývaný též *liber status animarum, consignatio animarum parochiae, Seelenkataster* či *Seelenbeschreibungsbuch, Seelenregister, Mannschafsbuch*)⁵ bylo duchovním správcům pravidelně připomínáno, neboť takto vedené knihy měly být pramenem pro další statistické výkazy. Například v pražské arcidiecézi vedení *status animarum* připomínalo nařízení arcibiskupa Arnošta Vojtěcha kardinála z Harrachu okrskovým vikářům roku 1631, kde po nich žádá, aby u sobě podřízených duchovních správců zjistili, *zdali* každý z nich *zná všecky své ovečky, zda*

¹ Synodus (1605), s. 215–216. Borový (1879), s. 150.

² Vedla se diskuze, zda se penitent musí zpovídat svému faráři (jak ustanovil 4. lateránský koncil), či může zpověď vykonat u kteréhokoliv kněze. Holubář (1846), s. 525–540.

³ Obvyklý věk k přijetí obou svátostí byl 12 let. O situaci do roku 1750 přináší informace Stuchlá (2004), s. 34–36, a to včetně literatury a pramenů pro pražskou arcidiecézi.

⁴ *Rituale Romanum* (1731), s. 450–451, dále například Maur (1970), s. 7. Na ustanovení rituálu se odvolává i kniha shrnující povinnosti faráře Filtz – Bellus (1674), v první části, článku IX., odstavci 2: *Huc 5 libros seu matriculas habere debet: primum, quo referat familias, personas et aetatem singularum iuxta novum Rituale*. Zbývajícími čtyřmi knihami jsou matrika pokřtěných, oddaných, zemřelých a – poněkud překvapivě – seznam chudých.

⁵ Další názvy přináší Vojtíšková (1970), s. 46–47.

*jdou k velikonočnímu přijímání a jak se o tom dozvěděl?*⁶ Obdobný zájem projevil kardinál o dvacet let později⁷ a ne náhodou v tomtéž roce bylo místodržícími krajským hejtmanům nařízeno zajistit soupis obyvatel podle náboženské příslušnosti (známý jako „soupis poddaných podle víry“)⁸ – ovšem ani státní, ani církevní správa zamýšlenou evidenci obyvatel Království českého nedokončila.

V pražské arcidiecézi se od roku 1671 pořizovaly pravidelné a jednotné zpovědní seznamy, přinášející údaje dle krajů, vikariátů, farností a filiálek se jménem faráře, počty vyzpovídáných a nevyzpovídáných i nekatolíků.⁹ Zároveň se po duchovních správcích vyžadovalo vedení knihy soupisu duší – okrskoví vikáři měli zjišťovat při kanonických vizitacích, *zda faráři mají zevrubně zaznamenána jména všech katolíků biřmovaných a komunikantů obojího pohlaví, aby o nich mohli podati zprávu k dotazu představených.*¹⁰

Ostatně obdobnou, ale ještě mnohem podrobnější evidenci farníků doporučoval ve svém díle Jean Opstraet, jeho *Pastor bonus* měl kvůli lepšímu poznání svých farníků vést knihu, v níž měl poznamenat „jméno, stav, založení, duševní schopnosti, vloh, vzdělání a mravy“ každého farníka, a to podle jednotlivých domů a rodin, v nichž nejprve byli zmíněni „otec a matka, děti podle věku, dále sluhové a služky i další osoby,“ které k domácnosti patřily. Kromě toho zde mělo být poznamenáno, zda jsou biřmováni, chodí k přijímání či zpovědi, ale také zda jsou „dobří či špatní, bohatí či chudí,“ což umožňovalo vytvářet přehledy (označované jako *catalogi*) těch, kteří „nejsou biřmováni, kteří nechodí k přijímání a ke zpovědi, kteří jsou špatní či potřebují zvláštní ochranu“. Na následujících stranách autor přináší řadu důvodů, proč je vhodné takovouto podrobnou evidenci vést a nevynechává ani důvody ryze spirituální.¹¹

V praxi východočeských duchovních správců se s tak podrobnými přehledy obyvatel jejich kolatury nesetkáme, v Opstraetových požadavcích, a snad ještě více ve zdůvodněních, kterými svou vizi doprovází, rezonuje přísná jansenistická zbožnost, žádající maximální nasazení od duchovního, stejně jako důraz na jeho zodpovědnost, které ve své byrokratické podobě musela konvenovat nastupujícímu osvícenství. Navzdory citovaným doporučením i požadovanému dohledu vikářů neznáme v zkoumané oblasti žádné knihy soupisů duší, a zdá se, že to byla až nařízení z roku 1775, která přiměla zdejší duchovní správce k soupisu jejich farníků.

Evidence farníků před josefínskými reformami – velikonoční rejstřík a další soupisy

Je tomu tak i přesto, že zasílání každoročních přehledů farníků bylo vyžadováno i v královéhradecké diecézi. Nařízení Antonína Petra hraběte Příchovského z Příchovic z 15. února 1760 přikazovalo duchovním správcům zaevidovat po velikonoční době nejen název benefícia, farní či filiální kostel, jeho patrocinium a lokalitu, ale zejména

⁶ Štědrý (1925–1926), s. 66–67, kromě toho také zjišťuje, zda kněz *nerozhřešuje kacířským způsobem hromadně a má-li moc rozhřešiti od kacířství?*

⁷ Čáňová (1979), s. 20–55; na základě nařízení kardinála Harracha z roku 1651 měl vzniknout rozsáhlý sumář, zachoval se z něj pouze výtah, uložený v harrachovském rodinném archivu.

⁸ Jednalo se vlastně o první soupis iniciovaný státními orgány zachycující veškeré obyvatelstvo Čech (vyjma vojska a duchovních).

⁹ Čáňová (1985), s. 555–556, odkazuje na NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství, sign. B 24/1.

¹⁰ *Instructio brevis* (1697), s. 27 v části věnované kanonické vizitaci: *An omnium insuper catholicorum, confirmatorum et communicantium utriusque sexus, nomina specialiter notata habeant curati, simul et haereticorum, ut de omnibus, at qualemcunque requisitionem superiorum, valeant rationem reddere.* Výše citovaný překlad přináší Podlaha (1917), s. 149.

¹¹ Opstraet (1690), s. 16–18, mezi užítky takto vedené evidence: *Tum, ut sine magno labore in catalogis illis inveniret, circa quae potissimum sibi laborandum sit? Quid primum, quid deinde curandum? Pro quibus maxime orandum?*

množství těch, kteří se o Velikonocích zpovídali a přijímali, i těch, co byli pouze u zpovědi. Sumář požadoval vedle evidence zjištěných nedbalostí také počty biřmovaných, pokřtěných, sezdaných, zemřelých (a to jak zaopatřených, tak nezaopatřených svátostmi), zemřelých dětí bez křtu a v neposlední řadě též podezřelých z hereze, nekatolíků, u nichž je naděje na obrácení, i těch, u nichž tato naděje není.¹²

K evidenci svátostí ve farnosti, která vznikala na základě matrik a dalších úředních knih, patřily i další písemnosti – již zmíněný sumář, jenž se předával církevní vrchnosti, a s ním patrně související dokument označovaný velikonoční rejstřík či seznam (*Consigantio paschalis, consignatio confessionis et communionis paschalis* či *Beichtregister, Kommunikantenregister* nebo *Beichtzettelregister*). Soupis všech, kteří vykonali zpověď v čase před Velikonocemi, se objevoval již v době předbělohorské, ale zejména po ní, a sloužil jako svědectví o tom, jak se obyvatelé konkrétní kolatury přiklonili ke státem nařízenému katolickému vyznání. Protože reformované církve tuto formu vyznání vin nepraktikovaly, stala se povinnost vyznat knězi své hříchy (a prokázat se anonymizovaným zpovědním lístkem označovaným jako zpovědní cedulka) důležitým signálem postupující rekatolizace.

V praxi to znamenalo, že seznam osob vyhotovený v době postní se po Velikonocích porovnával s odevzdanými zpovědními lístky. Evidování měli být ti, co zpověď vykonali, i ti, co ji zanedbali.¹³ Tento přehled měl být dle *patentes vernaes* na přelomu 17. a 18. století po skončení velikonočního období, po svátku Nejsvětější Trojice předán vikáři, který měl odevzdané sumarizovat a předat konzistoři. Od roku 1702 měli duchovní připojit i počet svateb.¹⁴ Velikonoční rejstřík postupem času nabýval na kolonkách a mnohdy se pod tímto označením vlastně skrýval každoročně obnovovaný soupis duší.¹⁵

Soupisy duší a extrakty z nich v čase osvícenských reforem

Zájem o přehled obyvatel měla samozřejmě stále více také státní správa¹⁶ – v roce 1754 byla nařízena konskripce obyvatel, na jejíž realizaci vedle vrchnostenských úřadů participovali i duchovní správci, o čemž svědčí příslušná nařízení gubernia.¹⁷ Jednalo se však o nový typ evidence obyvatel, záměrem byla využitelnost ve věcech vojenských, hospodářských, demografických apod. Zájem státu na vedení těchto úředních knih prozrazuje i informace v příručce pro duchovní od Franze Giftšice

¹² SOkA UO, FÚ Letohrad, Kniha nařízení, 1703–1772, nefol., Patent z 3. 3. 1760.

¹³ Podlaha (1917), s. 275 odkazuje na *patentes vernaes* z let 1695 a 1697 (v obou případech se jedná o § 2.) Dále píše: *V patentech jarních 1698 nařízeno bylo, aby faráři v seznamu uvedli: 1. počet těch, kdož přistoupili k zpovědi i přijímání, 2. těch, kdož přistoupili pouze k zpovědi, 3. těch, kdož zpověď velikonoční zanedbali, 4. haeretiků. V patentech jarních 1700 žádá se také ještě při nedbalých udání, po kolik let již povinnost velikonoční zanedbali, a při haereticích zevrubně údaje: „quis, qualis, ubi, in quo dominio, loco, pagove, civis an subditus, et cujus domini, nominis et cognominis“.* Podobně v *patentech vernálních roku 1705 a 1706*.

¹⁴ Podlaha (1917), s. 277: *V patentech jarních 1702 bylo nařízeno, aby duchovní správcové k seznamu o velikonoční zpovědi připojovali také zevrubnou specifikaci všech, kdož v uplynulém roce uzavřeli manželský sňatek, zda kopulace vykonána byla dle formy tridentské, zda s dispensací arcibiskupského officia, a kolik ohlášek předcházelo.*

¹⁵ Skořepová (2008), s. 66.

¹⁶ Jaksch (1828), s. 332–335 zmiňuje císařský reskript ze dne 13. 10. 1753, publikovaný guberniálním nařízením ze dne 22. 10. 1753, podle něž měli být evidováni komunikanti, mládež navštěvující katecheze i menší děti (nemluvnata), a to podle pohlaví a stáří. Podle guberniálního nařízení č. 27237 ze dne 25. 9. 1795, v němž se řeší postup a čas odevzdávání sumářů, mají být tyto soupisy provedeny k poslednímu dni roku a odevzdány příslušnému vrchnostenskému úřadu do 15. 1. toho následujícího.

¹⁷ Jaksch (1828), s. 332–334 uvádí císařský reskript z 16. 2. 1754, publikovaný guberniálním nařízením ze dne 11. 3. 1754 i s přetištěným formulářem, podle něž měly být evidovány zvlášť osoby mužského a ženského pohlaví dle věkových kategorií (1–15, 15–20, 20–40, 40–50, nad 50 let) a kromě první kategorie do 15 let byli rozlišováni lidé svobodní a žijící v manželství.

v překladu Václava Stacha. Aby zdůraznil povinnost zavést knihu *pod tímto jménem: Status animarum parochiae NN., do kteréž věk, pilnost v křesťanském učení, přijímání svátosti atp. vnešeno jest*,¹⁸ odkazuje nejen na již citovaný římský rituál, ale i na c. k. nařízení z 12. srpna 1775.

V roce 1780 se na stranách pastorační příručky Jiljího Chládky objevuje požadavek, *aby pastýř ovce své jakž vůbec, tak zvláště dokonale znal a náklonností jejich, nedostatků, potřeb i duchovních i tělesných etc. dobře povědom byl*.¹⁹ Pro nově přichozícího duchovního správce je klíčem vypsání jmen farníků *do nějaké zvláštní knihy... zapsati, jak i také v našem arcikršlu zřejmě poručeno jest rozkazem arcibiskupským de dato 10. Octobris 1775, § 6, kterážto kniha slova liber status animarum a podle způsobu v témž rozkazu předepsaného při jednom každém i hned také povahy jeho poznamenati – u příkladu: zdali dostatečně vyučen či nic? zdali biřmován neb ne? pobožný-li či nedbanlivý? Zlý-li čili dobrý? et cetera*.²⁰ Tyto instrukce už směřovaly nad obvyklou statistiku farníků a patrně ne náhodou připomínají pasáže z Opstraetovy knihy *Pastor bonus*. Stejně jako francouzský jansenista i Jiljí Chládek vybízel duchovní pastýře, aby si všímali, jak často a jakým způsobem konkrétní farník přijímá svátosti a jak se chová na bohoslužbách. Povzbuzoval také k častým návštěvám kněze v domácnostech a k rozmlouvám s rodiči a hospodáři – ovšem s velkou opatrností a rozšafností, aby z toho nevzniklo jakékoliv pohoršení.

Jen o několik dní později než pražský arcibiskup reaguje na iniciativu státu pastýřský list královéhradeckého biskupa Jana Ondřeje Kaisera, vydaný 16. října 1775.²¹ Duchovním správcům na území své diecéze nařizuje vedení knihy s názvem *Status animarum parochiae N.*, kde budou poznačeny všechny osoby, které se zdržují v jednotlivých domech podle čísel popisných, co měla být poznamenána v záhlaví strany vpravo. Tamtéž předtištěné kolonky ještě vyžadovaly vyplnění místa a roku revize. Naopak první sloupce formuláře evidovaly jméno a příjmení člověka, jeho roli v domě (*pater familias, mater familias, proles, famulitium*), věk, účast na bohoslužbách, katechezích i jeho dostatečnou znalost věrouky (*doctrina catechetica*). Dále byl prostor pro zaznamenání odpovědi po svátostném životě konkrétního obyvatele domu a také zda přijal biřmování. Navzdory téměř století a půl trvající rekatolizaci a zákazu jiné víry než katolické byly poslední otázky formuláře věnovány možnému pronikání nekatolictví: „Je nebo byl podezřelý z hereze a proč? Má nebo měl mezi svými (tj. příbuznými či přáteli) emigranty do heretických zemí? Chodil k heretikům či přijímal emisary? Jsou u něj nalezeny heretické knihy?“²²

Podle tohoto pastýřského listu měli duchovní správci na území královéhradecké diecéze do konce března 1776 vytvořit požadované soupisy. Zároveň s nimi měly být každoročně vyhotoveny extrakty z nich a zaslány na konzistoř. Podle předepsaného

¹⁸ Giftšic – Stach (1790), s. 260–261, odkazuje na římský rituál, c.k. nařízení (od 12. 8. 1775) a práci dvorního koncipisty ve Vídni, který zveřejňuje i formulář pro rubriky (Franz KRÖHNi: *Auszüge der Gesetze über die aussere Kirchenverwaltung oder das sogenannte publico-ecclesiasticum von 1669–1782*. Prag 1784, s. 46).

¹⁹ Chládek (1780), s. 118.

²⁰ Chládek (1780), s. 118. Na následující straně se autor na Opstraetovu práci výslovně odvolává, a to navzdory tomu, že byla roku 1766 zařazena na index zakázaných knih.

²¹ O tomto nařízení podrobně referuje Doležalová (2017), s. 65–67, na s. 66 pak přináší fotografii vytištěného formuláře pro soupisy duší.

²² Formuláře publikovaného v práci Doležalová (2017): *An sit, vel fuerit suspectus de haeresi, et quare? An de suis sint vel fuerint emigrantes in partibus haereticorum? An ad haereticos iverit, aut emissarios receperit? An apud illum reperti sint libri haeretici?* Citované otázky jsou jinak formulovaným zněním dotazů doložených u konkrétního příkladu soupisu duší z roku 1775 ze žamberské kolatury (SOkA UO, DÚ Žamberk (neinv.), *Status animarum, 1775–1777* (1782), Žamberk (1. díl) a Pěčín), viz následující exemplum.

záhlaví tyto *formulare dandae relationis ex libro status animarum*²³ zahrnovaly počty pokřtěných, biřmovaných, zaopatřených i těch, co přišli během Velikonoc k sv. přijímání. Kolonka byla věnována počtu katechezí a zvláštní zájem opět vzbuzovali nekatolíci – byly zde počty podezřelých z hereze, těch, kteří se přísahou jí zřekli, nalezené počty heretických knih i počet těch, které byly nahrazeny svazky katolickými. Poslední sloupec předepsaného formuláře byl věnován počtu pokřtěných Židů.²⁴

Soupisy duší po vydání tolerančního patentu

Změněná situace po vydání tolerančního patentu, kdy část diecezanů odešla k některé z povolených konfesí, vyvolala nový zájem o evidenci farníků. Tento přístup nastoluje instrukce královéhradeckého biskupa Jana Leopoda Haye, vydaná 17. prosince 1782, podle níž se v osadách dle čísel popisných zaznamenávaly základní údaje o každém z obyvatel (jméno, příjmení, věk, vyznání dle příslušnosti k povoleným církvím, povolání a vztah k majiteli domu či hlavě domácnosti).²⁵ Vzhledem k náročnosti vytvoření takovéto evidence pokračovala většina farářů a lokalistů v aktualizaci v knize obsažených údajů ještě několik následujících let. V tomto případě se každý duchovní musel vyrovnat i s jistou fluktuací čeledě, někteří proto zavedli pomocnou evidenci pro tyto osoby.²⁶

Na nové soupisy navazovaly i příslušné statistické výkazy nazývané jak velikonoční soupisy, tak extrakty ze soupisů duší – jediným rozdílem byl patrně čas odevzdání, zatímco velikonoční seznamy si podržely velikonoční termín, extrakty se zaměřovaly na rok vojenský nebo kalendářní.²⁷ Nevymizelo však ani označení velikonoční či zpovědní rejstřík, jak dokazuje studie autorů Radka Pokorného a Jiřího Pavlíka, čerpající z pramenů farních archivů královéhradeckého vikariátu.

Ti přinášejí informaci, že již na počátku 19. století se podoba soupisů (duší) zcela rozvolnila, přičemž rozhodující pro formu a způsob evidence byl evidentně názor duchovních správců na význam těchto soupisů. Přesto se snaží najít rozdíly v typech pramenů: V první polovině 19. století většinou pod označením *Liber status animarum* nalezneme kontinuálně vedenou knihu (analogie vedení tzv. populačních knih). Farář do ní zapisoval všechny své věřící, včetně osob jiných vyznání než katolických, i s údaji o stáří a povolání.²⁸ Podle citované studie je možné tvrdit, že se jednalo o vázanou knihu s předepsaným či předtištěným formulářem, která byla duchovním správcem

²³ Citace je převzata ze SOkA RK, FÚ Bartošovice, kt. č. 1, inv. č. 1, Patenty a nařízení, 1747–1782, f. 81r, formulář je zde doplněn očekávanými počty v jednotlivých kolonkách. O oběžníku rovněž Pokorný – Pavlík (2017), s. 39, kteří odkazují na nařízení SOkA HK, BK HK, kn. č. 34, inv. č. 34, Pastýřské listy biskupů, dekrety generálního vikáře a konzistoře, 1724–1781, f. 290r–293v, jehož součástí je předtištěný formulář.

²⁴ Podle autorů Pokorný – Pavlík (2017), s. 39 se uvedená agenda v archivu královéhradecké biskupské konzistoře nedochovala. Ze sledované oblasti lze obdobné extrakty připravené na odeslání doložit i z posledního desetiletí 18. století (viz například Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Sumář, 1791–1799).

²⁵ Pokorný – Pavlík (2017), s. 41 odkazují na instrukci obsaženou v SOkA HK, BK HK, kn. č. 40, inv. č. 40, Nařízení a dekrety biskupů a konzistoře, nařízení panovníka a českého gubernia, 1781–1792 (1798), f. 232r–236v.

²⁶ Pokorný – Pavlík (2017), s. 41.

²⁷ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Sumář, 1791–1799, kde první rok byl militární, od 1792 se revidoval stav duší a svátostí k 1. 1.

²⁸ Pokorný – Pavlík (2017), s. 41: *U kontinuálně vedených soupisů duší velmi často příslušný duchovní oddělil v knize majitele nemovitosti nebo dlouhodobé nájemce od nestálého obyvatelstva, tedy služebnictva. Jejich samostatná evidence byla v mnoha případech vedena zmatečně a neposkytovala údaje o místě jejich pobytu, či dokonce v některých případech se duchovní správce vědomě soustředil pouze na stálé obyvatelstvo. Na opačném pólu stojí soupisy poskytující evidenci domácího služebnictva s místem jejich původu či odchodu.*

průběžně aktualizována, kontrolována při vizitacích a často byla uváděna i v soupisu knih farního archivu.

Vedle toho *velikonoční rejstřík* či *zpovědní rejstřík*²⁹ měl podobu *každoročně vyhotovovaného nevázaného jednorázového soupisu, sloužícího především pro evidenci vykonaných velikonočních zpovědí*,³⁰ v případě rozšířeného velikonočního rejstříku³¹ *s rozšířenými kolonkami umožňující statistické výpočty potřebné pro požadované farní evidence a výkazy*. Podle autorů jej v čase postu či Vánoc vypracovávali učitelé či představitelé místních samospráv,³² kteří jej odevzdávali do rukou duchovního, a *v mnoha případech sloužily pro přímou evidenci návštěv kostela a zpovědí*.³³ Forma tyto zpovědní rejstříky předurčila k zařazení mezi spisy farního archivu.

Autoři přiznávají, že nikde v rámci královéhradeckého vikariátu nezaznamenali *dochovaný souběh obou typů pramenů, zřejmě tak soupisy duší sloužily i k ověření návštěvy farníků na velikonoční zpovědi či jejich účasti na svatém přijímání, a naopak řada zpovědních rejstříků sloužila i k identifikaci počtu a dalších statistických údajů o věřících dané farnosti*.³⁴ Z výzkumů provedených ve východní části téže diecéze je možné potvrdit jejich závěr, že *s postupujícím časem se obě evidence k sobě velmi přiblížily a prakticky splynuly v jednu*.³⁵

V opakovaně vydávané knize Josefa Helferta *Anleitung zum geistlichen Geschäftsstyle*, nalezneme už jen označení soupis duší, doporučený formulář zde naznal ještě dalšího rozšíření, a to zejména ve školních záležitostech. Vedle jména a stavu osob v domě, kde jako první měl být zapsán hospodář, pak jeho žena a děti, následovala čeled' a další, a to včetně přezdívky, data narození, pohlaví, náboženství, další kolonky evidovaly přijímání Eucharistie (rozlišovaly osoby, které chodí ke sv. přijímání, ty, co byly u zpovědi, ale ještě ne u sv. přijímání, a ty, které ještě nebyly u zpovědi). Následující záznamy se týkaly vzdělání, měly zachytit školní docházku, opakování

²⁹ Stejně rozdělení mezi soupisy duší a velikonočními rejstříky uvádí i Metodický pokyn (2019), s. 93–95, což může souviset s účastí autorů článku Pokorný – Pavlík (2017) jako členů komise.

³⁰ Obdobně je charakterizuje i Skořepová (2008), s. 67, která popisuje jako jeden ze svých pramenů téměř souvislou řadu každoročně vyhotovovaných (dle terminologie Pokorného – Pavlíka (2017) tzv. rozšířených) velikonočních rejstříků *Consignatio confessionis et comunionis paschalis parochiae Neo Richnowiensis* z let 1833–1836, 1838–1850, 1852–1855.

³¹ Citace Pokorný – Pavlík (2017), s. 42. Označení *rozšířený velikonoční rejstřík* zavádějí autoři nově a připojují, že tento pramen *umožňuje přinejmenším rekonstrukci rodin, zjištění počtu osob k danému datu, většinou osvětluje sociální statut přednostů domácností. Doposud provedený systematický výzkum v královéhradeckém vikariátu prokázal, že u řady rozšířených velikonočních rejstříků jsou vedeny i děti předškolního a dokonce i multého věku*.

³² O této praxi se zmiňuje i Pohan (1845), s. 379: *Ubozí učitelové pachtí se rok co rok po osadách v mezičase velikonočním a maří na újmu mládeže školní drahně času s sestavením vždy rejstříků nových, když pak učitel – často až v různu měsíci – stvůru pile své doručí svému faráři, nelze mu předc na jisto řídit se jím a látky z něho čerpati k zásilkám zpráv periodických, pozírali jen k pravdě a k tomu, kam vyšší úřadové s našim podáním právě směřují. Mimo to každého roku starý rejstřík se zničuje*.

³³ Citace Pokorný – Pavlík (2017), s. 42. Autoři pro zpovědní rejstříky uvádějí, že *často proto obsahovaly duplikované údaje o jménech, které z nich duchovní odstříhávali, a tak měli kontrolu o skutečné návštěvě farníků. Postupným vpisováním poznámek o věřících v průběhu roku sloužily farářům následně ke vzniku nového rejstříku*.

³⁴ Důvodem může být pocíťovaná duplicita tohoto typu pramenů, která mohla vést k preferenci jednoho typu, a to buď hned při zavedení písemnosti, či při rozhodování o jejich skartaci.

³⁵ Citace Pokorný – Pavlík (2017), s. 42. Na s. 43 k rozlišení obou typů písemností dodávají: *Samotné názvy jednotlivých typů duchovních soupisů nejsou rozhodující pro její určení, rovněž zaznamenávané informace, forma předtištěného formuláře či následné využití uvedených údajů nemají jednoznačnou rozlišovací roli. V obou případech se v nich mohou objevovat rubriky o osobách, místech jejich pobytu, sociálním statutu, vyznání, věku, biřmování, schopnosti k a vykonání zpovědi, školní docházce atd. Většinou však platí, že v případě zpovědních rejstříků se zapisovalo s ohledem na jejich formát méně kolonek (obvykle 4–6) než u soupisů duší*.

výuky, rok odstoupení z opakovacího kurzu a připojovaly také rok biřmování i poznámky, které sloužily k slovnímu vyjádření charakteristiky farníka (s vrocením, případně v latině).³⁶ Autor doporučoval používat soupis dlouhodoběji a jeho revizi a aktualizaci provést po velikonočním čase, což nepochybně souviselo s vykazováním směrem k nadřízeným církevním orgánům.

Ve stejné příručce jsou také uvedeny instrukce pro pravidelné zasílání *consignatio paschalis*, což je „zpráva ve formě tabulky, která se neomezuje jen na výkaz těch, kteří byli u velikonoční zpovědi a svatého přijímání, ale obsahuje různé další zprávy, týkající se situace farníků v duchovní oblasti.“ Každoročně odesílaná statistika vycházela ze soupisu duší, matrik, knihy změn vyznání a také z účtů pro rok trvající od 1. července do 30. června následujícího roku. Kolonky požadovaly tradiční počty všech obyvatel kolatury, dále osob nepraktikujících, nekatolíků i upadlých do hereze. Evidováni byli ti, kteří se narodili (v manželství a mimo něj), ti, jenž příslušného roku přijali biřmování, sezdané páry i zemřelí (zvláště s patřičným zdůvodněním byly vykazovány počty těch, kteří zemřeli bez posledního pomazání a mrtvě narozené děti). Poslední část rozsáhlého formuláře byla věnována náboženským přestupům, pokřtěným židům a poněkud překvapivě i datu kostelních účtů.³⁷

Pro soupisy duší platí, že nebyly pouze předmětem zájmu norem a literatury, ale i samotných kněží, kteří k co nejpřesnější (a asi co nejvyužitelnější) evidenci obyvatel přispívali svými doporučeními, příkladem může být článek děkana v Poříčí nad Sázavou Václava Pohana na stránkách Časopisu pro katolické duchovenstvo z roku 1845. Ten svým spolubratřím doporučoval vést ve farnosti *knihu osadní*, která navazovala na již popsanou podobu soupisů duší, ale výrazně rozvinul zejména oblast školství.³⁸

Obdobně také Klement Borový³⁹ na stránkách příručky *Úřední sloh církevní* apeluje na vedení stejně nazvané knihy, která umožňuje duchovnímu správci přehled o jeho farnosti. Odvolává se na ustanovení pražské synody z roku 1605 ohledně soupisů duší a připojuje i praktické rady k doplňování takto vedené knihy. I když připomíná, že řádné vedení knihy osadní farářům ulehčuje každoroční vykazování, zároveň podotýká, že v arcidiecézi pražské bylo duchovním správcům oznámeno, že *není napříště zapotřebí konsignace paschální předkládati*.⁴⁰

Naplnění těchto (často velmi pracných a maximalistických) doporučení duchovními ve východní části královéhradecké diecéze zůstalo různorodé. Někteří si pořídili obdobně obsáhlý formulář, ale jen zřídka jej opravdu vyplnili v úplnosti, jiní se spokojili se základními informacemi o příslušnících rodiny (jméno a příjmení, stav, věk, náboženství, počet duší).⁴¹ Jako i v jiných případech záleželo na konkrétním duchovním správci či na systému, který byl v místě obvyklý. Svou roli sehrála nepochybně nezbytnost a využitelnost zaznamenávaných údajů i pocíťovaná potřeba nechat nástupci důležité informace o svěřených duších.

³⁶ Helfert (1837), s. 365–367, k textu je připojen formulář na konci knihy se signaturou BBB (s. 468). Novější vydání: Helfert (1858), s. 451–453 a formulář se signaturou GGG (s. 561).

³⁷ Helfert (1837), s. 152–153 a formulář C (s. 377) – jedná se o formulář pražské arcidiecéze. Novější vydání: Helfert (1858), s. 167–168, jako vzor převzal nařízení pražské arcibiskupské konzistoře ze dne 21. 11. 1855 č. 7385, což je formulář se signaturou D (s. 466).

³⁸ Pohan (1845), s. 378–386.

³⁹ Borový (1879), s. 255–261, kde s odkazem na pražskou synodu doporučuje používání jedné knihy na 10–12 let, v *osadách, kde převládá továrnictvo, a tudíž ustavičné změny se vyskytují*, pak 6–8 let.

⁴⁰ Borový (1879), s. 260 přináší odkaz na výnos pražské arcibiskupské konzistoře z 21. 11. 1855, zdůvodněný tím, že *ve farních předlohách ku kanonické vizitaci určených zprávy, kteréž jindy v paschální konsignaci zvláště se podávaly, už jsou zahrnuty*.

⁴¹ Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Status animarum, 1789.

Změny na přelomu 19. a 20. století

Ovšem časem se tento důraz ztrácí, a tak Jan Křtitel Pauly ve svém stěžejním díle *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* vydaném roku 1902 již pravidelný soupis osadníků mezi farními knihami neuvádí a chybí rovněž formulář k jeho vedení. Schází také instrukce pro statistický formulář o stavu farnosti, obojí bylo vnímáno jako duplicitní k podkladům připravovaným pro každoroční kanonickou vizitaci. Ve fondu královéhradecké biskupské konzistoře končí řada těchto výpisů z knih duší již v šedesátých letech 19. století.⁴²

Neznamená to ovšem, že zcela zmizela základní statistika jednotlivých farních okrsků v diecézi. Připomenout lze *Statistisch-topographisches Handbuch der königingerätzer Diözes* registrátora tamní konzistoře Josefa Antonína Šrůtka či každoročně vydávané *Catalogi cleri*, jež přinášely přesná čísla obyvatel jednotlivých sídel v každé kolatuře, rozdělených podle náboženského vyznání, i počty tříd a školou povinných dětí. Je nepochybné, že tyto a mnohé další údaje svým nadřízeným povinně zprostředkovávali jednotliví faráři.⁴³

Přestože obecný tlak na vytváření soupisů duší v českých diecézích ustoupil, existovali duchovní správci, kteří tento způsob evidence používali a inovovali, příkladem může být v polovině dvacátých let 20. století sušický vikář Jan Mottl, který upřednostnil formu kartotéky a každé rodině vyhradil jeden lístek, kde se zaznamenávaly jména a příjmení a důležité informace, včetně přijetí velikonočního sv. přijímání, náboženského smýšlení či členství ve spolcích.⁴⁴

Jan Mottl odkazuje na nový kodex kanonického práva, platný od roku 1917, který povinnost vést *librum de statu animarum* nejenže nezrušil, ale v kánonu 470 §1 přikázal všem duchovním správcům, aby podle církví již vyzkoušených a vlastními ordináři doporučených způsobů vedli matriky pokřtěných, oddaných, zemřelých a biřmovaných a také knihu soupisu duší.⁴⁵ Podle dalších ustanovení téhož kánonu byli duchovní povinni všechny jmenované knihy bedlivě uchovávat a vyjma soupisu duší mají jejich opisy na konci roku odesílat příslušné konzistoři.⁴⁶

Stejně tak *Český slovník bohovědný* s odkazem na týž kánon uvádí, že duchovní má povinnost vést všechny jmenované matriky i knihu o stavu duší své osady (*liber status animarum*).⁴⁷ Proto měly některé diecéze stanovené formuláře pro soupis duší i v době první republiky,⁴⁸ míra dochování těchto knih se během dvacátého století pozvolna snižuje.⁴⁹

EXEMPLUM: Soupisy duší žamberské kolatury

Soupisy duší vycházející z biskupského nařízení z roku 1775 jsou na území královéhradecké diecéze dochovány poskrovnu.⁵⁰ Sporadicky se nacházejí i v její

⁴² Viz poznámka 40. Pokorný – Pavlík (2017), s. 43.

⁴³ Šrůtek (1857). Další písemnosti posílané na příslušnou konzistoř uvádí Metodický pokyn (2019), s. 46.

⁴⁴ Reban (1925), s. 533–534. Lístkovou evidenci tohoto typu se podařilo nalézt ještě pro polovinu 20. století v Morašicích.

⁴⁵ Codex iuris canonici (1917), kánon 470, § 1: *Habeat parochus libros paroeciales, idest librum baptizatorum, confirmatorum, matrimoniorum, defunctorum; etiam librum de statu animarum accurate conficere pro viribus curet; et omnes hos libros, secundum usum ab Ecclesia probatum vel a proprio Ordinario praescriptum, conscribat ac diligenter asservet.*

⁴⁶ Codex iuris canonici (1917), kánon 470, § 3: *In fine cuiuslibet anni parochus authenticum exemplar librorum paroecialium ad Curiam episcopalem transmittat, excepto libro de statu animarum.*

⁴⁷ Český slovník bohovědný 4 (1930), s. 40.

⁴⁸ Reban (1925), s. 533.

⁴⁹ Metodický pokyn (2019), s. 93.

⁵⁰ Pokorný – Pavlík (2017), s. 39–40 evidují v královéhradeckém vikariátu tři takové farnosti.

přijímání svátostí.⁵⁹ Odpovědi v žamberské kolatuře bývaly jednoslovné, objevovaly se přívlastky jako „pracovitý, vytrvalý“, občas v množném čísle jako například: *testis maioribus* či *beate*), Zjišťování této části formuláře završil duchovní správce otázkou po přijetí svátostí biřmování, a zatímco přímo v Žamberku se objevuje často odpověď „ano“, v lokalitách vzdálenějších silně převažuje odpověď „ne“. Následovaly čtyři kolonky, které zjišťovaly přítomnost hereze, emisarů a zakázaných knih⁶⁰ a které ve zdejší oblasti zněly vždy „ne“. Nakonec se zapisovala lokalita, čp. a rok provádění (1776), u každé nemovitosti se ještě objevil souhrn s počty těch, kteří přijali jen svátost smíření, a těch, kteří ještě nemohou přistoupit ani ke zpovědi.

Na konci pečínského svazku jsou uvedeny všechny lokality inkorporované tehdy pod žamberské děkanství (kromě Žamberka a Pěčina se jednalo o Helvíkovice, Kameničnou, Líšnici, Kunvald a Slatinu nad Zdobnicí), a to včetně sumáře z let 1778–1780 pro biřmovance, osoby se svátostí smíření a osoby bez něj. Rubriky věnované evidenci herezí byly u všech míst označeny nulou.⁶¹

Po josefinských reformách se žamberská kolatura zmenšila o nově vzniklé lokálie v Kunvaldu, Pěčině a Slatině nad Zdobnicí, a tak navazující soupisy duší byly vedeny pouze pro zbylá místa. Dochovány jsou jen ze dvou období – z 30. let 19. století a z 60. až 90. let 19. století. Přičemž zde platí, že čím blíže k současnosti, tím jednodušší zápis se vytvářel. V soupisech duší zavedených v Žamberku k roku 1838 se evidovalo: číslo popisné, jméno a příjmení farníků, jejich stav, rok narození a stáří, náboženství („katolické, protestantské, židovské“), narození v místě, biřmování. Eviduje se tu vztah k svaté zpovědi (věřící jsou rozdělení na ty, kteří jsou schopni, jsou začátečníky a jsou neschopni) a také sv. přijímání o Velikonocích. Školní děti jsou zde děleny na toliko „poučené“ a „poučené i po sv. přijímání“. Zajímavá je rovněž evidence očkování, která dokazuje, že s proočkovností venkova lze v místních poměrech počítat až u jedinců narozených po roce 1810. Ve formuláři zůstával prostor pro poznámku a záznam o migraci („na venkově“, „odchod“ i „příchod“ – ovšem tyto 3 kolonky se vůbec nevyplňovaly).

Zatímco v okolních vesnicích se v těchto knihách, zavedených ve 30. letech, pokračovalo i ve 2. polovině 19. století, ovšem ve zjednodušené formě,⁶² v sídle farnosti bylo nutné zavést novou evidenci, která se v této době přibližuje tzv. obecním matrikám. Zde jsou u příslušného popisného čísla uvedeny osoby zde bydlící po rodinách, s daty narození, sňatku a úmrtí a s případnými přesuny či věcnými poznámkami o povolání a místě stěhování.⁶³ Vrstva zápisů ze šedesátých let ještě eviduje zaměstnání majitele nemovitosti a vztah ostatních osob k němu, novější záznamy už toto nekomentují a ponechávají na důvtipnosti uživatele. Je to nepochybně dáno i narůstajícím množstvím domů v městě Žamberku, kdy si postupný rozmach města vynutil doplňování nových čísel popisných. Proto jsou v knize starší čísla popisná (čp. 1–200) zanesena na levé straně dvoustrany, pro novější domy (od čp. 201) byly využity původně vynechané strany pravé. Zároveň jsou židovské nemovitosti označeny pouze číslem, vyplněny jsou pouze v případě křesťanských nájemníků. Druhý díl knihy

⁵⁹ *An catechesibus intersit? An in articulis fidei catholicae sufficienter instructus? An Divina frequentet? An Sacramenta suscipiat?* SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, 1775–1777 (1782)

⁶⁰ *An de haeresi suspectus et quare? An ex suis quem piam in partibus acatholicis habeat? An cum accatholicis conversitur vel emisarios hospitio suscipiat? An libros haereticos habuerit?* SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, 1775–1777 (1782).

⁶¹ Pro Pěčín jsou sumáře zachyceny pro léta 1776 a 1777. Oproti žamberské farnosti je evidence nekatolíků v Horní Sloupnici zajímavější, v souhrnu se však objevují pouze heretické knihy.

⁶² SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Líšnice a Kameničná, 1838–1902.

⁶³ SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Žamberk (2 svazky), 60. léta 19. stol. – 20. léta 20. stol.

Paris No.

Museum
1858
Frankfurt

Frankfurt

Frankfurt

Alten

Frankfurt

Frankfurt

Frankfurt

Frankfurt

Frankfurt

II. Familie!

24. Jung	Frankfurt	1841	54.	1	1.
Barbara	Frankfurt	1844	54.	+	+
Elisabeth	Frankfurt	1847	31.	+	7.
Caroline	Frankfurt	1848	28.	+	7.
Anna	Frankfurt	1850	25.	1	1.
Joseph	Frankfurt	1851	19.	+	1.
Josephine	Frankfurt	1855	12.	1	1.

I. 24. Josephine

Frankfurt	Frankfurt	1819		1	1
Josephine	"	1823		1	
Joseph	Syn.	21 März 1844			
Therl	Syn	13 Febr 1849			
Joseph	Syn	27 März 1849			
Yon Bth.		26 Februa 1851			
Reginald	Sonne	23 Junij 1853			
Marie	12 Februa	1861	17	9	
Anne	12 Februa	1867			

II ~~Frankfurt~~ ~~Frankfurt~~ ~~1844~~ ~~4~~ ~~28~~ ~~Frankfurt~~ ~~1852~~ ~~5~~

145					
1.	1.	1	1.	1.	
7.	7.	7.	7.	7.	großbrun.
7.	7.		7.	7.	unvollst. in Straßburg 7.
7.	7.	7.	7.	7.	unvollst. in Straßburg 7.
7.	7.		7.	7.	unvollst. in Straßburg 7.
7.	7.		7.	7.	in d. I. Familie 7.
1	7	1.	7.	1.	
1	1	1	1	1	
1	1	1	1	1	

Seznam duší z Kameničné, kde se vedle svátostí zapisovalo i proočkování dětí (SOka UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Kameničná, 1838–1902)

(vedený od čp. 387), zavedený v 70. letech 19. století, je již plně v modu jednoduchého zápisu a nemovitosti již jdou po jednotlivých stranách bez nutnosti dvou řad. Občasné poznámky s daty úmrtí svědčí o tom, že soupisy duší byly využívány (a aspoň zčásti doplňovány) ještě v prvních dvou desetiletích 20. století. Současně druhý díl sloužil k oddělené evidenci lidí, kteří bydleli v Žamberku jako nájemníci, a k jmennému rejstříku, který odkazuje na číslo popisné nemovitostí.

65. <i>Parva</i>	
P. Fr. Jan Bilek, farář, roz. z Kunwaldu dne 9. srpna 1807, vě 27/0 na kněžství vysvěcen dne 25. června 1835.	
P. Fr. František Fultner, pensista roz. z Žamberka dne 30. čer. 1815, vysvěcen 24. srpna 1821. vě 28/0	
Buchtel Anastazie, hospodyně roz. 24. dubna 1816. v Klášterci. Janeba Anastazie služebná roz. 28. máje 1851. v Klášterci.	
Karel Chotovský, kaplan roz. z Náchoda dne 3. listopadu 1842 vysvěcen 27. března 1866.	
<hr/>	
65. <u>ŽoLu 1851.</u>	
Karel Chotovský, farář, roz. v Náchodě dne 3. listopadu 1842.	
P. Frant. Hordíček, kaplan roz. ve Sluvenči dne 5. prosince 1851.	
<hr/>	
Anna Vrahulec, služka, roz. v Žamberku 16. října 1822.	
Josefa Barnett, služka, roz. v Bohoněvích 9. listop. 1855, její otec je v čís. 498, na Dvorb.	
P. Josef Solciček, nar. 14. září 1853 v Václav. Ml. dč. r. 1897, děkan.	
P. Václav Joz. Veselík, kaplan nar. 22. srpna 1868 v Dvorní, Litomyšl.	

Evidence členů domácnosti na žamberské fáře čp. 65 (SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Žamberk, 60. léta 19. stol. – 20. léta 20. stol.)

Knihy zaměřené na tajné nekatolíky před vydáním tolerančního patentu

Předchozí odstavce přibližovaly evidenci duchovních správců, která se dotýkala všech obyvatel kolatury – v položkách seznamů duší, velikonočních rejstříků i sumářů odesílaných na konzistoř figurovaly informace o účasti farníků na bohoslužbách, o jejich přístupu k svátostem, znalosti věrouky a účasti na katechezích. V pobělohorské době, kdy byla Obnoveným zřízením zemským povolena pouze katolická konfese, se zde objevují také otázky o tajných nekatolicích, ale i o příbuzenství či přátelství s těmito lidmi, o návštěvách emisarů ze zahraničí i o knihách, které byly označeny za heretické. Jakkoli se většina obyvatel v průběhu několika desetiletí ke katolické církvi trvale přimknula (lze třeba odkázat na předchozí exemplum ze žamberské farnosti), navzdory úsilí církve i státu zůstávaly v českých zemích nepodmaněné ostrůvky jinověrectví.

V případě východní části královéhradecké diecéze se jednalo o oblasti Litomyšlska a Poličska,⁶⁴ ale ani zde nebyl tlak na příklon ke katolické víře stále stejně silný a souvisel s úsilím a postupy duchovního správce i vrchnostenských úředníků,

⁶⁴ O situaci ve zkoumané oblasti pojednává práce Nešpor (2004), s. 22–26, zde i další literatura. Nověji z jiné perspektivy též Nekvapil (2010).

kteří byli motivováni k aktivitě požadavky svých nadřízených. Intenzita státních nařízení ve věci potírání nedovolených denominací se během sto padesáti let několikrát proměnila. Zatímco *období druhé poloviny 17. století se stalo jistou klidovou fází, představovanou přinejmenším vnějším katolicismem českých poddaných a snižováním zájmu státních, vrchnostenských i církevních orgánů o jejich případnou náboženskou různost,*⁶⁵ změna politických poměrů ve druhém desetiletí 18. století výrazně zvýšila účast státu o potírání tajného nekatolictví. V této souvislosti lze zmínit tzv. *karolínskou fázi rekatolizace, která započala prvním legislativním opatřením proti dovozcům a šířitelům knih a proti emisarům a predikantům v roce 1717 a vyvrcholila ve dvacátých a třicátých letech 18. století.*⁶⁶

Z této doby jsou v problematických farnostech také vedeny záznamy o hereticích a zakázaných knihách (*liber pravitatis haereticorum, liber protocollum haereticorum*), v nichž jsou zachyceny výpovědi farníků obviněných z odklonu od katolické víry či z přechovávání zakázaných knih. Výsledky obviněných jsou zapisovány většinou v mateřském jazyce a prokládány latinsky formulovanými nadpisy, příp. poznámkami a zprávami o vykonaných vyznáních víry či trestech,⁶⁷ a byly vedeny až do roku 1781, kdy došlo ke změně postoje státu k jiným konfesím.

Knihy evidující změny vyznání

Na tuto zásadní proměnu náboženské i politické situace reagovala také písemná agenda katolické církve. Po vydání tolerančního patentu vydala státní správa řadu nařízení, která upravovala způsoby, jak se přihlásit k tolerovaným vyznáním,⁶⁸ povinnosti, které má přestoupivší ke svému někdejšímu katolickému faráři, a nastavovala určitý modus vivendi mezi státem povolenými křesťanskými církvemi.⁶⁹ Katolické straně právě v nejnižším stupni správy náležel dohled nad věřícími i místně příslušnými duchovními tolerovaných církví, a to v různé míře až do vydání tzv. protestantského zákona v roce 1861,⁷⁰ kdy došlo k úplnému zrovnoprávnění státem uznaných konfesí.

⁶⁵ Citace Nešpor (2006), s. 45–46.

⁶⁶ Citace Mikulec (2013), s. 278. Ze vzpomínaných norem je třeba zmínit například *císařský patent vydaný v návaznosti na Josefinský trestní zákoník 10. 12. 1717 o stíhání a trestání protestantských emisarů a zabavování jimi šířených nekatolických knih, zpřísněný o čtyři roky později (15. 3. 1721) a každoročně obnovovaný až do poloviny čtyřicátých let 18. století* (Nešpor (2006), s. 46). I když se většina nařízení karolínské protireformace obracela proti zahraniční podpoře nekatolictví (související s blížícím se střetnutím s Pruskem), *proti domácím nekatolíkům se znovu zaměřil nezvykle přísný patent z 29. 1. 1726, který usvědčeným viníkům hrozil tresty nucených prací* a těm, kteří odmítli složit vyznání víry, vypovězením ze země či hrdelním trestem (Nešpor (2006), s. 47). Císařský reskript z 27. 8. 1721 pak potvrdil svrchovanost apelačního soudu nad usvědčenými viníky, což definitivně určilo svrchovanost světského soudu nad rozhodnutím církevních úradů. Další místodržitelské patenty z Čech ohledně stíhání nekatolíků, predikantů a trestání distribuce zakázaných knih ze dnů 23. 6. 1721, 23. 1. 1722, 25. 2. 1723, 4. 2. 1724 uvádí Metodický pokyn (2019), s. 14.

⁶⁷ Příkladem mohou být prameny dochované ve farnosti Horní Sloupnice – kromě knihy výslechů tajných nekatolíků obsahující výpovědi 18 osob z let 1769–1780 (SOkA UO, FÚ Horní Sloupnice, kn. č. 31, Protokoly z výslechů podezřelých z kacířství, 1769–1780) fond zahrnuje 86 reversů z let 1717–1776, v nichž se z kacířství podezřelí obyvatelé navracejí ke katolické církvi (SOkA UO, FÚ Horní Sloupnice, kt. č. 30, inv. č. 571, Soudní prohlášení vyslychaných pro kacířství, 1717–1776), či přijaté listy (zejména od pražské arcibiskupské konzistoře) týkající se tajných nekatolíků z let 1745–1775 (SOkA UO, FÚ Horní Sloupnice kt. č. 31, inv. č. 572, Přípisy arcibiskupské konzistoře k vyšetřování kacířů, 1736–1775). Podrobněji viz Oppeltová – Slavíková (2007).

⁶⁸ Jednalo se zejména o šestitýdenní cvičení, které měl budoucí člen reformované církve podstoupit u svého katolického faráře, jež zůstalo v platnosti i po roce 1801 (Jaksch 9 (1829), s. 607–609).

⁶⁹ Řadu nařízení k přestupům je možné nalézt v příručkách Jaksch 5 (1828), s. 166–187 a Jaksch 9 (1829), s. 579–581 (pro křesťany) a s. 581–565 (pro židy).

⁷⁰ Jednalo se o zákon 41/1861 ř. z.

Protože bylo zapotřebí zachytit přesuny mezi povolenými denominacemi, zprvu pro evidenci změn vyznání sloužily knihy z předchozího období. Někde byly odděleny případy osob vystoupivších z katolické církve (*liber apostatarum*) a těch, kteří se naopak stali katolíky (*liber conversorum ad fidem catholicam*), ale tato formálně různorodá evidence se začátkem 19. století sjednotila do knih náboženských změn (*Religionsveränderungsbuch*). Předpis k evidenci náboženských přestupů došel na fary v roce 1808.⁷¹ O sedm let později se formulář stal součástí dvorského dekretu, který nařizoval vedení těchto knih.⁷² Poměrně podrobné záhlaví knihy svědčilo o státním zájmu – první kolonka prikazovala uvedení kraje, až poté se vpisovalo označení vikariátu, farnosti a podrobná identifikace osoby („jméno“, „stáří“, „stav“, „místo a země narození“). Následovalo vyplnění data, k němuž oficiálně došlo ke změně vyznání i označení denominace, kterou jmenovaný opouští a k níž přechází (příčemž katolická je označena jako církev, zatímco helvétská a augšpurská jako *Glaubensbekennt*). Dále měl duchovní správce uvést příčiny a motivy náboženské změny, dále kdo přestoupivšímu poskytne katolické vyučování a případně vyplnit i poznámku.⁷³

Tento formulář je doložen i nařízením na farách královéhradecké diecéze, zároveň se zde objevuje povinnost zasílat výkaz změn.⁷⁴ Stejně záhlaví, jako bylo stanoveno pro knihu změn vyznání roku 1815, je předepsáno pro čtvrtletní hlášení náboženských změn v příručce Josefa Helferta, vydávané opakovaně v druhé třetině 19. století.⁷⁵ Hned za ním je v příručce zařazena jednoduchá tabulka pro každoroční hlášení smíšených manželství a v textu najdeme i příklady listů určených konzistoři, jimiž mají být ohlašovány náboženské přestupy či provázeny zasílané výkazy.⁷⁶

Na základě dvorského dekretu z roku 1815 i nařízení gubernia o devatenáct let později⁷⁷ se objevují mnohé knihy náboženských změn v královéhradecké diecézi.⁷⁸ I když byly knihy ve farnostech v druhé polovině 30. let 19. století založeny,⁷⁹ na své první vyplnění si povětšinou počkaly až do prosincové ústavy 1867 a následných zákonů, zejména č. 47/1868 ř. z. z 25. května 1868 o poměrech interkonfesioních. Na základě nových právních úprav zasahoval do evidence náboženských změn stát, neboť věřící je ohlašovali na příslušných okresních hejtmanstvích, alespoň tak to dosvědčují písemnosti v studované oblasti.⁸⁰

Ani následující desetiletí neregistrovala dramatický nárůst ve vyplňování zavedených knih, z nichž měli vždy na konci října zasílat duchovní správci výkaz za uplynulý rok vikáři, který data ze svého okrsku sumarizoval a zaslal v průběhu listopadu na konzistoř.⁸¹ Zatímco období do první světové války umožňovalo

⁷¹ Jaksch, 9 (1829), s. 586.

⁷² Jednalo se o dvorský dekret č. 11959 ze dne z 13. 7. 1815, publikovaný guberniálním nařízením č. 36381 ze 7. 9. 1815.

⁷³ Citovaný formulář včetně dalších nařízení je možné najít v Jaksch 9 (1829), s. 586–589.

⁷⁴ Např. Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Index nařízení, 1789–1853, písmeno R.

⁷⁵ Helfert (1837), s. 266–268, 409 (formulář Z). Helfert (1858), s. 323–334, 508 (formulář HH).

⁷⁶ Jedná se o Helfert (1858), s. 323–334, s. 509 (formulář JJ o smíšených manželstvích).

⁷⁷ Jednalo se o guberniální nařízení č. 33984 ze dne 24. 10. 1834, publikované pod č. 5169 v nařízeních královéhradecké konzistoře ze dne 13. 11. 1834.

⁷⁸ Alespoň takto to zdůvodňuje SOKA RK, FÚ Neratov (neinv.), *Knihy náboženských změn, 1834–1940*.

⁷⁹ Ve výrazně nekatolické farnosti Horní Sloupnice došlo dokonce na základě tohoto nařízení k retrospektivnímu sepsání výstupů z církve z archivních materiálů od roku 1783. *Knihy SOKA UO, FÚ Horní Sloupnice, kn. č. 25, Knihy náboženských změn, (1783) 1836–1874*; byla následně kontinuálně vedena až do roku 1874.

⁸⁰ Depozitář BK HK, FÚ Orlické Záhoří, sign. II/2a/4, *Knihy náboženských změn, 1837–1935* (založeno 1836/7, vedeno 1869–1935) či SOKA UO, FÚ Jablonné (neinv.), *Knihy náboženských změn, 1843–1936* (založeno 1843, vedeno 1876–1936), SOKA RK, FÚ Neratov (neinv.), *Knihy náboženských změn, 1834–1940* (založeno 1838/9, vedeno 1891–1940).

⁸¹ Borový (1879), s. 82, Pauly (1902), s. 22.

duchovním správcům k ojedinělým případům připsat informace o okolnostech a důvodech přestupu, situace po vzniku první republiky a zrodu nové československé církve byla ve znamení značného nárůstu počtu těch, kteří se rozhodli pro odchod z katolické církve. Tento jev lze pozorovat zejména v národnostně českých farnostech, ty sudetské tak výrazný odliv věřících nezaznamenaly.

EXEMPLUM: Kniha změn vyznání farnosti Rokytnice v Orlických horách.

Zdejší kniha náboženských změn je téměř ideálním dokladem předchozích závěrů. Byla zavedena na konci třicátých let 19. století, ovšem až do roku 1871 jsou zápisy konfesionálních přestupů nulové, což odpovídá i situaci v okolí.⁸² Samotný formulář je sice psán rukou, ale odpovídá tehdejšímu standardu v diecézi⁸³ a je dosti podobný i tabulkám z příruček,⁸⁴ jen nejsou taxativně dány církve, k nimž obyvatel kolatury přechází. V diecézním formuláři je navíc kostel nebo místo, kde se tato změna udála, a jména a charakteristika svědků, před nimiž dotyčný učinil vyznání víry, pokud přecházel ke katolictví, dále je zde kolonka pro osobu či instituci, která udělila katolické naučení, nebo u níž došlo k ukončení katolické konfese.

Změny vyznání, které byly rokytnickými faráři vedeny v letech 1839–1943, evidují zpočátku pouze dva případy v sedmdesátých letech 19. století, kdy ke změně došlo. Zatímco roku 1872 Franz Hanisch vystoupil z katolické církve a zůstal bez vyznání, aby si mohl vzít židovskou nevěstu, o sedm let později na faru došlo oznámení z farnosti Sankt Pölten, že notářský koncipient Sigmund Riesner, mojžíšského vyznání, narozený v Rokytnici, se nechal pokřtít v katolické církvi také kvůli sňatku. Obdobné případy se stejnou frekvencí následovaly a často se odehrály mimo Rokytnici, kam byly jen oznámeny. Zajímavý je příběh prvního konvertity, který se o třicet let později, roku 1901, na smrtelné posteli do katolické církve vrátil.

Až v roce 1903 je zapsán první přestup z katolického k evangelickému vyznání, který se týkal lékaře Emiliana Wanitschke a jeho dvou synů, v příslušné kolonce zdůvodněný příklonem k hnutí „Los von Rom.“ Do konce 1. světové války se jednalo jen o jednotlivé případy, vyvážené na druhé straně několika přestupy do katolické církve. Situace se proměnila v roce 1921, kdy 27 osob přešlo k *československé sektě*, přičemž větší část evidovaných do rokytnické kolatury přišla odjinud a patřila k české národnosti. Odliv pokračoval ještě v letech 1923 (1) a 1925 (7 osob k československé církvi), ojedinělý přestup k ní nastal ještě v dubnu 1939.

V následujícím období od konce září 1939 se množí případy vystoupení z katolické církve k jiným denominacím (jeden přestup k německým evangelíkům, jeden návrat v roce 1942 od církve českomoravské ke katolické), ale ostatní případy mají uvedeno k bez vyznání či k „*gottgläubig*“ (celkem 61 osob). Jednalo se v drtivé většině o osoby spojené rodištěm s rokytnickou farností, zároveň německé národnosti. Tento výrazný odliv lze přisuzovat spíše než zklamání z války (většina výstupů se děla na přelomu 30. a 40. let) nechuti platit církevní daň, jež se od doby říšského konkordátu vybírala na území Třetí říše.

⁸² Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice, sign. II/2a/13, Kniha náboženských změn, 1839–1944. Rok založení knihy je zřetelný podle záznamů z kanonických vizitací na přídeštní knihy – první zápis vizitátora je datován 31. 7. 1839. Až do roku 1872 jsou záznamy vizitátora jedinými zápisy do této knihy.

⁸³ V tištěné formě je doložen z Jablonného (SOkA UO, FÚ Jablonné nad Orlicí (neinv.), Kniha náboženských změn, 1843–1936), velký odliv nastal ve 20. a 30. letech 20. století, což koresponduje s převážně českým obyvatelstvem městečka.

⁸⁴ Jaksch 9 (1829), s. 587, Helfert (1858), s. 508.

III.H Duchovní správce jako zaměstnavatel

Soupisy duší, pamětní knihy, deníky a osobní poznámky farářů a účetní materiál

Mezi obyvateli příslušné kolatury byli lidé, které k místnímu duchovnímu správci poutal také pracovní vztah. Jednalo se o zaměstnance záduší, kteří byli placeni z kostelních peněz, jako byli kostelníci, ředitelé kůru, varhaníci, kalkanti, hrobníci a také učitelé. Druhou skupinu tvořili zaměstnanci fary, respektive faráře, což kromě farních hospodyň byli zejména čeledíni a děvečky, jejichž práci vyžadovalo rozdílně velké hospodářství. Zejména tam, kde k farnímu beneficiu patřily rozsáhlé pozemky, které nebyly pronajímány, ale obhospodařovány ve vlastní režii a doplněny o chov většího počtu hospodářských zvířat, je zřejmé, že se bez nich duchovní správce neobešel.

Skupina první: zaměstnanci fary

Přesto jejich stopa v pramenech je výrazně slabší než u první skupiny, která byla spojena s kostelem, hřbitovem či místní školou. Souviselo to nepochybně s tím, že jejich mzdu hradil duchovní správce ze svých prostředků a on stanovoval také rozsah a náplň pracovních povinností, včetně dalších pravidel pro chod farní domácnosti a hospodářství. Situace se lišila nejen na každé faře, neboť odlišný rozsah a skladbu měl majetek každého benefícia, ale proměňovala se i s jednotlivými duchovními správci. Někteří z nich se soustředili jen na své poslání duchovního a nemovitosti v plném rozsahu pronajímali, jiní se naopak realizovali ve vedení farního hospodářství a zvyšování jeho výnosu.

Farní hospodyně

Významnou roli mezi farními zaměstnanci měla farní hospodyně, která měla buď sama či s pomocí dalších osob zajišťovat péči o farářovu domácnost. Jednalo se o práce, které byly vnímány jako ženské – zajišťování jídla (kromě faráře se na faře stravovali výpomocní kněží, hosté a také zaměstnanci), péče o oděv a provoz budovy. Její úloha a pobývání na faře nebyly bez obtíží – například celá 14. hlava Dekretu o reformě, přijatého na 25. zasedání tridentského koncilu,¹ byla věnována porušením povinného celibátu a trestům, které duchovním hrozily. Obdobná varování nalezneme i v závěru kapitoly *De vita et honestate clericorum* pražské synody z roku 1605.²

Je to právě toto nebezpečí, jemuž má předcházet šetření vizitátora, kterému nařízení arcibiskupa Harracha roku 1631 ukládá: *Bdi nad tím, aby ženy pod 40 let nebydly v domě farním, a kdyby tak bylo, vyšetři a pošli své šetření arcibiskupovi.*³ Obdobně i instrukce arcibiskupa Breunera o více než padesát let později nařizovala vikáři, *aby při vyšetřování života a mravů zkoumal, koho farář má ve svém domě, kdo mu řídí kuchyni, jak stará jest to žena, jak dlouho slouží, zda jest bez podezření a nebezpečí.*⁴

Na bezúhonný život kléru kladla důraz i další církevní nařízení – pražské *patentes vernaes* z roku 1699 zakazují mít jako hospodyně vdané ženy, pokud nejsou

¹ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 276–277 stanoví, že *vyšetřování... přísluší nikoli arcijáhnům nebo děkanům či jiným duchovním, nýbrž biskupům samým; a ti mohou postupovat bez okolku a formalit soudního řízení, po pouhém seznání skutkového stavu.*

² Synodus archidioecesisana Pragensis (1605), s. 196.

³ Štědrý (1925–1926), s. 65. Na s. 67 je pak otištěno i 27 otázek, které měl vizitátor položit duchovnímu správci, mezi nimiž najdeme i otázku 16. *Má-li snad kuběnu sobě oddanou?*

⁴ Překlad Podlaha (1917), s. 151. V originále (*Instructio brevis* (1697), s. 32) tento text zní: *In vitam et mores inquirendo vicarius indaget, quos parochus domi sua habeat, quis culinae praesit, quot annorum sit foemina, quamdiu famuletur, num sit sine suspicione vel periculo.* Text bezprostředně pokračuje (s. 32–33): *An sit parochus concubinarius et quamdiu; quot proles habeat, ubi sint et cuius sexus?*

s duchovním v příbuzenském vztahu. O pět let později konzistorní nařízení vylučovala, aby duchovní zaměstnával ženy špatné pověsti, a tento příkaz byl v jarních patentech o rok později zopakován společně se zákazem společných jízd duchovního a jeho hospodyně ve voze či na saních,⁵ který se objevuje již v *Instructio pro parochis* z roku 1697.⁶

V podstatě totožné požadavky (neposkvrněná pověst, ostýchavost a zdrženlivost a také vhodný věk a mravy) klade na farní hospodyně i pražský sněm roku 1860. Objevují se zde i základní pravidla pro její působení – má mít svou vlastní místnost, kam se uchýlí, když bude mít splněny své povinnosti, nemá stolovat s knězem, ani s ním jezdit v jednom kočáru a také s ním nemá přijímat pozvání na různé slavnosti a hostiny.⁷ Zdá se, že ze strany nadřízených bylo vnímáno příznivěji, když roli farní hospodyně přijímala příbuzná duchovního správce – sestra, neteř či méně často matka.⁸ To ostatně souviselo i s přirozenou potřebou duchovního správce postarat se o své stárnoucí rodiče či nezajištěné příbuzné, pokud tuto péči nemohli zajistit zbylí sourozenci.⁹ Ovšem věk, v němž kněží získali postavení faráře či lokalisty, byl takový, že jejich rodiče se kvůli stáří zapojovali do chodu fary spíše okrajově.

Postupem času snaha nadřízených odstranit možná nebezpečí související s rolí farní hospodyně neustávala. Před nebezpečím pohoršení i hříchu varuje nejen nový kodex kanonického práva přijatý roku 1917,¹⁰ ale i příručky určené přímo farním hospodyním¹¹ či kněžím: *Žádný farář nesmí trpěti, aby jeho hospodyně se nějak míchala do jeho úředních výkonů, a proto také i vůči ní má přísně plné mlčení o úředních záležitostech zachovati. Ta si má hleděti pouze své domácnosti a řádně jí vésti, do ostatního jí nic není. Kde tomu tak není, tam si farář jen na své cti zavdává a dává osadníkům příležitost, aby mluvili o „farské paničce.“¹² Tolik Společenský a pastorační katechismus pro duchovenstvo z pera Jana Paulyho, vydaný potřetí v roce 1940.*

Ještě ve stejném roce požadoval Ordinariátní list královéhradecké diecéze, aby všichni faráři nastupující svá beneficia, katecheté obecných, měšťanských a středních škol i administrátoři far sdělili biskupské konzistori, jakým způsobem *hodlají si obstarati domácnost*. Protože se počítalo s funkcí *obstaravatelky*,¹³ byli duchovní

⁵ Podlaha (1917), s. 339.

⁶ *Instructio brevis* (1697), s. 81–82 (v části věnované farářům jim zakazuje jak cestovat na voze s kuchařkou, tak se procházet po náměstích či ulicích, a to pod pokutou 30 zlatých): *Utque foedi huius vitii odium simul, ac sacerdotale decorum, exterioribus signis eo magis exhibeant, nemo parochorum cum coctrice sua, in vehiculo iter facere praesumat et si aliud faciat, eo ipso equos et rhedam amittat; si vero per nundinas, cum ipsa vagari, aut per forum seu plateas incedere visus fuerit, mulctae 30 imperiales toties, quoties, absque remissione ulla, penes officium archiepiscopale deponere tenebitur.*

⁷ *Acta et decreta* (1863), s. 22: *Procuratrices domus et ancillas non eligant, nisi integerrimae famae sint, aetate et moribus, verecundia et sobrietate graves, ut qui ex adverso est revereatur, nihil habens malum dicere de nobis. Mensae cum ipsis non assideant, in earum cubiculo seu loco, ubi rebus domesticis vacant, absque necessitate non morentur. Cum procuratrice numquam ad convivium invitati accedant, neque eodem cum ipsa etiamsi consanguinea sit, curru vehi praesumant.*

⁸ K této problematice lze najít mnohé v díle Jindřicha Šimona Baara, např. v prózách *Farská panička* (1906), *Holoubek* (1920) či *Cestou křížovou* (1900).

⁹ Příkladem může být lokálie Pěčín, kde v roce 1789 soupis duší (Depozitář BK HK, FÚ Pěčín, Status animarum, 1789) zachycuje čtyřicetiletého faráře Josepha Feigela, jeho rodiče Joachima (79 let) a Annu (67 let) a také devítiletou příbuznou Valburgu Feigel.

¹⁰ *Codex iuris canonici* (1917), kánon 133.

¹¹ Například Baernheiterová (1904).

¹² Pauly (1940), s. 132–133.

¹³ Nařízení o domácnosti kněží (1940), s. 294 počítalo i s tím, že zejména katecheté či krátkodobí administrátoři far *nebudou míti vlastní domácnosti*. V tom případě měli konzistori oznámit, *kde se budou stravovati, zda v hostinci nebo z hostince nebo v cizí soukromé domácnosti*, a to s přesným udáním místa

správcové povinni konzistoři prostřednictvím vikáře předložit *křestní list, krátké curriculum vitae a vysvědčení zachovalosti od příslušného farního či vikariátního úřadu* budoucí hospodyně, jejíž věk měl být nad 40 let (výjimku tvořily nejbližší příbuzné), měla být svobodná a bezúhonná.

Zároveň nařízení konzistoře apelovalo na jasně dohodnutý měsíční plat, další požitky i to, aby tyto závazky byly ze strany kněze dodržovány, na což měl dohlédnout vikář, který měl při každoroční vizitaci evidovat placení služného.¹⁴ Tím se završila dlouholetá snaha o zabezpečení farních hospodyň, které se v případě stáří či úmrtí duchovního mohly dostat do nezáviděníhodné situace. Proto se ve dvacátých letech 20. století na stránkách tisku určeného kněžím doporučuje uzavřít kapitálové životní pojištění, které by v případě smrti duchovního přinášelo pensi jeho poslední hospodyně.¹⁵

Postavení farních hospodyň bylo mezi zaměstnanci benefícia výjimečné, což se odráží i v citovaných pramenech. U ostatních – děveček, pacholků a dalších služebníků – se uzavírání pracovních smluv (stejně jako v případě ostatních místních hospodářství) dělo po staletí ústně a tato dohoda stanovila jak rozsah a délku pracovního závazku, tak množství jejich povinností i požitků. Služebníci příslušného farního zázemí se objevují zejména v souvislosti s interkalárním účtem či v případě odvádění daní, kdy bylo možné si odečíst z vyčíslených příjmů náklady na služné vlastních zaměstnanců.¹⁶ Bylo tomu tak ovšem pouze u rurálních beneficií, kde na počátku 20. století tato odečitatelná částka na jednoho zaměstnance činila dle místních zvyklostí 60–80 h na den.¹⁷ Naopak už starší nařízení¹⁸ stanovila, že administrátor farnosti bez zemědělských držebností si nemůže výlohy na čeled' počítat. Tak například farnosti vzniklé v posledních desetiletích 18. století pod patronátem náboženské matice neměly hospodářské zázemí a duchovní potřeboval jen hospodyně, kterou platil ze svých peněz.

Ostatní farní zaměstnanci

Jiná byla tehdy situace na bohatších venkovských farách, kde bylo třeba využít jak trvalou posluhu, tak námezdní síly. Na potřebu spořádané domácnosti kněze, v níž se všichni sluhové a služky budou zúčastňovat mší i dalších bohoslužeb a budou se například vyhýbat hospodám, poukázal i pražský sněm roku 1860.¹⁹ V téže době situaci farních čeledínů a děveček upravovaly i státem vydávané předpisy, jakým byl například Řád čelední vydaný 7. dubna 1866 pro Království české, vyjímajíc hlavní město Prahu,²⁰ z něhož dobové příručky pro duchovní správce informovaly o nutnosti dohody o podmínkách a délce služby, o výpovědi, vzájemných povinnostech, včetně zajištění v případě nemoci a o nutnosti vést služební knížky čeledi.²¹

Navzdory uvedeným snahám je obtížné ve farních archivech nalézt konkrétní dokumenty týkající se těchto zaměstnanců, a to nejen ze sledovaného období, ale dokonce i mladší. Kromě výše zmíněných účetních podkladů (vyžadovaných pro daňové účely či oddělení výnosů mezi střídajícími se duchovními správci) se velmi

a osobních dat rodiny. I v tomto případě kněz musel dodat *vysvědčení biskupského vikáře, že není námitek proti volbě hostince nebo rodiny ani po stránce mravní, ani vzhledem k pověsti.*

¹⁴ Ordinariátní list královéhradecké diecéze, 1940, č. 7.

¹⁵ Roční důchod (1926), s. 102. Velkou kampaň na ochranu farních hospodyň je možné nalézt na konci čtyřicátých let 20. století, což výrazně souvisí s politickou situací v zemi.

¹⁶ Pauly (1902), s. 333.

¹⁷ Pauly (1902), s. 324–325.

¹⁸ Jednalo se o guberniální výnos z 26. 8. 1809 a dvorní dekret z 8. 4. 1824 (Borový (1879), s. 461), stejné ustanovení obsahuje i místodržitelství výnos z 10. 10. 1885, č. 52 838 (Pauly (1902), s. 324).

¹⁹ Acta et decreta (1863), s. 24–25.

²⁰ Řád čelední (1866).

²¹ Pauly (1902), s. 839–840.

o jediné setkávat se soukromými evidenčními, hospodářskými či účetními zápisy kněží, z nichž je možné vyčíst i náklady na domácnost či služné farních zaměstnanců. Tyto sešitky či volné listy jsou obvykle součástí pozůstalosti konkrétního duchovního a nemívají systematický charakter. Příkladem může být zápisník příjmů a vydání žamberského děkana Karla Chotovského zmíněný níže či direktář morašického faráře zachycující výplaty jak stálým pracovníkům, tak námezdním silám, potřebným k péči o polnost obhospodařované přímo ve vlastní režii.²² Bohužel často jediným dokladem přítomnosti farních zaměstnanců tak zůstávají v minulé kapitole zmíněné soupisy duší. Farář a další duchovní, ale také farní hospodyně a čeleď jsou evidováni pod číslem popisným příslušné fary²³ a známe tak alespoň jejich jména, stáří a roli ve farní domácnosti.

EXEMPLA: Zaměstnanci žamberského a rokytnického faráře i neratovského lokalisty ve světle soupisů duší a dalších pramenů

Z příkladů uvedených v předchozí kapitole, věnované soupisům duší a změnám vyznání, je možné získat několik dat, ukazujících proměny zaměstnanců fary v Rokytnici v Orlických horách. Roku 1783 jsou v čp. 2 zachyceni farář Ignatz Stehr ve věku 45 let a jeho třicetiletý kaplan Georg Taiber, jen o rok starší farní hospodyně Barbara Titzin a dvě služky ve věku 28 a 16 let (Katharina Tasslerin a Rosina Lauterbachin). O padesát let později status animarum eviduje jen faráře a kaplana a roku 1894 na faře žil farář Wenzel Hlawsa ve věku 43 let, jeho o 23 let starší matka Christina a šestnáctiletá Maria Schwarz.²⁴

Mezerovité dochování rokytnického soupisu duší nám znemožňuje přesnou rekonstrukci personálních změn v souvislosti s obsazením místa duchovního správce. Příklad, který dokládá, jak se s odchodem duchovního správce zcela proměnila jména farních zaměstnanců (na rozdíl od zaměstnanců kostela, v jejichž působení nalézáme spíš kontinuitu), můžeme najít v soupise duší lokálie Neratov, která byla původně součástí rokytnické kolatury. Podle soupisu z roku 1833 v čp. 1 obce Neratov pobýval lokalista Johann Kummel ve věku 61 let a jeho o čtyři roky starší hospodyně Cecilia Maywald. V novém soupisu duší, datovaném o tři roky později,²⁵ jsou jejich jména již

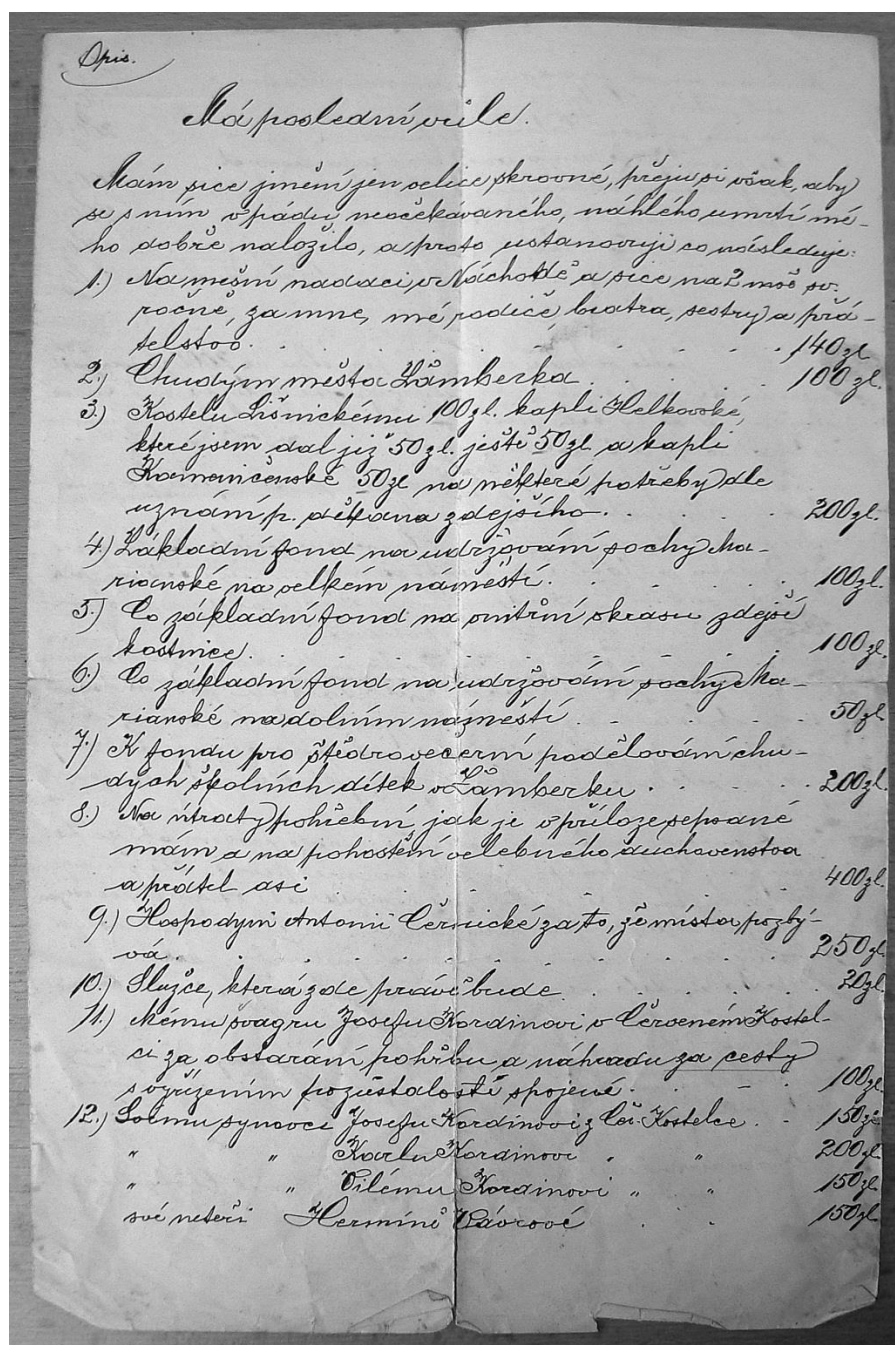
²² Depozitář BK HK, FÚ Morašice (neinv.), Direktář, 1855–1857, nefol., obsahuje v prosinci 1856 doplanky služného *Josefoj pacholkoj, děvečce Terině, děvečce Anně* v řádu několika zlatých a poznámku *Služného hospodyně Fani Svobodové sem dlužen 100 zl.* Zdá se, že jednotliví sloužící dostávali peníze různě, nejčastěji ve čtvrtletních intervalech, ale mnohdy se zpožděním a v různé výši, např. 21. I. 1856 dostala děvečka Terina čtvrtletní služné 5 zl. 33 kr., ale další čtvrtletní plat získala v dubnu 5 zl., v červenci 7 zl. 8 kr., v září téhož roku pouze 1 zl. Nepříliš vysoké služné bylo doplněno nepravidelnými příspěvky na konkrétní účel – tatáž Terina dostala na botky 1 zl. 36 kr. obdobně i v únoru přispěl děvečka Anně *na správu střevíce* 1 zl. a 8,5 kr. V květnu 1856 také dával pacholku Josefu Severovi 5 zl. na srážku služného na oblek, v červnu ten samý pacholek dostal 2 zl., v září pak 4 zl., v říjnu 2 zl. a ke konci roku 8 zl. Ne vždy se duchovnímu dařilo platit včas a kromě hospodyně (*Fani na odrážku služného 10. zl.*) splácel v říjnu i další dluhy (*Anně Velké 2 zl.*). Na podzim 1856 mezi zaměstnance přibyl ještě pacholek Franta Binko, jemuž kněz v listopadu zaplatil 5 zl. a ještě přidal 1 zl. *na rekreaci k musicce*. Zároveň zdejší farář využíval služeb lidí zvenčí, aspoň o tom svědčí porovnání z května 1856, kdy sice dluží Nešporovi služné za tři měsíce 6 zl. 30 kr., ale zároveň má u něj pohledávku 24 zl. 30 kr. za pronájem rolí, což mu v srpnu strhával za nádenické práce na poli. V srpnu zaměstnával i další lidi na sečení a mláčení obilí, ale i na zednické práce na faře. Průběžně také platil za pivo a kořalku pro nádeníky.

²³ V tomto případě však z evidence vypadávají zaměstnanci, kteří neměli na faře trvalý pobyt a chodili tam za drobnou úplatu vypomáhat – třeba sezónně, jen několik dní v týdnu či za mimořádných okolností. Mezi zaměstnanci fary, které soupisy duší neevidují, jsou například i pasáci dobytka či pradleny prádla.

²⁴ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orlických horách, sign. II/2a/1 a II/2a/12, Status animarum, 1783 a 1894, čp. 2.

²⁵ Depozitář BK HK, FÚ Neratov (neinv.), sign. II/2a/1 a II/2a/2, Status animarum, 1833 a 1842, čp. 1. Další soupis duší z roku 1851 (Depozitář BK HK, FÚ Neratov (neinv.), sign. II/2a/3, Status animarum, 1851, čp. 1) zachycuje už nového lokalistu Franze Einera ve věku 42 let a sedmadvacetiletou kuchařku Elisabeth Tasler.

Opis závěti Karla Chotovského, včetně financí pro farní hospodyni a služku
(SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Poslední vůle Karla Chotovského, 1895)

škrtnuta (u Kummela je poznámka, že 1836 zemřel) a zaneseno je zde jméno nového lokalisty – téměř třicetiletého Eduarda Hornische. Ještě téhož roku je k danému číslu popisnému připsána děvečka Marianna Rössel ve věku třinácti a půl roku.

V dalším exemplu z žamberské farnosti je – díky naprosto výjimečně dochovaným pramenům z poslední třetiny 19. století – možné rozšířit přehled jmen a stáří obyvatel fary o další drobné údaje především hospodářského charakteru. To bohužel neplatí pro dochovaný první díl status animarum ze Žamberka z roku 1775,²⁶

²⁶ SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, 1775–1777 (1782), Žamberk (1. díl). Bohužel poměrně rozsáhlý a bohatý fond je pro badatele nepřístupný, a tak je možné, že po zpracování bude možné nalézt i další prameny k tématu.

který eviduje čp. od 1 do 116, ale jméno tehdejšího faráře Matěje Kukly se zde neobjevuje. Chybí tak informace nejen o něm, ale i o ostatních obyvatelích fary. Jistou představu o personálním obsazení fary si můžeme udělat až po sto letech, kdy se zde v 60. letech 19. století nacházel vedle faráře i kaplan (příp. penzionovaný duchovní) a hospodyně a služebná.²⁷

Obdobně to na faře vypadalo i za Karla Chotovského,²⁸ žamberského dlouholetého faráře (1870–1897) a prvoděkana (od 1895). Jeho bohatý společenský život kladl určité nároky na hospodyně, ale i tak se na faře vedle kaplana²⁹ objevovala vždy jen hospodyně a služka, o jejichž náplni práce a postavení nejsme informováni. Služné obou nebylo zas tak rozdílné – služka dostávala v roce 1881 měsíčně 4 zl. a hospodyně 5 zl. (ovšem v červenci dostala přílepšeno 4 zl. k svátku, dá se tedy očekávat, že docházelo i k dalším kompenzacím), přičemž žebráci dostávali měsíčně přes 5 zl. a náklady na kuchyň představovaly obyčejně od 60 do 80 zl.³⁰

Vyúčtování z roku 1894 však ukazuje na větší rozdíl ve výplatě obou žen – roční služné *holky* činilo 66 zl. a *hospodyně* 140 zl.³¹ Zatímco u služek se počítalo s jistou fluktuací, dobré hospodyně bylo třeba si vážit. Svědčí o tom i opis poslední vůle Karla Chotovského z roku 1895, kde *služce, která zde právě bude*, odkazuje 20 zl., ovšem *hospodyně Antonii Černické za to, že místa pozbývá*, zamýšlel dát 250 zl.³² Jiní zaměstnanci při děkanství vedeni nejsou, ač k zdejšímu církevnímu majetku patřily i pozemky. Ty se však v 2. polovině 19. století pronajímaly, a tak větší množství čeledi na zemědělské práce a chod hospodářství v Žamberku nepotřebovali.

²⁷ SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Žamberk (2 svazky), 60. léta 19. stol. – 20. léta 20. stol., čp. 65, kde je zapsán farář Jan Bílek (1807–1870, farářem 1866–1870) a žamberský rodák a penzista farář František Fultner (1795–1870), dále hospodyně Anastazie Buchtel (1816–) a služebná Anastazie Janeba (1851–), obě narozené v Klášterci, pak je ještě připsán kaplan Karel Chotovský (1842–1897), který se stal v roce 1866 zdejším kaplanem.

²⁸ Karel Chotovský se stal výraznou osobností městské komunity. Žamberská fara byla v jeho době místem setkávání duchovních z okolí, ale také místních intelektuálů a elit. Díky dlouholetému přátelství Karla Chotovského se žamberským rodákem a vídeňským profesorem lékařství Eduardem Albertem (1841–1900) vznikla vlastně dosud nejlepší historie města (Paměti žamberské, Ve Vídni 1889).

²⁹ SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Žamberk (2 svazky), 60. léta 19. stol. – 20. léta 20. stol., čp. 65, eviduje kaplana Františka Horáčka (1876–1882), dále Josefa Poláčka (1882–1894) a Václava Vojtěcha Veselého (?). Pamětní kniha (Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–2015, p. 105–106) doplňuje ještě řadu o Vincence Menzla (1894–1897) a penzistu Vincence Nejedlého (1874–1876). Kuchařkou zde zpočátku byla Anna Krahulec (1822–, ze Žamberka) a služkou Josefa Bárneta (1855–, z Dlouhoňovic).

³⁰ Depozitář BK HK (neinv.), Chotovský Karel, Zápisník příjmů a vydání, 1876–1884. Osobní zápisník představuje v kontextu dochovaných písemností opravdu výjimečný pramen k hospodaření duchovních a obsahuje nejprve štolové poplatky za pohřby pro všechny zúčastněné a krátkou charakteristiku třídy pohřbu (vyzvánění, hudebníci atd.) z let 1876–1879. Na konci roku 1880 byl po víc jak roce opuštěný zápisník využit pro záznamy o výdajích souvisejících se stravováním. Zpočátku se jedná o nakoupené potraviny, jejich ceny a jídelníček, ale od února 1881 se záznamy ustálily na každodenní tabulce obědového a večerového menu a denní útraty za jídlo, a to až do října 1881, který je dopsán na poslední straně. Vedle občasných poznámek plateb služce, kuchařce, žebrákům či prodejcům potravin při důležitých příležitostech (poutě, vizitace, návštěvy) zmiňuje pisatel i jména přítomných, díky čemuž je možné alespoň zčásti nahlédnout do komunikační sítě faráře ve východočeském maloměstě a zároveň sídle patronátního úřadu a okresní správy.

³¹ Depozitář BK HK (neinv.), DÚ Žamberk, Účetní poznámky, 1894. Za stravu pak Karel Chotovský vyplatil 960 zl., dalších 100 zl. přidal za pivo a 150 zl. za dříví, roční útrata za domácnost tak činila 1416 zl., což činilo více než příjem za výkup z desátků (836 zl. a 30 kr.) a z pronájmu polí (552 zl. 68 kr.), celkem tedy 1358 zl. a 98 kr.

³² SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Poslední vůle Karla Chotovského, 1895. Závěť je zajímavá i bohužel jen torzovitě dochovaným vlastnoručním dodatkem z roku 1896 (v němž si testátor přeje být pochován na helvíkovickém hřbitově, ne na žamberském, kde se nacházely hroby místních kněží), zakončeným slovem *...namučili!!!* Zdá se, že i Žamberk na sklonku 19. století postihl odklon od katolické víry a původně téměř idylické soužití místních elit, které se setkávaly na žamberské faře, dospěl k jejich rozkolu.

Přehled výdajů Karla Chotovského za farní zaměstnance
(Depozitář BK HK (neinv.), DÚ Žamberk, Účetní poznámky, 1894)

Výkup desek	836.30.	Strava v kuchyni bez domácích potřeb	960.-
z polí jsem obdržel r. 1894	522.68.	hospodské služby	140.-
	<u>1358.98</u>	holka služby	66.-
		pivo	100.-
		děti	150.-
		Domácí práce	<u>1416.-</u>

Skupina druhá: zaměstnanci kostela

Ačkoli byl duchovní správce plně zodpovědný za liturgický a svátostný provoz v příslušné farnosti, při zabezpečení bohoslužeb i udílení svátostí se neobešel bez dalších pomocníků. Jejich role – původně související s provozem kostela (a školy) – rostla s potřebou evidence (vybavení kostela, peněz z kostelní pokladny či farníků) a s pečlivější ekonomickou správou zádušního jmění. O existenci kostelních služebníků v raném novověku informují ve sledované oblasti především pamětní knihy z první poloviny 18. století. Situaci v 19. století lze rekonstruovat zejména z účetních záznamů, kde se platí za praní a správu kostelního prádla, kostelníkům, ministrantům, zvoníkům, varhaníkovi, hudebníkům a zpěvákům. Z 20. století se ve farních archivech mezerovitě dochoval i spisový materiál, v němž se odráží obsazování konkrétních míst, specifikace povinností a požitků, ale také různé druhy stížností či výkazy kostelních zaměstnanců.

Zádušníci, almužníci a kostelníci

Mezi ty, kteří dohlíželi na ekonomickou stabilitu kostelního jmění, patří zádušníci, zvaní také *ouředníci zádušní* či *Kirchenvatern*, kteří měli *na všechny zádušní věci obzvláštní péči a pozor míti a na všeliké příjmy a vydání zádušní se vztahující bedlivý pozor mít, aby se náležitý a pořádný počet ze všeho činil.*³³ Podle instrukce kardinála Harracha z roku 1631 měli nově jmenovaní vikáři bdít nad tím, aby *zádušníci konali účty u přítomnosti faráře a patrona, neb jeho zástupce alespoň jednou v roce,*³⁴ ovšem situace byla různá – někteří byli odpovědni spíše vrchnosti (resp. patronátnímu úřadu), jiní pak faráři, obvykle však podle výše uvedené instrukce a místních zvyklostí kolísali mezi oběma autoritami.

Svědčí o tom výše citovaná přísaha zádušníků v žamberské farnosti, kde zádušní úředníci *v tomto povolání hospodářském při chrámě svatého Václava na mě od pana*

³³SOKA UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869, p. 313–314.

³⁴Štědrý (1925–1926), s. 66.

inspektora vzloženém slibují panu pateru všelijakou uctivostí činiti a jeho v potřebách zádušních poslušný býti.³⁵ Ovšem v sousední farnosti Bartošovice v Orlických horách, kde byla ustanovena farnost až v roce 1746,³⁶ se objevuje pouze vazba na faráře, který zádušníky ve své kolatuře ustanovoval sám.³⁷ Tento rozdíl, zajímavý mimo jiné i proto, že obě farnosti se nacházely na stejném panství, ilustruje situaci, která se liší farnost od farnosti – záleželo na místních zvyklostech a vztahu duchovního správce a patrona.

Pavla Stuchlá, popisující situaci v prachatickém vikariátu v 17. století,³⁸ zmiňuje existenci minimálně dvou zádušníků (maximálně jich podle jejího zkoumání bylo až sedm), kteří byli laickými obyvateli farní osady (jen v několika městech tuto funkci obstarávali členové městské rady). Staršímu z nich bylo svěřeno vedení účtů, spíše však rejstříku drobných příjmů a vydání (milodary, prodeje svíček, poplatky za zvonění, výdaje za mešní víno či drobné opravy), ten předkládal důchodnímu panství, jenž udělal vyúčtování. Zároveň zádušníci dělali kostelnické práce, jak o tom svědčí i přísahy, které v rámci zkoumaného vikariátu skládali převážně do rukou vrchnosti (přísahy farářům byly postupně zakazovány).

Pavel Pumpr sledující panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století dokonce píše, že – v rámci postupného začleňování zádušní správy do administrativní soustavy velkostatku – kostelníci dohlížející na zádušní majetek *ze zástupců farnosti se stali služebníky vrchnosti, reprezentanty nejnižší úrovně vrchnostenské správy, a stanuli tak po boku rychtářů, konšelů, hajných, myslivců, zaměstnanců vrchnostenských dvorů a pivovarů.*³⁹ To, co platí na schwarzenberských panstvích s velmi byrokratizovanou správou, není však možné doložit ve zkoumané oblasti východních Čech.

Například farnost Rokytnice v Orlických horách, pod patronátem tamní vrchnosti, má sice většinu kostelních účtů ve fondu stejnojmenného velkostatku, ale všechny jsou podepsány farářem a zástupcem vrchnostenského úřadu. Od devadesátých let 18. století se objevuje ještě jeden podpis za vrchnost (a od roku 1726 také parafa okrskového vikáře), ale ruka autora účtů je od všech podpisů odlišná. Ve stejné době se objevuje také zajímavá položka za jídlo a pití při uzavírání kostelního účetnictví (kolísá mezi 52 kr. 3 d. v roce 1694 a 2 zl. v roce 1742) a paralelně s tím i výdaj *vor der Rechnung zu machen geben* v rozmezí 15–36 kr.⁴⁰ V následujícím století se již mezi výdajovými položkami objevují jen mzdy pro kostelníka (roku 1855 se jedná o 4 zl. vídeňské měny ročně), později v letech 1860–1885 je rozlišena mzda pro muže označované jako *Kirchendiener* (1 zl. 68 kr) a *Messner* (1 zl. 26 kr.)

³⁵ SOKA UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869, p. 314.

³⁶ Již v roce 1712 zde sídlil lokální kaplan, tehdy ještě zastřešený duchovní správou žamberskou, před tím ovšem kostel sv. Maří Magdalény byl střídavě spravován z Rokytnice v Orl. horách a ze Žamberka.

³⁷ Přísaha má téměř identický text a je variantou starší žamberské přísahy: *Závazek zádušníkův. Já N. N., jsouce v tento ouřad zádušnický povoláný, přísahám Pánu Bohu všemohoucímu, jeho svatě Božské Milosti, blahoslavené Panně Marii, Matce Boží, i všem Božím svatým, že se v tomto povolání hospodářském při chrámě svatého N., na mě od N. N., faráře, vzloženém věrně, upřímně a spravedlivě se chovati, na všechny zádušní věci obzvláštnou péči a pozor míti, panu farářoj N. všelijakou uctivostí činiti a jemu v potřebách zádušních poslušný býti, obzvláštně pak na všeliké příjmy a vydání zádušní se vztahující bedlivý pozor mít, aby se náležitě a pořádně počet ze všeho činil. K tomu opravdově se přičiniti chci a připovídám. K tomu mi dopomáhej Pán Bůh všemohoucí, Panna Maria a všechny Boží jmilý svatý. Amen.* (SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990, p. 28–29).

³⁸ Stuchlá (2004), s. 125–130. Na s. 129 zmiňuje poznámky farářů o tom, že nemají přístup k zádušním účtům, v odpovědích na dotazníku z roku 1700 či ve fassích roku 1713. Situaci změnila až pragmatika císaře Karla VI. z října 1724, kdy se kladení kostelních účtů měli účastnit i faráři a vikáři. Podrobněji viz kapitola III.K, věnující se zádušnímu majetku a účetnictví.

³⁹ Pumpr (2010), s. 304.

⁴⁰ Jedná se o knihy SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orlických horách, kn. č. 5928, inv. č. 6303, Účetní kniha kostela Nejsv. Trojice, 1679–1692, výdaje za rok 1694, a kn. č. 5929, inv. č. 6304, Účetní kniha kostela Nejsv. Trojice, 1712–1746, výdaje za rok 1742.

V Helfertově učebnici církevního práva, vydané roku 1845, nalezneme popis role zádušníků (označovanými jako *vitrici*, *Kirchenväter*, *Kirchenkammerer*, *Zechpröbste*), kteří pod vedením faráře a patronátního úřadu pečovali o příjmy a vydání kostela a vedli k tomu příslušné účty. Autor upozorňuje, že by se mělo jednat o spolehlivé a nikoliv zcela chudé farníky, kteří budou umět číst a psát. První z nich měl povinnost vést účty, a proto byl jmenován výhradně patronátním komisařem na tři roky s možností prodloužení, druhý byl zvolen na základě dohody patronátu a duchovního správce. Vedle toho Josef Helfert věnuje svou pozornost kostelníkům (*aeditui*, *Kirchendiener*, *Meßner*, *Glöckner*), kteří měli přisluhovat při bohoslužbách a v pořádku a čistotě udržovat kostel, především jeho vybavení. I oni měli být jmenováni na základě dohody mezi farářem a patronem, zejména tam, kde jejich úřad nebyl spojen s funkcí učitele, jak bylo v době sepsání knihy obvyklé na venkově. Co se týká dobové praxe odměn – zádušníci neměli nárok na plat (u prvního se počítalo s remunerací), zatímco kostelníkům měla připadnout část ze štolových poplatků, výnosu nadací, sbírek a darů.⁴¹

Přes toto rozlišení mezi služebníky oltáře reálná situace na zkoumaném území dosvědčuje to, že v každé z farností byly poměry poněkud odlišné, závislé na místních podmínkách (záleželo na velikosti farnosti, množství kostelů, stáří a schopnostech kostelníka i požadavcích duchovního správce), které se navíc proměňovaly v čase. Většinou bylo kostelníků několik, ti se mohli v případě potřeby vzájemně zastoupit, fungovaly i konkrétní specializace – například ke konkrétnímu kostelu či službě. Zvláštní funkci zastávali například almužníci, kteří sbírali dary na kostel. Jinde větší odpovědnost přecházela na kostelníky, kteří se stávali nejbližšími pomocníky kněze a strážci kostelního movitého jmění. Rozrůzněnost povinností kostelníků a řada místních obyčejů vedla k tomu, že se v českých a moravských diecézích ani v 19. století nepotkáváme s úředními instrukcemi pro tento typ kostelních zaměstnanců.

Na tento nedostatek upozorňuje Časopis katolického duchovenstva, když přetiskuje anonymní překlad instrukce diecéze Münster z roku 1887.⁴² Ten se v prvních několika bodech věnuje ustanovení vhodného kostelníka, který musí splňovat řadu kritérií, včetně vhodného zaměstnání (nesmí být hostinským nebo výčepníkem). Základní povinnost – *kněžím při oltáři a v sakristii, při udělování sv. svátostí a svátostin, při zaopatřování nemocných, při pohřbech atd. přisluhovati* – je rozhojněna dalšími úkoly, například: naplňování konviček vodou a vínem, rozžihání svíček a péče o věčné světlo, otevírání a zavírání chrámu, dohled nad pořádkem v kostele i s přípravou a ukládáním parament a čištěním bohoslužebného náčiní, včetně dalšího úklidu. Kostelník byl pověřen dozorem nad ministranty, doprovázel kněze k nemocnému a byl *povinen mocí úřadu svého, aby vzkazy a posílky faráře v duchovních a církevních věcech ku kněžím neb osadníkům co nejbedlivěji vyřizoval*.⁴³

O pět let později farář ve Velízi Alois Dostál přeložil instrukce pro kostelníky, které byly uveřejněny v časopise *Schlesisches Pastoralblatt* počátkem devadesátých let 19. století. I zde se jednalo o téměř totožné zásady, které popisují stavovské povinnosti a pracovní náplň kostelníka.⁴⁴ Tu pak velmi minuciózně s ohledem na zásady liturgiky rozpracoval farář v Kolodějích Vojtěch Polanecký ve spisu *Katolický kostelník. Naučná*

⁴¹ Helfert (1845), s. 144–146 v případě povinností kostelníků zmiňuje i zakázané vykuřování domů a zrušené vyzvánění proti špatnému počasí.

⁴² K překladu instrukce je připojena následující redakční douška: *Ačkoli instrukce tato pro diecési pouze Monastýrskou jest vydána, máme za to, že by se dle ní kostelníci též v české provincii církevně zcela vhodně řídit a spravovati mohli a že by to zajisté jen ku cti a slávě Boží a k okrase domu Božího sloužilo*. Služebná instrukce pro kostelníky (1888), s. 497.

⁴³ Služebná instrukce pro kostelníky (1888), s. 493.

⁴⁴ Dostál (1893).

*kniha k řádnému zastávání služby kostelnické.*⁴⁵ Vydání z roku 1875 je doprovázeno doporučením pražské arcibiskupské konzistoře, která *spis tento ku vzdělání kostelníků za velmi prospěšný uznává a odporoučí.*⁴⁶

Další zaměstnanci kostela

Zatímco farní zaměstnanci se spíše nepředvídatelně vynořují z pramenů, u kostelních zaměstnanců se objevují v kostelních účtech platby za jejich služné, jež však neodhalí po nich požadované pracovní aktivity. Jak již bylo uvedeno v případě zádušníků, almužníků a kostelníků, situace se lišila farnost od farnosti a je obtížné vytvořit alespoň rámcové charakteristiky. Ostatně *Instructio brevis* vydaná roku 1697 arcibiskupem Breunerem dává za úkol vizitátorovi, aby zvěděl: *Quis clavem sacristiae an aedituus vel scholae rector habeat?*⁴⁷ Bylo tedy obvyklé svěřovat klíče od sakristie nejen kostelníkovi, ale i učiteli, který mohl zastávat kromě obvyklejší role regenschoriho také funkci jakéhosi sakristána. A navazující věta instrukce poznamenává, že oba, když se do služby přijímají, mají před okrskovým vikářem či svým farářem složit Vyznání víry (*profesio catholica*) a přísahu věrnosti (*iuramentum fidelitatis*). Text přísahy, sepsaný v národním jazyce, se v některých případech dochoval a přináší nám zajímavý doklad o skladbě zaměstnanců kostela, jejich povinnostech i přečinech, před nimiž byli takto výslovně varováni. Příkladem může být soubor šesti přísah, určených kostelnímu hospodáři, kostelníkovi, hrobníkovi, porodní bábě, kantorovi a učiteli ze sudslavské farnosti z druhé poloviny 18. století.⁴⁸ Zde všichni přísahali faráři a byli jím rovněž ustanoveni, ovšem většinou v součinnosti s místní vrchností.

Kostelní hospodář měl řádně pečovat o příjmy a výdaje a hospodaření. Konkrétnější je popis pracovní náplně kostelníků, kteří sice byli ustanoveni od duchovní a světské vrchnosti, ale oddanost měla směřovat k faráři, který si dle formulací nejspíš své spolupracovníky také volil. Opatrovali a obstarávali kostelní věci, předně věci k bohoslužbě (světlo, víno, oplatky atd.), zajišťovali zvonění a úklid (obsažen je i popis co a jak uklízet) a faráři oznamovali těhotné ženy a nemocné. Od kostelníků se vyžadovala poctivost při ořerách a almužnách a také odpovědnost za kostelní klíče, které si vypůjčovali z fary. Zajímavé jsou i výslovné zákazy různých pověrečných zvyklostí – kostelník nesměl dávat vodu z křtitelnice pro *konské huby*, ani velebnou svátost oltářní *pro čáry*. Stejně ustanovení a odpovědnost jako kostelníci měl i hrobař, jenž měl řádně pohřbívat bohaté i chudé, dle církevního pořádku. Měl dbát o čistotu hřbitova, zároveň nesměl vykopávat šaty a klenoty, pokud by našel poklad, peníze či cennosti, měl ihned informovat faráře, a to pod hrozbou ztráty duše.

Rektor, varhaník – a učitel

Dalším spolupracovníkem zapojeným do liturgie byl samozřejmě rektor, ze sudslavské přísahy vyplývá jeho vazba na duchovního, jímž je zvolen a uveden do funkce. Jemu měl být odpovědný, v kostele nesměla znít žádná z *hanebných a světských*

⁴⁵ Polanecký (1875) své dílo rozděluje na tři nestejně velké části: 1. *Ctnosti dobrého kostelníka*, 2. *Pravidla všeobecná*, která charakterizují všechny výše již uvedené části kostelnické práce a 3. *Pravidla zvláštní*, v nichž jsou dopodrobna vypsány náležitosti, které je třeba přichystat a vykonat u různých typů a/ služeb Božích, b/ při *posvátných dnech a časech v roce církevním*, c/ při *udělování svátostí* d/ při *církevním žehnání a svěcení*, e/ při *průvodech a jiných výkonech církevních*. Příklad obsahuje *návod k ministrování*, neboť někdy kostelník zastupuje nepřítomného ministranta, texty písní, litaní a žalmů i *slib kostelníka při nastoupení úřadu*.

⁴⁶ Citace doporučení z 3. 3. 1875, č.j. 1362 (přináší Polanecký (1875) na rubu titulního listu). Recenzi na spis přináší redakce Časopisu katolického duchovenstva ročník 1875, č. 2, s. 154–157.

⁴⁷ *Instructio brevis* (1697), s. 25–26.

⁴⁸ SOKA UO, FÚ Sudslava (neinv.), Závazek kostelního hospodáře, kostelníků, přísaha hrobaře, porodní báby a rektora, 2. pol. 18. století.

písniček při mši, naopak má vše činit k chvále Boží a dbát o zvelebení bohoslužeb. Spojení funkce vedoucího kůru a učitele v místní škole se projevuje ustanovením, že ve škole nesmí učit bludné a nekatolické názory a jako odměnu za svou práci si od žáků může vzít jen zasloužené požitky a od svateb, křtů a pohřbů pak jen to, co nařídí farář. Když nebyl k ruce kostelník, musel přísluhovat při křtu a na mši svatou i proti mračným zvonit, velebnou svátost oltární k nemocným doprovázet a případně i ministrovat při mši. Sudslavský rektor v nepřítomnosti faráře zařizoval i organizační záležitosti – pokud se objevila potřeba křtu nebo vážně nemocný člověk, měl povinnost duchovnímu správci co nejrychleji dát vědět sám, vzkázat, nebo poprosit o výpomoc nejbližšího faráře, pokud to pro vzdálenost nebylo možné. Rektor měl zapisovat bedlivě i účastníky velikonoční zpovědi (a oznámit ty, co ji nevykonali) a evidovat desátky. Farář měl také (stejně jako kostelník) oznamovat nemocné a těhotné, ale i charakterové nedostatky farníků. Znovu se zde objevují i protipověrečná opatření – ani on nesměl dávat vodu z křtitelnice na čáry a léky, ani *klíčův kostelních nepučovati pro koně*.

Jistý posun v prioritách učitele lze zaznamenat v patrně mladší přísaze kantora homolského, která byla složena roku 1784 do rukou děkana sudslavského, za přítomnosti kaplana a kostelníka, spolu s Vyznáním víry. Zde se již vedle dříve zmíněných nezbytností (víra katolická, poslušnost a věrnost farářů a oběma kostelům, péče o homolský kostel a věčné světlo v něm), objevuje povinnost svěřené dítky katolickému vyznání, dobrým mravům a *v literním dle Normálu předepsaným umění* vyučovat. Nově ustanovený učitel měl vést příkladný život a byl povinován oznámit na dotčené úřady, pokud by někdo podněcoval proti víře, císaři, duchovenstvu a vrchnosti. Text přísahy dokazuje nejen vložení četných správních i byrokratických úkonů do rukou místního učitele, ale i jeho výrazné zatížení náboženskými povinnostmi a podřízenost místnímu duchovnímu správci.

Prohlášení učitelů sudslavské farnosti prozrazuje nejen poměrně široké povinnosti, které měli při bohoslužbách a dalších církevních úkonech, ale také dosti značné závazky organizační a také časově rozsáhlou evidenční agendu, která na ně byla přenesena. I když právě tyto úkoly mohly znamenat zásadní a také stabilní finanční příjem, nelze se divit, že přibližně o století později se setkáváme s rozsáhlým emancipačním hnutím učitelů i jejich snahou vymezit se proti podřízenému postavení a závislosti na místním duchovním správci.

Kromě společenských proměn je třeba zmínit i organizační změny ve školství,⁴⁹ takzvaný Hasnerův zákon z 14. května 1869⁵⁰ z učitelů vytvořil zaměstnance státu, nezávislé na penězích přiznaných duchovní správou. Tyto designované příjmy navíc z části vplynuly do pokladen okresních školních rad – jednalo se zejména o obligace za zrušený desátek a někde i polnosti a louky, které učitel užíval. Duchovní jen obtížně argumentovali, že *rozvržení a oddělení jednotlivých výkonů církevních a priori velmi těžké, ba nemožné jest, an obsluha církevní a povinnosti školní během času na přemnohých místech zúplna v jedno byly splynuly. Nyní však se ten skrovný příjem, který druhdy zcela učiteli náležel, má rozdělit mezi učitelem a mezi nově ustanoveným kostelníkem*.⁵¹ Někteří učitelé však i nadále kostelnickou službu zastávali, jak o tom svědčí nařízení české zemské školní rady z roku 1871, kdy se požadovala šestitýdenní výpovědní lhůta.⁵²

⁴⁹ Těmto záležitostem byla věnována kapitola III.E, proto zde nejsou poměry učitelů více objasněny.

⁵⁰ Zákon, jímž se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných č. 62 ř. z.

⁵¹ Hausmann (1872), s. 230.

⁵² Jednalo se o nařízení c. k. zemské rady školní z 6. 2. 1874, které cituje Borový (1879) s. 414 – a připouští, že se tak mohlo dít jak z vůle samotného učitele, tak z nařízení okresní školní rady.

Jednalo se vlastně o mnohem větší reorganizaci povinností zaměstnanců kostela – úkony zmíněné v přísaze sudslavského učitele se částečně rozdělily mezi již existující kostelníky (práce v sakristii, evidence a údržba kostelního mobiliáře, přísluhování při bohoslužbě), kaplany (písemná agenda, soupisy věřících) a ředitele kůru, případně varhaníky. *Ředitele kůru má místní farář spolu s úřadem patronátním ponavrhnouti vikáři, kterýž uzná-li ředitele za schopného, zvláštní ustanovovací dekret jemu vyhotoví a jej duchovnímu správci odevzdá. Místní duchovní správce představi ředitele kůru osadě a odevzdá mu na znamení jeho služby klíče od kůru a přijme od něj tridentské Vyznání víry.*⁵³

Výše uvedený citát je v přímém rozporu s míněním Jana Paulyho, který ve svém Rádcí pro duchovní správu z počátku 20. století zmiňuje, že *právo ustanovovati služebníky chrámové, totiž ředitele choru, varhaníka, kostelníka, kalkanta, zpěváky a hrobníka, přísluší faráři*. Argumentuje jak dvorním dekretem z 13. října 1770, tak téměř o sto let mladším § 15 prosincové ústavy, podle nějž *vnitřní záležitosti církevní spravují si příslušní orgánové církevní sami. Obsazování výše jmenovaných míst jest zajisté vnitřní záležitostí církevní.*⁵⁴ Ze zmíněného, poněkud překvapivého, rozporu je zřetelné, že určitá variabilita nejen v počtu, označení či povinnostech kostelních zaměstnanců, ale i v nárocích na jejich ustanovování existovala i na samém sklonku zkoumaného období.

Porodní báby

Porodní bába volena a přijata pouze farářem a jemu byla odpovědná, což je logické (neměla odpovědnost hmotnou za církevní majetek, ale bylo na ni za určitých podmínek delegováno vykonání svátosti křtu). Obecně měla pomáhat při porodu chudým i bohatým, domácím i příchozím. Zároveň nesměla ublížit plodu, ani napomáhat matce při potratu. Zakázáno měla používat kouzla a d'ábelské pověry. Důležitá byla možnost křtu z nouze s přesně daným textem, objevuje se zde i jeho specifikace (pokřtění hlavy, ale i jiné části těla v případě nebezpečí) a také pravidla pro křest těžce malformovaného dítěte, nazývaného *potvora*. V textu je i návod, jak postupovat v případě úmrtí novorozence, matky či narozeného mrtvého plodu (nesmí do posvěcené půdy). Porodní bába měla zařídit i křty nalezců či odložených dětí, ale bez vědomí faráře nesměla uvést šestinedělku do kostela.

Pozoruhodný posun nalezneme i v chápání role porodních bab – zatímco v 18. století byla odpovědná jen duchovnímu správci a sudslavská přísaha akcentovala její roli jako udělovatelky křtu z nouze, podle instrukce ze dne 10. září 1897 byly porodní báby postaveny pod dozor okresních hejtmanství a v místě samém pod dohled starosty a tamních lékařů, což nepochybně akcentovalo medicínskou stránku věci. Začátek poučené péče o rodičky souvisí s reformami Marie Terezie a zejména s generálním zdravotním řádem z roku 1753, ale ještě v Helfertově příručce církevního práva, vydané téměř o století později, je primárně zvýrazněna role porodní asistentky jako svědka událostí,⁵⁵ o nichž duchovní správce potřebuje mít spolehlivé informace, teprve ve druhé řadě jako důležité osoby „v jejichž rukou leží časný i věčný osud rodičky i novorozence.“⁵⁶

⁵³ Borový (1879), s. 414 na základě nařízení ordinariátních listů pražské arcidiecéze z roku 1870.

⁵⁴ Pauly (1902), s. 200. Z daného ustanovení autor připouští dvě výjimky: Jestliže místo příslušného kostelního zaměstnance bylo fundováno konkrétní osobou, která si písemně vymínila zmíněné právo toto místo obsazovat, a pakliže se jedná o obsazení místa hrob na konfesionálním hřbitově, jehož majetníkem není záduší, ale farní obec (v tom případě přísluší právo jej jmenovat správě zádušního jmění).

⁵⁵ Jako *první úřední svědek* byla porodní bába zapisována do křestních matrik dle dvorského dekretu 2. 7. 1825, ale již dle dekretu kanceláře z 21. 10. 1813 měly *pomocnice ku porodu rodiče dítěte, jejich stav manželský neb nemanželský, svědomitě a správně duchovnímu správci oznámiti* (Pauly (1902), s. 96–97).

⁵⁶ Helfert (1845), s. 146–147. Autor kromě požadavků na porodní bábu přináší i podmínky pro přijetí kandidátky na studium babictví (mravní bezúhonnost, věk nad 40 let i dobrá znalost čtení a psaní).

Péče o rodičku a novorozence zaměstnávala duchovní i v 2. polovině 19. století, kdy se autoři snažili postihnout všechny aspekty této problematiky – vedle křtu i osvětu a vzdělání porodních bab či jejich poradní funkci ve věcech volby kmotrů či úvodu šestinedělky.⁵⁷ Právě všechny tyto úkoly a možnosti vedly duchovní na přelomu 19. a 20. století k tomu, aby porodním babám působícím v jejich okrsku předkládali písemnou instrukci. Její vzor⁵⁸ obsahuje v logicky uspořádaných bodech nejprve povinnost porodní báby zajistit katolický křest dítěte katolických rodičů a pak postup při narození zdravého, churavého či umírajícího dítěte (zde je také popsán obřad křtu z nouze). V dalších bodech je porodní asistentka instruována o podmínkách, informacích a dokladech, které je povinna zajistit při křtu v kostele, a to včetně vhodného křesťanského jména pro dítě, povinné přítomnosti otce a také kmotrů (výhradně muže a ženy).

EXEMPLUM: Zaměstnanci kostelů v Žamberku a okolí

Příkladem, ilustrujícím povinnosti kostelních zaměstnanců, může být soubor textů ze Žamberka a bezprostředního okolí, na nichž je možné sledovat také přebírání zvyklostí z centrální velké pobělohorské farnosti do nově osamostatněných kolatur. Tak jsou v žamberské pamětnici rukou první poloviny 18. století zaznamenány přísahy kostelních zaměstnanců, a to v češtině a němčině. Zajímavé je i téměř doslovné převzetí textů do dříve k Žamberku filiálních Bartošovic, kde byla ustavena v roce 1746 samostatná farnost po třiceti dvou letech kaplanství.⁵⁹ Jako první je uveden v obou případech *závazek kostelníků*, který v sobě odráží jejich povinnosti, zde uveden ve variantě z bartošovické farnosti: *Já N.N., jsouce v tento ouřad kostelnický povolán, slibuji Pánu Bohu všemohoucímu, blahoslavené Panně Mariji, Matce Boží a od počátečního hříchu nepoškořené, milým Božím svatým, k tomuto ouřadu kostelníckému, též vši obci, nad klenoty tohoto záduší i nade všemi věcmi mně svěřenými věrně a pravě chovati. Kdež by se škoda uznala v čemkoliv, to předcházeti a opatrovati, při službách Božích práce a povinnosti své nezameškávati i ke všemu s pilností dohlídati, toho jináče nečiniti pro žádné své práce, ani jakékoli zaměstnání. Toho mně dopomáhej Pán Bůh všemohoucí, Panna Maria Matka Boží a všichni milí svatí. Amen.*⁶⁰

Už sama přísaha předpokládá, že kostelník nebyl jeden, což bylo logické vzhledem k nezbytnosti jeho funkci během mše a při obsluze kostela, v rámci jedné farnosti mohl být však jeden příslušný pro farní a další pro filiální kostel. U žamberského farního kostela sv. Václava jsou doloženi také almužníci, kteří slibovali *že almužnu peněžitou, kde a od kohokoliv mně na týž chrám Páně udělena bude, nikoliv do mých rukou, nýbrž v přímo do pokladnice shromážditi, pokladnici nikoliv v nějakém soukromém místě, nýbrž veřejně, aby ode všech lidí viděna byla, při sobě nositi, v tom žádného fortele nedopustiti, nýbrž tak, jak na jednoho věrného dokonalého křesťana přináležti, s Bohem jednati a ve všem tom věrně a spravedlivě se chovati.*⁶¹

Almužníci však nezodpovídali za celkové finančníctví farnosti, to měli na starosti v součinnosti, či někde dokonce v režii s patronem, zádušníci, kteří byli

⁵⁷ Hakl (1885).

⁵⁸ Pauly (1902), s. 892–893, formulář č. 48.

⁵⁹ SOKA UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869, p. 111, kde je zmíněno ustanovení kaplana k roku 1714. Zatímco ještě v duchovenských fassích tereziánském katastru si správu Bartošovic v roce 1713 nárokoval i rokytnický farář (více viz Slavíková (2018), s. 408), v roce 1715 ji ve stejném dokumentu přiznávali i v Žamberku, a to včetně nově ze dřeva vystavěného kaplanského bytu a platu 200 zl. na výživu bartošovického kaplana, který zároveň každou třetí neděli sloužil mši ve vedlejším Kunvaldu.

⁶⁰ SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990, p. 28–29.

⁶¹ SOKA UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869, p. 314.

38 Folgt ein Jurament der Lindecker Väter

Ich N: N: willen Sie von meiner händ. Obrigkeit zu die
Lindecker Väter, Vorort von dem Allmächtigen der Gott
Jungfrau maria Mutter Gottes, und allen Heiligen, das ich
mich will gehorchen, aufrichtig und recht halten, den Lin-
decker nicht absetzen, auch sonst von jemandem kein
Kürzung geschehen lassen, sondern genügt sein, den
Lindecker ihren nutz zusehen, und befördern zu die-
ser Hilfe mir die Gott. dreifaltigkeit, und Gott. unbefle-
Mutter Gottes Maria Amen.

Zawazek Zadušníků.

Ja N: N: zřelým wstato ažad Zadušničky powolany
Světosławam Jani boží wstmosławymu, jako Hož boží
milosti, Sławosławena Janie Maryy matyce boží, a
wstym božym Swatym, že st w tomto powolani Gospodari
stam przy Śwami Hožo N: na mnie od N: N: Zawazek
wzłożenem, wstanie uprzymim a sprawodliwym i chow
na wstelnym zaduśni wstym obwzlastnau przy, a pow
mity. Jani Zawazek N: wstolykrawu uytwoit uytym
a jako w potrybach Zadušničky postustny byti, obwzlas-
tak na wstelnym przyzymy, a wydani zadušty a
stymy Świtywym pozor mity, aby st naltzytzy a pow
ny przyat ze wstho uytym, Stomu oprarodwir i przy
uytymy Świty, a przypowidam. Stomu mi dopomastzy
Świty wstmosławymy Jania Marya, a wstelnymy
božym Swatym. Amen.

Závazek zádušníků z barošovické farnosti
(SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990)

delegování patronem. V Žamberku tak slibovali: *Přisahám Pánu Bohu Všemohoucímu, jeho Svaté Božské Milosti, blahoslavené Panně Marii, Matce Boží i všem Božím svatým, že se v tomto povolání hospodářském při chrámě svatého Václava, na mě od pana Insp(e)ctora vložené věrně, upřímně a spravedlivě se chovati, na všechny zádušní věci obzvláštné péči a pozor míti. Panu Pateru všelijakou uctivosti činiti a jeho o potřebách zádušních poslušný býti, obzvláštně pak na všeliké příjmy a vydání zádušní se vztahující bedlivý pozor mít, aby se náležitý a pořádný počet ze všeho činil. K tomu opravdivě přičiniti se chci a připovídám. K tomu mi dopomáhej Pán Bůh všemohoucí, Panna Maria a všechny Boží jmilý Svatý. Amen.*

O něco později byl před žamberské přísahy dopsán *vejklad přísahy*, v němž s odkazem na městské právo hrozí falešně přísahajícím, že *jeho jazyk tejem vytažen býti má, a toto následující proklínání na sebe stahuje*. Další tresty směřují k nemožnosti spasení duše. Odpovědnost je připodobněna k pěti prstům ruky (Bůh Otec, Syn a Duch svatý, dále lidské tělo a duše), které mají před proviněním varovat, protože znamená, že dotyčný bude *vymazán a vyvržen z počtu všech vyvolených Božích svatých*. Dále nemůže doufat v poslední hodince v milost Spasitele a vzdává se vykoupení, a naopak bude *od celé říše nebeské odloučen, též Božího svatého slova a jeho Svaté tváře zbaven*.⁶²

Na ni pak navazuje *Přísaha babám při rodících ženách pracujících*, v níž je stejně jako v dalších již zmíněných textech akcentován křest z nouze. Po přísaze Bohu, Panně Marii a všem svatým následuje, že *v tomto povolání na nás od dvojctihodného kněze pana NN zdejšího od P.P.P. vložném všelijakou pilnost, ochotnost, bedlivost a péči zachovávat, k jedné každé matroně rodící, buď to bohaté, neb chudé ihned, kdykolivěk ve dne neb v noci pro nás posláno bude, se vypraviti, ji v časa porodu jejího beze všeho fortele ihned sloužiti, aby na zdraví svém i děťátko žádné nejmenší ouhony (mimo dopuštění Božího) a škody nevzalo*. Stejně tak se měla po zdravotní stránce postarat i o rodičku. Pokud by se však porod vyvíjel problematicky a dítě bylo ohroženo na životě, tak *dle naučení od vejš psaného pana patera nám daného v životě jejím, ano i kdyby na svět tak mdle přišlo, že by od kněze křtu svatého dojiti nemohlo, ni žádným vínem, ani žádnou pálenou vodou, nýbrž čistou vodou ve jméno Otce + i Syna + i Duchu svatého + pokřítí*. Zároveň se mělo dbát i na řádné pochování nekřtěného mrtvého plodu, stejně jako o mlčenlivost a vzájemnou výpomoc a kolegiálnítu.⁶³

K obrázku na následující dvojstraně:

Přísaha pro porodní báby
(SOKA UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869)

⁶² SOKA UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869, p. 309–310. Tento text a přísaha porodních babiček se již v barošovické pamětnici nenachází, zčásti je to dáno pozdějším vepsáním, kdy už farnosti byly samostatné, zčásti pak odkazem na žamberské městské právo.

⁶³ SOKA UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869, p. 310–312.

III. I Duchovní správce jako strážce paměti a kontinuity

Pamětní knihy, knihy zázraků, soupisy křížů a soch příslušné kolatury

Způsob obsazování farářských míst, kdy nový duchovní správce z rozhodnutí patrona a se svolením příslušné (arci)biskupské konzistoře zaujal již po nějaký čas neobsazenou funkci, znemožňoval hladké předání úřední agendy, finančních prostředků i materiálního vybavení. Významnou roli proto sehrály patronátní úřady, pomocí nově přichozímu byli laičtí zaměstnanci a také administrátor farnosti. Důležité informace, které takto nový správce příslušné kolatury získal, doplňovaly knihy farního archivu.

Roli významného a mnohvrstevnatého strážce kontinuity mají pamětní knihy, jejichž historické názvy (*liber* či *consignatio rerum memorabilium*, *protocollum domesticum*, *matrix ecclesiae*, *Gedenkbuch*, *Hausprotokoll*) dostatečně deklarují záměr zachytit vše důležité pro paměť. Toto hledisko však působí značnou obsahovou rozrůzněností zejména nejstarších pamětních knih, které zahrnovaly celou řadu hospodářských údajů jako opisy zakládacích a nadačních listin, ustanovení o výši desátku, koledy či štolových poplatků, nechyběly v nich ani inventáře kostelů, kaplí i farní budovy. Podle zájmů různých písařů pak přibývaly další informace – historie duchovní správy, seznamy biskupů, farářů a kaplanů, popis farní kolatury či důležité události, dotýkající se panství, kraje nebo celé země.

Pamětní knihy v 17. a 18. století

Pamětní knihy farností a lokálií se ve východní části královéhradecké diecéze objevují ve druhé polovině 17.¹ a první polovině 18. století,² tedy v čase, kdy docházelo k rekonstrukci farní sítě a postupnému obsazování jednotlivých far. Ty nejstarší se vyskytují především ve farnostech městských nebo spojených se sídlem panství a objevují se už v době konsolidace po třicetileté válce.³ Někteří faráři využili pamětní knihy k zaznamenání informací, které odesílali nadřízeným církevním úřadům či zeměpanským institucím. Takovou inspirací pro vznik pamětní knihy mohly být farářské relace či duchovní tabely coby podklad tereziánského katastru z roku 1713.⁴ Objevují se i opisy výtahů z příjmů dané farnosti, které byly zapisovány do protokolu příslušného vikářského úřadu.⁵ Důležitost vedení pamětních knih zejména pro celkovou evidenci majetku farnosti si ostatně uvědomují i nadřízené orgány – vzpomenout lze nařízení pražské arcibiskupské konzistoře ze dne 31. 3. 1735,⁶ nedlouho poté se uvedené knihy s potřebou záznamů pro

¹ SOkA Litomyšl, FÚ Bystré, KR 159, Pamětní kniha, 1682–1900, záznamy pochází z období od 1682, včetně vlepených listin.

² SOkA Litomyšl, FÚ Čistá, KR 60, Pamětní kniha, 40. léta 18. stol.–1853, je vedena od 40. let 18. stol a rozdělená do 12 částí věnovaných jak farnímu, tak filiálnímu kostelu, nadacím, bratrstvu Agoniae Domini, ale také zaměstnancům – učitelé a regenschorimu, zvoníkům či různým pamětihodnostem. Dále SOkA Litomyšl, FÚ Pomezí, KR 285, Pamětní kniha, 1733–1836, byla založena roku 1733. Od poloviny 18. století se zapisovalo do svazku SOkA RK, FÚ Vamberk, kt. č. 556, inv. č. 1, Pamětní kniha, 40. léta 18. stol.–1842, oba rukopisy však neměly na rozdíl od pamětní knihy z Čisté žádné prvotní členění.

³ V roce 1665 založil pamětní knihu pro litomyšlské děkanství barokní historik Tomáš Pešina z Čechorodu, i zde se však jedná o kombinaci hospodářských záznamů a pamětních zápisů a opisů dokumentů (SOkA Litomyšl, DÚ Litomyšl, KR 490, Pamětní kniha, 1665–1830).

⁴ SOkA Litomyšl, KR 159, FÚ Bystré, Pamětní kniha, 1682–1900, p. 1–24, a SOkA UO, FÚ Brandýs (neinv.), Pamětní kniha, 1724–1830, p. 2–16.

⁵ SOkA UO, FÚ Brandýs (neinv.), Pamětní kniha, 1724–1830, p. 36–39.

⁶ Metodický pokyn (2019), s. 21. Na nařízení vést záznamy o důležitých záležitostech odkazuje SOkA Litomyšl, FÚ Pomezí, KR 285, Pamětní kniha, 1733–1836, p. 1, ovšem chronogram se hlásí k roku 1733.

paměť řešily i v královéhradecké diecézi.⁷ Na její půdě došlo o pár let později k vydání první podrobné instrukce. Jednalo se patrně o několik výnosů, které na sebe navazovaly, jak je patrné ze zápisu v rejstříku k patentům ve farnosti Bartošovice, kde je uveden odkaz k 16. 12. 1746,⁸ samotná pamětní kniha⁹ však zaznamenává předpis na vedení tohoto typu knih s tím, že byl vydán biskupstvím v roce 1748.

Podle zmíněného opisu se pamětní kniha měla členit do jedenácti oddílů, které pokrývaly všechny oblasti úřední působnosti duchovního správce. Hned na začátku mělo být opsáno *instrumentum fundacionis*, pokud jej ovšem farnost měla. Větší starobylé farnosti, které tímto základním dokumentem s vymezením farních práv nedisponovaly, měly vytvořit *accuratum inventarium jurium ac proventuum parochialium*, v němž nemělo scházet vyčíslení štolových poplatků, desátků a příjmů, počítaje v to i termíny, určené k jejich odvádění. Druhý bod zahrnul důvěryhodné opisy nadačních listin určených kaplanům a oltářníkům, ve třetím pak také mešní fundace (a to včetně persolučních povinností, vyplývajících ze zakládajících dokumentů). Následující dvě části měly být věnovány zprávě o majetku kostelů (a to zejména pozemkovém majetku a příslušných požiticích) a také přinášet aktuální inventáře mobiliáře. Šestý až osmý oddíl byl dedikován špitálu, škole, příjmům, právům, povinnostem a požitkům učitele a také i dalším kostelním zaměstnancům – výslovně jsou jmenováni kostelník, zvoník a sakristán. V deváté části takto pojímané pamětní knihy měly být opsány základní normy, které regulovaly korespondenci s biskupskou konzistoří (včetně konzistorních tax) i nařízení kanonického práva (označené jako *norma Romana*) týkající se manželských dispenzů. Úsek desátý se měl týkat významných osobností, které byly v příslušné kolatuře pohřbeny. Poslední oddíl se znovu vracel k ekonomické stránce věci a měl zahrnovat *jura et proventus ecclesiae seu parochi interdum disputari, qualiter talia iurgia et disceptationes fuerint terminata, pro successorum notitia pariter diligenter notentur*.

Příkladem *liber memorabilium*, která naplňuje zmíněné předpisy, je právě pamětní kniha založená v Bartošovicích v Orlických horách.¹⁰ Ty v té době patřily do nebeskorybenského vikariátu,¹¹ jehož vikáři Ignáci Xaveru Peikerovi se patrně podařilo prosadit zmiňovaný systém farní pamětnice i v jiných farnostech, byť rozvržení do

⁷ Repertář žamberského děkanství (Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Index k psaným a tištěným nařízením, 1721–1777) představuje nařízení k pamětním knihám k 17. 12. 1738, a to i s odkazem na tištěná biskupská nařízení. Příslušný přípis uvádí, že se pro budoucí časy měly zaznamenat podklady právní a hospodářské (Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Kniha tištěných patentů, 1722–1776, p. 72). A bezpochyby zde toto nařízení bylo realizováno, o čemž svědčí nejstarší dochovaná pamětní kniha zdejší kolatury (SOkA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869).

⁸ SOkA RK, FÚ Bartošovice, kt. č. 3, inv. 6, Rejstřík k patentům, 1729–1776, kde se zmiňuje biskupské nařízení z 16. 12. 1746. Dopusud se nepodařilo příslušné nařízení najít, a to ani ve fondu BK HK (přes snahu jeho zpracovatelů, o níž referuje Skřivánek (2009), s. 83, pozn. 4, v citovaném článku autor přináší doklady konkrétních pamětních knih z let 1745–1749). Ani plošný průzkum v nařízeních dochovaných ve farních fondech nepřinesl úspěch – a to jak v písemnostech uložených v Depozitáři BK HK, tak v SOkA RK (v několika málo dochovaných exemplářích nařízení). Fondy far ležících v královéhradecké diecézi před jejím rozšířením a v nich obsažená nařízení deponovaná v SOkA UO nejsou bohužel zpřístupněny.

⁹ SOkA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990.

¹⁰ SOkA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha 1746–1990. Poté, co bartošovický farář Václav Jan Řehák, jako první zdejší duchovní správce, opsal zmíněné nařízení, na následující stránce píše, že vše k I. bodu bylo zapsáno již dříve v opisech z originálů, k bodu II, III, IV, VI, X a XI. se v této farnosti nic podobného nenachází, co by bylo možné zaznamenat a k bodu V. zmiňuje inventáře, u bodu VII. popisuje školní záležitosti, u VIII. pak zaměstnance.

¹¹ V roce 1748 sem patřila Nebeská Rybná, Letohrad, Králíky, Žamberk, Písečná, Rokytnice, Nekoř, Mladkov a Bartošovice.

Series

75

Qui liber memorabilium pro noticia & Directione successorum in Bene-
ficijs proficiendus geribendus est. à D^{no} / H^o Epali Officio 1718 emanata,

Punctum I. Inscribatur instrumentum erectionis Beneficij, si habetur, in
defectu hujus inscribatur accuratum inventarium jurium ac proventuum
Parochialium, nec non modus quo circa receptionem solae hucusq; procede-
batur. Huic inventario annotetur accuratum registerium individuale
decimarum ac censuum, si quos aut sub quibus terminis exigendos sit Parochy.

Punctum II. Fundationes Capellanor & Altaristar ubi stand, quarumcunq;
aliarum devotionum à Parochis suo tempore & loco peragendum, annotetur
etiam num hæc descriptio desumpta sit ex originali aut copia aliqua vi-
dimata, seu quacunq; alia.

Punctum III. Consignentur specificè fundationes & onera Misarum, & cujusvis
fundationis instrumentum erectionis & confirmationis per extensum inserab

Punctum IV. Inscribatur signatio fundor nec n proventuum Ecclesiar quocunq;
titulo illi obveniunt, concomitantè etiam specificè usufuctuarius
pro eis, & sub quo censu fructu, item an o^{mn}i Anno simili & cuius sit elocatio.

Punctum V. In hunc librum in referend. est inventar. rerum ac mobilium Ecclesiarum.

Punctum VI. Ubi hospitalium habetur plena notitia eorum jura pariter in
hunc librum referant, & ubi talis non est, Parochi de ea acquirenda sint solliciti.

Punctum VII. Inscribatur genuina signatio proventuum de jurium ludirectoris, nec
non series qua tenes receptionem suorum accidentium, ut à funeribus &c.
procedere consueverunt fuit.

Punctum VIII. Annotetur in quibus reliqui ministri templi, uti Edictus, campana-
rator, & Sacristanus annuè percipiant & unde suam solutionem hauriant?

Punctum IX. Præter consistoriales patentes, quæ in alium distinctum librum refe-
rendæ sunt, in hoc libro memorabilium notetur in regulamentum taxa consisto-
rialis, item norma Romana. quæ petitiones dispensationum in gradibus Cons-
sargu: & affinitis confici dnt.

Punctum X. Huc in jura sepulturarum præsertim personarum Illustriarum sicubi
quæ sunt, et quæ copiosa o^{mn}i illo tempore in tali loco deposita fuerint.

Punctum XI. Cum in contingat jura & proventus Ecclesiar seu Parochi interdum dis-
putari, qualiter talia jurgia & disceptationes fuerint terminata, pro suc-
cessor notitia pariter diligenter notentur.

Juxta Seriem hanc præscriptam proceditur in altera parte pagina hujus
punctatim ad unumquodq; correspondendo: scilicet

Členění pamětních knih dle nařízení ze 40. let 18. století
(SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990)

jedenácti bodů se realizovalo zejména v jeho farnosti Nebeské Rybné a sousední Rokytnici v Orlických horách, kde bylo také poctivě vyplněno.¹² Ostatní knihy zaznamenané ve sledovaném prostoru z této doby toto rozčlenění neakceptují,¹³ ač nutně zapisují podobné záležitosti. Pouze pamětní kniha z Bílého Újezda publikuje znění nařízení.¹⁴

Období josefinských reforem naplňovala různá nařízení týkajících se farního úřadování, systematizace se dotkla i pamětních knih,¹⁵ kdy zejména v nově vzniklých diecézích se objevily normy k jejich vedení – a to jak v brněnské,¹⁶ tak českobudějovické.¹⁷ Souběžně jarní patenty pražské arcidiecéze z roku 1793 (§ 6) nařizují zapisovat do pamětních knih ordinariátní i státní a zemská nařízení. Současně s církevními i světské úřady dozíraly na obsah pamětních knih a jejich nezávadnost.¹⁸ Patentes vnales z roku 1796 (§ 1) publikují zákaz kritiky vládních nařízení, zároveň přikazují popsat události z perspektivy příslušné církevní obce.¹⁹ Další vlna pamětních knih sleduje proces zakládání josefinských lokálií, jejichž správci se vznikem kolatury také začínají psát jejich historii a sepisují pro paměť důležité dokumenty.²⁰

¹² Depozitář BK HK, FÚ Nebeská Rybná (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1983, p. 3–4, Rokytnici bude věnována pozornost v připojeném exemplu.

¹³ Např. SOKA UO, FÚ Písečná (neinv.), Pamětní kniha, 1747–1810, či FÚ Letohrad (neinv.), Pamětní kniha, 70. léta 18. stol.–1863, má bodů 38, ale je označena jako svazek II.

¹⁴ SOKA RK, FÚ Bílý Újezd, kt. č. 8, inv. č. 1, Pamětní kniha, 1704–1762. Kniha je z velké části naplněna opisy cirkulářů a instrukcí. Pod bodem 6 (p. 175–176) je zmíněné nařízení připomenuto jako součást souboru různých listopadových patentů z Hradce, s ohledem na další záznamy byla instrukce k pamětním knihám vydána na přelomu let 1748 a 1749.

¹⁵ Roubík (1925).

¹⁶ V brněnské diecézi se již od 1. poloviny 17. století nachází pamětní knihy pojmenované jako *Protocollum domesticum* či *Hausprotokoll*, nepodařilo se však zjistit, zda existovala nějaká instrukce, která zavedení těchto úředních knih přikazovala. Až *Norma pro visitationibus canonicis* z roku 1789 biskupa Lachenbauera z roku 1789 žádá vedení domácího protokolu s pevně danou strukturou, která má tvořit *jakýsi manuál, ve kterém kněz po svém příchodu do farnosti nalezne všechny informace potřebné pro vedení farnosti* (Metodický pokyn (2019), s. 56–57). Pamětní knihy jsou tak členěny do následujících jedenácti kapitol: 1. *Origo & fata beneficium* (Počátek a osud beneficie), 2. *Series beneficiorum* (Pořadí kněží), 3. *Instrumenta fundationalia & alia documenta ad res sive jura beneficium pertinentia* (Zakládací – fundační – listiny a jiné dokumenty k věci nebo práva vztahující se na benefice), 4. *Ius vel collationis, vel praesentationis & patronatus* (Právo buď kolace, nebo prezentace a patronát), 5. *Limites parochiae cum locis, & domorum quolibet in loco numeris* (Hranice farnosti s místy a domy, kteréžto se k místu počítají), 6. *Numerus populi parochialis, & familiarum qua catholicarum, qua acatholicarum, qua judaicarum* (Počet lidí ve farnosti a rodin jak katolických, tak nekatolických a židovských), 7. *Proventus beneficium* (Výnos obročí), 8. *Inventarium mobilium parochiae, praesertim catalogus librorum parochiae spectantium* (Inventář farního mobiliáře, zvláště katalog knih příslušejících k faře), 9. *Proventus & utilitates ecclesiae* (Výnosy a užitky kostelní), 10. *Inventarium mobilium ecclesiae* (Inventář kostelního mobiliáře), 11. *Praestationes annuae, quocunque demum titulo veniant* (Roční povinnosti, kamkoliv právě z titulu vzházející). Vliv tohoto formuláře přetrvával v brněnské diecézi až do 20. století (viz Mrňa (2015), s. 55–56).

¹⁷ Zde je možné odkázat na tzv. Dittrichovu spisovou manipulaci pro farní archivy českobudějovické diecéze z roku 1791, v níž se mají zápisy a opisy dokumentů členit do následujících paragrafů: 1. *Beneficium*, 2. *Officium*, 3. *Ecclesia*, 4. *Clerus*, 5. *Schola*, 6. *Dioecesis*, 7. *Eventus alii memorabiles* (Martínková (2012), s. 165). Také v dříve zřízených diecézích je možné zaznamenat zájem o způsob vedení pamětnic, jak o tom svědčí nařízení litoměřické biskupské konzistoře ze dne 25. 7. 1827 k vedení a obsahu farních kronik (Metodický pokyn (2019), s. 56–57).

¹⁸ Kalousek (1910), s. 387, č. 852 přináší guberniální nařízení z 6. 11. 1795, v němž se nařizuje krajským úřadům a vikářům dozírat na pamětní knihy na farách, aby neobsahovaly protivládní zápisy. Taktéž Roubík (1925), s. 287, který však soudí, že ani jedni, ani druzí neměli velkého zájmu na provádění tohoto nařízení.

¹⁹ Stejskal (1924), s. 84.

²⁰ SOKA RK, FÚ Bystré, kt. č. 37, inv. č. 1, Pamětní kniha, 1791–1833, FÚ Dobré, kt. č. 132, inv. č. 1, Pamětní kniha, 1787–1836, FÚ Dobřany, kt. č. 187, inv. č. 1, Pamětní kniha, 1772–1840, FÚ Liberk,

Nařízení českého gubernia o vedení pamětních knih z roku 1835

*Letopisy neboli pamětní knihy a kroniky poskytují netoliko v dějopisném nýbrž i v mnohonásobném jiném ohledu nejpatrnějšího užitku a všickni královští ouřadové krajští o tom tázání a konsistoře nejurčitěji se projevují, že jich starostlivé vedení všem duchovním a světským obcím věc jest žádoucí. Abychom této chvalné horlivosti potěšitelnému znamení pravého vlasteneckého smejšlení a čestného citu sebe samého ... zdárné ovoce pojistili, za dobré uznáváme následující bližší ponaučení k vedení časových neb pamětních kněh a kronik dáti...*²¹Těmito slovy se obrací presidiální dekret č. 5952 ze dne 31. srpna 1835 na všechny představené duchovních a světských obcí a počítá s tím, že od 1. ledna 1836 v každém městě a městyse a v každém onačejším místě, na každé faře ... založí se pamětní neb časová kniha a kronika a povede se dále pod dohlížením představeného ouřadu v německé řeči. Citované nařízení podepsané nejvyšším českým purkrabím a prezidentem c. k. českého zemského gubernia Karlem hrabětem Chotkem stálo u zrodu velké části městských, obecních a farních kronik zachovaných v Čechách.

Pro církevní instituce přetlumočily a vyprecizovaly instrukce příslušné konzistoře, v případě královéhradecké jím bylo nařízení otištěné v konzistoriálních kurendách pod č. 5344 v 7/1835, a to 1. 12. 1835. Zde otištěná struktura pamětnic obsahovala následující body: *Topographie der Pfarre, Geschichte derselben* (včetně seznamu zdejších duchovních správců), *Kirchen des Pfarrbezirkes, Schulen desselben, Armenversorgungsanstalten, Denkwürdigkeiten einzelner Orte*. V mnohých farnostech byla pamětní kniha založena už v požadovaném roce 1836, příp. o rok či dva později, ale někde se pokračovalo i nadále ve vedení dřívější pamětní knihy. Podle guberniálního nařízení se zde objevuje zejména němčina, tolerována byla i dříve dominantní latina. Zajímavý je i dějepisný rozměr celé práce, který je možné cítit z guberniálního nařízení. Tak *oučelu jest příhodno na začátku kroniky odvolati se na starší kroniky, prvopisy, vejsady, písemnosti atd., kteréž v listovně obecně se zachovávají aneb tiskem vydány byly. Zvláště jest chvalno kronice krátké vypodobnění města, městyského, farského neb obecného dějopisu s udáním pramenů předeslati*. Presidiální dekret, přestože si jeho tvůrci jsou vědomi, že – co se týká konkrétních zásad – *není možný předpis, jdoucí do jednotlivostí a spoléhají v rozumnost letopiscovu*, přesto přináší základní výčet záznamů, které by neměly být opomenuty:

Vůbec mohou do knihy pamětní přijaty býti všechny příběhy a činy, které stav a povahu obce ukazují nebo mění, obraz mravů, zvyklostí a času vesměs představují, pročež příhody, které se správy obecné týkají, kraj úřadů obci představených a důstojnosti, důležitá pravidla administrativy, nařízení z strany školy a chudiny atd., stavby, fundací, dobročinné ústavy, časové návěští o stavu duchovního aneb světského jmění obce, znamenitější opravy neb zhoršení, změny obecních hranic a práv, znamenité vzdělanosti, umrtí výtečných mužů, přebývání vysokých (tj. vysoce postavených) osob, popisy slavností, podivné příhody v přirozenosti, příklady velké drahoty neb láce, počet za rok křtěných, oddaných, veškeré lidnatosti atd. Příběhy, které se do kroniky přijmou, mají se nejdříve duchovní neb světské obce týkati. Jakož ale každá jednotlivá obec s obcemi sousedními a se

kt. č. 247, inv. č. 2, Pamětní kniha, 1771–1816, FÚ Lukavice, kt. č. 266, inv. č. 1, Pamětní kniha, 1771–1837, FÚ Přepychy, kt. č. 351, inv. č. 1, Pamětní kniha, 1794–1839, FÚ Vysoký Újezd, kt. č. 611, inv. č. 1, Pamětní kniha, 1787–1833, Depozitář BK HK, FÚ Knířov (neinv.), Pamětní kniha I, 60. léta 18. stol.–1839, SOkA UO, FÚ Hnátice (neinv.), Pamětní kniha, 1787–1838 (1932), FÚ Újezd u Chocně (neinv.), Pamětní kniha, 1787–1837, SOkA Litomyšl, FÚ Mladočov, KR 244, Pamětní kniha, 1786–1862.

²¹ Dále citovaný dekret je v české verzi vlepen ve v té době nově založené pamětní knize farnosti Králíky (Depozitář BK HK, FÚ Králíky, Pamětní kniha II, 1838–1986).

všemi ostatními kraje a celého království společným svazkem spojena jest, nápodobně nemají se z kroniky vyloučiti příhody, které se sice na sousedské duchovní nebo světské obce aneb na celou vlast vztahují a se zároveň obce dotýkají. Dokonce vydavatel nařízení nezapomíná ani na obrazovou dokumentaci: *Rádi uhlídáme, pakli se od času k času obrazy míst, znamenitých stavení, položení atd. přiložejí.*

Chotkovo nařízení interpretované příslušnými konzistory bylo na farách naplněno nejúplněji a nejlépe – svědčí o tom stav městských pamětních knih, které ve sledovaném území nebyly vždy zavedeny, ani uspokojivě naplněny. Pamětnice far nejlépe reflektují požadavky na ně kladené jak co do množství,²² tak i struktury, která je všude téměř totožná, a vlastních popisů.

Přes jasně formulovaný pokyn biskupské konzistoře z roku 1835 přece jen zůstal prostor pro osobní kvality duchovních. Příkladem může být pamětnice peččinské kolatury,²³ zavedenou J. Gerstnerem,²⁴ který se realizoval studiem pramenů církevních i světských, jež pak přetlumočil v dlouhých a obsažných popisech, včetně nepříliš lichotivé charakteristiky místních farníků. Se stejnou podrobností popsal i osudy vlastní, včetně své rodiny,²⁵ za což si vysloužil vtipné a sarkastické komentáře svých následovníků, kteří se i nadále snažili s větší či menší intenzitou doplňovat na nevelký počet zbývajících volných stran zásadní informace. Na základě stejné normy byla založena také pamětní kniha v sousední Rokytnici, intenzita i rozsah zápisů jsou spíše minimalistické, doplňování na konci 19. století dosti torzovité a posledním záznamem jsou vlepené fotografie nově pořízených zvonů z roku 1923.

Další osudy pamětních knih

Nařízení z roku 1835 rezonuje i v příručkách pro správné úřadování duchovních, jak dokazuje *Anleitung zum geistlichen Geschäftsstyle*, vydané o dva roky později. Josef Helfert zde v několika bodech shrnul povinnost duchovního si pořídit takovou – foliovou, nejméně 300 listů čítající a pevnými deskami opatřenou – knihu (z peněz záduší) a dobrým černým inkoustem do ní psát. Kromě výčtů všech zaznamenaní hodných událostí či důležitých údajů (například statistiky věřících či udělených svátostí) připojuje i nařízení vídeňské konzistoře, týkající se skladby pamětních knih.²⁶ Předepsaná skladba (byť velmi

²² Velká většina kolatur založila nové pamětní knihy do konce 30. let 19. století, jen někteří faráři pokračovali v již rozepsaných pamětních knihách. Minimum farních fondů obsahuje pamětní knihy zavedené později, ovšem v jejich případě lze těžko určit, zda se předchozí pamětní knihy jen nedochovaly, či vůbec nebyly vedeny.

²³ Depozitář BK HK, FÚ Pečín (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1985.

²⁴ Většinou jsou dochovány pouze čistopisy pamětních knih vzniklých po guberniálním nařízení, čas od času je možné najít torza podkladů či rozvrhů jednotlivých částí pamětnic (příkladem může být SOkA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kt. 50, inv. č. 678, Pamětní záznamy pro děkanskou kroniku, 1775–1908), výjimečný pramen zůstal zachován po peččinském duchovním správci Gerstnerovi, který umožňuje nahlédnout i do způsobu vytváření textu. Gerstner totiž na základě guberniálního nařízení založil pamětní knihu, ale záhy, patrně s postupujícím studiem zdrojů, zjistil, že zdánlivě malou lokálii neodhadl ani počtem stran, ani rozsahem, text se tedy stal podkladem pro nově založenou pamětní knihu a kronikář v něm začal opravovat a vpisovat nová zjištění (Depozitář BK HK, FÚ Pečín, Pamětní kniha I, 1836–1841 (1931)). Prázdné listy později využil jako vhodný prostor pro koncept dalšího dějepisného díla – popis obce dle jednotlivých usedlostí, který sepisoval na základě archiválií farních a vrchnostenských (Depozitář BK HK, FÚ Pečín (neinv.), Soupis usedlostí, 1836–1841).

²⁵ Depozitář BK HK, FÚ Pečín (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1985, p. 253–289.

²⁶ Helfert (1837), s. 367–369, zmíněné nedatované nařízení vídeňské arcibiskupské konzistoře předepisuje pamětní knize těchto osm částí: 1. Dějiny farního a filiálních kostelů, 2. dějiny fary a benefícia se seznamem duchovních správců, 3. vypsání majetku a požitků všech kostelů, 4. majetek, poplatky a požitky benefícia,

různorodá) však postupně mizí, po polovině 19. století se zápisy proměňují na chronologické, a navíc v národnostně českých kolaturách vstupuje do pamětnic čeština. Zájem na vedení pamětních knih ze strany nadřízených úřadů však trvá, o čemž svědčí zmínka v dokumentech z pražského sněmu z roku 1860²⁷ i následující moravské normy.²⁸ Také pozdější příručky pro duchovní správce považují pamětnice za důležitou a povinnou součást farní agendy, a to s odkazem na kanonické vizitace. Upravují však guberniální nařízení z roku 1835 na tehdejší poměry tak, aby věcná struktura knih obsahovala podstatné údaje,²⁹ formu pak ponechávají na příslušných duchovních, doporučují však zápisy odpovídající národnostnímu složení farnosti a objektivní vedení knih.³⁰

Mnohdy se zde projevuje i jistá „neúřednost“, resp. subjektivnost pamětních knih (oproti kronikám obecním či školním), neboť od přelomu 19. a 20. století, s postupující sekularizací českého prostoru, se v nich objevují stížnosti duchovních na farníky a jejich nepřístojné chování či společenskou situaci a atmosféru celkově. Doporučení na psaní pamětních knih reflektuje i změny v tehdejší společnosti, kdy farář má popisovat i konkubináty, protikatolické spolky, činnost československé církve či kremace.³¹ Změny politické situace v 2. polovině 20. století se promítly i do vedení farních pamětnic, z obavy před možným zneužitím se zde objevují zejména zápisy o opravách kostelů, kaplí a fary. Trend minimalizovat záznamy pokračuje i v současnosti, kdy málokterá farnost má „živou“ pamětní knihu, a to přes ustanovení povinnosti je vést.³²

EXEMPLUM: Pamětní knihy farnosti Rokytnice v Orlických horách

Jako ve většině farností sledované části královéhradecké diecéze (omezené tehdy ještě pouze na královéhradecký kraj) rokytnický farář na základě nařízení z konce roku 1738 neinicioval vznik pamětní knihy. Z této doby jsou ve zdejší kolatuře dochovány jen účty, které nebyly přímo v kompetenci faráře, a matriky, vedené duchovní správou, kromě

5. opisy všech nadačních listin, 6. soubor všech státních i církevních nařízení, 7. formuláře pro zasílání pravidelných statistik a výkazů nadřízeným, 8. věcný abecední rejstřík. Identické informace přináší i poslední osmé rozšířené vydání téže knihy Helfert (1858), s. 453–455.

²⁷ Acta et decreta (1863), s. 223 v části věnované faráři zmiňuje povinnost duchovního správce opsat do pamětní knihy slovo od slova zřizovací listiny a od ordináře schválená statuta všech bratrstev a zbožných spolků působících ve farnosti.

²⁸ Instrukce olomouckého arcibiskupa Theodora Kohna z 23. 1. 1898, nařízení brněnské biskupské konzistoře z 3. 4. 1930 k vedení pamětních knih (Metodický pokyn (2019), s. 57).

²⁹ Borový (1879), s. 248–250 za zaznamenání hodné považuje: dějiny farního a filiálních kostelů i benefícia, seznam duchovních správců (včetně utrakvistických), charakteristiku lidí v kolatuře a jejich životních poměrů, majetkové záležitosti záduší a obročí, včetně nadací, historii lokality (včetně topografického popisu), záznam důležitých událostí církevních a obecních, opis závažných nařízení pro farnost a podrobný popis mravního a náboženského života kolatury a okolí a poznamenává: *každé sdělení, byť by se na první pohled dosti nepatrným, ba malicherným zdálo, má svou důležitost, někdy jenom pro dějiny místní, ale přechasto rovněž i pro historii celé země aneb pro kulturní dějiny jisté doby.*

³⁰ Pauly (1902), s. 126–127: *Ve farních pamětních knihách zapisovati dlužno všechny důležitější události ve farnosti zběhlé, a to pořadem chronologickým. Sem patří: Dějiny chrámu farního, filiálních kostelů, kaplí, benefícia, řada farářův a kaplanů s důležitějšími daty jejich života, listiny erekční, nadační, privilegia a podobně, důležitější změny ve školství místním a ve správě obecní, vznik dobročinných nadací a ústavů, návštěvy vynikajících osobností, úmrtí slavných mužů, zvláštní jevy přírodní, nápadné zjevy drahoty a láce, věci, které zvyky a mravy zvláště charakterizují, počet narozených, mrtvých a oddaných a podobně. Události se mají zapsati hned, jakmile se přihodily, a mají býti přesně udány, co dne a roku se týče. Každá věc má býti věrně a pravdivě vypsána bez všech subjektivních poznámek a vtipů.*

³¹ Stejskal (1924) včetně výkladu zákona 80/1920 Sb. o vedení pamětních knih obecních.

³² Péče o zvony, varhany, movité památky, archiválie a farní kroniky (1999), s. 39–40.

LIBER

Rerum Memorabilium

In quo continetur notitia erectionis Bene-
fici Rokyticensis, Specificatio Jurium, ac
Receptionum, tam Carochorum, quàm aliorum
Ministorum in hoc Beneficio necessariorum,
nec non Capellani fundati, aliarumq; Foundationum
cum Inventario Ecclesiarum et alijs et

Conscriptus, et comparatus sub Regimine Illustissimi
Cacacei Dni Dni Joannis Josephi Comitis de
Wratislaw et Nitrowitz, Tituli Episcopi Regni Hungar.
Ejusdemq; Reverendissimi, ac Amplissimi Consistorij ad
generale mandatum Reverendissimi ac Amplissimi
Dni Dni Joannis Josephi Sax Vicarij Græci et
Officialis, ejusdemq; Reverendissimi ac Amplissimi
Dni Secretarij Joannis Francisci Michales
à me
Joanne Francisco Taiber Carocho Rokytini-
censi actuali die 27 Augusti Anno 1749

Titulní list pamětní knihy rokytnické farnosti zavedené Johannem Franzem Taiberem
v roce 1749

(Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863)

toho se duchovní správce ještě písemně realizoval v komunikaci s patronátní správou či patronem.

O deset let později se nové nařízení ohledně pamětních knih podařilo naplnit ve všech bodech i v Rokytnici v Orlických horách.³³ Je dosti možné, že založení nejstarší dochované rokytnické kroniky ovlivnil farář Ignatz Xaver Peiker z nedaleké Nebeské Rybné, jenž byl současně i vikářem³⁴ a který pamětní knihu pro svou farnost založil k 1. březnu 1749.³⁵ Při porovnání obou rukopisů lze konstatovat, že větší péči věnoval pamětní knize dlouholetý rokytnický farář Johann Franz Taiber (ve funkci 1745–1781), tamní rodák a také pozdější vikář. Ten na základě instrukce *Liber rerum memorabilium* rokytnické farnosti založil 27. srpna 1749 a rozčlenil ji do 11 požadovaných kapitol označených jako *punctum I.* až *punctum XI.*, které vychází z uvedeného biskupského nařízení o vedení pamětních knih, doručeného duchovním správcům patrně počátku roku 1749.³⁶ Na konec Taiber připojil ještě neočíslovaný dodatek – seznam chronologicky uspořádaných záznamů o žehnání kaplí, křížů a soch na území farnosti, který svou rukou doplňoval až do roku 1776.³⁷

První kapitola³⁸ se věnovala vzniku rokytnické kolatury, jejím dalším osudům a finančnímu zabezpečení. Jako zakladatele místní duchovní správy autor určil Christophu Mauschwitzte, ovšem základní datum byl pro něj rok 1636, kdy se Nostitzové, jako noví majitelé panství, zasloužili o obnovu farnosti již v katolickém duchu. Zdůrazňuje nelehké začátky, kdy bylo třeba získat kněze, neboť tehdy do Rokytnice dojížděl duchovní jednou za osm až deset týdnů ze vzdálených Králík. Za další podstatné události považoval Johann Franz Taiber ustanovení kaplana na základě nadace v roce 1726, zmenšení rozsahu kolatury o Bartošovice v Orlických horách, dále důsledky požáru města a městského kostela, kdy se v 60. letech 17. století farním kostelem stal původně zámecký kostel Nejsv. Trojice. Kromě něj zmiňuje i další filiální kostel na území farnosti, poutní chrám Nanebevzetí Panny Marie v Neratově. Od doby vzniku katolické farnosti autor zrekonstruoval na základě matrik i řadu místních duchovních správců, zachycující léta od roku 1636, jež Taiberovi následovníci dovedli až k roku 1832. Do stejné doby je dovedena i posloupnost královéhradeckých biskupů. Zatímco historickým a personálním záležitostem je věnováno pouze několik stran, důraz byl kladen na finanční zabezpečení farnosti, k čemuž sloužily přehledy desátků ze všech lokalit kolatury (včetně podrobného rozpisu podle usedlostí), zaznamenané byly i závazky vrchnosti, k nimž patřily mimo peníze i naturálie (pivo, ryby, máslo a dřevo), své povinnosti vůči faráři mělo i město a židovská obec. Krátký popis byl věnován i farním pozemkům a povinnostem poddaných, stejně jako dalším příjmům duchovního správce, štolovým poplatkům a novoroční koledě. Na konci první části je připojen inventář farní budovy, jejímž opravám měl sloužit výnos z rokytnické lázně.

³³ V nedalekém Žamberku, který disponoval několika duchovními, reagovali také založením pamětní knihy, která sice nezmiňuje příslušné nařízení, ale popisuje majetky beneficia k 26. 2. 1739. (SOkA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Pamětní kniha, 1739–1869, zejména p. 2–22).

³⁴ V roce 1757 se Ignatz Xaver Peiker stal děkanem v Rychnově nad Kněžnou, v roce 1771 členem kapituly a katedrálním vikářem v Hradci Králové (SOkA RK, DÚ Rychnov nad Kněžnou, inv. č. 202, Pamětní kniha II, 1838–1944, p. 36). O jeho rozhledu a vlivu svědčí i kontakty s malířem Johannem Wenzlem Berglem, jenž jej mj. portrétoval (více viz Arijčuk (2019), s. 18–22).

³⁵ Depozitář BK HK, FÚ Nebeská Rybná (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1983. Tamtéž je uložena i navazující pamětní kniha z let 1837–1983.

³⁶ Viz pozn. 14.

³⁷ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, na konci knihy, nefol.

³⁸ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 1–25.

Zatímco první kapitola je naplněna podrobnými informacemi, následující již obsahují především soupisy či opisy dokumentů. Právě tak je koncipován druhý oddíl³⁹ věnovaný nadacím na místa kaplanů a oltářníků a kromě opisů listin zde najdeme i následnou korespondenci s biskupskou konzistoří. V obdobném duchu je vedeno i *punctum tertium*,⁴⁰ kde se měly nacházet opisy mešních a dalších nadací. Vedle nich zde bylo zařazeno rovněž povolení ke stavbě a mešní licence pro kapli sv. Anny a sv. Šebestiána z roku 1722 a svolení k pořízení křížové cesty do opraveného farního kostela Všech svatých z roku 1731. Zaznamenáno zde bylo i papežské svolení ke zřízení bratrstva sv. Josefa a odpustky spojené se zřízením křížové cesty. Ve čtvrté kapitole⁴¹ byly soustředěny informace o pozemcích a platech, patřících farnímu a zámeckému kostelu. Významnou část pamětní knihy zabírá pátá část, věnovaná inventářům zařízení,⁴² počítaje v to hudební nástroje, knihy, paramenta a kostelní prádlo. Podrobné soupisy tak dávají možnost zvidovat mobiliář jednotlivých kostelů farnosti v polovině 18. století⁴³ – farního, zámeckého, neratovského (zde byl v josefinské době zamřežován soupis evidující darovaná ex vota), a také ve Vrchní Orlici, kde jsou k inventáři připojeny i základní dokumenty o zřízení kostela. Obdobné inventáře schází ze sakrálních prostor, jež byly ve správě vrchnosti.⁴⁴

Šestá kapitola⁴⁵ se dle nařízení měla týkat špitálu, v rokytnickém případě se zde nenacházejí žádné poznámky. Následující oddíl,⁴⁶ v němž měly být zaznamenány závazky a požitky učitele, vyplývající jak z výuky samé, tak také ze služby při kostele (včetně příjmů z pohřbů), již zahrnuje opisy dokumentů v této věci i výčty tax, a to i pro kostelníky a zvoníky. Proto také zůstala kapitola osmá⁴⁷ o právech a povinnostech kostelních zaměstnanců nevyplněná. I když vynechané listy v devátém oddílu⁴⁸ svědčí o snaze zaznamenat důležité přípisy, nakonec zde zůstal opis tzv. *Norma Romana*, v níž se řeší přibuzenství snoubenců. Je to pochopitelné, protože množství významných nařízení přibývalo a duchovní vedli speciální svazky jak tištěných, tak opisovaných norem. Ani desáté *punctum*,⁴⁹ kam se měly zapisovat údaje o pohřbených farnících, nebylo v Rokytnici využito. Zato to jedenácté,⁵⁰ jež se týkalo sporných práv a požitků kostelů či farářů, zaplnilo vyličení rozepře o lázeň mezi městem a farností, která nakonec dosáhla svých práv. I když měl Johann Franz Taiber zásadní podíl na vedení pamětní knihy, nebyl jejím jediným autorem. V případě záležitostí fundálních bylo do pamětní knihy zapisováno až do roku 1848, stejně tak posloupnost biskupů a duchovních správců byla dovedena až do doby zavedení nové pamětní knihy v roce 1836.

³⁹ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 26–30, nadace podporující duchovní a školu také byly tím, co bylo v pamětníci dopisováno, a tak se ty novější (včetně fundace na kaplanské místo v Neratově) nacházejí na p. 187–212.

⁴⁰ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 30–71.

⁴¹ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 75–82.

⁴² Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 87–126.

⁴³ Jedná se o první dochované inventáře těchto kostelů, speciální soupisy se zde objevují až na konci 18. století v případě rušeného bratrstva, u patronátních budov až od 40. let 19. století.

⁴⁴ V případě rokytnického panství se jednalo o kapli sv. Petra a Pavla v budově rokytnického zámku a kapli sv. Anny, sv. Šebestiána a 14 svatých pomocníků nacházející se na konci města za zámeckým parkem.

⁴⁵ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 129.

⁴⁶ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 135–126.

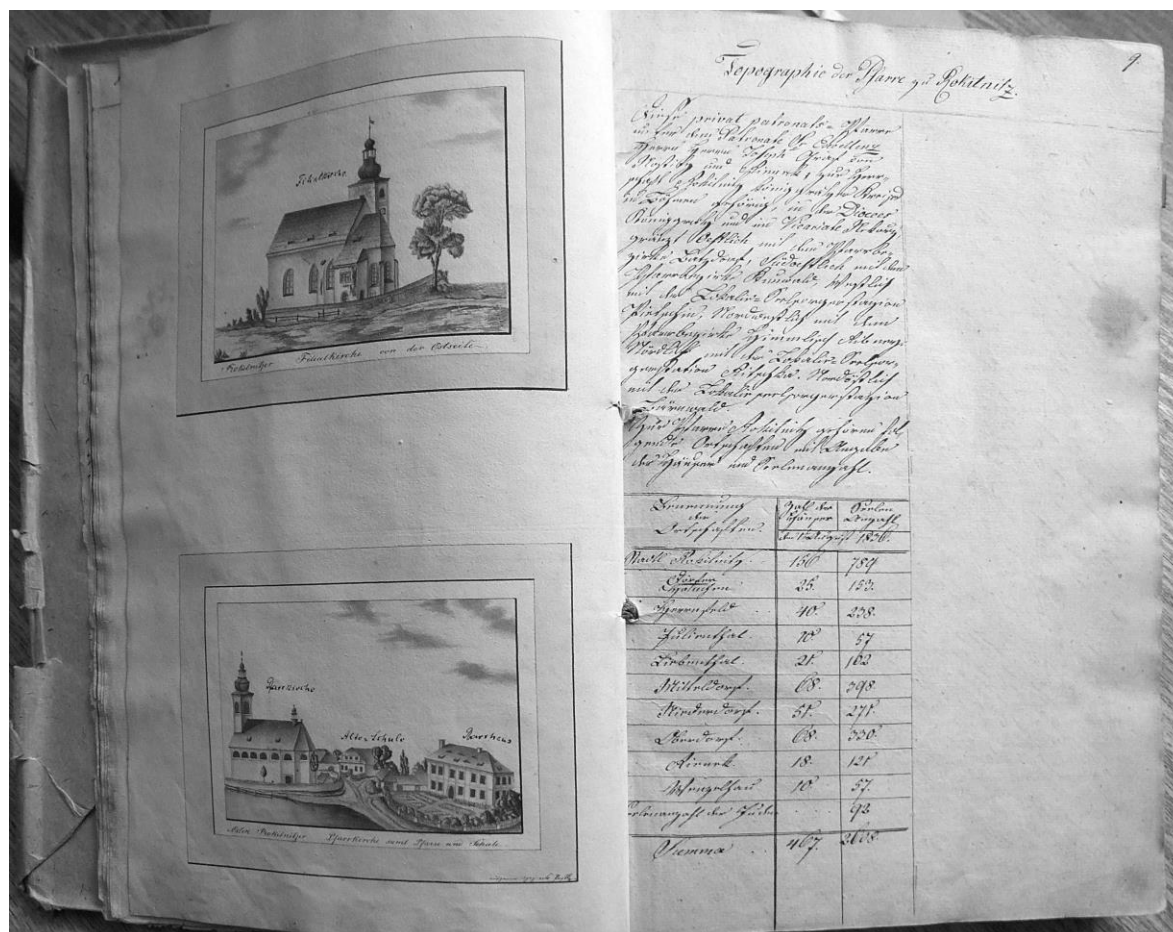
⁴⁷ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 145.

⁴⁸ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 149, 155–161.

⁴⁹ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 165.

⁵⁰ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 169, 177–183.

Pohled na pamětnici založenou v roce 1836 s vyobrazením církevních staveb ve farnosti
(Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách, Pamětní kniha II, 1836–1983)

Ta byla na rokytnické faře (stejně jako v téměř každé farnosti či lokálii) zavedena na základě výše zmíněné guberniální instrukce. K 1. srpnu 1836 ji založil duchovní správce Franz Ferdinand Schmidt, který v Rokytnici strávil celý svůj profesní život.⁵¹ Po formální stránce pamětní kniha odpovídala požadavkům – byla opatřena provázkem a pečeti, obsahovala seznamy biskupů a místních farářů⁵² a byla doplněna kolorovanými perokresbami patronálních budov – zámeckého kostela a farního okrsku, zahrnujícího kostel, faru a školu. Ovšem míru vlastního vypsání základních bodů, které většina farních pamětních knih pečlivě dodržovala, lze charakterizovat jako pouze základní – např. topografie farnosti obsahuje především finanční zajištění kolatury a duchovního správce. Jen v hlavních rysech jsou přiblíženy oba rokytnické kostely, přepsán sem byl i zkrácený soupis drobných sakrálních památek. Představeny jsou farní a filiální školy, ale záležitosti chudinské úplně chybí a k pamětihodnostem místa připsali drobnosti až následovníci.

Další duchovní správci alespoň částečně doplnili zmíněné kapitoly a začali psát chronologický přehled let 1898–1912, kde byly zachyceny děje ve farnosti i v okolním

⁵¹ František Ferdinand Schmidt se po vysvěcení v roce 1810 stal rokytnickým kaplanem, od roku 1832 pak farářem a působil zde až do své smrti v roce 1865.

⁵² Soupis kaplanů začal vytvářet až Schmidtův nástupce Anton Karger (ve funkci 1865–1889).

světě. Tehdejší rokytnický farář Wenzel Hlavsa (ve funkci 1889–1913) tak zachytil záležitosti císařského domu – zavraždění císařovny Alžběty, oslavy výročí šedesáti let vlády Františka Josefa I. či proběhlé sčítání lidu v letech 1900 a 1910. Zaznamenal i události místní, na nichž se aktivně podílel a které byly spojeny s obtížnou hospodářskou situací v této oblasti a jejím možným propojením se zbytkem monarchie – jednalo se o návštěvu zemského místodržitele Karla Maria hraběte Coudenhove v roce 1898 a následnou výstavbu silnic a železnice. Ze života farnosti se zde objevily lidové misie, biřmování spojené s generální vizitací, žehnání obnoveného farního kostela, nového hřbitova či pomníku padlým z války 1866. Najdeme zde i poznámky o počasí (mírná zima v roce 1801 nebo sucho o tři roky později).

Po Hlavsově odchodu nový farář Alois Prax za svého poměrně dlouhého působení (ve funkci 1914–1938) již nenašel čas a ochotu k zaznamenávání důležitých událostí a v pamětnici zanechal jen dvě strohé poznámky z roku 1921 ke sv. misiím a biřmování,⁵³ zhodnocení působení Wenzela Hlavsy a dále několik vlepených dokumentů (např. ke svěcení zvonů v roce 1923 či prvnímu svatému přijímání 1925). Duchovní správci doby komunismu se odvažovali do pamětní knihy poznamenávat pouze stavební úpravy svého rozsáhlého okrsku – k významným stavitelům patřil Stanislav Zeman, ale především Josef Dostál, který poctivě opravoval veškeré jemu svěřené budovy.

Pamětní knihy a knihy zázraků

Na rozdíl od masívního rozšíření pamětních knih farností během 19. století, knihy zázraků (*libri miraculorum*, *Mirakelbücher*) v témže období mizí. Navzdory tomu je třeba je uvést právě v této souvislosti, neboť stejně jako *libri memorabilium* i tyto rukopisy měly uchovávat paměť na důležité události spojené s určitým místem, sakrální stavbou, obrazem či sochou.⁵⁴ Tyto události – obvykle představující zázračné uzdravení, vyvážnutí z nepříjemné (obvykle život či majetek ohrožující) situace či další „dobrotivé shlédnutí“ přičítané Panně Marii nebo jinému světci – zvyšovaly popularitu konkrétního místa a lákaly poutníky z širšího okolí.⁵⁵

Snaha zachytit svědectví o zázračné události pro současné i budoucí generace byla podpořena církevně právní praxí pramenící z tridentského dekretu *De invocatione et veneratione et reliquiis sanctorum et sacris imaginibus*,⁵⁶ v němž bylo mimo jiné stanoveno, že umístění zázračného obrazu či uznání zázračných událostí je možné až po schválení příslušným biskupem a jím jmenovanou komisí. Toto ustanovení bylo rozvíjeno dalšími papežskými dokumenty, jako byla *Constitutio circa formam et habitum sacrarum imaginum* papeže Urbana VIII. z 15. března 1642.⁵⁷ Vhodné podobě uctívaných obrazů se věnovala i ustanovení pražské synody z roku 1605.⁵⁸ V praxi tedy konzistoř jmenovala

⁵³ Reálným důvodem mohla být právě přítomnost biskupa Kašpara při svátosti biřmování a souběžně prováděná vizitace farnosti včetně kontroly písemnosti.

⁵⁴ Domnívám se, že Metodický pokyn (2019), s. 88–89, který knihy zázraků řadí do oddílu duchovní péče (za písemnosti věnované organizaci bohoslužeb, liturgickým funkcím, kázáním a církevním slavnostem), se mylí.

⁵⁵ Význam knih zázraků pro zvyšování popularity poutního místa zmiňuje Prokopová (2004), s. 5, která cituje rakouského historika Harryho Kühnela.

⁵⁶ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 242–244, 25. zasedání, Dekret o vzývání, uctívání a ostatcích svatých a svatých obrazech. V širších souvislostech Royt (2011), s. 19–20, zde i další literatura.

⁵⁷ Royt (2011), s. 32.

⁵⁸ Jedná se o kapitoly *De sacris imaginibus* (Synodus archidioecesisana Pragensis (1605), s. 26–28) a *De ecclesiarum cultu piisque in eis versandi ratione* (tamtéž, s. 32). Překlad a rozbor viz Royt (2011), s. 28–30, kde autor uvádí i dvě ustanovení pražské konzistoře, publikované v *patentes vemales* během 18. století (tamtéž, s. 32).

komisi, jež vyslechla svědky neobyčejných událostí, a místní duchovní přičinil nákres kaple či kostela, soupisy votivních darů a popis učiněných zázraků, k čemuž mu příhodně sloužily i příslušné *libri miraculorum*.⁵⁹

Tyto knihy byly vedeny u kostelů či kaplí, které vyhledávali věřící se záměrem si vyprosit uzdravení či jinou milost, a svědčí o tom, že se jim dostalo pomoci. *Základní zdroj údajů o zázračných vyslyšeních představovala pro duchovní správy poutních míst písemná svědectví doručená na poutní místo nebo přímo zde vykonané a zapsané ústní výpovědi*.⁶⁰ Duchovní správce či jiná osoba, mající vztah k příslušnému místu a požívající potřebné autority,⁶¹ tato svědectví zaznamenávala různými způsoby – doloženy jsou obsírné texty, obsahující i otázky kladené duchovním a připomínající výslech v soudobé trestněprávní agendě, stejně jako stručné zápisy, v nichž odkazují na písemná, místní autoritou potvrzená svědectví, která byla uložena do archivu farnosti.⁶² Skladba a formální podoba takto vedené knihy nebyla určena a závisela na pečlivosti a zainteresovanosti jejího autora či autorů.⁶³ Kromě zázračných událostí mohou rukopisy obsahovat i informace o liturgickém provozu, průběhu poutí, množství příšlých procesí, počtech penitentů i zpovědníků, pronesených kázání, odsloužených mší i komunikantů. Poměrně nezvyklé je i zapisování konkrétních osob, které na poutním místě přišly prosit o pomoc, a to v souvislosti s obdobně koncipovanými záznamy těch, kteří se sem vraceli, aby poděkovali za příznivý obrat v nemoci či životní situaci.

Knihy zázraků byly nejednou označovány jako pamětní⁶⁴ a kromě již zmiňovaného církevního uznání poutního místa sloužily jako podklad pro sepsání tištěné příručky, zahrnující historii poutního místa, příklady zázračných uzdravení i doporučení pro poutníky včetně modliteb a písní k příslušnému světci. Stejně tak jako rukopisné knihy zázraků i tyto tištěné průvodce měly nejrůznější podobu,⁶⁵ obvykle však byly zázračné události *autorsky upravovány a shrnovány do tematických okruhů, neboť v centru pozornosti čtenáře stál především zázrak jako takový, který byl dokladem přímelné moci Panny Marie či jiného světce a příslibem možné pomoci v trápeních pozemského života*.⁶⁶ Vedle příruček pro poutníky stojí i samostatně vydávané popisy zázraků, spojené s proslulejšími poutními místy – ale i zde docházelo k podobným autorským zásahům.

⁵⁹ Konkrétní příklady je možné nalézt v kapitole *Milostný obraz a jeho úřední schválení* v práci Royt (2011), s. 71–88. O tom, že ne vždy byl tento úřední postup aplikován důsledně, se zmiňuje Gaži (1999), s. 272–277.

⁶⁰ Prokopová (2004), s. 12.

⁶¹ V případě farních kostelů se nejspíše jednalo o místního duchovního správce či kaplana, u filiálních kostelů a kaplí to pravděpodobně byl někdo, kdo zajišťoval praktický provoz poutního místa (v případě poutního místa na Vraclavi to tak téměř jistě byl tamní poustevník). Jiná situace pak byla u proslulých poutních míst, jejichž provoz byl zajišťován řády – množství svědectví si obvykle vyžádalo konkrétního řeholníka, jehož povinností bylo tato svědectví evidovat (mohl mít funkci sakristána, mariánského či svátečního kazatele atd.).

⁶² Různorodost knih zázraků konstatuje i Gaži (2008), s. 228–230, ovšem ve smyslu způsobu řazení a propojení svědectví o učiněném zázraku. K různým formám na základě konkrétního archivního materiálu také Prokopová (2004), s. 12–16.

⁶³ Svou roli zde samozřejmě mohl sehrát i patron poutního místa – ať jím byla světská či duchovní vrchnost, která měla zájem na jeho rozvoji.

⁶⁴ Např. SOKA RK, DÚ Dobruška, kt. č. 150, inv. č. 1, Pamětní kniha kostela sv. Ducha se zápisy o léčivé vodě a kapli ve Studánce, 1760–1766. Ale i Prokopová (2004), s. 10, pozn. 36.

⁶⁵ Kromě tisků, kterým se věnoval Sládek (1994), s. 247–257, je třeba zmínit i dřevoryty a další drobnou devoční grafiku zachycující zázračné události.

⁶⁶ Prokopová (2004), s. 15.

Zatímco tištěné knihy zázraků jsou literární popularizací poutního místa, psané knihy zázraků oscilují mezi pamětními zápisy o proběhlém zázraku⁶⁷ a evidencí liturgického provozu – a přinášejí řadu konkrétních informací užitečných jak pro regionální dějiny, tak pro kulturní a náboženské dějiny raného novověku. Je zřejmé, že doba tereziánských a josefinských reforem, která přicházela s výraznou restrikcí poutního provozu, na rozdíl od jiných farních písemností nevytvořila normy pro dokumenty tohoto typu.⁶⁸ Většina dochovaných knih zázraků vzniká během 17. a 18. století, ve sledovaném období se setkáváme spíše jen s dozvuky tohoto velkého fenoménu, svědčícími o tom, že ani státní a církevní nařízení posledních desetiletí 18. století hned nezměnila dobovou mentalitu prosebníků i strážců poutních míst.

Ve východní části královéhradecké diecéze nalezneme kromě známého poutního místa Hora Matky Boží v Králíkách, spravovaného řády servitů a posléze redemptoristů,⁶⁹ řadu drobných lokalit, které spadaly pod správu místních farností.⁷⁰ Většinou se jednalo o poutní tradici doloženou už ze 17. a 18. století jako v případě kostelů svatého Ducha v Dobrušce⁷¹ či Panny Marie Bolestné na Homoli,⁷² nicméně během 19. století vyrostlo i nové poutní místo na Hoře Panny Marie u Horní Čermné.⁷³ Pod správu děkanství ve Vysokém Mýtě původně spadala dokonce dvě místa, která byla cílem prosebníků – gotický kostel Zvěstování Páně v Knířově s mariánskou sochou,⁷⁴ a kostel sv. Mikuláše s poustevnou a lázněmi. I v této kapitole zmiňovaná farnost Rokytnice v Orlických horách byla úzce spojena s mariánským poutním místem v Neratově.

EXEMPLUM I.: *Liber consignationis* poutního místa v Neratově.

U zrodu poutního místa v údolí Divoké Orlice stál rokytnický farář P. Kryštof Florián Blažej Drick, který nechal dle svého snu vyřezat sochu Panny Marie. Ta byla 15. srpna 1661 přenesena z požárem zcela zničené Rokytnice v Orlických horách do

⁶⁷ Což je patrně typičtější, viz rozbor konkrétních knih zázraků Horáková (2008) či Vohralíková (2013).

⁶⁸ K omezení poutního provozu například Zuber (1991), s. 84–86, v Čechách pak příslušné normy a situaci shrnuje Holubová (2003), s. 58–64. Přímou ke knihám zázraků se vztahuje např. dvorský dekret z 14. 4. 1770, publikovaný guberniálním nařízením ze 4. 5. 1770, který přikazuje cenzorům představovat veřejnosti jen „opravdové a řádně schválené“ zázraky (Jaksch I (1828), s. 428). Prokopová (2004), s. 6 vedle úředních nařízení uvádí jako důvod změny proměnu pohledu elit, pro něž víra v zázraky získávala v době osvícenství nádech pověry a náboženského fanatismu. Důsledkem těchto procesů byl přesun od institucionální podpory k osobnímu vnímání zázračných míst. A samozřejmě také přesun do té doby plošného zájmu o poutě jako prostředek uzdravení převážně do venkovského prostoru.

⁶⁹ Poutní místo založil králícký rodák a pozdější královéhradecký biskup Tobiáš Jan Becker (1646–1710), který zde roku 1696 začal stavět kostel a v letech 1706–1710 také klášter servitů. Po požáru roku 1846 byl areál obnoven, roku 1883 jej převzali redemptoristé – viz Brokešová (2006).

⁷⁰ Sborník Lidová zbožnost ve východních Čechách a Kladsku (Hrubý – Royt – Otčenášek (1997), s. 106–107) eviduje na popisovaném území více jak 50 poutních míst.

⁷¹ SOKA RK, DÚ Dobruška, kt. č. 150, inv. č. 1, Pamětní kniha kostela sv. Ducha se zápisy o léčivé vodě a kapli ve Studánce, 1760–1766.

⁷² SOKA UO, FÚ Sudslava (neinv.), Pamětní kniha I, 1692–1842, f. 45r–46r, inventář filiálního kostela z pol. 18. stol. eviduje různá ex vota. Stejně si své poutníky našla milostná soška Panny Marie s Ježíškem v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Hemžích, milostné mariánské obrazy v kapli Na horách v České Třebové, v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Orlicí či zázračná Madona v kostele sv. Havla v Rychnově nad Kněžnou atd.

⁷³ Depozitář BK HK, FÚ Dolní Čermná (neinv.), Pamětní kniha celestské kaple na Hoře mariánské, 1869–1992.

⁷⁴ Depozitář BK HK, FÚ Knířov (neinv.), Pamětní kniha I, 60. léta 18. stol.–1839, obsahuje na nepaginovaném konci osm a půl strany záznamů o dochovaných zázracích Panny Marie Knířovské z let 1754–1786.

+
Anno 1721,

Jensius Kastner von Mitteldorf Pöschelitz, Welfer auß
als glücker Contract, und sehr Frey und Krafft das
undrer Teigt,
Jans Jüngel von Pöschelitz welcher ganz Frey und Krafft das
davider Teigt,
Maria geörge Wronowin von Altschadowitz welche im
frühdrücken sat, und ganz Contract ist.
Ein gewisse weibsfreyen von Solitz, welche in der rechten
sitzen groß saßen außstehen muß,
Bröge Jaffe von Pöschelitz, welcher groß frühdrücken sat
und ganz Frey und Krafft Davider Teigt,
Ein gewisse Mannsfreyen von Marienthal, welcher große
Zahl Jmmer außstehen muß.
Jensius Precher von Litsowalde, welcher große teib
Jmmer außstehen muß,
Christina Jans Kraußend Jise von Pöschelitz welche
im Lichten am eine sitzen große Jmmer sat.
Lejabel Jisep, Jisep Joster von Kündert, welche der
Jals awaßten Jut,
Jans Jatter allier in Litsowalde, welcher im Lichten Jmmer
große Jmmer außstehen muß,
Jospha Jans Wronowin von Pöschelitz, welche große
Jmmer in beiden aigen sat.
Bröge Jibre von Pöschelitz, welcher ganz Contract
und Krafft ist,
Lejabel Jans Jisep Joster von Jisep, welche im Lichten
siner Jaden sat, und große Jmmer außstehen muß.
Ein gewisse weibsfreyen von der hafftschafft, welche mit
Joser, gedanken Coladen.

17.

Evidence poutníků k neratovské Panně Marii
(SOKA RK, FÚ Neratov (neinv.), Kniha zápraků, 1721–1734)

Neratova, tehdy nazývaného Bärnwald. O necelý měsíc později zde byla na svátek Narození Panny Marie uzdravena nejmenovaná rokytnická žena a stoupající počet poutníků již o šest let později vyvolal stavbu nového kamenného kostela na místě dřevěné svatyně. I nový kostel, obdařený odpustky od papeže Klimenta IX., se ukázal jako nedostačující, a proto byl s vydatnou pomocí patronátního pána Jana Karla hraběte Nostitz-Rieneck v letech 1723–1733 postaven velký chrám, zasvěcený Nanebevzetí Panny Marie.⁷⁵

Není patrně náhodné, že ve stejné době vznikla i kniha nazvaná *Liber consignationis illorum personarum utriusque sexus, quae in suis anxietatibus diversis moribus et miseriis Beatissimae Virginis Mariae in Bärnwald miraculis darae se*,⁷⁶ v níž jsou stručně zachycena jména, původ i prosby poutníků a jejich vyplnění z let 1721–1734. V první části, jež eviduje osoby, které přišly s konkrétní prosbou a zaslíbily se⁷⁷ Panně Marii, se množství velmi stručných zápisů⁷⁸ pohybuje mezi 277 (rok 1721) a 451 (rok 1724). Druhá část⁷⁹ obsahuje svědectví o vyslyšení proseb, kolísající mezi 78 (rok 1731) a 159 (1724).⁸⁰ K Panně Marii Neratovské se utíkali zejména lidé s nemocemi dolních končetin, ale i ramen, s bolestmi hlavy, srdečními a plicními obtížemi i s očními vadami. Ženy do Neratova přicházely s gynekologickými a těhotenskými problémy, muži prosili za uzdravení své žravosti a v jednom doloženém případě i o zkrocení vlastní ženy.

Celá kniha je vedena v němčině a psána jednou rukou, kterou lze připisat rokytnickému kaplanu Leopoldu Miesovi.⁸¹ Nejedná se o typickou knihu zázraků, kam byla postupně připisována jednotlivá uzdravení, ale o již upravený čistopis, který nepochybně vznikl redakcí starších záznamů, a to v letech 1732–1734, kdy je tento duchovní v Rokytnici doložen. Pozdější označení rukopisu ani jeho obsah neprozrazuje nic o záměrech, s nimiž byl vytvořen. Časová shoda s vysvěcením velkého poutního kostela 24. srpna 1733 pak může naznačovat úsilí o větší propagaci místa před světskou vrchností či německy mluvícím obyvatelstvem. Navzdory tomuto – v kontextu knih zázraků velmi

⁷⁵ Podrobnější informace k historii poutního místa je možné najít v práci Oppeltová (1999).

⁷⁶ SOkA RK, FÚ Neratov (neinv.), Kniha zázraků, 1721–1734. Název je nepochybně dopsán později. Některé další informace, zejména statistiku zasvěcených osob, přináší Burešová (2003).

⁷⁷ Této části chybí nadpis, ale v textu je opakovaně použito označení *Verlobenüss*. První oddíl knihy (p. 1–232, 337–364) je rozdělená, neboť autor si pravděpodobně vynechal málo prostoru, a tak zbytek roku 1733 a celý rok 1734 následuje až za druhou částí.

⁷⁸ Texty obsahují jen označení osoby, která se zaslíbila Panně Marii, odkud pocházela a s jakými zdravotními komplikacemi přišla (p. 13, rok 1722): *Christof Jaschke der Jüngere in Bernwaldt, welcher im Haubte große Schmerzen außstehen muß*. Často je možné potkat osoby bez uvedení konkrétního jména (tamtéž): *Ein gewisse Weibsperson von hier, welche in beiden Augen und lincken Schenckel große Schmerzen außstehen muß*.

⁷⁹ Druhá část má svůj vlastní nadpis (p. 233–334): *Dancksagungen vor erhaltener gnädiger Gesundheit obgesetzten Personen, welche sich anhero nacher Bärnwaldt zu der wunderthätigen Himmelskönigin Mariae verlobet gehabt undt gnädigst seindt erhöret worden*.

⁸⁰ I zde jsou zápisy obdobně stručné jako v první části, výjimku tvoří jen několik z nich, zařazených obvykle na počátku každého roku. Lze se domnívat, že zde autor čerpal z písemných svědectví uzdravených, neboť záznamy spojuje skutečnost, že daný člověk se Panně Marii nezaslobil, ale ve svých obtížích jen na ni pomyslel a už se mu ulevilo (p. 246, rok 1722): *Michel Hansch Miller allhir in Bernwaldt, welcher Großreißten in beiden Schenckeln gehabt. So baldt er ihm nur vorgehomen sich zu der Himmelskönigin Mariae zuverloben, ist es augenblicklich besser worden*.

⁸¹ V době vzniku knihy nebyl při kostele duchovní a mše na poutním místě obvykle sloužil farář z Rokytnice v Orlických horách či jeho kaplan (fundovaný majiteli roku 1726). Jméno faráře Kryštofa Richtera, který nastoupil 22. 6. 1721, kniha opakovaně a uctivě zmiňuje (p. 8, 237). Kvůli poutnímu provozu bylo kaplanské místo v Rokytnici roku 1768 patronem změněno na lokální kaplanství u neratovského kostela, které bylo 1859 povýšeno na farnost.

neobvyklému – rukopisu k ní nakonec nedošlo, neboť kromě drobné rytiny milostné sochy neznáme žádný jiný tisk, který by byl tomuto mariánskému poutnímu místu věnován.

EXEMPLUM II.: *Liber memorabilium* poutního místa na Vraclavi

Poutní místo Vraclav bylo spojeno s úctou ke svatému Mikuláši, k čemuž mohlo dojít i díky tradovanému uzdravení místního faráře téhož jména. Údolí s pramenem vody a malou kaplí se stalo známým roku 1664, kdy zde byl uzdraven měšťan z Vysokého Mýta Jan Nečesaný, zvaný Bernart, který – na základě pokynu ve snu – obmyl své ruce v prameni. Jeho uzdravení se stalo podnětem pro putování dalších nemocných a postižených, posléze k rozšíření a přestavbám kaple, a nakonec i k výstavbě poutního kostela zasvěceného sv. Mikuláši v letech 1724–1730.

Již dříve na místě vznikly lázně, hospoda a také malá poustevna, zvaná fráterka. Popularitu místa šířily tři české a dva německé tisky vydané v rozmezí let 1722–1739, jejichž autory byli Vojtěch Václav Čapek a Ferdinand Josef Částka ze Šternštejna.⁸² Kromě dějin místa, modliteb a rozborů léčivé vody přinášely všechny tisky také zprávy o těch, kteří dosáhli na Vraclavi úlevy či úplného uzdravení.⁸³

Potřeba evidovat další obdobné události pak stála za založením rukopisu s obširným názvem *Liber memorabilium in balneis sancti Nicolai prope regem dotalem civitatem Altam Mutam sanationum valetudinisque consolidationum ab anno 1738 propria manu scriptorum*,⁸⁴ která zachycuje 52 případů uzdravení především pohybového ústrojí, nemoci očí či zinnice, ojediněle též ze žloutenky, kurdějí, hemeroidů, tuberkulózní hlízy či zapíchnuté kosti v krku. Pomoci se dostalo i hluchému člověku, stejně tak tomu, který byl pronásledován pochybnostmi ve víře a myšlenkami na sebevraždu.

Na rozdíl od neratovské knihy zázraků se jedná o autentická, neupravovaná svědectví, z nichž část zaznamenali poutníci vlastní rukou. Čtyři zápisy byly původně napsány na samostatné listy (dva z nich jsou dokonce opatřeny pečeti) a do knihy byly vlepeny. Zbýlé záznamy pak do knihy psali dva vraclavští poustevníci,⁸⁵ od nichž rukopis

⁸² Jedná se o následující tisky: Čapek, Vojtěch Václav, *Fons aquae vitae, to jest: Starobylá a zdravohojitelná studnice svatého Mikuláše, tak od okolních obyvatelův nad paměť lidskou nazvaná, v Království českém v kraji Chrudimském na gruntech královského věnného města Vysokého Mejta se vynacházející*. Hradec Králové 1722; Tschapeck, Adalbert Wenzl (Čapek, Vojtěch Václav), *Fons aquae vitae, das ist Wasser deß uhralten und heilsamen Gesundbrunnens s. Nikolai, also vor undencklichen Zeiten von denen umbliegenden Innwohnern benahmset. Hervorquälland im Chrudimer Kreise deß Königreichs Böheimb, auf denen Gründen der königlichen Leibgedingstadt Hohenmauth*. Königgratz 1726; Čapek, Vojtěch Václav, *Starobylá zdravohojitelná studánka, nyní lázeň svatého Mikuláše blíž vsi Vraclavě na gruntech královského věnného města Vysokého Mejta se vynacházející*. Litomyšl 1731; Částka z Šternštejna, Ferdinand Josef, *Čest a sláva vysokomejtská z rozhlášené studně vyprejstěná*. Hradec Králové 1739; Tschiaska von Sternstein, Ferdinand (Částka z Šternštejna, Ferdinand Josef), *Beschreibung deß berühmtenuralten s. Nikolaibaads unweit der kaiser- und königlichen Leibgedingstadt Hohenmauth im Chrudimer Kreis in Königreich Beheimb*. Königgratz 1739.

⁸³ Podrobnější informace o poutním místě lze nalézt v práci Lunga (1999) či ve sborníku Sekotová – Svatoš – Svatoš (2002).

⁸⁴ Depozitář BK HK, Děkaný úřad Vysoké Mýto (neinv.), *Knih zázraků, 1738–1811*. Edici knihy i její zhodnocení je možno nalézt v práci: Kroupová – Opletová – Slavíková (2008).

⁸⁵ Jak bylo uvedeno výše, obec Vraclav byla součástí kolatury vysokomýtského děkanství. Roku 1741 u kostela Nanebevzetí Panny Marie nahoře ve vsi byla zřízena expozitura, která byla roku 1856 povýšena na farnost. Protože se duchovní správce přímo na poutním místě nezdržoval, je logické, že kniha zázraků byla svěťována tammím eremitům, z nichž zakladatel rukopisu česky zapsal v letech 1738–1747 celkem 13 uzdravení, jeho nástupce v letech 1751–1767 zachytil německy 12 takovýchto případů.

převzal a v letech 1773–1777 vedl lázeňský Antoni Šefelini. Texty různých původců se od sebe značně liší svou stylizací, mírou podrobnosti i jazykem – většina je česky, zbytek německy a jeden, zapsaný jezuitským misionářem, používá latinu.

Podoba knihy i její obširný titul nenechává čtenáře na pochybách, že v tomto případě se jedná o nejběžnější typ knihy zázraků, vedené jako svědectví o neobvyklých událostech, spojených s poutním areálem lázni sv. Mikuláše. I v tomto případě je však téměř jisté, že její záznamy nebyly použity pro příští popularizaci poutního místa a nestaly se předlohou pro další tisk určený poutníkům. Po roce 1811, kdy byl do knihy zanesen poslední, velmi stručný příběh o uzdravení Josefa Ševo, byl nevelký rukopis uložen mezi písemnosti Děkanského úřadu Vysoké Mýto, kde byl také nalezen a editován.

Soupisy církevních soch, křížů a kaplí

Pamětní knihy a knihy zázraků patří (vedle matriční agendy) k nejčastěji využívaným písemnostem farních archivů. Přinášejí totiž zásadní informace k historii duchovní správy, ale i k dějinám obcí příslušné kolatury a také k sakrálním stavbám, které jsou nejběžnějšími památkami českého venkova. V této souvislosti je nutné připomenout také soupisy všech církevních soch, křížů a kaplí nalézajících se ve farním obvodu, které svým charakterem stojí na pomezí mezi zápisy pro paměť a péčí o nemovitý majetek. I když se jednalo o drobné sakrální stavby, naprostá většina z nich nikdy nebyla ve vlastnictví církve, jejich neutěšený stav však mohl působit veřejné pohoršení.

Ostatně již tridentský koncil ve zmiňovaném dekretu *De invocatione et veneratione et reliquiis sanctorum et sacris imaginibus* zmiňuje povinnost biskupů poučovat věřící o řádném zacházení s obrazy.⁸⁶ Obdobně i ustanovení pražské synody z roku 1605 apeluje na péči o důstojný stav svatých obrazů: *Jestliže však byly některé zlomeny nebo rozbity či stárím rozhodány nebo potaženy špínou a nečistotami, ty ať jsou restaurovány, nebo není-li možno, ať jsou opatrovány na příslušném místě, aby nebyly veřejně na očích. Zvláště pak ti, kterým na tom záleží, ať dbají o to, aby byly obrazy udržovány neporušené špínou, usazeninami, nečistotami, zetlelostí a ostatními činiteli toho druhu.*⁸⁷ Protože obnova poškozených svatých obrazů mohla narážet na četné problémy od vlastnických práv po finanční náklady, snažili se představitelé církve o kontrolu nad živelným zřizováním křížů, soch a drobných sakrálních staveb v krajině.

Zásadním způsobem tuto kontrolu ulehčovala snaha fundátorů o benedikci příslušné památky. Ta byla podle římského rituálu⁸⁸ vyhrazena biskupům, a i když ji v drtivé většině případů prováděli místní duchovní správci (případně vikáři), museli si vyžádat povolení – fakultu od příslušného biskupa.⁸⁹ Součástí jednání o udělení fakulty obvykle byla i podmínka zajišťující další péči. Dělo se tak většinou odkazem určitého finančního kapitálu nebo právním závazkem (břemenem) vztahujícím se na potomky fundátora či

⁸⁶ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 242, 25. zasedání, Dekret o vzývání, uctívání a ostatcích svatých a svatých obrazech začíná slovy *Mandat sancta synodus omnibus episcopis ... ut iuxta catholice et apostolice ecclesiae usum ... legitimo imaginum usu fideles diligenter instruant.*

⁸⁷ Překlad Royt (2011), s. 29, jedná se o část kapitoly *De sacris imaginibus* ustanovení pražské synody arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé z roku 1605 (Synodus archidioecisana Pragensis (1605), s. 28).

⁸⁸ V rituálu vydaném pro pražskou arcidiecézi (Rituale Romano-Pragense (1731), s. 191–203 *secundae partis*) jsou označena jako *benedictiones episcopales vel ab aliis facultatem habentibus faciendae.*

⁸⁹ V případě kaple, kde měl probíhat bohoslužebný provoz, bylo součástí jednání i povolení k uchovávání Eucharistie ve svatostánku či mešní fakulty. Zde popisovaná svolení k benedikcím křížů či jiných drobných sakrálních památek jsou dochována ve většině farních archivů ve spisovém materiálu již od druhé poloviny 18. století a svou podstatou se váží k svátostným funkcím duchovních správců.

majitele příslušného pozemku. Bylo důležité, aby každá památka měla svého fundátora nebo majitele, což zahrnovalo i praktický podtext – záduší nemuselo přebírat odpovědnost za špatný stav drobných sakrálních památek, které se v průběhu 18. století ve velké míře zabydlovaly v české krajině. Lidová zbožnost na venkově 19. století byla i nadále tomuto trendu příznivě nakloněna a projevovala se výstavbou křížů, poklon, kapliček a soch oblíbených světců, kteří byli každodenními pomocníky a průvodci našich předků

V posledních dvou desetiletích 18. století se setkáváme s dvorními dekrety, které určují podmínky pro zřizování těchto drobných sakrálních památek a jejich další údržbu. Na ně se odvolává i nařízení českého gubernia z 30. května 1835 č. 19.886 publikované v hradeckých konzistorních kurendách počátkem roku 1836 pod č. 5.017, které se obracelo na duchovní správce a akcentovalo jejich roli při vzniku a udržování památky (výslovně se zde uvádí farní archiv jako místo, kde mají být uchovány příslušné dokumenty). Proto mnozí faráři založili knihu, do níž vepsali umístění drobné sakrální památky, její druh (kaple, polní kaplička, kříž či socha) i název, pod nímž byla známá. Reflektovaly se zde tak pomístní názvy, které prozrazují, že vedle památky na návsi, na náměstí či u kostela, se většina křížů a soch nacházela při cestách a v polích, případně u stavení zřizovatelů. Právě jim patřil další okruh otázek – zjišťovalo se vlastnictví pozemku, dále kdo nechal památku postavit, příp. z které nadace, kdo má pečovat o dobrý stav křížku či sochy, či zda existuje udržovací fond. Zaznamenával se i tehdejší stav, poslední oprava a pro další zajímavé či důležité věci se ponechávala poznámka.

Zřízení samostatného soupisu kaplí, soch a křížů (*Verzeichniß aller Kapellen, Statuen, Kruzifixe etc., Beschreibung aller in Pfarbezirke ... befindliche Standbilder*) příslušné farnosti nebylo povinné. Někteří duchovní správci jej vepsali do pamětních knih, další se nejspíše omezili jen na odeslání příslušného soupisu na konzistoř. Ale již v Helfertově příručce pro duchovní správce vydané o rok později se objevuje informace o tom, že každá kolatura by měla mít popisnou knihu těchto objektů, kde by se měly zaznamenávat jejich založení, stav a původ, dále jména zakladatelů a dobrodinců stejně jako peněžní kapitály či závazky na nemovitostech sloužící k udržování stavby. Tato kniha se měla čas od času aktualizovat.⁹⁰

Stejný pramen ukazuje, jak složitá byla cesta k zřízení nové drobné církevní památky, kdy bylo třeba souhlasu státních a politických úřadů. Duchovní správce se měl vyjádřit, zda způsob ztvárnění a provedení neuráží náboženské představy, osoba vedoucí kostelní účty musela dosvědčit, že existují fondy, majetek a u obecních křížů i vůle komunity, které stavbu uhradí, slovo měl i krajský inženýr, posuzující technickou stránku stavby. Jednalo-li se o stavbu či rekonstrukci kaple, zasílal se náčrt a žádost o souhlas i na krajský úřad. Jakoukoli sakrální stavbu nebylo možné stavět bez povolení konzistoře.⁹¹ Postupně přibývaly i další instance – podle obecního řádu pro Čechy z roku 1864⁹² byl nezbytný souhlas příslušné obce, výnos místodržitelství z 14. března 1902⁹³ nařizoval, aby před zahájením stavby či opravy se mimo konzervátora žádalo i vyjádření příslušného ordinariátu, pokud se to týká církevního umění a liturgiky.

⁹⁰ Helfert (1837), s. 275.

⁹¹ O zřízení veřejných kaplí či soukromých oratorií pojednává Helfert (1837), s. 271–274, podklady pro zřízení polních kaplí, křížů a dalších drobných sakrálních památek přináší tamtéž na s. 274–276 (obdobně i v novějším vydání Helfert (1858), s. 338–343).

⁹² Obecní zřízení pro Čechy z 16. 4. 1864 bylo publikováno jako 7/1864 z. z., zde se jednalo o č. 228. Blíže viz Pauly (1902), s. 181–182.

⁹³ Jednalo se o nařízení č. 6194 Sb. n. – viz Tománek (1928), s. 134.

Kromě řady státních nařízení⁹⁴ se k problematice křížů, soch a polních kapliček vrátil i pražský sněm roku 1860, který připomenul již citovaná ustanovení tridentského koncilu a pražské synody z roku 1605 a zdůraznil potřebu souhlasu biskupů i odpovědnost duchovních správců.⁹⁵ Ta měla v následujících letech víceméně stejnou podobu – duchovní se v různé míře snažili evidovat stav těchto drobných památek a podle svých možností spolupůsobit na jejich odpovědné udržování. V případě stavby nových pak podle zavedených norem žádali prostřednictvím vikářů souhlas biskupské konzistoře. Opisy či vyřízení těchto žádostí se obvykle dochovaly ve spisovém materiálu farnosti a přinášejí zajímavé podrobnosti o finančním zajištění stavby i další existenci příslušné památky, jejím vzhledu (často nechybí i plán s podpisem tvůrce) i pohnutkách fundátora.

EXEMPLUM: Soupis křížů a soch z Rokytnice v Orlických horách

Stejně jako v jiných farnostech se vedle úcty k zázračným obrazům a sochám podporovala v Rokytnici také úcta k ostatním svatým, zejména ke Kristu a jeho matce. Mnozí farníci tak nechali vyzdvihnout sochu či křížek jako poděkování za záchranu či ochranu, pamatovali na vystavění kříže ve své závěti nebo jej nechali vystavět „ke cti a chvále Boží“. Velké množství těchto zbožných zastavení, nacházejících se na území spravované kolatury, přivedlo rokytnického faráře Franze Schmidta (farářem 1832–1865) k založení knihy, která je měla obsáhnout a důkladně popsat. Pod názvem *Verzeichniss aller im Rokitnitzer Pfarrbezirk befindlichen religiösen Standbilder aufgenommen im August 1837*⁹⁶ se tak stalo rok po zveřejnění nařízení o evidenci drobných památek a jejich hmotného zabezpečení. Franz Schmidt v roce 1836 na základě jiného guberniálního nařízení založil i novou pamětní knihu farnosti, do níž tento seznam v poněkud stručnější podobě bez vlastnických charakteristik také přepsal.⁹⁷

Zmiňovaný duchovní správce zaznamenal do soupisu největší díl dochovaných popisů, ale knihu aktivně doplňovali i jeho dva nástupci – Anton Karger (farářem 1865–1889) zaznamenal dva nové kříže a kapli v Údolíčku a Wenzel Hlavsa (farářem 1889–1913) tři kamenné a jeden dřevěný kříž, polní kapličku sochy Nejsvětějšího Srdce Ježíšova a Pietu. Jedinou poznámku o opravě zde hned po svém nástupu v roce 1914 přičinil i Alois Prax (farářem 1914–1938), za jehož dalšího působení však zápisy už nebyly doplňovány ani do soupisu, ani do pamětní knihy.

⁹⁴ Otázka zřizování drobných sakrálních památek a jejich financování se vracela ve státních výnosech – nařízení obecně požadovala vstupní kapitál, který by zajistil stavbu a údržbu staveb (např. výnos místodržitelství ze 7. 12. 1864, č. 68 559 či předcházející výnos č. 55 223 z téhož roku, který zavazoval úřady s povolovací agendou k prověření finanční situace, a to s odkazem na dosud platné předpisy – nařízení presidia českého gubernia ze 17. 12. 1831 (č. 7 577) a guberniální dekrety z 19. 9. 1834 (č. 38 940) a z 30. 5. 1835 (č. 19 886) ke zřizování, obnovování a udržování soch a kapliček, dále guberniální dekrety z 20. 4. 1837 (č. 15 521) a z 22. 4. 1841 (č. 8346) ohledně evidence a správy jmění kaplí). Další nařízení citovaná v příručkách pro duchovní navázala i v druhé polovině 19. století, jednalo se například o výnos místodržitelství z 10. 3. 1887 (č. 18 373) s odkazem na výnos ministerstva kultu č. 2725 z téhož roku o zákazu započítí stavby s příspěvkem státu či náboženského fondu bez úředního schválení, obdobně to bylo i s opravami a restaurováním (výnos místodržitelství z 13. 3. 1887, č. 99 015/1886).

⁹⁵ Acta et decreta (1863), s. 94–95 (titulus III., caput 6. *De sacrorum reliquiis et sacris imaginibus*) a s. 174–176 (titulus V., caput 3. *De capellis viatoriis et oratoriis privatis*).

⁹⁶ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), sign. II/3b/3, Popis soch a obrazů v rokytnické farnosti, 1837–1913. Rukopis ve své bakalářské práci podrobně charakterizoval a popsal Kalous (1999).

⁹⁷ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1983, p. 135–148, identifikace pomocí římských číslic odpovídá značení v soupisu. Kalous (1999) se domnívá, že prvotním byl záznam v pamětní knize, který Franz Schmidt posléze rozšířil. Oproti pamětní knize je soupis popisuje o kříž v Rýnku (s č. XXIX) a kříž při cestě na Neratov (č. XXX bylo po doplnění další památky upraveno na XXXI).

Celkem je v soupisu zachyceno 39 objektů v rámci farnosti, již tehdy tvořilo městečko Rokytnice, vsi Horní, Dolní a Prostřední Rokytnice, dále osady Hanička, Rýnek, Václavova Seč, Panské Pole a Údoličko. Památky zapisované v roce 1837 nedisponovaly ve většině případů fundací či finančním zajištěním,⁹⁸ ale například u Geißlerovy kaple, která na konci Horní Rokytnice sloužila k nedělnímu shromáždění věřících v případě nepříznivého počasí, Franz Schmidt konstatuje, že pro její potřebnost není o dobrodince nouze. Sakrální objekty pořízené po tomto datu musely mít buď dostatečný finanční kapitál na provádění oprav, nebo závazek příslušného rodu či nemovitosti na údržbu.

Nejhojněji pořizovanou sakrální památkou se staly kříže⁹⁹ – celkem jich bylo 23, což souviselo jak se zásadním významem Kristovy vykupitelské oběti pro věřící, tak také s dostupností a nízkými náklady v případě dřevěných křížů – v kolatuře se jich nacházelo deset, z nichž jen jeden měl drobný finanční závazek na obnovu. Dva kříže z 2. poloviny 19. století byly prokazatelně litinové, zbylých jedenáct zhotovili z kamene, zejména pískovce. Není náhodou, že i nejstarší dochovanou plastikou v kolatuře se stal kříž, tzv. farní, který nechal před farou postavit v roce 1750 tehdejší duchovní správce Johann Franz Taiber.¹⁰⁰ Devět položek v soupisu je pak charakterizováno označením kaple (v široké škále od výklenkových zastavení, nazývaných také poklony, až po kapli v Údoličku, která získala v roce 1903 mešní licenci).

Sedm zbývajících tvoří sochy, jejichž dnešní umístění však mnohdy neodpovídá tehdy popsané skutečnosti a svědčí o jistém přetržení kontinuity paměti v místě, odkud byla odsunuta většina původních obyvatel, kteří až na dvě výjimky fundovali zdejší drobné památky. Těmito výjimkami byly již zmíněný farní kříž, a především mariánský sloup na náměstí, který byl postaven jako připomenutí hladomoru v letech 1770–1771 na náklady tehdejšího majitele panství Josepha Wilhelma Nostitz-Rieneck.¹⁰¹ Kromě Neposkvrněné Panny Marie (Immaculaty), jejíž sochu vynáší vysoký sloup, zde byli ztvárněni zemští patroni sv. Václav a sv. Jan Nepomucký a na reliéfu podstavce i ochránce proti ohni sv. Florián. Mariánský sloup uprostřed náměstí byl dominantou mnoha církevních či světských oslav, o jeho výzdobu se pečovalo o svátcích, při generálních vizitacích či významných návštěvách představitelů země, zajímavým dokladem je jeho vyobrazení v rámci oslav vzniku rokytnického soudního okresu v roce 1869.¹⁰²

O zemském patriotismu osadníků svědčí nejen mariánský sloup, ale také prostá svatojánská plastika na konci města, při cestě do Pěčina. Ikonograficky jsou zajímavé čtyři sochy s christologickou tematikou, pocházející z 18. či počátku 19. století. Při cestě na Horní Rokytnici stála socha Ecce Homo, po níž však dnes již neexistují žádné stopy. Na

⁹⁸ Nevelký výnos 45 kr. ročně z fundace k soše sv. Jana Nepomuckého byl určen i na její osvětlení o nedělích. Peschlův kříž získal v roce 1806 zajištění z fundace Antona Sommera, který odkázal kapitál 200 zl. na mešní fundaci a udržování dvou křížů, přičemž na každý z nich ročně připadlo 30 kr.

⁹⁹ Pod tento pojem v soupisu však duchovní zahrnují nejen prosté kříže, ale krucifixy s tělem Kristovým, v některých případech i kalvárie s dalšími asistenčními figurami.

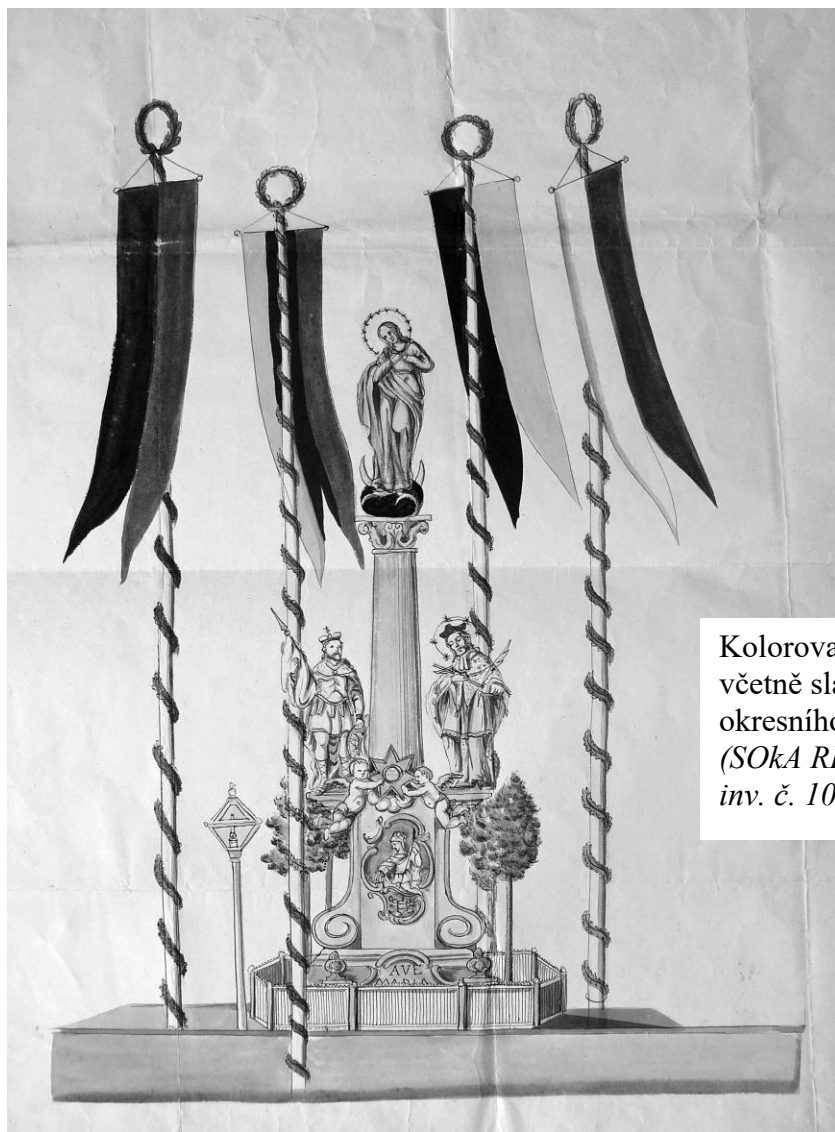
¹⁰⁰ SOkA RK, AO Neratov, inv. č. 1, kn. č. 1626, kart. č. 202, Kronika obce, 1. díl, 1899–1924, s. 797 zmiňuje sochu sv. Jana Nepomuckého na neratovském mostě z roku 1732, tehdy ještě v rokytnické farnosti, která se však nedochovala. Zde se také objevuje jméno duchovního ve variantě Johann Franz Teuber, doložen je i tvar Teiber.

¹⁰¹ Jasně o tom svědčí i nasměrování sousoší, kdy je čelně otočeno k zámku, zatímco z radnice bylo možné vidět zadní část.

¹⁰² Celkem 5 kolorovaných perokreseb zobrazujících všechny čtyři strany rokytnického náměstí i sloup uprostřed jsou uloženy v SOkA RK, AM Rokytnice v Orl. horách, kt. č. 9, inv. č. 108, Kresby náměstí, 1869.

kvalitním zobrazení Odpočívajícího Krista,¹⁰³ původně umístěném při cestě do Žamberka, se projevuje slezský vliv. U farního kostela je socha Krista na hoře Olivetské, která společně se čtyřmi reliéfy na podstavci odkazuje k pěti tajemstvím bolestného růžence. K zmíněným christologickým tématům je možno přiřadit i Pietu v Prostřední Rokytnici, pocházející až z roku 1903.

Přes zajímavé jednotliviny vykazuje soubor drobných sakrálních památek zaznamenaný v rokytnickém soupisu oproti ostatním městským farnostem z okolí (Žamberk, Rychnov nad Kněžnou, Vamberk či Solnice) určitou druhovou skromnost a i poměrně pozdní výskyt sochařských děl (2. polovina 18. století a zejména 19. století). Jistá nepřítel provázela zdejší drobné památky i po konci 2. světové války, kdy byla většina původních obyvatel odsunuta, a tím přetržena kontinuita zájmu i péče o tyto lokální pamětihodnosti, o čemž svědčí i jejich poměrně značný úbytek.¹⁰⁴

Kolorovaná perokresba Immaculaty, včetně slavnostní výzdoby ke zřízení okresního soudu
(*SOkA RK, AM Rokytnice, kt. č. 9, inv. č. 108, Kresby náměstí, 1869*)

¹⁰³ Royt (2006), s. 184 upřednostňuje tento termín před obvyklejším Kristus Trpitel.

¹⁰⁴ Kalous (1999), s. 49 srovnal popsanych 39 v soupisu zanesených drobných sakrálních památek se současným stavem a zaznamenal zánik 9 dřevěných a 2 kamenných křížů, 6 kapliček a kaplí a sochy Ecce Homo.

III.J Duchovní správce mezi duchovní a světskou vrchností

Přípisy nadřízených církevních a světských úřadů, konzistoriální kurendy, ordinariátní listy a akta kurie, korespondence s vikariátním úřadem

Duchovní správce, i když byl svým pánem v rámci svého farního obvodu, se zodpovídal ze správy své kolatury nadřízeným úřadům církevním, ale i světským. Nejprve byl nejsilnější vztah k patronovi, od poslední třetiny 18. století do něj výrazně vstupoval vliv státu. Jak ukázaly předchozí kapitoly, státní nařízení nazývaná *in publico-ecclesiasticis* reglementovala i oblast kultu, obvykle vnímanou jako vnitřní záležitost církve samé – mezi nařízeními nalezneme mešní řád, pravidla pro udělování a evidenci svátostí i instrukce pro pastorační práci. Na druhé straně začal stát kněze využívat – od tlumočení státních nařízení věřícím, přes vytváření různých statistických přehledů a výkazů až po dohled nad školami, jinými církvemi i zdravotním stavem obyvatelstva.

Rostoucími nároky státních úřadů byly zavaleny i nadřízené církevní instituce, a tak farářům tlumočily přijaté požadavky, k nimž přidávaly svá vlastní nařízení a doporučení. Takto koncipovaná, víceméně jednostranná úřední korespondence zformovala z duchovních správců výkonné úředníky a podílí se na vzniku stále narůstající spisové části farních archivů. Byrokratizuje se i vztah faráře k patronovi beneficia, na němž je duchovní závislý ve věcech hospodářských, stavebních a personálních, v jiných případech ovšem má farář se zástupci vrchnosti spolupracovat – například ve školství či chudinství. Ještě specifičtějším případem propojení státních a patronátních záležitostí je správa josefinských lokálií a far, které byly financovány z náboženské matice a které zvláště v druhé polovině 19. století trpěly množstvím byrokracie při řešení oprav patronátních budov či při financování beneficia.

Písemnosti přijaté od nadřízených církevních úřadů během 17. a 18. století

Sdělení arcibiskupa a jeho konzistoře se k farářům v raném novověku dostávala díky synodálním výnosům, které na jaře (a tu a tam i na podzim) nechal vydávat arcibiskup Harrach, aby mohl informovat o povinnostech kněží, záležitostech k nápravě, úkolech, ale i podnětech.¹ Podle doby vydání se nazývaly *patentes vernaes* či *autumnales* a vikáři je měli doručit k jednotlivým duchovním, kteří si je měli přečíst a opsat.² Instrukce vydaná roku 1697 arcibiskupem Breunerem mezi jiným nařizuje vikářům, *patenty z konsistoře zaslané k ohlášení po farách a kostelích, necht' vikáři jednotlivým farářům pošlou a prohlásiti dají, jakož i pak nad tím bdí, aby nařízení v nich obsažená byla prováděna.*³ V části sledovaného území patřícího pod pražskou arcidiecézi lze existenci *patentes vernaes* vystopovat na farách až v prvních desetiletích 18. století, a to ve formě opisů.⁴

Ze stejné doby jsou dochovány rovněž biskupské předpisy z hradecké diecéze.⁵ Hradecká nařízení vycházela stejně jako pražská obvykle ve dvou termínech, a to v únoru (příp. v lednu či březnu) a v prosinci, nejprve se jednalo o text vydávaný jménem biskupa a adresovaný vikářům, děkanům, farářům, administrátorům a dalším

¹ Krásl (1886), s. 437–439.

² Podlaha (1917), s. 187–191. Blíže k *patentes vernaes et autumnales* kapitola II.D.

³ Podlaha (1917), s. 146. V originále bod XVII. (Instructio brevis (1697), s. 19) zní: *Quotiescunque patentes ex consistorio, vicariis fuerint transmissae ad publicandum per parochias et ecclesias, eas ad singulos sui vicariatus parochos dirigant, publicari faciant et ut effectum habeant, animadvertant.*

⁴ FÚ Bystré, FÚ Cerekvice, FÚ České Heřmanice, FÚ Dolní Újezd, FÚ Dolní Čermná, FÚ Morašice, DÚ Polička, FÚ Svojanov, DÚ Ústí nad Orlicí, DÚ Vysoké Mýto, či alespoň rejstříků (FÚ Dolní Dobrouč, FÚ Pomezí).

⁵ FÚ Bílý Újezd, FÚ Letohrad, FÚ Nebeská Rybná, DÚ Opočno, DÚ Rychnov nad Kněžnou, FÚ Sedloňov, FÚ Solnice, DÚ Žamberk.

duchovním diecéze. Pod textem se nacházela jména biskupa, generálního vikáře a konzistorního asesora a sekretáře v jedné osobě. Zprvu nečleněný text od konce dvacátých let 18. století byl (obdobně jako pražské patenty) strukturován do bodů označených čísly. Jednotlivá vydání postupně mají větší rozsah projednávaných záležitostí a objevují se navíc i zářijová či říjnová vydání. Vedle tištěných nařízení přicházely vikářům aktuální výnosy také v psané podobě.⁶

Vikáři psaná i tištěná nařízení pak nechávali kolovat v předem dohodnutém pořádku po farnostech svého okrsku. Místní duchovní správci si je museli opsat (pokud se snad nejednalo o texty, jichž bylo natištěno tolik, aby si každá farnost mohla ponechat svůj vlastní exemplář), na originál připojili povětšinou svůj podpis a datum a poslali jej dál. Zatímco pro opisy byla záhy vyčleněna konkrétní kniha, tištěná nařízení byla různým způsobem ukládána či svazována, ale známe i opisy spojené v jednom svazku s tištěnými patenty. Ke knihám pak byly připojovány soupisy nařízení či rozdílně podrobné věcné rejstříky.

Jistá neustálenost formy a vevazování všech dokumentů příšlých z Hradce Králové do jedné řady poněkud zesložituje vnímání a terminologii biskupských nařízení, k nimž se chronologicky přiřazovaly také papežské výnosy či biskupské pastýřské listy. Právě ony mohou být příkladem složitosti rozlišení pojmů z dnešního pohledu⁷ – neboť v 17. a 18. století se jako *litterae pastorales* označovaly přípisy biskupa, s nimiž měli být seznámeni všichni věřící, ale také organizačně správní pokyny určené výhradně pro kněze.⁸ Nicméně z dochovaných rejstříků opisů nařízení z této doby se zdá, že nad pastýřskými listy počtem i rozsahem vítězí různá nařízení biskupské konzistoře. V zásadě je možné písemnosti přicházející od biskupa a jeho úřadu rozdělit do tří, dále ovšem ještě rozrůzněných skupin.

První zahrnuje písemnosti určené všem věřícím v diecézi, což často byly zmiňované pastýřské listy, reflektující buď aktuální situaci či předjímající potřeby církve či společnosti v následujícím období. V obou příkladech biskup popisuje výzvy, jimž je třeba čelit, zdůrazňuje pravdy víry a svěřeným duším adresuje poučení, varování, slova útěchy a naděje. Méně často (a s konkrétními příkazy) se na všechny věřící diecéze obracela konzistoř, ale i v tomto případě byly tyto texty vytištěny, aby se zrychlila a synchronizovala distribuce ve všech farnostech. Kromě knih nařízení bývají

⁶ Příklad ze SOkA HK, Biskupský archiv Hradec Králové, kt. č. 49, inv. č. 1197, Pastýřské listy a nařízení biskupa, 1775–1776, složka KA III 5 ukazuje, jak se dotčené nařízení dostalo k adresátům – výnos z 1. 11. 1775 posel postupně oznamoval devíti vikářům od 3. 11. (Nový Bydžov) do 10. 11. (Rokytnice v Orlických horách), což jednotliví příjemci stvrdili vlastnoručním datováním a svým podpisem, příp. i potvrzením platby.

⁷ Určitý chaos do problematiky pastýřských listů přináší práce Doležalová (2017), v níž se autorka věnovala pastýřským listům patrně na základě existence SOkA HK, AD HK, kt. č. 26, inv. č. 59, Pastýřské listy a konzistoriální nařízení, 1739–1833. I když byly pastýřské listy vydávány i před rokem 1739, z něhož je první dochovaný dokument v tomto souboru, autorka se po starších dokumentech tohoto typu neshání. Otázkou je autorkou užívané označení pastýřský list – například nejstarší dokument z roku 1739 vykazuje charakteristické rysy konzistoriálního nařízení, ostatně stejně jako většina evidovaných textů. Zdá se, že se jedná pouze o výběr písemností na základě dochování v určitém konvolutu, aniž by autorka respektovala formální rozdílnost konzistoriálních nařízení a pastýřského listu.

⁸ Chceme-li charakterizovat pastýřské listy biskupů 17. a 18. století, kromě vnějších znaků, jednoznačně identifikace vydavatele a obsahu, je vhodné vnímat terminologii současníků. Například rejstříky biskupských nařízení, dochované v Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Index k psaným a tištěným nařením, 1721–1777, tedy v Registerium Alphabeticum Scriptorum et Impresarum Patentium et Constitutionum Episcopaliū, jsou jako *Litterae Pastorales* označeny dokumenty z 22(?) 9. 1722, 20. 3. 1754 (pro klérus), 30. 9. 1764 (pro klérus), 24. 8. 1775 a 25. 8(?). 1776 (zbytek pro klérus a lid). Pozvolný vzrůst pastýřských listů si někde vyžádal svázání pastýřských listů do samostatného svazku (např. v Depozitáři BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Pastýřské listy, 1775–1827; i zde dochází k významným odlišnostem ve vnímání pojmu pastýřský list oproti Doležalová (2017)).

tyto texty vloženy či opsány také v knihách ohlášek bohoslužeb, neboť duchovní byli zavázáni své věřící s obsahem přípisu důkladně seznámit. V knihách ohlášek bohoslužeb bývají vloženy i texty, jimiž se biskup či jeho úřad obracel pouze k věřícím konkrétní kolatury. Ty máme doložené spíše z 19. století a často byl jejich pomocí představován nový duchovní správce věřícím farnosti, v níž byl ustanoven.

Druhou skupinu tvoří přípisy biskupa či jeho konzistoře určené kléru diecéze. Obsahově je zde zastoupena škála důvodů, proč příslušné texty vznikly – počínaje bratrským povzbuzením či napomenutím biskupa (které může mít formu pastýřského listu kněžím diecéze) až po patenty konzistoře, v sobě pod jednotlivými body shrnující několik úředních nařízení. O vytištění v tomto případě rozhodovalo vícero faktorů – od rozsahu přes naléhavost až po to, zda se počítalo s exemplářem pro každého kněze diecéze, či naopak na příslušnou faru měl být dodán jen jeden exemplář, s jehož obsahem byli prostřednictvím duchovního správce seznámeni i ostatní zde působící kněží. Texty se pak nacházejí v již zmiňovaných souborech tištěných nařízení či v knihách jejich opisů. Výhradně v knihách opisů se pak setkáme s přípisy, které biskupský úřad či konzistoř adresovaly pouze kněžím konkrétního vikariátu – zde se obvykle jednalo o hodnocení proběhlé generální vizitace či jmenování nového vikáře.

Třetí skupina přípisů biskupa, jeho konzistoře či ordinariátu je určena konkrétním kněžím – nejčastěji jsou to jmenování kaplanem, katechetou, farářem, vikářem, konzistorním či biskupským radou, udělení synodálií či jiných ocenění. Tato – rukopisná (či strojem psaná) přijatá úřední korespondence – byla vždy součástí osobních dokumentů kněží (obdobně jako rodný a domovský list, vysvědčení či intenční knížka) a nalezneme ji v jejich osobních písemnostech, které se s nimi stěhovaly po různých působištích.⁹ Rukopisnou (či ve 20. století i strojopisnou) podobu mají i písemnosti určené vikářům či jejich zástupcům, ty by ovšem měly být uloženy ve fondu vikariátu.

Ve fondech vikariátních úřadů,¹⁰ které se na zkoumaném území dochovaly jen torzálně,¹¹ by bylo možné najít řadu písemností, které biskup a jeho úřady adresovaly kněžím příslušného vikariátu. Jen naprosto výjimečně byly písemnosti z Hradce Králové dodány kněžím bez zprostředkování vikáře, neboť nejenom přípisy pro větší množství duchovních, ale i výše zmíněná jmenování, ocenění, či naopak pokárání byly adresátům sdělovány přes příslušné vikáře. Dohlédací pravomoci vikářů, které směřovaly ke školství, vedly také k oddělování této agendy – často se zde setkáváme se dvěma řadami příslušné korespondence či tištěných normálí, jedna se týkala kněží a také věřících vikariátu (u věřících se jednalo nejčastěji o dispensy), druhá pak učitelů a učitelských vdov, školních budov, docházky a znalostí dětí.

Písemnosti přijaté od nadřízených církevních úřadů během 19. a 20. století

Od sedmdesátých let 18. století přibývá far, kde zůstala zachována biskupská nařízení, zhusta reprodukcující důležité pokyny státu ve věcech církevních. O sbírkách *Kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze in materiis publico-ecclesiasticis* a různých dalších dílech, která na ně byla navázána, už bylo pojednáno na jiném místě.¹² Snaha státu spojit vlastní nařízení i církevní agendu se odráží i na

⁹ Setkáváme se tak s nimi obvykle ve fondu jejich posledního působiště, a pokud neexistuje osobní fond jmenovaného, bývají tyto dokumenty součástí archivního fondu farní či děkanský úřad v části duchovní správci (pod jménem jejich adresáta).

¹⁰ Studii týkající se oběžníků prachaticko-netolicko-vodňanského vikariátu přináší Stuchlá (2006).

¹¹ O fondech vikariátních úřadů podrobněji viz kapitola II.C.

¹² Různá vydání této sbírky, která byla odpovědí na na císařské nařízení z 15. 6. 1782, podle nějž měly mít všechny konzistoře, kláštery a fary vedenu stejnojmennou příručku pod hrozbou pokuty sto dukátů, podrobně zmiňuje kapitola II. D.

nařízení v dekretu českého gubernia z roku 1830,¹³ podle nějž měly být v jednotlivých diecézích tištěné normativní tiskoviny vázány, ukládány ve farním archivu a kontrolovány při vizitacích.

Periodikum, které zprostředkovalo jednotlivým duchovním správcům informaci o církevních i světských nařízeních,¹⁴ začalo být v královéhradecké diecézi pravidelně vydáváno pod názvem *Konsistorialkurrenten für die Königgräzer bischöfliche Diözesangeistlichkeit* v roce 1833, a to alespoň šestkrát ročně.¹⁵ Již od počátku mělo každé číslo hlavičku *Konsistorialkurrenten*, doplněnou letopočtem a příslušným číslem, naopak chybí stavovské oslovení adresáta. Na konci se objevují jména dvou odpovědných osob – konzistoriálních radů – dómského děkana a vedoucího kanceláře. Jednotlivé svazky (1833–1842, 1843–1849, 1850–1855, 1856–1860, 1861–1865, 1866–1870) mají společný rejstřík, který kompiluje hledisko jmenné a věcné. Oproti dřívějšímu se preferovala němčina, ale jsou zde i sdělení v latině (v záležitostech výlučně církevních a sekretních)¹⁶ a občas i v češtině (většinou ve školních záležitostech – doporučovaná literatura do školních knihoven). Jako určité předznamenání dalšího vývoje jsou roku 1870 na české fary distribuovány české mutace *Konzistoriálních kurend*.¹⁷

Od roku 1871 se zmenšuje formát diecézního oběžníku a místo Konzistoriálních kurend se objevují dva nové tituly: *Ordinariátní list královéhradecké diecéze* a *Ordinariatsblatt der Diocese Königgrätz*. To svědčí o tom, že nařízení vycházela ve dvou jazykových mutacích, německy a česky, v obou byly pak interní záležitosti publikovány latinsky. Hlavička obsahovala název, ročník a číslo, oproti kurendám se zde objevuje v 19. století od druhého svazku i jeho číslo. Za většinu příspěvků uvedených s číslem jednacím byla zodpovědná konzistoř, ač název listu ukazuje na ordinariát (tedy sekretariát biskupa); odpovídá tomu i označení za jednotlivými příspěvky, většina jich je označena *Konsistorium v Hradci Králové* s příslušným datem. Za celé číslo pak ručil generální vikář a předseda konzistoře a ještě jedna výkonná osoba.¹⁸ Zpočátku počet jednotlivých čísel během roku kolísal podle potřeby – bylo jich

¹³ Zmíněné nařízení má číslo 2627 a bylo publikováno jako nařízení královéhradecké konzistoře (Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Konzistoriální kurendy, 1828–1842, p. 78, čj. 536; tento svazek je poměrně netradiční tím, že konzistoriálním kurendám z let 1833–1842 byly předřazeny předchozí výnosy konzistoře od roku 1828, chybějící kurendy z let 1833 a 1834 byly opsány a zařazeny, celek byl průběžně opaginován, což se stalo nejpozději v roce 1850, kdy vše převázal Antonín Chramosta ze Žamberka).

¹⁴ Ne náhodou se na stránkách Časopisu pro Katolické duchovenstvo objevuje článek (Zahradník (1834), s. 60, v němž autor žádá o odlišení nařízení církevních a světských nařízení, které redakce doprovází poznámkou, že se to tak děje v brněnské diecézi. *Nemohu též na tomto místě mlčením pominouti, že dle smyslu mého nuzně toho jest potřebí, aby biskupové a konsistoře jejich světská nařízení od duchovních pilně různili a jakož beze všeho odporu mají moc práva a zákony stanoviti, moci té i v skutku užívali, dokazující tím, že v skutku duchovní jsou vrchností.*

¹⁵ Stoklasová (2015) nepřesně uvádí 3–8 čísel ročně. Každé jednotlivé nařízení je v prvním svazku z let 1833–1842 číslováno v jedné řadě v rámci roku, od druhého svazku pro léta 1843–1849 pak v rámci celého souboru. Od roku 1835 jsou kurendy stránkovány v rámci plánovaného svazku. Jednotlivé výnosy vycházely vždy s příslušnými čísly jednacími, v prvním svazku byly označeny ještě číselnou řadou, od druhého svazku pouze čísly jednacími a v poznámce na okraji byl ve zkratce shrnut obsah nařízení kvůli lepší orientaci.

¹⁶ Stoklasová (2015), s. 72, autorka použití latiny vysvětluje jako naznačení toho, že v těchto záležitostech nemají rozhodnutí státu potřebnou váhu. Je pravděpodobnější, že latinsky publikované normy nebyly srozumitelné nepovolaným osobám, proto – a nejen zde – byl tento jazyk používán pro interní záležitosti, obdobně jej používají některé učebnice církevního práva, ale třeba i příručky pro duchovní (Borový (1879), Pauly (1902), ale například i Podlaha (1917)).

¹⁷ Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Konzistoriální kurendy, 1866–1870.

¹⁸ Zprvu to byl Antonín Kukla, starší kanovník, biskupský konzistoriální radní a ředitel kanceláře, od poloviny roku 1878 Leodegar Wacek, archidiakon a biskupský konzistoriální rada, a v letech 1896–1900 Alois Frýdek, biskupský generální vikář a předseda.

nejméně šest, nejčastěji osm či deset, ale i více (nešlo nicméně o každoroční pravidelný nárůst), od počátku 20. století se vydávání jednotlivých čísel ustálilo na měsíční periodicitě. S nárůstem počtu čísel i jejich rozsahu se ve stejné době narušila praxe svazování jednotlivých čísel po pěti letech (1871–1875, 1876–1880, 1881–1885, 1886–1890, 1891–1895, 1895–1900, 1901–1903), v jejichž rámci jsou ordinariátní listy stránkovány a na konci opatřeny společným jmenným i věcným rejstříkem. Od roku 1904 bylo zavedeno stránkování a vydávání rejstříků jednorozční, a tak záleželo na rozhodnutí duchovního, jak texty svazoval – každý rok jednotlivě či několik ročníků dohromady dle situace. Duchovní královéhradecké diecéze doprovázely ordinariátní listy celkem 71 let, až s počátkem roku 1941 byl název změněn na *Acta Curiae Reginae Gradecensis*.¹⁹

Kurendy a ordinariátní listy tlumočily duchovním nařízením vyšších úřadů jak církevních (papežské listy, pastýřské listy biskupa, dekrety generálního vikáře a biskupské konzistoře (18. stol.)), tak zeměpanských (dvorské úřady, zemské gubernium, později vláda, místodržitelství, finanční úřady, krajské). Kromě přímých příkazů, u nichž nadřízené úřady očekávaly nějakou reakci duchovních, zde byly zveřejňovány i obecně potřebné normy, například některé zákony, dále výkup z roboty a poddanství, nové správní uspořádání v polovině 19. století, někdy se jednalo i o dosti odtažitě záležitosti (např. v roce 1847 tu byl publikován policejní zákon ohledně železnic).²⁰ Vedle normativních článků se objevují oznámení o zasílání a vyplňování potřebných písemností, prezentují se doporučené knihy, termíny farářských zkoušek, konkursy na volná místa či se zveřejňují informace o ustanovení či vyznamenání diecézních duchovních a také o jejich úmrtí. Obsahový rozbor kurend a ordinariátních listů nastínila ve své práci Hana Stoklasová,²¹ kde je rozčlenila do několika okruhů. Do nejširší oblasti – záležitostí náboženského kultu – řadí vše, co se týká svátostí, tj. křtu a manželství (včetně matričních norem), biřmování a posledního pomazání (včetně pohřební agendy), k svátostem ještě přiřazuje texty týkající se mší a modliteb, dále farní knihovny, úřadování a hospodaření farností. Další tematickou skupinou jsou katecheze, zejména výuka ve školách, dále pak kázání, včetně osvěty hygienické a zdravotní, příp. i hospodářská doporučení (a to především do poloviny 19. století).

Zatímco existence konzistoriálních kurend i ordinariátních listů byla prověřována během kontrol farních archivů při kanonických vizitacích, proto je duchovní správci svazovali a pro starší období opatřovali i rukopisnými rejstříky, o další typ cirkulářů nebyl systematický zájem. Jak již bylo zmíněno, některé bývaly před rokem 1833 přivazovány do souběžných konzistoriálních přípisů, jiné byly vedeny od 70. let 18. století v samostatné knize jako opisy nařízení. Obojí je dochováno torzálně, stejně jako nařízení tlumočená vikářem, která se v průběhu 19. století rozdělila do dvou řad – objemnější se týkala školských záležitostí, méně často přicházely touto cestou výnosy k církevním otázkám.

Opravdu málokdy se setkáme se speciálním souborem dochovaných nařízení určených pro farníky, s nimiž byli seznámeni v rámci ohlášek. Díky systematickosti tehdejšího pečínského lokalisty Karla Gerstnera (ve funkci 1838–1841) se dochoval celek vyhlášek a cirkulářů z let 1785–1813²² potřebných sdělit kolaturníkům. Vzhledem

¹⁹ Metodický pokyn (2019), s. 38–39, Slavíková (2008), s. 54–55. Souviselo to se změnami té doby, které znamenaly faktickou ztrátu pravomocí biskupa nad částí diecéze, jež v rámci Říše spravoval generální vikariát v Trutnově, který vydával *Amtliche Mitteilungen des bischöflichen Generalvikariates in Trautenau (Diözese Königgrätz)*. Informace o vývoji názvu navazujících periodik viz kapitola II. D.

²⁰ Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Konzistoriální kurendy, 1843–1849, s. 250–269, pod čj. 3076.

²¹ Stoklasová (2015), s. 72–81.

²² Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Literae patentes ad ecclesiastica minus facientes, 1785–1813.

k určení jsou vedeny v národních jazycích, buď dvojjazyčně nebo ve variantě německé nebo české dle jazykové specifikace farnosti. Okruhy sdělovaných informací lze rozdělit na osvětu a bezpečnost (nebezpečí ohně a bezpečnostní zásady, pokuty a trestní řády, organizování zemské obrany, generální pardon pro dezertéry), hospodářství (návod pro vyměřování gruntů v rámci josefínského katastru a následný výběr berní a urbaniálních dávek, neúroda a obilní zásoby) a finance (vydání bankocedulí, dědická a klasovní daň, daň ze zisku a z výhry, zvýšení ceny soli, odvod stříbrných věcí, vyhlášení státního bankrotu).

Pohled z opačné strany – statistiky vykazované farářem a dávky odváděné biskupské konzistoři

Zdá se, že zejména pro první polovinu 18. století platí, že komunikace směrem k vyšším úřadům znamenala především odvádění plateb.²³ Tou základní byla tzv. kanonická dávka, kterou tvořilo *cathedraticum* (z farního kostela se platil jeden imperiál a z filiálního půl)²⁴ a *seminaristicum* (ve stejné výši dvakrát ročně).²⁵ Obě byly odváděny pravidelně, první na jaře (o sv. Jiří nebo na Velikonoce),²⁶ druhá o obvyklých termínech na sv. Jiří a sv. Havla.²⁷ Nebyly to však jediné poplatky, které správce benefícia odváděl²⁸ – v opisech biskupských nařízení je znám i přehled kancelářských tax biskupské konzistoře ve věcech soudních a beneficií.²⁹ Duchovní byli zatíženi také platbami ve prospěch státních potřeb – příkladem může být *subsidium ecclesiasticum* (na válku proti Turkům), které se platilo s drobnými přestávkami od roku 1683³⁰ a bylo odstupňováno podle výnosů far,³¹ příp. další spotřební daně.³²

²³ Instrukce pro nově ustanovené vikáře, kterou roku 1631 vydal Arnošt Vojtěch kardinál Harrach, mezi jednotlivými úkoly pro vikáře uvádí: *Žádej od jednotlivých farních kostelů dva tolary na seminář, který se má zříditi, z filiálky po jednom tolaru, od děkanů po čtyřech tolarech, od arciděkanů po šesti tolarech každého roku, polovic o sv. Jiří a polovic o sv. Havle* – překlad Štědrý (1925–1926), s. 66.

²⁴ Podlaha (1917), s. 475–476 uvádí tuto částku pro závěr 17. století, přičemž 1 imperiál činil 1 zl. 30 kr. Taktéž Zahradník (2008), s. 152–153, výnos v Praze sloužil k zabezpečení provozu konzistoře, generálního vikáře a kancléře, lze předpokládat analogické užití v ostatních diecézích.

²⁵ Zahradník (2008), s. 153–154, platbou se přispívalo na provoz pražského arcibiskupského semináře. Zda to obdobně fungovalo u semináře v Hradci Králové, založeném roku 1714, který však měl až do roku 1802 podobu kněžského domu, není z literatury jasné (viz Holoubek (2016), s. 18).

²⁶ SOKA RK, FÚ Solnice, kt. č. 494, inv. č. 1, Pamětní kniha I, 1712–1834, f. 10r se píše, že obě dávky se mají dle nařízení z 18. 2. 1714 v královéhradecké diecézi odvádět na sv. Jiří, ovšem výše není uvedena. Stejně tak ve výnosu z 14. 12. 1769, jenž však výslovně uvádí, že se tyto platy mají soustředit u vikářů, kteří je mají předat k biskupskému úřadu (SOKA RK, FÚ Bartošovice, kt. č. 1, inv. č. 1, Kniha psaných nařízení, 1747–1782, p. 44).

²⁷ Zahradník (2008), s. 152–153. Podlaha (1917), s. 475–476.

²⁸ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 871–872 u církevních daní a poplatků směrem k biskupům uvádí *cathedraticum* a *alumnaticum*, ale také *quarta decimarum*, *legatorum* či *mortuorum*, tedy odvod určitého dílu (většinou čtvrtiny) z toho, co připadlo kostelům na desátkách a posmrtných dávkách. Z pozůstalostí duchovních připadla čtvrtina či pětina jako *portio canonica* biskupské komoře. Většina těchto odvodů byla zrušena Josefem II., např. i *fructus primi anni*, *ius spolii* či *ius deportus*, z povinností zůstala *procuratio canonica*, tj. výživa vizitujícího biskupa (k témuž podrobně Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 219, 24. zasedání, Dekret o reformě, hlava 3), dále taxy a poplatky kancelářské a expediční při udělení dispensí, svěcení, dimissorií či propůjčování úřadů (zde Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 155–156, 21. zasedání, Dekret o reformě, hlava 1, zdůrazňují, že se tato potvrzení stejně jako svěcení mají konat zdarma, ale praxe byla v různých diecézích přes snahu papežské Kongregace pro interpretaci tridentského koncilu různá, proto byly činěny pokusy sjednotit poplatky alespoň na území konkrétní církevní provincie). Kromě toho faráři, jejichž příjmy přesahovaly stanovenou kongruu, měli dobrovolně odvádět mimořádnou daň na potřeby biskupovy zvanou *subsidium charitativum*. K poplatkům beneficiáta také Metodický pokyn (2019), s. 80 či kapitola III. L této práce. O daních a odvodech duchovních státu Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 874.

²⁹ SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990, p. 97–101, je nedatovaný soupis a ocenění soudních výkonů konzistoře, na p. 102–107 následuje rozšířená úprava včetně poplatků za vyhotovení písemností z roku 1765, i s taxami pro vikáře za instalace farářů a kaplanů či za vizitace.

³⁰ Zahradník (2008), s. 154.

V průběhu 2. poloviny 18. století se požadované informace mění, platby se zčásti transformují,³³ ovšem téměř exponenciálně se množí výkaznictví směrem ke konzistoři, resp. státním úřadům. Ze situace vystupují jako důležití prostředníci vikáři. Již byla zmíněna jejich role v rozesílání konzistoriálních patentů po farách a dohled na plnění, spojený s povinností každoroční tzv. kanonické vizitace.³⁴ Vikáři rozdělovali duchovním svého okrsku svaté oleje, svěcené obvykle biskupem při mši na Zelený čtvrtek. Na druhé straně bylo jejich povinností vybírat od duchovních již uvedené kanonické dávky, velikonoční seznamy, různé výkazy, statistiky a zprávy.³⁵

Jak bylo zmíněno výše, ze strany státních a církevních úřadů přicházelo velké množství nařízení a výnosů, zasahujících téměř všechny možné činnosti duchovních správců.³⁶ Přípisy regulovaly majetek záduší i obročí a nakládání s ním, školní záležitosti a výuku dospělých, zdravotní a hygienické poměry obyvatel, evidenci farních knihoven i drobných sakrálních památek. Stranou nezůstaly ani nejvlastnější církevní úkony (jako bylo udílení svátostí, jejich evidence a využití pro zeměpanské účely). Často tyto patenty vyžadovaly i zpětnou vazbu ve formě různých výkazů a přehledů, které různou měrou zatěžovaly duchovní správce. Množství pokynů si vyžadovalo výraznou spolupráci s vikářem, který mnohé z podkladů sumarizoval do celkových tabulek za svůj vikariát, případně je shromáždil a s průvodním dopisem je jako celek předal biskupské konzistoři, jež některé využila pro své potřeby, jiné opět soustředila a v požadovaném přehledu postoupila zemské vládě (gubernium a místodržitelství, zejména účetní oddělení).

Množství a různorodost tabulek a evidencí si vyžádalo vytvoření ročního přehledu, v němž byly ke konkrétním datům zaneseny každoročně požadované informace, výkazy a statistiky. Aby duchovní správci zareagovali včas a vikář nemusel opakovaně urgovat předání požadovaných podkladů, bylo patrně nejefektivnější publikovat roční přehled s termíny pro odeslání v direktářích na příslušný rok.³⁷ Na jejich konci (případně až v závěru připojeného katalogu kléru) byl otištěn také chronologicky řazený soupis povinně odesílané korespondence či dávek.

³¹ SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990, p. 33 uvádí, že žamberský farář odváděl podle předpisu z roku 1748 *subsidiium ecclesiasticum* 5 zl. 30 kr., králícký 4 zl. 15 kr., farář rokytnický, letohradský a nekořský 3 zl. 30 kr. Překvapivě venkovský farář bartošovický platil 4 zl., farář písečnický a mladkovský po 3 zl., kunštátský administrátor 2 zl. 30 kr., letohradský altarisť 1 zl. 15 kr. a kaplani po 1 zl. (v Králíkách, Rokytnici, Nekoři), a v Žamberku tři kaplani po 1 zl. K tomu platil vikář a farář nebeskorybenský 3 zl. 45 kr. a jeho kaplan též 1 zl. Zde uvedené platby navíc příhodně odrážejí movitost jednotlivých záduší, takže např. bartošovický venkovský duchovní platil více než městský farář z Letohradu a Rokytnice. Rozpisy dále mohou zpřesnit torzovité informace o rozsahu tehdejších vikariátů. Obdobně (FÚ Bílý Újezd, Pamětní kniha I, p. 169, 180, 198, 209, 218) je zachycen solnický vikariát v roce 1743.

³² Stuchlá (2004), s. 91–92.

³³ Například již zmíněné *cathedraticum* zakázal Josef II. odvádět dvorským dekretem 16. 7. 1783 (Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 754). Tato taxa byla odváděna už ve středověku, v době synod, které se konávaly v době velikonoční, proto byla nazývána *synodaticum*.

³⁴ Štědrý (1925–1926), s. 6–68 a Podlaha (1917), s. 142–152 přinášejí interpretace povinností vikářů na základě instrukcí z let 1631 a 1697.

³⁵ Zahradník (2008), s. 33.

³⁶ Vzhledem k tomu, že státní přípisy přicházely především přes biskupskou konzistoř a vyžadovaly odpovědi a sumarizaci povětšinou stejnou cestou, bude pojednáno dohromady, z pohledu duchovního, který vše posílal přes vikáře. Teprve od 2. poloviny 19. století se zvyšuje množství drobných úkonů pro politickou a soudní správu, které vykonávali duchovní přímo s těmito úřady.

³⁷ *Directorium divini officii pro cleri dioecesis Reginaegradecensis* byl vlastně kalendář s poznamenáním svátků i jejich závažnosti. Direktáře byly vydávány speciálně pro určitou diecézi kvůli drobným odlišnostem (posvěcení katedrály, svátky patronů diecéze atd.), které se slavily jinak než v jiných diecézích či řádech. Direktáře si duchovní pořizovali z vlastních prostředků a díky zařazeným volným listům jim sloužily pro zapisování nejrůznějších poznámek – od mešních intencí přes různé zápisy deníkového charakteru či poznámky k přijaté a odeslané korespondenci až po účetní záznamy.

Z Knířova u Vysokého Mýta známe dokonce dva rukopisné přehledy podobného charakteru – první si s datem 8. července 1802 vytvořil sám duchovní správce, druhý mu byl roku 1811 zaslán vikářem.³⁸ V lednu tak odváděl dva exempláře výťahu ze soupisu duší a také dvě zprávy o změnách vyznání (a to zvláště o těch, kteří se od katolické víry odvrátili, a o těch, kteří k ní přistoupili). Posledním povinně odesílaným dokumentem byl výťah z matrik, zasílaný státním úřadům čtvrtletně, tedy také v dubnu, červenci a v říjnu. V březnu musel vytvořit, a to opět dvojité, opisy matrik a ročního účtu a také výťah z účtu do předtištěného formuláře. Odpovědi na předtištěný dotazník jej čekaly ještě také před každoroční kanonickou vizitací, která však neměla pevné datum. K dotazníku se připojovalo *consignatio super mores cleri et populi*. Konečně na začátku školy připravoval potvrzení o tom, že kázal dle patentů o potřebě školní docházky.

Zmíněný přehled zachytil i písemnosti zprostředkovaně odevzdávané státním úřadům,³⁹ a zejména také vikáři odváděné peníze. Čtvrtletně se jednalo o almužny pro vyhořelá města a vesnice, dále v lednu poplatky za direktáře, v březnu za svaté oleje, v dubnu 2 zlaté jako *sulpidium ecclesiasticum pro fortificatorio seu quota papalis* a v červenci také *Erbsteüer* ve výši 1 zl. a 3 kr. Ve stejném měsíci se mělo platit *seminaristicum seu alumnaticum*, k němuž ale autor připsal *hic nihil datur*.

Tato situace z roku 1802, která mohla být zapříčiněna ještě neukotvenou duchovní správou, už v roce 1811 nejspíš neplatila a tehdejší vysokomýtský vikář předepsal svému knířovskému spolubratru odevzdání této dávky již v dubnu. V témže roce a měsíci přibyl i příspěvek do pensijního fondu pro učitele, jejich vdovy a sirotky⁴⁰ a i již zmíněné odváděné peníze doznaly změn – za svaté oleje se nadále platilo 15 kr., *Erbsteuer* se od roku 1812 zdvojnásobila a v lednu přibyl poplatek vikáři za revizi kostelních účtů ve výši 2 zl. K roku 1811 přibyly i některé další povinně odesílané výkazy – výpisy z vojenských matrik či tři tabulky týkající se školou povinných dětí odesílané v říjnu před začátkem školního roku. Ve stejném měsíci bylo zapotřebí vykázat počty osob prošetřovaných *in causa fanaticorum*, ostatně výkazy změn náboženství se podle vikářova předpisu měly zasílat již čtvrtletně.

EXEMPLUM: Tabulka ze sudslavské archivní skříně

V archivním fondu Farní úřad Sudslava se zachoval rozměrný foliový dvoulist papíru s nadpisem *Consignatio periodicarum obligationum per viam vicariatus in ordinem de tempore ad tempus redigendarum*. Druhá strana dokumentu je prázdná, až na stopy po červeném pečetním vosku v rozích, který dokládá, že list byl nalepen nejspíše na vnitřních dveřích archivní skříně, aby své pravidelné povinnosti měl duchovní na očích. Hned pod nadpisem je připomenuto, že čtvrtletně – totiž k 15. lednu, 15. dubnu, 15. červenci a 15. říjnu – je třeba vikariátnímu úřadu zasílat výkazy těch, kteří „se vrátili do lůna svaté Církve“ a také těch, kteří vystoupili z katolické církve, a to i s potřebnými přílohami. Další povinnosti jsou sepsány po měsících, ale tak, že pod nadpisem a upozorněním na čtvrtletně zasílané výkazy je tabulka se sedmi sloupci, přičemž šest má v záhlaví názvy měsíců a sedmý obsahuje poznámky.

Během prvních deseti dnů měsíce ledna mají být zapraveny pouze poplatky, a to za direktáře (za ten pro kostel se platí 30 kr., pro duchovního 2 zl.) a za kontrolu ročních účtů kostelů a kaplí vikáři (2 zl.). Další výdaje bylo třeba očekávat v prvních pěti dnech dubna, a to *subsidiu ecclesiasticum* (ve výši 4 zl. 33 kr.), poplatek za svaté oleje

³⁸ SOKA UO, FÚ Knířov (neinv.), Povinnosti vůči vikáři, 1802–1811.

³⁹ Jednalo se opět o výkaz oddaných, narozených a zemřelých, nazvaný *tabella districtualis*, a výkaz dětí zemřelých na plané neštovice.

⁴⁰ V říjnu pak měl duchovní správce vybrat příspěvek na týž účel od učitele, a to ve výši 1 zl. 36 ½ kr., v listopadu se objevuje odvod 8 zl. jako příspěvek za vizitaci školy.

Souhrn závazků vykazovaných a odevzdávaných farářem v 1. pol. 19. století
(SOKA UO, FÚ Sudslava (neinv.), Přehled povinností, 20.–30. léta 19. stol.)

Consignatio
Periodicarum obligationum per riam Hierarchiam in ordinem de tempore ad tempus religendarum

Censuales

15. Januarii; 15. Aprilis; 15. Julii; 15. Octobris

I. Relatio de reversa ad sinum S. Matris Ecclesiae
II. Relatio de transitu catholici ad sacra aetholica.

a) Consequi presentie allegati per nos, et communi voto formulari conformis pro debet
b) Inversus ad sacra aetholica etiam nos. sup. Officio districtuali tam ante quam post
Censuri aetholica ad scriptas duntaxat immutandos.

Mensibus

Januario	Aprili	Julio	Septembre	Octobre	Novembri	Octobrem
<p>Primo 15 diebus</p> <p>I. Relatio de reversa ad sinum S. Matris Ecclesiae II. Relatio de transitu catholici ad sacra aetholica.</p> <p>III. Consequi presentie allegati per nos, et communi voto formulari conformis pro debet IV. Inversus ad sacra aetholica etiam nos. sup. Officio districtuali tam ante quam post Censuri aetholica ad scriptas duntaxat immutandos.</p>	<p>Primo 8 diebus</p> <p>I. Relatio de transitu catholici ad sacra aetholica.</p> <p>II. Consequi presentie allegati per nos, et communi voto formulari conformis pro debet III. Inversus ad sacra aetholica etiam nos. sup. Officio districtuali tam ante quam post Censuri aetholica ad scriptas duntaxat immutandos.</p>	<p>Primo 8 diebus</p> <p>I. Relatio de transitu catholici ad sacra aetholica.</p> <p>II. Consequi presentie allegati per nos, et communi voto formulari conformis pro debet III. Inversus ad sacra aetholica etiam nos. sup. Officio districtuali tam ante quam post Censuri aetholica ad scriptas duntaxat immutandos.</p>	<p>Primo 8 diebus</p> <p>I. Relatio de transitu catholici ad sacra aetholica.</p> <p>II. Consequi presentie allegati per nos, et communi voto formulari conformis pro debet III. Inversus ad sacra aetholica etiam nos. sup. Officio districtuali tam ante quam post Censuri aetholica ad scriptas duntaxat immutandos.</p>	<p>Primo 15 diebus</p> <p>I. Relatio de transitu catholici ad sacra aetholica.</p> <p>II. Consequi presentie allegati per nos, et communi voto formulari conformis pro debet III. Inversus ad sacra aetholica etiam nos. sup. Officio districtuali tam ante quam post Censuri aetholica ad scriptas duntaxat immutandos.</p>	<p>Primo 8 diebus</p> <p>I. Relatio de transitu catholici ad sacra aetholica.</p> <p>II. Consequi presentie allegati per nos, et communi voto formulari conformis pro debet III. Inversus ad sacra aetholica etiam nos. sup. Officio districtuali tam ante quam post Censuri aetholica ad scriptas duntaxat immutandos.</p>	<p>Primo 8 diebus</p> <p>I. Relatio de transitu catholici ad sacra aetholica.</p> <p>II. Consequi presentie allegati per nos, et communi voto formulari conformis pro debet III. Inversus ad sacra aetholica etiam nos. sup. Officio districtuali tam ante quam post Censuri aetholica ad scriptas duntaxat immutandos.</p>

(25 kr.) a příspěvek do fondu pro vdovy a sirotky učitelů (1 ½ kr. z 1 zl. výnosu obročí). V červenci bylo třeba zaplatit poplatkový ekvivalent (*Aequivalent Erbsteuer* ve výši 4 zl.), a v prvních pěti dnech podat i písemnou relaci o stavu kněžstva a lidu. Také v prvních pěti dnech září je třeba vytvořit tři tabulky pro docházku dětí (a to i nekatolických a židovských) v obecních školách kolatury.

Školních záležitostí se dotkly i dvě sbírky v první polovině října – bylo třeba vyúčtovat sbírku pro chudé děti konanou na svátek sv. Michaela 29. září a také zrealizovat sbírku do pensijního fondu pro učitele (patrně se jednalo stejně jako v Knířově o vybírání peněz od učitelů). Na počátku měsíce listopadu pak autora přehledu čekalo sepsání relace na základě soupisu duší, výpis z matrik týkajících se vojenských osob a *relatio de fanaticis cum eorum individuali consignatione*. A k tomu bylo třeba zaplatit 3 zlaté za vizitaci každé školy.

Poslední nejširší sloupec pak obsahoval povinnosti, které nebyly vázané na konkrétní datum (například *seminaristicum* mohl kněz uhradit kdykoliv během roku) či byly vázané na konkrétní příležitost. Tak například před kanonickou vizitací duchovní připravil opisy matriky a kostelních účtů a po skončení pololetí zprávu o návštěvě školy a opakovacích hodin (a to jak pro vikáře, tak také *ad officium civile*). Bohužel se tabulku nepodařilo datovat – zmínka o konvenční měně i její rukopis by její vznik mohl posunout do dvacátých či třicátých let 19. století.⁴¹

⁴¹ SOKA UO, FÚ Sudslava (neinv.), Přehled povinností, 20.–30. léta 19. stol.

Písemnosti duchovních adresované nadřízeným církevním orgánům v polovině 19. století

V průběhu 19. století se požadavky a výkazy určitým způsobem proměňovaly, bylo to dáno vývojem postavení církve ve společnosti, zákonnými normami a nařízeními, obecně však je možné napsat, že jich – oproti výkazům z Knírova a Sudslavy – přibylo, jak svědčí přehled z direktáře na rok 1848,⁴² který je doplněn jak odkazy na předpisy, podle nichž mají duchovní postupovat, tak také na úřady, jimž má být příslušný dopis zaslán. Pokud byla adresátem biskupská konzistoř, bylo zřejmé, že příslušný farář využije cestu přes svého vikáře.

První zřetelný posun zaznamenaly čtvrtletně zasílané výkazy – k již zmiňovaným výkazům změn náboženství, zasílaným konzistoři, přibylo hlášení o pokřtěných či zemřelých dětech nekatolíků, výpis z matriky pokřtěných, oddaných a zemřelých týkající se vojenských osob, zpráva o školní docházce i o konaných konferencích s učiteli. Všechna tato hlášení byla určena konzistoři, stejně jako čtvrtletní zpráva o podpoře katolických misí v Americe. K tomu v lednu ještě faráři přibyla povinnost vypsát z matriky úmrtí sirotků pro místně příslušný soud a pro vrchnost seznam dětí kvůli očkování neštovicemi. V říjnu se začátkem školního roku přibylo množství hlášení týkajících se školy – biskupská konzistoř žádala výkaz kapitol škol a vyúčtování sbírek pro chudé studenty, zprávu o nedělních školách a školních knihovnách i popis stavu škol. Ten byl kromě konzistoře zasílán i krajskému úřadu, zatímco příslušnému velkostatku hlásili duchovní statistiky školní docházky. V souvislosti s přípravou katalogu kléru na příští rok si konzistoř vyžádala také podklady ze soupisů duší a počty dětí navštěvujících školy.

V listopadu se na příslušnou konzistoř zasílaly i zprávy o počtu a způsobu života náboženských fanatiků i těch, kteří se nehlásili k žádnému vyznání, a to dle dvorského dekretu vydaného již 10. prosince 1807. Ostatní nařízení byla mladší, pocházela většinou z dvacátých až čtyřicátých let 19. století, stejně jako příkaz pro vytvoření statistiky obyvatelstva určené pro krajský úřad, zvané *Kreistabellen*. Listopadové úřední povinnosti zakončil i výkaz členů řeholních domů, které se nacházely na území farnosti, určený pro centrální státní úřady. Na toto nařízení pak v prosinci navázala i zpráva pro konzistoř, v níž duchovní měli zhodnotit disciplínu a řeholního ducha, vládnoucího ve zmíněných kláštorech. V posledním měsíci roku bylo třeba tamtéž poslat sumář ze soupisu duší celé kolatury a relaci o stavu farních a vikariátních knihoven.

Písemnosti duchovních adresované nadřízeným církevním orgánům na přelomu 19. a 20. století pohledem příruček pro kněze

Vzhledem k existenci strukturovaných návodů v direktářích, příp. katalozích kléru, nemuseli autoři příruček pro farní úřadování dublovat tyto praktické informace, ale mohli dokumenty určené nadřízeným úřadům komentovat v souvislosti s výkonem kněžské služby a přinášet vzory příslušných písemností, zejména v případech, kdy odesílané formuláře vyžadovaly podrobnější vyplnění. Porovnáme-li ovšem výkaz 21 typů písemností, jejichž zaslání vyžadoval direktář na rok 1848 (z nichž pět se odevzdávalo dokonce čtvrtletně), je zřejmé, že změny ve státní správě a postátnění školství zcela radikálním způsobem proměnily požadavky na odesílané zprávy a přehledy.

Jako první soupis je na konci ledna zasazen soupis odsloužených mší ve farnosti v rámci liturgického roku, a to včetně evidence zaopatřených nemocných, zkoušek snoubenců a vyučování náboženství ve školách.⁴³ Další vykazovací povinností v rámci

⁴² Directorium divini officii (1848).

⁴³ Borový (1879), s. 245–247, formulář na s. 246; Pauly (1902), s. 126, formulář s. 904.

roku se stalo vytvoření úhrnného účetního výtahu zahrnujícího vlastní jmění záduší, nadační a kostelní kapitály, který bylo třeba zaslat patronu a vikáři do šesti týdnů od začátku roku.⁴⁴ Ohledně finančních záležitostí přibyla duchovnímu často i povinnost vyplnit fassé (tedy přiznání čistého příjmu obročí), a to třikrát, jedna měla být ponechána na faře a další dvě paré se zasílala na konzistoř a účetní oddělení c. k. místodržitelství.⁴⁵ Kromě toho očekávala biskupská konzistoř i příspěvky členů Dědictví sv. Jana Nepomuckého pro podporu kněží v diecézi královéhradecké a výkaz podpory katolických misí v Americe, Africe a Orientu, stejně jako zprávu o změnách náboženství v příslušné farnosti.⁴⁶

Na konci března měl duchovní poslat seznam narozených z minulého kalendářního roku, a to okresnímu hejtmanství (ve velkých městech magistrátu) a lékařům, aby věděli, které děti mají být očkovány.⁴⁷ Kromě toho na konci dubna měly být přes vikáře na konzistoř odevzdány příspěvky pro strážce Božího hrobu a misionáře ve Svaté zemi.⁴⁸ Po letnicích se měly odesílat paschátní konsignace, zachycující, jak farníci splnili povinnost velikonoční zpovědi a svatého přijímání.⁴⁹ V červenci biskupská konzistoř očekávala žádosti těch kaplanů a kooperátorů, kteří chtěli změnit místo svého působení, a v polovině září podklady pro změny v připravovaných katalogích kléru.⁵⁰

Na konci října sestavoval farář výkaz o změnách náboženství od 1. listopadu minulého roku, údaje pak zaslal vikáři, který vytvořil sumář za celý okrsek pro konzistoř.⁵¹ Kromě toho pro ni připravoval sdělení o náboženských bratrstvech působících ve farnosti a *relatio de fanaticis, ubi existunt*. Dále shromažďoval příspěvky a zprávy o členech Diecézní sodality sv. Cyrila pro povznesení duchovní hudby stejně jako Unie sv. Rafaela archanděla na ochranu vystěhovalců. Mimo to konzistoř od vikářů očekávala zprávu o uskutečněných kanonických vizitacích včetně výtahů ze soupisů duší a také o církevních institucích zajišťujících výchovu mládeže, které se nacházely

⁴⁴ Borový (1879), s. 424, formulář na s. 422–423. Pauly (1902), s. 238–240, formulář s. 1001–1002 ovšem doplňuje, že dle výnosu místodržitelství z 18. 12. 1888 je třeba tyto účetní výtahy zaslat do polovice února vikáři, aby je po kontrole vypravil přes konzistoř účetnímu oddělení místodržitelství. Directorium divini officii (1902) zmiňuje tuto povinnost až počátkem března, ovšem zmiňuje i povinnost vikáře to vše sepsat do jednoho fasciklu a ten zaslat konzistoři.

⁴⁵ Borový (1879), s. 428, formulář s. 430. Podle kongruového zákona č. 176 ř. z. z 19. září 1898 a příslušných prováděcích nařízení měli povinnost toto přiznání příjmů odevzdávat jen ti, kterým *přísluší důchod benefičijní nebo jinaký důchod místní a kteří žádají za dodání kongruy z fondu náboženského*. Pauly (1902), s. 238–240, formulář s. 1001–1002.

⁴⁶ Dle Directorium divini officii (1902) se výkaz podpory katolických misí v Americe, Africe a Orientu a zpráva o změnách náboženství zasílaly čtvrtletně i na počátku 20. století.

⁴⁷ Borový (1879), s. 192–193, formulář s. 193, dále zde zmiňuje i dřívější praxi, kdy stát vyžadoval od duchovních opatření, mnohdy jdoucí proti církevním zákonům. V příčině očkování měli čtyřikrát ročně kázat o jeho prospěšnosti a také číst seznam neočkovaných z kazatelny. Musel být přítomný při očkování a dohlížet také na to, aby neočkovaný nedostal chudinskou podporu. Neočkované děti zemřelé na neštovice dokonce neměly nárok na *slavný* pohřeb. Některé povinnosti v tomto směru přetrvaly i dále – Pauly (1902), s. 139 odkazuje na výnos ministerstva vnitra z 14. 8. 1887 o povinnosti faráře poučovat o užitečnosti očkování; v každoročním seznamu pak mají psát seznam všech dětí, které se narodily od 1. dubna předchozího roku, včetně zemřelých (dle dvorského dekretu 13192 z 9. 7. 1836). Formulář seznamu dětí pro očkování přináší autor na s. 916.

⁴⁸ Catalogus cleri (1902), s. 299.

⁴⁹ Borový (1879), s. 260, termín červen/červenec nebyl v některých diecézích dodržován, např. v Praze od 1855 se zasílání nedodržovalo, protože uvedené informace uváděl farář v podkladech pro kanonické vizitace. V královéhradecké diecézi se od nich ustoupilo patrně v šedesátých letech 19. století.

⁵⁰ Directorium divini officii (1902). Obsazování míst farářů se pak dělalo podle potřeby.

⁵¹ Borový (1879), s. 82. Zprávy o vystoupení z církve dostávali faráři podle zákona č. 49 ř. z. z 25. května 1868 od c. k. hejtmanství a měli je poznamenat do křestních matrik. Kromě toho vedli knihy změn náboženství, o nichž blíže kapitola III.G. Viz Pauly (1902), s. 21–22. Catalogus cleri (1902) tuto povinnost vůbec nezmiňuje.

v oblasti jejich působnosti. Naopak faráři byli povinni zaslat vedení biskupského semináře v Hradci Králové zprávu o chování seminaristů, kteří byli v jejich farnosti na prázdninách.⁵²

V listopadu shromažďoval duchovní správce podklady pro zprávu o nalezeních v kolatuře, jejich tělesném stavu, hmotném zajištění a mravní a náboženské výchově. Své poznatky měl ověřit u pěstounů a zprávu adresovat přes okresní hejtmanství k c. k. ředitelství všeobecné nemocnice.⁵³ Další listopadová evidence spočívala v předání výtahů z matrik o mladících, kteří v následujícím roce budou ve věku dvacet let, a mají tak povinnost se dostavit poprvé k vojenskému odvodu, představeným všech místních obcí ve farnosti. Farář zde měl poznamenat a zdůvodnit i případné žádosti o osvobození z vojenské povinnosti, ať už dočasné, či trvalé, pokud byl jediným vnukem v rodině.⁵⁴ Od roku 1887 se tato evidence posouvala ke konci října, kdy měl duchovní sepsat mužské osoby v příštím roce devatenáctileté, a to nejen živé, ale i již zesnulé. Seznamy adeptů na odvod se měly v srpnu aktualizovat v součinnosti obce a farního úřadu.⁵⁵

Ke konci roku čekalo duchovní správce vytvoření výkazu smíšených manželství, které se v případě sledovaného území zasílaly na konzistoř přes vikáře, jenž měl zasláné sumarizovat za celý vikariát.⁵⁶ Stejným způsobem putovaly i účty diecézního pensijního fondu pro učitele, jejich vdovy a sirotky. Okrskoví vikáři v této době kompilovali i zprávu o vikariátních setkáních duchovenstva, zvaných vikariátní konference.⁵⁷

Poměrně pracnou záležitostí bylo vytváření statistických podkladů o obyvatelstvu, které vyžadoval stát, nejprve dvakrát ročně, od roku 1878 čtvrtletně. Klement Borový celou záležitost hodnotí jako zatěžující pro duchovní, nejen kvůli množství a podrobnosti požadovaných tabulek, ale také pro nutnost vykazovat jednotlivé části farnosti dle příslušnosti k politickému okresu. Pro *tabulky průkazné o pohybování lidnatosti* museli duchovní excerpovat matriky křestní, oddací i úmrtí, rozepisovat měsíční data podle pohlaví, věku, ale třeba i příčin smrti a zasílat je na příslušné c. k. hejtmanství.⁵⁸ Čtvrtletně měl duchovní rovněž vykazovat nemanželské děti a zasílat jejich seznam k příslušnému okresnímu soudu kvůli určení poručníků.⁵⁹ Okresnímu soudu měl farář podávat každý měsíc rovněž seznam zemřelých osob starších 17 let.⁶⁰

Generální a kanonické vizitace z pohledu administrativního

Část statistik a přehledů týkající se církevních záležitostí byla součástí přípravy k vizitacím, ať už generální, ale zejména ke kanonickým vizitacím. O přípravě nutných

⁵² Všechny tyto říjnové požadavky jsou čerpány z *Catalogus cleri* (1902).

⁵³ Borový (1879), s. 197, formulář s. 198. Taktéž Pauly (1902), s. 152–153.

⁵⁴ Borový (1879), s. 188–189, formulář s. 188. Povinnost vůči vojsku měli i civilní duchovní, pokud udělili křest, oddali či pohřbili vojenské osoby, byli vázáni, aby příslušný matriční výtah zaslali neprodleně velitelství náležitého vojenského sboru. Obdobně i *Catalogus cleri* (1902).

⁵⁵ Pauly (1902), s. 140, formulář s. 920.

⁵⁶ Borový (1879), s. 201, formulář s. 202, Pauly (1902), s. 143 termín zmiňuje ke konci března v pražské arcidiecézi, formulář s. 925.

⁵⁷ *Catalogus cleri* (1902).

⁵⁸ Borový, (1879), 207–223, formuláře s. 210–211, 214–215, 221–223. Tabulky obsahovaly následující položky: I. oddavky (snoubenci dle věku, zvláště smíšená manželství), II. Porody (manželské, nemanželské, pohlaví, živě/mrtvě narození, dvojčata, trojčata a vyznání), III. Úmrtnost dětí do 18 let (věkové rozvrstvení a pohlaví), IV. Úmrtnost dospělých (dle stáří po dvou letech, pohlaví), V. Způsoby smrti (dle pohlaví – nákaza, jiná nemoc, vražda a zabití, sebevražda, nehoda; sebevražda měla mít zvláštní popis).

⁵⁹ Bylo to na základě ustanovení § 189 Všeobecného zákoníku občanského č. 946 z 1. 6. 1811, ve znění úprav z roku 1898. Pauly (1902), s. 143, formulář s. 925–926.

⁶⁰ Pauly (1902), s. 144, formulář s. 926.

podkladů pro vizitaci referují především příručky pro duchovní správce.⁶¹ Každoroční vizitaci nařizoval tridentský koncil církevním nadřízeným pro jim svěřené diecéze, a to osobně či v případě rozlehlosti pověřeným vizitátorem nebo generálním vikářem; stejně tak mají postupovat arcijáhni či děkanové (vikáři) ve svých okrscích.⁶² Postupně od 17. století vycházely i instrukce pro vizitování diecézí.⁶³

Vzhledem k rozlehlosti českých diecézí se generální vizitace farností konala vždy jednou za několik let, současně s udělováním svátosti biřmování. Ve zbývajících letech prováděl kontrolu farností svého vikariátu právě vikář. Obě vizitace prověřovaly stav čtyř záležitostí: 1. *loca* (posvátná místa, kostely, kaple, hřbitovy), 2. *res* (posvátné předměty kostelní, liturgické předměty a knihy, inventář kostela), 3. *officia* (duchovní správa, včetně kázání, katecheze, bohoslužeb, svátostí a správy církevního majetku), 4. *personae* (duchovní a farníci).⁶⁴

Základem informací měly být farní předlohy, ve 2. polovině 19. století už předtištěné formuláře, do nichž se vepisovaly odpovědi na otázky z jednotlivých oblastí.⁶⁵ Duchovní správce tak informoval o kostelích a jejich patronech, o hmotném zajištění záduší, o majetku, ročních výnosech, způsobu hospodaření na pozemcích. Podával přehled příjmů a vydání za poslední rok se zprávou o způsobu vedení zádušních účtů, o uložení zádušní pokladny a připojoval i přehled nadací.⁶⁶ Ke kostelu patřila i evidence kostelního inventáře a jeho stav, zejména bohoslužebných nádob a knih. Také materiální zajištění a stav veřejných kaplí a soch byl předmětem zájmu vizitačního protokolu, stejně jako hřbitovy. Část věnovaná duchovní správě obsahovala rozsáhlou evidenci o veškerém obyvatelstvu farnosti (včetně jiných vyznání), u farníků bylo třeba aktualizovat data udělených svátostí. Jako doklad náboženských a mravních poměrů ve farnosti se vykazovaly bohoslužby a jejich návštěvnost, poznamenávaly se bratrstva a spolky, pobožnosti a konané misie pro lid, ale i záležitosti negativní – nedodržování svátků a nedělí, konkubinát či rozšiřování podvrtných myšlenek a knih. O stavu farnosti vypovídaly i údaje o velikonoční zpovědi či prvním svatém přijímání.⁶⁷

Stejně tak se dohlíželo i na úřadování, při vizitaci bylo nutné předložit předepsané úřední knihy, jejichž plnění vizitátor zkontroloval a podepsal, měl však ověřit i jejich uložení a vedení spisovny.⁶⁸ Stejně jako se dohlíželo na dostatečné zajištění záduší, tak se přezkoumával stav benefícia, jak po finanční stránce (pozemky, příjmy, farní budovy a inventář, včetně jejich stavu), tak personální (do vizitačního protokolu se zanesla i základní data o místních duchovních – faráři a příp. kaplanovi, jejich činnosti v duchovní správě i mimo ni, včetně hmotného zajištění kaplana).⁶⁹ Do začátku 70. let 19. století se v rámci vizitace referovalo i o školství, personálním obsazení školy a výuce, v poslední kapitole protokolu se prověřovala chudinská péče (existence chudinských ústavů, chudobinců či špitálů a jejich stav a nadační zajištění).⁷⁰

⁶¹ K průběhu a realizaci vizitace byly v diecézích vydávány drobné příručky, v místním případě nazvané *Poučení o kanonické generální vizitaci a udílení svátosti sv. biřmování pro duchovenstvo diecése Královéhradecké*, v Hradci Králové byly vydány v letech 1904, 1917 a 1932. K roku 1932 vyšly i potřebné latinské texty *Preces in Sacra Visitatione ad usum cleri dioeceseos Reginaegradecensis*.

⁶² Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 218, 24. zasedání, Dekret o reformě, hlava 3.

⁶³ Metodický pokyn (2019), s. 51. V textu pracuji zejména s instrukcí z roku 1631 (Štědrý (1925–1926)) a 1697 (*Instructio brevis* (1697), překlad Podlaha (1917), s. 142–169).

⁶⁴ Borový (1879), s. 224.

⁶⁵ V téměř nezměněné podobě referuje o farní předloze ke kanonické vizitaci i Pauly (1902), s. 856–871.

⁶⁶ Borový (1879), s. 225–227.

⁶⁷ Borový (1879), s. 228–230, stále se ještě zjišťovaly informace o porodních bábách a jejich schopnosti udělit křest z nouze.

⁶⁸ Borový (1879), s. 230–231.

⁶⁹ Borový (1879), s. 231–232.

⁷⁰ Borový (1879), s. 233.

Úloha a role vikáře jako nadřízeného článku církevní správy

Kanonické vizitace svědčí o důležité funkci vikářů coby zástupců biskupa a dohlížitelů nad svěřeným klérem. Jak již bylo uvedeno výše, většina nařízení přicházela přes vikariát, vikář je zprostředkoval duchovním a ti měli povinnost je uložit či zaznamenat do knihy opisů konzistoriálních a vikariátních nařízení, příp. vikariátních, které se mohly ještě dělit na opisy v záležitostech školních a církevních. Od osvícenských reforem se rozhojňovaly úkoly, kterými byli vikáři pověřováni.⁷¹ Množství nejrůznějších zpráv, výkazů či statistik bylo dodáváno na biskupskou konzistoř přes vikáře, který dokumenty od farářů buď shromažďoval a přeposílal (například duplikáty matrik,⁷² inventáře,⁷³ výkazy svátostí, katechezí,⁷⁴ či vinkulovaných vkladů⁷⁵), nebo vytvářel přehledy za celý vikariát (sumář o změnách náboženství⁷⁶).

Vikář nebyl však jen výkonným úředníkem, který konzistoř zachraňoval před nezvladatelným množstvím vyžadované korespondence z farních úřadů, ale zástupcem biskupa požívajícím jisté autority. Instaloval kněze ve svém okrsku a nadále na ně dohlížel, zda se chovají přiměřeně svému duchovnímu stavu a dodržují rezidenci, případně jim uděloval dispens se vzdálit na kratší dobu. Ostatně podle příručky Jana Paulyho: *Vikář vede dozor na řádné plnění církevních předpisů, jak se strany duchovenstva, tak i věřících svého okresu, přihlíží k řádné správě jmění církevního; spory vzniklé mezi věřícími nebo mezi duchovenstvem urovnati se snaží; chybujících má napomenouti a pokárati, tvrdošijných biskupovi v známost uvésti. Neboť pokuty či trestu církevního na někoho uvaliti není oprávněn vikář, nýbrž jediný biskup.*⁷⁷

Vikářovou povinností bylo také řešit personální otázky duchovních svého okrsku – kromě instalace bylo jeho povinností bdít nad zdravotním stavem svých podřízených, doprovázet je při umírání a dále pečovat o jejich důstojný pohřeb i spravedlivé projednání pozůstalosti: *Nemoci těžkou sklíčené faráře nebo administrátory svého okresu má vikář včas navštívit staraje se, aby zaopatření byli svatými svátostmi, pak aby učinili závět a pořádnost v jmění církevním, zejména pokud se týká neodsloužených fundačních mší svatých. V Pánu zesnulé kněze světské svého vikariátu vikář za přítomnosti jiného duchovenstva z okresu svolaného církevně pochovati jest povinen. Při soudní inventuře, jakáž po smrti beneficiáta se děje, má vikář býti přítomen a starati se, aby majetek zádušní oddělen byl od majetku soukromého, aby farní matriky a jiné spisy duchovní správy se týkající od soukromých písemností zvěčnělého faráře řádně odloučeny a interkalárněmu administrátoru odevzdány byly. Příslušný vikář také oznamoval konzistoři uprázdněné místo v duchovní správě⁷⁸ vzniklé úmrtím či rezignací dosavadního správce.⁷⁹ Zároveň jak za nemoci, tak i po úmrtí faráře nebo administrátora vikář o to pečoval, aby v té které osadě duchovní správu konal kněz v diecézi aprobovaný a vikářem zplnomocněný dotud, dokud biskup sám jinak neustanoví.⁸⁰*

⁷¹ Kromě níže citované práce Jana Paulyho (1902), je možné připomenout kvalifikační práce: Bečvář (2017) o úřadu vikáře na přelomu 18. a 19. století a Staněk (2018) zabývající se farnostmi volyňského vikariátu v druhé polovině 19. a první polovině 20. století, kde jsou roli vikáře věnovány s. 195–196, silně závislé na Paulyho (1902) práci.

⁷² Bylo tomu tak dle nařízení dvorské kanceláře z 18. 3. 1819 – viz Pauly (1902), s. 83.

⁷³ Pauly (1902), s. 234.

⁷⁴ Pauly (1902), s. 126.

⁷⁵ Pauly (1902), s. 216.

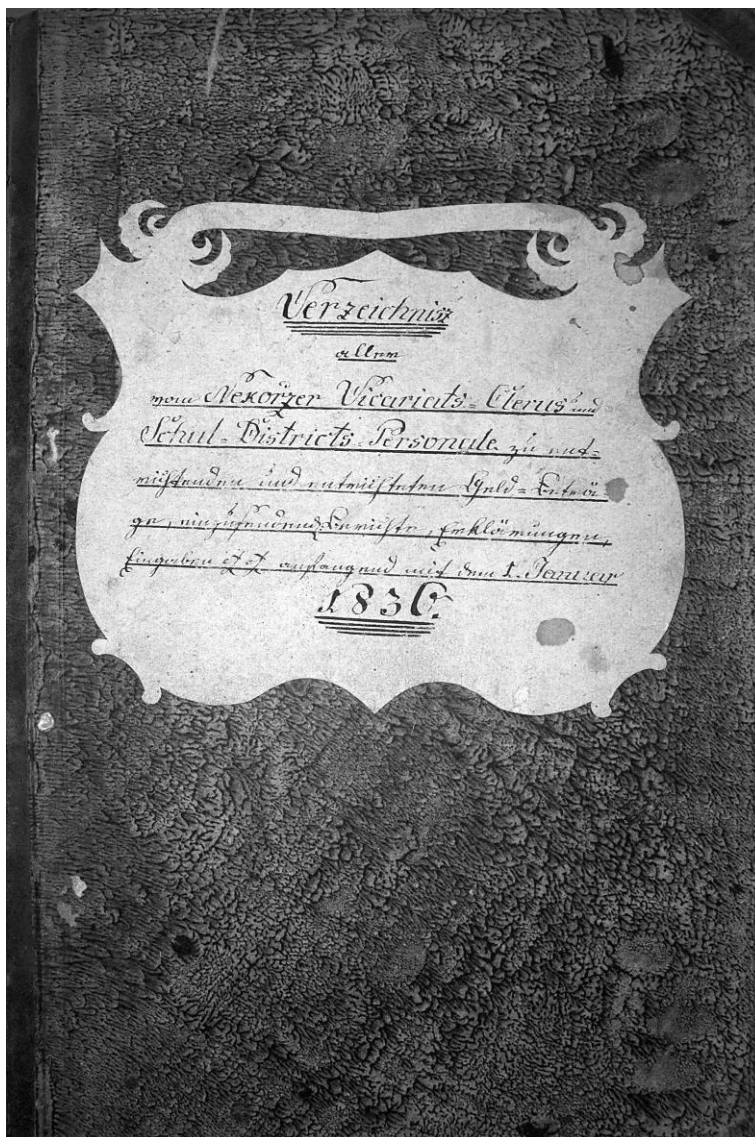
⁷⁶ Pauly (1902), s. 22.

⁷⁷ Pauly (1902), s. 57.

⁷⁸ Pauly (1902), s. 316–318, 321.

⁷⁹ Pauly (1902), s. 358.

⁸⁰ Oba citáty převzaty z práce Pauly (1902), s. 57.

Knížní evidenci dávek a odvodů v rámci svého vikariátu si zavedl kralický farář Benignus Kuhn v roce 1836 (Depozitář BK HK, VÚ Nekoř (neinv.), Soupis povinností nekořského vikariátu, 1836–1842)

Vikář do všech farností svého okrsku distribuoval o Svatém týdnu svaté oleje z biskupství, rovněž mohl světit některé liturgické prostory a předměty.⁸¹ Každoročně kontroloval účty farních a filiálních kostelů a případně podával námítky.⁸² Organizoval vikariátní konference kněží svého okrsku, na nichž se řešily závažné otázky pastorače, přítomné kněze seznamoval s novou literaturou i s důležitými normami⁸³ a o konferencích podával zprávu konzistoři. O povinnosti vykonat každoroční kanonickou vizitaci již byla zmínka, doprovázel ale také biskupa při generální vizitaci svého okrsku. Obdobně měl být přítomen u zkoušky z náboženství na obecných a měšťanských školách. V případě manželského práva vystupoval také jako komisař církevního soudu. Množství práce pro vikariát způsobovalo, že vikář mohl jen stěží poctivě plnit i své farní povinnosti, proto velice často získal k ruce kaplana, a to i v menší farnosti.

EXEMPLUM: Nekořský vikariát za Benigna Kuhna

Vzhledem k množství povinností si vikáři, zejména v průběhu 1. poloviny 19. století, kdy se rozmáhalo množství zeměpanských instrukcí a nařízení ve věcech církevních, museli pořizovat pomocné evidence svých periodicky se opakujících úkolů.

⁸¹ Borový (1879), s. 56–59.

⁸² Pauly (1902), s. 239.

⁸³ Pauly (1902), s. 349–357.

Příklad plateb seminaristica z jednotlivých kolatur v letech 1836–1842
 (Depozitář BK HK, VÚ Nekoř (neinv.), Soupis povinností
 nekořského vikariátu, 1836–1842)

Alumnats-Steuer
 win den Jahren von dem Nekořzer Vicariats-Clerus
 Seminaristica
 nachfolgend wird

Namen Beneficiarius	Stell C. M.	1836		1837		1838		1839		1840		1841		1842		1843	
		C. M.	S.	C. M.	S.	C. M.	S.	C. M.	S.	C. M.	S.	C. M.	S.	C. M.	S.	C. M.	S.
Bathdorf	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30
Barnowald	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Deutschritzenj	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Geijersberg	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30
Gruletz	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30
Klosterle	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Linsdorf	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Nekoř	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30
Oberkunwald	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30
Petersdorf	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Pitschin	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Roxitz	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30
Rothlitz	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Sanktenberg	8 11 1/2	8 11 1/2	4 32	5 10 1/2	9 9	8 26 1/4	6 21 1/2										
Statina	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Ullersdorf	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -	1 -
Wichstühl	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30	1 30

27 41 1/2 27 41 1/2 28 29 27 36 1/2 25 54 1/2

Dochování těchto záznamů je, ostatně jako i dalších vikariátních písemností, poměrně vzácné a většinou se týkají především finančních odvodů konzistori. Jedním z takových je soupis povinností vztahující se k církevním i školním záležitostem z nekořského vikariátu. Roku 1836 si jej zavedl kralický farář Benignus Kuhn, pověřený předchozího roku vedením vikariátu, a nazval jej *Verzeichnisz aller vom Nekořzer Vicariats- Clerus und Schul- Districts- Personale zu entrichtenden und entrichteten Geld-Beträge, eingusendem Berichte, Erklärungen, Eingaben etc anfangend mit dem 1. Januar 1836.*⁸⁴

⁸⁴ Depozitář BK HK, VÚ Nekoř (neinv.), Soupis povinností barbošovického vikariátu, 1836–1842.

Nový vikář na jeho stranách nejprve evidoval z jednotlivých far odváděné *seminaristicum* a *aequivalent* (poznámky zahrnují jak požadovanou částku, tak její plnění duchovními správci, v případě ekvivalentu je zde zanesen i klášter servitů v Králíkách), platby za direktáře (dle duchovních, příp. kostelů a kláštera) i 15 kr. za dodání svatých olejů pro farnosti ve Svatém týdnu. Khun si poznamenával příspěvky farností na vikariátní výdaje, na teologické časopisy (13 titulů), na placení posla z konzistoře i jako novoroční dárek či podporu pro nemocnici u kláštera alžbětinek v Praze nebo pro konkrétní duchovní postižené neštěstím. Evidoval i každoroční milodary pro chudé školní děti o sv. Michalu v rámci všech škol vikariátu.

V další části rukopisu následuje přehled dat každoročně provedených kanonických vizitací v jednotlivých farnostech, které se konaly obvykle od června do září (jen výjimečně jindy) a které povětšinou probíhaly souběžně s návštěvami škol vikariátu a požadovanými zkouškami. Aby měl přehled vykazovaných písemností, zapisoval také podle farností záznamy patřící do vojenských matrik, ale také extrakty ze soupisů duší dle vyznání v rámci jednotlivých kolatur. Velmi zajímavé jsou poznámky z fassí v roce 1838, které ukazují rozložení příjmů mezi faráři tzv. starých farností (obsahují řadu různorodých příjmů a požitků) a duchovními správci kolatur náboženského fondu (mající jen jeden plat z náboženské matice).

O tom, jak probíhala komunikace v rámci poměrně rozsáhlého nekořského vikariátu, který vedle dvanácti venkovských far zahrnoval pět městských (Králíky, Letohrad, Mladkov, Rokytnice v Orlických horách a Žamberk), z části situovaných v podhůří, ale také ve výše položených místech Orlických hor, svědčí dochované oběžníky (*cirkuláře*). Z doby Kuhnova působení je dochován dotazník ohledně farních a vikariátních knihoven, který ukazuje, že předávání po faráři probíhalo od 18. do 28. dubna 1838. Jednalo se o předem daný systém sousedících kolatur, jejichž duchovní správci vždy stvrdili svým podpisem přečtení oběžníku a snažili se na něj rychle odpovědět.⁸⁵

Vazba duchovního správce a patrona

Zatímco vztahy k nadřízeným úřadům církevní správy, potažmo i státní, byly poměrně jasně dané a vymezené nařízeními i zřetelně definovanou hierarchickou strukturou, poměry k patronovi a patronátnímu úřadu se po celou dobu utvářely dosti svébytně, a to přes postupně se vyvíjející zákonná pravidla a nařízení. Patronátní právo lze definovat jako *souhrn určitých oprávnění a povinností, které vznikly zakladatelům kostelů, kaplí či obrocí*.⁸⁶ Církevní správa v nejnižší úrovni byla již od středověku založena na koexistenci s fundátory a podporovateli církevního provozu, o čemž svědčí také ustanovení tridentského koncilu, který zakazoval patronům vměšovat se do věroučných a liturgických otázek nebo do majetkových záležitostí kostelů.⁸⁷ V následujícím zasedání koncil věnoval patronátnímu právu celou kapitolu Dekretu o reformě, v níž definuje legitimní patronátní právo, opět zakazuje vměšování patronů do výnosů benefícia či slučování obrocí a podtrhuje nutnost kanonické způsobilosti pro osoby patronem prezentované.⁸⁸

⁸⁵ SOKA UO, VÚ Králíky (neinv), kt. č. 2, Popis knihoven vikariátu, 1838. Písemnosti tohoto fondu jsou v SOKA UO bohužel rozptýleny dle sídelních míst do fondů VÚ Králíky, VÚ Letohrad a VÚ Nekoř a dosud nezpracovány.

⁸⁶ Pšenička (2010), s. 127, zde také důkladné poučení o zákonitých normách, upravujících patronátní právo v českých zemích.

⁸⁷ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 220, 24. zasedání, Dekret o reformě, hlava 3: *A patroni at' se nikterak neopovažují zasahovat do toho, co patří ke správě svátostí, ani at' se nevměšují do vizitace výzdoby kostela nebo do kostelních nemovitostí nebo do výnosů kostelů, leda by jim to příslušelo na základě založení a fundace.*

⁸⁸ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 270–273, 25. zasedání, Dekret o reformě, hlava 9.

Uvedený článek zjevně reaguje na tehdejší stav a snaží se získat duchovním co nejširší prostor pro nezávislou a finančně neodvislou existenci. Ovšem situace v českých zemích v době rekatolizace byla mnohem složitější, farnosti po třicetileté válce zůstávaly po hmotné stránce mnohdy zcela závislé na patronech.⁸⁹ Přestože právo patronátní bylo institutem kanonického práva,⁹⁰ byly spory, jejichž předmětem se tato práva stala, v habsburské monarchii už od poloviny 17. století svěřeny do kompetence světského – konkrétně příslušného zemského – soudu. Ten se již od roku 1679 držel předpisu vydaného Leopoldem I. *Tractatus de iuribus incorporabilis*.⁹¹ Další velké množství státních nařízení, týkajících se naplňování patronátních práv (ať již ve věcech majetkových či v záležitostech obsazování uvolněných beneficií), vyšlo v době josefínské. Právě tehdy se celkové patronátní poměry mění rozšířením veřejného patronátu, reprezentovaného státem založenou náboženskou maticí,⁹² který se vztahoval na nově vzniklá beneficia, zřízená dvorským dekretem z 23. října 1783,⁹³ ale také na farnosti dosud inkorporované zrušeným klášterům.⁹⁴

Patronátní právo jako právo podací, konkurzy pro uchazeče o beneficium

Jednou ze základních pravomocí držitele patronátního práva bylo oprávnění navrhnout určitou osobu k postulaci na konkrétní církevní beneficium, označované jako prezentační či podací právo. Aby se jednalo o osobu způsobilou, tak již tridentský koncil zavedl konkurs jako způsob osvědčení schopností uchazeče pro určitý církevní úřad, v té době pouze ovšem pro patronát držžený církevní osobou.⁹⁵ U soukromého patronátu nadále platila přednostní volba patrona, která preferovala osoby patronu známé či doporučené. Jaroslav Šotola⁹⁶ tak uvádí tři důvody, které mohly vést k prosazování určitého kandidáta – příbuzenství,⁹⁷ obecně uznávané zásluhy a schopnosti uchazeče nebo již navázaný vztah k osobě patrona – jako bylo působení přímo v jeho rodině (v roli vychovatele dětí či osobního kaplana) nebo služba v jiné duchovenské funkci pod jeho patronátním právem.⁹⁸ Tento klientský vztah aplikovali představitelé patronátu až do jeho konce, tedy i v první polovině 20. století, což dosvědčují nejen mnohé případy, ale také častá kritika z řad duchovních a snaha církevních kruhů o stanovení podmínek konkurzu, včetně doporučení vhodného duchovního.

⁸⁹ Vylíčení této situace přináší práce Stuchlá (2004) a Pumpr (2010). K danému tématu viz kapitoly III.K a III. L.

⁹⁰ Důkladné pojednání o patronátním právu a jeho subjektech přináší Helfert (1845), s. 129–141.

⁹¹ Leopold I. vydal 13. 3. 1679 *Tractatus de iuribus incorporabilibus*, který se v části *De patronatus iure* relativně drží kanonického práva (Pšenička (2010), s. 129). Nicméně umožňuje uvádět duchovního do obročí právě patronovi (Doubrava (1900), s. 206).

⁹² Ke vzniku náboženské matice (*Religionsfond*) podrobněji kapitola III.L.

⁹³ Jaksch 4 (1828), s. 386, další souvislosti Doubrava (1900), s. 207. Nicméně Pícha (1923), s. 62: *I fary a lokálie zřízené ze jmění čistě církevního, fondu náboženského (tj. náboženské matice) byly protiprávně odňaty volnému propůjčení biskupskému. Dvorní dekret ze 24. 8. 1783 prostě poručil: „Tam, kde není kostelů a far, budou vystaveny – neučiní-li tak místní majitel panství – z fondu náboženského, potom však zůstane právo prezentace vyhraženo státní náboženské komisi.“*

⁹⁴ K jejich právnímu začlenění do náboženského fondu došlo dvorským dekretem ze dne 17. 9. 1822 – viz Doubrava (1900), s. 207–208.

⁹⁵ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 220, 24. zasedání, Dekret o reformě, hlava 18.

⁹⁶ Šotola (2007), s. 329–334.

⁹⁷ Zatímco tento argument se patrně neuplatnil u šlechtických patronů (společenské postavení bylo přece jen příliš podřízené), realizoval se zejména tam, kde si vliv na obsazení benefícia udržovala nějaká právnická osoba, například městská rada. Zajímavým příkladem může být patronátní právo města Litomyšle k farnosti v Horní Sloupnici, kde se městská rada litomyšlská bránila prezentovat kohokoliv jiného než litomyšlského rodáka.

⁹⁸ V některých případech dokonce docházelo k změně diecézní příslušnosti duchovního a k jeho inkardinaci do jiné diecéze, pokud jmenovaný patron měl majetky ve více diecézích, podle některých příkladů se zdá, že se jednalo o poměrně běžný způsob – viz následující exemplum.

Téměř suverénní volba patrona začala být v habsburské monarchii omezována až v druhé třetině 18. století, kdy bylo výsledkem konkursu omezováno podací právo nejprve u zeměpanského, posléze i u soukromého patronátu.⁹⁹ Dvorský dekret z 11. března 1783 předepsal obsah tzv. obecné konkursní zkoušky, která se měla konat v každé diecézi dvakrát ročně pro všechny uchazeče¹⁰⁰ v termínech, s nimiž mělo být seznámeno veškeré duchovenstvo diecéze.¹⁰¹ Jejím výsledkem byl pořadník uchazečů o obročí, který platil až do další zkoušky a z něhož (resp. přednostně z prvních tří uchazečů, tzv. terna) měli vybírat všichni patroni – jak držitelé soukromých patronátů, tak i zeměpanské úřady i církevní právnické osoby.¹⁰²

Ovšem již roku 1790 se doporučení biskupa jako podmínka obsazení kolatury soukromého patrona ruší a rozhodování bylo ponecháno opět v jeho rukou.¹⁰³ V praxi to vypadalo tak, že u církevních patronátů se muselo respektovat rozhodnutí biskupa, pokud bylo patronem město či obec, tak si vybíralo z navržených kandidátů kohokoliv,¹⁰⁴ laikovi byl pak předložen seznam kandidátů dle pořadí vhodnosti, ale volba zůstávala na něm.¹⁰⁵ Nepřehledná situace byla u veřejného patronátu,¹⁰⁶ – *vedle politických správních úřadů (zemské úřady, resp. místodržitelství, dvorská kancelář, resp. ministerstvo kultu a vyučování) prezentovaly až do roku 1879 také fiskální úřady (správa komorních statků, dvorská komora, resp. finanční dvorský úřad, resp. ministerstvo financí).*¹⁰⁷ Nařízením z 19. 12. 1879 bylo podací právo zeměpanských úřadů sjednoceno a převedeno na místodržitelství a ministerstvo osvěty a vyučování.¹⁰⁸ Již vzpomenutým, velmi specifickým případem bylo podací právo na lokálie a fary ustavené ze jmění náboženského fondu, kde přes argumentaci skutečností, že byly zřízeny de facto z církevního majetku, a snahu biskupů získat patronátní právo,¹⁰⁹ zůstalo právo prezentovat nové duchovní správce v rukou státu.¹¹⁰

⁹⁹ Jaksch 3 (1828), s. 581–582 uvádí, že nejvyšší reskript z 2. 9. 1752, publikovaný nařízením gubernia ze 7. 9. 1752, nařizuje farní konkurz i u soukromých patronů.

¹⁰⁰ Jaksch 3 (1828), s. 587.

¹⁰¹ Pauly (1902), s. 349 zmiňuje dvorský dekret z 1. 7. 1774 a nařízení pro Čechy z 10. 6. 1827. Nicméně dvorský dekret z 3. 6. 1803 odpovědnost za oznámení pomocnému duchovenstvu přesunul na vikáře.

¹⁰² Pauly (1902), s. 349, kdy dvorský dekret z 12. 3. a guberniální nařízení z 26. 3. 1782 jej nařizovaly pro zeměpanské farnosti (Jaksch 6 (1828), s. 119), dvorský dekret z 11. 3. 1783 a guberniální nařízení z 22. 3. 1783 pro soukromý patronát (Jaksch 1 (1828), s. 351, Jaksch 3 (1828), s. 587) a dvorský dekret z 24. 10. 1784 i pro kolatury pod přímou biskupskou správou. Farní zkouška platila i pro farnosti inkorporované řádům – viz dvorské dekrety 11. 9., 25. 10., 3. 11. 1775 a 11. 2. 1792 a 31. 12. 1802. Vedle nich se věnovaly konkursu ještě mnohé dekrety a nařízení. Množství dalších nařízení a podrobnosti ke konkurzům v době reforem Jaksch 3 (1828), s. 583–902.

¹⁰³ Pícha (1923), s. 66: *Ale již dekretem z 15. září 1780 se vrací patronům jejich původní právo prezentovati kteréhokoliv kandidáta schopným uznaného. Zmíněný dekret stanoví: „Způsob prezentace, dle něhož byl patron dosud nucen, voliti jenom z terna kandidátů předloženého od biskupa, se všeobecně zrušuje a dává se patronům volnost prezentovati kohokoliv z těch, kteří byli při konkursu shledáni způsobilými a připojuje odkaz na Jaksche 4 (1828), s. 436.*

¹⁰⁴ Pauly (1902), s. 354 – např. dvorský dekret z 14. 10. 1813.

¹⁰⁵ Pauly (1902), s. 354 – např. dvorský dekret z 15. 9. 1790 či nařízení o jazykové znalosti z 10. 7. 1827, ale i opatření proti příslibu místa patronem duchovnímu – dvorský dekret z 3. 1. 1794.

¹⁰⁶ V případě patronátních práv státu měla být orgánem, který duchovní navrhoval, státní náboženská komise (dle dvorského dekretu z 24. 8. 1783), až od roku 1843 se prosazuje představa, že by měl mít podací právo episkopát, konkordát k roku 1855, vypovězený 1870, však ponechal právo císaři (Pícha (1923), s. 62).

¹⁰⁷ Pšenička (2010), s. 141.

¹⁰⁸ Pauly (1902), s. 353.

¹⁰⁹ Doubrava (1900), s. 207. Pícha (1923), s. 62 cituje usnesení biskupů, kteří se 1843 sešli ve Vídni: *Stát nejen že se nestal držitelem statků, z nichž byl utvořen náboženský fond (náboženská matice), ale sám nečinil nároků na jejich držení... Proto právo patronátní, které lpí na statcích těchto, nemůže býti považováno, jakoby přešlo na stát. Z téhož důvodu nemůže stát činiti nároků na patronát oněch obročí, které on jako správce náboženského fondu z téhož fondu dotoval.*

Vrátíme-li se ke kandidátům na místo duchovního správce, v první polovině 19. století stále platilo, že bez řádně vykonané obecné konkurzní zkoušky, která se stále podle josefínských nařízení konala dvakrát ročně (květen a srpen), by neměl kněz získat kolaturu, vyjma zvláštního případu, kdy by s povolením zemských úřadů složil soukromou zkoušku v jiném termínu.¹¹¹ Do způsobu obsazování kolatur v českých zemích zasáhlo uzavření konkordátu v roce 1855,¹¹² na jehož základě byla ustavena tzv. všeobecná nebo generální zkouška farního konkurzu, což přijmul a kodifikoval pražský sněm v roce 1860.¹¹³ Tato zkouška probíhala většinou dvakrát ročně (na jaře a na podzim) za pevně stanovených podmínek (písemné vypracování témat z dogmatiky, morálky, církevního práva a pastorálky, včetně vypracování kázání, katecheze a homilie, ústní zkouška z prvních tří oborů a přednes kázání a katecheze). Úspěšný absolvent se mohl šest let ucházet o uvolněná benefícia, musel ovšem projít také druhou částí zkoušky, která měla podobu výběrového řízení, v němž se měl brát ohled na průběh první části.¹¹⁴ Ovšem snahy o to, aby patron respektoval pořadí adeptů navržené biskupem, vyzněly naprázdno.

Zvláště po revolučních změnách poloviny 19. století, kdy bylo zrušeno poddanství, se otevřela otázka vyřešení patronátního práva *a vláda rakouská ministerským výnosem z 10. června 1849 slíbila definitivní úpravu práva patronátního. Tento slib, který vláda nedodržela, měl zhoubné následky na stav patronátních budov a kostelů. Patronové čekající totiž na slíbenou definitivní úpravu patronátního práva a patrně doufající, že s reformou budou sejmuta alespoň z části jejich patronátní břemena, nepodnikali větších oprav na patronátních budovách, a tak hynuly a pustly chrámy a stavby církevní.*¹¹⁵ Hledání cesty naznačoval i vládní dotazník roku 1872 pro biskupství ohledně zrušení patronátu i odkaz říšského zákona č. 50 ze dne 7. května 1874, kterým se upravovaly zevní podmínky církve katolické. Ten v § 32 ovšem vyřešení celé záležitosti opět odložil na *zvláštní zákonnou úpravu*, do níž bude fungovat původní stav.

Neřešení s sebou přineslo dva problémy – a to otázku financování oprav církevních objektů z patronátních peněz a nespokojenost duchovních s vlivem majitelů na obsazování beneficií. V 70. a 80. letech 19. století probíhala rozsáhlá diskuse na stránkách Časopisu katolického duchovenstva o možné reformě. Také z tohoto důvodu se v roce 1899 sešli zástupci čtyř vikariátů v Kostelci nad Orlicí, aby se na konferenci vyslovili pro spravedlivé dosazování duchovních ve všech farnostech, náboženské

¹¹⁰ Pícha (1923), s. 64 ukazuje pozoruhodnou statistiku všech diecézí a zde zastoupených patronátů (jedná se o počátek dvacátých let 20. století, ale počty odpovídají i předchozím desetiletím) – královéhradecká diecéze se výrazně liší od ostatních právě množstvím far pod patronátem náboženské matice. Pod patronátem biskupa zde bylo 18, jiných církevních institucí 5, náboženské matice 107 farností a pod soukromým patronátem to bylo 358, z čehož u 29 farností patronát držela obec. Poměry v celé české církevní provincii čítaly 56 farností pod patronátem biskupským, 58 jiných církevních osob, 304 náboženské matice a 1454 soukromých osob, z čehož u 131 farností se jednalo o patronát obecní.

¹¹¹ Helfert (1837), s. 117–119, jsou zde vyčteny i možnosti dispensy od konkurzu pro profesory a doktory teologie, příp. pro číné kněze v pastoraci i jinde a osoby s dobrým prospěchem při studiích a vzdálené od konzistoře.

¹¹² Samotný konkordát otázku soukromých patronátů neřešil, pouze ustanovil, že do farností náboženského fondu má kněze prezentovat císař. Předcházející snaha v 40. letech 19. století tyto záležitosti řešit vyzněla do prázdna. Viz Pícha (1923), s. 62, či Doubrava (1900), s. 208–209.

¹¹³ Acta et decreta (1863), s. 248, titulus VIII. *De bonis ecclesiasticis, Caput I. De bonorum ecclesiasticorum administratione.*

¹¹⁴ Borový (1879), s. 473–476.

¹¹⁵ Pícha (1923), s. 58. V šedesátých letech *předložila vláda zemským sněmům většiny rakouských zemí nový návrh zákona týkající se hrazení nákladu na stavbu a udržování katolických kostelních a obročních budov, jakož i zajištění kostelních paramentů, zařízení a potřeb. Zatímco na Moravě byl konkurenční zákon přijat jako 11/1864 z.z. a ve Slezsku pod č. 2/1864 z.z., v Čechách přes opakované předkládání vládní předlohy v letech 1863, 1864, 1866 k přijetí zákona nedošlo (Pšenička (2010), s. 148).*

matice i soukromých patronů, z okruhu daného biskupství, bez upřednostňování svých kněží patrony. Na schůzce se také vyslovili pro moravský model, podle nějž zástupci farnosti tvoří kostelní radu, v níž má své slovo i patron. Účastníci prosili o podporu ostatních českých vikariátů napříč diecézemi, což 85 z celkového počtu 90 učinilo,¹¹⁶ ovšem zákonodárná úprava na to nenavázala. Stav tak zůstal beze změny až do roku 1949, navzdory tomu, že roku 1917 byl vyhlášen nový kodex kanonického práva. Ten zakazoval do budoucna vznik nových patronátních práv a místní biskupové se měli snažit o dohodu s patrony.¹¹⁷

Zásadní obrat nastal v poúnorové situaci, kdy na základě zákona č. 217/1949 Sb. byl zřízen Státní úřad pro věci církevní a podle § 11 *veškerý soukromý a veřejný patronát nad kostely, obrocími a jinými církevními ústavy přechází na stát.*¹¹⁸

Další součásti patronátního práva, vměšování do správy jmění a povinnost hradit náklady na stavbu a opravy farního kostela a fary

Kromě prezentačního práva byla tradiční součástí patronátního práva i další oprávnění, o nichž víme více ze zákonných norem než historicky doložené praxe. *Tractatus de iuribus incorporalibus* z roku 1679 tak zmiňuje například alimentální právo – tedy povinnost pomoci z přebytku obročních či kostelních příjmů patronu, který nezaviněně zchudl. Obdobně zakotvuje i řadu čestných práv – mezi něž se počítala přednost během církevních procesí (*ius processionis*) či zvláštní čestné místo v patronátním kostele (*ius sedis* – proto má tolik kostelů zvláštní oratoř pro vrchnost, v případě městského patronátu pak zvláštní „konšelské“ lavice). Mezi čestná práva patřilo i umístění jména či erbu patrona v kostele (*ius inscriptionis*), právo na zvláštní přímluvy za patrona při modlitbách v kostele (*ius precum*), právo zvláštního okouření při bohoslužbách (nevztahovalo se na ženy, *ius thuris et suffitus*) a také vykropení (*ius aspersionis*) či přednostního udělení požehnaných svíček, chleba či ratolestí na Květnou neděli (*ius panis et candela*).

Mezi tato privilegia patřilo i zajištění slavnostního pohřbu (případně smuteční slavnosti u veřejného patronátu) patrona či jeho rodinných příslušníků (*ius luctus publici*) do hrobky umístěné v kostele (*ius sepulturae*).¹¹⁹ Toto poslední oprávnění bylo ovšem ze sanitárních důvodů zrušeno dvorskými dekrety z 12. srpna a 15. září 1788.¹²⁰ Kodex kanonického práva z roku 1917 mezi právy patrona připomíná už jen *právo na rodový nebo rodinný znak v patronátním kostele, právo na čestné místo (mimo kněžiště a bez baldachýnu) a právo přednosti před ostatními laiky během církevních procesí a při podobných úkonech. Nad to práva podmiňuje jejich založením právoplatným místním obyčejem.*¹²¹

S patronátním právem byly pro patrona spojeny i povinnosti. První z nich – povinnost ochrany (*defensio ecclesiae*) se konkretizovala v podobě právního zastupování, k čemuž byl oprávněn fojt (*advocatus ecclesiae, voit*). V 19. století už ovšem osoba splývá s postavou patrona, a to nejen fakticky, ale také v textech

¹¹⁶ Doubrava (1900), s. 271–273, a Pícha (1923), s. 60–61.

¹¹⁷ Jednalo se Codex iuris canonici (1917), kánony 1450 a 1451, předmětem dohody pak měla být *výměna patronátního práva nebo alespoň prezentačního za duchovní přímluvy*. (Pšenička (2010), s. 128).

¹¹⁸ Pšenička (2010), s. 156, tamtéž i další podrobnosti k podmínkám zániku patronátního práva i jeho přechodu na stát roku 1949. Poté byl pro výkon prezentačního práva kompetentní Státní úřad pro věci církevní.

¹¹⁹ Podrobně rozebírá Helfert (1845), s. 136–139, který k těmto středověkým čestným právům připojuje i nárok na zvláštní úctu beneficiáta, která se má při jeho příchodu projevit povstáním, sejmutím biretu či úklonou, dále právo přítomnosti při temporální instalaci duchovního, právo jmenování patronátního účetního, právo spoluúčasti při jmenování zaměstnanců záduší a hrobníka.

¹²⁰ Pšenička (2010), s. 153.

¹²¹ Pšenička (2010), s. 153.

soudobých nařízení.¹²² Dále měl patron právo *kontrolovat hospodaření s kostelním či obročním jměním, ne však právo toto jmění spravovat.*¹²³ Výše zmíněný *Tractatus de iuribus incorporalibus* Leopolda I. tak patronovi garantoval, že může být sám či s jiným zástupcem přítomen při vyřizování kostelních účtů a také při projednávání pozůstalosti po zemřelém duchovním. Jak bude ukázáno na jiném místě, v průběhu 19. století bylo toto ustanovení realizováno skrze patronátního komisaře a účetního, které patron jmenoval.¹²⁴

S dohlédacím právem se pojila i již také zmíněná a pro patrona zvláště obtížná povinnost k hrazení nákladů na opravy farního chrámu (případně na jeho rozšíření či postavení nového, pokud již existující kostel neodpovídal lidnatosti a potřebám farní obce), na jeho vybavení a také na opravy obydlí duchovního (lokálie, fary či děkanství). I tato povinnost – přes veškeré snahy najít nějaký jiný právní rámec a patronům odlehčit – zůstala nezměněna až do poloviny 20. století a bude podrobněji zmíněna v následujících kapitolách.

Odras vztahu patron, patronátní úřad a duchovní správce v pramenech

Pro poznání vazeb mezi patronem a duchovním správcem, jejich proměn i různých strategií obou stran nelze příliš vycházet z archivních fondů farních úřadů, kde by snad jen příšlá korespondence a koncepty odpovědí mohly zachovat stopy vztahu patron – patronátní úřad – duchovní správce. Je však třeba počítat s tím, že zvláště tam, kde duchovní sídlil ve stejném místě jako patronátní úřad, probíhaly kontakty ústně.¹²⁵ Překvapivě větší reflexi vzájemných vztahů ve sledované oblasti obsahují dokumenty patrona a patronátního úřadu, tj. v případě námi sledovaného území zejména fondy rodinných archivů na straně jedné a velkostatků na druhé, příp. archivy měst a fond náboženské matice.¹²⁶ Ovšem i v uvedených archivních fondech se vztahy mezi jednotlivými prvky nastíněné struktury hledají komplikovaně, patronátní agendu povětšinou tvoří agenda účetní a stavební, vyplývající z hmotné odpovědnosti patronátu.

Stopy vzájemných vztahů v rámci výše uvedené trojčlenky lze najít zejména v korespondenci duchovního správce jak s patronem, tak s patronátním úřadem, jedná se však o spíše nesoustavné zmínky, z nichž lze však alespoň zčásti rekonstruovat přístup a pozice jednotlivých protagonistů. Hledanou mozaiku by jistě mohly doplnit písemnosti vikářů, kteří se stávali výkonnou složkou biskupství a potkávali se v plnění svých úkolů s úředníky patronátních úřadů, ovšem právě tyto dokumenty jsou dochovány velmi torzovitě.¹²⁷

¹²² K fojtovi a jeho povinnostem Helfert (1845), s. 141–144. Důkazy splynutí funkce přináší Pšenička (2010), s. 151–152.

¹²³ Pšenička (2010), s. 149.

¹²⁴ Podrobněji viz kapitoly III.K a III.L

¹²⁵ Informačně lepší situace je u farností zřízených státem a patřícím pod náboženský fond, kde probíhala zhusta korespondence ohledně povolení úprav, nákupu předmětů a příp. kontroly, přesto ani trvalý dohled státu (resp. jeho úřadů) nedokázal ochránit farnosti např. před defraudací peněz pověřeným účetním zádušních peněz. Příkladem takového situace může být případ ředitele žamberského berního úřadu Cyrila Šrámek, který spravoval jmení patronátních kostelů náboženské matičetamního okresu spravoval v letech 1910–1932 *Přestože vypravovalo se v Žamberku, že Šrámek v hospodách a ve vinárnách dával knížky kostelní v zástavu*, tehdejší nadřízený komisař zlehčoval podezření duchovních, a tak např. skrovná pečínská farnost přišla o 2700 korun za státem vyvlastněné církevní pozemky (Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha, 1836–1985, p. 605).

¹²⁶ Vydátné v tomto případě bývají fondy archivů měst, příkladem by mohlo být královské věnné město Vysoké Mýto s bohatě dochovaným archivem, bohužel badatelsky nepřístupným.

¹²⁷ Pro nejstarší období totéž platí pro fond Biskupská konzistoř Hradec Králové, v novější době se jako možnost rýsují písemnosti k jednotlivým duchovním. Biskupský archiv dle inventáře relevantní informace patrně neobsahuje.

EXEMPLUM: Vztahy mezi faráři, patronátním úřadem a rodinou Nostitz-Rieneck v Rokytnici v Orl. horách

Rokytnické panství patřilo k drobným statkům, mělo však pro své majitele, významný slezský rod budující kariéru v tamní zemské správě, strategický význam svou polohou na území Českého království a zároveň nevelkou vzdáleností od rodových slezských dominií. Panství rod získal v průběhu třicetileté války od příbuzných původních majitelů, jimiž byli luteránsky orientovaní Mauschwitzové.¹²⁸ Otto Nostitz, sám konvertita, výrazně přispěl k obnově církevního života, samozřejmě již v katolickém duchu – farnost se podařilo ustanovit v roce 1636. Kvůli nedostatku duchovních byl první rokytnický farář zároveň konfirmován ještě pro farnosti na sousedních panstvích – kolaturu žamberskou, rybenskou a bartošovickou.

Nostitzové, ač s protestantskou minulostí, se snažili o celkovou stabilizaci duchovního života. Připomenout lze jezuitské misie, podporu kultu sv. Anny coby ochránkyně městečka po devastujícím požáru lokality v roce 1661 i zřízení bratrstva Ježíš, Maria, Josef v zámeckém kostele na sklonku 17. století. Rokytnická kolatura se svým rozsahem víceméně ustálila v hranicích panství a ještě v 17. století na jejím území vzniklo poutní místo v Neratově, o jehož rozkvět majitelé cílevědomě pečovali. Zároveň se snažili zabezpečit farnost ekonomicky – Christoph Wenzel Nostitz-Rieneck, syn Otty, podpořil záduší stálým platem z nemovitostí či nadacemi, zčásti i obnosem na obnovu vyhořelého farního kostela a spolufinancováním zámeckého kostela.

Vytvoření základní struktury materiální i duchovní umožnilo v průběhu první poloviny 18. století další rozvoj, zmínit lze vrchností vydané dokumenty (trojdílný pořádek apeloval na křesťanský život poddaných, štolové taxy stanovovaly poplatky faráři a kostelním zaměstnancům, řád pro provozování kostelní hudby měl vylepšit liturgii) i řadu stavebních aktivit (výstavba nové fary, filiálního kostela ve Vrchní Orlici, zámecké kaple, přístavby farního i zámeckého kostela, novostavba neratovského poutního kostela či rokytnické kaple sv. Anny, sv. Šebestiána a Čtrnácti svatých pomocníků). Snazší přístup ke svátostem měla umožnit fundace na zřízení kaplanského místa, která se však v roce 1768 stala základem samostatné duchovní správy v Neratově. I když se podařilo kaplanské místo v Rokytnici i s podporou patrona obnovit, bylo to již za méně výhodných podmínek.

Josefínské reformy znamenaly proměnu náboženského života – bylo zrušeno bratrstvo a kaple sv. Anny, dohled státních úřadů dopadal jak na účetnictví, tak na náboženský život ve farnosti. Mnohé z uvedených činností v 18. století byly umožněny aktivním přístupem patrona či faráře, v průběhu 19. století se počítá s větší účastí, zejména finanční, dobrodinců a farníků. Viditelné je to zejména na stavebních aktivitách, které se vedle udržování stávajících sakrálních prostor přelévají spíše do budování drobných sakrálních plastik a kapliček jako míst osobní zbožnosti.¹²⁹

V 2. polovině 19. století lze lépe sledovat, jak liturgický rok představuje pro Rokytnici rámec oslav, které udávají rytmus životu obyvatel (poutní slavnosti, zejména sv. Anny, procesí na sv. Marka či o Božím Těle, generální vizitace). Zároveň aktivní přítomnost kléru na veřejných podnicích a součinnost s představiteli městské samosprávy, státních úřadů, ale i školy charakterizuje veřejný i společenský život Rokytnice v Orl. horách minimálně do konce první světové války, kdy důležité veřejné akce bývají doprovázeny slavnostní bohoslužbou.¹³⁰ Církevní život v národnostně

¹²⁸ Naposledy Radek (2018), s. 137–154, či Šůla (2010).

¹²⁹ Nastíněný vývoj obsahuje mnohá zjednodušení – k církevnímu vývoji farnosti více Slavíková (2018).

¹³⁰ Příkladem může být prezentace nově ustanoveného městského a obecních zastupitelstev v roce 1850 při mši, zřízení okresního soudu v roce 1869, vysvěcení nové školní budovy v roce 1877, slavnostní mše při návštěvě zemského místodržitele hraběte Karla Marii Coudenhove v roce 1898 či děkovné bohoslužby

většinově německé Rokytnici neohrozily ani výstupy z církve související se vznikem Československé republiky, neboť mezi vystoupivšími převažovali Češi. Když státní slavnosti měly od roku 1918 odlišný charakter, posilovali tehdejší duchovní správci své farníky lidovými misemi a dalšími aktivitami v rámci města či oblasti (tzv. katolické dny). Patron se nadále účastnil některých slavností, participoval i na hmotném zabezpečení farnosti, které ovšem komplikovaly finanční problémy posledního majitele panství Josefa Nostitz-Rienecka, jež vyústily v druhé polovině třicátých let 20. století k převzetí panství věřitelským ústavem ze sousedního Německa. Do stavebních úprav patronátních objektů prostřednictvím památkového úřadu a okresního hejtmánství stále více zasahoval stát.¹³¹

Po celou sledovatelnou dobu nostitzovského patronátu jsou znatelné dvě poněkud protichůdné tendence. První z nich lze pojmenovat jako vědomí odpovědnosti za stav církevních objektů a náboženský život svých poddaných na území celého panství. Zřejmá ochota financovat církevní stavby měla však své omezení – majitelé panství vzali za vděk místními staviteli, projektanty, ale i umělci, a realizátory svých zakázek hledali v nejbližším okolí, nanejvýš na slezské straně hranice.¹³² Ukázkou druhé tendence může být i vyčkávací postoj, jenž patroni zaujali v případě navrhovaných a duchovní správou očekávaných projektů, které z jejich pohledu byly zbytné.

Příkladem tohoto přístupu může být výstavba nové fary, již urgoval farář Anton Hoffman v roce 1709 u majitele panství, kterým v té době byl Christoph Wenzel Nostitz-Rieneck.¹³³ Farář v listu patronovi argumentoval, že dosavadní obydlí je ze zdravotních důvodů i kvůli stáří budovy zcela nevyhovující, naznačil i možnost vše řešit stížností u biskupa.¹³⁴ K patronátnímu úřadu doputoval i farářovou rukou psaný nedatovaný návrh na stavbu fary s oceněním prací na 514 zl. 18 kr.¹³⁵ O dalším postupu již prameny nepodávají informace,¹³⁶ stavět se začalo až v roce 1715, z této doby pochází i oficiální rozpočet na 555 zl. 53 kr., z čehož připadalo 280 zl. na kontrakt se stavitelem, 55 zl. s tesařem a zbytek se mělo utratit za materiál a práce.¹³⁷

Úsilí o kompromis mezi touhou po reprezentaci a prezentaci zbožnosti a hospodárným přístupem projevil i vnuk předchozího držitele Joseph Wilhelm Nostitz-Rieneck, jenž plánoval v roce 1757 rozšířit kapli sv. Anny, sv. Šebestiána a Čtrnácti svatých pomocníků, která hrála významnou roli v náboženském životě Rokytnice jako místo úcty ochránkyně města sv. Anny. Kaple zřízená jeho rodiči z budovy střelnice nepostačovala při tradičních poutních bohoslužbách, proto se seriózně zabýval přestavbou prostoru, nechal si vypracovat plán, jenž se nedochoval, a rozpočet od

při zahájení provozu lokální dráhy Doudleby – Vamberk – Rokytnice v Orlických horách v roce 1906 (Slavíková (2018), s. 437–443).

¹³¹ Slavíková (2018), s. 443–451.

¹³² Určitou výjimkou z průměrnosti se stal italský stavitel Carl Antoni Reina, který se v Rokytnici usadil (Oppeltová (1993–1995)).

¹³³ Christoph Wenzel Nostitz-Rieneck byl muž širokých rozhledů i úspěšné úřední kariéry, snažil se budovat své rezidence (lužický Neuland, slezský Lobris, česká Rokytnice) a jejich zázemí. Do historie rokytnického panství se zapsal podporou města a cechů, založením čtyř dominikálních vsí a špitálu i povolením k usídlení Židů. (Severa (2018), s. 173–177).

¹³⁴ SOA Plzeň – Klášter, RA Nostitzů, kt. č. 101, inv. č. 327, Hospodářské zprávy, 1674–1701, Dopis z 3. 1. 1709.

¹³⁵ SOA Zámorsk, VS Rokytnice v Orl. horách, kt. č. 12, inv. č. 1437, sign. X, Nadace, inventáře, stavby, 1659–1784.

¹³⁶ Ani silně proskartovaná nejstarší část fondu biskupské konzistoře k Rokytnici v Orlických horách nepodává informace k tomuto problému, obsahuje totiž především testamenty kněží a dva záznamy k obsazení Rokytnice duchovními po roce 1735.

¹³⁷ SOA Zámorsk, VS Rokytnice v Orl. horách, kt. č. 12, inv. č. 1437, sign. X, Nadace, inventáře, stavby, 1659–1784.

královéhradeckého stavitele Franze Kermera. Předpokládaná investice 1950 zl. se majiteli panství nezdála adekvátní a rozpočet obsahuje mnohé návrhy, jak ji snížit, a upřesnění týkající se úprav prostoru pro patrona.¹³⁸ Přes nesporný zájem a časovou investici se nakonec přestavba kaple nerealizovala.¹³⁹

Zatímco kaple sv. Anny byla v zájmu a režii majitele panství, takže názor duchovního nikdo nevyžadoval, příklad fary ukazuje, že farář v záležitostech správy farnosti byl v kontaktu jak s patronátním úřadem, tak s patronem. Pro dobu do konce 18. století pak asi i z důvodu možného osobního kontaktu s patronátními úředníky přímo v místě se duchovní obraceli písemně zejména na majitele panství, a to vždy velice uctivě – výše zmíněný Anton Hoffman se sice snaží Christopha Wenzela Nostitz-Rieneck přesvědčit o nutnosti nové fary i skrytou výhrůžkou, zároveň mu ale oznamuje, že na něj každý den pamatuje při mši.¹⁴⁰ Zdá se, že tento kněz se na patrona obracel poměrně pravidelně – v roce 1707 mu na začátku srpna psal ohledně ciboria a financování kalichu pro neratovský kostel a zároveň připojil pozvání na tamní mariánskou pouť. V listopadu téhož roku znovu řeší kalich zhotovený v Javorníku, na nějž ovšem má jen 15 zl. a zbylou částku potřebuje doplatit, zároveň se zabývá přiřazením Vrchní Orlice.¹⁴¹

I jeho předchůdci se na vrchnost obraceli v případě stavebních úprav či škod na církevním majetku. Tak v březnu 1701 popisoval Michael Ignatz Czaekert situaci v zámeckém kostele, kde po úderu blesku zůstala vytlučena okna a poškozená střecha i část zdi věže, z níž pak popadaly kameny na kostel. Stav zvonů a hodin bude třeba ještě prověřit. Rozsah škod by totiž měl zjistit hejtman, po jehož návštěvě podají patronovi úplnější informace.¹⁴² Jen díky drobným zmínkám v korespondenci je tak možné usuzovat na způsob komunikace mezi třemi subjekty, kdy písemně komunikoval farář s patronem, ale Nostitzovy odpovědi se nedochovaly a možná neměly ani formu písemného listu. Je totiž možné, že faktické vyřízení farářových supplik měl v kompetenci úředník patronátního úřadu, který se rozhodoval na základě pokynů majitele panství – alespoň tak to naznačuje praxe 18. století. Tehdy hospodářské zprávy vyměňované mezi vrchnostenským úřadem a majitelem panství o zásadních i méně důležitých záležitostech, obsahují od roku 1743¹⁴³ i pokyny majitele panství v církevních záležitostech.

Zatímco přístup duchovního k patronovi byl vždy plný úcty, o vztazích mezi farářem a patronátním komisařem to vždy neplatilo. Bylo to dáno relativní blízkostí zámku a fary, coby sídel úřadů farního a patronátního, kdy stačilo přejít náměstí – a samozřejmě osobními charaktery obou představitelů i jejich rovnocenným postavením ve společenské hierarchii. Prameny zachycují slovní přestřelku mezi patronátním komisařem a lesmistrem Františkem Baronkem a duchovním správcem Aloisem Praxem při opravě věže farní kostela a renovaci farních stájí v roce 1920. Napjatý vztah se podařilo za pomoci osobní přítomnosti syna patronky a Okresní správy politické v Žamberku alespoň zčásti zklidnit, takže bylo možné se domluvit na částečné adaptaci

¹³⁸ SOA Zámorsk, VS Rokytnice v Orl. horách, kt. č. 12, inv. č. 1437, sign. X, Nadace, inventáře, stavby, 1659–1784, X/41; dále také VS Rokytnice, kn. č. 92, inv. č. 92, Hospodářské zprávy, 1756–1757.

¹³⁹ Slavíková (2018), s. 418.

¹⁴⁰ SOA Plzeň-Kláster, RA Nostitzů, kt. č. 101, inv. č. 327, Hospodářské zprávy, 1674–1701, Dopis z 3. 1. 1709.

¹⁴¹ SOA Plzeň-Kláster, RA Nostitzů, kt. č. 101, inv. č. 327, Hospodářské zprávy, 1674–1701, Dopis z 4. 8. a 3. 11. 1709.

¹⁴² SOA Zámorsk, VS Rokytnice v Orl. horách, kt. č. 12, inv. č. 1437, sign. X, Nadace, inventáře, stavby, 1659–1784, Dopis z 23. 3. 1701, souběžně psal patronovi k nastávajícím velikonočním svátkům.

¹⁴³ SOA Zámorsk, VS Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 83, inv. č. 83 – kn. č. 117, inv. č. 117, Hospodářské zprávy, 1743–1785 svědčí o vazbě na Josepha Wilhelma Nostitz-Rienecka a jeho kontrole panství.

hospodářských budov, které tehdy byly výrazně naddimenzované novodobým potřebám ustájení dobytka. Zároveň byl farář před svědky nucen uznat, že informace, které o Františku Baronkovi zprostředkoval patronovi i politickému úřadu, získal od své hospodyně tzv. *po vrbensku*.¹⁴⁴

Kromě materiálního zabezpečení, a zejména pak stavebních záležitostí je při studiu rokytnických patronátních kauz třeba věnovat pozornost prezentačnímu právu a strategii při obsazování míst duchovních na panství. Bohužel objasňující písemnosti nejsou dochovány ani ve fondu farního úřadu, ani mezi patronátní agendou velkostatku. Vzhledem k rozhodujícímu hlasu patrona pak většina žádostí o prezentaci v raném novověku směřovala přímo jemu, ale i v rodinném archivu Nostitzů jsou dokumenty zachycující mechanismus výběru nového duchovního dochovány torzálně. První takovou zdokumentovanou záležitostí je žádost rokytnického faráře Christoha Floriana Blasia Dricka u Christoha Wenzela o přimluvu na uvolněnou faru v Sokolově, která patřila pod patronát jeho strýce Jana Hartvíka, nejvyššího kancléře. Jako své doporučeníhodné kvality popisuje roku 1674 rokytnický farář čtrnáctileté působení v duchovní správě a znalost českého jazyka.¹⁴⁵ Důvody, proč žádost o sokolovské beneficium zůstala nenaplněna, neznáme, ale farář Drick zůstal v Rokytnici další čtyři roky.

S postupným rozvojem duchovní správy se na rokytnickém panství od třetí třetiny 18. století ustálil systém tří kněžských míst na panství – rokytnický farář, rokytnický kaplan (od 1726) a od 1768 neratovský lokalista (od 1859 farář). Uvedené personální obsazení umožňovalo patronovi prověřit schopnosti, ale také loajalitu a konstruktivitu kněží. Zdá se, že majitelé panství nechtěli příliš experimentovat – duchovním se mohl stát zdejší rodák, ale častěji jím byl nově příchozí kaplan, buď novosvěcenec, nebo kaplan z vedlejšího panství. Pokud se jako rokytnický kaplan osvědčil a uvolnilo se neratovské beneficium, byl poslán na samostatné místo, odkud se mu v příhodný čas mohl otevřít prostor pro farářské místo v sídle vrchnosti. Ovšem nebylo to jen o schopnostech duchovního, ale i vhodném načasování kaplanské služby, protože faráři v Rokytnici setrvali po ustálení situace a častých změnách 17. století už po dvě nebo tři desítky let. Počínaje rokytnickým rodákem Johannem Franzem Taiberem (ve funkci 1745–1781) se zdá, že toto místo, na němž zůstali obvykle až do konce života, bylo pro většinu z nich profesionálním vrcholem jejich kariéry,¹⁴⁶ na rozdíl od duchovních působících v kolaturách pod správou náboženské matice.¹⁴⁷

Profesní cesta kněze v Rokytnici se však nemusela pohybovat pouze v tomto jednoduchém trojúhelníku míst, vzhledem k dalším panstvím Nostitzů se mohli osvědčit i jinde, a to navzdory tomu, že se jednalo o jinou diecézi. Došlo k tomu buď na základě vlastní iniciativy (již zdokumentované úsilí faráře Dricka o beneficium v Sokolově), nebo díky zájmu vrchnosti. Zejména v 19. století, po propojení rodu s plánským panstvím, byl často schopný rokytnický kaplan osloven a byla mu nabídnuta správa kolatury na západě Čech. Příkladem těchto postupů pak mohou být dva příběhy ze

¹⁴⁴ SOA Plzeň-Kláster, RA Nostitzů, kt. č. 179, inv. č. 874, Hospodářské zprávy, 1910–1937.

¹⁴⁵ SOA Plzeň-Kláster, RA Nostitzů, kt. č. 102, inv. č. 333, Patronátní záležitosti, 1674–1704, Dopis z 22. 12. 1674. O den dřív mu směřuje novoroční přání. Dopis z 21. 12. 1674. Další blahopřání směřoval farář o Velikonocích, např. 20. 3. 1674 přeje celé rodině šťastné Aleluja, současně připomíná platbu na Zelený čtvrtek. Všechny listy jsou opatřeny prezentační poznámkou, která ukazuje, že obvykle se k adresátovi dostal do dvou až čtyř dnů, přestože směřovaly většinou do Slezska (Vratislav či Hlohov).

¹⁴⁶ Řada rokytnických farářů na tomto principu fungovala po celá dvě století, až do doby zásahů dvou totalitních režimů ve 20. století a vynuceného odsunu původních obyvatel: Ignatz Stehr (1781–1797), Anton Stenzel (1797–1832), Franz Schmidt (1832–1865), Anton Karger (1865–1889), Wenzel Hlavsa (1889–1913) a Alois Prax (1914–1938).

¹⁴⁷ Příkladem může být sousední Pěčín, který jako beneficium spravované náboženskou maticí byl pro mnohé duchovní pouze přestupní stanicí k lepším farnostem.

začátku a konce dlouhého 19. století, které se – navzdory pramenné nouzi – podařilo zrekonstruovat.

Když zemřel dne 10. srpna 1781 rokytnický rodák a osobní děkan tamtéž Johann Franz Taiber, hned následujícího dne oznamuje ředitel panství Johann Balthasar Kerb patronovi nejen jeho smrt, ale také následující postup. Už po čtyřech hodinách byla fara za přítomnosti vikáře a vrchnostenského úřadu od obou zapečetěna. Děkanův pohřeb byl zajištěn na pondělí 13. srpna 1781 a pozváni byli všichni faráři vikariátu. Ředitel panství má pro opuštěné beneficium dva kandidáty, prvním je neratovský lokalista Ignatz Stehra, druhým rokytnický kaplan Franz Taiber, synovec zemřelého děkana. Za Ignatze Stehra, který se během své třináctileté služby v Neratově osvědčil, se přimlouval i bartošovický vikář. Josef Wilhelm Nostitz-Rieneck¹⁴⁸ mu odpovídá již 15. srpna 1781 a přikazuje mu, aby rychle povolal Stehra do Rokytnice a bývalého rokytnického kaplana do Neratova.¹⁴⁹ Téměř souběžně řešil ředitel panství dědictví po zemřelém faráři, už 20. srpna 1781 podal majiteli panství další zprávu, že ve spolupráci s vikářem byla dokončena inventura fary a dědictví je vypořádáno ve prospěch univerzálního dědice fojta Carla Taibera. V témže listu ředitel Korb majitele panství informuje o provedené prezentaci obou duchovních u biskupské konzistoře, což patron bere 26. srpna 1781 na vědomí. Jan Wilhelm Nostitz-Rieneck se 6. října vyjadřuje ještě ke slavnostní instalaci Ignatze Stehra, která měla být na svátek Všech svatých, tedy titulární svátek farního kostela. Ještě v říjnu proběhla mezi oběma muži další korespondence ohledně dořešení rokytnického kaplanského místa, které by měl získat exjezuita z Kladska Georg Taiber.¹⁵⁰

Právě případ uvolněného místa rokytnického faráře úmrtím dosavadního kněze Taibera ukazuje způsob řešení této situace z pozice patrona, jenž, ač nepřítomný, byl velice rychle informován. Ředitel panství mu o nastalé události podal hned zprávu, která byla doručena (dle prezenčních poznámek) během několika dní. Majitel panství v případě nutnosti reagoval téměř okamžitě a také, jako ve výše uvedeném příkladu, aktivně rozhodoval. Relace ředitele panství, ať se již týkala různých problémů, či jedné aktuální záležitosti, byla psána, jak bylo tehdy zvykem, po pravé straně listu tak, aby levá polovina mohla sloužit k poznámkám majitele panství. Je nutné říci, že tehdejší držitel patronátního práva Josef Wilhelm Nostitz-Rieneck reagoval rychle a fundovaně, své názory v případě potřeby i řádně rozvedl, někdy přičinil komentář i na další list.¹⁵¹ Z případu obsazení místa rokytnického faráře i neratovského lokalisty se ukazuje rychlá a bezproblémová komunikace nejen patronátního úřadu a patrona, ale také vikáře, který oba mohl ustanovit jenom jako administrátory. Zároveň patronátní úřad požádal

¹⁴⁸ Joseph Wilhelm Nostitz-Rieneck, jenž byl od 1749 v různých zemských funkcích Království českého (prezident nad apelacemi, nejvyšší zemský sudí a nejvyšší zemský komoří, dále také císařský skutečný tajný rada a komoří) nekořespondoval jako jeho předchůdci ze Slezska, ale z Prahy. Díky jeho postavení se mu podařilo odvrátit zrušení zámeckého kostela v době josefinských reforem. Kapli sv. Anny, sv. Šebestiána a Čtrnácti svatých pomocníků určenou ke zrušení, pak zakoupil právě ředitel panství Johann Balthasar Kerb, díky němuž se zachovala dodnes, neboť původně byla utilitárně využita, ale roku 1852 obnovena a vrácena církevním účelům.

¹⁴⁹ Oba museli být bartošovickým vikářem ustanoveni jako administrátoři uprázdněných beneficií, byť zmíněné rozhodnutí majitele panství bylo vnímáno jako pokyn pro prezentaci u konzistoře, která byla hejtmanem panství provedena. Franz Taiber v Neratově zemřel 1794, na jeho místo pak byl ustanoven další rokytnický kaplan Anton Stenzel (SOKA RK, FÚ Neratov, Pamětní kniha II, s. 91–95), budoucí rokytnický farář.

¹⁵⁰ SOA Zámorsk, VS Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 114, inv. č. 114, Hospodářské zprávy, 1781–1782.

¹⁵¹ Uvedené relace i s komentáři byly později svazovány, a to v období jednoho roku, ovšem v termínu od jednoho svátku sv. Jana Křtitele k druhému, tj. přes dva kalendářní roky. Někdy se stalo, že důležitá záležitost byla řešena samostatně, a tak zůstala přiložená k příslušným spisům, aniž by byla vevázána k ostatním. Příkladem může být komentovaný rozpočet rozšíření kaple sv. Anny, který ovšem nebyl realizován, uchovávan však byl v rámci církevních stavebních záležitostí.

Komunikace mezi patronem a patronátním úřadem o obsazení uvolněného místa duchovního správce v Rokytnici v roce 1781
 (SOA Zámorsk, VS Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 114, inv. č. 114,
 Hospodářské zprávy, 1781–1782)

1781 Aug. 18ten
 & Eröffn.

Ihre Excellenz
 Hochgeborener Reichs Graf,
 Fürstlich Hochfürstlichm. des Reichs Graf und Herr Graf!

Ihre Hoch Reichs Gräf. Excellenz allergnädigst
 zu versetzen gedenke, Daß

1. Dem Hochst. Fürstlichen Hofrat, seiner Herrschaft
 nach einer nicht zündel. 27. Lindiger & entlich Gelehr
 werten bey nicht einer Mühlzeit nach G. 1780 in
 die Hofzeit zu sein; so würde so bald dem
 Herrn Vicari nach Wahlrecht künftigh gezeiget, und
 im 1. 1781 demselben selbst anzuweisen, da dann: nach
 ein andrer künftiger Verfügung alle die
 Hofe mit dem Absicht der Wahl - und Vicariats
 künftigh sigellirte würde. Durch künftigen
 Montag ist das Gezeuere besetzt, und sind nach
 da vorstehendem Willen alle Herrschaften die
 Vicariats dazu eingeladen.

Zu dem erledigten Beneficio solten
 Herr Herr Dr. Krieger an Ihre Excellenz
 in beyliegenden Memorialien zu gef. Wissen,
 wobei Herr Herr C. Localist in Losenweid
 und Herr Herr Capellan Cat. Franz Teuber
 vor sich anzuweisen dem C. Localisten Herr Herr
 Herr Vicari und Dechant in Wahlrecht bey
 Ihre Excellenz nobil seinem inbeständigen Hund
 Ende 1. in Bedacht daß so unerschuldet die
 Localisten alle Gelehr. gütlich vorzuführen: /

1. Anbauung publick zu anzuweisen die Defenda
 hies, anstend zu den künftigen Wahlrecht
 anstend: so ist die Wahlrecht Localisten anzu:
 künftigh: bezieht die künftigen Localisten L. K. Herr
 anstend: so ist die künftigen Localisten Capel
 Localisten, welche daz zu in die künftigen

konzistoř o schvleni prezentace, a tak bhem tř mscu mohli být Ignatz Stehr i Franz Taiber kanonicky investovni.¹⁵²

¹⁵² Stuchl (2004), s. 110–111, píše, že v 1. pol. 18. stol. na panství Vimperk jen 12 % farářů bylo ustanoveno v termínu do dvou mscu, ač existovala instrukce k instalaci. Rzn praxe může být dána časovm posunem, vlastnostmi rednk patronátní správy a patrona, ale i tm, že na rokytnickm panství se obsazovala pouze tří msta duchovnch.

V druhé polovině 19. století se pohyb duchovních ještě zesložituje. Ve chvíli, kdy se kaplan v očích patrona osvědčil a není pro něj v rámci rokytnického patronátu místo (neboť životnost rokytnických farářů v 19. století byla minimálně čtyřicet let), umožňují mu držitelé patronátního práva získání prestižnějšího postavení v duchovní správě v rámci svého druhého statku v Plané u Mariánských Lázní, který v roce 1827 převzala do své správy rokytnická větev Nostitzů. Je až překvapivé, že i přes množství norem a zákonů vydaných v 19. století o pravidlech získávání beneficí často rozhodovali patroni spíše než skutečnost, že kněz byl vysvěcen pro konkrétní diecézi. Svědčí to ostatně i o vzájemné podpoře a vstřícnosti mezi vedením diecéze a patrony.¹⁵³

Průběh takto nestandardního obsazování beneficí může ukázat curriculum Václava (Wenzel) Hlavsy, rodáka z nedaleké Javornice, který po vysvěcení v roce 1876 prošel několika kaplanskými místy, mj. v letech 1879–1880 v Rokytnici. Pak se stal na rok kooperátorem a následně i administrátorem v sousední farnosti Nebeské Rybné,¹⁵⁴ aby byl v roce 1881 instalován do neratovské farnosti. Ovšem již o tři roky později přesídlil z Neratova do bohatšího Otína, farnosti pod nostitzovským patronátem na západě Čech.¹⁵⁵ Po smrti Antona Kargera byl instalován v roce 1889 jako farář do Rokytnice, odkud zase do Otína přecházel původní rokytnický kaplan Karel Kořil a o deset později stejnou profesní dráhu ozkoušel i jeho nástupce Václav Čečetka. Zatímco Václav Hlavsa se vrátil zpět do Orlických hor, jeho bratr František v době Václavova západočeského působení také odešel do služeb pražské arcidiecéze, ovšem mimo patronát Nostitzů, do nedalekých lokalit,¹⁵⁶ což bylo patrně dáno tehdejšími konexemi bratra Václava.

Glosa o státních úřadech

Obě dvě části této kapitoly, věnované jak nadřízeným církevním úřadům duchovního správce, tak patronátním pánům, jejich právům a povinnostem vzhledem k církevním osobám, se často dotkly i státních úřadů. Jak již bylo zmíněno výše, jejich instrukce na farní úřady často přicházely prostřednictvím biskupské konzistoře či vikariátního úřadu. V královéhradecké konzistoři jsou v předcházejícím období dochována státní nařízení ve věcech obecných (vyhlašování daní, hazardní hry, vojsko, řemesla, clo, obchod, mince) i církevních, jejich počet se zvětšuje od vlády Marie Terezie. Jako příklady, které byly zmíněny na jiných místech práce, je možné zmínit protikacířská opatření z roku 1749, o rok mladší štolový patent či pravidla pro správu a redukci nadací z roku 1769 nebo stanovení interkalární taxy u kostelních beneficí z roku 1771. Pozornost byla věnována císařskému nařízení z 15. června 1782, podle nějž měly mít všechny biskupské konzistoře, kláštery a fary vedenu příručku s názvem *Kaiserlich-königliche landesfürstliche Verordnungen und Gesetze in publico-ecclesiasticis*, která měla zahrnovat v plném znění 93 přesně identifikovaných nařízení z let 1770–1782.¹⁵⁷

První polovina 19. století je, co se týká státních nařízení, přímým pokračovatelem josefínské doby. Množství písemností, z nichž většina byla určena

¹⁵³ V Rokytnici lze onu vzájemnou přízeň doložit i tím, že biskup při své generální vizitaci, pokud měl povinnosti na Rokytnicku, nocoval na zámku (např. na konci května 1894 hradecký biskup Eduard Jan Nepomuk Brynych), Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, s. 357.

¹⁵⁴ Což byl, stejně jako předchozí nerokytnické působiště, patronát rychnovských Kolowratů, sousedících s rokytnickým statkem.

¹⁵⁵ Dnes je z farního kostela pouze ruina (<http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=4543> ze dne 1. 4. 2020).

¹⁵⁶ Nejprve do Pořejova (vikariát Bor), pak do města Kladrub (vikariát Stříbro). Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách, Pamětní kniha II, 1836–1983, s. 8-9.

¹⁵⁷ Sammlung 1 (1782), s. 214–222.

svým charakterem pro úřadování státu, poměrně dobře dokumentují v této kapitole zařazená kalendária, připomínající duchovním, kdy je třeba odeslat příslušnou zprávu, výkaz či statistiku. Změna, která přichází s druhou polovinou 19. století, znamená přece jen ulehčení v církevním úřadování – část povinností, které byly dosud vyžadovány od farních úřadů, je přenesena na místní samosprávu a nejnižší stupně státní správy. Jedná se většinou o výkazy a seznamy související s vedením matrik, jejichž informace byly pro stát nezastupitelné, byť si samosprávy již vedly vlastní evidenci obyvatel – matriku příslušníků obce. Vedle kooperace se samosprávnými orgány obcí, které patřily do farní kolatury a příslušnými c. k. okresními hejtmanstvími (jak ostatně vysvitne z níže použitého exempla) se objevují i nové úřady, které si vyžadují farářovu pozornost.

První moderní sčítání lidu, prováděné za pomoci konskripčních komisařů proběhlo k 31. prosinci 1869 a pak s desetiletou periodicitou opakovalo, 6. března 1897 byl zřízen Zemský statistický úřad Království českého a jeho dotazníky můžeme najít ve spisových archivech farních úřadů pravidelně.¹⁵⁸ Naopak nepravidelně se potkáme tamtéž s korespondencí s C. k. centrální komisí pro výzkum a zachování stavebních památek (K. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, od roku 1873 C. k. centrální komisi k vyhledávání a zachování uměleckých a historických památek K. k. Zentralkommission für die Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale), která byla založena na základě císařského rozhodnutí z 31. prosince 1850. Její zájmy při opravách a úpravách kostelů ve sledované oblasti zastupovali konzervátoři, kteří byli jmenováni na návrh komise ministerstvem, měli přesně vymezený obvod své působnosti a také úřední pravomoci.¹⁵⁹ Vedle konzervátorů v kraji působili ještě korespondenti, kteří byli spíše dobrovolnými spolupracovníky komise a terénními pracovníky, ale i s těmi se duchovní dostával do kontaktu a byl jimi upozorňován na hodnotu některých památek ve své správě.¹⁶⁰

EXEMPLUM: Kancelářská práce kněze (Článek z Časopisu katolického duchovenstva z roku 1883)

Farář ve Velkých Popovicích a pozdější světící pražský biskup Jan Nepomucký Sedlák (1854–1930) napsal do Časopisu katolického duchovenstva kratší článek, v němž shrnul 23 různých příležitostí, při nichž kněz vydává nějaká potvrzení, dobrozdání, výpisy či seznamy pro stát. Tento inspirativní výčet, který následuje, nevznikl pouze jako povzdech nad množstvím položek v jednacím protokolu, ale proto, *aby na příslušných místech a to zvláště nyní, kde snad konečně bude se jednati o hmotném postavení kněží, aby tam oceněna a i poněkud odměněna byla – nehledě k jinému! – alespoň ta mnohá kancelářská bezplatná služba kněze.*¹⁶¹ Autor tedy zaznamenal následující:

Tak žádají se 1. každé čtvrtletí průkazné tabulky lidnatosti (Volkbewegungstabellen), kteréž podrobně vyplněné zasílají se dotyčným c. k. okresním hejtmanstvím. A jestli osada poněkud rozsáhlejší, žádá vyhotovení jich více hodin. A což patří-li osada dvěma neb i více hejtmanstvím! Osady takové nejsou řídké. Žádá se

¹⁵⁸ Podrobněji viz stránka Českého statistického úřadu: https://www.czso.cz/csu/czso/historie_statistiky_v_cechach_do_roku_1918zde dne 1. 2. 2020.

¹⁵⁹ Centrální komise byla původně podřízena Ministerstvu obchodu, průmyslu a veřejných staveb, od roku 1859 byla převedena do působnosti Ministerstva kultu a vyučování. *Komise dále prakticky působila k zajištění ochrany a zabezpečení stavebních památek a posuzovala návrhy na provedení restauračních prací na památkách. Pokud určitý projektový plán ohrožoval stavební památku, muselo být před započatím stavby předem vyžádáno vyjádření Centrální komise, ta však měla poměrně slabou moc, neboť nedisponovala nařizovací pravomocí (Kulísková (2006), s. 13–15).*

¹⁶⁰ Podrobněji viz Kulísková (2006) či Nejedlý (1993).

¹⁶¹ Sedlák (1883), s. 620–621. Autorovy naděje byly částečně splněny kongruovým zákonem z 18. 4. 1885 č. 47 ř. z.

2. k účelům očkovacím sestaviti dotyčné výtahy dítek a to dvěma nebo více pp. lékařům, jakož i oznámiti na kazatelně, kde a kdy očkování díti se bude. Ještě v letech šedesátých měl kněz poučovat lid o prospěšnosti očkování. 3. Duchovní správce jest povinnen dozor vésti nad nalezcenci, vydávati vysvědčení mravnosti jejich pěstounům, potvrzovati, že nalezenec žije, dáváti zprávu celoroční o všech, v jakém stavu tělesně i duševně se nalézají. Aby nabyl o tom známosti, má jednotlivé dítky navštívit i osobně se přesvědčovati, ač může zlomyslnost lidská proto pojati proti knězi velmi zlé podezření!

Co práce působí 4. branci každoročně! Jedno hejtmanství zašle farním úřadům blanquety k vyplnění jich a doručení pak starostům; jiné hejtmanství odevzdá je těmto, aby si je dali od farního úřadu vyplniti. A páni starostové přijdou dnes ten, zítra onen... A nemožno-li zjistiti o úmrtí některého brance, jedná-li se o dítě rodičů bez stálého domova neb při- a odstěhovalcův, co se tu vystřídá dopisů úředních! 5. Žádá někdo vysvědčení chudoby nebo nemajetnosti farář je podepíše a stvrdí. Některý 6. nemocný léčen v nemocnici kdes aneb 7. hnán do domova postrkem k zjištění toho, jaký jest stav jeho majetnosti, přijde věc ta k faráři. Vzejde dále 8. spor nějaký o příslušnosti domovské buďto brance některého nebo nemocného neb postrkem hnaného, aneb žádá někdo o domovský list, ihned žádá hejtmanství ex offo křestní list, popřípadě oddací, opis legitimace, opis dovolení k sňatku apod.

A kdekoliv 9. vezme soud někoho do vyšetřování, ihned žádá ex offo jeho křestní list, nalézá-li se u vyšetřování rodina celá, tedy křestní listy všech jednotlivě. Jsou pak na mnohé osadě individua taková, že by bylo záhodno jejich křestní listy dáti hned na tucty litografovati. Počátkem školního roku 10. dlužno dáti seznam dítek nově školou povinných. Dítě se hlásí do cizí školy, správa školy žádá výtah let z matriky. Chce-li ze školy vystoupiti aneb o propuštění žádati, řekne se: Přines si výtah z matriky! 11. K obdržení knihy čelední, domovského listu... třeba míti podobně výtah matriční. Nejinak je tomu i u 12. záložníkův, kdež k udržení evidence žádá se oddací list ke kontrolnímu shromáždění, zemrou-li, úmrtí list. Tento ihned žádá se také 13. jest-li zemřel někdo povinný vojenskou taxou. 14. Farář vydává k reklamacím podstatnou přílohu zprávami o rodinných poměrech reklamovaného brance, stvrzuje každoročně, nestaly-li se rodině té nějaké změny. Jest to všechno?

Nikoliv. Ještě přijdou 15. seznamy dítek nemanželských, kteréž jednotlivé soudní úřady buď za čtvrt neb za půl léta vyžadují, 16. udání stáří osířelých dětí při jednotlivých úmrtích a 17. celoroční seznamy všech zemřelých; obé k dotyčným soudům. A jsou fary mající vesnice ve více soudních okresích, kolik tu dopisův! 18. Pomine-li se obtížná práce duchovního při konskripci, kdykoliv tato se koná, kterouž práci ještě v paměti máme z roku 1880, nesmí se zapomenouti 19. na vysloužilce, vdovy po úřednících, učitelích, vojínech, na sirotky, na ty kdož berou plat z milosti, na všeho druhu pensisty – a těch bývá na mnohé osadě řada – kterýmž všem duchovní úřad stvrzuje každý měsíc žití, bydlení a stav. 20. Farních úřadův užívají úřadové i k rozličným ohlášením, k vykonání sbírek pro neštěstím poškozené apod. K tomu přidati sluší i 21. vedení matrik vůbec kteréž rovněž slouží státu jako církvi – zápis dítek mrtvě narozených a jiné slouží pouze účelům státu – dále 22. protokoly snoubencův, prohlášky, věci manželské vůbec, kdež duchovní správce činným jest a jedná i ve prospěch a i jménem státu, konečně 23. jiná různá oznámení stran manželství, úmrtí pacholíků, jinde narozených, konkubinátův, stran obročů, záduší, staveb a podobně: Hle! Tu máme obraz té skryté činnosti kněze k účelům státním!¹⁶²

¹⁶² Sedlák (1883), s. 618–620.

III.K Duchovní správce jako hospodář I.

– péče o majetek záduší (kostelní jmění)

Hlavní knihy, úhrnný účet záduší, makuláře a opisy kostelních účtů, evidence dílčích příjmů

Kapitály, příjmy i majetky patřící církvi (*res ecclesiasticae*)¹ je nutné v případě farností rozlišovat do dvou skupin, které se mohly vzájemně prolínat. Jednalo se o jmění obroční či farní (též *prebenda* či *bona beneficium*, *Pfründenvermögen*), jehož výnosy plynuly duchovnímu správci a zajišťovaly jeho živobytí i působení, a o jmění zádušní či kostelní (*bona fabricae*, *kircheneigenthümliches Vermögen*), sloužící k bezprostřední potřebě konkrétního kostela – k jeho údržbě a ke konání bohoslužeb.²

Zatímco v prvním případě se správa obročního jmění ponechávala především v rukou duchovního (a bude jí věnována následující kapitola), za správu kostelního jmění neslo zodpovědnost více osob (farář, laici i patron) a jeho kontrola příslušela církevním a v průběhu času i státním institucím. Ostatně při vedení zádušního jmění (zejména k vymáhání peněz a důchodů) měli faráři napomáhat laici, kteří byli označováni jako zádušníci, kostelní hospodáři nebo kostelníci.³ Konečně za majitele obročního jmění bylo označováno *beneficium*, v případě zádušního majetku pak konkrétní kostel či kaple, takže v záznamech pozemkových knih patří příslušná sakrální stavba i s pozemky sama sobě.⁴

Skladba kostelního majetku a příjmů

Kmenovým jměním každého kostela byla tedy sama budova včetně věže, zvonů (pokud tomu z historických důvodů nebylo jinak) a veškerého zařízení, včetně liturgických rouch a *precios*, což platilo samostatně pro každý chrám – farní i filiální – v každé jednotlivé farnosti. V případě filiálních kostelů se ovšem očekávalo, že v případě nedostatečného jmění farního kostela budou přispívat z přebytku svého záduší na nutné opravy svého farního chrámu.⁵ Nelze opomenout také drobné církevní památky – polní kaple, sochy, kříže, z nichž některé měly vlastní majetek určený na jejich udržování. Většina sakrálních staveb byla tedy vlastní právnickou osobou a jen výjimečně – v případě drobných křížků, poklon, božích muk či výklenkových kapliček

¹ Kromě církevního jmění (*res ecclesiasticae*), které Borový (1879), s. 317 definuje jako *věci, kteréž poskytují potřebných prostředků k vykonávání bohoslužby, k opatření věcí posvátných a k výživě sluhův církve svaté*, jmenuje tentýž autor ještě *věci posvátné (res sacrae)*, tj. *všechny předměty zevnější, které ke službám Božím bezprostředně ustanoveny a buď posvěceny (consecratae) jsou, například chrámy, oltáře, kalichy, pateny aneb požehnány (benedictae), například základní kámen nového chrámu, bohoslužebná roucha, plátna (mappy) ku pokrytí oltáře, korporály, monstrance, svatostánky (tabernacula), kříže, sochy, obrazy, zvony, hřbitovy*. Odhlédneme-li od výjimek (daných neobvyklým způsobem pořízení předmětu), většina těchto posvátných věcí patřila do zádušního majetku. Movitým předmětům a jejich inventářům bude věnována kapitola III.M.

² K základnímu rozdělení církevního majetku Borový (1879), s. 316–318, či Pauly (1902), s. 171–172.

³ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 888.

⁴ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 881–884 v oddílu věnovaném církevnímu jmění zmiňuje praxi v Rakousku – Uhersku platnou od sedmdesátých let 19. století, která fixuje starší zvyklost. V tehdy obnovených pozemkových knihách měl být v případě zádušního jmění (tedy kostela samotného, církevního hřbitova, pozemků atd.) jako jeho vlastník zapsán *římskokatolický farní (resp.) filiální kostel sv. N. ve městě (obci) N.*, u *beneficiálního (obročního) jmění se do kolonky vlastníka zapisovalo římskokatolické beneficium v N.* (nejčastěji se jednalo o farní budovy a pozemky). Jsou zde také zmíněny důvody, proč církevní jmění nepatří ani státu, farní osadě (společenství farníků), politické obci, chudým, světským patronům, papeži, ba ani Bohu, Ježíši Kristu či svatým. Zbožné nadace mohou být součástí kostelního i obročního jmění či existovat i samostatně.

⁵ Pauly (1902), s. 177 cituje dvorský dekret z 29. 1., dále z 1. 4. a 18. 8. 1783 i nařízení pro Čechy z 30. 1. 1772, tentýž autor na s. 180 zmiňuje i možnost, že v *jistých případech lze docílit toho, že z přebytečného jmění kostel mateřský kostelu filiálnímu pomůže*.

– patřila jiné právnické (většinou opět církevní) či fyzické osobě. Naopak ovšem ke kostelnímu jmění kromě sakrálních staveb často patřily i budovy světského charakteru, a to jak obytné, tak hospodářské, jež byly využívány přímo či pronajímány.

Dalším typem kostelního jmění byly zádušní hřbitovy, obvykle se nacházející v bezprostředním okolí chrámu. Protože na základě dvorských dekretů z 23. srpna a 13. září 1784 měly být všechny hřbitovy založené v obvodu obydlených míst zrušeny, v zádušním majetku zůstaly nejen pozemky bývalých pohřebišť, ale také nově založené hřbitovy katolické.⁶ Konfesionální hřbitov⁷ v případě katolické církve zůstává spojen se záduším příslušného kostela.⁸ Proto do kostelních peněz plynuly poplatky spojené s prodejem či pronájmem hřbitovních míst.⁹

Ostatně i zařízení samotného kostela mohlo být zdrojem obdobných poplatků – taxa byla stanovena za zvonění, které doprovázelo pohřeb či zádušní obřady,¹⁰ pozůstali však hradili rovněž zapůjčení már, knihy či příkrovu na rakev, platili za procesní kříž, který byl nesen v čele průvodu, za lucerny, svíce či výzdobu oltářů.¹¹ V některých lokalitách se kromě funerálních poplatků platilo také lavičné – úhrada za rezervaci místa v kostelních lavicích,¹² které se pak často označovalo kovovou cedulkou se jménem konkrétní osoby. Kostelní zlato a stříbro odevzdané státu na základě dvorského dekretu z 19. prosince 1809¹³ se stalo zdrojem pro obligace, které byly rozhojňovány o další kapitály, uložené na úrok. Zatímco tzv. stříbrná renta byla v majetku záduší, většina dalších kapitálů byla spojena s mešními či jinými nadacemi, jejichž výnos býval obvykle rozdělován mezi záduší i obročí.¹⁴

Kostel i bohoslužebný provoz dále zajišťovaly roční důchody, které mohly být odváděny v naturáliích či penězích. Například purkrechtní peníze (zvané též gruntovní)

⁶ Ve stejné době vznikají i pohřebiště pro věřící tolerovaných vyznání. V druhé polovině 19. století přibývají komunální hřbitovy, zřizované obcí pro zemřelé bez rozdílu vyznání, ty však stejně jako nekatolická pohřebiště nejsou součástí kostelního jmění.

⁷ Pauly (1902), s. 182 zmiňuje následující čtyři typy konfesionálního hřbitova: *a/ jestliže jest v pozemkových knihách jako zádušní majetek zapsán; b/ jestliže od farní osady nebo přifařených osad byl zřízen a jako majetek farní osady jest zapsán; c/ anebo jestliže věnovací listinou byl určen ku pohřbívání katolických farních osadníků a na základě této po katolicku vysvěcen byl. d/ I tehdy pokládá se hřbitov za konfesionální, kdyby politická obec hřbitov vystavěla a kdyby, žádajíc za katolické posvěcení hřbitova, reversem duchovní správě daným hřbitov za konfesionální prohlásila, třeba by hřbitov v knihách zapsán byl jako majetek obce politické.*

⁸ Pauly (1902), s. 183 uvádí: *Hřbitov konfesionální jest v Čechách prohlášen za část budovy kostelní, a proto o jeho zřizování, rozšíření a udržování platí tytéž předpisy jako o kostele farním... Výjimku od tohoto pravidla činí ten případ, v němž jistou právní listinou jest některá osoba vázána náklad na hřbitov nésti, anebo jestliže někdo jiný než záduší poplatky za hroby vybírá.*

⁹ Právo vybírat poplatky na hřbitově už umožňoval patent z 20. 5. 1750 a toto právo rezervoval pro majitele hřbitova. Výše poplatků byla dána ustanoveními štolového zákona, přesné částky pro Čechy, Moravu a Slezsko na přelomu 19. a 20. století přináší Pauly (1902), s. 229–230.

¹⁰ V Čechách obvykle poplatky za zvonění (rozlišovalo se malé, prostřední a velké zvonění, které znamenalo použití všech zvonů po dobu jedné hodiny) vybíral patronátní úřad, vodítkem mu byla výše předepsaná v štolovém zákonu, platném od roku 1750. Zvoník sám měl zakázáno přijímat finanční obnos, podle nařízení z roku 1827 mu měla připadnout třetina odvedené taxy.

¹¹ Konkrétní částky i další podrobnosti, týkající se zapůjčeného pohřebního vybavení, přináší Pauly (1902), s. 228–229.

¹² Rozdělování lavic a vybírání poplatku za kostelní sedadla bylo zcela v kompetenci příslušné duchovní správy a záleželo na tradici, stejně jako na aktuálním stavu zádušního jmění (Pauly (1902), s. 226–227).

¹³ Jaksch 7 (1829), s. 356–359 uvádí nejen znění tohoto dvorního dekretu č. 8094 (publikovaného rozhodnutím českého gubernia z 25. 12. 1809 č. 36721), a to včetně výkupní ceny, ale na s. 360–363 také navazující podrobné instrukce z ledna a února 1810, které přesně specifikují jednotlivé typy a části bohoslužebných nádob a dalšího zařízení, které je nutné odevzdat,

¹⁴ Problematice nadací, označovaných také zbožná nadání, které mohou být spojeny s jménem zádušním či obročním *nebo mohou existovat jako zvláštní separátní massa* (Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 885), bude věnována kapitola III.N.

byly poplatky z usedlostí či chalup a kostelu je mohla věnovat vrchnost, případně konkrétní pohledávky mohlo záduší skoupit a získat tak každoroční plat. Dalším příkladem může být poplatek z tzv. železných krav, který vázl na usedlosti z kdysi pronajatého dobytčete. V této souvislosti je třeba zmínit i desátky (původně desetinu úrody určenou duchovnímu správci), které občas mohly být odváděny i ke kostelu – ty byly v polovině 19. století nahrazeny vyvazovacími obligacemi.

Důležitým a především stálým zdrojem peněz pro kostelní pokladnu byly zádušní pozemky – pole, lesy, vinice či rybníky, o něž se s péčí řádného hospodáře staral duchovní správce či je za určitých podmínek pronajímal. Část z těchto nemovitostí, kapitálů a platů byla kostelu přidělena hned při jeho zřízení či stavbě, zádušní majetek mohl a měl být postupně rozhojňován darováním, koupí, směnou, dědictvím či vydržením práva po letech (díky promlčení práva jiného vlastníka).

Významnou roli v udržování zádušních staveb a financování bohoslužebného provozu měly již vzpomenuté dávky a poplatky, ale také sbírky zvané ofěra (*oblatio*, *Opfer*). Stejně jako v případech nadací i zde získané peníze neputovaly přímo do zádušní pokladny, ale rozlišovaly se různé účely sbírek a s nimi způsoby vybírání peněz – například učebnice církevního práva Josefa Helferta rozlišuje v polovině 19. století tři podoby ofěry. První se konala obcházením oltáře před bohoslužbami či po nich během nedělí a velkých svátků, mívala konkrétní účel (během postu se tak například vybíralo na Boží hrob v Jeruzalémě) a pokud ne, byla určena pro celebranta.¹⁵ Druhou formu tvořilo vybírání peněz do pokladničky (zvané též kostelní či obětní sloupek), která se nacházela v kostele a musela být opatřena nápisem *pro chudé*. V souladu s tím všechny prostředky takto získané byly určeny pro místní chudinský ústav. Pouze třetí sbírka, která probíhala obvykle během kázání formou *do pytlíčku* či *do zvonečku* (tj. do textilního váčku na dlouhé tyči, který byl opatřen zvonečkem), patřila výhradně příslušnému kostelu.¹⁶ V druhé polovině 19. století pak Klement Borový tento způsob vnímá jen jako lokální obyčej a místo toho doporučuje *skříňky sběrací čili schránky s nápisem „na okrasu domu Božího“*, které by měly být celoročně umístěny v kostele poblíž dveří.¹⁷ Mimo to mohl zádušní rozpočet sanovat výnos ze svíček, které věřící kupovali a zapalovali před milostnými sochami a obrazy, případně zisk z prodávaných škapulířů.¹⁸

Získaná hotovost se pak používala nejen na běžnou údržbu, ale především na větší opravy či investice do budov a jejich mobiliáře. Pokud se podařilo nějaké finance uspořít, bylo potřeba se o ně starat, nejlépe je vhodně zhodnotit. Naspořený kapitál tak mohl poskytovat zápůjčky ostatním kostelům na panství či mohl posloužit jako výpomoc farníkům coby nepřilíš úročená, a tedy výhodná půjčka z kostelní kasy.¹⁹

¹⁵ V novější literatuře (Pauly (1902), s. 230) je jako ofěra označován jen tento první způsob vybírání příspěvků. Takto získané peníze náležely k obročí (původně snad byly tímto způsobem odevzdávány duchovnímu naturální dary), záleželo však na konkrétních zvyklostech, výjimkou byla poutní místa. Byly však zakázány při křtu, úvodu rodičky, svatbě či pohřbu.

¹⁶ Helfert (1845), s. 711–713.

¹⁷ Borový (1879), s. 353–355 zde také poznamenává, že provedení sbírek v kostele je vázáno na povolení ordinariátu či konzistoře, v případě, že by duchovní chtěl konat sbírku po domech, musel mít svolení příslušného c. k. okresního hejtmanství. Na stejném místě také přináší soupis všech sbírek, které se konaly na příkaz diecézního biskupa a jejichž výnos se zasílal na biskupství prostřednictvím vikariátního úřadu.

¹⁸ Stuchlá (2004), s. 135. Prodej svíček byl během 2. poloviny 18. století opakovaně reglementován – viz Jaksch 3 (1828), s. 348–349. Prodej škapulířů máme doložen z 18. století z poutního místa v Neratově (Oppeltová (1999), s. 127, 138), ale např. i v zámeckém kostele v Rokytnici (SOA Zámrsrk, Vs Rokytnice, kn.č. 5928, inv. č. 6303, Účetní kniha kostela Nejsv. Trojice, 1679–1692, např. výdaj za 18 škapulířů v roce 1682).

¹⁹ Podrobněji Pumpr (2010), s. 375–382.

Někdy o finance projevil zájem i majitel panství. Do poloviny 18. století bylo půjčování financí v kompetenci církve, s možnými zásahy patrona, obvyklý úrok činil 5 %, pohyboval se však od 4 do 6 %. Ovšem i sem postupně vstupoval stát s určitými požadavky, kdy se farní finance měly zhodnocovat nejen úročenými půjčkami soukromým osobám či institucím, ale i nákupem stavovských obligací,²⁰ v roce 1785 bylo dokonce nařízeno, že peníze mohou být ukládány jen do veřejných fondů, od čehož bylo posléze upuštěno. Nově modifikoval přístup k farním kapitálům císařský patent z 18. října 1792 i výnos českého místodržitelství z 10. října 1866,²¹ podle nějž půjčky bylo třeba zajišťovat vložení do státních obligací, na soukromou hypotéku jen se souhlasem konzistoře a místodržitelství. Předepsaný úrok zněl 6 %, na nějž se měly převést i dřívější půjčky.²²

Kostelní jmění a zádušní účty v 17. a 18. století

Správě jmění zbožných institutů (tedy i záduší) se věnovalo nařízení Tridentského koncilu, kdy jeho správci měli povinnost skládat účty příslušnému ordináři, resp. minimálně měl být alespoň jedním z těch, komu byly předkládány.²³ Nezdá se však, že by se to v následujících dvou stoletích v případě českých a moravských farností dělo jinak než předložením účetních knih při vizitaci. Svědčily by pro to i obě v práci zmiňované instrukce pro vikáře pražské arcidiecéze. Arcibiskup Arnošt Vojtěch kardinál z Harrachu v roce 1631 požadoval po vikářích, aby měli každoroční přehled o kostelních účtech i o majetku a příjmech jednotlivých far i kostelů svého okrsku. Tyto znalosti měli v té době nově ustanovení vikáři získat jak od duchovních správců, tak i patronů a v případě, že se *dozvěděli, že něco bylo zcizeno z jmění duchovního, měli to zapovědět jménem arcibiskupa* a snažit se o restituci těchto příjmů.²⁴

O více než půlstoletí mladší *Instructio pro parochis* Jana Josefa Breunera z roku 1697 formuluje zásadu: *Desátky a jiné důchody fary své (Fructus, proventus, decimas et alias obventiones parochiae suae...) farářové necht' nižádným způsobem netrpí sobě zkracovati, tím méně sami je jakýmkoli způsobem zcizovati se opovází, jelikož by, kdyby se v tom provinili, nejpřísnějšími tresty byli pokutováni. Důchody takové, náležející po právu neb zvyklosti ke kostelu nebo faře, necht' bedlivě a věrně ve zvláštní knize mají poznamenány a popsány; závazky fundací necht' co nejpřesněji plní.*²⁵ Nadřízené církevní úřady ovšem kladly důraz na správné hospodaření i dalšími způsoby – líčení finančního a hmotného zabezpečení farností bylo součástí opakujících se relací, pravidelně vydávané *patentes vemales* přinášely nařízení ohledně půjček z kostelních kapitálů či správy a revize účtů.

Mnohem intenzivnější kontrola zádušního hospodaření probíhala ze strany patrona, jemuž z patronátního práva vyplývala povinnost se starat o zádušní jmění i nemovitosti a zabezpečovat tak bohoslužebný provoz.²⁶ V paragrafu 14 (části *De*

²⁰ Císařská nařízení z 15. 2. 1752 a 8. 12. 1759 – více viz Metodický pokyn (2019), s. 78–79.

²¹ Jednalo se o výnos českého místodržitelství č. 26442 ze dne 10. 10. 1866 (Borový (1879), s. 402–405; obdobně též Pauly (1902), s. 240).

²² Borový (1879), s. 403–404, uvedený výnos doporučoval také vinkulované cenné papíry za podmínek ukládání sirotčích peněz. Oproti tomu Pauly (1902), s. 240 píše, že *dovoleno jest uložit peníze na 5 %, výjimečně na 4 ½ %, při cenných papírech obyčejně na 4 %*.

²³ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 177–178, 22. zasedání, Dekret o reformě, 9. hlava uvádějí: *Správci, jak duchovní, tak laici, jakéhokoliv kostela, i katedrálního, špitálu, bratrstva, domu pro chudé, „montis pietatis“ a všech zbožných zařízení jsou každoročně povinni podat ordináři vyúčtování ze správy.*

²⁴ Štědrý (1925–1926), s. 65–66, dané záležitosti se týká bod 11. (*Účty všech sluhů kostelních konej ve třech měsících a zašli je arcibiskupovi*), dále body 12., 14., 16.–18.

²⁵ Viz *Instructio brevis* (1697), s. 49, v úplnosti citovaný český překlad přináší Podlaha (1917), s. 154.

²⁶ V Čechách a v Haliči tento stav setrval až do zrušení patronátních úřadů v polovině 20. století.

patronatus jure) normy nazvané *Tractatus de juribus incorporalibus* a vydané Leopoldem I. roku 1679 se dočteme, že patron má právo být *podle místního zvyku buďto sám anebo s jiným zmocněncem přítomen při vyřizování církevních účtů, kteréž má býti ročně anebo nejdéle do dvou let prováděno, jakož i při projednávání pozůstalosti po zemřelém faráři a beneficiátu.*²⁷ Často ovšem patron toto hospodaření považoval výhradně za svou záležitost a nekomunikoval s duchovním správcem, což se odráží v písemnostech vikářů či nadřízených (arci)biskupských konzistorií.²⁸

Proto podle nejvyššího reskriptu z října 1724 se farní účty měly klást každoročně nejen v přítomnosti patrona či jeho zástupce a zádušníků, ale také za účasti faráře a vikáře.²⁹ V témže nařízení se také řešil společný přístup k financím a důležitým listinám záduší, uloženým v pokladnici vrchnostenského úřadu – jeden klíč od pokladny měl držet patron, druhý farář a třetí zádušní účetní. Uvedený reskript tak reagoval na dosavadní nešvary ve farním hospodaření, kdy patron často postupoval bez souhlasu církevních zástupců a účty se kladly ve větších časových intervalech než jeden rok.³⁰ Informovanost vikářů a farářů měla díky této zákonné normě stoupat, ale její prosazení se dařilo postupně, rozhodujícím činitelem byl stále přístup majitelů panství.³¹ Součástí kladení účtů bývaly vizitace či inventura kostelních věcí (příp. farních a školních), přičemž odměnou zúčastněným se stalo občerstvení, často se objevující právě v zádušních účtech. V případě zmíněného reskriptu se nejedná o první zásah státu do správy zádušního jmění. Už o pět let dříve zakazoval císařský reskript nabytí nemovitostí církevních právnických osob bez souhlasu panovníka.³²

V průběhu 18. století se větší měrou zvyšoval i zájem státu o dobré vedení účtů, hospodaření a prosperitu farností, pochopitelný v době, kdy část farností byla financována z náboženské matice (*Religionsfond*), do níž vplynul majetek klášterů zrušených Josefem II. i dřívější závazky státu – například příspěvek ze solní pokladny. Tento majetek byl vnímán jako církevní, spravován byl však státem zřizovanými komisemi ve prospěch římskokatolické církve. To na konci 18. století umožnilo reorganizaci farní sítě v jednotlivých zemích a zajištění platů duchovních.

Kontrolu kostelních účtů státními úředníky umožňovalo guberniální nařízení z šedesátých let 18. století, podle něž měly být fundační komisi při českém guberniu zasílány sumární extrakty z kostelních účtů od soukromých patronátních úřadů.³³ Od sedmdesátých let téhož století měly být tyto *Kirchenrechnungsextrakte / Vermögensstandesaussweise* na konci každého roku zasílány státní účtárně, a to skrze úředníky krajů.³⁴ Naopak dvorský dekret z 19. března 1791 umožnil, aby biskupové směli

²⁷ Citace převzata z práce Pšenička (2002), s. 149, tamtéž je možné najít i podrobný rozbor práv a povinností patrona.

²⁸ Některé příklady uvádí Podlaha (1917), s. 527 (odkaz na relaci prachatického vikáře z roku 1700, k roku 1711 si pražský arcibiskup stěžuje u císařského dvora, že mnohé fundace a finance jsou patrony zabavovány), situaci reflektují i soudobé *patentes vemales*.

²⁹ Reskript byl vydán 9. 10. 1724, jako guberniální nařízení pak 31. 10. 1724 (Jaksch 3 (1828), s. 366–367), nařízení publikováno jako příloha *patentes vemales* v roce 1725 a 1765 (dle Stuchlá (2004), s. 175).

³⁰ Podlaha (1917), s. 525: *Kostelní účty neboli počty se kladly zpravidla každého roku, někde ve lhůtách delších (2–6 let), a to proto, aby se ušetřilo kostelu i faráři nákladu. Účetní rok kopíroval většinou rok kalendářní, ale jsou doloženy i jiné začátky než 1. ledna.*

³¹ Stuchlá (2004), s. 141–142.

³² Zmíněný císařský reskript s amortizačními zákony je datován 12. 9. 1716, patent z 26. 8. 1771 omezoval i zisk movitých věcí. Oba ztratily platnost až konkordátem z roku 1855 – více viz Svatoš (1932), s. 16.

³³ Jednalo se o císařský reskript z 31. 7. 1762 (jako guberniální nařízení publikovaný 6. 9. 1762 a znovu 28. 7. 1763) a na něj navazující guberniální nařízení 17. 2. 1765 – viz Jaksch 3 (1828), s. 368–369.

³⁴ S odvoláním na formulář předepsaný 24. 9. 1774 to znovu nařídil dvorský dekret č. 1715 z 23. 7. 1789, publikovaný guberniálním nařízením č. 24234 z 13. 8. 1789, role krajských úředníků je zdůrazněna v guberniálním nařízení 16926 z 9. 6. 1797 (Jaksch 3 (1828), s. 371 a 381).

nahlížet do účtů náboženského fondu. Období osvícenských reforem přinášelo množství instrukcí i ke konkrétnímu vedení účetnictví – guberniální nařízení z 24. září 1774 stanovilo odměnu účetního ve výši 1 zl. za den a fixovalo účetní období od 1. ledna do 31. prosince každého roku.³⁵ O třicet let později došlo ke změně a jako základ byl vzat vojenský rok, trvající od 1. listopadu do 31. října následujícího roku.³⁶ Guberniálním nařízením z roku 1795 byl obnoven a sjednocen i formulář pro vedení kostelních účtů.³⁷

Všechna tato nařízení z konce 18. století jednoznačně stanovila vzájemnou provázanost subjektů zodpovědných za správnost zádušních účtů: o jejich vedení a vyhotovení měl pečovat patron, podepisovat je měl mimo jiné i příslušný duchovní správce a kontrola příslušela jak úřadům církevním (vikáři, biskupské konzistory), tak politickým. Státní správa také schvalovala patronem ustanovené úředníky pro zádušní účetnictví – a to patronátního komisaře a patronátního účetního.³⁸

Nařízení týkající se zádušních účtů v 19. století

Nařízení 1. poloviny 19. století navazovala na předcházející zákonodárství a rozvíjela je. Tak byl v této době adaptován reskript z roku 1724 a konkrétněji určeno uložení jistin a financí v zádušní pokladnici a přístup k ní.³⁹ Dvorní dekret z 2. září 1800 neřešil pouze technické detaily, ale vymezil roli duchovního správce a patrona, který nadále odpovídal za kostelní jmění.⁴⁰ Několik měsíců po vyhlášení státního bankrotu roku 1811 byl guberniem zaváděn nový formulář pro vyúčtování peněz věnovaných poutním kostelům jako dary či mešní intence.⁴¹ V následujícím desetiletí české gubernium publikovalo i tabulku, v níž je možné nalézt pro farnost o dvou kněžích přiměřený objem mešního vína, oleje do lamp na věčné světlo, množství voskových svíci i uznatelné náklady na pečení hostií, praní kostelního prádla, tisk zповědních cedulek i pořízení svatých olejů a kadidla.⁴²

Další nařízení téhož úřadu z roku 1841⁴³ upřesňuje, že kostelní účty se mají skládat každoročně, a to za kalendářní rok do 28. února roku následujícího. Závazný byl také velmi podrobný formulář účtů – jeho rubriky, evidující různé druhy příjmů (celkem jich bylo 26, včetně peněz, které pocházely z kostelního lesa, honitby či z provozu

³⁵ Jaksch 3 (1828), s. 370.

³⁶ Guberniální nařízení č. 12357 ze 4. 3. 1805 (Jaksch 8 (1829), s. 449).

³⁷ Patrně první formulář byl připojen k výše zmíněnému dvornímu dekretu vydanému 24. 9. 1774 (jako guberniální nařízení publikován 6. 10. 1774 viz Jaksch 3 (1828), s. 370). Podrobný formulář provázející guberniální nařízení č. 22464 z 5. 8. 1795 přináší Jaksch 3 (1828) na s. 373–379.

³⁸ Dvorní dekret z 27. 9. 1806 a vynesení českého gubernia ze 7. 12. 1837 stanoví, že se nemá jednat o totožné osoby, oba by měli být katolíky (viz Helfert (1837), s. 301–302, Borový (1879), s. 403).

³⁹ Pauly (1902), s. 232: *Při každém záduší má býti zaopatřena pevná dřevěná a železem pobitá nebo železná pokladna, která chovati se má na bezpečném místě (předpisy o správě jmění z r. 1862 § 19), v níž měly býti uloženy všechny úvěrní listiny, jako státní obligace, smlouvy, nadační listiny, soukromé úpisy, poslední účet zádušní a všechny inventáře. Hotových peněz má tam jen tolik býti, kolik je třeba na krytí běžného vydání. Jinak větší obnosy se tam ukládají jen prozatímně; tyto jest dovoleno uložiti do některé vládou oprávněné spořitelny, nežli jinak na úrok se uloží.* Podle již citovaného reskriptu z roku 1724 měl mít v Čechách jeden klíč od pokladny patron, druhý farář a třetí účetní zádušní, na Moravě klíče měl farář, zádušníci a patron. Pokud více far spravoval týž patron, postačovala jedna pokladna pro všechny kostely a klíč od ní byl svěřen tomu beneficiátovi, který je sídlu patronátního úřadu nejbližší. Obdobně viz Borový (1879), s. 403, který dodává: *Co do ukládání peněz jest patronátní úřad zavázán, aby ani zádušních ani nadačních peněz ladem ležeti nenechával.*

⁴⁰ Jednalo se o dvorský dekret č. 2456, publikovaný nařízením gubernia č. 30564 dne 24. 9. 1800 (Jaksch 3 (1828), s. 402–403, o významu viz Pšenička (2002), s. 150).

⁴¹ Jednalo se o guberniální nařízení č. 23123 z 13. 6. 1811 (Jaksch 8 (1829), s. 452–454), podrobněji též Helfert (1837), s. 301–302, formulář na s. 431).

⁴² Nařízení gubernia č. 48965 z 18. 9. 1824 přináší i s tabulkou Jaksch 8 (1829), s. 441–442, novější nařízení č. 43601 ze dne 17. 10. 1839 připomíná Pauly (1902), s. 236.

⁴³ Jedná se o nařízení gubernia č. 18798 ze dne 26. 4. 1841, které cituje Pauly (1902), s. 238.

hřbitova)⁴⁴ a výdajů (zde se jednalo o 22 kategorií – od daní a poplatkového ekvivalentu přes výlohy na stavby, opravy a zařízení kostela až po drobné potřeby a služné kostelním zaměstnancům),⁴⁵ výkaz aktivního jmění⁴⁶ a dluhů, měly být stálé a žádná se nesměla vynechat.⁴⁷ Ke všem zaneseným položkám bylo třeba doložit přílohy, které se měly pročíslivat a spojit do jedné složky. Excerpcí z ročního účtu kostela každoročně vznikal úhrnný výtah zádušní, který obsahoval výčet příjmů a výdajů podle jednotlivých kategorií a stejně tak i výkaz aktivního jmění a dluhů.⁴⁸

Přestože bez spolupráce s oprávněným duchovním správcem by nebylo možné příslušný roční účet vyhotovit, v Čechách⁴⁹ až do roku 1949 vedl správu kostelního jmění ze zákona patron. Měl tedy právo pro tuto činnost jmenovat patronátního komisaře a účetního pro správu záduší, oba museli být katolíci a jejich volbu schvalovala konzistoř a místodržitelství.⁵⁰ Kostelní (zádušní) účty v české církevní provincii tedy vedl zádušní účetní a podepisovali je patronátní komisař, příslušný duchovní správce a okrskový vikář.⁵¹

⁴⁴ Pauly (1902), s. 972–985, formulář č. 118 obsahuje následující kategorie příjmů: *A. Příjmy řádné: I. Činže z realit, II. Náhrada daní, III. Činže ze železných krav, IV. Úroky z jistin nadačních uložených ve fondech veřejných, V. Úroky z jistin nadačních uložených u soukromníků a ve spořitelnách, VI. Úroky z jistin vlastních uložených ve fondech veřejných, VII. Úroky z jistin vlastních uložených u soukromníků a ve spořitelnách, VIII. Příjmy z výkonů církevních, ofěry atd., IX. Příjmy z lesa zádušního, X. Příjmy z honitby, XI. Příjmy hřbitovní (poplatky z hrobů), XII. Náhrada ekvivalentu od poživatelů nadačních úroků, XIII. Nové nadace, odkazy (legáty, dědictví), XIV. Příspěvek patrona ku stavbám, opravám atd. a ku potřebám kostelním, XV. Příspěvek obce ku stavbám, opravám atd. a ku potřebám kostelním, XVI. Rozličné příjmy, B. Příjmy průběžné: XVII. Nově zakoupené nadační jistiny, XVIII. Nově zakoupené jistiny vlastní, XIX. Splacené jistiny nadační, XX. Splacené jistiny vlastní, XXI. Přijaté zálohy, XXII. Ku splacení předepsané zálohy, XXIII. Splacené zálohy, XXIV. Utrženo za vylosované úpisy, XXV. Kauce nájemců pozemků, XXVI. Kauce podnikatelů staveb.*

⁴⁵ Pauly (1902), s. 986–996, formulář č. 118 obsahuje následující kategorie výdajů: *A. Výdaje řádné: I. Z nadací mešních a pobožností, II. Za potřeby kostelní, III. C. k. daně a přirážky, IV. Ekvivalent, V. Služné personálu kostelnímu, VI. Příspěvek ze zádušního jmění ku hrazení kongruy beneficiata v..., VII. Výlohy z pěstování lesa, VIII. Výlohy za větší stavby, IX. Výlohy za opravy a menší stavby, X. Za nové paramenty a předměty inventární, XI. Za opravy těchto, XII. Za pojištění proti ohni a/ kostela, b/ fary, XIII. Různá vydání, B. Výdaje průběžné: XIV. Za nově zakoupené nadační jistiny, XV. Za nově zakoupené vlastnické jistiny, XVI. Splacené jistiny nadační, XVII. Splacené jistiny vlastní, XVIII. Dané zálohy, XIX. Splacené zálohy, XX. Slosované dluhopisy, XXI. Kauce nájemcům pozemků vrácené, XXII. Kauce podnikatelům staveb vrácené.*

⁴⁶ Pauly (1902), s. 997–999, formulář č. 118 obsahuje následující kategorie aktivního jmění: *I. Jistiny nadační: A/ ve fondech veřejných B/ u soukromníků a ve spořitelnách, II. Jistiny vlastní: A/ ve fondech veřejných B/ u soukromníků a ve spořitelnách, III. Jistiny hřbitovní, IV. Úložky (deposita) a peníze cizí: A/ Vyvazovací kapitály farní, varhanické apod., B/ Kauce nájemců pozemků zádušních, C/ Kauce podnikatelů stavebních, V. Nedoplatky aktivní: A/ Na úrocích, B/ Na činži z realit, C/ Na zálohách daných jiným kostelům, VI. Hotovost pokladniční.*

⁴⁷ Což v mnohých účetních knihách nebylo do důsledků akceptováno, vynechávány byly typy příjmů či výdajů, které dlouhodobě nebyvaly realizovány

⁴⁸ Pauly (1902), s. 239 a 1000–1002, formulář č. 119.

⁴⁹ Situace byla odlišná v Čechách (a v Haliči) – a v ostatních zemích mocnářství, kde se po uzavření konkordátu roku 1855 dospělo k tomu, že správa církevního jmění se přesunula zcela do rukou církve. V Čechách sice biskupové tyto zásady[...]. r. 1860 na provinciálním sněmu pražském (tit. VIII., cap 1, s. 248–261) vydali a také zvláštní instrukcí pro správu jmění zádušního (i obročního) dne 24. 9. 1860 publikovali, jež od 1. 3. 1862 měla vstoupiti v platnost, avšak provedení její bylo výnosem ministerstva z 27. 2. 1862 na tak dlouho suspendováno, pokud by právo patronátní nebylo revidováno a upraveno. A poněvadž tato podmínka až posud splněna nebyla, jest v Čechách posavad v platnosti starý způsob administrace jmění zádušního, založený na zásadách josefinských, dle nichž správa ta přísluší (za jisté účasti farářovy) patronovi, který jak vikáři a konsistoři, tak c. k. okresnímu hejtmanství a místodržitelství jest podřízen. Citace Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 888.

⁵⁰ Výnos místodržitelství č. 61964 z 18. 11. 1873 zpřesňoval personální obsazení tak, že nesmí být patronátní komisař současně účetním (Pauly (1902), s. 231).

⁵¹ V ostatních zemích rakouského mocnářství (tj. mimo Čechy a Halič) se po uzavření konkordátu dospělo k normě, schválené panovníkem 3. 10. 1858 (a publikované výnosem ministerstva kultu z 13. 10.

Role posledně jmenovaného spočívala v první revizi každoročních kostelních účtů (i úhrnného účtu zádušního),⁵² ostatně již od počátku 19. století nařízení pamatovala i na odměnu za tento úkon.⁵³ Okrskový vikář měl předložené účty farního i filiálních kostelů odsouhlasit, pokud nebyly v pořádku, byl oprávněn žádat vysvětlení od patronátního komisaře či duchovního správce, příp. postoupit řešení politickému úřadu. Vikářem zkontrolované účty z veřejných patronátů se se všemi přílohami předkládaly příslušným státním úřadům, účty soukromých patronátů měli revidovat patronátní revidenti⁵⁴ a roční účty tak zůstaly zde i uloženy.⁵⁵ Naopak úhrnný výtah zádušní (opatřený podpisy faráře, patronátního komisaře, zádušního účetního a vikáře) měl být dle místodržitelského nařízení z 15. 4. 1873 přes příslušnou biskupskou konzistoř zaslán na účetní oddělení c. k. místodržitelství.⁵⁶

Říšský zákon č. 50 ze 7. května 1874, kterým se upravují zevní poměry církve katolické, stanoví (v § 38): *Co se týče hospodaření s jměním církevním, jest pravidlem, že jmění církevní požívá té ochrany státní, kteréž požívají nadání obecně užitečná. Státní správa záležitostí duchovních má zvláště právo, přihlížeti k tomu, aby se základní jmění kostelů a ústavů církevních zachovalo, zjednati si jistotu, zda-li toto jmění tu jest, a shledá-li by se, že něco schází, učiniti, čeho potřebí, aby se to nahradilo.*⁵⁷ V následujícím paragrafu tentýž zákon nařizoval zřetelné oddělení kostelního a obročního jmění, a to jak při jejich správě, tak také při vedení účtů. Předchozí paragrafy (§ 32–34) zmíněného zákona se týkaly patronátu, ovšem v § 36 se objevuje možnost získat potřebné finance, chybějící v zádušní pokladně, formou povinných dávek farníků.

Tak se zde ohlašuje jiná forma zajištění prostředků na nutnou péči o sakrální stavby a zajištění bohoslužeb, označovaná jako kostelní konkurence. Je to *moderní institut světského práva postupně se utvářející řadou nařízení vydávaných zhruba od poloviny 18. století. Jeho předmětem bylo stanovení, které subjekty mají hradit náklady na provoz kostela, v jakém pořadí a v jakém rozsahu.*⁵⁸ V užším významu se pojmem kostelní konkurence myslel právě *povinný příspěvek vybíraný od obyvatel, hlásících se k určitému náboženství, formou přirážky k obecní dani.*⁵⁹ Na rozdíl od ostatních zemí habsburské monarchie se díky již vzpomenutému specifickému vývoji v Čechách tento nástroj ve větší míře neuplatnil.⁶⁰

1858), podle níž se o majetek záduší staral farář a zpravidla dva zádušníci, zvolení od faráře a potvrzení od děkana či biskupa většinou na tři roky. Oni také pořizovali zádušní inventáře, opatrovali kostelní pokladnu a bděli nad kostelními kapitály. Dozor nad jejich správou kostelního jmění měli děkani, kteří účty revidovali, a pak také biskupství, jež roční účty s doloženými účetními přílohami kontrolovalo a schvalovalo. Proto například na Moravě významnou část farních archivů tvoří agenda schvalování kostelních účtů, kterou v Čechách neznáme.

⁵² Podle nařízení č. 57850 z 30. 11. 1837 musely být zádušní účty předloženy vikáři (Pauly (1902), s. 239), podobné příkazy českého gubernia známe i ze starší doby (viz poznámka níže).

⁵³ Nařízení českého gubernia č. 22304 ze 7. 7. 1802 určovalo pro vikáře poplatků 2 zlaté, které se podle guberniálního nařízení č. 7671 ze dne 9. 4. 1807 nemuselo platit u zcela nemajetných kostelů a kaplí (Jaksch 8 (1829), s. 459–460). Další instrukce gubernia pro Čechy z 11. 6. 1877 upravovala poplatek za jeden účet, ne za jeden kostel (dle Pauly (1902), s. 240 to měla být 1,68 K).

⁵⁴ Jedná se o nařízení gubernia č. 26960 ze dne 6. 10. 1809 (Jaksch 8 (1829), s. 465–466), jemuž předcházela dvorní dekrety z 29. 9. 1809, který uvádí Pauly (1902), s. 239.

⁵⁵ Dle výnosu c. k. místodržitelství č. 46260 z 21. 9. 1884 se přebytek hospodaření měl investovat do vinkulovaných státních dluhopisů (Pauly (1902), s. 239).

⁵⁶ Borový (1879), s. 425, dle výnosu z 1882 se měly zaslat do poloviny února (Pauly (1902), s. 240).

⁵⁷ Zákon citován dle <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/50-1874.htm> (ze dne 1. 6. 2019), znění přináší též Pauly (1902), s. 500–512.

⁵⁸ Citace Pšenička (2002), s. 144.

⁵⁹ Citace hesla Konkurence, zpracovaného Janou Pekárkovou (<http://wiki.knihovna.cz/index.php/Konkurence> ze dne 1. 6. 2019).

⁶⁰ Na rozdíl od Moravy, kde byla konkurence dána zemským zákonem č. 11 z 2. dubna 1864 (ve Slezsku pak zemským zákonem č. 2/1864), český zemský sněm vládní předlohu opakovaně nepřijal v letech 1863,

Vedení zádušních účtů a hlavní kniha

V průběhu času již zmíněná nařízení unifikovala vedení ročních účtů (*Zádušní účty, Kostelní účet, Kniha kostelních /zádušních počtů, Ratiocinia proventuum, Liber ratiotiniarum ecclesiarum, Kirchenrechnungsbuch*) farního i filiálních kostelů, byť je stále nutné počítat se specifiky danými zvyklostmi patronátními a jednotlivých úředníků. Na sledovaném území východních Čech se původní vedení účtů zádušníky v průběhu 18. století ustálilo jako součást patronátní agendy, tj. bylo vedeno na základě farních podkladů patronátním účetním, za dohledu patronátního komisaře, faráře a vikáře – o čemž svědčí jejich podpisy, pečeti a později i razítka. Zpočátku se kladly účty za přítomnosti zúčastněných, v průběhu 19. století vikář dostával příslušné účty k vyjádření a posouzení.

Zádušní účetnictví se vedlo jednoduché, postupem času v ročních intervalech, kdy se nejprve sepsaly veškeré příjmy, následně i výdaje, někdy zčásti tematicky, především však v chronologické posloupnosti. Během 2. poloviny 18. století získávaly na základě výše zmíněných nařízení jasnou strukturu. Na závěr se zapsal účetní výsledek ročního hospodaření, k němuž se přičetl zůstatek z předchozího roku, což byly finance pro následující období, rozdělený dle kategorií (hotovost, kapitály, dluhy). Zpravidla ještě následoval záznam o revizi vosku, svíček či mešního vína.⁶¹ Takto vzniklé hlavní knihy bývaly vedeny v národních jazycích, před josefínskými reformami kopírovaly situaci vrchnostenských úřadů, kde probíhala germanizace mnohdy daná majiteli panství. Teprve ve druhé polovině 19. století se v jazykově českém prostředí objevuje čeština, i když mnohdy záleželo na konkrétních úřednících.⁶²

Vzhledem k tomu, že nejen matriční, ale také finanční agenda byla považována za důležitou, a to jak z hlediska církve a patrona, tak ze strany státu, patří hlavní knihy kostelních příjmů a výdajů k běžně zachovaným dokumentům. Mohou tak informačně nahradit torzovité dochování jiných písemností, často jsou jediným zdrojem informací k sakrálním stavbám, jejich úpravám a vybavení. Svědčí i o liturgickém provozu, o kostelních zaměstnancích a samozřejmě o hospodaření farnosti, v němž je možné rozklíčovat i sociální rozměr (zápůjčky chudým).

Zmíněné knihy byly vedeny patronem a dodnes se v Čechách nacházejí nikoliv ve fondech farních, ale mezi písemnostmi velkostatku, města či jiné osoby, mající ke kostelu patronátní práva.⁶³ Tato praxe (oproti situaci v jiných zemích monarchie) přetrvávala až do přijetí církevních zákonů 217/1949 Sb. a 218/1949 Sb., kdy § 11 prvního z nich ustanovuje, že *veškerý soukromý a veřejný patronát nad kostely, obrocími a jinými církevními ústavami přechází na stát*.⁶⁴ Proto poté, co zodpovědní úředníci uzavřeli

1864 a 1866 (Pšenička (2002), s. 148). Na Moravě a ve Slezsku se tak setkáváme s institucí kostelních konkurenčních výborů, které byly *zástupčími orgány farních obcí, resp. katolíků usedlých v obvodu farním, které jako takové byly povolány hájit práva farních obcí, resp. katolíků z osady farní v konkurenčních věcech před kultovými úřady státními* (citace nálezu č. 17110 Nejvyššího správního soudu Republiky československé z 3. 12. 1932 publikovaného <http://spcp.prf.cuni.cz/judikat/boh/1932-10197.pdf>, ze dne 1. 6. 2019).

⁶¹ Stuchlá (2004), s. 137. Ale takto se postupovalo např. i v níže zmíněné Rokytnici v Orlických horách.

⁶² Příkladem může být SOKA UO, FÚ Brandýs (neinv.), kde se vedlo účetnictví do roku 1775 česky, v letech 1776–1866 německy, pak dva roky česky, od 1869 zase německy, a to v souvislosti s přesunem sídla správy do Žamberka, avšak lesní účet je zčásti veden česky.

⁶³ Obdobně můžeme ve fondech velkostatků najít i pokladní deníky (*Manuale diurnum peculii ecclesiastici, Kassajournal*), kde jsou příjmy a výdaje z kostelních peněz vedeny průběžně.

⁶⁴ Citace Pšenička (2002), s. 156, který připojuje citaci důvodové zprávy: *Tento paragraf je důsledek toho, že stát převzal na sebe péči o hospodářské zabezpečení církvi a náboženských společností. Stát tudíž přebírá na sebe také všechna práva, která vyplývají ze soukromých i veřejných patronátů nad jednotlivými objekty římskokatolické církve.*

účet roku 1949, předali zejména živou patronátní agendu příslušným farářům ve snaze ji zachovat.⁶⁵

Kromě této anomálie, dané nejistotou konce čtyřicátých let 20. století, je mezi písemnostmi farních archivů možné nalézt i některé související dokumenty – především opisy ročních účtů. I když vedení těchto opisů pro vlastní potřebu doporučovaly duchovním správcům příručky pro vedení kanceláře,⁶⁶ málokdy byla tato pobídka vyplněna. Opisy ročních účtů dochované ve farních archivech nemají systematický charakter a většinou netvoří ani chronologickou řadu.

Ve farních archivech se setkáváme spíše s evidencí dílčích příjmů – například lavičného (*Liber scamnorum, Bankgeld*) nebo poplatků za půjčení funerálního vybavení (*Pecunia funeralis*). Praxe si vyžádala i evidenci sbírek pro kostel, zvaných peníze z pytlíčku, sáčku či zvonečku (*Tintinnabulo collectae, Klingelbeutelregister, Säckegeld*) či výše ofěry získané obcházením oltáře, pokud byla (jako na poutních místech)⁶⁷ určena k záduší (*Scheda pecuniae ex offertorio, Opferstockregister*). I když se praxe v jednotlivých farnostech lišila, tam, kde vybírání těchto drobných částek bylo svěřeno kostelníkům, můžeme očekávat i jimi vedenou neumělou evidenci, která je ovšem dochována jako podkladový materiál poměrně vzácně.⁶⁸ Ve spisovém materiálu farních úřadů nalezneme pak řadu nabídek, rozpočtů, dílčích účtů a kvitancí, které odrážejí také výdaje záduší.

EXEMPLUM: Zádušní účetnictví farnosti Rokytnice v Orlických horách

Ve sledovaném okruhu existují lokality se staršími doklady zádušního účetnictví, ale rokytnický příklad zdařile svědčí o provázanosti farní ekonomiky s patronátním úřadem, neboť jen díky kombinaci farních a vrchnostenských dokumentů je možné vytvořit kontinuální řadu ročních účtů od roku 1679⁶⁹ (poté, co byla farnost obnovena v době třicetileté války).⁷⁰

Jistý pohled na vedení financí kostela v době předcházející umožňuje už církevní řád, který v roce 1601 vydal pro své rokytnické panství Kryštof Mauschwitz. I když řád vymezoval povinnosti poddaných i duchovních především v náboženských záležitostech, okrajově se dotýká i věcí ekonomických. Určuje totiž výběr pokut za provinění proti řádu do rukou kostelníků (*Kirchen Vätern*), kteří stejně jako přísežní

⁶⁵ Při terénním výzkumu se podařilo najít zmíněnou patronátní agendu ve fondech farních úřadů Rokytnice v Orlických horách, Kostelec nad Orlicí a zejména Kopidlno, kde došlo k předání snad veškeré živé patronátní agendy. Tyto knihy je třeba delimitovat do původních fondů.

⁶⁶ Borový (1879), s. 425.

⁶⁷ Ofěra se vybírala také na poutních místech, kde se během obchůzky věřícím dávaly k uctění ostatky světce, milostná socha či obraz. Proto takto vybrané peníze náležely k záduší, jak stanovil dvorský dekret z 29. 10. 1807 (Pauly (1902), s. 230).

⁶⁸ Údaje o těchto penězích se (občas i podle jednotlivých svátků a nedělí) přepisovaly do hlavní účetní knihy, a tak jsme o velikosti sbírek poměrně dobře informováni. Je tomu tak například v dnes nezvěstné knize opisů ročních účtů ze stavby kostela v Neratově (podrobněji viz Oppeltová (1999), s. 140). V knize příjmů a vydání brandýské farnosti (SOKA UO, FÚ Brandýs (neinv.), Kostelní účty, 1682–1756) se dokonce zmiňují speciální kostelnické rejstříky, z nichž se do hlavní knihy poznamenávají sumy vybraných peněz.

⁶⁹ Knihy příjmů a vydání jsou zachovány především ve fondu Velkostatku Rokytnice v Orl. horách, uloženém v SOA Zámorsk, a to z let 1679–1692 a 1709–1895, mezeru z přelomu 17. a 18. století vyplňuje účetní kniha ve farních písemnostech (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), sign. II/3c/1, Účetní kniha, 1692–1708). Zde jsou uloženy ještě dvě účetní knihy z let 1928–1941 (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), sign. II/3c/3, Účetní kniha farního kostela, 1929–1938, a sign. II/3c/4, Účetní kniha patronátního úřadu, 1934–1941).

⁷⁰ Od roku 1636 byly v zmíněné kolatuře vedeny matriky, účetní věci jsou však dochovány až z 3. třetiny 17. století, což může souviset s velkým požárem městečka roku 1661.

mají zaopatřovat věci k přijímání Těla Páně z kostelních peněz.⁷¹ Zdá se tedy, že zatímco například matriční agenda příslušela faráři, účetnictví řešili laici.

Nejstarší dochovaná kniha farních příjmů a vydání začíná rokem 1679 pro zámecký kostel Nejsvětější Trojice,⁷² který na sebe po ničivém požáru městečka v roce 1661 převzal funkce farního kostela. Ovšem po výstavbě a vysvěcení nového farního kostela Všech svatých byly v roce 1684 zavedeny rovněž zvláštní účty pro něj,⁷³ do nichž se už částečně přesunuly některé platy, ale jako farní se uzavíral ještě účet kostela Nejsvětější Trojice. V této době roční účet začínaly příjmy ze sbírek,⁷⁴ následovaly finance za prodané svíčky (které byly většinou darovány kostelu), profitovalo se i z příspěvků za světlo, máry a příkrov při pohřbech. Objevovaly se i dary (*Ehrter Gelder*, určené na modlitby), peníze z dluhů a úroků (včetně výnosu z lázně), příp. peníze za prodané škapulíře. Naopak výdaje byly skládány bez tematického členění, chronologicky (zpočátku i s příslušným datem), z nichž byla vyčleněna vydání za víno, vosk a lázně, které záduší patřily od poslední třetiny 16. století. Na závěr byl zapsán zůstatek do dalšího roku. Následovala ještě rekapitulace rozpůjčených kapitolů (v prvních letech i s rokem půjčení, a to od roku 1665) a revize vosku. Roční účet pak završovaly podpisy faráře a hospodářského správce. Za vedení účtů se platilo, pro první století tamních kostelních účtů je charakteristická platba za jídlo a pití při kladení účtů,⁷⁵ později tyto náklady mizí a zůstávají jen náklady na vedení účtů.⁷⁶ Podstatná je i změna struktury vedení – zatímco příjmy jsou již od roku 1723 rozčleněny do 5 kapitol (I. staré příjmy, II. sbírka, III. úroky, IV. prodané svíce, V. různé, na konci knihy se objevují ještě fundační peníze), výdaje zůstávají nečleněné až do roku 1773, přestože v průběhu času nabývají na objemu a stávají se méně přehlednými.

⁷¹ SOA Zámrsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 6756, inv. č. 7438, Nová purkrechtní kniha, (1515) 1572–1666, f. 72r,v, kritická edice řádu v Hrdlička – Just – Zemek (2017), s. 361–364.

⁷² SOA Zámrsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5928, inv. č. 6303, Účetní kniha kostela Nejsvětější Trojice, 1679–1692.

⁷³ SOA Zámrsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5921, inv. č. 6296, Účetní kniha kostela Všech svatých, 1684–1692.

⁷⁴ Zvané *Säckelgeld* – nedělní sbírky v této době nedosahovaly většinou ani výši jedné zlatky. Dvoj- až čtyřnásobný příjem přicházel o velkých svátcích – o Velikonocích, Letnicích či Vánocích. Kolem 1,5 zlatého se vybralo o posvícení, na svátek Všech svatých či sv. Jana Evangelisty, který byl spojen s distribucí požehnaného vína, tzv. *Johannestrunk*.

⁷⁵ SOA Zámrsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5921, inv. č. 6296, Účetní kniha kostela Všech svatých, 1684–1692, a kn. č. 5928, inv. č. 6303, Účetní kniha kostela Nejsvětější Trojice, 1679–1692. V prvních dochovaných účtech je ve vydání v první polovině roku 1679 proplaceno 1 zl. 45 kr. za dělání účtů za 5 čtvrtletí (také za papír či dopravu) a za jídlo a pití k tomu také 1 zl. 45 kr. V březnu 1682 se platilo za dva roční účty 1 zl. 11 kr. 1,5 d., v roce 1684 za loňské účty a za jídlo a pití k tomu 1 zl. 45 kr. V následujícím roce už kostel Nejsvětější Trojice platil za dělání účtů 30 kr. a ještě se utratilo při kladení účtů 1 zl. 45 kr., v roce 1686 za účty a jídlo a pití zaplatili jen polovinu této částky, tj. 52 kr. 3 d. a stejné peníze byly vykazovány i v letech 1689–1692. Bylo tomu tak nepochybně proto, že zmíněné náklady na občerstvení si ve stejné výši od téhož roku vykazoval i farní kostel.

⁷⁶ V nové knize účtů (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), sign. II/3c/1, Účetní kniha kostela, 1692–1708) jsou zaznamenány takto – platba za vyúčtování se zvýšila od roku 1703 z původních 52 kr. 3 d. na 1 zl., v průběhu půlstoletí se už platí za kladení účtů 2 zl., a to jak ve farním, tak v zámeckém kostele, zároveň se zde objevuje částka 36 kr. od jejich ročního dělání (SOA Zámrsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5930, inv. č. 6305, Účetní kniha kostela Nejsvětější Trojice, 1747–1774). Postupně se částky zvyšují – do 1759 se v zámeckém platilo 2 zl. + 1 zl. 10 kr., od 1760 pak došlo na zvýšení 2 zl + 2 zl., ve farním v té době 2 zl. a 54 kr. za dělání, 1759 za kladení účtů 2, za dělání účtů 1zl. 10 kr. V roce 1771 se ze zámeckého kostela eviduje plat 2 zl. a 1 zl. a 10 kr. za roční dělání, v roce 1774 pak 1 zl. 10 kr., navíc se objevuje 24 kr. za extrakt (kn. č. 5930). Ve farním kostele jsou evidovány platy: v letech 1763–1770 2 zl. za kladení a 2 zl. za dělání učitelů, od 1771 do 1773 se z farního kostela platilo 2 zl. za kladení účtů a 1 zl. 10 kr. za vedení. Od 1774 se již platilo učitelům za dělání účtů 1 zl. 10 kr. a 24 kr. za napsání extraktu a fassé, navíc dostával učitel roční platbu 2 zl. (SOA Zámrsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5923, inv. č. 6298, Účetní kniha kostela Všech svatých, 1747–1780).

Formulář nařízený roku 1774 byl v Rokytnici aplikován hned na kostelní účty z tohoto roku. Příjmy se dělí na peníze z nájmu a nemovitostí, úroky z kapitálů, částky z dědictví a odkazů, ofěru, počinek za prodané svíčky, platy z pohřbů a různé, zároveň dochází i k systematickému popisu výdajů: na nadační lampy, křížovou cestu, mše svaté, za svíčky, hudbu i pro kaplana. Mezi výdaje jsou zahrnuty náklady za kostelní potřeby (víno, vosk), služné (platy kostelním zaměstnancům, ale třeba i za vytvoření účtů), obnosy za opravy, za pořízení a opravu parament a za různé drobnosti. Zároveň následuje přehled nadací, kapitálů a dlužných peněz, v závěsu s přehledem zásob vosku a svíci.⁷⁷

Nastíněné rozdělení platilo v základních rysech po celé 19. století, v jeho polovině se objevuje určité rozšíření skladby příjmů a výdajů, které závisí mnohdy na účetním, zda ve struktuře reflektoval pouze nenulové položky, nebo se tam rozhodl zařadit další možné, ale v Rokytnici nenaplněné kapitoly.⁷⁸ Zároveň ubývá konkrétních údajů, což svědčí o vedení pomocných evidencí.⁷⁹ Je potřeba říct, že státní nařízení byla v Rokytnici dodržována – nařízení o účetním období v rámci militérního roku bylo aplikováno hned v roce 1805 a vydrželo až do začátku 40. let 19. století.⁸⁰

Jednoznačně nelze odpovědět na otázky týkající se vedení účtů a ručení za ně. Nejstarší účty vedené od roku 1679 jsou zakončeny podpisy duchovního Eliase Schöpse a hejtmana Johanna Volckmana, ale zdá se, že ani jeden nelze ztotožnit s rukou, která vedla roční účty u obou kostelů. Z příznání pro tereziánský katastr vyplývá, že odpovědnými osobami byli v Rokytnici *Kirchenväter*, kteří byli skládáním účtů podřízeni faráři a hejtmanovi panství.⁸¹ Nicméně ani v průběhu 18. století se rukopis písaře účtů nekryje s podpisy. Přesto na základě samostatných ročních účtů (které také bývaly opatřeny podpisy a pečetěmi),⁸² v nichž se objevuje i podpis účetního, lze ztotožnit osoby početvedoucích s tehdejšími rokytnickými učiteli. V 80. letech 18. století zde byli učitelé Johann Stepke a Johann Christoph Mohaupt a dle rukopisu prvního z nich lze potvrdit, že vedl farní účty po celou dobu svého učitelského působení v letech 1764–1784. Zdá se tedy, že farní účetnictví zaznamenával učitel ze sídla farnosti⁸³ a ještě v roce 1837 měl ten rokytnický ve svých příjmech uvedeno 6 zl. 13 kr. za vedení účetních knih.⁸⁴ Potvrzují to i jednotlivé roční účty z 30. let až začátku 60. let

⁷⁷ SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5930, inv. č. 6305, Účetní kniha kostela Nejsvětější Trojice, 1747–1774, a tamtéž také kn. č. 5923, inv. č. 6298, Účetní kniha kostela Všeoh svatých, 1747–1780.

⁷⁸ SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5925, inv. č. 6300, Účetní kniha kostela Všeoh svatých, 1825–1887. V roce 1870 se např. skládaly příjmy (*An vorjährigen Raitresten, an Zinsungen von Realitäten, an Interessen, an Vermächtnissen, an Opfern, an Funeralgeldern, an Wiemungen zu neuen Stiftungen, Baares Geld für ansgefolgte Schuldpapiere*) a výdaje (*Auf gestiftete Jahrestage, Messen und Andachten, auf Kirchnerfordernisse, auf Beiträge für Schullehrer, auf Besoldung des Kirchenpersonales, auf Schulvisitationsgebühren, auf Bau und Reparaturen, auf angeschafte Aparamente, Baares Geld für Schuldpapiere* – obě zde uvedené kategorie týkající se učitele a vizitací školy nebyly vyplněny). O pět let později je mezi nadpisy ještě více nevyplněných kategorií, v pozdějších letech jsou v knize zaneseny zase jen vyplněné kapitoly.

⁷⁹ SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5925, inv. č. 6300, Účetní kniha kostela Všeoh svatých, 1825–1887.

⁸⁰ SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5924, inv. č. 6299, Účetní kniha kostela Všeoh svatých, 1780–1824, a kn. č. 5925, inv. č. 6300, Účetní kniha kostela Všeoh svatých, 1825–1887.

⁸¹ NA, Tereziánský katastr, kart. č. 313, inv. č. 1050, sign. 18, Rokytnice v Orl. horách.

⁸² SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5950, inv. č. 6325, Účet kostela Nejsv. Trojice, 1868. Další, ovšem většinou bez podpisů (ve formě makuláře), se nacházejí ve farních písemnostech (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), sign. II/3c/5-15, Účty kostela Všeoh svatých, 1753, 1759 a 1762, Účty kostela Nejsv. Trojice 1737, 1742, 1745, 1748, 1753).

⁸³ Na rokytnickém panství byly od roku 1768 dvě kolatury se sídlem v Rokytnici a v Neratově (od roku 1859 byla původní lokalie povýšena na farnost), jednalo se tedy o učitele rokytnického a neratovského.

⁸⁴ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1983, s. 179.

Auf Kircherer Erforderniß.

	Lo	ss
Von 3 Hünd / 1 Lot klein für Max Buntgen ges	2/3	58 kr
25 Hünd Gölber à 42 kr		
12 Hünd Hon & Kaffelbittern gepfeudt	17/2	30 kr
Hon & Wein so Jäfel: zum Jäfel. Hon & Zappeln und Communicatun Vorbereitung, Laut Befinn	2	-
Von Obleten		10.12
Magynaus	1/2	50 kr
Von Bismuth in drei Laugen		2.11
Hon & Kaffelbittern gepfeudt 13 Lot	1/2	-
Von 3 Hünd Juyflist Buntgen		42
Summa		29.33

Auf Belebungen.

Von 10 Personen sein Jäfelich Befähigung auf Globen Befinn	3/2	-
Von 10 Personen Kältemißer Jäfel. Solarium		3.12
Von 10 Personen kein Anweisung machen		4.-
Von 10 Personen in à parte Anweisung Extracten und Jäfelion		1.10
Von 10 Personen Befähigung auf 10 Personen Jäfel		- 24
Von 10 Personen Jäfel		2.-
Von 10 Personen inagnu auf 10 Maria Jäfel		- 54
Von 10 Personen den Bismuth Jäfel	4/2	5 kr
Von 10 Personen den Kaffel Jäfel		- 24
Summa		10.55

Auf Reparationen.

Von 10 Personen Engelbäumen Carl & Helgen bei überflüssigen Dregel		12.34
Von 10 Personen den anrichten im Bismuth Buntgen und Latun		- 31
Von 10 Personen Instrumenten anrichten		- 22
Von 10 Personen den sein Arbeit		- 24
Von Reparatur in drei Stadtstücken		3.23
Summa		17.14

19. století.⁸⁵ Až v roce 1862 se jako účetní objevuje Anton Michalitschke, který byl patronátním účetním a skutečně vedl účty.⁸⁶ Z účetní dokumentace⁸⁷ je možné také vysoudit, že od této doby početvedoucí sumarizoval podklady od faráře a od kostelníků, příp. dalších, a vytvářel očíslovanou roční řadu účetních příloh. O tom, že se účetní věci zpracovávaly i ve 20. století na patronátním úřadě, svědčí nejen množství účetních příloh, ale také existence pokladního deníku, který byl veden v letech 1934–38 (1942) pro farní a filiální kostel v Rokytnici, farní kostel v Neratově a rokytnický špitál.⁸⁸

I když hlavní kniha ze sklonku 20. let 20. století nezaznamenává další odpovědnou osobu za kostelní hospodářství, lze i v tomto období předpokládat účast kostelních otců⁸⁹ – ovšem v této době je již znatelný jejich ústup z pozice osob odpovědných za kostelní hospodaření. Jejich dřívější participaci na ekonomickém provozu kostelů dokládá již duchovní fassa zasláná jako podklad pro tereziánský katastr v roce 1713 – tehdejší *Kirchen Vätter*, jeden pro farní kostel a druhý pro filiální v Neratově, byli ustanoveni farářem na základě schválení patronem. Jeden z nich společně s farářem měl po jednom klíči od pokladnice s hotovostí, která byla pro všechny kostely, obsahovala pouze kostelní sbírky při mších a bývala umístěna v kostele nebo na faře.⁹⁰ V průběhu 18. století se v mezerovitě dochovaných exemplářích jednotlivých ročních účtů čas od času objeví také jejich podpis.⁹¹ Naopak pravidelně se objevuje podpis kostelního otce odpovědného za svůj (farní nebo filiální) kostel v každoročních účtech ve 2. polovině 19. století.

Otázka participace církevních hodnostářů a informovanosti vikářů je u Rokytnice doložitelná právě z účetních knih. Císařský reskript z roku 1724 zde byl aplikován poměrně rychle, již pod účty z roku 1726 se objevuje podpis vikáře, i když zpočátku ne každoročně – zčásti to bylo dáno i tím, že rokytnický farář Christopher Richter souběžně vykonával i vikářskou službu. Až do poloviny 19. století bývá vikář podepsán pod ročními účty společně s farářem a patronátními úředníky, později svůj podpis připojoval v rámci kanonické vizitace.

Hlavní kniha informuje po celou dobu poměrně podrobně o kapitálech, které tvořila kostelní hotovost a finance odkázané v rámci nadací. Kostelní kapitál byl od 60. let 18. století obvykle rozpůjčován mezi farníky, ale např. stavba farního kostela byla výrazně financována zápůjčkou od zámeckého kostela. V roce 1713 farář Anton Hoffman charakterizoval situaci tak, že hotovost kostelů (v případě Rokytnice 400 zl. a v Neratově 600 zl.) je zapůjčena poddaným a farníkům ve velké nouzi.⁹² Obvykle se půjčovalo na 5% úrok, koncem 18. století to častěji byla 4 procenta. Propad nastal ve vojenském roce 1812 jako reakce na státní bankrot, kdy se zemské a státní obligace

⁸⁵ SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5939–5946, inv. č. 6314–6321, Účty kostela Nejsv. Trojice, 1834–1860.

⁸⁶ SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5947–5952, inv. č. 6322–6327, Účty kostela Nejsv. Trojice, 1862–1870, Michalitschke byl nakrátko současně i patronátním komisařem.

⁸⁷ Dochována je v SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kt. č. 178–182, inv. č. 6795–6892, Kostelní účetní přílohy, 1714–1936, ovšem až od 2. třetiny 19. století se jedná o soubory účtenek, faktur a dalších dokladů z příslušného období, v předcházejícím období jsou zde zastoupeny zejména kvitance či pomocné výkazy.

⁸⁸ Deník byl předán patrně roku 1950 duchovnímu správci a je dnes uložen v Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), sign. II/3c/4, Účetní kniha patronátního úřadu, 1934–1941.

⁸⁹ V Rokytnici jsou označováni jako *Kirchenvater* či *Kirchendiener*.

⁹⁰ NA, Tereziánský katastr, kart. č. 313, inv. č. 1050, sign. 18, Rokytnice v Orlických horách. Ve fondu Vs Rokytnice v Orlických horách, uloženém v SOA Zámorsk, se objevují písemnosti ke kostelním pokladnám – filiální (kn. č. 6349, inv. č. 6724, Měsíční vyúčtování filiální pokladny, 1759–1763) a farní (kn. č. 6380, inv. č. 6755, Likvidace kostelní pokladny, 1834).

⁹¹ SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5936, inv. č. 6311, Účet kostela Nejsv. Trojice, 1789, kn. č. 5937, inv. č. 6312, Účet kostela Nejsv. Trojice, 1790.

⁹² NA, Tereziánský katastr, inv. č. 1050, sign. 18, kart. č. 313, Rokytnice v Orlických horách.

III.L Duchovní správce jako hospodář II.

– péče o majetek obrocí (jmění benefícia)

Fasse, záznamy v pamětních knihách, inventáře farních stavení, obroční účty, výkazy o vydání beneficiáta z vlastního, intenční knížky, separační protokoly

Vedle zádušního či kostelního jmění, kterému byla věnována předchozí kapitola, se zájem duchovního správce soustředil zároveň na majetek a výnos benefícia či obrocí, nazývaného také prebenda.¹ Mnohé povinnosti, které byly spojeny se správou záduší, bylo nutné dodržet i při správě obrocí, obecně však lze říci, že *vždy při správě obročního jmění byla ponechána i od státu beneficiátovi větší volnost než při správě jmění kostelního.*² Nicméně i o něj měl pečovat co nejlépe, v opačném případě mu hrozil i finanční podíl na opravě zanedbaných nemovitostí.³

Majetek obrocí, který v každé farnosti měl jinou skladbu i rozdílnou výši,⁴ sloužil v prvé řadě k obživě místního kněze a k zabezpečení jeho důstojného působení.⁵ Duchovní měl jeho výnos využít na sanaci svých základních potřeb – počínaje stravou, ošacením a bydlením. Prostředky získané z obrocí mu měly garantovat i určité sociální postavení v komunitě⁶ stejně jako zajištění intelektuálních aspirací včetně možnosti věnovat se vlastním zálibám. Takto získané finance beneficiát mohl využít na platy vlastních zaměstnanců i na podporu svých bližních či jiné obecně prospěšné aktivity.

Skladba obročního majetku a příjmů

Zatímco základní a neopominutelnou částí zádušního majetku byl kostel s pozemkem a zařízením, v případě majetku obrocí obdobnou roli sehrálo obydlí duchovního správce.⁷ Jednalo se (podle typu duchovní správy) o faru, děkanství či

¹ K péči duchovních správců o majetek záduší a obrocí lze uvést jako základní pramen Brychta (1910), zejména s. 492–497.

² Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 892, obdobné tvrzení přináší i Borový (1879), s. 431, který odkazuje na § 46 říšského zákona č. 50 ze 7. 5. 1874, kterým se upravovaly zevní poměry církve katolické.

³ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 893: *Ba i větší správky jest farář povinen sám hraditi, byly-li způsobeny jeho nedbalostí (dekret dvorské kanceláře z 22. 5. 1805, z 18. 4. 1806). Proto je farář povinen, nutnost opravy té včas oznámiti než by větší škoda vzešla, aby to sám hraditi nemusil (patent českého Mistodržitelství 7. 10. 1888, č. 90243). Aby se opravy ty v řádné době provedly, jest vikář (děkan) povinen při kanonické vizitaci k tomu přihlídnouti, což jest i povinností patronovou a časem i okresního hejtmána (Mistodržitelství české 5. 6. 1891).*

⁴ Pravidla platná pro ustanoveného duchovního správce (faráře, děkana, lokalistu) při správě obročního jmění (*beneficio proviso*) se modifikovala v době, kdy beneficium nebylo obsazeno (*beneficio vacante*) a správa byla svěřena administrátorovi (Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 892–896).

⁵ Detailní pohled na příjmy a výdaje duchovních (na příkladu treboňského panství v 17. a 18. století) přináší Pumpr (2010), s. 176–288, zde je možné najít i podrobné poučení o majetku benefícia.

⁶ Církevní i světské zákony pamatovaly i na ty duchovní, kterým získané prostředky nestačily – náleželo jim tzv. *privilegium competentiae*, které spočívá v tom, že knězi, který do dluhů upadl, má být ponecháno z jeho příjmů tolik, kolik k jeho přiměřené sustentaci jest potřeba (Pauly (1902), s. 309–310).

⁷ Zdá se, že budova fary byla alespoň zpočátku počítána mezi zádušní majetek, svědčí o tom nejenom skutečnost, že byla udržována, případně nově vystavena z peněz záduší (Zahradník (2008), kapitola 5. 1. 4.: *Fara nenáležela k farnímu beneficiu, ale příslušela k majetku záduší, z jehož prostředků byla i udržována*, obdobnou argumentaci používá i Pumpr (2010), s. 246), ale také ustanovení pražské synody z roku 1605, podle níž farář *apud suam ecclesiam resideat, in propria scilicet ecclesiae domo, si habeat, aliorum in alia, quae tamen in propriae parochiae finibus sita sit.* (Synodus archidioecesis Pragensis (1605), s. 198). Toto ustanovení cituje i Stuchlá (2004), s. 56 a dále vyvozuje: *Už tato formulace naznačuje, že fara sice sloužila potřebám beneficiáta, ale náležela k záduší, tj. k příslušenství kostela. Na tomto místě docházelo k prolínání benefícia a záduší. Dobové kostelní účty dosvědčují, že se ze zádušních prostředků hradilo pro fary téměř vše od stavebních úprav až po smýčení komínů.* Ještě Helfert (1845), s. 677 označuje *Pfarr- und Meßnerwohnungen* jako *Accessorien der Kirchengebäude*. Oproti tomu Pauly (1902), s. 310–313 řadí kapitolu o budově fary mezi jmění obrocí a stejně tak i Brychta (1910), s. 470–

budovu lokálie a patřily k ní hospodářské budovy, pozemky (dvůr, zahrada) a také vybavení, zvané *fundus instructus*.⁸ Drobné opravy fary i souvisejících budov měl zajišťovat její uživatel, rozsáhlejší rekonstrukce či dokonce výstavba nové budovy byla komplikovanou záležitostí, na niž mělo být využito nejprve zádušního jmění (a to nejen farního, ale i filiálních kostelů), v případě, že takto získané prostředky nedostačovaly, se na financování měl podílet beneficiát (podle přesně daného výpočtu jeho příjmů),⁹ a poté – nebylo-li možné získat peníze jinak – také patron a osadníci.¹⁰ Proto byla potřeba v případě větších oprav získat posouzení vikáře a patrona, na konci 19. století také i okresního hejtmana.

Kromě pozemků bezprostředně souvisejících s obydlím duchovního správce byla významnou součástí obročí pole, louky, lesy, vinice, rybníky a také oprávnění s nimi související (jako například právo rybolovu či honitby). I zde se mohl beneficiát rozhodnout, zda bude hospodařit ve vlastní režii a osobně využívat i zmíněná práva či zvolí cestu pronájmu a spokojí se s odváděním pachtovného – obdobně jako tomu mohlo být u kostelních pozemků. Analogicky jako v případě záduší i příjmy beneficiáta souvisely také s plněním (persolvováním) nadačních povinností. Příjmy mohly být navýšeny řadou pravidelných povinných platů – ze strany vrchnosti (tzv. vrchnostenský deputát) býval duchovní správce zásobován dřevem na topení či pivem z vrchnostenského pivovaru, farníci mu odváděli desátek, letníky a podporovali jej i prostřednictvím novoroční koledy.

Desátky, letníky, viktuálie, koleda, štolové poplatky a mešní stipendia

Nejstarším ze zmíněných příjmů byl desátek, jehož označení se objevuje už na konci křesťanského starověku a vychází z desátého dílu úrody, který měl být přenechán církevním právnickým či fyzickým osobám. Po vytvoření farního systému se desátky staly součástí dotace farního obročí (jen zcela výjimečně je možné se setkat s desátky odváděnými ke kostelu), od něhož mohly být v krajním případě odloučeny, pronajaty či přenechány jinému obročí či dokonce fyzické osobě. *Desátek byl povinností všech placení schopných farníků a byl reálním břemenem, které lpělo na pozemcích,*¹¹ patřících ovšem k rustikálu. Ve sledovaném období se však nejednalo o skutečnou desetinu úrody, ale o předem určené množství obilí (odevzdávaných buď jako zrna, nebo ve snopech), odváděny byly i jiné suroviny (sláma, len, hrách, doloženy jsou i dřevěné desátky).¹² K odevzdávání desátků docházelo po sklizni, nejčastěji na svátek sv. Havla, ale postupně docházelo k jejich nahrazování finanční částkou.¹³ Tento proces

472 a Český slovník bohovědný 4 (1930), s. 36 jednoznačně určuje, že fara je *součástí obročního jmění, o něž jest pečovatí faráři*.

⁸ V inventářích far (podrobněji jim bude věnována kapitola III.M) jsou většinou zapsány stavební náležitosti budovy (dveře, okna a také kamna), dále hasičské náčiní, zařízení farní kanceláře (skříň pro farní archiv, psací stůl), obrazová galerie předchůdců či hospodářské nářadí. V některých případech je toto vybavení bohatší, neboť je tvořeno dary a odkazy předchozích duchovních správců, jako byl nábytek či soubory knih.

⁹⁹ Pauly (1902), s. 310 uvádí následující příklady: *vložení několika šindelů neb tašek do střechy, zasazení několika tabul do oken, vsazení několika kachlů do kamen, správu dveří, zámků, oprava podlahy vložním několika prken, oprava sloupců oken* a odkazuje na *dvorský dekret z 18. 4. 1806*. Obdobně také Borový (1879), s. 431–433, který v případě větších oprav navíc odkazuje i na dekret dvorské kanceláře z 22. 5. 1805. Oba autoři přinášejí také výpočet příspěvku duchovního správce na větší opravy.

¹⁰ Český slovník bohovědný 4 (1930), s. 35–36 cituje kánony nově vydaného *Corpus iuris canonici*, podle nichž mají *osadníci k plnění této povinnosti spíše napomenuti než donucováni*. Podle starších dvorských dekretů (zmněny jsou ještě dekrety z 24. 12. 1782 a 23. 8. 1784) má patron hradit *náklady na hmoty stavební a práce řemeslnické, osadníci pak výlohy za potahy a práce podavačské*.

¹¹ Český slovník bohovědný 3 (1926), s. 462–463.

¹² Podrobněji Zahradník (2008), kapitola 5. 1. 2.

¹³ Nařízení ohledně desátku z doby těsně před jeho kapitalizací přináší Helfert (1845), s. 771–785, pozornost si zaslouží i práce Vacek (1935).

dovršil císařský patent ze 7. září 1848, kdy zároveň se zrušením svazku poddanského byla zrušena i tato dávka za mírnou náhradu, která se kapitalizovala ve formě vyvazovacích obligací, jejichž úrok se farářům vyplácel u c. k. krajského úřadu vždy po půl roce.¹⁴

Byl-li desátek dávkou z obilí (či spíše z rostlinného hospodářství), letníky, odevzdávané obvykle kolem svátku Letnic, byly dávkou z dobytka, konkrétněji z každé *stelné krávy*.¹⁵ I zde se mohlo jednat o naturálie (sýr, máslo), postupně se však i tyto povinnosti transformovaly v platby v penězích. Letníky pak měly velmi blízko k dalším materiálním dávkám, nazývaným viktuálie či viktuální fundace. Duchovnímu správci tak o významných svátcích byly odváděny další zemědělské produkty: maso, ryby, vejce, máslo či pečivo (vánočky, mazance, posvícenské koláče).¹⁶ Konečně v čase vánočních svátků správce kolatury obcházel *po koledě* a navštěvoval domy svých farníků, kde po modlitbě a požehnání dům vykropil a vykouřil kadidlem. Kromě důležité funkce pastorační měla tato setkání pro něj také finanční přínos, neboť v jednotlivých příbytcích mu byl odevzdán drobný peníz, někde opět nahrazený produkty rodinného hospodářství. Na rozdíl od desátků a některých dalších příjmů byla koleda zrušena již během josefinských reforem.¹⁷

Církevní právo ovšem apelovalo na duchovní, aby poplatky a příspěvky žádali jen od *oněch osadníků, kteří s to jsou je zapraviti, lidem zcela chudým povinen jest farář úkony od církve svaté předepsanými zdarma posloužiti bez jakékoliv náhrady*.¹⁸ Toto ustanovení se týká zejména štolových poplatků, které byly spojeny s udělením křtu, s provedením manželských ohlášek, s asistencí při oddávkách i při úvodu šestinedělky a také s vedením pohřebních obřadů. Při všech těchto liturgických funkcích byl duchovní oděn do rochety doplněné štolou, která dala poplatkům označení. Mimo to byly štolové poplatky vyžadovány při vyhotovení dokumentů, které udělení svátosti či příslušný liturgický úkon dosvědčovaly. Vybíral je farář či administrátor, ostatní duchovní podle smlouvy, které s duchovním správcem uzavřeli. Podíl na výnosu měl i učitel a ostatní kostelní zaměstnanci, kteří na obřadech participovali.

Výši štolových poplatků, které bývaly původně dobrovolné a později se lišily podle sociálního postavení osoby, která je měla uhradit, určoval ve své diecézi arcibiskup – ostatně první rozsáhlý štolový tarif pro Čechy potvrdil už kardinál Harrach 25. ledna 1641.¹⁹ Vlastní praxe se značně lišila a docházelo ke sporům mezi farníky a duchovními správci, proto se v polovině 18. století taxy pokusila sjednotit státní nařízení.²⁰ Nařízení Štolového patentu Marie Terezie, který měl být podle nařízení českého gubernia z 1. prosince 1814 přibit na dveřích kostela,²¹ zůstala v platnosti až do 20. století, a to přes veškeré snahy o aktualizaci odváděných částek.²² Již ve 2. polovině

¹⁴ Borový (1879), s. 348. Kromě zmíněného císařského patentu je třeba zmínit i další ze 7. 9. 1848, císařský patent ze 4. 3. 1849 a český zemský zákon č. 16 z 27. 2. 1885, na něž odkazuje Metodický pokyn (2019), s. 77.

¹⁵ Podle Stuchlé (2004), s. 78 byly tyto peníze odváděny i z městských domů a také vrchnostenských dvorů, které často odváděly naturálie – sýry.

¹⁶ Přehled těchto naturálních příspěvků pro osobu beneficiáta přináší Zahradník (2008), kapitola 5. 1. 2., a také Stuchlá (2004), s. 77–78.

¹⁷ Stuchlá (2004), s. 78.

¹⁸ Borový (1879), s. 383.

¹⁹ Informace o stanovení jednotlivých majetkových tříd a výši poplatků přináší Menčík (1895).

²⁰ Štolový patent Marie Terezie z 30. 5. 1750 byl publikován rozhodnutím českého gubernia 2. 6. 1750 (celé znění i s tabulkami přetiskuje Jaksch 5 (1828), s. 535–552). Na Moravě byl obdobný patent vydán již 15. 4. 1749.

²¹ Pauly (1902), s. 288.

²² Pauly (1902), s. 287: *Ačkoli vláda sama nedostatečnost tohoto patentu sama uznala a biskupy vyzvala, aby příslušné návrhy v příčině úpravy štol předložili, přece se posud, ač biskupové tak učinili (roku*

19. století²³ bylo očividné, že požadované štolové poplatky nejsou v souladu s cenovým ani sociálním a společenským vývojem doby, přesto ke změně situace došlo až kongruovným zákonem č.122/1926 Sb., který zrušil dosavadní předpisy o štolových poplatcích a jejich stanovení ponechal církvi.

Další důležitou položku rozpočtu duchovního tvořila mešní stipendia, spojená s úmyslem, za něž byla mše sloužena, zvaným také intence. Zatímco fundační mše svaté měly svou intenci již dopředu danou zakladatelem fundace, u zbývajících mší zůstávala možnost, aby věřící, který měl nějakou prosbu, požádal kněze, aby mši sloužil (aplikoval) s touto intencí.²⁴ Jako odměnu za jeho práci mu předal mešní stipendium (zvané také manuální, neboť bylo předáváno do rukou kněze). Církevní nařízení velmi pečlivě vymezovala pravidla těchto mešních aplikací – od zákazu spojování intencí, přes omezení jejich dalšího přenechávání a dobu, do níž je nutné intenci naplnit, až po evidenci přijatých peněz a také stanovení maximální výše stipendia, které mohl celebrant po věřících vyžadovat (prostředky věnované dobrovolně měl kněz právo přijmout).²⁵

Peněžitý plat duchovních

Poslední položkou příjmů kněze v duchovní správě byl peněžitý plat. Kromě peněžitých příjmů již zmíněných (z pronájmu nemovitostí, nadací, kapitalizovaných naturálních platů či sbírek ve prospěch duchovního) je třeba zmínit finanční obnos z náboženské matice, který částečně nebo úplně pokrýval státem uznané přiměřené náklady na výživu duchovních. Již od středověku, kdy se postupně vyděloval majetek obročí vedle majetku záduší, objevuje se také pojem kanonická porce, představující příjmy pokrývající životní minimum duchovního správce. Při obnově farní sítě v Čechách ve 30. a 40. letech 17. století se kanonická porce ustálila na částce 300 zl. ročně, ovšem tento obnos byl z části v naturáliích.²⁶ Protože ne vždy bylo u farních beneficí této výše příjmů dosaženo, setkáváme se už během 17. a 18. století s finančními příspěvky státu, poukazovanými ze solní pokladny.²⁷

Obrovskou změnu nejen ve struktuře farní sítě, ale také v zajištění příjmů kněží v duchovní správě přinesly církevní reformy Josefa II. Klíčovým momentem byl vznik náboženské matice (*Religionsfond*), do níž na základě dvorských dekretů z 28. února a 12. března 1782²⁸ vplynuly majetky zrušených klášterů (včetně majetků terciářských bratrstev), majetky zrušených kostelů a kaplí, fondy vysloužilých kněží, jmění některých obročí bez duchovní správy (*beneficium simplex*) a také původní příspěvek ze solní pokladny. Později byly náboženské matici přiřknuty i výnosy uprázdněných obročí a také daně placené z bohatých prebend. Nicméně více než sedmdesát let nebylo přesně stanoveno, zda vlastníkem majetku matice je stát, který jej spravoval, či

1869), *ničeho nestalo, a tak štolový patent podnes za platný se uznává* (§24. zákona ze dne 7. 5. 1874, rozhodnutí správního soudu ze dne 3. 7. 1889 č. 1200 a nařízení ministerstva kultu ze dne 21. 10. 1887).

²³ Podrobnou výši všech štolových poplatků převedených na dobovou měnu přináší Borový (1879), s. 383–386 a Pauly (1902), s. 285–307.

²⁴ Je třeba zdůraznit, že až do poloviny 20. století neexistovala možnost koncelebrace a bylo obvyklé, že kněz sloužil každý den právě jednu mši svatou (o možnost sloužit druhou mši (tzv. binační fakulta) musel požádat), podrobněji k bohoslužbám viz kapitola III.C.

²⁵ Výše mešního stipendia zpočátku značně kolísala, u čtených mší to na počátku 18. století bylo přibližně 30 krejcarů, ovšem za zpívanou – včetně rekviem – cca 1 zlatý (tyto údaje uvádí Stuchlá (2004), s. 76). K roku 1879 byla základní taxa za mši 50 krejcarů r. m. (Borový (1879), s. 379), o necelé čtvrtstoletí se setkáváme s maximální výší 1 koruna a 5 haléřů (Pauly (1902), s. 284). Citovaní autoři přinášejí také podmínky, které omezovaly přijímání a naplňování mešních stipendií.

²⁶ Zmíněnou částku uvádí Stuchlá (2004), s. 79.

²⁷ Příklady uvádí Podlaha (1917), s. 479–484, dále Zahradník (2010), kapitola 5. 1. 1.

²⁸ Jaksch 3 (1828), s. 538, podrobné informace o náboženské matici přináší kapitoly práce Helfert (1845), s. 758–765, případně Brychta (1910), s. 542–586, stručněji Pauly (1902), s. 344.

římskokatolická církev, která se jej nikdy nezřekla. Až na základě konkordátu uzavřeného roku 1855 mezi Svatým stolicem a Rakouským císařstvím byl tento spor rozhodnut ve prospěch církve, byť stát nadále fond spravoval (a částečně též sanoval).²⁹

V této době se místo pojmu kanonická porce začne používat termín *portio congrua*, který je charakterizován jako *souhrn všech příjmů potřebných ke slušné výživě duchovního pastýře, a to nejen pro faráře samotného, nýbrž i pro tolik kněží, kolik jest jich k řádnému vedení dotyčné duchovní správy zapotřebí*.³⁰ Ve farnostech a lokáliích, které vznikly v posledním dvacetiletí 18. století, byl tak z peněz náboženské matice kněžím poskytován celý plat,³¹ duchovní, jejichž příjmy v chudších farnostech nedosahovaly předepsané výše, dostávali doplněk kongruy, naopak ti, jejichž obroční příjmy vysoce převyšovaly obvyklou porci, byli zdanění progresivní daní k matici náboženské. Poprvé byla zmíněná daň (ve výjimečných případech dosahující až 10 % z veškerého obročního jmění) vyměřena pro období 1875–1880.³²

Beneficiální fassé a zdanění duchovenstva

Informace o výnosech beneficí i stavu zádušního majetku se státní správa pokoušela získat už ve druhém desetiletí 18. století pro účely nově připravovaného Tereziánského katastru. Tzv. fassé kolatur (či duchovenské tabely) přinášejí velkou řadu zajímavých údajů o všech kostelech a kaplích, školách, bratrstvech a obcích v příslušné farnosti, nevyjímaje ani počty obyvatel starších deseti let. Další část fassé se věnovala držení pozemkového majetku záduší i obročí, dále evidovala soupisy železných krav, desátků a dalších naturálních příjmů, deputátů, výnosů ze štol, mešních stipendií i fundací. Duchovenské fassé jsou uloženy jako přípravný materiál ve fondu Tereziánského katastru (v případě pozemkového majetku na území Českého království v Národním archivu Praha).³³ Je poněkud příznačné, že stejně jako nejpodrobnější představu o skladbě a výnosu zádušního majetku nám poskytují hlavní knihy uložené v archivu patronátního pána, i v případě plastického obrazu obročního majetku jsme zprvu odkázáni na písemnosti, které ve farním archivu nenajdeme.

Zatímco duchovenská fassé k tereziánskému katastru nerozdělovala majetek obročí a beneficia, jinak tomu bylo v případě fassé vytvářených na základě dvorského dekretu z 20. května 1781.³⁴ Tato příznání se podávala zvláště pro kostely či kaple, pro fary (děkanství, lokální kaplanství) a dále pro další typy beneficí (arcibiskupství, biskupství, dómské proboštství či děkanství, kanonikáty, *beneficium simplex*) a také pro bratrstva. Formulář, který byl u všech čtyř případů obdobný, se u majetku beneficia

²⁹ Článek XXXI. císařského patentu ze dne 5. 11. 1855 č. 195 ř. z. (<http://specp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm> ze dne 1. 12. 2019) praví: *Majetky, z nichž pozůstává náboženský a studijní fond, jsou podle svého původu vlastnictvím církve a budou jménem církve spravovány*. Náboženská matice se výrazně proměnila v 2. polovině 20. století, kdy došlo ke sloučení české a moravskoslezské (od svého založení měly náboženská matice zemskou působnost) a po reorganizaci přebírala majetek klášterů sistovaných po roce 1950. Navzdory pokusu o její zrušení roku 2002 existuje pod stejným názvem dodnes.

³⁰ Pauly (1902), s. 248.

³¹ Podle Borového (1879), s. 377 tak farář obdržel 420 zl., lokalista 315 a kooperátor 210 zl., přičemž jmenovaní měli povinnost bezplatně sloužit mše na úmysl náboženské matice (*ad intentionem fundi religionis* – farář měl odsloužit 184 mší ročně, lokalista 136 a kooperátor 91). Důvodem byla potřeba naplnění závazků mešních nadací, které zrušením klášterů přešly na zmíněný fond.

³² Bylo to na základě zákona ze 7. 5. 1874 č. 51 ř. z. o příspěvcích k matici náboženské – viz Borový (1879), s. 467–471. Komplexním způsobem otázku kongruy řešil zákon č. 47/1885 ř. z., na nějž navázal druhý (č. 176/1898 ř. z., jeho text včetně znění prováděcích nařízení přináší Pauly (1902), s. 250–282) a třetí kongruový zákon (122/1926 Sb.), které stanovovaly příjmy samostatným duchovním správcům a systematizovaným pomocným kněžím.

³³ Lišková – Hradecký – Bureš (1960).

³⁴ Tento dvorský dekret byl publikován nařízením českého gubernia z 8. 6. 1781 a přináší jej (včetně formulářů) Jaksch 6 (1828), s. 282–296.

dotazoval na vlastnictví realit a kapitálů (včetně nadačních) a jejich hodnotu, dále na příjmy z těchto realit a kapitálů, na výnosy štolových poplatků, mešních stipendií, desátků a dalších odváděných plateb. Další část fassé cílila na dluhy a výdaje, včetně výdajů na pomocné duchovní (kaplany, kooperátory atd.).

Mnohem podrobnější formulář pak předepisoval patent z 5. října 1782,³⁵ který nařizoval podrobné rozepsání všech příjmů a výdajů z obročního majetku ve vymezených kategoriích a nařizoval duchovním správcům, aby sepsané přiznání podali během čtyř týdnů krajským úřadům. Individuální pojetí beneficiátní fassé se udrželo i v následujícím období, jak ukazuje formulář otištěný v Helfertově příručce pro úřadování farního kléru.³⁶ Podle definitivního kongruového zákona č. 176 ř. z. z 19. září 1898 musel fassi odevzdávat každý obročník, který si činil nárok na kongruu či doplněk kogruy, do dvou měsíců ode dne, kdy nastoupil svůj úřad, a to cestou ordinariátu zemské správě politické.³⁷ Vedle toho duchovní podávali také daňová přiznání, která kromě financí získaných z obročí zachycovala i jeho soukromé příjmy.

Co se týká odvodu daní a poplatků v době předjosefínské, jednalo se zejména o kanonické dávky – *cathedraticum* (odváděné diecéznímu biskupovi) a *seminaristicum* (určené na udržování kněžského semináře), dále o nepravdělný příspěvek pro potřeby diecéze (*subsidium charitativum*) a samozřejmě i různé poplatky (taxy) související například s převzetím benefícia. Z daní, odváděných ve prospěch státu, to byl především od roku 1683 tzv. papežský desátek na boj proti Turkům, dále daň z hlavy či spotřební daně (pivní ták, masný krejcar, daň z tabáku).³⁸ Duchovní se sice odvolávali na tradiční osvobození církevního majetku od daní, ale forma nově zaváděných odvodů i finanční nouze státu bojujícího v několika válečných konfliktech odsoudily tyto protesty k neúspěchu.

Základní změnu v rozvržení daní duchovních přinesly josefínské reformy i události v padesátých letech 19. století. Na jeho konci kromě již zmíněné daně k náboženské matici (tj. odvodu peněz zvaného *seminaristicum* a různých tax, zejména z propůjčení benefícia) platili duchovní osobní, pozemkovou a domovní daň, daň příjmovou a důchodovou, vojenskou taxu, obecní, školní, okresní a zemské přírážky k daním a také poplatkový ekvivalent (náhradu za přenesení majetku) ze skutečné ceny celkového majetku movitého (1%) a nemovitého (3%), často ovšem také s přírážkou.³⁹ Daňové zatížení duchovenstva bylo tedy poměrně značné.

Knihy a další archiválie spojené s výkazem beneficiátního jmění

Daňové zatížení duchovních zanechalo svou výraznou stopu ve spisovém materiálu farních archivů – nalezneme zde podklady pro výpočet daní, přiznání k dani,

³⁵ Publikován výnosem českého gubernia 19. 10. 1782, podrobněji viz Jaksch 6 (1828), s. 297–301.

³⁶ Helfert (1858), s. 379–380, formulář TT na s. 536. Tento formulář byl dle autora zaveden roku 1826, má podobu tabulky, v jejíž první části jsou opakovány položky z fassé z let 1782 a v druhé soudobé údaje. Podle citované příručky měl fassi podepsat farář, okrskový vikář a patronátní komisař, a to ve třech exemplářích – jeden měl zůstat na faře, druhý měl být zaslán konzistoři a třetí byl určen pro státní účtárnu.

³⁷ Český slovník bohovědný 4 (1930), s. 49–50, zde i podrobný výčet příjmů a vydání, které do fassé mají být zahrnuty. Podle Metodické příručky (2019), s. 80 tato povinnost pro žadatele o příspěvek byla zavedena už roku 1885, kdy *duchovní, kteří žádali o doplnění kongruového příspěvku*, vyhotovovali tzv. *obroční fassé* (tj. výkazy (bilance) příjmů a vydání duchovního) *ve třech exemplářích (pro farnost, konzistoř a účetní oddělení místodržitelství)*.

³⁸ Podrobně Stuchlá (2004), s. 89–95, Pumpr (2010), s. 253–255.

³⁹ Osobní daň, daň z příjmu a poplatkový ekvivalent se ovšem platil až od určité výnosnosti obročí (v případě osobní daně zavedené zákonem 25. 10. 1896 byly takto postiženy osoby, jejichž čistý příjem převyšoval 1200 K ročně, u daně z příjmu 1260 K a u ekvivalentu 1000 K). Fary (a také kostelní budovy a hřbitovy, patřící ovšem k majetku záduší) byly od ekvivalentu a pozemkové daně osvobozeny. Borový (1879), s. 466–471, podrobně Pauly (1902), s. 326–342.

platební rozkazy, potvrzení o jejich zapravení či naopak upomínky, dále korespondenci se státními a církevními úřady v těchto záležitostech. Mezi tyto podklady je třeba zařadit již jmenované fassse (*fassio proventuum*, *fassio beneficialis*, *Pfarrfassio*. *Beneficialfassio*, *Fassio über die Einkünfte des Pfarrbeneficiums*) které přinášejí úplný přehled obročního majetku a příjmů – byť jejich originály zejména z předjosefinského období se dochovaly v centrálních fondech. Změnu lze zaznamenat od konce 18. století, kdy obroční fassse našla své místo ve farním archivu (často v podobě opisu či konceptu), neboť byla důležitým zdrojem informací pro další držitele benefícia a předlohou pro jejich přiznání všech příjmů a vydání.⁴⁰

Další, ještě podrobnější přehled o stavu obročního jmění a příjmech duchovního správce je možné v 19. století získat z inventářů kostela a fary (*liber inventariorum ecclesiae et beneficii*, *Kirchen- und Pfarrvermögensinventar*), které kromě popisu budovy kostela (případně kostelů či kaplí) a jejich vybavení evidují také jejich další zádušní jmění a kapitály. Nicméně v druhé části tyto inventáře přinášejí i tzv. *temporalia*, pod nimiž je možné najít popis a ocenění fary, hospodářských budov a vybavení, dále nemovitého jmění, finančních kapitálů i výnosu benefícia – průměr vybraných desátků, letníků, štolových poplatků i příjmů z nadací.⁴¹ Tento typ inventáře, spojující majetek a příjmy záduší i obročí byl nařízen dvorním dekretem na sklonku roku 1816⁴² a v identické podobě se udržel až do začátku 20. století.⁴³

Obdobné výčty majetku a příjmů benefícia bývají před rokem 1816 vepsány v pamětních knihách farnosti. Byla-li *liber memorabilium* (*Gedenkbuch*) určená pro zaznamenání pamětihodných věcí pro další duchovní správce kolatury, bylo věrné a úplné vyličení finanční situace benefícia informací z nejpřednějších. Proto se zde často nachází popis nemovitého majetku obročí, požitků, naturálních a peněžitých platů určených pro duchovního správce, a to včetně ustanovené výše štolových poplatků či vyčíslení odevzdávaných desátků a koledy podle konkrétních domů kolatury.⁴⁴

Povinnost duchovního správce vést účty z vlastního hospodaření nebyla původně zavedena, a pokud se nám obroční účty (*ratiocinia proventuum beneficialium*, *libelli oeconomici*) zachovaly, je možné, že si je farář vedl pro svou vlastní potřebu. Ještě vzácněji jsou doloženy i deníkové záznamy příjmů a vydání, které nahrazovaly pokladní deník (*manuale diurnum*, *Cassajournal*).⁴⁵ Naopak častěji už od konce 18. století se setkáváme s dílčími typy účtů, které sledovaly jen určitý druh příjmů či výdajů. Mohla to být například kniha, do níž duchovní správce zapisoval náklady na zaměstnance fary – kuchařku či čeledě (*registerium cum famulitio*).

Zajímavým pramenem je inventář farních stavení, který se podrobně popisuje jak stav fary a hospodářských budov celkově (od vstupu a vchodových dveří až po

⁴⁰ Pauly (1902), s. 278 připojuje k § 7 nařízení ministra duchovních věcí, vyučování i ministra financí ze dne 16. 11. 1898, kterým se vydávají ustanovení ku provedení zákona č. 176 ř. z. ze dne 19. 9. 1898 o dotaci duchovenstva katolické duchovní správy následující poznámku: *Vždy jest záhodno kvůli kontrole a pro budoucnost velmi důležitě, aby duchovní správcové opisy svých fassí i položek si uschovali, by při budoucím předkládání fassse měli alespoň nějaký podklad po ruce*. Vzor obroční fassse přináší Borový (1879), s. 430.

⁴¹ Takto koncipovaným inventářům bude věnována kapitola III.M.

⁴² Jaksch 9 (1829), s. 331–341 přináší podobu zmíněného formuláře podle dvorního dekretu č. 26947 z 24. 12. 1816, který byl opakovaně nařízen dekrety českého gubernia č. 32522 z 25. 7. 1817 a č. 10279 z 20. 3. 1818.

⁴³ Německou podobu zmíněného inventáře přináší Helfert (1858), s. 514–521, formulář OO. Českou podobu zmíněného inventáře je možné nalézt v práci Pauly (1902), s. 951–970, formulář č. 116.

⁴⁴ Popisy majetku v pamětních knihách z 18. století nejsou omezeny jen na jmění benefícia. Většinou je zde popsán i majetek zádušní a obvykle nechybí ani výčet nadací včetně specifikace persolučních povinností a inventáře movitého majetku kostela.

⁴⁵ Metodický pokyn (2019), s. 80.

krovy a střechy), tak posléze i místnost po místnosti v logickém sledu, přičemž největší pozornost věnuje stavu podlahy, dveří, oken a také kamen. Proto se také nazývá stavební zkušební protokol (*Bauprüfungsprotoll*) a primárně se vyhotovoval při změně duchovního správce, ale často je dochován i jako součást dokumentů provázejících vizitaci – patrně zejména v době, kdy duchovní chtěl docílit opravu nějaké části fary či hospodářských budov. Jedná se o důležitý pramen jak pro stavební historii objektu samého, tak také pro poznání každodenního života světského kléru.

Někteří duchovní správci si vedli též dokument označovaný obvykle jako výkaz o vydání beneficiáta z vlastních prostředků, kterým mohli doložit, že nezanedbávali drobná vydání a opravy v rámci běžné údržby (*consignatio annuarum expensarum a beneficiato aere proprio, Ausweis über die jährlichen Ausgaben des Beneficiaten aus Eigenem*), k čemuž je zavazovaly platné předpisy. Obdobně privátní charakter měly i intenční knížky (*liber intentionum, liber missarum manualium, Intensionsbuch*), do nichž všichni kněží měli povinnost zaznamenat den, kdy mešní stipendium přijal, v jaké výši a na jaký úmysl, dále také kolik mší má za tento finanční příspěvek být odslouženo a konečně data, kdy se tak stalo.⁴⁶ Kromě toho zde býval také uváděn kostel, kde byla mše slavena – kniha je totiž vázána na osobu celebranta, nikoliv na farnost, a provázela jej na různých působištích od vysvěcení až do okamžiku jeho smrti.⁴⁷

Další dokumenty jsou pevně spojeny s konkrétním obročím – ať se již jedná o knihy a spisy spojené s obděláváním či pronájmem farních polí a dalších nemovitostí (jimž se bude věnovat další kapitola) nebo o evidenci odevzdaných desátků, letníků, viktuálií či dokonce koledy. Knihy desátků (zachované převážně z 18. a první poloviny 19. století a označované *liber decimationis, liber iurium* či *Zehentsbuch* nebo *der Tätz*) obsahují seznamy farníků, rozdělené obvykle podle jednotlivých osad farnosti, a jejich povinností. Zatímco knihy desátků zahrnují seznam předepsaných povinností, rejstříky desátků evidují desátky odevzdané a dosud neodevzdané. Duchovní správce totiž kromě zachycení všech zmíněných povinností, které zapsal pro svého nástupce, mohl pro svou vlastní potřebu evidovat jejich naplnění konkrétními farníky v příslušném roce. Jednalo se ovšem o dokumenty, které po zapravení všech povinností ztrácely na hodnotě, proto se dochovaly spíše výjimečně, a to spíše tam, kde byly koncipovány pro evidenci více let po sobě.

Obdobnou dualitu nalézáme také v případě štolových poplatků, neboť kromě vypsání tarifů, které byly zprvu ustaveny na základě nařízení duchovních představených (a domluvy s patronem) a poté regulovány státem, existují také rejstříky štolových poplatků (označované též *consignatio stolae, Stola-Einkünfte, Stolaregister*), které evidují přijaté poplatky za bohoslužebné úkony (křest, ohlášky, oddávky, úvod matky po porodu, pohřeb) a při vystavení dokumentů o uvedených aktech.

Význam těchto výkazů roste ovšem v době, kdy nebylo beneficium obsazeno instalovaným duchovním správcem, ale bylo na přechodnou dobu spravováno administrátorem, jehož jmenoval příslušný ordinariát a informoval o tom c. k. místodržitelství. To jej potvrzovalo jako administrátora *in temporalibus*, neboť stát spravoval majetek náboženské matice, do níž spadaly užitky všech uprázdněných obročí, bez ohledu na to, kdo byl jejich patronem. Výnos v roce, kdy došlo k uvolnění a

⁴⁶ K intenční knize podrobněji Borový (1879), s. 381, na následující straně následuje formulář pro vedení stipendijní knížky. Obdobný vzor přináší též Helfert (1858), s. 539, formulář VV. Pauly (1902), s. 284: *Každý kněz má míti knihu intencí, v níž mají býti mše sv. zapsány a to čas, kdy intence dána byla, způsob intence, obnos přijatý a datum, kdy byla persolvována. V knížce té mají býti uloženy peníze na intence věnované, z nichž má si kněz toliko vzít obnos za mše sv. již odsloužené.* K výši stipendia pozn. 25.

⁴⁷ Dokument by tedy měl být spojen s osobním fondem konkrétního kněze – a to i v případě, že se nejedná o samostatný archivní fond, ale součást farního archivu.

opětnému obsazení benefícia, se nazýval interkalární příjem a bylo jej třeba rozdělit mezi nového a někdejšího duchovního správce (případně jeho dědice) a náboženskou matici.⁴⁸

Pravidla dělení – separace – mezi těmito třemi podílíky byla v jednotlivých diecézích různá, nutné bylo však vyhotovení separačního protokolu (*Separationsprotokoll*), který se týkal oddělení úrody. Vyhotovoval jej administrátor, a to na základě obroční fasse (často doprovázené i erekční listinou), rejstříků o setbě, sklizni a výmlatu (*Aussaat- Fechsungs- und Abdruschregister*) a výkazu cen. Zaneseny zde měly být peněžní příjmy z výnosu polí, z pachtovného, ze sklizeného sena, otavy, vinic, chmelnic, z výnosu rybníků či užitek z deputátních platů (*registerium cum officio oeconomico, Wirtschaftsregister*). Další částí separačního protokolu byla vydání, kam se kromě nákladů na obdělání pozemků započítaly i daně ve prospěch státu i církve a nakonec vyrovnání mezi oběma duchovními správci a náboženskou maticí.

Protokol byl určen jak soudu, který projednával pozůstalost po zemřelém duchovním, tak zejména účetnímu oddělení c. k. místodržitelství. Po schválení místodržitelstvím musel vypracovat administrátor ještě interkalární účet (*rationes intercallares, Intercallarrechnungen*), který vyčíslí už pouze zisk, patřící Náboženské matici. Kromě příjmů, které jí podle separačního protokolu měly připadnout, se zde započítávaly všechny štolové poplatky za dobu administrace. Na straně vydání bylo zaneseno služné administrátora, peníze potřebné pro kaplana či jiného výpomocného kněze, mzda pro čeled', ale také výdaje za nutné cesty, pohoštění při vizitacích a odměna za vyhotovení interkalárního účtu.⁴⁹ Všechny tyto dokumenty se nacházejí (většinou i s různými potvrzeními a kvitancemi) ve většině farních úřadů a i ony nám mohou dát poměrně přesný přehled o různých příjmech obročí.

EXEMPLUM: Beneficium Rokytnice v Orlických horách a jeho příjmy

První dokumenty, z nichž je možné čerpat informace o zabezpečení duchovního správce v Rokytnici v Orlických horách v období raného novověku, se dochovaly z poslední třetiny 16. století, kdy se majitelem stejnojmenného panství stal Jáchym Mauschwitz von Armenruh.⁵⁰ Zatímco v roce 1572 v rámci poddanského řádu vymezil náboženské povinnosti poddaných,⁵¹ o dva roky později uzavřel smlouvu s knězem Janem Minorem z Kladska, jemuž přislíbil zázemí v podobě nové farní budovy u kostela Všech svatých se štěpnou zahradou a dalšími polnostmi a také příslušné dávky.⁵² Zatímco o konkrétní konfesní příslušnosti nového duchovního ani majitele panství nemáme jednoznačné zprávy, již jeho syn Kryštof 23. prosince 1601 vydal nový církevní řád, který se prokazatelně hlásí k luterské církvi.⁵³ Pro toto společenství nechal

⁴⁸ Bylo tomu tak už od zřízení náboženské matice (Helfert (1845), s. 759).

⁴⁹ Borový (1879), s. 433–466 uvádí, že odměna za vyhotovení interkalárního účtu byla 10 zl. 50 kr. a měsíční služné pro administrátora na farách, jejichž výnos dosahoval 525 zl., bylo 26 zl. 25 kr., na bohatších benefičích pak 31 zl. 50 kr., vše r. m. V citovaném díle jsou zařazeny i vzory pro rejstříky setby, sklizně a výmlatu, dále pro separační protokol (dle požadavků různých diecézí) a také interkalární účet. Obdobně pro starší období též Helfert (1858), s. 541–557, formuláře XX–CCC, a pro mladší Pauly (1902), s. 1023–1082, formuláře 140–149.

⁵⁰ K tématu podrobněji Slavíková (2018), zde jsou odkazy i na další literaturu.

⁵¹ Poddanský řád, v němž je část věnovaná církevním záležitostem a nařizuje například pravidelnou účast na nedělních a svátečních bohoslužbách, zakazuje během nich šenkování a slibuje tresty za nadávání a rouhání, je součástí purkrechtní knihy z let (1515) 1572–1666, která je uložena v SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, inv. č. 7438, kniha č. 6756, f. 8r,v. Její edici přináší až Šůla (2005), s. 115.

⁵² SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 6756, inv. č. 7438, Nová purkrechtní kniha, (1515) 1572–1666, f. 69r,v.

⁵³ SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 6756, inv. č. 7438, Nová purkrechtní kniha, (1515) 1572–1666, f. 72r–74v, novou edici přináší Hrdlička – Just – Zemek (2017), s. 104–106, 361–364.

majitel panství postavit i nový kostel Nejsvětější Trojice, označovaný později jako zámecký, a také přestavět kostel v Neratově, vesnici nacházející se v údolí Divoké Orlice. Po smrti Kryštofa Mauschwitzeho von Armenruh, který byl zabit vzbouřenými sedláky roku 1616, získali rokytnické panství Ziglerové von Klipphausen a poté Nostitzové, kteří započali s rekatolizací obyvatelstva.

Dalším mezníkem byl patrně rok 1636, kdy nová vrchnost obnovila samostatnou rokytnickou farnost a zasloužila se o ustanovení duchovního správce Fridricha Clusia. Protože erekční instrument rokytnické fary není z této doby znám, nejsou jasné ani majetky a příjmy nově konstituovaného benefícia.⁵⁴ Nicméně kvůli nedostatku duchovních byl jmenovaný ustanoven i pro tři sousední kolatury se sídlem v Žamberku, Rybné nad Zdobnicí a v Bartošovicích, a je tedy zřejmé, že jeho působení se nemohlo soustředit jen na rokytnickou farnost a potřebné prostředky čerpal i z jiných obročí. Na sklonku roku 1636 založené matriky pak přinášejí řadu dalších jmen duchovních, kteří v Rokytnici působili (jako výpomocní duchovní, misionáři a samozřejmě jako faráři), a kostelní účty, které byly představeny v předchozí kapitole, poměrně podrobně ilustrují stav zádušního jmění i těžkosti, spojené s velkým požárem města roku 1661.

Nicméně podrobnější informace týkající obročního majetku přináší až duchovenská fassa tereziánského katastru, kterou roku 1713 podával Antonín Josef Hoffmann.⁵⁵ Na svém beneficiu evidoval farní kostel Věch svatých, dva filiální kostely Nanebevzetí Panny Marie v Neratově a sv. Maří Magdalény v Bartošovicích⁵⁶ a dvě kaple – již vzpomínaný kostel Nejsvětější Trojice u rokytnického zámku a kapli Věch svatých mučedníků ve Vrchní Orlici.⁵⁷ Dále zmiňuje tři školy – u farního kostela, v Neratově a v Bartošovicích, jejichž učitelé pobírali plat ve výši 55, 33 a 13 zlatých, a jeden vrchnostenský špitál v Rokytnici pro šest osob bez konkrétní nadace, financovaný měsíčně pouze z prostředků panství. Další část zprávy zmiňuje existenci bratrstva Ježíš, Maria a Josef, pro jehož členy a členky je ročně slouženo 24 mší (tato jediná ve fassi vzpomínaná nadace pak duchovnímu přinášela ročně 12 zlatých).

Po této základní evidenci dochází k výčtu majetku – evidována je papežská bula určená bratrstvu, obvyklé kostelní knihy i vybavení kostelů ornáty a dalším zařízením. Kostelu v Rokytnici patřila v minulé kapitole připomínaná lázeň a velká zahrada, bartošovický kostel měl domek, ale neratovský chrám žádné nemovitosti nevladnil.⁵⁸ Co se týče majetku obročí, zmiňuje Antonín Josef Hoffmann pouze dvě špatná kamenitá pole, z nichž jedno přiléhá k farnímu kostelu a druhé se nacházelo v Bartošovicích, obě

⁵⁴ Slavíková (2018), s. 396 odkazuje na starou pamětní knihu farnosti založenou roku 1749 i další prameny, kde je erekční instrument zmíněn, ale jeho znění známo není. Právě kvůli tomu byly roku 1793 konkretizovány povinnosti a příjmy rokytnického faráře v Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1983, p. 14–20.

⁵⁵ NA Praha, Tereziánský katastr, kart. č. 313, inv. č. 1050, sign. 18.

⁵⁶ V dalších kolonkách se dozvídáme, že k farnímu kostelu, kam kromě městečka Rokytnice patřila Horní, Postřední a Dolní Rokytnice a osada Panské Pole, příslušelo 1289 duší (tedy obyvatel, kteří přistupovali ke zpovědi), k neratovskému chrámu (kam spadalo krom Neratova také Podlesí a Vrchní Orlice) se hlásilo 528 duší a k bartošovickému kostelu pak 389.

⁵⁷ Tento výčet si zaslouží komentář – nově dokončená stavba ve Vrchní Orlici byla později zasvěcena sv. Janu Nepomuckému a bartošovický kostel byl v této době patrně spravován střídavě duchovními z Rokytnice, ale i ze Žamberka. Kostel sv. Maří Magdalény v Bartošovicích v Orl. horách do své duchovenské fassy zapsal i žamberský farář Jan František Müller, ostatně se tato příhraniční vesnice nacházela na žamberském dominiu. Ve zprávě vizitační komise tereziánského katastru z roku 1719 se bartošovický kostel jako část rokytnické kolatury už vůbec nezmiňuje – podrobněji viz Slavíková (2018), s. 408.

⁵⁸ Podle dalších údajů fassa roční plat z lázně byl 10 zl., z domku v Bartošovicích 3 zl. Ke kostelům však patřily i nadační kapitály – farní kostel měl cca 400 zl., neratovský 600 zl. a bartošovický jen 94 zl., v hotovosti kostely v tomto roce měly: farní 411 zl., neratovský 556 zl. 22kr. a bartošovický dokonce 625 zl., které byly ale deponovány u majitele žamberského panství.

Fasc. I. # 33

Für die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách, welche
 der Herr Pfarrer nach der Schätzung des Bauherrn Herrn Johann Baptist
 Hoffmanns, so zu dem Bau der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách
 von dem Herrn Pfarrer Johann Baptist Hoffmann in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 2 400 fl. sein
 sollen, und die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 30 fl.
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 18 fl.
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 20 fl.
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 4 fl.
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 10 fl.
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 9 fl.
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 6 fl.
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 22 fl.
 die Baukosten der Kirche in der Pfarre Rokytnice v Orl. horách 4 fl.

dvě byla spojena s malými loučkami, z nichž se sklízela sena.⁵⁹ Ta byla určena dvěma či třem kravám ve farní stáji, ovšem k obdělání polí pak duchovní správa nárokovala i pěší a potažní robotu.

Její rozsah však není zcela jasný, na rozdíl od požitků v naturáliích: od správy panství dostával farář tři sudy piva, další tři byly odměnou za jeho službu bratrstvu Ježíš, Maria a Josef. Od svých rokytnických farníků dostával duchovní 15 sáhů dřeva, naopak neratovští obyvatelé živili koně, kterým duchovní do filiálního kostela jezdil, 15 strychy ovsa. Kromě toho přiznává rokytnický farář i peněžité příjmy – přibližně

⁵⁹ Další políčka a zahrádky patřily učitelům rokytnické a neratovské školy, fassé uvádí i výnosy ze všech jmenovaných polí.

70 zl. ročně z farního a filiálních kostelů a 30 zl. od správy panství místo desátku. Obilný desátek odevzdávaný poddanými pak tvořil cca 52 strychů, přičemž 25 jich odevzdávali obyvatelé příslušní k farnímu kostelu, 25 ke kostelu v Neratově a 2 v Bartošovicích, navíc se část desátku hradila opět v hotových penězích, což mělo činit ještě 29 zl. V příznání se objevují i stolové poplatky v roční výši přibližně 100 zl.

Další podrobné informace o příjmech duchovního správce v Rokytnici máme až o 36 let později, za tu dobu ovšem došlo k výstavbě nové farní budovy, která slouží místním kněžím dodnes. Stavbu inicioval již vzpomínaný Antonín Josef Hoffman, ale náklady, které podle rozpočtu činily 555 zl. a 53 kr., nesl majitel panství.⁶⁰ V jeho režii probíhaly i úpravy a realizace sakrálních staveb na panství – zejména obou rokytnických kostelů i tamní kaple sv. Anny, Šebestiána a čtrnácti svatých pomocníků, a zejména finančně náročná výstavba nového poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Neratově realizovaná v letech 1723–1735 s nákladem 5 773 zl. Jeho stavebník Jan Karel hrabě Nostitz – Rieneck také 30. ledna 1726 založil nadaci pro kaplana, pro nějž určil ročně 70 zl. z důchodů panství, a rozšířil i naturální příjmy rokytnického faráři, aby svému pomocníku mohl poskytovat byt, otop i další požitky.⁶¹

Jan František Taiber, zakladatel nejstarší rokytnické pamětní knihy, již v první části napsané roku 1749 zachytil skladbu svých naturálních i peněžních příjmů v nové situaci. Zaznamenal tak zisk z desátků ve formě žita, ovsu a lnu, které rozepsal nejen podle vesnic, ale i podle jednotlivých usedlostí a dále připomněl i povinnost odvodu ovsu pro koně, na kterém jezdil do horských obcí zaopatřovat nemocné. Naopak v případě městečka a okolních vesnic vypsál peněžité platy odváděné jak místo desátku (jednalo se o 33 zl. a 25 kr.), tak místo odvodu sýra, másla a vajec (ta činila 28 zl. a 18 kr.). Zmíněný finanční přínos překračoval i peněžité platy, které mu poskytovala hospodářská správa panství – 30 zl. jako náhradu desátku, 12 zl. jako náhradu příspěvku do pravidelných sbírek, 5 zl. na svátek Nanebevzetí Panny Marie (při této příležitosti také pivo a 2 zl. pro hudebníky) a 2 zl. za sloužení slavnostní mše na úmysl vrchnosti na titulární svátek kostela sv. Jana Nepomuckého ve Vrchní Orlici.

Významnější pak nepochybně byly požitky v naturáliích, které duchovní dostávali od správy dominia – jednalo se o třicet živých pstruhů na svátek sv. Josefa rybáře, větší množství másla, tři sudy piva (za nějž měl v březnu sloužit mši za členy živé rodiny Nostitzů, v září pak rekviem za zemřelé údy téhož rodu), třicet sáhů dřeva (z toho deset sáhů tvrdého dřeva) a ještě jeden vzrostlý buk. Mezi povinnostmi, jimiž byla rokytnickému faráři vázána *communitas Rokitnicensis*, najdeme 12 zlatých, které dostával za 24 mší pro bratrstvo sv. Josefa.⁶²

Kromě toho je v pamětní knize výslovně zmíněn závazek zajistit doprovod dvou mladých měšťanů s pochodněmi při přenášení Nejsvětější svátosti oltární z farního do zámeckého kostela (a naopak), stejně jako nutnost darovat píci pro koně vikáře, konajícího kanonickou vizitaci. Farníci z Horní, Prostřední a Dolní Rokytnice byli

⁶⁰ Již 3. 1. 1709 Antonín Josef Hoffmann poslal stížnost na stav fary majiteli panství (SOA Plzeň, RA Nostitzů, kart. č. 101, inv. č. 327, Hospodářské zprávy, 1674–1701), patronovi zaslal i nedatovaný návrh a ocenění prací (SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kart. č. 12, inv. č. 1437, sign. X, Nadace, inventáře, stavby, 1659–1784, tamtéž se nachází i citovaný oficiální rozpočet z roku 1715), podrobněji viz Slavíková (2018), s. 408–410.

⁶¹ O opravách a realizacích církevních staveb nejnověji Slavíková (2018), s. 411–418, k poutnímu kostelu v Neratově podrobněji Oppeltová (1999). Opis kaplanské nadace je obsažen v nejstarší pamětní knize rokytnické farnosti (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I., 1749–1863, p. 195–197).

⁶² Někdy v této době došlo ke změně patrocina bratrstva Ježíš Maria Josef na bratrstvo sv. Josefa. Zmíněné mše byly slouženy za živé a mrtvé členy konfraternity a duchovní správce obdržel 6 zl. na svátek sv. Josefa 19. 3. a stejnou částku na svátek Povýšení sv. Kříže 14. 9.

Specificatio Decimarum, et aliorum proventus, quos
Barthi Rokyticensis annue percipiunt, vi fundati
Beneficij, et quidem omnia in maiori mensura, ut sequitur,
in granis

	Dom. Pisces	Barba Pisces	Fluct. Pisces
Oppidum Rokyticense	171	171	740
Wiederdorf dal in granis	25	25	611
Miltendorf in granis	27 3	27 3	710
Oberdorf in granis	28	28	828
Oerlich in granis	45 1/2	45 1/2	105
Halbseithen	11 2	11 2	220
Bernwald	10 2	10 2	64
Phoenwald	9	9	10
Ottendorf univ. in	4	4	210
Summa	182 1/2	182 1/2	14421

Haec sunt decimae in granis, quomodo
autem curatus specificè à quolibet exigere
debeat, servient pro notitia ulteriori nota
Tabella à me facta, et in hoc libro posita

Præterea etiam accipit Curatus ex hono-
ranis et pagis infra positis avenam
per vulgum dicitur habere: sed prostratos
equos providendo infirmos, et divina
peragendo accipiat, exceptis majoribus
festis prima die, tunc enim debent mittere
equos, si eadem die sacrum habere velint,
hoc avena autem est in beneplacito
Curati, si avenam habere vollet, teneatur
mittere equos.

Bernwald dal	3 Anus 2 Mds
Oerlich et Halbseithen	4 Anus 2 Mds
Phoenwald	1 Anus 1 Mds
Ottendorf	2 Anus

Summa 13 Anus
Herrnsfeld ad hunc Avend dal ad festum
S. Joannis Baptiste 30x
Wentelhan, et Libenthal 30x
Et retro Communitatis ut restantes decimas impet-
tantur discretione nomine dud metrelde
Siginis et Lucia de avena.

facit modicos in Ragine - 46 Anus 1/2 Mds magnae mensurae

Strom pariter - 46 Anus 1/2 Mds magnae mensurae

Primum - 44 Anus 21 Mds magnae mensurae

Nejstarší dochovaný předpis štolových poplatků vydaný Ottou Nostitzem
(SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kart. č. 12, inv. č. 1437,
sign. X, Nadace, inventáře, stavby, 1659–1784)

Fasc. 12. 1608.

Taxa Inven Accidentia, De bono Jho. Joesgraff.
Quodam Titul. Otto von Nostitz Carl. gr.
respon. Landeshauptmanns d. Fürstenthums
Sachsen mit Jure mit dem Jhren Hofrath
C. Caspar Elöselius eingewilligt und d. d. 16.
acceptat worden.

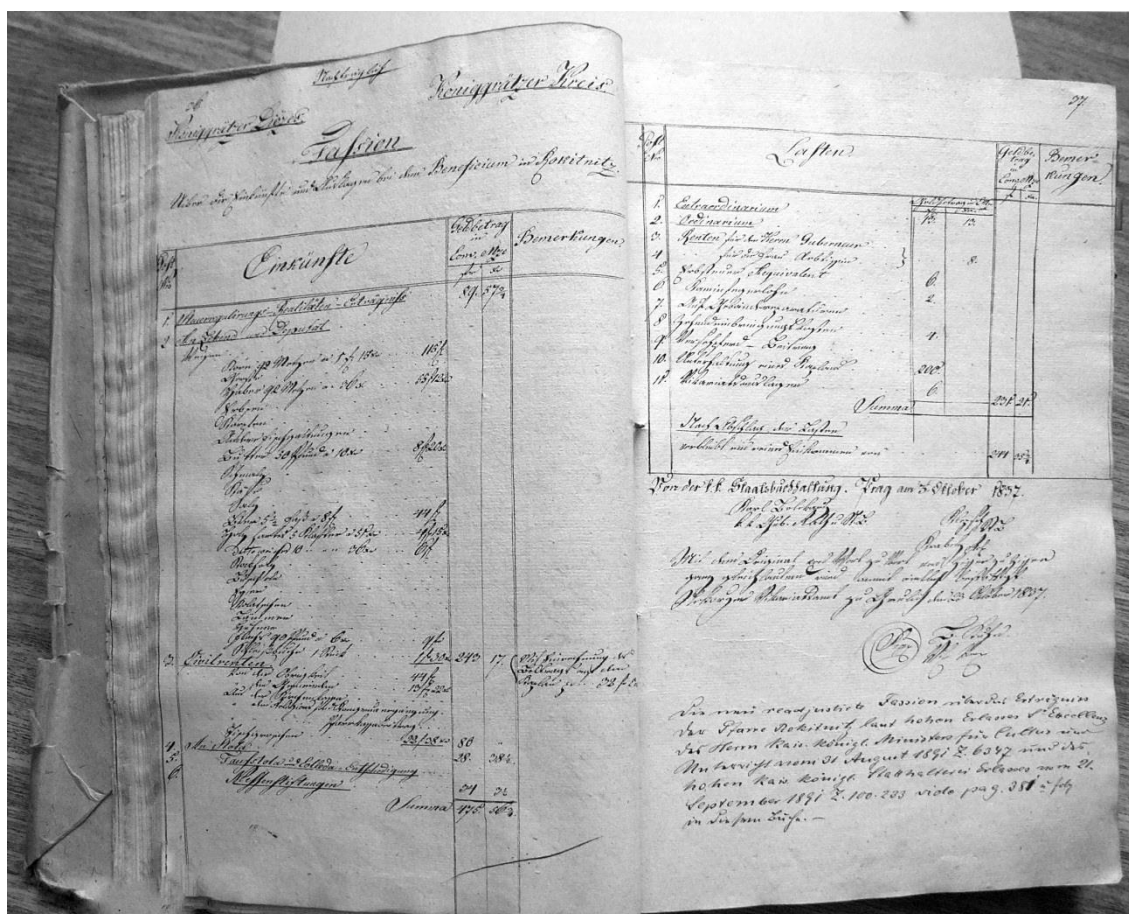
1	für ein Ringelstein	21 x.
2	für ein Stein begrabend	1 fl. 12 x.
3	für begrabend eines alten Leichens	2 fl.
4	für ein gesungen requiem	1 fl. 30 x.
5	für ein gesungen requiem	— 30 x.
6	für ein Exequation	1 fl. 30 x.
7	für ein Aufhebung	— 18 x.
8	für ein Kranker Jhr. Jhr. zu providia ist in räumen beliben gestallt ward was jeder Thal geben wollen.	

povinni vypomáhat na jaře potažní robotou (větší sedláci jeden, menší pak půl dne), v zimě pak měli titíž povinnost zúčastnit se vyvážení chlévské mrvy na farská pole, přičemž domkaři z těchto vesnic měli dovezený hnůj po poli rozházet. Všechny vesnice na panství se podílely na údržbě a opravách fary (včetně čištění komínů). Konečně Židé usazení v Rokytnici byli povinni na Vánoce a Velikonoce faráři odvádět půl libry cukru a *aliqua aromata*.

Z dalších poznámek zapsaných Janem Františkem Taiberem do starší rokytnické pamětní knihy se dozvídáme o koledě, kvůli níž musel duchovní správce jít *de domo ad domum per tantum teritorium*. Zatímco domkaři mu dávali 1–1½ kr., sedláci a bohatší rokytničtí měšťané 6 kr., rychtáři 17 kr. Nejvíce obdržel na zámku, a to 1 zl., celkově mu tyto pastorační návštěvy vynesly asi dvacetinásobek. Se stejnou pečlivostí zachytil farář Taiber i štolové poplatky, které byly na panství ustanoveny roku 1699. Za křest bylo rodiči uhrazeno 24 kr., polovina této částky za úvod rodičky. Za každou ohlášku bylo předepsáno 21–30 kr. (7–10 kr. z toho obdržel učitel), za samotnou svatbu od 1 zl. 24 kr po 1. zl. 48 kr. podle bohatství snoubenců. Stejnou částku bylo třeba si připravit na pohřeb (výjimku činil pohřeb dítěte za 36 kr.), nejvíce si ovšem vyžádaly zádušní obřady a rekviem – od 4 zl. do 10 zl.⁶³

⁶³ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I., 1749–1863, p. 7 (stručný soupis desátků), 8–10 (povinnosti vrchnosti, města a Židů, farní pole a budova fary, koleda), 11–12 (štolové poplatky), 19–25 (podrobný popis desátku žita, ovsa, lnu i peněz po jednotlivých usedlostech), 75 (popis farních polí).

Fasse rokytnického beneficia k roku 1837 v nově založené pamětní knize
(Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orł. horách, Pamětní kniha II, 1836–1883)

Štolové poplatky řešil i nový *Errectionsinstrument* rokytnické fary sepsaný hrabětem Josefem Nostitz-Rieneck v Praze 18. dubna 1793. Během více než čtyř desetiletí, která uplynula od předchozího Taibera zápisu, došlo k přenesení rokytnické kaplanské fundace do Neratova, kde na jejím základě vznikla 17. dubna 1768 lokálie, zahrnující kromě Neratova také další osady v údolí Divoké Orlice – Podlesí, Malou Stranu, Hadinec a Vrchní Orlici. Rokytnickému faráři se tak zmenšil obvod kolatury, ubylo farníků, zmenšily se příjmy a především scházela kaplan. Již v roce 1769 tak proběhla sbírka farníků, která vynesla 1200 zl., k níž patron přispěl částkou 2000 zl. Za zmíněné peníze byla pořízena obligace na 4% úrok vynášející ročně 128 zl., k nimž byl připojen ještě příspěvek 40 zl. z příjmů panství, a tyto částky umožnily zřídit nové kaplanské místo. Nová fundace počítala s tím, že kaplan bude každý týden celebrat mše za dobrodince a připojí i dvě navíc v každém kvartálu – celkem tedy odslouží 60 nadačních mší ročně.⁶⁴

V zmiňovaném novém erekčním instrumentu rokytnické farnosti jsou obroční požitky rozděleny na příjmy od vrchnosti a od farníků, další body se věnují farní budově, pozemkům, koni, kterého duchovní správce používá na návštěvu nemocných, a již zmíněným štolovým poplatkům. Příjmy od vrchnosti se v této době omezily na máslo (60 českých liber či půl vědra, tj. cca 30 kg), pivo (půl vědra či více jak tři soudky, tj. cca 23 litrů každou první neděli v měsíci) a dřevo (5 sáhů tvrdého a 10 sáhů měkkého dřeva, tj. cca 9 a 17,7 m) s tím, že byli určeni i muži, kteří mají povinnost

⁶⁴ Podrobněji Slavíková (2018), s. 418.

zmíněné dřevo dovézt z vrchnostenských lesů. Mimo to se mezi vrchnostenskými závazky objevuje i 30 zl. jako náhrada desátku.

Mezi dávkami od farníků se objevují letníky a desátky v penězích (56 zl. 36 kr. letníky, 36 zl. 17 kr. desátky), ale také přibližná desetina ze sklizeného žita a ovsu (obého shodně 93 měřic, tj. cca 57 hl) a lnu (54 kloubů, jejichž váha ale kolísala). Erekcční instrument je opsán v nové pamětní knize založené roku 1836 a hned poté následuje podrobný rozpis povinností farníků, tentokrát však nikoliv podle jmen, ale čísel popisných.⁶⁵

V téže knize navazuje opis beneficiální fassé faráře Františka Ferdinanda Schmida z roku 1837, která již vyjmenované požitky převádí na peněžní částky – dohromady i s peněžními příspěvky, štolovými poplatky a příjmem z nadací činila aktiva tehdejšího duchovního správce 475 zl. 56¾ kr.⁶⁶ Naopak mezi pasivy se objevují daně, platba vikariálních výloh i náklady na vybírání desátku, největším výdajem je ovšem příspěvek kaplanu ve výši 200 zl., celkově pasiva činí 231 zl. 21 kr. – a čistý výnos benefícia je jen o málo vyšší – 244 zl 35¾ kr.

Zajímavé srovnání přináší o šedesát let mladší beneficiální fassé faráře Václava Hlavsy, odevzdaná k 1. říjnu 1898, související s žádostí o doplnění kongruy z náboženské matice. Tehdejší příjmy duchovního správce činily 636 zl. 10 kr. a byl v nich započítán i nízký paušál zastupující štolové poplatky (ve výši 25 zl.). Zatímco tyto příjmy stejně jako hodnota naturálních požitků klesaly, více jak polovinu výnosu tvořily úroky z nadačních kapitolů (338 zl. 10 kr.), včetně kaplanské nadace (107 zl. 52 kr.). Náklady spojené s pobytem kaplana i v tomto případě činily největší položku druhé části fassé (350 zl.), zbytek pak tvořily různé daně a poplatky – výdaje dohromady byly tedy 410 zl. 30 kr. A tak rokytnický farář Václav Hlavsa patřil mezi nejchudší faráře – přiznával příjem pouhých 225 zl. 80 kr. a na předepsaném formuláři se dožadoval doplatku kongruy ve výši 574 zl. 20 kr.⁶⁷

Z celé řady dalších dokumentů dokládajících stav rokytnického obročí zaujme nejvíce intenční kniha již jmenovaného faráře Františka Ferdinanda Schmida. Jím vedená *libellum stipendiorum* byla založena v lednu 1839 a poslední záznam nese datum 4. ledna 1843. Dalších šest let se zde opakují už jen podpisy okrskového vikáře, zanesené při kanonických vizitacích. Uvážíme-li dobový důraz na pečlivé vedení intenčních knih, i skutečnost, že roku 1840 jmenovaný odsloužil na různé účely 29 mešních intencí,⁶⁸ je tato situace značně neobvyklá. Dokládá, jak i u knih, které byly předepsány normami a při vizitacích kontrolovány, je možné se setkat s podobou, jež komplikuje či znemožňuje jasnou interpretaci.⁶⁹

⁶⁵ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha II., 1836–1983, p. 15–19 (opis erekcčního instrumentu), 20–35 (rozpis povinností podle jednotlivých lokalit a čísel popisných).

⁶⁶ Podrobnější rozpis příjmů ve zmiňované fassi: Příjmy z nemovitostí 89 zl. 57¾ kr., žito 115 zl., oves 55 zl. 12 kr., máslo 8 zl. 20 kr., pivo 44 zl., tvrdé dřevo 4 zl. 15 kr., měkké dřevo 6 zl., len 9 zl., peníze za uzavření knihy (účetnictví) 1 zl. 30 kr., hotové peníze od vrchnosti 44 zl. a od města 13 zl. 22 kr., letníky 22 zl. 38 kr., štolové poplatky 28 zl. 38½ kr., příjem z nadací 34 zl. 3½ kr.

⁶⁷ Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha II., 1836–1983, p. 36–37 (fasse z 3. 10. 1837 Františka Schmida) a p. 385–387 (fasse z 19. 9. 1898 Václava Hlavsy).

⁶⁸ Jedno manuální stipendium činilo obvykle 12–30 kr., mezi úmysly převládají mše za zemřelé i za ubohé duše v očistci.

⁶⁹ Náhlý konec přípisů v dochovaném exempláři by mohl svědčit o tom, že si František Ferdinand Schmid, který byl rokytnickým farářem až do své smrti 26. 3. 1865, pořídil novou intenční knihu (je ale otázkou, proč následujících šest let nechával svému vikáři podepisovat tento již neaktuální exemplář) – anebo všechny intence začal přenechávat svým podřízeným.

III.M Duchovní správce jako strážce movitého jmění kostela a fary

Kostelní a farní inventáře

Obdobně jako u nemovitého jmění i v případě evidence mobiliáře kostelů, kaplí, hřbitovů a far je možné hledat raně novověký podnět¹ v ustanoveních tridentského koncilu.² Zde je deklarována odpovědnost duchovních správců za svěřený církevní majetek, včetně povinnosti každoročně skládat účty svému biskupovi.

Konkretizace přišla s ustanoveními pražské synody z roku 1605, která v části *De parochis* zmiňuje povinnost právě nastoupivšího duchovního vyhotovit během tří měsíců inventář, v němž bude zahrnut „majetek kostela i majetek beneficia tedy všechny statky, platy, pole a jejich kvalitu i hranice, práva, privilegia a obligace, stejně jako movitý majetek“.³ Vzniknout měly dva exempláře tohoto všezahrnujícího soupisu majetku, přičemž jeden měl být uložen ve farnosti, druhý pak v arcibiskupském archivu, čímž se mělo předejít jak zcizení majetku, tak zkrácení práv konkrétní farnosti.

V českých zemích tato nařízení přispěla ke stabilizaci církevního jmění po třicetileté válce. Inventáře majetku bývaly často součástí příloh u farářských relací zasílaných na pražskou konzistoř.⁴ Jejich kontrola též probíhala v rámci kanonických vizitací, které okrskoví vikáři měli provádět každý kalendářní rok. V instrukci pro okrskové vikáře pražského arcibiskupa Jana Josefa Breunera z roku 1697 je podrobně popsána vizitace kostela a sakristie, v níž má vizitátor prohlédnout bohoslužebné předměty, oděvy a posléze knihy, včetně matrik. Dříve než půjde zkontrolovat stav hřbitova, měl by zjistit, *zda jest zhotoven inventář všeho bohoslužebného nářadí*.⁵

Soupis movitého majetku kostela a fary v 17. a 18. století

V úředních knihách samotné farnosti se stával přehled majetku nejprve součástí pamětních knih, vyhrazených, jak již bylo uvedeno výše, pro uchování veškerých důležitých informací určených pro paměť, z nichž mohl čerpat informace o farnosti nově příchozí duchovní správce, jak pro svou potřebu, tak pro vyhotovení výkazů pro konzistoř.⁶ Jsou doloženy i soupisy majetku v účetních knihách, kde se mohly stát podkladem pro pravidelnou kontrolu církevního vlastnictví v součinnosti s patronem a

¹ U velkých městských farností se můžeme setkat i se středověkými inventáři. I když se nacházejí v jiných fondech než ve farním archivu, bývají základním pramenem pro rekonstrukci soudobého vybavení kostelů, ale jen výjimečně je možné je spojit s mobiliářem doloženým v kostelech a kaplích v 17. a 18. století. Obdobně nelze předpokládat ani funkční návaznost mezi středověkými a raně novověkými inventáři kostelů.

² Upozorňuje na to Rittner (1889), s. 231, který odkazuje na ustanovení koncilu (Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 175–176, 22. zasedání, Dekret o reformě, hlava 9.) a rovněž obecně platnou, starší normu zv. *Clementinae* (tj. čtvrtou knihu Corpus iuris canonici), konkrétně *liber 3, titulus XI. De religiosis domibus ut episcopo sint subiectae* (ustanovení Klementa V. na koncilu ve Vienne), *capitula 2.*

³ Synodus archidioecesisana Pragensis (1605), s. 212. Ustanovení zůstala i v mladším vydání například z roku 1762 (s. 141), příslušná literatura taktéž potvrzuje zavedení inventářů s odkazem na synodu, např. Brychta (1910), s. 458, a Sedlák (1890), s. 612.

⁴ NA Praha, APA I, sign. 11/17, Farářské relace – chrudimský vikariát, 1677, příloha A – příjmy kostelů, B – inventář majetku kostela a kaplí (dle materiálu, včetně knih a věcí kůru literátského, dále zádušní věci na děkanství – mobiliář), příloha C – desátky, letníky, a další povinnosti (fundace), příloha D – štolové poplatky. Dle Martínková (2005), s. 110 inventáře evokovaly i otázky dotazníku 16 (inventář kostelního vybavení) a 31 (soupisy majetku a příjmů kostela a faráře).

⁵ Podlaha (1917), s. 149. *Instructio brevis* (1697), s. 27: *An confectum denique sit inventarium totius sacra suppellectilis*. Navázal tak na v této věci méně podrobnou instrukci pro kněze arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna.

⁶ Martínková (2005), s. 111, ve vzorku pamětních knih ze sledovaného východočeského území se však strukturu otázek farářských relací nepodařilo ověřit.

laickými správci kostelního jmění.⁷ Také matriky⁸ či knihy vyvázaných tištěných nařízení mohly posloužit jako prostředek pro zaznamenání kostelního mobiliáře. Nejstarší dochované inventáře disponují základní jednoduchou formou, od nestrukturovaných výčtů předmětů, především u filiálních kostelů, po soupisy mobiliáře rozděleného dle materiálu, se stručným popisem a počtem příslušných předmětů. Tato charakteristika platí ještě pro první polovinu 18. století, zvláště u farností na venkově, kde některé liturgické předměty mohly být pořízeny společně pro více filiálních kostelů.⁹

Od poloviny 18. století je možné najít strukturované inventáře i u těchto kostelů, kdy je mobiliář rozdělen na oltáře a další zařízení (zpovědnice, kazatelna, křtitelnice) a drobnější předměty rozdělené dle použitých surovin (nejprve z drahých kovů, cínu, mědi, mosazi a železa, dále paramenta, kostelní prádlo, korouhve, obrazy, knihy a věci od dřeva). Začínají se také objevovat dílčí inventáře, v nichž mohly být evidovány např. knihy, ale také předměty, za něž zodpovídal konkrétní zaměstnanec (ředitel kůru za hudebniny a nástroje, kostelník za mešní roucha a kostelní náčiní). V některých případech lze zaznamenat rovněž základní popisy zařízení farních budov, čímž se postupně ustanovuje soupis veškerého majetku kostela a záduší, včetně nemovitého majetku a finančních kapitálů.

Dochované seznamy tak reagují na další církevní pokyny, kostelní inventáře se totiž staly předmětem zájmu i papežských nařízení.¹⁰ Římská synoda, konaná v dubnu roku 1725 za předsednictví papeže Benedikta XIII., předepsala formu úplného inventáře jmění kostela a také zařízení fary, včetně všech platů a požitků v XII. části nazvané *De fide instrumentorum*. Hned v první kapitole se ustanovení synody odvolává na nařízení papeže Sixta V. z roku 1587 a nařizuje biskupům, aby měli přehled o majetku a příjmech všech kapitul, kostelů, beneficí, špitálů, bratrstev a kongregací ve své diecézi a zároveň stanoví podobu inventářů (k předpisu je připojeno 28 vzorů v italštině pro různé typy majetku a příjmů). I když se předepsané podoby soupisů jednotlivých částí inventáře omezují prakticky jen na záhlaví, ustanovila se zde forma komplexní evidence majetku kostela, která se postupně dostávala do praxe a ve své podstatě vytrvala do konce 19. století.¹¹

Forma inventářů církevního majetku dle instrukcí státu

Výrazně do způsobu vedení evidence majetku farností zasahují josefínské reformy, dvorským dekretem z 25. května 1784¹² je určena povinnost duchovních správců vést ve své kolatuře dva inventáře kostelů a kaplí, jeden pro vlastní potřebu, druhý pro komorní účtárnu. Formu inventářů (*Inventarium ecclesiae, Kirchen-*

⁷ SOkA UO, FÚ Brandýs (neinv), inventáře zde existují v rámci nejstarších účetních knih, bohužel jsou badatelsky nepřístupné.

⁸ SOA v Zámrsku, Sbirka matrik východočeského kraje eviduje kostelní inventáře u 21 kolatur z 2. poloviny 17. století až první poloviny 18. století, pouze FÚ Vranová Lhota disponuje matrikou se záznamem mobiliáře z 19. století.

⁹ SOkA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Inventář, 1735, zde je u filiálního kostela v Pěčině evidována monstrance a ciborium patřící 4 filiálním kostelům (Slatina nad Zdobnicí, Rybná nad Zdobnicí, Klášterec nad Orlicí), ještě v roce 1759 je ciborium v Pěčině uváděno jako společné se slatinským kostelem (SOkA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Inventář, 1759). Podobně se skládalo jmění kostela farního a zámeckého v Rokytnici v Orlických horách na liturgické textilie (nejstarší zmínkou je v roce 1691 pluviál – viz SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5928, inv. č. 6303, Účetní kniha kostela Nejsvětější Trojice, 1679–1692 a SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5921, inv. č. 6296, Účetní kniha kostela Všechn svatých, 1684–1692, kooperace však probíhala i v následujícím období).

¹⁰ Dle Brychta (1910), s. 457 se tento požadavek objevil u nařízení papežů Pia V., Sixta V. a Benedikta XIII., obdobně též Loberschiner (1862), s. 66–70.

¹¹ Concilium Romanum (1726), s. 208–212, formuláře na s. 212–229

¹² Jaksch 3 (1828), s. 122.

vermögens-Inventar, Kirchenbeilassinventar, Inventarium beneficij, Pfarrbeilassinventar, Liber inventariorum beneficij et ecclesiae, Pfarrgebäude Inventar) v souvislosti s rušením klášterů a soupisem mobiliáře řešil dvorský dekret z 8. března 1786 (včetně instrukce), což bylo rozvinuto předepsanými formuláři na církevní majetek (dvorský dekret z 19. prosince 1786).¹³ I v dalších letech věnoval stát správě farního majetku a jeho inventarizaci mnohá nařízení.¹⁴

Bylo pamatováno také na soupis obročního jmění – nařízení pro Čechy o sepsání inventářů z 2. srpna 1803 obsahuje vedle kostelních náležitostí rovněž povinnost sepsat charakteristiku farních a hospodářských budov, dále popis vybavení fary, které není majetkem duchovního (tzv. *fundus instructus*), dále pozemky, desátky a jejich náhrady, daně, udržovací výlohy a sumář příjmů a vydání.

Pro potřeby kanonické vizitaci bylo vhodné každoročně obnovit inventář farního jmění, což mělo do jisté míry umožnit kontrolu duchovního. Inventář obročí se měl upravovat také při každém jeho uprázdnění, protože duchovní byl odpovědný za převzatý majetek, který měl předat svému nástupci, v případě pochybení, se ztráty nahrazovaly i z jeho pozůstalosti. Ovšem dle guberniálního vyjádření z 30. srpna 1821 nebylo třeba vyhotovovat nový soupis, když v dosavadním žádné změny nenastaly.¹⁵ Souběžně vycházely normy, které nařizovaly vyplňovat inventář do předepsaných formulářů.¹⁶

Konkrétní podobu inventáře pak znovu upřesnil výnos c. k. gubernia pro Království české z 28. července 1833 čj. 33 222, který přesně určoval strukturu a obsah záznamu.¹⁷ Každý inventář měl navazovat na údaje svého předchůdce (často je obtížné najít mezi některými nepřilíš vzdálenými exempláři konkrétní rozdíly) a se vzájemným porovnáním starého a nového inventáře počítala i předepsaná hlavička inventáře. Tak zde najdeme dvě inventární čísla (první je nové, druhé odkazuje na předchozí soupis) a i další kolonky jsou zde dvojmo. Zapsány zde byly nové i staré ceny veškerého zařízení. Jestliže byly rozdílné, bylo třeba vzrůst či pokles vysvětlit v poslední kolonce, česky nazvané *Příčina příbyvku neb ztráty, pak zdali a kým náhrada se stane*.

Citovaný guberniální výnos však neurčil pouze obvykle předtištěné záhlaví inventáře. Stanovil strukturu, která měla evidovat nejen movitý majetek, ale také obligátní farní příjmy a dokonce také vydání. Skladba inventáře dodržovaná od třicátých let 19. století až do 20. století vypadala následovně:¹⁸

1. Inventář chrámu zahrnoval nejdříve popis chrámu (jeho stavebníka a rok stavby, příp. také historický vývoj, data vysvěcení a stavební stav) a jeho vybavení. Pozornost byla věnována zpravidla nejprve hlavnímu a vedlejším oltářům, lavicím, zpovědnicím, varhanám a hudebním nástrojům, pak věži a zvonům (včetně malých zvonků), křtitelnici a kryptě. Nakonec se obvykle připojoval obšírný soupis kostelního náčiní, parament, obrazů, korouhví a knih (misálů, agend a dalších tisků uchovávaných v sakristii). Inventář kostela tradičně uzavíral popis a ocenění hřbitova.

¹³ Obojí Jaksch 3 (1828), s. 122, dále od s. 313–330, kde se řeší i nabývání mobiliáře z klášterů za Josefa, včetně předepsaných formulářů.

¹⁴ Dvorní dekret ze dne 3. října 1801, 22. března 1804, 22. května 1805, 2. července 1830 a mnohé jiné – viz Rittner (1889), s. 23.

¹⁵ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 881.

¹⁶ Pauly (1902), s. 233 odkazuje na nařízení pro Čechy z 20. 3. 1818 a 6. 5. 1820.

¹⁷ Brychta (1910), s. 458 doplňuje ještě nařízení českého místodržitelství č. 86 973 z 25. 8. 1833, podle něž má být takový inventář proveden soustavně a podrobně, potvrzen podpisem a pečeti patronátního úřadu, faráře a vikáře.

¹⁸ Vzory pro inventář přináší: Helfert (1837), s. 416, formulář FF; Helfert (1858), s. 514, formulář OO; Borový (1879), s. 390–397; Pauly (1902), s. 961–970, formulář č. 116

2. Zádušní příjmy tvořily uložené kapitály, pravidelné výnosy farních pozemků s udáním jejich velikosti a celkové hodnoty a příjmy z pohřebních poplatků (funerálie) a sbírek (tzv. ořera, obvykle peníze z pokladničky umístěné v kostele).
3. Zádušní vydání obsahovalo náklady za věci potřebné ke mším a také služné a renunerace.
4. Farní inventář zahrnoval spíše popis farní budovy a jejího hospodářského zázemí.
5. *Fundus instructus* na faře uložený představoval soupis potřebného vybavení (archivní skříně, obrazy či skříně na mešní roucha), hasičského náčiní, ale také farní knihovnu a archiv – tj. písemnosti určené k výkonu duchovní správy.
6. Výnos obročí představoval odhadnutý užitek ze zahrad, luk a polí, které byly určeny k zabezpečení duchovního správce a také další příjmy (důchody), které faráři náležely například štolové poplatky či příslušný podíl z výnosu mešních nadací.
7. Vydání farní byly vlastně náklady duchovního správce, z nichž obligátní část tvořily daně, alumnaticum, vikariátní výlohy a také platy – kaplanovi, čeledi či kominíkovi a samozřejmě také náklady na opravy fary, které z části kněz hradil ze svých příjmů.

Formulář inventáře, který obsahuje majetek, příjmy a výdaje kostela, musel vyplnit – dle nařízení pro Čechy z 6. května 1820 (později upraveného nařízením c. k. českého místodržitelství z 15. dubna 1873 čj. 19303) jednou za tři roky účetní každého záduší – a to rovnou ve třech identických vyhotoveních podepsaných farářem a patronátním komisařem¹⁹ a ty se přes příslušného vikáře předávaly biskupské konzistoři. Ta si ponechala jeden exemplář a další dva s příslušným potvrzením odeslala – jeden okolkovaný inventář putoval zpět zádušní správě a druhý byl určen účetnímu oddělení c. k. místodržitelství.²⁰ Účel soupisů církevního majetku potvrdil i místodržitelství cirkulář č. 2535 z 2. února 1880, podle nějž mají sloužit státní správě jako podklad správné péče o církevní kapitál.²¹ Inventáře měly mít rovněž duchovní společnosti, ale také soukromé objekty sloužící k církevním účelům (např. zámecké kaple, později obecní), tehdy se vyhotovovaly 4 exempláře i pro vlastníka.²²

Nepravidelnost do praxe vyhotovování inventářů přinášely odchody a úmrtí duchovních správců. Kdykoliv došlo ke změně faráře či děkana, byla v co nejkratší době svolána komise skládající se z okrskového vikáře, zástupce patrona, jmenovaného administrátora farnosti a dědiců či zástupců původního faráře. Důvodem setkání byla kontrola movitostí a zároveň přesné určení případných náhrad, které měly suplovat ztráty či poškozené předměty. Také v tomto případě se vyhotovovaly tři exempláře inventáře, které se odevzdávaly na konzistoř.²³

EXEMPLUM: Inventáře litomyšlské

Římskokatolická farnost města Litomyšle patří na sledovaném území k těm lidnatějším a významnějším. Duchovní život a správu ovlivňovala nejen přítomnost sídla panství, ale i bohatá městská a církevní historie, kdy se Litomyšl stala postupně rezidencí premonstrátů a piaristů a v polovině 14. století zde bylo zřízeno i biskupství, jehož faktickou existenci ovšem vymazalo husitství. Odklon města a okolí od obecně

¹⁹ Borový (1879), s. 388, Brychta (1910) s. 458.

²⁰ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 881.

²¹ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 881.

²² Rozšíření počtu exemplářů zmiňuje Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 881. O třech exemplářích Borový (1879), s. 387 a Helfert (1837), s. 279–280 – farní, s. 286–288 – kostelní, k evidenci předmětů Jaksch 8 (1829), s. 329–330 a hlavně 439–445. Nutnosti inventáře u veřejných kaplí uložila guberniální nařízení z 20. 4. 1837 č. 15 521 a z 22. 4. 1841 č. 8364 (Brychta (1910), s. 458).

²³ Borový (1879), s. 388–389.

církve nekonvenoval s představami Pernštejnů, coby nových majitelů panství, a tak si od konce 16. století vyžádal obnovu církevní, ale i městské správy v katolickém duchu.²⁴ Po určité, i poválečné, konsolidaci jsme od druhé poloviny 17. století informováni o stavu majetku farnosti, a to z několika zdrojů – samotného úřadu děkanského (roku 1904 povýšeného na proboštský) a velkostatku, ale i fondu pražského arcibiskupství.

První dochovaný inventář litomyšlského kostela Povýšení sv. Kříže a tamního děkanství z novověku je doložen ve dvou exemplářích, vzniklých patrně v letech 1666–1667 v souvislosti s relací pro arcibiskupskou konsistoř, kterou také pomáhá datovat. Jako prvotní je exemplář v archivu děkanství, protože je korigovaný, objevují se zde vpisky po stranách, zatímco varianta odeslaná konzistoři je čistopisem bez úprav. Inventář kostela je datován 24. května 1667 a obsahuje informaci i o účastnících soupisu, kterými byli litomyšlský děkan, protonotář a vikář chrudimského kraje Jakub František Fortelides, kostelníci Jan Felisko Konopa a Jan Strniště a zvoník Václav Brouček. Inventář budovy děkanství s datem 13. října 1666 podepsali oba výše zmínění kostelníci a děkan Fortelides. Účast kostelníků, doložitelná i z dalších inventářů, ukazuje na zodpovědnost těchto zaměstnanců na ekonomickém fungování litomyšlské kolatury.²⁵

Relace pro arcibiskupství, uložená ve fondu Archiv pražského arcibiskupství, je již čistopisem předchozích dokumentů a pod písmenem B obsahuje vedle inventáře děkanství a děkanského kostela ještě soupis movitostí kostela sv. Anny, zámecké kaple sv. Moniky a špitálského kostel Rozeslání dvanácte svatých apoštolů. Kromě toho se zde pod písmenem A charakterizují příjmy z fundací kostela, pod C jsou sepsány desátky a jiné povinnosti, kterými duchovní správa disponuje, a pod písmenem D jsou zmíněni služebníci kostela.²⁶ Oba zdroje drží následující členění předmětů, které odpovídá dobovým zvyklostem: *Klenoty od zlata a stříbra, Od mosazi a cejnovejch věcí, Měděný a železný věci, Ornátův všelijaké barvy, Alby, Apparamenta pro kalichy, Antependia všelijaký k velkým oltáři, též i k malým oltářům, Bílejš šatův aneb vinutý, Rozličné věci při chrámu Páně, Knihy se tyto nachází, Při choru kostela velkého sv. Kříže tyto se nachází, Pánův literátův od starodávna se nachází*, dále na děkanství: *Předně nádoby cejnový nachází se takto, Při kuchyni takto se nachází*.

Další konskripci farností v rámci kraje chrudimského nařídila arcibiskupská konsistoř 31. března 1700. I zde je dochovaný popis litomyšlské kolatury doprovázen inventáři tamních kostelů (děkanského, sv. Anny a špitálního), kaple sv. Moniky a děkanství z roku 1701.²⁷ Soupis eviduje obdobné kategorie jako předchozí, jen je zde zdůrazněna existence zázračného obrazu Panny Marie: *Poznamenání klenotův se nacházejících u milostivého a od starodávna zázračného obrazu B. P. Marie*. Pozornost vzbudí *Poznamenání knih chorálních latinských a jiných instrumentův musikálních, které se na choru v chrámu Páně sv. Kříže vynacházejí s doplňkem o zvonech*. Popis děkanství je doplněn o *Poznamenání knih, které se na kaplance nacházejí*. Vše podepsal tehdejší děkan Jiří Jedlička.

Zdá se, že i tentokrát zůstalo jedno paré inventáře v Litomyšli, i když v tamním fondu děkanského úřadu dnes nezachovalo. V následujícím známém inventáři,

²⁴ Více Skřivánek (2009), s. 118–130.

²⁵ SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 351, Inventáře kostel. zařízení, děkanství, z let 1667–1835.

²⁶ NA Praha, APA, sign. B 11/17, Farářské relace – chrudimský vikariát, 1677, děkanství Litomyšl, f. 2r–21v

²⁷ NA Praha, APA, sign. B 13/16, Farářské relace – chrudimský vikariát, 1700, děkanství Litomyšl, f. 5r–11v.

datovaném 1. června 1708, najdeme totiž porovnání se situací v roce 1701 či rokem následujícím. Do dokumentu z roku 1708 jsou navíc doplněny i později pořízené věci, a to i s vročením a dárci. Aktualizace probíhala do roku 1724, mladší nedatované poznámky prozrazuje odlišný rukopis. Předměty jsou shrnuty do následujících kapitol: *Klenoty od zlata a stříbra, Od mosazi a cejnových věcí, Železný věci a měděný, Ornátův barvy všelijaké, Od rozličných věcí a obrazů, Bílých šatův, Musikální instrumenty při chóru* (včetně knih), *Na děkanství se nachází, Při kuchyni se nachází, Poznamenání knih, které se na kaplance nacházejí*. I tento inventář zahrnuje informaci o kostelnících z řad měšťanů, jimiž byli Lukáš Mach a Josef Prentz, sepsání nařídil zdejší děkan Zikmund Adam Náchodský z Neudorfu a za duchovní správu byl zde ještě uveden Jan Karel Helbik. V konvolutu soupisů dále následuje inventář sv. Anny z roku 1708 a špitálského kostela z 16. 8. 1706, patřícího pod správu *pana purkmistra a pánův města*.²⁸

Další změny v mobiliáři děkanského kostela Povýšení sv. Kříže zachycuje inventář z 1. října 1735. Děkanem je stále Zikmund Adam Náchodský z Neudorfu, změnila se ovšem jména kostelníků, kterými nově byli Pavel Řemet (?) st. a Antonín Řemet ml.. Předměty jsou členěny do obdobných skupin dle materiálu a účelu, nově jsou zmíněny klenoty k obrazu sv. Jana Nepomuckého, což souvisí s rostoucí popularitou tohoto světce. Inventář obsahuje ještě seznam cenností z roku 1702 u zázračného obrazu Panny Marie, které zůstaly po loupeži v říjnu 1701, a další, které byly nově darovány (stříbrná a pozlacená ex vota, korunky, obrázky, peníze, řetízky a šňůry s perlami a drahými kameny, prstýnky, vše aktualizováno do roku 1738). Sepsány byly také předměty na kůru – zajímavý je zápis pro paměť z 1. května 1732 o daru dvou lesních rohů zdejším kantorem Filipem Turečkem jako poděkování za vstřícnost děkana Náchodského ve věci úhrady poplatků za pohřeb jeho ženy Rosiny. Zároveň ale dárci vymíní volné užití obou horen pro potřeby školy.

Inventář z roku 1735 předznamenává dobu, v níž impulsy k evidenci majetku nepřicházely z arcibiskupství, ale přímo z Litomyšle. Bylo to vždy po velkých požárech města (1735, 1775 a 1814), o jejichž ničivé síle svědčilo tehdejší úsloví: *Hoří jako Litomyšl*.²⁹ K velkému ohni v září 1775 odkazuje i soupis z roku 1782, který inicioval děkan Vojtěch Tichý a kterého se účastnili dva kostelníci – významní litomyšlští měšťané – víceprimátor Václav Frimml a sirotčí písař Karel Hradecký, uveden a podepsán je i zástupce patrona (litomyšlské pozemkové vrchnosti) vrchní Jan Svoboda. Struktura členění dle materiálů se stále používá, některé početnější skupiny jsou klasifikovány podrobněji, zvlášť jsou např. oltáře či knihy nebo věci kožené, nitěné či voskové. Neobvyklé je připojení také opisů nápisů na zvonech, což může být dáno jak zájmem o starobylou historii kostela, tak stálým nebezpečím ohně, který zvony ohrožoval více než jiné. Ostatně na další požár v roce 1814 reagoval i další, níže uvedený podrobný inventář.

Mezitím byl ještě sestaven inventář všech movitých a nemovitých věcí kostela datovaný 7. července 1790. Zde se již nejedná o prostý soupis předmětů, ale úvod k tomuto dokumentu obsahuje také jistou reflexi historie chrámu a farnosti – připomenuty jsou počátky církevního života, včetně založení biskupství, pak i znovuvysvěcení kostela 7. září 1636 pražským sufragánem Simonem Horsteinem (Šimon Brosius z Horštejna). Vyjmenovány jsou oltáře, další předměty se opět dělí dle materiálu, díky josefínským reformám soupisy těch předmětů, které jako ex vota byly

²⁸ SOkA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 352, Inventář (spíše konvolut) z let 1708–1757. Součástí inventáře z roku 1708 je i inventář sv. Anny z roku 1708, špitálský 1706 (správa p. purkmistra a města).

²⁹ Více viz texty na stránkách Regionálního muzea v Litomyšli: <http://www.rml.cz/cs/muzeum/expozice.html> ze dne 12. 12. 2019.

dříve vystaveny u obrazu Panny Marie, schází. Evidence se týkala také děkanství, včetně pozemků, dávek a desátků. Vedle příjmů se evidují jako výdaje platy pro sakristiány a zvoníky, kantora a varhaníka a dva adjunkty chóru. Na konci měly patrně pokračovat soupisy týkající se dalších kostelů a kaplí, ovšem v tomto případě zůstal dochován jen inventář špitálního kostela. Samostatně byl naopak vypracován inventář budov děkanství z roku 1816.³⁰

Ve formuláři z třetiny 19. století se nachází podrobný inventář církevních majetků (včetně ocenění a počtu kusů), který se často ve svém popisu vrací ke škodám způsobeným ohněm v roce 1814. Není datován, ale poznámky jej vrací kolem roku 1834, a je tvořen několika samostatnými složkami, které provazuje číslování a stejná ruka pisatele. Již podle normami daných pravidel³¹ je zaevidován (včetně úvodní charakteristiky staveb) děkanský kostel (jako A), sv. Anna (jako B), špitální kostel (jako C), otevřená kaple sv. Jana Nepomuckého (jako D, nově zřízená). Kostelní příjmy jsou sepsány pod II (kostelní příjmy, železné krávy, výdaje i na zaměstnance, pak příslušných pozemků a nemovitostí), děkanství, jeho vybavení a obroční příjmy a výdaje jsou zaznamenány pod IV, a to včetně obrazů a bibliotéky.³² Na tento konvolut časově navazuje výtah z inventářů z roku 1835, kde je vedle příjmů zaznamenán také inventář kostela a děkanství, a to včetně sv. Anny, špitálního kostela, kaple sv. Jana Nepomuckého a zámecké kaple sv. Michaela.³³

Datovaný inventář z roku 1847³⁴ popisuje soudobý stav kostela, včetně ocenění předmětů a oprav, které se na kostele uskutečnily po velkém požáru města v roce 1814. Také zde nalezneme pozdější aktualizace, ale i soudobý výčet temporálií. Vedle příjmů kostelních i beneficiálních jsou zaznamenány i výdaje, z nichž velká část je věnována kostelním zaměstnancům. Regionálně významná lokalita, v níž působila městská farnost, si tak mohla z obročních peněz dovolit platit pevné a poměrně vysoké mzdy, a to 3 kaplanům po 200 zl., správce domu a zároveň sluha dostával 100 zl., hospodyně a kuchařka 150 zl., 2 děvečky každá 100 zl. a kominík 2 zl. 48 kr. Počítalo se i s dalšími výdaji – např. na chudé (50 zl.), na vikariátní úřadování (20 zl.) nebo na vydržování duchovenstva při slavnostech Božího těla či sv. Anny (24 zl.) a při třech postních dnech (36 zl.). Z persolvování nadačních povinností kaplanům příslušelo 108 zl. Kostelní platy šly kantorovi a regenschorimu, varhaníkovi, školnímu podučiteli, dvěma adjunktům, kostelníkovi (sakristianu) a kostelnímu sluhovi, zvoníkovi, kalkantovi, dále sakristianovi u sv. Anny a hrobníkům.

V první polovině 19. století v Litomyšli vznikly i některé dílčí, specializované inventáře. Je logické, že pod vlivem hudby pěstujících a vyučujících piaristů se v Litomyšli rozvíjela výrazně hudební produkce, a to i v děkanském kostele Povýšení sv. Kříže. Už jeho starší inventáře obsahují zmínky o hudebninách, samostatná evidence vybavení hudebního kůru se ovšem dochovala až z doby po požáru města v roce 1814.

Tehdy byl vyhotoven inventář popisující hudební nástroje, dechové (včetně varhan a bicích) a smyčcové.³⁵ Na ně navazovaly skladby, charakterizované tóninou, autorem a cenou (a vždy v rámci typologie skladeb – mše (včetně pastorálních), rekviem, litanie, stará ofertoria a litanie, nová ofertoria a gradualia, motetta, libera a

³⁰ SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 351, Inventáře kostel. zařízení, děkanství, z let 1667–1835.

³¹ Výše zmíněný výnos c. k. gubernia z 28. července 1833 čj. 33 222 o o formuláři inventáře.

³² SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 351, Inventáře kostel. zařízení, děkanství, z let 1667–1835.

³³ SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 351, Inventáře kostel. zařízení, děkanství, z let 1667–1835.

³⁴ SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 355, Inventář, 1847 (1857).

³⁵ SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 353, Inventář hudebních nástrojů a hudebnin u děkanského kostela z let 1814–1858.

N ^o	Detail	Bestand		Zuwachs Abfall	Dermaliger		Ursache des Zuwachses oder Abfalls, dann ob und von wem hiefür der Ersatz zu leisten	
		nach dem vorherge- henden Inventar in			Bestand	Schät- zungs- werth in		
		C. M.						C. M.
der Posten des vorhergehenden Inventars		fl.	fr.		fl.	fr.		
22.	<u>Blas-Instrumente</u>							
1	1 Ein Orgel mit Solilo und Ma- riual-Claviatur zum Capulieren mit 22 Register und Pedal- ten, aus dem Jahre 1789, aus Eisen, vom Orgelbauern in Sulzbach angefertigt worden				1	300.		
2	4 Fide. Oboen				2	4.		
3	2 Hornbüchsen im guten Zu- stand			1	12	2		
4	1 Oboe			1	4.	24	24	
5	4 Franz. in b-moll'scher Stimm- führung				2.	"	12	
6	4 Saxifharn (Saxofon)				4	3	12	
7	1 Saxifharn (Saxofon)			1	4.	"	24	
8	1 Oboe			1	4.	"	24	
9	1 Subbass Saxifharn			1	1.	"	6	
10	1 Saxifharn (Saxofon) zum Spielen Holz			1	5	"	8	
11	1 Sopranino mit 2 Oboen- schlägen				2	2	"	
12	1 Oboe mit Doppelschlüssel und 6 Register, im guten Zustand			1		1	36	
13	1 Oboe mit Doppelschlüssel und 6 Register, im guten Zustand			1	1.	1	36	
14	1 Oboe mit Doppelschlüssel und 6 Register, im guten Zustand			1	1.	"	36	
15	1 Clarinet in E			1	2	2	30	
16	1 Clarinet in B			1	2	3	30	
17	1 Fagot			1	1	2	"	
18	3 Orgel					324	38	

oratoria. Celková hodnota všech nalezených předmětů na kůru byla tak vyčíslena na 430 zl. 9 kr.

V roce 1824 byl pak vyhotoven soupis notového materiálu, podepsaný litomyšlským děkanem a biskupským vikářem Antonínem Vorlem, kaplanem a ředitelem kůru Karlem Horským a regenschorim Jakubem Zajícem.³⁶ Soupis hudebnin obsahoval skladby rozdělené opět po skupinách sepsaných pod čísla a s uvedením typu skladby, její tóninou a také autorem. Na noty navazoval výčet hudebních nástrojů dle druhů (smyčcové, dechové, včetně bicích). Podrobnější inventář z konce 50. let 19. stol. (doplňky jsou datovány rokem 1858) popisuje hudebniny včetně obsazení skladby. Objevuje se reflexe starších, patrně méně používaných skladeb – odlišeny jsou např. staré a nové mše, navíc se zde objevují i další skupiny: árie, salve, tedeum, vesperae, regina coeli, ceremonie (nejspíše na Boží Tělo) a ani zde nechyběl stručný výčet nástrojů.³⁷

Poměrně bohatou řadu inventářů uložených v písemnostech Děkanského úřadu rozšiřují od 19. století další soupisy uložené ve fondu Velkostatek Litomyšl, a to pro kostel děkanský³⁸ a sv. Anny³⁹, dále pro patronátní budovy⁴⁰ i zámeckou kapli⁴¹.

Obrázek na předchozí straně:

Rozsáhlý majetek litomyšlského kůru si vyžádal samostatnou evidenci
(*SOkA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 353, Inventář hudebních nástrojů a hudebnin
děkanského kostela, 1814–1858*)

³⁶ SOkA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 353, Inventář hudebních nástrojů a hudebnin u děkanského kostela z let 1814–1858. Inventář z roku 1824 obsahuje poznámku o tom, že byl starý a nový inventář zapůjčen p. direktorovi – což mj. odkazuje na provázanost s patronátem.

³⁷ SOkA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 353, Inventář hudebních nástrojů a hudebnin u děkanského kostela z let 1814–1858. O významu litomyšlského hudebního kůru a jeho hudebninách naposledy Mikuláš (2019) a výstava Litomyšlští skladatelé. Hudba v 18. a 19. století na kůru kostela Povýšení sv. Kříže v Litomyšli ve zdejším muzeu v roce 2019.

³⁸ SOA Zámorsk, Vs Litomyšl, inv. č. 12570, Inventář kostela, děkanství a fary v Litomyšli, 1828, inv. č. 12904, Inventář kostela a děkanství, 1858, dále inv. č. 13996–14043, Inventář děkanského (proboštského) kostela, 1861–1937.

³⁹ SOA Zámorsk, Vs Litomyšl, inv. č. 13975–13981, Inventář kostela sv. Anny, 1874–1937.

⁴⁰ SOA Zámorsk, Vs Litomyšl, inv. č. 12572, Inventář patronátních budov, 1836–1839.

⁴¹ SOA Zámorsk, Vs Litomyšl, inv. č. 12571, Inventář zámecké kaple, před 1830.

III.N Duchovní správce a zbožné nadace

Knihy opisů nadačních listin, tabelární přehledy nadací, persoluční knihy, redukční tabely

Zvláštní zdroj finančního zabezpečení pro zřízení, údržbu či bohoslužebný provoz farního či filiálního kostela, kaplí či drobných sakrálních staveb představovaly nadace. S pojmem nadace či fundace¹ (z latinského *fundatio*, německy pak *die Stiftung*) se lze potkat v českých dějinách již od raného středověku.² Dnes je možné nalézt prameny k nákladným fundacím kostelů, kapitul či klášterů (jak na to upozorňuje přibuzenství slov *die Stiftung* a *das Stift*),³ ale se vznikem měst se objevují i rozsahem menší *zbožná nadání měšťanů, kteří si tímto způsobem pojišťovali posmrtné blaho svých duší. Odtud vznikl i název záduší. Nadace narůstaly během 13. a 14. století a byly určeny buď obecně k potřebám farního kostela, nebo k oltářům v bočních kaplích., kde mohl být i samostatný kaplan jako „oltářník“. Nadace se často zřizovaly jako roční úrok, „věčný plat“ na domě nebo jiné nemovitosti.*⁴

Rozkvět zbožných nadací v pobělohorské společnosti

Navzdory tomu, že husitská i německá reformace změnila podmínky duchovní správy většiny kostelů v českých zemích, s rekatolizační obnovou farní sítě se navrací i rozsáhlá škála nadací, určených ke zbožným či dobročinným účelům. Důležitost fundací podporují i ustanovení tridentského koncilu – dokument věnovaný reformací zpochybňovanému očištcí (*Decretum de purgatorio*), přijatý na 25. zasedání koncilu zavazuje biskupy, aby bděli nad naplňováním všech způsobů (mezi nimiž jsou *přímluvy žijících věřících, totiž mešní oběti, modlitby, almužny a jiné zbožné skutky, jež věřící obvykle konají za jiné, a to zesnulé věřící*),⁵ jimiž mohou být zkrácena očišcová muka duší. Ale již dřív koncil zdůraznil roli biskupů nad všemi zbožnými odkazy, učiněnými *jak v poslední vůli, tak mezi živými*, a to ať mají sloužit k bohoslužbě, tak k péči o chudé. Výjimkou zůstaly jen nadání v bezprostřední vazbě na krále, v případě ostatních – špitálů, kolegií, laických bratrstev i škol – měli být místní ordináři vizitátoři i správci těchto odkazů.⁶

Církev se tak zavazovala o všechny tyto nadace nejen hospodárně pečovat, ale také používat pouze ke zvolenému záměru. Vzhledem k složité situaci při obnově katolické duchovní správy v pobělohorských Čechách byl tím, kdo rozhodoval o přijetí závazků vyplývajících z fundace, patrně sám farář. Již v druhé polovině 17. století se však stále častěji prosazuje svolení (arci)biskupské konzistoře, která tak zastupovala

¹ V tomto textu budou výrazn nadace a fundace používány jako synonyma. Je to v rozporu se současnou právní terminologií, která podle současného občanského zákoníku 89/2012 Sb. zavádí fundace jako širší pojem (§303–305), pod nějž řadí nadace (§306–393), nadační fondy (§394–401) a ústavy (§ 402–418).

² Kincl – Urfus – Skřejpek (1995), s. 81–82 přináší informace o tom, že v římském právu fundace (*universitates rerum bonorum*) vznikly ve 4. století a následovaly přirozeně vzniklé korporace *universitates personarum*). Do té doby – pokud chtěl někdo svůj majetek určit na konkrétní charitativní či zbožný účel – bylo třeba jej svěřit konkrétní korporaci či osobě a poskytnout jí pokyny, jak s tímto majetkem má nakládat (proto jsou tyto odkazy nazývány také fiduciárními (tj. na důvěře založenými). Po vzniku nadací jako právnických osob jsou tyto kvůli svému účelu v přirozeném zájmu kanonického práva – příkladem mohou být kapitoly 4. a 8. z XXXVI. titulu III. knihy Dekretálů papeže Řehoře IX. (přístupné z http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost13/GregoriusIX/gre_0000.html, citováno 24. 2. 2019).

³ Další rozvedení lze nalézt v Hahn (2010), s. 11–20.

⁴ Hoffmann (1992), s. 311.

⁵ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 241, 25. zasedání, Dekret o očištcí.

⁶ Podrobněji viz Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 177, 22. zasedání, Dekret o reformě, hlava 8. Na tuto povinnost ukazuje Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 920–922 (heslo církevní nadání) a s. 759–760 (causae piae).

nejen zájmy duchovního, zároveň se stávala zárukou pro fundátora v případě neplnění povinností vyplývajících z přijatého závazku. Jeho podoba měla být evidována také v knihách opisů fundací,⁷ vedených úředníky konsistoře, což žádali i mnozí zakladatelé zbožných odkazů.⁸ Kvůli kontrole plnění nadačních povinností se fundátoři pokoušeli zapojit i další subjekty – ať to byli dědicové nebo další právnická osoba (například patron farnosti či kostela). V případě mešních nadací měl celebrant informovat i věřící (pravděpodobně formou ohlášek) a v sakristii měly být vyvěšeny soupisy fundovaných mší, a to i s daty pro jejich persolvování.⁹

S kvantitou nadací roste i jejich rozrůzněnost, neboť vycházejí z rozdílných možností, priorit či potřeb svých navrhovatelů. Základem fundací se stával tzv. nadační kapitál (v hotovosti či deponovaný u konkrétní osoby či instituce) či nemovitost (pozemky nebo budovy), z jejichž úroků či výnosů se hradily náklady určené na zbožnou vzpomínku, mešní stipendium či milosrdný skutek, které měly pomoci posmrtnému údělu duše zemřelého. O těchto zbožných nadacích Klement Borový na stránkách Ottova slovníku naučného konstatoval, že *jejich druhy jsou tak rozmanité, že jich vyčísti nelze; jen např. jmenována buďte mešní stipendia, založení chrámu neb obročí, dotace oltářů, kaplí, chrámů, seminářů, klášterů, misijních ústavů, zakládání zbožných bratrstev, nadace pro chudé panny, pro studující, sirotky, slepce, hluchoněmé, špitály, pro pochovávání mrtvých.*¹⁰

Ne všechny vzpomenuté nadace se týkaly každé farnosti a ne v každé fundaci měl duchovní správce stejné postavení. Zatímco v případě mešní nadace mohl být správcem fundačního kapitálu, vykonavatelem odkazu i příjemcem větší části výnosu z nadace, v případě chudinských či studijních nadání mu obvykle žádný příjem neplynul, a on tak byl spíše jen garantem, že záměr zakladatele bude věrně naplněn. Tato rozdílnost se pak stala pramenem jednoduchého dělení, které Josef Foltýnovský předložil budoucím duchovním správcům, studujícím v olomouckém semináři ve 30. letech 20. století. Podle něj jsou nadace:

1. *ryze církevní (fundationes mere ecclesiasticae), např. nadace mešní, otčenáškové, na pobožnost májovou, k Srdci Páně;*
2. *smíšené (mixtae), např. mešní a zároveň chudinské;*
3. *necírkevní (non ecclesiasticae), t.j. nadace lidumilné, dobročinné a na účely vyučovací.*¹¹

⁷ Známe je z prostředí pražského arcibiskupství – Renner (1841), s. 35 zmiňuje, že *ve zdejší konsistorní listovně toliko 83 zádušních knih jest a tři knihy erectarum parochiarum a že nedosahují dále než až do roku 1631, nepočítáme-li k tomu těch kněh, kteréž od arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harachů z rozptýlených nadacích listův v Království českém pracně snešeny byly a nyní se chovají v listovně vždy věrné kapitoly u svatého Víta.* Rovněž k hradecké biskupské konzistoři přicházely fundační listiny k potvrzení a zapsání do knih opisů nadačních listin, ve fondu Biskupská konsistoř Hradec Králové je dochováno 30 svazků z let (1651) 1702–1897. Pavlík – Pokorný (2005), s. 46–49. Aktuálnější evidenci lze očekávat u původce.

⁸ Příkladem může být chrudimský děkan a vysokomýtský rodák Samuel Hataš, který počátkem února 1678 žádal nejen o schválení svého nadání, ale také o zapsání do konzistorních knih fundací, což se také již 12. 2. 1678 stalo. Plnění nadace si navíc pojistil ještě dohledem městské rady, která zde vystupovala v roli patrona farnosti (Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), *Knihy fundací 1641–1843*, p. 242–245). Nejednalo se jen o poučeného zůstavitele nadace, i další příklady ze stejné knihy dotvrzují, že si fundátoři přáli, aby *na potvrzení a upevnění, též budoucí věčnou stálost toho všeho nadřízené biskupské úřady jejich úmysl ráčily milostivě schváliti a potvrditi, ano i do kněh na fundatí založených vložití dáti* (tamtéž, p. 57).

⁹ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 922 odkazuje na nařízení Congregationis Concilii ze dne 21. 11. 1697 a na dekret *Ut debita* téže kongregace z 17. 5. 1904.

¹⁰ Hayrovský – Borový (1901). Také citované rozdělení nadací je použito v tomto zdroji.

¹¹ Foltýnovský (1936), s. 276–277. O poslední bskupině bude pojednávat následující kapitola III.O.

Dohled státu nad nadační agendou v letech 1750–1850

Kromě fundátora a jím zainteresovaných osob, duchovního správce a příslušné biskupské konsistoře vstoupil do nadační agendy stát. Již roku 1750 se české gubernium zajímá o nadace určené pro válečné invalidy,¹² o čtyři roky později je vydán dvorský reskript, jehož záměrem je popsat všechna chudinská nadání.¹³ To již úřaduje Nadační komise (*Stiftungskommision*) při nově zřízeném centrálním úřadu *Directorium in publicis et cameralibus*, k níž roku 1763 přibudou také zemské nadační komise, které jsou součástí českého i moravského zemského gubernia.¹⁴ Komise se snažily získat od všech fundací zakládací listiny, výkazy o jejich jmění, vyšetřit zřízení, stav majetku, způsob užívání a také informace o jejich správci,¹⁵ nevyjímaje ani nadace církevní, které byly *in die jura dioecesana einschlagen*.¹⁶

Na postupné získávání dat intenzivně navazují josefinské dvorské dekrety (a z nich často vycházející guberniální nařízení) v 80. letech 18. století, které nařizují státní evidenci fundací¹⁷ a z ní vyplývající majetková příznání¹⁸ či zapovídají „kupčení“ s fundačním kapitálem,¹⁹ rovněž stanovují pravidla pro sloužení fundačních mší.²⁰ Největší změny postihly četné nadace svázané s rušenými řeholními domy, bratrstvy a poutními místy, změn se dočkaly i četné studijní nadace kvůli rozsáhlým změnám v církevním školství. Razanci změn dokumentují sbírky nařízení *in publico-ecclesiasticis*, ale i jistá homogenizace církevních nadací, které přetrvaly či jsou nově zakládány. Příkladem může být výčet úmyslů, na něž *zaduš může býti přijata* z Časopisu pro katolické duchovenstvo roku 1841:

1. *na mše svaté a výroční památky, má-li kostel dost kněží a nejsou-li tyto mše svaté v jistých dnech církevně zapovězeny (kupříkladu slavné rekviem na hody Boží) a jestliže místo, kde slouženy býti mají, veřejným jest chrámem, aneb alespoň taková privátní kaple, kdež slouženy býti mohou,*
2. *na pobožnosti, kteréž neodporují církevnímu ritu,*
3. *na zachování svatých (nikoliv ale světských tím méně kacířských) soch a obrazův uvnitř kostela anebo vně,*
4. *na světlo před těmito sochami (není-li obci nebezpečné aneb odstraněno-li jest všecko nebezpečství),*
5. *na správu kostelních ornátův a na výživu kostelníkův (příčemž ani psi, aby v noci v kostele hlídali, zhola vyloučení býti nemohou; avšak prozřetelnosti zde třeba a taková zaduš přijata buď jenom tenkrát, když kostelních klenotův a vzácností žádným jiným způsobem před krádeží ochrániti nelze),*
6. *na almužnu pro chudé s tím závazkem, aby jisté modlení konali buď v kostele, buď na hrobě.*²¹

¹² Jedná se o nařízení české Královské reprezentace a komory z 11. 8. 1750, publikované v Jaksch 5 (1828), s. 433–434.

¹³ Zmíněnému dvorskému reskriptu, vydanému 29. 5. 1754 (a publikovanému v Čechách 10. 6. 1754) bude věnována větší pozornost v následující kapitole (viz Jaksch 5 (1828), s. 434–437).

¹⁴ K počátkům státního dohledu nad nadacemi v habsburské monarchii nově např. Schneider (2010).

¹⁵ Dvorský reskript z 31. 7. 1762, vyhlášený C. k. reprezentací a komorou 6. 9. 1762 předcházela dalším nařízením v němž *jus nominandi* byl vyhrazen panovníkovi (viz Jaksch 5 (1828), s. 443–445).

¹⁶ Například dvorský reskript z 19. 3. 1763, publikovaný v Čechách 6. 4. 1763 (Jaksch 5 (1828), s. 445).

¹⁷ Dvorský dekret z 16. 9. 1782 a guberniální nařízení z 25. 9. 1782 ustanovovaly povinnost ohlásit do dvou měsíců ode dne zveřejnění všechny mešní, hudební, růžencové a jiné fundace a jejich hmotné zabezpečení. (Jaksch 1 (1828), s. 270).

¹⁸ O rok později (dvorský dekret 22. 8. 1783 a guberniální nařízení z 29. 8. 1783) následovaly pokyny pro vyplňování formuláře příznávacích *fassi* všech duchovních fundací, který má být zaslán zemské vládě, včetně vzoru (Jaksch 1 (1828), s. 270–272).

¹⁹ Viz dvorský dekret z 25. 12. 1783 (Jaksch 3 (1828), s. 215–216).

²⁰ Viz dvorský dekret z 24. 10. 1783 (Kropatschek (1785), s. 198–199).

²¹ Renner (1841), s. 45–46

K nadacím se obecně vyjádřil i císařský patent č. 946 z 1. června 1811, jímž došlo ke schválení Všeobecného občanského zákoníku, který vymezil působnost nadací s odkazem na další politická nařízení v této věci.²² Tehdy máme také doloženu snahu státu, stanovit nejnižší možnou výši nadačního kapitálu a obnosu, připadajícího z úroků na jednu fundační mši.²³ Úsilí o státní dohled nad vznikem jednotlivých nadání je možné znovu zdůraznit nejpozději v třicátých letech 19. století,²⁴ kdy bylo v Čechách nutné před zřízením mešní fundace požádat o schválení jak biskupské, tak i státní úřady, na Moravě a ve Slezsku povolování zůstalo v kompetenci biskupských úředníků, těm zemským se zasílal text schválené nadace pro informaci.²⁵ Další schválení musila nadace získat od patronátního úřadu,²⁶ duchovní správci měli vést jejich evidenci, a to jak fundační knihy s přehledem a opisy nadací, tak persoluční knihy o provedených mešních nadacích.²⁷

Nadace ve druhé polovině 19. století

Proměna politické situace v polovině 19. století definuje okresní hejtmanství jako prvoinstanční dozorce ve věcech nadačních, nejvyšším nadačním úřadem zůstávalo místodržitelství.²⁸ Vrchní dohled zemských místodržitelství nad schvalováním nadací v průběhu 19. století potvrzují též příručky pro duchovní pastýře.²⁹ Stát kontroloval také uložení kapitálu nadací – za něj se měly prostřednictvím konzistoře (příp. okresního hejtmanství) zakoupit státní záručené obligace,³⁰ které měly být uloženy v pokladně patronátního úřadu.

Období druhé konfesionalizace s sebou přineslo početní nárůst fundací,³¹ což mnohdy vedlo k neúměrnému zatížení kněží. Stejně jako na počátku 19. století, tak i na jeho konci, známe nejmenší finanční částky, s nimiž fundátor musel počítat, když chtěl, aby byla na jeho památku sloužena tichá nebo zpívaná mše, případně mše s asistencí. Méně často se pak potkáváme s fundací zaměřenou na kázání, požehnání, modliteb či pobožností křížové cesty, neboť právě mešní oběť byla spojena s řadou důležitých milostí pro duše v očistci.³²

Ve většině se totiž jednalo o mešní nadace, postavené na nevelkém kapitálu, který byl duchovnímu správci předán buď v hotovosti nebo formou obligace, dlužního

²² Všeobecný občanský zákoník č. 946/1811 Sb., § 646: *Od náhradnictví a svěřenství rozeznávají se nadace, jimiž se příjmy z jistín, pozemků nebo práv určují na všechny budoucí časy ústavám obecně užitečným, jako: na duchovní prebendy, školy, nemocnice, chudobince; nebo k výživě určitých osob. Předpisy o nadacích obsaženy jsou v nařízeních politických.*

²³ Jaksch 9 (1829), s. 131–135 řeší, kolik minimálně se může odkázat na mešní nadaci, aby měli všichni zúčastnění alespoň základní odměnu. V roce 1814 to tak měl být nejméně 1 zl. 15 kr. vídeňské měny, z čehož měl kostel za víno, svíčky a na paramenta měl dostat nejméně 17 kr., kostelník 10 kr. a ministrant 3 kr., zbylých 45 kr. měl obdržet celebrant.

²⁴ Schválení nadací bylo vyhlášeno nejpozději dvorským dekretem z 21. 5. 1841, č. 541 (Tománek – Pecháček (1928), s. 95–96), ale již Helfert (1837), s. 292 publikuje vzor nadační listiny se schvalovací doložkou pražské arcibiskupské konsistoře a c. k. českého zemského gubernia. O potřebě schválení nadace biskupem, zemskými úřady a posléze patronátními úřady se rozepisuje na s. 296.

²⁵ Pauly (1902), s. 212.

²⁶ Helfert (1837), s. 288–295, Helfert (1858), s. 357–370.

²⁷ Helfert (1837), s. 296–297, Helfert (1857), s. 371.

²⁸ Tománek – Pecháček (1928), s. 96, nařízení ministerstva vnitra, spravedlnosti a financí z 10. 1. 1853, č. 10 ř. z.

²⁹ Např. Borový (1879), s. 356, příp. Pauly (1902), s. 212, Rittner (1889), s. 190.

³⁰ Borový (1879), s. 357–358.

³¹ Metodický pokyn (2019), s. 25.

³² Přehled částek přináší Pauly (1902), s. 214 – při tiché mši připadly knězi 2 K, záduší 30 h, ministrantu 4 h a kostelníkovi 26 h. Jistina, tedy nadační kapitál, měl činit nejméně 60 K. U zpívané mše to bylo složitější – kněz obdržel 4 K, záduší 2 k, řediteli kůru 1 K 60h, kalkantovi 49 h, kostelníkům 72 h a ministrantovi 8 h (jistina musela být nejméně 268 K).

úpisu či dědického nároku. Z výnosu kapitálu pak byla sloužena nejméně jedna mše (obvykle ve výroční den zůstavitelovy smrti), přičemž velikost úroku ovlivnila jak počet bohoslužeb, tak také jejich podobu (tichá mše, zpívaná, rekviem). Díky pečlivě vedeným písemnostem (které nepochybně souvisí se zvýšeným dohledem státu a daňovou povinností) se kromě mešních setkáváme i s dalšími fundacemi – jako byla kaplanská (z jejího výnosu bylo přispíváno na služné pomocného kněze), zvonová (na pořízení či přelití zvonů), křížová (na údržbu křížů a dalších drobných církevních památek), na věčné světlo či na stavbu (rozšíření) kostela.

Duchovního správce však zatěžovaly především narůstající mešní nadace. Kromě jejich zvyšujícího se počtu, který byl ve svědomí zavázán persolvovat, níže zmíněné administrativy (i případného opatření zúročitelných obligací) se správce fary v průběhu 19. století potýkal také se snížením reálných peněžitých příjmů z těchto fundací. To způsobovala průběžná devalvace měny či skokové ztráty při finančních problémech státu.

Redukce nadačních povinností

Proto docházelo úřední cestou k tzv. redukci nadačních povinností, kdy část závazku byla sloučena, snížena či omezena tak, aby původní zbožný úmysl fundátora zůstal v podstatě zachován, počet mší, které bylo potřeba odsloužit, se však snížil. Redukci nadací řešil již tridentský koncil,³³ který ji vložil do rukou příslušným biskupům,³⁴ ovšem papež Urban VIII. rozhodnutí z 21. června 1625 vrátil možnost redukcí do kompetence Apoštolské stolice. V následujících letech byly tyto záležitosti řešeny tím, že papež uděloval biskupům pěti či sedmileté fakulty, v jejichž rámci směli řešit žádosti duchovních správců ohledně redukcí nadací.

Výrazným přelomem tak byl finanční patent z 20. února 1811, který nařizoval výměnu papírových bankovek v poměru 5:1 a ve své podstatě znamenal značné znehodnocení měny, což se samozřejmě nepříznivě projevilo i do plnění nadací.³⁵ Ve druhé polovině 19. století byla hranice pro úpravy fundací stanovena obvykle na částku pod 50 krejcarů rakouské měny.³⁶

Typy písemností, vzniklé v souvislosti s nadační agendou

Z nadační činnosti vzešly mnohé písemnosti, jako první je třeba jmenovat nadační listiny, tedy dokumenty, jimiž se fundace zřizovaly a které obsahovaly podpis fundátora, svědků, případně i duchovního správce a byly opatřeny schvalovací doložkou od konzistoře, a to již od druhé poloviny 17. století.³⁷ Nařízení z 14. června 1760³⁸

³³ Český slovník bohovědný 2 (1916), s. 922, 22. zasedání, Dekret o reformě, hlava 9.

³⁴ Slovník bohovědný, církevní nadání, s. 922, 22. zasedání, Dekret o reformě, hlava 4, kdy biskupové směli redukci provést na diecézních synodách.

³⁵ Borový (1879), s. 367, Pauly (1902), s. 226. Ke způsobu provedení redukcí viz Helfert (1837), s. 297–299 či Helfert (1857), s. 371–371.

³⁶ Příklad z pražské arcidiecéze, Borový (1879), s. 372. Konečné řešení nadací předznamenal zákon 218/1949, kde v § 10 byl stát pověřen dozorem nad majetkem církví, které pro něj měly provést soupis svých majetků. Na jeho základě pak došlo usnesením vlády z 21. 10. 1953 a opatřením Státního úřadu pro věci církevní ze dne 17. 3. 1953 o nadacích, účelových jměních a fondech církví a náboženských společnostech k likvidaci nadací, když jejich dohledaný majetek byl zestátněn a nadace zrušeny – viz Bajer (2014), s. 16.

³⁷ Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Kniha tištěných nařízení, 1734–1790, p. 157–158, nařízení ze 14. 12. 1751 vybízí k péči o nadace a přehledu o nich.

³⁸ Dle Tománek – Pecháček (1928), s. 96. Dále Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Konzistoriální kurendy, 1815–1832, s. 569–570 zachycují nařízení z 16. 10. 1828 (s odkazem na guberniální výnos z 11. 10., č. 23085), díky němuž se má zlepšit evidence nadací (kniha nadací a persoluční kniha). Současně zde poukazuje na již dříve vydané instrukce zemských úřadů (4. 5. 1764 a z roku 1800), ovšem neúspěšné.

ustanovovalo, že nadační listina má být vyhotovena ve třech stejnopisech, přičemž první náležel zřizovateli (pokud již nebyl naživu, pak projednávající instituci), druhá patřila příslušnému kostelu, pro nějž bylo obdarování zřízeno, třetí měl být zaslán nadační komisi, kde měla být zaevidována a uložena. Ověřený opis pak ještě příslušel konzistoři.³⁹ Pokud nadační listina vznikala na základě závěti, objevují se zde opisy příslušných částí z testamentu.⁴⁰

Na počátku 20. století se vyhotovovaly čtyři exempláře nadačního listu – opisy obdrželo místodržitelství a berní úřad, originály byly uloženy v konsistorním archivu a také na farním úřadě. Originály kromě zůstavitele a dvou svědků byly opatřeny razítky a podpisy farního, patronátního a příslušného vikariátního úřadu a schválením konsistoře.

Znění nadačního listu bylo také přepsáno, aby se tak předešlo ztrátě či k zanedbání nadační povinnosti. Základní přehled i pro nově příchozího kněze představovaly nejprve zkrácené či plné opisy nadací v pamětních knihách, od 18. století vznikají knihy opisů nadačních listin (*Consignatio foundationum*, *Liber foundationum*, *Fundationsbuch* či *Stiftungsbuch*). Zde jsou chronologicky zaznamenány opisy nadací (většinou pod jménem zakladatele), včetně jejich schválení a případných dalších dodatků či změn. Pro rychlou orientaci v knize byly jednotlivé nadace očíslovány a knihy bývaly opatřeny obsahem či rejstříkem.

Použitá čísla nadací korespondovala s tabelárními přehledy nadací, které povětšinou byly i součástí persoluční knihy a které poskytovaly rychlou a základní informaci o nadacích, jejich výnosech i o povinnostech. Kromě jména fundátora a případně roku založení zde najdeme počet a druh mší, hodnotu nadačního kapitálu, výšku každoročního úroku i částky, které z něj připadly celebrantovi i dalším účastníkům – kostelníkovi, ministrantům, zvoníkovi, případně varhaníkovi, kalkantovi a zpěvákům a hudebníkům, kteří asistovali u zpívaných mší. Drobný podíl putoval i do pokladny kostela a mohl být použit na opravy či zaplacení potřeb ke mši.⁴¹ Obdobné tabelární přehledy byly také posílány konzistoři za účelem redukce nadačních povinností.

Splnění nadačních povinností hlídaly persoluční knihy (*Liber persolutionis*, *Persolvierungsbuch*), v nichž se zaznamenávaly odsloužené bohoslužby. Podrobná a pečlivá evidence byla nutná, protože fundační mše byly směřovány ke konkrétnímu svátku či ke dni úmrtí fundátora. Podle rozsáhlosti agendy byly jednotlivé řádky označeny buď názvy nadací, nebo odpovídají 366 dnům v roce, k nimž jsou připsány jednotlivé nadace. Sloupce pak jsou vždy nadepsány příslušnými letopočty, k nimž se farář, který persolvoval příslušnou nadační povinnost, podepsal, v prvním případě i s konkrétním datem.⁴²

³⁹ Foltýnovský (1936), s. 96, na konci 19. století se vyhotovovaly 2 okolkované stejnopisy (pro konzistoř a zádušní pokladnu), dva bez kolků příslušely místodržitelství, které jeden exemplář zaslalo poplatkovému úřadu. Další paré se vyhotovovalo okolkované v případě žádosti zůstavitele. Pauly (1902), s. 216.

⁴⁰ K nadační agendě více Helfert (1837), s. 288–299, formulář s. 429.

⁴¹ Tyto platby nejprve definoval patron a později státní úřady viz již citované přehledy v poznámkách k této kapitole: Jaksch 9 (1829), s. 131–135; Borový (1879), s. 362–364, Pauly (1902), s. 214–215.

⁴² Formulář pro persoluční knihu je doložen v Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Konzistoriální kurendy, 1828–1842, s. 204–207, kde je přepsán formulář s výše uvedenými kolonkami, včetně tabelárního přehledu nadací, který měl být součástí persoluční knihy. Opis je nedatován, ale nachází se mezi nařízeními z roku 1828, k němuž nařízení datuje rovněž Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Rejstřík nařízení, 1789–1853. Také některé persoluční knihy jsou doloženy od roku 1829 či z počátku 30. let 19. století (např. SOkA RK, FÚ Bartošovice, kt. č. 3, inv. č. 9, Persoluční kniha farního kostela, 1829–1892; FÚ Bartošovice, kt. č. 3, inv. č. 10, Persoluční kniha filiálního kostela ve Vrchní Orlici, 1829–1892 či SOkA RK, FÚ Chleny, kt. č. 211, inv. č. 6, Persoluční kniha, 1833–1867, jinde jsme

Konečně poslední část agendy souvisela s hospodařením s nadačním jměním. Pokud se jednalo o obligace, setkáváme se s nimi pouze v soupisech nadačních kapitálů a v korespondenci s konsistoří při zakládání fundace. V případě nadačních nemovitostí se řešily pronájmy fundačních pozemků či prodeje domů, na nichž fundace vázla.

EXEMPLUM: Nadace vysokomýtského děkanství

Ze sledovaných farností a jejich nadační agendy plasticky vystupuje vysokomýtská kolatura, je to dáno relativní zámožností, související s příslušností ke královské komoře,⁴³ ale i příznivým dochováním písemností farních písemností.⁴⁴ Nejstarší pamětní kniha⁴⁵ z let 1728–1839 zaznamenává nadace nejen soudobé, ale i staršího data, které tehdejší duchovní František Ignác Schertzer vypsál z městské knihy testamentů, vedené již od roku 1525. Nejstarší Schertzerem zaznamenaný odkaz související s duchovní správou (a v 18. století stále aktuální) se hlásí do roku 1640. Poté už nenásledovaly doslovné opisy z městské knihy, ale pouze extrakty dalších čtrnácti nadací.⁴⁶ Důležité je ještě kritérium výběru – jednalo se o fundace vztahující se přímo k duchovnímu. Pro paměť budoucím děkanům a kaplanům tak byly vybrány odkazy kapitálu či častěji nemovitostí za účelem sloužení mši (v prvním případě část nadání směřovala i na potřeby kostela, v pěti dalších také na věčné světlo a čtyřikrát odkazující pamatovali na chudé ve městě).

Záznamy v nejstarší pamětní knize se patrně ukázaly jako nedostatečné, a tak buď už děkan Schertzer, nebo jeho následovník Josef Cordule zavedl v roce 1741 specializovanou knihu fundací,⁴⁷ do níž z různých městských knih (a to i s přesnými citacemi) nechal opsat městským písařem odkazy, za jejichž plnění odpovídal duchovní správce. Rovněž obsahuje počiny z doby obnovy katolické farnosti, tj. od roku 1640, za těchto sto let se zde však objevuje 27 fundací, což je téměř jednou tolik, než zaznamenává pamětní kniha. Na extrakt z městských knih navazují další, nově vznikající fundace, a to až do roku 1843. Odkazující měšťané kšaftovali před zástupci města, jejich odkaz byl také zapsán do městských knih, ale od poloviny 18. století již mnohé nadace mají povolovací doložku pražského arcibiskupství. Zajímavý je i sumář, který byl v roce 1771 odeslán guberniální úctárně a který obsahoval chronologický soupis mešních nadací s počtem fundovaných mší.⁴⁸ V roce 1771 se tak ve Vysokém Mýtě mělo ročně sloužit 569 mší, což představovalo každodenní fundační mši jak pro děkana, tak pro kaplana.⁴⁹

Množství a různorodost odkazů si vyžádalo vydělení alespoň některých specifických, proto jsou rukou poslední třetiny 18. století shromážděny odkazy potřebným – jak na provoz špitálu, tak jednotlivé příspěvky chudým.⁵⁰ Vyčleněny byly i fundace na pořízení zvonku sv. Jana Nepomuckého či směřující k Viznerovské kapli sv. Jana Nepomuckého, ke kapli Nejsv. Trojice, soše Panny Marie či pro kaplanské

⁴³ Dalším královským městem na sledovaném území je Polička, kde zůstala fundační agenda hůře dochována.

⁴⁴ Pro hlubší a komplexnější poznání problematiky fundací chybí pohled ze strany patrona, jímž bylo královské věnné město Vysoké Mýto, kde se v bohatě dochovaném městském archivu nachází početné patronátní spisy, včetně nadačních, v posledních patnácti letech bohužel badatelsky nepřístupných.

⁴⁵ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Pamětní kniha I, 1728–1839.

⁴⁶ Fundace Fabritiusovská, Čapkovská, druhá Čapkovská, Nigrinovská, Turečkovská, Schertzerovská, Flašarovská, Weisovská, druhá Schertzerovská, druhá Turečkovská, Christenovská, Fabritiusovská, Brideliusovská a Žaludovská.

⁴⁷ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843.

⁴⁸ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843, p. 105–107.

⁴⁹ Přičemž nedělní a sváteční mše měly být slouženy za farnost a farářům té doby bylo povoleno binovat (tj. sloužit dvě denně) jen výjimečně, na zvláštní biskupovo povolení. O deset let později se počet mší zvýšil na 591.

⁵⁰ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843, p. 122–130.

Domina 7 post. Penes. 1790

Sacra

1. 7. za + J. Anthonia Dreyerfleis Disputantii Mausl — Sci
 2. 7. za + J. Augustina Galardi Anthonii Manzel a gepij — Sci P. Paul.
 3. 7. za + Genz. J. Petera Michaela J. Johana Beyerschl — P. Paul.
 4. 7. za + Magist. J. Anthonii v. Jantynkew Beyerschl — Adrian B. Paul.

1. 7. za + J. Johanna Rociana — Sci
 2. 7. za + Wylfryd Dreyerfleis J. Anthonia Galardi J. Anthonia — P. Paul.
 3. 7. za + J. Johanna Landkronfleis Anni Manzel a J. J. J. — P. Paul.
 4. 7. za + J. Johanna Genzalla J. J. Manzel — P. Paul.

1. 7. za + Woz. J. Johanna Fabriciusa z Leonberka a wylfryd Jantynkew — Adrian Sci
 2. 7. za + J. Johanna Galardi Rociana Manzel — P. Paul.
 3. 7. za + J. Johanna Jantynkew Palomena Manzel — P. Paul.
 4. 7. za + J. Ignatiusa Ulgersta a Obogi Rodzic — P. Paul.

1. 7. za + J. J. Mikulasse a J. J. —

místo v Knířově.⁵¹ Na začátku 19. století pak byla sepsána sekce školních nadací ve prospěch školy a podpory studujících,⁵² do jejichž rámce je zahrnuta i zajímavá

⁵¹ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843, p. 130–138.

⁵² Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843, p. 242–255.

Přehlednost zaručoval souběžně vytvářený tabelární přehled dosavadních duchovních nadací, sepisovaný od roku 1861 do roku 1863, v jehož rámci se do tištěného formuláře zapsalo sto tři nadací, z nichž většina (93) byla mešních nebo modlitebních, pouze čtyři se vztahovaly ke zřízení či udržování kaple či svatého hrobu, tři městské nadace fundovaly procesí či statue, existovala i nadace ve prospěch různorodého bratrstva, evidována byla jedna nadace studentská a jedna špitální.⁵⁸ Tato evidence ve velkém množství dávala přehled o jménu kšaftujícího, složeném kapitálu a příslušných obligacích a úrocích, příp. o pozemcích a odpovědné osobě za nájem, datu sepsání testamentu a jeho schválení guberniem či u starších nadací arcibiskupskou konzistoří, platbách příslušným osobám (farář, kostel, kostelník, hudebníci, zvoník a ministranti), v případě nemešní nadace jsou slovy popsány způsoby realizace nadace v poznámce, před ní se nachází základní charakteristika. Orientaci napomáhal i odkaz na stranu v knize fundací.

Všechny čtyři knihy uvádějí dobový průřez vysokomýtskými nadacemi pod kuratelou duchovní správy. Objevují se tak zde nejen mešní nadace či nadace spojené s provozem kostela, ale i školní a chudinské, mnohdy jsou jejich účely kombinovány.⁵⁹

Zajímavým svědectvím v této záležitosti jsou později spojené listy různého formátu, z nichž se každou neděli oznamovaly fundační mše následujícího týdne a sloužící kněží. Mají charakter ohlášek, ale oproti obvykle dochovaným dokumentům jsou zajímavé nejen formou dodatečně svázaných archů, které se četly po mši, namísto zápisů ve speciální knize, ale i obsahem, na rozdíl od jiných farností se větší část ohlášek týkala nadačních mší v týdnu, málokdy se objevily i jiné informace – od oznámení guberniálních či generálního pardonu pro dezertéry z vojska, přes postní řád nebo výzvy k odvádění desátků až k liturgickému životu kolatury (procesí nebo mše v příslušné svátky v okolních vsích apod.).⁶⁰

Knihy, které se vztahují přímo ke konkrétnímu typu nadací, jsou dochovány dvě⁶¹ a jedná se o persoluční knihy, v nichž příslušní duchovní zaznamenávaly sloužení fundační mše. Vzhledem k počtu fundací, které navíc mohly obsahovat více mší ročně, byla vysokomýtská persoluční kniha⁶² zaplněna každý den, proto tabulka obsahovala každý den v rámci měsíce, včetně názvu nadace a jejího označení římskou číslicí z tabelárního přehledu nadací. Za ni se každý rok podepsal duchovní, který mši sloužil a pro nějž byla určena část složených prostředků, resp. úroků. Zatímco první zapisované období z let 1896–1912 je bez úprav a s vyplněnými kolonkami, jednotlivé nadace v následujícím čase jsou často upravovány, přeškrtnuty a spojeny s několika dalšími dohromady.

Společně s devalvaci měny přibývalo redukcí, které byly každých pět let v Mýtě obnovovány, první zápis z roku 1911 obsahuje i poznámku pro budoucí duchovní o postupu při žádání o redukci nadací. Další záznamy jsou z let 1918, 1921, 1925, 1930 informují mj. o zvyšujícím se základu za odslouženou mši kvůli *znehodnocení peněžní renty a nouzi kněží*,⁶³ který v roce 1918 činil 5 korun, a o tři roky

Kateřiny Touškové (p. 250), která pod vlivem pokrokařských osob změnila odkaz pro jednotu bl. Anežky na výzdobu kostela ve prospěch chudých.

⁵⁸ Pro jisté srovnání může sloužit přehled opisů nadací z městečka Rokytnice v Orlických horách, kde je do roku 1863 zapsáno 42 nadací, v posledním období se jednalo především o mešní, předtím byla skladba různorodější.

⁵⁹ Těm bude věnována následující kapitola III.O.

⁶⁰ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Ohlášky bohoslužeb, 1790–1794; DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Ohlášky bohoslužeb, 1800–1805.

⁶¹ Pokud tedy nepočítáme záznamy v Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843.

⁶² Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Persoluční kniha, 1896–1945.

⁶³ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Persoluční kniha, 1896–1945, nefol, na konci roku 1921.

Záznam o persolvování fabriciovské nadace u oltáře sv. Jana Křtitele
na přelomu 19. a 20. století
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Persoluční kniha, 1896–1945)

Měsíc a den	Intentio	No mensis	ego infrascriptus					persolvi anno											
			1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
18. 10.	La. Antonii Mariani	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
19. 11.	La. P. Antonii Cajpa	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
20. 12.	La. Petri et Pauli	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
21. 1. 1897	La. Petri et Pauli	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
22. 2. 1897	La. Petri et Pauli	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
23. 3. 1897	La. Petri et Pauli	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
24. 4. 1897	La. Petri et Pauli	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
25. 5. 1897	La. Petri et Pauli	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	
26. 6. 1897	La. Petri et Pauli	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	

později již 7 korun. Finanční problémy představovalo i složení fundačních peněz na válečné půjčky městským důchodem (který zde plnil roli patronátního úřadu a spravoval fundační kapitály). Proto se mu měl odevzdávat i výkaz odsloužených mší. Jako obtížné břemeno, znehodnocující jistinu nadací se ukázaly i daně vybírané státem z fundačních pozemků, z jejichž pronájmu se platily mše. Tak došlo např. v letech 1936–1945 ke sloučení 19 původních nadací do jedné s názvem *Pro fundatoribus*.

Trend ubývání fundačních mší potvrzuje i následující persoluční kniha,⁶⁴ která byla založena v roce 1945 po nové povolené redukci, ovšem díky následujícímu politickému vývoji byla vyplňována od roku 1946 jen do roku 1951, resp. v některých případech do 1952.

Při zkoumání nadací je třeba si uvědomit, že mešní nadace lze spojovat s movitějšími obyvateli, chudší byli odkázáni na jednorázové intence, kdy si zaplatili jen několik mší, které se tak mohly promítnout do intenčních knih jednotlivých kněží. Vedle toho mešní nadace si již vyžadují větší úřadování a vytvoření přehledu povinností do budoucna, pro paměť nástupcům a účinné dodržování.

I když právě odkazy věnované na mše za duše křaftujících a jejich rodiny tvořily největší skupinu odkazů, často se v testamentu myslelo nejen na ně, součástí byla dobročinnost (odkazy chudým, handicapovaným či potřebným) nebo výpomoc studentům (příspěvky na studium). Někdy se jen těžko rozhoduje, jaký byl hlavní účel, který měl zůstavitel svým odkazem na mysli.

⁶⁴ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Persoluční kniha, 1945–1952 (1970).

Příkladem může být následující fundace,⁶⁵ jež byla tradičně řazena mezi studijní, protože jejími příjemci se stali školní děti a místní kantoři, ale záměr zůstavitele lze spatřovat spíše v podpoře modlitby a duchovního života farníků. Apoštolský protonotář a chrudimský děkan a vikář Samuel Václav Hataš totiž učinil 3. února 1678 odkaz ve prospěch obyvatel královského města Vysokého Mýta, kde působil v letech 1660–1666 jako děkan a kde všemožně podporoval náboženský život, a to i v přílehlých vsích, ať už ve Vraclavi (včetně zázračného pramene) nebo v Knířově (poutě k tamní Panně Marii). V podobném duchu se nese i jeho nadace, v níž pamatoval na vysokomýtské žáky. Z nájmu jeho pole, zvaného Bořička, při cestě do Vraclavi, který tehdy vynášel 7 zlatých, se mělo každoročně *dětkám malým obojího pohlaví, do školy mejský na cvičení chodícím, které by přes celý čas postní při oltáři nejsvětější rodičky Boží Panny Maryje, na větším díle nákladem mým v chrámu Páně hlavním sv. Vavřince (v Městě Vysokém Mýtě), vyzdviženém, k cti nejsvětějších pěti ran Krista Pána Růženec Panenky Maryje cum mysteriis o umučení Páně v sváteční a všední dni se modliti, již obyčej mají, i také na časy budoucí to vykonávati budou, pět zlatých rejnských vycházelo, za těch pak 5 zl. vždy času postního preclíkové kupovati a těm dětkám před oznámeným oltářem nadpsaným způsobem se modlícím, každé den za sedm krejcarů rozdávani byli.*

Zároveň myslel na co nejzdařilejší naplnění svého odkazu odměnou pro ty, kteří se starali o školní mládež: *Ostatní dva zlatý rejnský chci a odkazuji, aby p. kantorovi a jiným správcům školním, kteří by dotřené dítky, k skutečnému toho, co se již napřed položilo vykonání vedli a přidržovali, za jich práci nyní i na časy budoucí do skonání světa tohoto neproměnitelně přicházeli a odvozováni byli.*⁶⁶ Samuel Hataš dále ustanovil za vykonavatele fundace budoucí vysokomýtské děkany a zdejší magistrát. Zároveň učinil další pojistku pro bezproblémové vykonávání fundace – děkan a magistrát z Chrudimi měli kontrolovat Vysokomýtské, pokud by se tři roky odkaz nenaplnil, zmeškal či nějak ošidil, mohl chrudimský děkan fundální pole prodat a za získané peníze založit fundaci při chrudimském kostele Nanebevzetí Panny Marie tak, aby úroky vynášely oněch 7 zlatých, z nichž by se platila dvanáctkrát ročně mše za fundátora. Celá nadace byla ještě v únoru 1678 schválena pražským arcibiskupstvím a vložena do tamní knihy fundací.

O realizování nadace se sice nedochovala evidence, ale o jejím průběžném vykonávání svědčí nepřímé doklady. O náležité naplnění měli zajisté zájem vedle děkanů vysokomýtských i vyučující, minimálně do školských reforem spjatých s rokem 1869. Také Hermenegild Jireček v popisu Hatašovské nadace nezpochybňuje její trvání,⁶⁷ tradici modliteb a postního podělování školáků dokazuje i označení gotické madony jako Preclíkové, jejíž příběh do povědomí širší veřejnosti navrátila i Noc kostelů v roce 2017.⁶⁸

Obrázek na následující dvoustraně:

Opis preclíkovské fundace děkana Samuela Václava Hataše
(*Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928*)

⁶⁵ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 220–223.

⁶⁶ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 221.

⁶⁷ Jireček (1884), s. rr.

⁶⁸ Organizátoři tehdy pojali Noc kostelů v kostele sv. Vavřince ve znamení Panny Marie, kde sice stál v centru zájmu Brandlův hlavní oltářní obraz těsně před jeho odvozem na restaurování, ale pozornost si vydobyl také příběh sochy Panny Marie Preclíkové i s tradiční odměnou za modlitbu k ní.

Fundatio Hallasiana

lehá Sani 1678 dno 3^{ho} Februarii.

Ja Samuel Káilaw Hallas, sv. apoštolské stolice Proto. No. tarius, královského a krajského města Chrudimě děkan, Jeho vysoce královské Milosti Pana Jana Fridricha Kálosteina, Strážbyskupce krajského /sl/ w kraji Chrudimském Kálarus Jorancus... známé címm tímto listem, jenz fundati sluje, wubci předewočimí a wyláské tu, dny toho potřeba uvažowati bude; tak, jacož sem s dužjící potřibě, předně: dobrí a wzáimí jsa paměti urozenému Panu Káclawowi Kłoděnowi z Kárlsperku, nedy měšťanu a ried. mu města Wysokého Mýla na Deset zapřížj roly, u zase smati njní jmenowaného Pana Káclawa Kłoděny, a Sani dny, mly zastati wowny na Desatu zapřížj roly wowné, slowné Boričny, od cesty Káralowské ležící, w Káralowstwi Českém púbečj dnoičích a berných Jedno Sto Sadesáté Zlatých /150 fl. Kč/ na holoně wyželených, jeden každý rojnosy 60 krejcarus, a krejcar 6 ponj slatičích w holowodi z čila a z ouplna slóžil, což Sani dny mly wowny 5. Saniari 1666 wlastní a prani učiněny přiznaní sluj w sobě obzahuje a owědíl; na kteronj roly těch Deseti zapřížj, se čli a čhwalé Boží a nejowčejší rodučky Boží, zdrawým nym rozmyslem a uwážěním, též z milostí Božské užívaje rozumu čest, wěho a zdrawí, upřímným míněním, a pro spasení duše mé, tuto Fundati solemniter címm, aby:

I^{no} Roly nadřičené těch deset zapřížj s wily a wědomím učiněných, též slawulní mnoho wzáimí přilicosti Paním Wysokých: Čest. P. Křichtáři též P. Suramistra, P. S. Káděních dočieného města Wysokého Mýla jistému Panu Souwedu Wysokomýlozému mě drazj, nežli w

sedmi zlatých rejných na rok najímaná byla.

II.º Z ní kajdorovně, buď žitý osetá neb oukorem zancitána byla, těch 7 fl bez umenšení od najímaná odvozaná.

III.º a na čimž mi dokonale míněni a vůle proleďni se fundují, těch 7 fl rejných, z tohoto dokonalemu čili a rejinám kajdorovně obračované byli, jmenovitě. a per expresse clausulam, dikam malým obojím prohlávi, do školy mejšťonj na čivěni choděim, kterých přes celý čas postni při oltáři nejvyššijor sväticy Boží Panny Maryje, na světim díle násladem mym v křámu Jani hlawnim s. Klavdine (v městě Vysochem Myšle) vyžďev. jenem, z čili nejvyššijor pěti ran Krista Pana Krucene Panenky Maryje cum misterio o umučěni Páni v světcěni a osvědní dri se modliti, jíž obyčej mají, i také na časj budou, čí to vykonávají budou, pět zlatých rejných vycházelo, za těch pax 5 fl výžj časou proleďniho prohlásonu kupovan, a tím dikam před znamenym oltárem nadpranym způsobem se modlěim, každej den za sedm křicavěi vzdávani byli.

IV.º Ostatní dva zlatý rejn. čili a dokazuje, aby S. Cantorovi a jiným zprávičim školnim, kterých volěni dily, z světěimú toho, co se jíž na před položilo vykonani volli a přidržovali, za jich právj nym i na časj budoucí do stonani světa tohoto nepromi. nidebně přičezeli a odvozaní byli.

Nad kterýmžto fundaci mou, za vzáimě Páni Inspektorov. dostojni vcelopněho Pana Dekana Vysochemyšťoskeho i budoucí náslodnjí Jani Dekany, sež urojeni obzvlstně a mnoho vzáimě počívostě Jeho Milostivě. Pana Ríchtáři a Pana Surmístro mēsta Myšle, sěho Myšle vyžďevnjí a žijnjí, mají se konfanliou neomilnou nádejí, že jak Páni Dekanové se s sobe přijíli, tak i vzáimě Magistrát Vysochemyšťosky nad touto fundaci mou, z ohledu toho, že jich dily tohoto poběžněho míněni mého sviatěni budou, ruzen ochranou aby nym i na časj budoucí, v ničemž obmēččivana, ani přičezovana nebyla džěti ráči.

Dalšj avěstěi toho díměni, aby dostojni vcelbnj Pan Dekan neb vzáimě Magistrát mēsta Vysochemyšťoskeho, nymjor i budoucí, tuto

III.O Duchovní správce jako garant péče o nadační peníze

Knihy nadací, agenda chudinského ústavu, pamětní záznamy

Vedle mešních nadací k církvi nezastupitelně patřily další zbožné fundace, v nichž duchovní správce vystupoval jako garant správného naplnění záměru zůstavitele. Tridentský koncil zavazuje takového správce každoročně skládat účty ještě církevnímu nadřízenému, což v případě farních duchovních byli biskupové. To se vztahovalo i na již fungující odkazy, u nichž byl původně stanoven jiný kontrolní mechanismus.¹ Zmíněné rozhodnutí platilo pro mešní nadace, tak také pro ty, jejichž zakladatel věnoval své movité či nemovité jmění za jiným zbožným účelem církevní instituci k budoucí správě.

Rozmanitost nemešních nadací v období 17. a 18. století

Zatímco výše zmíněné mešní nadace měly jasný účel a podobu, zbožné fundace charakterizovala rozmanitost – počínaje těmi, které svou úzkou vazbou na provoz kostela nebo podporou zbožnosti obdarovaných přispívaly k liturgické oslavě konané v příslušném chrámu až po odkazy, v nichž převažovala charitativní funkce, kde modlitbami za zůstavitele byli zavázáni vděční obdarovaní. Existovaly tak nákladné fundace oltářů, kostelů, kaplí, klášterů, ale i seminářů, misijních ústavů či zbožných bratrstev, ale na sledovaném území se vzhledem k charakteru venkovského či maloměstského osídlení můžeme setkat spíše s drobnějšími nadáními, jejich spektrum zůstává i zde velice široké – od fundací na udržování věčného světla,² na provoz kostela (zejména opravy a zakoupení parament)³ či na pravidelné konání modliteb, na zpěv konkrétních písní, případně jinou pobožnost⁴ přes pořizování knih do farní knihovny,⁵ zřízení a udržování soch, křížů a kaplí,⁶ až po založení kaplanského místa.⁷ Patřily sem

¹ Dokumenty tridentského koncilu (2015), s. 177–178, 22. zasedání, Dekret o reformě, hlava 9.: *Správci, jak duchovní, tak laici, jakéhokoli kostela, i katedrálního, špitálu, bratrstva, domu pro chudé, montis pietatis a všechen zbožných zařízení jsou každoročně povinni podat ordináři vyúčtování ze správy. Tím se zrušují jakékoli opačné obyčeje nebo výsady, leda by snad bylo v nadační či zakládací listině výslovně uvedeno jiné opatření.*

² Příkladem může být třeba odkaz Jiřího Pivce, rychtáře a měšťana Rychnova nad Kněžnou, jenž věnoval roku 1706 100 zl. na mše svatý a 20 zl. na světlo (SOKA RK, DÚ Rychnov nad Kněžnou, kt. č. 643, inv. č. 201, Pamětní kniha I, 1730–1814 (1951), p. 10–11).

³ Většina farností disponovala takovou fundací, příkladem může být Christenova nadace v Rokytnici v Orlických horách, jejíž zakladatel Josef Alois Christen (1798–1887) už za života výrazně přispěl na opravu obou kostelů, farního a zámeckého, posléze pamatoval také na udržování a provoz kostelů i ve svém kšaftu částkou 5000 zl. Vedle toho věnoval ještě 4000 zl. na provoz kostelního kůru a 10000 zl. na zdejší chudinský ústav (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), sign. II/3a/1, Kniha nadací, 1699–1916, s. 148–155, 160–162).

⁴ Tento způsob povzbuzení náboženského života nebyl v této části diecéze zas tak častý, příkladem může být odkaz tehdejšího brandýského faráře Václava Gregora. Ten roku 1755 odevzdal do zádušní kasy 100 zl. na 5 % úrok, aby se ve zdejším kostele při mši svaté (od offertoria po přijímání) zapálilo pět svíček v presbytáři a s varhanním doprovodem se zpívala písnička *o umučení Páně*: „*Otce věčného moudrost*“, v pátek ještě „*Pochválen buď Pán Ježíš*“. Stejnou částkou ještě fundoval písničku „*Zdravas Panno Maria*“ se sedmi svícemi, totiž aby každou sobotní mši dva ministranti, kteří umí zpívat, s duchovním šli k oltáři mariánskému a zazpívali uvedenou píseň a po ní pak ještě „*Zdravas královno*“ nebo „*Stála matka litující*“ Z fundace kromě svíci rozsvícených při bohoslužbě měl být hrazen i plat varhaníka a zpěváků (SOKA UO, FÚ Brandýs nad Orlicí (neinv.), Pamětní kniha, 1724–1830, p. 45).

⁵ V hornosloupnické farnosti museli duchovní správci najít nelehký způsob soužití s místními nekatolíky, a tak pro podporu svých pokračovatelů František Benedikt Brouček odkázal v roce 1767 soubor 64 knih za předpokladu sobotních modliteb za jeho duši. Vývoj farní knihovny popsal Myšák (2007).

⁶ Tak je to např. u svatojánské kaple z roku 1736 u Wiesnerova mlýna ve Vysokém Mýtě. Nadace z roku 1766 navazuje na základní kapitál 50 zl. od Jana Wiesnera a Fridrich Rafius, soused vysokomýtský, dotuje 100 zl. kapli a její zachování v budoucích časech. Ovšem i tyto fundace byly postátněny, kaple zdemolovaná v roce 1976 již nebyla obnovena. (Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, s. 132).

také dobročinné odkazy, k nimž lze počítat nadace na podporu chudých studentů,⁸ polévkové nadace pro chudé děti či fundace na jejich obutí⁹ a učebnice,¹⁰ nadace na věno chudých a počestných dívek, kde zvláště školní fundace se těšily velké oblibě. Mimo odkazy pro širší veřejnost existovala nadání s přednostní podporou členů určitého rodu, např. na podporu jejich kněžského studia, zastávání konkrétního místa v duchovní správě (obvykle fundování kaplanského místa) či špitálního zaopatření.¹¹ Zvláště 18. století se stalo časem vhodným pro zakládání nadací,¹² nevyjímaje obecně prospěšná nadání, ovšem oblíbenými v průběhu staletí zůstávaly finance na budoucí rozdělování almužny pro chudé ve farnosti, ať už ve formě financí nebo ošacení. Jak již bylo v předchozí kapitole zmíněno, v některých případech křesťující pamatoval ve svém odkazu nejen na spásu své duše a svých příbuzných sloužením mší, ale také na účely charitní či studijní. Speciálních nadací nemešního charakteru bývalo málo, důvodem byla nutnost dostatečného kapitálu, často tak zámožní dobrodinci současně fundovali vedle mešních nadání i ty charitativní.

Důraz na systematickou péči o chudé koncem 18. století

Úmysly těchto odkazů byly závislé na svých zůstavitelích a jejich volbě, ke komu budou užítky nadace směřovány, což neodpovídalo představě systematického řešení doby osvícenské. Počátkem soustavného směřování dobročinnosti se staly tzv. direktivní pravidla z 24. května 1781, jež formulovala principy pro zřízení centrálních institucí zdravotních a sociálních, na ně pak navázalo vytvoření nižších stupňů chudinských zařízení. Vědomí potřebnosti chudých upřelo pozornost k „neprospěšným“ bratrstvům, jejichž konkrétní užitek byl z hlediska osvícenské politiky pramalý, proto došlo k jejich zrušení a využití kapitálu z prodeje jejich majetku pro potřeby nižšího školství a chudinství. Péči o chudé a potřebné reprezentovalo jediné bratrstvo ustavičné pomoci bližnímu, později zvané chudinským ústavem.¹³ Inspirací

⁷ Zřízením kaplanského místa chtěl patron Jan Karel Nostitz-Rieneck v roce 1726 zkvalitnit náboženský život v rozsáhlé a obtížně dostupné horské farnosti Rokytnice v Orlických horách. (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863, p. 195–197. Podrobněji např. Slavíková (2018), s. 418.

⁸ V roce 1792 odkázal Antonín Pelikán 5150 zl. *für zwei ärmste studierende Stadt Hohenmauter Söhin, zur Beförderung auf höhen Schulen, es sage in Theologischen, Medizinischen oder Juridischen Fache.* (Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 240–243).

⁹ Nadace nejmenovaného zakladatele ve výši 20 zl. vznikla roku 1863 ve farnosti Pěčín z podnětu duchovního a sloužila k tomu, aby bylo *koupeno jedno obutí a bylo dáno v den školních zkoušek jednomu chudému hodnému pěčínskému žáku.* (Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 569–570).

¹⁰ Do zádušní pokladny v Rokytnici byla věnována dobročinná fundace 100 zl. (pod 2% zúročením) na učebnice pro potřebné děti věnovaná v roce 1794 nejmenovaným dobrodincem. Na stejný účel o 30 let později bylo doručeno i 40 zl. (uloženým pod úrokem 5 %) od Peregrina Kubitschka z Horní Rokytnice (Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1983, p. 180).

¹¹ Tak s povolením patrona i konzistoře zafundoval nemovitostí a 7000 zl. (na 5% úrok, tedy každoroční kapitál na provoz byl 350 zl.) žamberský farář Antonín Jan Nepomuk Remek (farářem 1737–1759) při farním kostele sv. Václava v roce 1756 špitál *pod ochranou svatého Antonína Paduánského* pro chudé osoby z žamberské kolatury, *totižto tři dobrého života a katolického náboženství muže a tři staré spracované ženy, jenž by jednou pro vždy přednost měli takovej fundaci moji krevní přátelé, z nichžto jeden z mužův za hospodáře, aneb za otce, z žen pak jedna za hospodyní neb za matku špitála zřízení slouti budou.* Další podmínkou bylo, aby zvládli *z těch šesti osob aspoň dva dobře české tlačené písmo čísti, a jeden neb druhý napřed hlasitě čísti a se modliti uměl, jenž by ho poslouchali, a za ním se modliti vždy se to pozorovati musí.* (SOka UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869, p. 82–89).

¹² Zuber (1987), s. 197.

¹³ Jaksch 1 (1828) do 1800, s. 118–122 uvádí dvorský dekret z 24. 12. 1784 a guberniální nařízení z 26. 1. 1785 jako ustavující pro toto bratrstvo, Český slovník bohovědný 5 (1930–31), s. 273 v této souvislosti mluví o dekretu z 26. 11. 1784, dále navazující nařízením z 19. 8. 1875 (sic!) o odpovědnosti vrchnosti za chudé v místech, kde se toto bratrstvo nezaložilo. Al Saheb (2005), na základě knihy Michal (1907) odkazuje v chudinských záležitostech na dekry z 9. 2. 1782, 2. 6. 1783, 1. 8. 1783, 1. 2. 1784 20. 11. 1785.

Armen Institut Rechnung

Königgrätzer Kreis 1826

Hohenbrunner Pfarriat

Herrschaft Epnetzschne

Perrrey Gattel

Währiger Ausweis

Alles was dem Armen Institut zufließt, ausgegeben und Abgaben bey dem
Armen Institute zu Gattel vom 24 Junii bis Ultimo
Decembris 1826

Personal Stand.

fünf zugewandene Personen sind im Armen Institut aufgenommen
13 Personen

Empfang.

Der bekannte Gelder ist eingekommen	50 fl 10 kr
Demot zu Gattel zugewandert	20 fl 12 kr
Flüssig zu Gattel eingekommen	17 fl 15 kr
Der unversehrten Ausgaben	11 fl
<u>Summa</u>	<u>98 fl 27 kr</u>

Ausgab.

Der Armenflugsung dem Armen	50 fl
Personenmal Pflanzung für Armen	8 fl
Extra Mittelungen	1 fl 25 kr
<u>Summa der Ausgaben</u>	<u>59 fl 25 kr</u>

Alles was der Ausgabe . . . 59 fl 25 kr mehr dem Summa der
Ausgaben zu 98 fl 27 kr abgezogen wird, so

Rest der 29 December 1826 39 fl 2 kr
Armen Institut
Perrrey

Příklad účetní knihy chudinství ze sedloňovské kolatury, včetně obdarovaných chudých v roce 1826 (SOKA RK, FÚ Sedloňov, kt. č. 477, inv. č. 60, Kniha účtů farního ústavu chudých, 1826–1935)

Namen

Das

im August 1820.

Berpflanzten Armen.

17 Donoffen, Donnen in Pappel.

20 Donoffen, Gießen

27 Mania, Pappel.

Manyanoffen, Gießen.

34 Mania, Gantenmann.

41 Linden, Pappel.

Gießen, Pappel.

46 Gießen, Gießen.

113 Gießen, Gießen.

Mania, Gießen.

31. Gießen, Gießen.

Gießen, Gießen.

Gießen, Gießen.

Summe 3 Gießen.

pro jejich vznik byl počín hraběte Jana Nepomuka Josefa Buquoye (1741–1803), který na svém panství Nové Hrady v jižních Čechách zřídil chudinské spolky, jejichž finance měl spravovat a o rozšíření sbírkami se starat příslušný farář, spolu s tzv. otcem chudým, a to pod dohledem vrchnosti.¹⁴ Tento vzor se ukázal jako vhodný pro reformy vlády Josefa II.,¹⁵ zvláště když bylo třeba nahradit dosavadní chudinskou péčí špitálů a klášterů, které byly zrušeny, proto byl reorganizací starosti o chudé pověřen právě Buquoy.

Dvorskými dekrety z 16. a 22. května 1783 byl v českých zemích zaveden a definován model chudinských ústavů, organizovaných v rámci relativně malých jednotek, v jejichž čele stál příslušný duchovní správce, což umožňovalo využít jeho znalost poměrů k cílené podpoře chudých.¹⁶ Do kompetence duchovního správce tak přibýlo vyplácení podpory potřebným, ale také dohled nad sirotky a nalezení v kolatuře, které měl farář evidovat a co půl roku¹⁷ informovat příslušný krajský úřad. Vše mělo probíhat v součinnosti s vrchnostenským úřadem, který byl i nadále odpovědný za chudé poddané. Správce kolatury se měl vedle evidence starat o rozdělování financí, které byly tvořeny zčásti kapitálem ze zrušených náboženských bratrstev,¹⁸ který však šel především na chudobince. Doplňovány byly z nadací, které skládali majetnější obyvatelé, ale také z podomních a kostelních sbírek peněz, či naturálií¹⁹, z úroků zapůjčeného kapitálu či z podílu na pokutách poddaných,²⁰ dále z povinného odvodu z farářských dědických řízení²¹ a nadací.

Chudinské ústavy do roku 1863

Ovšem ne každá kolatura byla zabezpečena institucí chudinského ústavu, zvláště chudší farnosti²² nebo josefínské lokalie neměly žádné trvalé příjmy, které by mohli být využity na organizovanou péči o chudé a potřebné proto stát zasáhl do této oblasti guberniálním dekretem z 20. října 1825 č. j. 52331, který měl omezit žebráctví a potulku.²³ Tento dekret zároveň potvrzuje odpovědnost vrchnosti a duchovních správců, kteří měli provádět šetření chudoby a na jeho základě pak i udělovat podpory.²⁴ Tu měli získávat otcové chudých každotýdenní obchůzkou po kolatuře či sbírkami do

¹⁴ Buquoy (1982).

¹⁵ Josef II. navazoval na úsilí svých předchůdců Karla VI. a zejména Marie Terezie, kteří se snažili o úpravu veřejného chudinství – zejména nařízení *Bettler- Schub- und Verpflegsordnung* z roku 1754, jež platilo i pro české země. Nejvyšší reskript z 29. 5. 1754 (a guberniální nařízení z 10. 6. 1754) požadoval sepsání všech fundací, které se nějakým způsobem dotýkaly otázek chudinských – pro špitály, chudobince a sirotčince, pro věznice a robotárny, dále pro semináře, konvikty a ženské domy a všechny ostatní, které mají sloužit k pomoci chudým potřebným, a to včetně zajištění – veškeré příjmy, majetky, kapitály, úroky (Jaksch 5 (1828), s. 434–437. Více také Šrédl (2002), s. 226.

¹⁶ Halířová (2009).

¹⁷ Dle Helferta (1837), s. 242 to bylo v Čechách co 3 měsíce, formuláře pro chudinskou péči se v jednotlivých zemích různily.

¹⁸ Výnos z čistě náboženských nadací připadl náboženskému fondu, ostatní bratrstva posloužila jako zdroj financí pro obecné školství a chudinství (Bastl (2014)).

¹⁹ Získané věci byly většinou každý týden rozdělovány mezi potřebné.

²⁰ Dvorský dekret z 28. 6. 1827 – více viz Al Sahéb (2005), s. 49.

²¹ Dle dvorského dekretu z 18. 7. 1772 a 6. 2. 1792 č. 259 a dvorského dekretu z 27. 11. 1807, č. 838 připadla třetina dědictví beneficiáta chudinskému ústavu v sídle farnosti (příp. i dalším ústavům ve filiálních obcích), pokud zemřel bez závěti. Třetina (1906) a Třetina (1887).

²² Ovšem ani velké a relativně bohaté farnosti nemusely mít jmenovaný chudinský ústav, protože zde fungovaly v této oblasti jiné již ověřené principy. Příkladem může být dále zmiňované Vysoké Mýto, kde se starost o chudé a nemocné soustředila zčásti v rukou města, zčásti ji pokrývala charitativní činnost jedinců pod kuratelou duchovního.

²³ Jaksch (1829), s. 61–66, samotné nařízení v Depozitář BK HK, DÚ Žamberk (neinv.), Konsistoriální nařízení, 1816–1827, nefol., guberniální cirkulář byl vězán chronologicky.

²⁴ Více viz Helfert (1837), s. 242–245, kde koordinuje práci otců chudých, včetně vedení počtů, a rozpisu potřebných. Do oblasti chudinské péče patřilo i vydávání vysvědčení chudinství.

dělo jmenovaným početvedoucím každý měsíc, roční zúčtování se odevzdávalo královské zemské účtárně prostřednictvím krajského úřadu. Předepsána byla také zvláštní pokladnice pro nadační listiny, účty a hotovost, stejně jako u farních měly být tři klíče (vrchnost, pastýř a jeden otec chudých), zdůrazňovala se vzájemná součinnost zejména farářů a vrchnosti. Do kontrolního mechanismu byli zapojeni nadřízené orgány církevní – vikáři v rámci svého okrsku – a zeměpanské – krajští úředníci. Zároveň měli duchovní správci právo vydávat vysvědčení nemajetnosti, které sloužilo jako potvrzení pro chudinskou podporu.²⁵

Takto zřízených chudinských ústavů není doloženo mnoho, navíc způsob získávání financí a jejich rozdělování znamenaly poměrně velkou časovou zátěž pro všechny zúčastněné, což předznamenávalo nedlouhou existenci těchto institucí,²⁶ proto se patrně hledaly i jiné cesty pro soustředěnou chudinskou péči. V následujících letech se podpora potřebných ve farnostech děla z odkazů významných donátorů, kteří věnovali finance diecézi, v jejímž rámci se pak hledal potřebný příjemce – zejména kolatury, kde tato instituce pro chudé dosud absentovala. Příkladem může být farnost Javornice²⁷ či dvě pro tento účel spojené sousední farnosti Slatina²⁸ a Pěčín²⁹, které získaly v roce 1858 500 zl. z fundace od neznámého dobrodince pro chudé farníky, který byl po své smrti ztotožněn s vojenským polním vikářem Johannem Michaellem Leonhardem.³⁰

Přenesení chudinské péče na místní samosprávy

Nastavený systém chudinské péče opírající se o místní duchovní správy přetrvával až do roku 1863, kdy stát reagoval na změněnou správní situaci a v rámci domovského zákona z 3. prosince 1863 č. 105 ř.z., který v §§ 22.-32. se řešily zásady chudinské správy, jež byla převedena na obce, což potvrzovalo i znění zemského chudinského zákona 59/1868 z 3. 12. 1868. V Čechách, oproti jiným rakouským zemím, nedošlo ke

²⁵ Dekret presidia české komory z 26. 7. 1840 č. 3743, dále ministerský výnos z 25. 11. 1866 č. 3743, zatímco nový soudní řád z 1. 8. 1897 tuto kompetenci přenáší na starostu obce (Skočdopole (1898)).

²⁶ SOkA RK, FÚ Sedloňov, kt. č. 477, inv. č. 60, Kniha účtů farního ústavu chudých, 1826–1935, f. 2 popisuje podmínky místního ústavu chudých, zřízeného zřejmě na základě guberniálního nařízení, kde stojí v čele farář a místní rychtář, dále je ustanoven vedoucí účtů, klíče ke kase chudých a kasa samotná jsou však v rukou duchovního správce. V Sedloňově neexistoval odkaz, jehož úroky by bylo možné podělit místní potřebné, a tak se mělo každý pátek chodit s plechovou kasičkou dům od domu, ze získaných peněz a naturálií se hned v sobotu po mši měli podělit chudí. Také ořera o svátcích Jména Ježíšova a Panny Marie měla příslušet ústavu chudých. Předepsána byla i každoroční kontrola účetnictví vikářem. Tento způsob financování je podchycen do roku 1832, po cézuře jsou účty obnoveny v roce 1890 na principu úroků z odkazu dobrodinců diecézi.

²⁷ SOkA RK, FÚ Javornice, kt. č. 224, inv. č. 49, Kniha účtů farního ústavu chudých, 1858–1932. Potřební byli z 4,5% úroků v půlročních intervalech podělování místním duchovním správcem částkou od 10 krejcarů do 1 zl., vždy ovšem s odůvodněním.

²⁸ SOkA RK, FÚ Slatina n. Zd., kt. č. 493, inv. č. 25, Kniha účtů farního ústavu chudých, 1861–1943, p. 3 popisuje přípis vikariátního úřadu Králíky a podmínky podpory a mj. spolupráci faráře a obecního představeného při jejím udělování. Po celou dobu existence jsou úroky poctivě děleny mezi Slatinu a Pěčín, přičemž podrobné vyúčtování podpor je uvedeno jen pro slatinské chudé, kde byly příjmy ještě do roku 1866 doplněny o finance, které se vybrali při křtech na tento účel.

²⁹ Ještě předtím se pokusil založit místní chudinský ústav v roce 1839 farář Karel Gerstner, neboť ani ve farnosti, ani na žamberském panství neexistovala organizovaná péče o chudé. Ke štolovým poplatkům vybíral ještě příspěvek 6 kr., vybraným kapitálem pak měsíčně poděloval místní chudé. Ke státem doporučené sbírce po domech nepřistoupil pro nechotu obyvatel, kteří nakonec odmítali darovat uvedený obnos s tím, že almužnu dají dle svého uvážení, proto roku 1841 tato aktivita utichla, ač podle duchovního správce zavedl i účetní knihu, která se však nedochovala. (Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 602).

³⁰ Johann Michael Leonhard (1782–1863), dvorní kaplan, generální vikář, pomocný vídeňský biskup, od 1836 apoštolský polní vikář, zájem o rozvoj vzdělávacích institucí se odrazil i v podpoře chudých. (Flosman (2018), s. 66–67). Jeho příspěvek rozšířil i zmínovaný sedloňovský ústav chudých.

zrušení farních chudinských ústavů, ale byly z veřejného prostoru odsunuty do soukromého, kdy se z nich ve své podstatě staly nadace pro udílení almužen, v některých případech farní ústavy dokonce přecházely do obecní správy.³¹ Tento stav se odráží i v minimálních zmínkách o chudinství v příručkách pro duchovní – je zmiňováno buď jako součást vizitačního protokolu,³² nebo jako vysvědčení chudoby.³³

O konci farních chudinských ústavů se zmiňuje účetní kniha z farnosti Slatina nad Zdobnicí: *Dle nařízení Reichsprotektora ze 7. 5. 1942 musela renta býti odvedena, nuceně odkoupena. Ze sumy 900 K bylo sraženo 350 Kč, nuceně odvedeno Reichsprotektoru – německé říši, za zbytek zaslala německá banka „Bank der Deutschen arbeit“ 460 K. Tento zbytek 460 K byl rozdělán chudým ve Slatině a v Pěčíně, tímto renta fondu chudých vyčerpána a zrušena r. 1943. Takovýto úděl potkal všechny nadace, které byly založeny pro sociální účely (nemocné, chudé, sirotky atd.). Na fundacioní mše sv. se přece neodvážili sáhnouti.*³⁴ Slova tehdejšího administrátora Karla Reichla se zdají být téměř prorocká v souvislosti s poválečným vývojem, kdy následující totalitní režim již s nadacemi žádné ohledy neměl.³⁵

Záznamy o chudinských a studijních fundacích

Existenci nemešních nadací odráží alespoň zčásti obdobné písemnosti zmíněné v předchozí kapitole, samozřejmě vyjma persolučních knih. Knihy opisů nadačních listin obsahují rozličné fundace, především pak tehdy, bylo-li úmyslem zůstavitele spojit dobročinou nadaci s fundací jedné či několika mší. Obdobně se tomu stávalo i v případě, že zakladatelem či vykonavatelem stal duchovní (zčásti se mohly stát strážcem zdárného provedení odkazu např. městské rady). Charitativní či studijní fundace se odrážejí i na stránkách pamětních knih, ať už jako samostatný oddíl, nebo (a to častěji), u školních či chudinských záležitostí, mohou se tak zde objevit i kšafy, jež knihy nadací nereflektují.

Pokud došlo ve farnosti na zřízení chudinského ústavu, staral se o něj příslušný duchovní správce a přes pomoc ze strany laiků za něj zodpovídal, proto měl povinnost vést evidenci formou účetní knihy chudinského ústavu (*Armeninstitutsrechnungsbuch, Armeninstitutsbuch* či *Knihou oučtů farního ústavu chudých*). Známe tak knihy ročních účtů i s podpisy odpovědných osob, či naopak formu pokladního deníku doplněného zprávou o obvyklém způsobu získávání podpory (seznamy dobrodinců) a jejím rozdělování či konkrétní jména obdarovaných.³⁶

EXEMPLA: Vysoké Mýto a zdejší studentské a chudinské nadace

O charakteristice a složení vysokomýtských nadací se zmiňovala předchozí kapitola, stejně jako o písemné agendě provázející nadace, jejichž správce a vykonavatelem se stával duchovní správce. Z písemností je patrné, že vysokomýtské fundátory nezakládali pouze množství mešních nadací, ale pamatovali i na další účely, z nichž výrazně vystupují (a také je duchovní jako jejich správci takto vyčlenili) dva úmysly – studijní a chudinské.³⁷

³¹ Šrédli (2002), s. 225–229, zejména 228.

³² Borový (1879), s. 233, Pauly (1902), s. 869–871.

³³ Borový (1879), s. 21, 26, 30 (obecné pokyny k úřadování), 205–206 (konkrétní pokyny a formulář vysvědčení chudoby), Pauly (1902), s. 820–824 (v zákonném rámci domovského práva).

³⁴ Výnos se nepodařilo ověřit ani v Acta Curiae, ani v nařízeních protektorátních. Karel Reichl jako administrátor Pěčína však učinil poznámku i v tamní farní pamětnici, kde nařízení specifikuje jako IA2334 a zrušení renty datuje k 1. 11. 1942 (Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985, p. 604.

³⁵ Viz předchozí kapitola.

³⁶ Např. SOKA RK, FÚ Sedloňov, kt. č. 477, inv. č. 60, Kniha účtů farního ústavu chudých, 1826–1935.

³⁷ Zprávy o nich máme ze stejných úředních knih uvedených v předchozí kapitole.

Fundatio Hieronimi Joannis Čapka.

De Tomenu Nejedlickeho Trojice. Amen.

Ja Karolim Jan Alex Čápek, A. D. S. S. Philosophia Magister
 S. S. Theologiae Baccalaureus formatus, toho času farár w
 Hradčicích - tímto wímá a swéjím swém a jednému kazdému, obzvlášť
 té, kdyby toho potřeba uxazonala, wyznávám a dovedám, že
 z Tomeni mého vlastního, žádnému proswáde nezawýzaného, z žádného
 mého mého neb potřeba mého přimůvám, také ne pro nějaký
 zyx časný, tím méni pro marnou chwálu, anobř z vlastní
 dobrowiti a w dobrém rozmyšlené racionale rozole wily, jediné
 a wšim sláwi Boží a spasení mé duše postupuju a odwydávám
 obř wšalowského wšinného města Wysokého Mýta Summu
 seden tisíc zlatých [1000] rejnowých, a to w dobrí bžiti a
 w tomto slawném králowství Českém obyčejně a králowské mřici
 pod kursu a. s. pro cento na Fundaci wšinnou pro jedného mládenice
 z rodu a jména Čápkowského, a w nedostatku a následku těch, kterých
 solis z wšinnosti přiblynějího, aby takový zdesolus wspanělo
 gymnasiu aneb academyji studowali, anebo wyby již nestěti býly
 byl wyčludowal, daleji do wyšších, wšel přijíti a studyje prosequi
 rowati mohl.

Z té summy aneb Capitalu, tisíc zlatých, poněwády wšinného kursu
 wypada padesát zlatých rejnowých. tak méni štěti a mowwily
 wyswětluji, aby kursu pro rades, totiž pololetně wšel r. wšinnou
 takového mládenice, a kdyby těch neměl, pomůcím, aneb tím štěti
 by o něj nějakou pět a starost mé, ne štěti pro wšinnou a pomůcím
 jejich vlastní potřebu, ale na stěnu a štěti takového na studyích
 prozotawajících, který na té mé Fundaci bude, náležite odwydan a
 skladan byl.

Studijní nadace vysokomýtského rodáka Jana Jeronýma Alexia Čapka z roku 1725
 (Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–
 1928)

Podpora studentů

Na studenty mysleli příslušníci rodu Čapků,³⁸ neboť již 18. září 1692 složil vysokomýtský rodák a probošt kapituly ve Staré Boleslavi Jan Alexius Čapek značný kapitál 2000 zlatých, z nichž měli být fundováni jak studenti gymnaziální, tak bohoslovci v pražském jezuitském konviktu sv. Bartoloměje.³⁹ I další příslušníci zmíněného rodu považovali za smysluplné odkázat finance studujícím – téměř současně jeho bratr Václav Vojtěch Čapek, coby apoštolský protonotář, kanovník staroboleslavský a polenský děkan, věnoval 28. září 1692 1000 zlatých na studia u královehradeckých jezuitů⁴⁰ a jejich bratranec, farář hradištský Jan Jeroným Alexius Čapek odkázal v roce 1725 dalších 1000 zlatých na studia na gymnáziu a akademii.⁴¹ O udělení příspěvku ke vzdělání rozhodoval vysokomýtský děkan společně s městskou radou. Podmínkou získání stipendia bylo katolické vyznání a bohulibý život: *K tomu jeden každý, který té mé fundaci oučasten bude, povinen bude v římském katolickém náboženství, pobožný křesťanský život védsti, pilně a dobře studírovati, a při tom za mne, byť já na tomto světě nebo na onom živ byl, za častý v svých modlitbách pamatovati a za mne se modliti, obvzlášť pak pohoršlivého a rozpustilého života na nejvyšš se varovati.*⁴² Přednost rovněž dostávali členové zakladatelského rodu, včetně příbuzných rodin. Tak se jedním z prvních stipendistů královehradecké jezuitské koleje stal Vojtěch Čapek, jenž při hradeckých studiích onemocněl těžkou zimnicí, již se podařilo vyléčit až ve svatomikulášských lázních ve Vraclavi u Vysokého Mýta. Jako poděkování za uzdravení se věnoval rozvoji zdejších lázní⁴³ a propagoval místo i publikovanými texty.⁴⁴

Podpora chudých

Pro nezajištěné příbuzné byly často zamýšleny také nadace zaměřené na chudé a potřebné, které patřily do druhé hlavní skupiny odkazů nemešních. Realizovaly se dvěma způsoby, buď fundováním špitálních míst, nebo almužnou pro potřebné. Ve Vysokém Mýtě je v písemnostech děkanství doloženo obojí, výraznými zůstavitelkami se staly ženy. První z nich založila Kateřina Zajíčková, podle níž mělo být třikrát ročně poděleno osmdesát chudých po 20 krejcarech, dělo se tak od roku 1791 následujících patnáct let, kdy místní potřební, včetně šesti špitálníků, dostávalo almužnu na Velký pátek, o sv. Vavřinci (na den zasvěcení děkanského kostela) a na dušičky.⁴⁵

³⁸ Soubor čapkovských studijních nadací byl vnímán jako celek také díky přednostnímu právu na příspěvek pro členy rodu, svědčí o tom konvolut písemností v archivu Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě, kde se vedle opisů a překladů nadací objevuje rozrod rodu Čapků ve Vysokém Mýtě (RM VM, Chudinské záležitosti, pol. 19. stol. – 1937). Za zprostředkování studia v archivu regionálního muzea a za mnohé fundované odpovědi týkající se vysokomýtských reálií jsem vděčná tamní pracovníci Bc. Soně Krátké.

³⁹ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 226–229; Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843, p. 252–254.

⁴⁰ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 230–235; Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843, p. 248–251.

⁴¹ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 236–239; Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843, p. 216–217.

⁴² Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 238.

⁴³ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Přehled nadací, (1640) 1861, f. 34v, 35r, nadace č. XXXV, v níž odkázal v roce 1743 pozemky k propachtování, výnos měl sloužit na vylepšení vraclavské kaple Na vrchách, která ležela při cestě k Vraclavi. Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Přehled nadací, (1640) 1861, Pamětní kniha II, 1836–1991, s. 393 dále doplňuje již v 1. polovině 20. století, že kaple sv. Gotharda *zpusťla docela*. Mladší rukou je dopsáno, že *na místě stojí pomník vzatý ze starého hřbitova*.

⁴⁴ Čapek (1722) a Čapek (1731).

⁴⁵ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843, p. 256–342. Podělování chudých přetrvávalo jako místní chudinský ústav i v 2. polovině 19. století (kdy se jeho

odkázala na *domov pro chudé, který k následujícímu ústavu zřízen býti má: Tři chudí mužského a tři chudé ženského pohlaví, dle rodu a kmene z sousedstva města Vysokého Meyta pocházející, skrze stáří, neduhy neb jiné bez své viny utrpené příčiny k práci neschopní, však mravní a v počestnosti vždy zachovali, v tomto domě pokojnou schrán mítí mají. Před jinými však mým potřebným a chudším přátelům přednost zanechávám, když tohoto ústavu zažítí požádají.*⁴⁶ V domě čp. 119 v Kostelní ulici tak šest chudých získalo tak zaopatření, což představovalo byt, otop, stravu a oděv a za to měli povinnost každodenní modlitby: *Ráno Litaniji ke Jménu Pána Ježíše a Zdravas královno, večer Litaniji k Panně Marii a k Pěti ranám Pána Ježíše, pět Otčenášů a Zdravas, zakončené písní Odpočiňte v pokoji*, garance za náležité vykonávání se předpokládala od děkanství.⁴⁷ K financování potřeb obyvatel sloužilo 24 korců polí a 7 korců luk,⁴⁸ proto byl také ustanoven správce, jimiž byli až do roku 1896 vážení vysokomýtští měšťané, pak bylo kurátorství převedeno do rukou města.

Zároveň je třeba poznamenat, že toto poměrně pozdní nadání jen doplnilo již dříve realizovanou péči o potřebné v rámci městské komunity. Proto se v dokumentech církevní provenience chudinská péče reflektuje jen částečně, neboť závazky vůči špitálu historicky mělo i děkanství. Městský špitál, zvaný Mikulášovský, je doložen pramenně již v 16. století, ovšem k dřívější existenci se poznamenává: *jak kterého času duchod chudého špitálu postačiti může, se pozůstavuje, aniž také jaké instrumentum fundatonis vynachází, jediné v rejstrách špitálních jista louka od Václava Rožnovského odkázána ke špitálu se jmenují, na jaký ale oumysl to se nedokládá. Jaký ale duchod špitální jest, to z register téhož chudého špitálu tím hojněj k vyrozumění pozůstává: Nic však méně co předešlých letech byly dva špitálové, jeden velký a druhý malý, Mikulášovský jmenovaný, v něm se nacházelo osob šest, jakým ale způsobem se to jměnilo a jeden toliko učiněný jest, paměť se nenachází, však ale souditi se může, že z těch dvou jeden učiněn, a jaký jeden neb druhý duchody měl.*⁴⁹

Ze soupisů naturálií pro oba špitály vyplývá, že zajištění šlo především z městských peněz a zařízení, ale svou povinnost mělo i záduší. Vedle toho se v městských knihách objevují od 1571 zaopatření ve prospěch špitálu nakoupením rolí či povinným odvodem mouky z městského mlýna pro nájemce, ale i částí výnosu z lázně na ošacení chudých. Odkazy ve prospěch chudých nešetřili ani soukromníci, často se zde objevovaly pozemky, z jejichž výnosů se mělo přispívat na provoz špitálu, ovšem do evidence záduší se dostávala jen část dědictví a majetků.⁵⁰ Zčásti o hmotném zajištění svědčí záznamy v pamětní knize, podle níž do správy špitálu mikulášovského patřil tzv. špitálský dvůr na Litomyšlském předměstí a další pozemky.⁵¹

⁴⁶ Jireček (1884), s. 46, protože starost o tento odkaz přenesla na zástupce Vysokého Mýta, nadační list byl uložen v městských dokumentech a podléhal schválení jen c. k. místodržitelství ze dne 21. 11. 1875, čj. 55944. V nadačních listinách děkanství se odráží pouze část odkazu, v němž učinila rozsáhlou mešní nadaci, kde odkázala některé své pozemky vysokomýskému děkanství a výnosem z nich pak pamatovala několika ročními bohoslužbami na své rodiče, sourozence a sebe (Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), *Knihopisů nadačních listin, 1849–1928*, p. 138–140).

⁴⁷ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), *Pamětní kniha II, 1836–1991*, s. 381.

⁴⁸ Jireček (1884), s. 46, Dále Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), *Pamětní kniha II, 1836–1991*, s. 381.

⁴⁹ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), *Knihopisů nadačních listin, 1741–1843*, p. 122.

⁵⁰ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), *Knihopisů nadačních listin, 1741–1843*, p. 122–130 popisuje špitál z hlediska děkanství, tedy pouze jednostranně a částečně. Podrobné studium vysokomýtského špitálu by zajisté ozřejmilo spolupráci města a církve při provozu špitálu, vymezení kompetencí a sfér vlivu, bohužel ani písemnosti děkanství, ani celistvě dochovaný archiv města není v ústeckém archivu přístupný badatelům.

⁵¹ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), *Knihopisů nadačních listin, 1849–1928*, p. 220–253 a *Knihopisů nadačních listin, 1741–1843*, p. 122–130.

Spojený městský špitál mikulášovský se nacházel nedaleko kostela v čp. 198 a byl fundován pro šest osob mužského pohlaví a šest ženského, o čemž svědčí členění budovy na dvě poloviny, uprostřed rozdělené dvorkem a společnou kaplí sv. Kříže.⁵² Ovšem po vzniku nových úřadů v polovině 19. století byla budova zabrána pro věznici krajinského soudu, zařízení kaple se tak přeneslo do kaple sv. Jana Křtitele v děkanském kostele a špitálníci byli vystěhováni do soukromí, ale i když jim mělo zůstat *pilné a svědomité konání povinností špitálských, jest to na újmu pořádného špitálského života*.⁵³ Až po čase byl objekt vrácen zpět svému účelu. Zároveň se v roce 1877 podařilo rozšířit prostory o chudobinec (sousední čp. 196). Ve druhé polovině 19. století se objevuje v Mýtě ještě jedna instituce pro potřebné, nejprve také formou fundace, a to špitál ve dnešním slova smyslu, jako ústav pro nemocné.⁵⁴

Na chudé mysleli kšaftující ještě v první polovině 20. století,⁵⁵ ovšem jeden z odkazů svědčí mj. i o tehdejší atmosféře ve městě, kdy v roce 1915 věnovala Kateřina Toušková v poslední vůli 300 K místní Jednotě bl. Anežky, která zajišťovala výzdobu chrámu sv. Vavřince jako jediná v době, *kdy socialistická, bezvěrecká radnice odřekla jako patron! hraditi kostelní potřeby..... Ovšem agitací jisté osoby..... se stalo, že legát tento 300 K Toušková odvolala a učinila dovětek: Odkaz 300 K Jednotě bl. Anežky ve V. Mýtě pod. č. 4 v závěti odvolávám a ruším....* Namísto toho měla být zřízena nadace 200 K pro chudé, kdy o Štědrém večeru měl děkan místní katolickou ženu podělit úrokem z nadace.⁵⁶

Poměrně časté odkazy na chudé, ale třeba i sirotky, způsobily, že ve Vysokém Mýtě nebyla potřeba rozměňovat fungující řád almužen a špitálu pro chudé ještě zřízením farního chudinského ústavu. A tak touto josefínskou institucí nedisponovaly nejen nejchudší farnosti, ale i poměrně zámožné kolatury, které měly vlastní systém chudinské péče.

⁵² Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1991, p. 371. Dnes na ulici Karolíny Světlé, více též památková karta čp. 198 na https://iispp.npu.cz/mis_public/document/Detail.htm?id=1224430 z 11. 3. 2020.

⁵³ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1991, p. 371.

⁵⁴ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1991, p. 385.

⁵⁵ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 250–253.

⁵⁶ Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928, p. 250.

IV. ZÁVĚR

Představujeme-li si – na základě obecně známých dat – stav světa na počátku dlouhého 19. století a posléze na jeho konci, je zřejmé, že došlo k mnoha zásadním proměnám – počínaje stavem lidského poznání, přes objem a obsahovou strukturu hospodářství, uspořádání států i národů, až po radikální proměnu politických koncepcí, sociálních i národnostních struktur a uměleckého cítění. Evropa a svět v posledních dvou desetiletích 18. se zcela zásadně liší od světa a starého kontinentu v prvních dvou desetiletích 20. století, na jejichž konci stojí do té doby nepředstavitelný válečný konflikt s miliony obětí. V mnoha kvantifikovatelných oblastech – od počtu obyvatel, přes hospodářské výsledky až po procento gramotných – začne mít do té doby lineárně stoupající křivka tvar exponenciály. Zacílíme-li pohled jen na naše země, setkáme se na počátku popisovaného období s nadějemi vkládanými do osvíceného, absolutisticky vládnoucího panovníka – a na konci s obdobnými nadějemi provázejícími zánik konstituční monarchie a vyhlášení republiky. Stejně tak zásadní změny jsou na poli nacionálním – konec osmnáctého století je dobou první generace českých obrozenců, počátek století 20. pak čase emancipovaného národa s vlastní politickou reprezentací. A zatímco počet obyvatel na území dnešní České republiky se k roku 1787 odhaduje na 4,5 milionu, poslední rakouskouherské sčítání lidu k 31. prosinci 1910 vykazuje více jak 10 milionů občanů.¹

Tři etapy života katolické církve v dlouhém 19. století

Je zřetelné, že tento do té doby neuvěřitelně zrychlený rozvoj lidské společnosti se musel odrazit i v prostředí katolické církve, byť je zde – na rozdíl od ostatních, již zmíněných oblastí – výrazně méně patrný. Po skokovém nárůstu počtu far, k němuž došlo za vlády Josefa II., se počet nejnižších organizačních jednotek duchovní správy zvyšoval jen velmi pomalu. Stejně tak se od josefinských reforem (kdy došlo k územnímu zvětšení litoměřické a královéhradecké diecéze a byla roku 1785 založena diecéze českobudějovická) nezměnila ani diecézní organizace v Čechách. Stejně jako nenaznal změny ani ritus, ani jazyk bohoslužby, po celé dlouhé století se cyklicky opakovaly liturgické svátky a slavnostmi a velkou většinu výročí či významných událostí státu, země i místní komunity provázely slavnostní bohoslužby a církevní průvody. Naprostou většinu lidských životů v našich zemích po celou tuto dobu provázely iniciační svátosti katolické církve a ona sama se projevovala jako instituce *longue durée par excellence*.

Přesto je během dlouhého 19. století možné identifikovat pod povrchem neměnné sakrální funkce, hierarchického uspořádání a sociální služby církve důležité změny – z nichž právě proměna vztahu církve a státu je pro mé vyprávění nejdůležitější. Jak napsal roku 1906 Kamil Henner: *Církev katolická byla v Rakousku až do r. 1849 církví státní a panující. Tím však již řečeno, že byla na státu závislou; neboť vždycky se ukázalo v dějinách, že církev zaplatiti musila přednosti státem propůjčené ztrátou své vnitřní samostatnosti. I v zemích rakouských vyvinul se brzy názor, přišedší k platnosti i v zemích protestantských, že moc zeměpanská osvědčovati se musí i oproti církvím. ... Císař Josef II. šel na této cestě ještě dále, an vycházel ze stanoviska, že státní zákonodárství o své újmě upravití může vše, co v církvi není původu božského, nýbrž jen původu lidského, co nedotýká se ani víry, ani ducha, ani duše. Církevní autonomie nebylo šetřeno, mnohá papežská práva stala se v Rakousku nemožna... Bohoslužba, duchovní správa a kázání měly se řídit dle předpisů státních, upravujících nejmenší*

¹ Dokument Českého statistického úřadu uvádí tato čísla: 1787 – 4 578 000 obyvatel, 1910 – 10 076 727 obyvatel, čerpáno z <https://www.czso.cz/documents/10180/20548149/4032130102.pdf>/ dne 1. 3. 2020.

jednotlivosti... Stát zřizoval, pozměňoval a osazoval biskupství a fary; k dosazení na úřady se správou duší zapotřebí bylo odbyti konkursní zkoušky státně upravené... Církev stala se ústavem státním, sloužícím státním úkolům, z kazatelny musili kněží poučovati lid o zeměpanských výnosech obsahu ryze světského, například o užitečnosti očkování nebo dobytčí soli.²

I když se situace nástupem Leopolda II. poněkud proměnila a některá císařská omezení byla odvolána – například byly zrušeny generální semináře a biskupům bylo dovoleno zříditi semináře vlastní, od roku 1827 byly znovu povoleny jen rozjímavé kláštery – přesto řada nařízení z této doby se zachovala. Duchovním správcům zůstala nevděčná role prodloužené ruky státní správy, a tak tlumočili nařízení úřadů, propagovali a evidovali školní docházku a očkování, vyráběli přehledy a statistiky, a to nejen obyvatelstva, ale třeba také vlastních farních a děkanských knihoven. Dominanci světské moci nad církevní vysvětloval Vincenc Zahradník na stránkách Časopisu pro katolické duchovenstvo roku 1834 takto: *Řízení církevní (potestas ecclesiastica) a majestátní právo k církvi (ius circa sacra³) jsou dvě zcela rozdílné věci. Církevní správa nezáleží v ničem jiném, nežli v tom, aby svůj průchod mělo to, k čemuž církev jest ustanovena, majestátní právo ale jest právo, kteréž nejvyššímu mocnáři vůbec příčinou jedné každé společnosti v jeho zemi náleží... Jestliže světská vrchnost duchovenstvu zvláštní některé věci za povinnost ukládá, děje se to tím samým právem, kterýmž světská moc i vojínům, kupcům, řemeslníkům a jiným stavům zvláštní zákony vystavuje. Jelikož duchovní správce neb úředník spolu jest oudem měšťanského společenství, světská vrchnost ledacos od něho žádati může, u příkladu psaní matrik, kostelní oučty a podobné věci, pokudž jen vynutitedlny jsou a k podstatě náboženství nepatří.⁴*

Předcházející řádky jsou pozoruhodným svědectvím o tom, jak si duchovní dokázali zdůvodnit a poté i akceptovat veškerou byrokratickou zátěž i všudypřítomný dohled státu, byť například v úvodníku k druhému ročníku obnoveného vydávání Časopisu pro katolické duchovenstvo redaktor Karel Vinařický píše: *V očekávané ústavní svobodě⁵ nadějeme se volnějšího rozvíjení činnosti církevní. Neželíme ztráty názvu církve „panující“ v Rakousku. Víme, co na té přednosti bylo. Církev katolická nevládla ani jměním svým. Víme, co znamenalo ius circa sacra. Doufáme, že také církev většiny v Rakousku, církev katolická, nabude brzy té samosprávy, která zaručena jest všem vyznáním náboženským.⁶* Těmto slovům, která připomínají očekávanou únorovou ústavu, již předcházela řada uvolnění pro církevní správu – již v roce 1850 bylo zrušeno placetum regium,⁷ upraveno studium na teologických učilištích i vyhrazeno právo biskupům zplnomocňovat vyučující náboženství na školách.⁸ Základní změnou pak bylo uzavření konkordátu, vyhlášeného 5. listopadu 1855 pod č. 195/1855 ř. z., který znamenal pro vnitřní řízení a správu církve do té doby nezvyklou svobodu. Období let 1849–1867 je zároveň časem, kdy dochází k vybudování státní správy a samosprávy, která vyřizuje většinu úřední agendy přenesené do té doby na děkany a faráře. Právě toto vybudování a upevnění státní správy má potenciál přenechat církvi rozhodovat

² Henner (1906), s. 757–759.

³ K témuž tématu podrobněji Helfert (1845), s. 65–72.

⁴ Zahradník (1834), s. 51 a 55–56.

⁵ V předchozím textu autor připomíná Říjnový diplom, vydaný 20. 10. 1860, kterým se císař František Josef II. zříkal absolutistické vlády a zřídil Říšskou radu.

⁶ Vinařický (1861), s. 1.

⁷ Stalo se tak císařským nařízením z 18. 4. 1850 č. 156 ř. z., kdy bylo dovoleno biskupům a věřícím se obracet k papeži ve věcech duchovních i bez předchozího svolení úřadů světských, dále bylo dovoleno biskupům vydávat nařízení církevní pro vnitřní potřebu (ty co měly být veřejně vyhlášeny, musely být oznámeny světským úřadům).

⁸ Výnos ministerstva kultu a vyučování z 30. 6. 1850 č. 319 a císařské nařízení ze dne 23. 4. 1850 č. 157 ř. z.

o svých vlastních záležitostech, zároveň stále sílí snaha plné zrovnoprávnění všech náboženských společností i možnost zůstat zcela bez církevní příslušnosti.

Právo na svobodu vyznání zaručila obyvatelům monarchie prosincová ústava, jejíž zákon o všeobecných právech státních občanů č. 142 /1867 ř. z. ze dne 21. prosince 1867 znamenal narušení některých privilegií, která konkordát zajišťoval katolické církvi. Další překročení pak přinesly květnové zákony č. 47, 48 a 49/1868, které vrátily manželské právo do soudní pravomoci světských soudů, další odňal církvi právo dozoru nad veřejným školstvím s výjimkou výuky náboženství a poslední uspořádal mezikonfesijní poměry občanů monarchie. Nastoupený směr státní správy byl potvrzen jednostranným vypovězením konkordátu 30. července 1870. Zrušení konkordátu bylo kodifikováno druhou vlnou květnových zákonů, z nichž první 50/1874 ř. z. ze dne 7. května 1874 mimo to upravil i zevní poměry církve katolické, druhý 51/1874 ř. z. z téhož dne upravil finanční poměry katolických kněží i statut náboženské matice a konečně 68/1874 ř. z. ze dne 20. května 1874, který se týkal ostatních církví. Proti první dvěma zákonům protestovali jak biskupové ve svém pamětním spise, tak papežská stolice, nakonec však jejich ustanovení přečkala zánik monarchie

Proměna a stabilita postavení kněze v dlouhém 19. století

Zmíněná tři období, vymezená léty 1780–1849, 1850–1867 a 1868–1918 znamenala základní změny diskutované nejen na nejvyšších místech katolické hierarchie, ale promítla se i do života a působení kněží působících na nejnižším stupni duchovní správy. Promítneme-li je do patnácti vymezených rolí v stati této práce, je zřejmé, že v některých případech dochází k značnému posunu, jinde jsou tyto změny – obzvláště v pramenech – téměř nezaznamatelné. Začneme-li tuto stručnou inventuru proměnou ideálu a skutečné osobnosti katolického duchovního správce, je zřejmé, že postavení duchovních správců se v prvním období procházelo jistou krizí, jak to naznačuje Kamil Henner: *Vylíčené poměry tyto zaviniily, že duchovní stav ztrácel na významu a že se málo nových kandidátů hlásilo, z nichž tak mnohý nevyhovoval podmínkám kladeným na stav duchovní. Mnohá místa v duchovní správě musela zůstat neobsazena, stát musil přivolávat cizí duchovní, ano i tajná nařízení vydávána úřadům, by rozhodovaly bez ohledu k zákonům a nařízením dosud platným, k jichž zrušení se však vláda nemohla ještě odhodlati, ač uznala, že se již prováděti nedají.*⁹ Je možné uvažovat, zda-li podvázané náboženské aktivity na straně jedné a hojně doporučované angažmá kněží v osvětové činnosti (lze připomenout příručky Jiljího Chládky a Františka Giftšice) nenalezly své přirozené vyústění v nejrůznějších obrozeneckých aktivitách, které jsou u kněží v jazykově českých oblastech časté. Naopak třetí období nutí děkany a faráře se vypořádat se ztrátou dosavadního vlivu i skutečností, že osadníci jeho kolatury mají svobodu volit svou příslušnost k jakékoliv konfesi či zůstat mimo společenství. I když tyto změny nepřicházejí zvláště do venkovských oblastí tak rychle (a většinou se projeví až po skončení světové války), většina kněží se už setkává s priznanou náboženskou vlažností či přímo proticírkevní propagandou. Je třeba hledat nové aktivity pro oživení farnosti – lidové misie, poutě, bratrstva a spolky, společenský význam kněží v české národní společnosti však zřetelně ustupuje.

Duchovním tak zůstává kostel, po celé dlouhé 19. století zůstávají udělovateli svátostí a svátostin, celebranty mší i kazateli a také katechety – vyučují děti ve školách a poučují mládež a dospělé, ať již na pravidelně pořádaných odpoledních katechezích, v nedělních školách či při přípravě na sňatek. Naopak se radikálně (opět ve třetím vymezeném období) změni jejich role ve školství, neboť z duchovního školdozorce konce století 18. se po přijetí Hausnerova zákona stane jen jedním z členů učitelského

⁹ Henner (1906), s. 761, cenu citovaného textu ovšem poněkud snižuje to, že autor svá tvrzení nedokládá.

sboru). Obdobný posun, kdy stát převzal roli duchovního správce, můžeme pozorovat i v péči o chudé.

Zatímco v těchto případech se (ne)změnila nařízení, je situace poměrně lehce popsitelná, složitěji se zachycují další role duchovních správců, které vyplývaly z interakcí s farními či kostelními zaměstnanci, s různými skupinkami více či méně angažovaných věřících a konečně i s lidmi mimo farní komunitu. Protože se měnila dobová společnost, je nepochybné, že se transformovaly i tyto vazby, ale je těžké je jednoduše charakterizovat. Zřetelněji je možné popsat vztahy faráře k nadřízeným církevním či světským orgánům i k patronovi, kde je možné se opřít o řadu písemností, které navíc dostávaly stále více kodifikovanou formu. Patrně nejviditelnější posun je možné zachytit ve třetím období v komunikaci mezi farářem a patronátním úřadem, který v čase zrovnoprávnění církví vnímal finanční požadavky svého kostela jako finančně zbytečně zatěžující a právně nedořešenou vazbu. Poslední kapitoly – věnované správě jmění obročí i benefícia, obdobně jako kostelnímu mobiliáři či nadacím – neodrážejí zásadní změny. Ve sledované době a prostoru se mění víceméně jen formuláře a podpisy pod nimi, s pozemkovou reformou, zrušením patronátu a znárodněním nadací přijde až 20. století.

V této práci i její stručné rekapitulaci mnohé chybí. Nepodařilo se mi vytvořit srovnání s bádáním v zahraničí, které by určitě mohlo doplnit a zobecnit výše naznačené změny postavení i přinést jinak uspořádané a akcentované role duchovních správců. Až na několik drobnějších sond jsem musela rezignovat na pohled biskupa a jeho konsistoř a schází zde i pohled těch, pro něž byl místní farář jejich duchovním správcem a léta se s ním pravidelně potkávali, sdíleli s ním radostné i smutné okamžiky svého života a svěřovali mu svá provinění. Jako jediný a závěrečný příklad tohoto pohledu připojuji úryvek paměti Ladislava Kunteho, který v letech 1896–1900 působil jako kaplan v Dobrušce.

Dobrušský kostel sv. Václava v době kaplanování Ladislava Kunteho
na počátku 20. století
(*Soukromá sbírka*)

EXEMPLUM: Pohled na roli kněze očima toho, který odešel

Ladislav Kunte (* 22. dubna 1874 Čestín u Uhlířských Janovic, + 19. dubna 1945 Straubing) prožil zajímavý a dobovému modelu se značně vymykající osud. Kaplanské místo v Dobrušce bylo jeho první, pak byl ještě krátce kaplanem v Třebechovicích pod Orebem a roku 1902 dostal povolení ke studiu filozofie v Praze, kde zároveň působil jako prefekt v koleji Arnošta z Pardubic. Během svého kněžského působení sympatizoval s hnutím katolické moderny i křesťanským socialismem, nakonec v lednu 1906 vystoupil z církve a nadále se živil jako redaktor Času. Patřil k zakladatelům Volné myšlenky, byl ovlivněn názory T. G. Masaryka a publikoval sociologicky, filozoficky i religionisticky laděné práce. Byl vězněn za první i druhé světové války a při evakuaci vězňů také zemřel.

Po svém rozchodu s katolickou církví sepsal autobiografii nazvanou *Cesty, kterými jsem šel*, kde se vrací i ke svému rozhodnutí po absolutoriu královéhradeckého gymnázia respektovat přání rodičů a vstoupit do kněžského semináře.

Proč si přáli mítí ze mne kněze? Co viděli v knězi? Co vidí v knězi venkovský člověk, zvláště venkovský člověk mého domova, chudého kraje pahorkovitého, odloučeného od ostatního světa? Odpovím hned: stav kněžský jest těmto lidem ideálem všech stavů, výjimečným, nejkrásnějším stavem – a povím také hned příčinu toho.

Tito lidé jsou potomky předkův, jichž několik generací – dost dlouhá řada – byly otroky. Zdědili po nich respekt ku pánům a vlastní zkušeností se naučili vidět v životě pánův jakýs velmi krásný život, „lepší“, nebo „lehčí život“ – opak „dřeni“, které tvoří obsah jejich vlastního živoření. Ovšem – respekt nebývá vždy láskou ani sympatií; bývá v něm notná dávka plaché nedůvěry a strachu: „s pány, holečku, neradno si začínat“.

Jen jeden stav tu tvoří výjimku: stav kněžský. Všecko, čím se stává katolictví tak příjemné a tak potřebné venkovskému člověku, soustřeďuje se v knězi: kněz je zosobněná neděle (výraz zní paradoxně, ale nenapadá mi v tomto okamžiku jiný, který by vhodněji vystihoval, co chci říci). Ve svých kázáních i v soukromém jednání snaží se z pravidla lid k sobě připoutat, tváří se laskavým, vlídným, lichotí mu. I jeho vadám lichotí, a jestliže je přece kárá, činí to většinou způsobem tak povšechným, nebo i zastřeným, že si každý může pomyslit: to se mne netýká; a kdyby – což nejsou tato napomínání diktována láskou, starostí o blaho, o spásu jejich duší? Vypravuje těmto velkým dětem pohádky, které je upoutávají: o podivuhodných činech, o lásce panenky Marie, o svatých..... a divadlo před nimi hraje, na které oni se rádi dívají, a kterému už tak uvykli, že by bez něho nemohli býti živi..... a pouti pořádá a procesí, modlí se za ně, žehná jejich polím, krátce: kněz jest jednak výrobcem, jednak rozdavačem alkoholu, jímž se opijí náš člověk tak rád ve své bídě a jemuž již uvykl.

Co chcete? Kdo může konkurovat s knězem v úctě a lásce venkovana, který žil v létech 80tých a žije ještě dnes v zapadlé venkovské dědině, a z něhož bude zítra člen sdružení katolických zemědělcův nebo člen pravého křídla strany agrární? Advokát? Soudce? Berní? Ach, to jsou také páni: ale páni, na které nemůže náš člověk mysliti, aby současně si v duchu nevyvolal nerozlučně s nimi sdruženou představu soudních opletaček, pokut, trestů, exekucí a nesrozumitelných paragrafů a jiných nepříjemných věcí – právě jako představa lékaře vybavuje ošklivou vzpomínku nemoci a umírání. A jiných stavů „pánských“ nezná, leda z doslechu; zbývá jen ještě učitel. Ale učitel -: nebyl ještě včera ponížným služebníkem fary? A není ještě dnes venkovský učitel na přemnoha místech ponížným služebníkem fary? A není-li jím už, začíná v něm náš venkovský člověk tušit nebezpečí pro svou katolickou neděli, pro své pohádky, pro své nebe. A mimo to: je učitel, který se musí ustavičně „zlobit s dětmi“, opravdovým pánem?

Kněz je tedy bez konkurenta: něžná představa o něm zračí se v samém názvu „velebnička“ nebo, jak Moravané říkají „panáčka“, který velké dítě-lid dává pořadateli svého nedělního a svátečního hraní. To vše jest ovšem pouze jedna stránka respektu, který lid pociťuje vůči knězi; vedle ní jest ještě jiná, temná, hodně upomínající na způsob, jakým prapředkové lidstva pohlíželi a divoši dosud pohlížejí na své čaroděje: spatřuje v knězi zároveň cosi tajemného, záhadného, nebezpečného: kněz nemá v moci jen požehnání, nýbrž také kletbu boží; - je dobře zalichotit se mu, neboť to dělá dobré oko u pána boha, tím nebezpečnější jest však jeho hněv - - řekněme to jedním slovem: kněz je zástupce božím, v očích některého člověka skoro jakoby samým zosobněným bohem (vždyť i jeho kázání jsou „slovem božím“) – a všechny spory nahromaděné v katolickém pojmu boha, který je zároveň nekonečnou láskou i nekonečnou přísností, který se zároveň usmívá i mračí, jsou obsaženy i v představě lidu o božím zástupci: ale to vlídné, milé a světlé převládá.

To vlídné, milé, světlé, to co činí stav kněžský nejkrásnější stavem na světě, převládalo též v představách mých rodičů o tomto stavu, a proto se rozumělo samo sebou, že budu-li dán na studii, nemohu studovati na nic jiného než na „pana páter“. A rozumělo se to právě tak všem sousedům a sousedkám – studovat, a studovat na kněze byla prostě synonyma. A já sám jsem nemyslel a nemohl mysliti jinak než rodiče a všichni ostatní lidé, kteří se zajímali o mou budoucnost.¹⁰

Je-li tento laskavý a zároveň skeptický pohled na význam kněze pro věřícího člověka devatenáctého století, jen krátkým doplněním již načrtnutého celkového obrazu, jsou neobvyklé a tragické osudy pisatele těchto řádků jen nezřetelným naznačením toho, jak moc se role katolického kněze proměnila ve století dvacátém.

¹⁰ Kunte (1907), komentář a zamyšlení nad knihou přináší Hanuš (2009), s. 165–166.

V.A Seznam použitých archivních pramenů

Národní archiv (NA)

Archiv pražského arcibiskupství
Tereziánský katastr

Státní oblastní archiv Plzeň (SOA Plzeň)

Rodinný archiv Nostitzů – Planá (RA Nostitzů)

Státní oblastní archiv v Zámrsku (SOA Zámrsk)

Krajská správa MV HK – archivní oddělení
Sbírka matrik Východočeského kraje
Velkostatek Litomyšl
Velkostatek (Vs) Rokytnice v Orlických horách

Státní okresní archiv Hradec Králové (SOkA HK)

Biskupský archiv (BA) Hradec Králové (HK)
Biskupská konsistoř (BK) Hradec Králové

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (SOkA Litomyšl)

- fondy církevních úřadů

Děkanský úřad (DÚ) Litomyšl
Děkanský úřad Polička
Farní úřad (FÚ) Banín
Farní úřad Bělá
Farní úřad Bystré
Farní úřad Čistá
Farní úřad Dolní Újezd
Farní úřad Janov
Farní úřad Košire
Farní úřad Mladočov
Farní úřad Morašice
Farní úřad Pomezí
Farní úřad Svojanov

Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou (SOkA RK)

- fondy církevních úřadů

Děkanský úřad Dobruška.
Děkanský úřad Rychnov nad Kněžnou
Farní úřad Bartošovice.
Farní úřad Bílý Újezd
Farní úřad Bystré
Farní úřad Častolovice
Farní úřad České Meziříčí
Farní úřad Dobré
Farní úřad Dobřany
Farní úřad Chleny
Farní úřad Javornice
Farní úřad Liberk
Farní úřad Lukavice
Farní úřad Neratov
Farní úřad Pěčín
Farní úřad Přepychy
Farní úřad Sedloňov
Farní úřad Slatina nad Zdobnicí
Farní úřad Solnice
Farní úřad Vamberk
Farní úřad Velký Uhřínov
Farní úřad Vysoký Újezd

- ostatní fondy

Archiv města (AM) Rokytnice v Orlických horách
Archiv obce (AO) Neratov
Archiv obce Pěčín
Hospodářsko-čtenářský spolek Pěčín
Obecná škola Pěčín

Státní okresní archiv v Ústí nad Orlicí (SOKA UO)

- fondy církevních úřadů

Děkanský úřad Ústí nad Orlicí
Děkanský úřad Žamberk
Farní úřad Brandýs nad Orlicí
Farní úřad České Heřmanice
Farní úřad Hnátnice
Farní úřad Horní Sloupnice
Farní úřad Jablonné nad Orlicí
Farní úřad Knířov
Farní úřad Letohrad
Farní úřad Písečná
Farní úřad Řetová
Farní úřad Sudslava
Farní úřad Svatý Jiří
Farní úřad Újezd u Chocně
Vikariátní úřad (VÚ) Králíky
Vikariátní úřad Letohrad

- ostatní fondy

Albert Eduard
Archiv obce Horní Sloupnice
Okresní úřad (OkÚ) Žamberk

Regionální muzeum v Litomyšli (RM Litomyšl)

Sbírková knihovna

Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě (RM VM)

Archivní sbírky: Chudinské záležitosti

Městské muzeum Žamberk (MM Žamberk)

Albert Eduard

Depozitáře Biskupské konzistoře Hradec Králové (Depozitář BK HK)

- fondy církevních úřadů

Děkanský úřad Ústí nad Orlicí
Děkanský úřad Vysoké Mýto
Děkanský úřad Žamberk
Farní úřad Čenkovice
Farní úřad Černíkovice
Farní úřad Dolní Čermná
Farní úřad Horní Sloupnice
Farní úřad Jablonné nad Orlicí
Farní úřad Knířov
Farní úřad Košíře
Farní úřad Králíky
Farní úřad Letohrad
Farní úřad Morašice
Farní úřad Nebeská Rybná
Farní úřad Neratov
Farní úřad Orlické Záhoří
Farní úřad Pěčín
Farní úřad Přepychy
Farní úřad Rokytnice v Orlických horách

Farní úřad Řetová.
Farní úřad Skuhrov nad Bělou
Farní úřad Solnice
Farní úřad Sudslava
Farní úřad Týniště nad Orlicí
Farní úřad Všešary
Vikariátní úřad Nekoř

- ostatní fondy

Klášter boromejek Horní Sloupnice.
Náboženská bratrstva Horní Sloupnice.
Farní knihovna (FK) Horní Sloupnice
Chotovský Karel

Při citaci srochivních pramenů byly použity následující zkratky:

inv. č. – inventární číslo
kn. č. – kniha číslo
kt. č. – karton číslo
sign. – signatura
f. – folio
p. – pagina

V.B Seznam tištěných zdrojů

- Acta et decreta (1863) *Acta et decreta concilii provinciae Pragensis, Pragae 1863.*
- Al Saheb (2005) *Jan AL SAHEB, Charitní péče ve frýdlantské farnosti na přelomu 18. a 19. století. Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku 6, 2005, s. 46–56.*
- Ambros (2006) Pavel AMBROS, *Dědici a tvůrci. Jezuité v českých zemích 1851–2005*, Teologické texty 17, 2006, č. 3, s. 122–129.
- Aplikace (1879) *Aplikace pro populo a stipendia, ČKD 20, 1879, č. 2, s. 135–137.*
- Arijčuk (2019) Petr ARIJČUK, *Johann Wenzl Bergr – vídeňský malíř ze Dvora Králové. In: Křížová cesta z Orlice, Olomouc 2019, s. 18–22.*
- Baernreitherová (1904) Franciska BAEMREITHEROVÁ, *Domácnost katolického kněze. Pokyny hospodyním*, Brno 1904.
- Bajer (2014) Jan BAJER, *Soukromá nadace – komparace české a lichtenštejnské právní úpravy (rigorózní práce PrF MU Brno)*, Brno 2014.
- Bartůněk (1930) Václav BARTŮŇEK, *O farních archivech, ČKD 71, 1930, 5–6, s. 475–477.*
- Bastl (2014) Ondřej BASTL, *Ferdinand Kindermann, Getsemany, č. 265, 2014.*
- Bečvář (2017) Stanislav BEČVÁŘ, *Úřad vikáře na přelomu století (1790–1821) (magisterská práce na FF JU České Budějovice)*, České Budějovice 2017.
- Bednařík – Jirák – Köpplová (2019) Petr BEDNAŘÍK – Jan JIRÁK – Barbara KÖPPLOVÁ, *Dějiny českých médií, 2., upravené a doplněné vydání*, Praha 2019, s. 145–146.
- Beer (1978) Alois BEER, *Památnosti mého podomování*. Hradec Králové 1978.
- Beinert (1994) Wolfgang BEINERT, *Slovník katolické dogmatiky*, Olomouc 1994.
- Beniš (1922) Bernard BENIŠ: *Památník Hospodářského společenstva pro soudní okres litomyšlský v Litomyšli. 1648 – 1918. Kniha první (Stát a šlechta. Poměry náboženské. Ochranná vrchnost: I. Trautmansdorfové. II. Valdštýnové)*, Litomyšl 1922.
- Beránek (1971) Karel BERÁNEK, *Církevní správa a její písemnosti po r. 1526. In: Česká diplomatika, Praha 1971, s. 268–278.*
- Berger (1999) Rupert BERGER, *Liturgický slovník*, Praha 2008.
- Blabolil (1970) Antonín BLABOLIL, *Bibliografie českých katolických novin a časopisů vycházejících v Čechách v letech 1800 – 1918*, Praha 1970.
- Blaťák (1913) František BLAŤÁK, *Sv. misie, Časové úvahy 17, 1913, č. 2.*
- Borový (1873) Klement BOROVIČ, *Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský. Historicko-kritický životopis*, Praha 1873.
- Borový (1877) Klement BOROVIČ, *Martin Medek, arcibiskup pražský: historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1581–1590*, Praha 1877.
- Borový (1879) Klement BOROVIČ, *Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*, Praha [1879].
- Brichová (2000) Jaroslava BRICHOVÁ, *Příspěvek k poznání problematiky pořádání a inventarizace římskokatolických farních archivů z oblasti olomoucké diecéze po roce 1989. In: Archivy na prahu tisíciletí. Brno 2000, s. 27–28.*
- Brokešová (2006) Vilma BROKEŠOVÁ, *Barokní sochy z kaplí na Hoře Matky Boží v Králíkách (bakalářská práce na KTF KU Praha)*, Praha 2006.
- Brychta (1910) Antonín BRYCHTA, *O jmění církevním a jeho správě*, Hradec Králové 1910.
- Brynych (1874) Eduard BRYNYCH, *O křesťanském cvičení, ČKD 15, 1874, č. 3, s. 220–225.*
- Brynych (1886) Eduard BRYNYCH, *Zkouška z náboženství a poučení snoubenců. ČKD 27, 1886, č. 1, s. 10–14; č. 2, s. 92–104.*
- Buquoy (1982) Margarete BUQUOY, *Das Buquoysche Armeninstitut – Herzstück einer bahnbrechenden Sozialreform ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Aufklärung, Zeitschrift für Ostforschung 31, 1982, s. 255–270.*
- Burešová (2003) Marie BUREŠOVÁ, *Poutní místo Neratov v Orlických horách. Nové letopisy města Ústí nad Orlicí a jeho okolí 3, 2003, č. 2, s. 16–20.*

- Catalano (2008) Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.
- Catalogus cleri (1902) *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Reginaehradecensis sub regimine reverendissimi eximii ac amplissimi Capituli ecclesiae cathedralis ad S.Spiritum Reginae-Hradecii sede episcopali vacante, pro anno Domini nostri Jesu Christi 1903*. Reginaehradecii 1902
- Catechismus (1727) *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos Pii V.pontificis Romani jussu editus*. Venetiis 1727
- Codex iuris canonici (1917) *Codex iuris canonici Pii X. pontificis maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Romae 1917.
- Concilium Romanum (1726) *Concilium Romanum in sacrosancta Lateranensi basilica celebratum anno universalis iubilaei MDCCXXV a sanctissimo patre et domino nostro Benedicto papa XIII pontificatus sui anno primo*. Bruxellis 1726.
- Croý (2014) Jana CROÝ, *Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence*, Hradec Králové 2014.
- Čáňová (1979) Eliška ČÁŇOVÁ, *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*, Sborník archivních prací 29, 1979, s. 20–55.
- Čáňová (1985) Eliška ČÁŇOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*, Sborník archivních prací 35, 1985, s. 486–560.
- Čapek (1731) Václav Vojtěch ČAPEK, *Starobylá zdrávohojitedlná studánka, nyní Lázně sv. Mikuláše blíž vsi Vraclavě, gruntech královského věnného města Vysokého Mejta se vynacházející*, Litomyšl 1731.
- Čapek (1722) Václav Vojtěch ČAPEK, *Fons aquae vitae. To jest: starobylá a zdrávohojitedlná studnice svatého Mikuláše tak od okolních obyvatelův nad paměť lidskou nazvaná, v Království českém v kraji Chrudimském na gruntech královského. věnného města Vysokého Mejta se vynacházející*; Hradec Králové 1722.
- Černušák (2008) Tomáš ČERNUŠÁK, *Řeholní kněz. Příklad Řehoře Sázavského*. In: Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století, Brno 2008, s. 249–255.
- Černušák (2004) Tomáš ČERNUŠÁK, *Vysoký klérus. Příklad Františka Bauera*. In: Člověk na Moravě 19. století, 2. dopl. a oprav. vyd., Brno 2004, s. 385–392.
- Černušák – Mihola (2007) Tomáš ČERNUŠÁK – Jiří MIHOLA, *Církevní archivy a fondy v České republice*, Brno 2007.
- Český slovník bohovědný 1 (1912) Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA – Václav KOTRBA (eds.), *Český slovník bohovědný. Díl první. A – Basacape*, Praha 1912.
- Český slovník bohovědný 2 (1916) Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA – Václav KOTRBA (eds.), *Český slovník bohovědný. Díl druhý. Bascath – církevní rok*, Praha 1916.
- Český slovník bohovědný 3 (1926) Antonín PODLAHA – Václav KOTRBA (eds.), *Český slovník bohovědný. Díl třetí. Církevní řády – Ezzo*, Praha 1926.
- Český slovník bohovědný 4 (1930) Antonín PODLAHA – Václav KOTRBA (eds.), *Český slovník bohovědný. Díl čtvrtý. F – Holbecke*, Praha 1930.
- Český slovník bohovědný 5 (1930–1931) Antonín PODLAHA – Václav KOTRBA (eds.), *Český slovník bohovědný. Díl pátý. Holbein – Itálie*, Praha 1930–1931.
- Čihák (1932) Josef ČIHÁK, *Zemřel Msgr. Antonín Postráhač*, ČKD 73, 1932, č. 1, s. 108–109.
- Čihák (1935) Josef ČIHÁK, *Matriky do městských archivů?*, ČKD 76, 1935, č. 3, s. 300–302.
- Činátl (2000) Kamil ČINÁTL, *Katolické osvícenství a koncept pastorální teologie*, *Kuděj* 2, 2000, č. 2, s. 28–39.
- Čornejová (1995) Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995.
- Dannerbauer (1893) Wolfgang DANNERBAUER, *Praktisches Geschäftsbuch für den Kuratlerus Oesterreichs*, Wien 1893.
- Der Pfarrhelfer (1936) R., *Dr. Wilhelm Diessl, Der Pfarrhelfer*, ČKD 77, 1936, č. 3, s. 327–328.
- Diessel (1936) Wilhelm DIESSEL, *Der Pfarrhelfer. Handbuch für Laienhilfe in der Seelsorge*, Warnsdorf 1936.

- Directorium divini officii (1798) *Directorium Divini officii persolvendi ac missae Sacrificii celebrandi juxta ritum breviarii missalisque Romani et Bohemiae proprii pro Anno 1798 in usum cleri dioeceseos Reginahradecenae.* Reginahradecii 1798.
- Directorium divini officii (1848) *Directorium Divini officii persolvendi ac missae Sacrificii celebrandi juxta ritum breviarii missalisque Romani et Bohemiae proprii pro Anno 1848 in usum cleri dioeceseos Reginahradecenae.* Reginahradecii 1848.
- Directorium divini officii (1855) *Directorium Divini officii persolvendi ac missae Sacrificii celebrandi juxta ritum breviarii missalisque Romani et Bohemiae proprii pro Anno 1855 in usum cleri dioeceseos Reginahradecenae.* Reginahradecii 1855.
- Directorium divini officii (1903) *Directorium Divini officii persolvendi ac missae Sacrificii celebrandi juxta ritum breviarii missalisque Romani et Bohemiae proprii pro Anno 1903 in usum cleri dioeceseos Reginahradecenae.* Reginahradecii 1903.
- Dokumenty tridentského koncilu (2015) Ignác Antonín HRDINA (ed.), *Dokumenty tridentského koncilu – latinský text a překlad do češtiny*, Praha 2015.
- Doležal (1846–1847) Emmanuel DOLEŽAL, *O zkužbách snoubenců*, Časopis pro katolické duchovenstvo 19, 1846, č. 1, s. 65–90; č. 2, s. 264–277; č. 3, s. 487–515; č. 4, s. 631–653; Časopis pro katolické duchovenstvo 20, 1847, č. 2, s. 253–265.
- Doležal (1877) Jan DOLEŽAL, *Manuale pro katechety na školách obecných*, Praha 1877.
- Doležalová (2017) Kateřina DOLEŽALOVÁ, *Pastýřské listy královéhradeckých biskupů z let 1733–1830 (magisterská práce na FF UHK)*, Hradec Králové 2017.
- Dostál (1893) Alois DOSTÁL, *Instrukce pro kostelníky*, ČKD 34, 1893 č. 8, s. 493–496.
- Dostál (1916) Josef DOSTÁL, *Josef Ehrenberger, kanovník a spisovatel český*, Hlasy svatováclavské XVI, 1916, č. 1–3, s. 18.
- Doubrava (1900) Josef DOUBRAVA, *Otázka patronátní v Čechách*, ČKD 41, 1900, č. 3, s. 204–211, č. 4, 271–276, č. 5, s. 341–346, č. 6, s. 380–386, č. 7, s. 491–498, č. 9, s. 591–594, č. 10, s. 641–643; ČKD 42, 1901, č. 1, s. 51–56, č. 3, s. 201–205, č. 4, s. 258–265, č. 5, s. 335–339, č. 6, s. 396–399, č. 7, s. 487–491, č. 9, s. 545–551, č. 10, s. 633–638.
- Dovoleno-li knězi (1852) *Dovoleno-li knězi a duchovnímu pastýři zvlášť zacházeti s druhým pohlavím?*, Časopis pro katolické duchovenstvo 25, 1852, č. 1, s. 44–51.
- Drašarová (1993) Eva DRAŠAROVÁ, *Stát, spolek a spolčování*, Paginae historiae 1, 1993, s. 152–177.
- Dritte Sammlung (1787) *Dritte Sammlung der k. k. landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze in materiis publico-ecclesiasticis oder Joseph des II^{ten} Befehle in Kirchensachen. Zweiter Theil*, Prag [1787].
- Dřímál (1958) Jaroslav DŘÍMÁL, *Školství, školské úřady a jejich fondy*, Brněnský archivní věstník 3, 1958, č. 3, s. 30–44.
- Dubová – Kuba – Novotný (2007) Zuzana DUBOVÁ – Jiří KUBA – Milan NOVOTNÝ, *Sbirka matrik východočeského kraje, 1587 – 1949. Prozatímní inventární seznam*, Zámorsk 2007, ev. č. 8700.
- Duda (2010) Zdeněk DUDA, *Historiografický obraz počátků (české) pastorální teologie a jejího dalšího směřování v 19. století*. In: Pavol Mčala – Pavel Marek – Jiří Hanuš (eds.), *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010, s. 11–23.
- Ehrenberger (1854) Josef EHRENBERGER, *Dvadcatero řečí a promluv příležitostných*, Praha 1854.
- Ehrenberger (1874–1875) Josef EHRENBERGER, *Kázání na všechny neděle a svátky celého roku a řeči příležitostné*. Praha [1874–1875].
- Fabíková (1992) Blažena FÁBÍKOVÁ, *Stoletá cesta. Dějiny Kongregace školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka*, Řím 1992.
- Fantová (2011) Jindřiška FANTOVÁ, *Správní organizace nižšího školství a její fungování na Třeboňsku od počátku 19. století do roku 1868 (magisterská práce na FF JU České Budějovice)*, České Budějovice 2011.
- Fasora – Hanuš – Malír (2007) Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, Brno 2007.
- Fasora – Hanuš – Malír (2009) Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, Brno 2009.

- Fasora – Hanuš – Pavlíček (2017) Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Tomáš W. PAVLÍČEK a kol., *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*, Praha 2017
- Filtz – Bellus (1674) Casparus FILTZ – Dominicus BELLUS, *Manuale parochorum in duplici epitome, Barbosiana de officio et potestate parochi et Gavantina de sacris ecclesiae ritibus descriptum*. Pragae 1674
- Flosman (2018) Martin FLOSMAN, *S orlem i lvem I. Příběhy českých vojenských duchovních od 17. století do první světové války*, Praha 2018
- Foltýnovský (1932) Josef FOLTÝNOVSKÝ, *Duchovní řečnictví*, 2. doplněné vydání, Olomouc 1932.
- Foltýnovský (1936) Josef FOLTÝNOVSKÝ, *Duchovní správa*, Olomouc 1936.
- Franc (1970) Oldřich FRANC, *K pojetí školní inspekce*, *Pedagogika* 20, 1970, č. 6, s. 865–868.
- Francek – Šimek (1983) Jindřich FRANCEK – Tomáš ŠIMEK, *Biskupský archiv Hradec Králové, 1659–1934. Díl I. Inventář*, Zámorsk 1983, ev. č. 1739.
- Gaži (1999) Martin GAŽI, *Dějiny umění jako historie kulturní a kultovní*, *Revue pro křesťanství a kulturu* 10, 1999, č. 3–4, s. 272–277.
- Gaži (2008) Martin GAŽI, *O rozumnosti bez rozumu a břečťanu příběhů. Prolegomena k dějinám předmoderních zázraků*. In: *Církev a zrod moderní racionality. Víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku*, Praha 2008, s. 183–239.
- Giftšic – Stach 1 (1789) František GIFTŠIC – Václav STACH, *Počátkové k veřejnému v císařsko-královských zemích předepsanému vykládání pastýřské teologie. Díl 1.*, Praha 1789.
- Giftšic – Stach 2 (1790) František GIFTŠIC – Václav STACH, *Počátkové k veřejnému v císařsko-královských zemích předepsanému vykládání pastýřské teologie. Díl 2.*, Praha 1790.
- Hahn (2010) Philip HAHN, *Die Stiftungssatzung. Geschichte und Dogmatik*, Tübingen 2010.
- Hakl (1885) Bohumil František HAKL, *O čem má býti porodní bába od pastýře duchovního poučena?*, *ČKD* 25, 1885, č. 1, s. 19–27.
- Hakl (1889) Bohumil František HAKL, *Důvěra lidu ku knězi a křesťanské mravy a obyčeje*, *ČKD* 30, 1889, č. 9, s. 522–530.
- Halířová (2009) Martina HALÍŘOVÁ, *Role duchovních v chudinské a nalezenecké péči*, *Historie – Otázky – Problémy* 1, 2009, č. 2, s. 133–137
- Hanuš (2008) Jiří HANUŠ, *Katolický kněz. Příklad Františka Sušila*. In: *Člověk na Moravě 19. století*, 2. dopl. a oprav. vyd., Brno 2008, s. 393–406.
- Hanuš (2008) Jiří HANUŠ, *Osvícenský učenec: příklad Josefa Dobrovského*. In: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008, s. 104–116.
- Hanuš (2015) Hanuš, Jiří a kol.: „*Služebníci neužiteční*“. *Kněžská identita v českých zemích ve 20. století*, Brno 2015.
- Havel (2016) Matěj Ondřej HAVEL, *ThDr. František Reyl: kněz, vědec, politik (disertační práce na KTF UK Praha)*, 2016.
- Havelka (2012) Miloš HAVELKA, *Víra, kultura a společnost: náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*. Červený Kostelec 2012.
- Havlíček Borovský (1949) Karel HAVLÍČEK BOROVSÝ, *Epištoly kutnohorské*, Havlíčkův Brod, 1949
- Havlíčková (2012) Lenka HAVLÍČKOVÁ, *Antonín Jaroslav Puchmajer a jeho osvícenská homiletika ve srovnání s homiletikou barokní (magisterská práce na FF ZU Plzeň)*. Plzeň 2012.
- Hayrovský – Borový (1901) Leopold Hayrovský a Klement Borový, *Ottův slovník naučný. 17. díl*, Praha 1901, s. 966–968.
- Helfert (1837) Josef HELFERT, *Anleitung zum geistlichen Geschäftsstyle nach dem gemeinen und dem Oesterreichischen Kirchenrechte*. Zweite Auflage. Prag 1837.
- Helfert (1845) Joseph HELFERT, *Handbuch des Kirchenrechts aus den dem allgemeinen und dem oesterreichischen Quellen*, Prag 1845.
- Helfert (1858) Joseph HELFERT – Joseph Alexander HELFERT – Eduard TERTSCH, *Anleitung zum geistlichen Geschäftsstyle nach dem gemeinen und dem österreichischen Kirchenrechte*, Prag 1858.

- Henner (1906) Kamil HENNER, *Poměr mezi státem a církví v Rakousku*. In: Zdeněk Václav Tobolka (red.), *Česká politika*. Díl 1. Politika vědou a uměním, teritoriální vývoj Rakousko-Uherského mocnářství, Rakouská zahraniční politika v XIX. stol., Rakousko-Uhersko po stránce národnostní a církevně náboženské. Praha 1906, s. 719–806.
- Hlaváček – Hrdina (2003) Ivan HLAVÁČEK – Jan HRDINA, *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku*. In: *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 2, 1999, Z pomocných věd historických, Praha 2003.
- Historický atlas Euroregionu Glacensis (2019) *Historický atlas Euroregionu Glacensis – Atlas historyczny Euroregionu Glacensis*, Rychnov nad Kněžnou 2019.
- Hnojek (1848) Antonín Vojtěch HNOJEK, *Slovo ku knězi novosvěcenci*, *Časopis pro katolické duchovenstvo* 21, 1848, č. 3, s. 103–108.
- Hoffmann (1992) František HOFFMANN, *České město ve středověku. Život a dědictví*, Praha 1992.
- Holoubek (2016) Ladislav HOLOUBEK, *Intelektuální život, studium a výuka v královéhradeckém biskupském semináři od jeho založení do konce 19. století (magisterská práce na FF UHK)*, Hradec Králové 2016.
- Holubář (1846) Gotthard HOLUBÁŘ, *Jsou-li osadníci povinni, o času velikonočním svému vlastnímu faráři se zpovídati?*, *Časopis pro katolické duchovenstvo* 19, 1846, č. 3, s. 525–540.
- Holubová (2003) Markéta Holubová, *Barokní rezidua v poutích 19. století*. In: *Bůh a bohové*, Praha 2003, s. 55–71.
- Holý (1872) Vojtěch HOLÝ, *Ku svátosti sv. biřmování*, *ČKD* 13, 1872, č. 4, s. 297–298.
- Honč (2013) Petr HONČ, *Římský misál mezi Tridentským a Druhým vatikánským koncilem*, *Acta Universitatis Carolinae Theologica* 3, 2013, č. 1, s. 151–171.
- Horáková (2000) Michaela HORÁKOVÁ, *Nádoba zapálená. Soubor svatonepomucenských kázání a jiných spisů z první poloviny 18. století*. Žďár nad Sázavou 2000.
- Horáková (2008) Anna HORÁKOVÁ, *Křtinská kniha zázraků. Zázračná uzdravení v Oudoli křtinském. Analýza a statistiky (bakalářská práce na FF MU Brno)*, Brno 2008.
- Horký (2011) Roman HORKÝ, *Učitelství v Hradci Králové a jeho studenti. Příspěvek k charakteristice adeptů učitelství do roku 1918*. *Východočeské listy historické* 28, 2011, s. 16–42.
- Hradská – Machálek – Oppeltová – Tesař (1991) Veronika HRADSKÁ – Vít MACHÁLEK – Jana OPPELTOVÁ – Karel TESAŘ, *Sdružený inventář farních archivů z Rokytnicka (práce pro studentskou soutěž na FF MU Brno)*, Rokytnice v Orlických horách 1991.
- Hrdlička – Just – Zemek (2017) Josef HRDLIČKA – Jiří JUST – Petr ZEMEK, (eds.), *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě 1520–1620*. České Budějovice 2017.
- Hrubý – Royt – Otčenášek (1997) Vladimír HRUBÝ – Jan ROYT – Karel OTČENÁŠEK, *Lidová zbožnost ve východních Čechách a v Kladsku*, Náchod 1997.
- Chládek 1 (1780) Jiljí CHLÁDEK, *Počátkové opatrnosti pastýřské aneb krátká naučení, jak by se pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli. Díl první*, Praha 1780.
- Chládek 2 (1780) Jiljí CHLÁDEK, *Počátkové opatrnosti pastýřské aneb krátká naučení, jak by se pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli. Díl druhý*, Praha 1780.
- Chládek 3 (1781) Jiljí CHLÁDEK, *Počátkové opatrnosti pastýřské aneb krátká naučení, jak by se pastýřové duchovní v povolání svém chovati měli. Díl třetí*, Praha 1780.
- Instructio brevis (1697) Jan Josef BREUNER, *Instructio brevis pro vicariis foraneis ac parochis archidioecesis Pragensis*, Pragae 1697.
- Inventarisování archivu (1933) *Inventarisování archivu*, *ČKD* 74, 1933 č. 6, s. 522.
- Jak se má kněz (1852) *Jak se má kněz vzhledem na svou pověst zachovati*, *Časopis pro katolické duchovenstvo* 25, 1852, č. 8, s. 98–118.

- Jaksch 1 (1828) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800. Erster Band von A – D*, Prag 1828
- Jaksch 2 (1828) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800. Zweiter Band von E – H*, Prag 1828
- Jaksch 3 (1828) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800. Dritter Band von J – K*, Prag 1828
- Jaksch 4 (1828) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800. Vierter Band von L – Q*, Prag 1828
- Jaksch 5 (1828) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800. Fünfter Band von R – S*, Prag 1828
- Jaksch 6 (1828) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800. Sechster Band von T – Z*, Prag 1828
- Jaksch 7 (1829) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1801 bis Ende 1825. Siebenter Band von A – E*, Prag 1829
- Jaksch 8 (1829) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1801 bis Ende 1825. Achter Band von F – K*, Prag 1829
- Jaksch 9 (1829) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1801 bis Ende 1825. Neunter Band von L – R*, Prag 1828
- Jaksch 10 (1830) Peter Karl JAKSCH, *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache, wie auch in Güter- Stiftungs- Studien- und Zensurssachen für das Königreich Böhmen von 1801 bis Ende 1825. Zehnter Band von S – Z*, Prag 1828
- Jančarová (2008) Markéta JANČAROVÁ, *Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století*. In: *Revue církevního práva* 39, 2008, č. 1, s. 21–59.
- Jaroslav Helfert (1963) Jaroslav Helfert, Rychnov nad Kněžnou 1963.
- Jednota katolíků (1849) *Jednota katolíků v Čechách*, Časopis pro katolické duchovenstvo 22, 1849, č. 2, s. 184–191.
- Jeřábková (2012) Lenka JEŘÁBKOVÁ, *Premonstrátské školství na českém území v 19. století (rigorózní práce na KTF UK Praha)*, Praha 2012.
- Ježek (1879) Jan JEŽEK, *Zásluhy duchovenstva o české školství*, Praha 1879.
- Ježek (1880) Jan JEŽEK, *Zásluhy duchovenstva o řeč a literaturu českou (Od r. 1780–1880)*, Praha 1880.
- Jílková (2011) Stanislava JÍLKOVÁ, *Pražská arcibiskupská konsistoř v letech 1780 – 1790 (se zvláštním zřetelem k jejím tištěným písemnostem) (dísertační práce FF UK Praha)*, Praha 2011.
- Jirásek (1952) Alois JIRÁSEK, *U nás, III. Osetek*, Praha 1952.
- Jireček (1884) Hermenegild JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, Vysoké Mýto 1884.
- Kádner (1923) Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky. Díl 2. Od renesance a reformace do konce století osmnáctého*. Praha 1923.
- Kádner (1929) Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství. Díl 1*, Praha 1929.

- Kaiserová – Macková (2010) Kristina KAISEROVÁ – Marie MACKOVÁ, *Redemptoristé v habsburské monarchii*. In: Variety české religiozity v "dlouhém" 19. století (1780–1918), Ústí nad Labem 2010 s. 201–211.
- Kaiserová – Macková (2011) Kristina KAISEROVÁ – Marie MACKOVÁ, *Lidové misie redemptoristů v českých zemích 19. století*. In: Christianizace českých zemí ve středoevropské perspektivě, Brno 2011, s. 248–267.
- Kalous (1999) Antonín KALOUS, *Drobná sakrální architektura a plastika na panství Rokynice v Orlických horách (bakalářská práce na FF UP Olomouc)*, Olomouc 1999.
- Kalousek (1910) Josef KALOUSEK, *Řády selské a instrukce hospodářské 1781–1850, Archiv český. Díl XXV*, Praha 1910.
- Kasal – Lankaš – Eisler (1898) KASAL, Edvard (ed.), Václav LANKAŠ (ed.) a F. St. EISLER. *Almanach 1878 – 1898. Na oslavu dvacetiletého trvání své literární řečnické Jednoty vydali bohoslovci královéhradečtí*. Hradec Králové 1898, s. 164 – 168.
- Kaszper (2005) Roman KASZPER, *Archiv farního úřadu Sloupnice 1711–1950 (1988) (bakalářská práce na FF UP Olomouc)*, Olomouc 2005.
- Kašparová (2004) Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Dílo španělského jezuita Juana Alfonse de Polanco v českém překladu z roku 1639*. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska, Brno 2005, s. 109–118.
- Katechismus (1755) *Katechismus biskupství králohradeckého aneb kniha naučení křesťanského*, Praha 1755.
- Katechismus z nařízení sněmu tridentského (1867) *Katechismus z nařízení sněmu tridentského k pastýřům duchovním a z rozkazu Pia V., papeže římského na světlo vydány*, Praha 1867.
- Kdy se mohou konati prohlásky manželské (1881) *Kdy se mohou konati prohlásky manželské?*, ČKD 22, 1881, č. 3, s. 184–185.
- Kincl – Urfus – Skřejpek (1995) Jaromír KINCL – Valentin URFUS – Michal SKŘEJPEK, *Římské právo*, Praha 1995.
- Klepačová (2009) Šárka KLEPAČOVÁ, *Dějiny a katalog historického fondu farní knihovny v Bystrém u Poličky (bakalářská práce na FF UP Olomouc)*, Olomouc 2009.
- Kneblík (2009) Michal KNEBL, „Discipline“ lidových vrstev, reforma elementárního školství a vzdělávací literatura v jazykově českém prostředí 1774–1805 (magisterská práce na FF UK Praha), Praha 2009.
- Kněz a především (1852) *Kněz a především všim duchovní pastýř jest povinnen, zvláště sobě všimati druhého pohlaví*, Časopis pro katolické duchovenstvo 25, 1852, č. 2, s. 103–117.
- Knih methodní 1 (1777) *Knih methodní pro učitelé českých škol v císařských královských zemích. Díl 1.*, Praha 1777.
- Knih methodní 2 (1777) *Knih methodní pro učitelé českých škol v císařských královských zemích. Díl 2.*, Praha 1777.
- Knih methodní 3 (1777) *Knih methodní pro učitelé českých škol v císařských královských zemích. Díl 3.*, Praha 1777.
- Kodet (2015) Svatopluk KODET, *Ediční činnost v Královéhradecké diecézi za biskupství Eduarda J. N. Brynycha (bakalářská práce na PdF UHK)*, Hradec Králové 2015.
- Konsistorialkurrenden 1 (1833–1842) *Konsistorial–Kurrenden für die Königgräzer bischöfliche Diöcesan–Geistlichkeit*, Königgraz 1833–1842.
- Konsistorialkurrenden 2 (1843–1849) *Konsistorial–Kurrenden für die Königgräzer bischöfliche Diöcesan–Geistlichkeit*, Königgraz 1843–1849.
- Konsistorialkurrenden 3 (1850–1855) *Konsistorial–Kurrenden für die Königgräzer bischöfliche Diöcesan–Geistlichkeit*, Königgraz 1850–1855.
- Konsistorialkurrenden 4 (1856–1860) *Konsistorial–Kurrenden für die Königgräzer bischöfliche Diöcesan–Geistlichkeit*, Königgraz 1856–1860.
- Konzistorialkurrenden 5 (1861–1865) *Konsistorial–Kurrenden für die Königgräzer bischöfliche Diöcesan–Geistlichkeit*, Königgraz 1861–1865.
- Konzistorialkurrenden 6 (1866–1870) *Konsistorial–Kurrenden für die Königgräzer bischöfliche Diöcesan–Geistlichkeit*, Königgraz 1866–1870.
- Kouřil (2003) Miloš KOUŘIL, *Přehled dějin církevní správy na Moravě od husitství do josefinských reforem*. In: Mikulovské sympozium 2002, Brno 2003, s. 21–30.

- Kouřil (2005) Miloš KOUŘIL, *Začleňování církevních archivů do archivů státní správy (na příkladu olomoucké arcidiecéze)*. In: Mikulovské sympozium 2004, Brno 2005, s. 83–87.
- KrásI (1886) František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623–1667*. Praha 1886.
- Krbec (1825) Jan KRBEC, *Dva listy Jana Michala Sailera k mladému katolickému knězi*, Časopis pro katolické duchovenstvo 8, 1835, č. 2, s. 261–268.
- Krejčová (2013) Markéta KREJČOVÁ, *Apologie josefínských náboženských reforem po nástupu Leopolda II. (magisterská práce na KTF Praha)*, Praha 2013.
- Kröhni (1782) Franz KRÖHNI, *Auszug der politischen kaiserlich-königlichen Gesetze und Verordnungen, welche seit dem Jahre 1740 bis zum Schluß 1781 für das Königreich Böhme ergangen sind. Erster Theil*, Prag und Wien 1782.
- Kropatschek (1785) [Joseph KROPATSCHEK], *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung*, Wien 1785
- Krška (1880) Josef František KRŠKA, *Kněží biskupství královéhradeckého v 19 století jako spisovatelé neb jinak proslulí*, ČKD 21, 1880, č. 5, s. 321–343.
- Kryštůfek (1913) František Xaver KRYŠTŮFEK, *Svatost biřmování*, ČKD 44, 1903, č. 1, s. 12–17, č. 2, s. 97–102, č. 3, s. 165–166.
- Křišťan (2004) Alois KŘIŠŤAN, *Počátky pastorální teologie v českých zemích*. Praha 2004.
- Křišťan (2008) Alois KŘIŠŤAN, *Pastorální teologie na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Diakonické prvky v pastorálce Antonína Skočdopole*. Studia theologica 10, 2008, č. 3, s. 41–48.
- Křížová (2003) Lucie KRÍŽOVÁ, *Sbírka matrik a matričních dokladů Moravského zemského archivu v Brně (Stručný přehled jejich přebírání, inventarizace a zabezpečení)*, In: Mikulovské sympozium 2002, Brno 2003, s. 311–318.
- Křížová (2010) Alena KRÍŽOVÁ, *Inventární studie fondu Cecilské hudební jednoty v Ústí nad Orlicí (bakalářská práce na FF UP Olomouc)*, Olomouc 2010.
- Kubíček (1903) Antonín KUBÍČEK, *Monitorium sive instructio brevis*, ČKD 44, 1903, č. 5, s. 349–353.
- Kubíčková (2006) Jana KUBÍČKOVÁ, *Katolický duchovní – stavebník. Příklad Františka Venhudy*. In: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno 2006 s. 238–247.
- Kuchařová – Nešpor (2007) Hedvika KUCHAROVÁ, – Zdeněk R. NEŠPOR, *Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století*. Český časopis historický 105, 2007, č. 2, s. 351–392.
- Kulísková (2006) Kateřina KULÍSKOVÁ, *Ochrana kulturních památek (magisterská práce na PrF MU Brno)*, Brno 2006.
- Kunte (1906) Ladislav KUNTE, *Cesty, kterými jsem šel...*, Praha 1906.
- Kupka (1861) Josef KUPKA, *První rozmluva se snoubenci*, ČKD, 1861/3, s. 181–189.
- Kupka (1862) Josef KUPKA, *Ohlášky manželské a promíjení jich*, ČKD, 1862/3, s. 169–179.
- Květenský (1969) Vlastimil KVĚTENSKÝ, *Knihovny východních Čech 1818–1948*, Hradec Králové 1969.
- Laštovka (1998) Marek LAŠTOVKA a kol., *Pražské spolky*, Praha 1998.
- Lenderová (1994) Milena LENDEROVÁ, *Několik poznámek k dějinám chrudimského a pardubického školství v období národního obrození*, Východočeský sborník historický 4, 1994, s. 139–156.
- Lenz (1867) Antonín LENZ, *O svátosti biřmování*, ČKD 8, 1867, č. 8, s. 569–587.
- Lettera circolare La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici (1997) *Lettera circolare La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici*, Città del Vaticano 1997.
- Lišková – Hradecký – Bureš (1960) Marie LIŠKOVÁ – Emil HRADECKÝ – Stanislav BUREŠ, *Tereziánský katastr 1713 – 1790 (1848). Inventář*, Praha 1960, ev. č. 152

- Loberschiner (1862) Franz A. LOBERSCHINER, *Das Kirchenvermögen oder die gesetzliche Art der Erwerbung und Verwaltung des Gotteshaus- und Pfründenvermögens auf Grundlage des österreichischen Concordats und der in Folge dessen geltenden Bestimmungen*, Budweis 1862.
- Lunga (1999) Radek LUNGA, *Východní Čechy jako barokní balneologický ráj*. In: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Boskovice 1999, s. 207–222.
- Malíř (2007) Jiří MALÍŘ, *Sekularizace a politika v "dlouhém" 19. století*. In: *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, Brno 2007, s. 11–24.
- Malíř – Marek (2005) Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK a kol., *Politické strany, 1861–1938*, Brno 2005.
- Maroszová (2016) Jana MAROSZOVÁ, *Vera mundi lumina: výbor dominikánských barokních kázání*. Praha 2016.
- Martínková (2005) Lenka MARTÍNKOVÁ, *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku. Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století*, *Archivní časopis* 55, 2005, č. 2, s. 89–116.
- Martínková (2011) Lenka MARTÍNKOVÁ, *Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*, Pelhřimov 2011.
- Martínková (2012) Lenka MARTÍNKOVÁ, *Církevní archivnictví na území Českobudějovické diecéze po roce 1785, se stručnou retrospektivou předchozího stavu*. *Archivní časopis* 62, 2012, č. 2, s. 117–166.
- Martínková (2017) Lenka MARTÍNKOVÁ, *Reverendissimum officium. Biskupská konzistoř v Českých Budějovicích na cestě od josefinismu k revoluci (1785–1850)*, Praha 2017.
- Maur (1970) Eduard MAUR, *Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestanské Evropě*, *Historická demografie* 4, 1970, s. 4–18.
- Maur (1972) Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, *Historická demografie* 6, 1972, s. 40–58.
- Menčík (1895) Ferdinand MENČÍK, *Taxa štolová v Čechách*, *ČKD* 36, 1895, č. 8, s. 449–464.
- Metodický pokyn (2019) *Metodický pokyn č. 1/2019 k archivnímu zpracování fondů typu „farní úřad“*. Praha 2019.
- Michal (1907) Jan Michal, *Kostelní účty*, Praha 1907.
- Miklík (1924) Josef MIKLÍK, *Historický vývoj poličku při sv. biřmování*, *ČKD* 65, 1924, č. 7–8, s. 527–529.
- Mikuláš (2019) Jiří MIKULÁŠ, *Sbírka hudebnin proboštského chrámu Povýšení sv. Kříže v Litomyšli*, *Knihovna – knihovnická revue* 30, 2019, č. 1, s. 59–75.
- Mikulec (2000) Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha 2000.
- Mikulec (2010) Jiří MIKULEC, *O paměti farního kléru. Barokní konfraternity v testamentech duchovenstva*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 50, 2010, č. 1, s. 135–145.
- Mikulec (2013) Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013.
- Mikulec a kol. (2013) Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013.
- Mikulec (2016) Jiří MIKULEC, *Mezi poučením a zábavou: katolická církev a barokní kázání v Čechách*. In: *Milovníkům slova Božího k potěšení a užitečnému pobavení*, Klatovy 2016 s. 87–108.
- Mrňa (2015) Jaroslav MRŇA, *Farní kroniky jako pramen církevních a sociálních dějin na příkladu pamětních knih farností v děkanství velkomeziříčském (disertační práce na KTF v Praze)*, Praha 2015.
- Mrštík – Skočdopole (1895) Josef MRŠTÍK – Antonín SKOČDOPOLE, *Soustavný přehled zákonů a nařízení občanských o působení orgánů církevních ve škole obecné a měšťanské*, Hradec Králové 1895.
- Müller (2004) MÜLLER, K.: *Depozitní smlouvy a problematika právních vztahů mezi archivy a církevními institucemi*. In: *Problematika získávání, zpracování a využívání církevních fondů*, Ostrava 2004, s. 10–17.

- Myšák (2007) MYŠÁK, M.: *Geneze a evidence knižního fondu římskokatolického farního úřadu ve Sloupnici (staré tisky)*. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Olomouc 2007, s. 137–166.
- Na pečínské faře (1941) *Na pečínské faře*. Naše zájmy XVII, 1941, č. 2. 18. 1. 1941, s. 2, č. 13–14, 5. 4. 1941, s. 2.
- Nařízení o domácnosti kněží (1940) *Nařízení o domácnosti kněží, kteří nastupují samostatné působíště*, ČKD 80, 1940, č. 4, s. 293–294.
- Nejedlý (1993) Vratislav NEJEDLÝ, *Počátky státem organizované ochrany památek v rakouské monarchii a dnešek*, Zprávy památkové péče 53, 1993, s. 151–156.
- Nekvapil (2010) Ladislav NEKVAPIL, *Náboženská a církevně-správní situace na Chrudimsku v 18. století v 18. století ve světle zповědních výkazů*, *Theatrum historiae* 7, 2010, s. 147–177.
- Nešpor (2004) Zdeněk R. NEŠPOR, *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2004.
- Nešpor (2006) Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006.
- Nešpor (2006a) Zdeněk R. NEŠPOR, *Výchova kněží a jejich působení na přelomu 18. a 19. století*, *Lidé a města* 8, 2006, č. 2, s. 9–44.
- Nešpor (2007) Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ústí nad Labem 2007.
- Nová základní pravidla (2015) *Nová základní pravidla pro pořádání archiválií*, 2. přepracované vydání, Praha 2015.
- Novák (1931) Alois Stanislav NOVÁK, *Ze vzpomínek na faráře P. Hulatu*, *Farní věstník* VII, 1931, č. 3, 1. 9. 1931, Zprávy z farnosti v Pěčíně, nestr.
- Nováková (1974) Božena NOVÁKOVÁ, *Beletristické dílo Josefa Ehrenbergera*, *Orlické hory a Podorlicko* 6, 1974, s. 149–166.
- Nováková (2014) Marcela NOVÁKOVÁ, *Historie školství ve Sloupnici (magisterská práce na PdF UP Olomouc)*, Olomouc 2014.
- Novotný (2007) Milan NOVOTNÝ, *Sbírka matrik Východočeského kraje*. Sborník prací východočeských archivů 11, 2007, s. 369–379.
- Novotný (2007a) Miroslav NOVOTNÝ, *Duchovní*. In: *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 111–138.
- Novotný (2009) Miroslav NOVOTNÝ, *Výchova a vzdělání kněží v diecézních seminářích v Čechách ve druhé polovině 18. a v první polovině 19. století*, *Historie – Otázky – Problémy* 1, 2009, č. 2, s. 119–132.
- Nuhlíček (1969) Josef NUHLÍČEK, *Matriční listinné doklady a jejich hodnota*, *Archivní časopis* 19, 1969, č. 2, s. 91–97.
- Oběžník o nutnosti a potřebnosti inventarizace a katalogizace církevních kulturních statků (2001) *Oběžník o nutnosti a potřebnosti inventarizace a katalogizace církevních kulturních statků*, Praha 2001.
- Ohlášky sňatků smíšených (1934) *Ohlášky sňatků smíšených*, ČKD 83, 1934, č. 3, s. 183–184.
- Oliva (1904) Václav OLIVA, *Josefínský řád služeb Božích pro diecesi králohradeckou*, Sborník historického kroužku V, 1904, č. 1, s. 237–242.
- Oliva (1929) Václav OLIVA, *Kacířská záplava. Obraz z rozvrácených náboženských poměrů v době XVIII. věku na Litomyšlsku*, Sborník historického kroužku XXX, Praha 1929, s. 50–57, 122–127.
- Oppeltová (1993–1995) Jana OPPELTOVÁ, *Zednický mistr Carl Antoni Reina a jeho podíl na barokní architektuře Čech a Moravy*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity Řada uměnovědná (F) 42–44, 1993–1995, č. 37–39, s. 125–147.
- Oppeltová (1999) Jana OPPELTOVÁ, *Historie poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie Neratově*, *Orlické hory a Podorlicko* 9, 1999, s. 123–160.
- Oppeltová – Slavíková (2007) Jana OPPELTOVÁ – Věra SLAVÍKOVÁ, *Postavení a role katolického faráře v malém světě nábožensky rozdělené obce. Farnost Horní Sloupnice a její duchovní správci*. In: *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007, s. 267–285.

- Oppeltová – Slavíková (2009) Jana OPPELTOVÁ – Věra SLAVÍKOVÁ, *Košťálova farní knihovna pro lid ve Skuhrově, Orlické hory a Podorlicko* 16, 2009, s. 109–128.
- Oppeltová – Slavíková (2010) Jana OPPELTOVÁ – Věra SLAVÍKOVÁ, *Od bibliotéky faráře ke knihovně pro farníky. Proměny zaměření a skladby farních knihoven římskokatolické církve*. In: *Variety české religiozity v "dlouhém" 19. století (1780–1918)*, Ústí nad Labem 2010, s. 149–159.
- Opstraet (1690) Jean OPSTRAET, *Pastor bonus, seu idea, officium, spiritus et praxis pastorum. Editio secunda*. Leodii 1690.
- Pátková (2009) Hana PÁTKOVÁ, *Knihy ohlášek při bohoslužbách a knihy „ordo divinatorum“ jako pramen pro výzkum drobných památek středních Brd, Podbrdsko XVI*, 2009, s. 137–146.
- Pauly (1902) Jan Křtitel PAULY, *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1902.
- Pauly (1940) Jan Křtitel PAULY, *Jak se máme chovati. Společenský a pastorační katechismus pro duchovenstvo*. Praha 1940.
- Pavelková–Čevelová (2013) Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, *Staronové kultury světic v 19. století aneb po stopách sv. Filomény v Čechách*, *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 267–276.
- Pavlík – Pokorný 1 (2004) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – I. Spisová manipulace 1666–1775. Dílčí inventář*, 2004, s. 323, ev. č. 1731.
- Pavlík – Pokorný 2 (2005) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – II. Knihy 1702–1950. Dílčí inventář*, 2005, s. 89, ev. č. 1732.
- Pavlík – Pokorný 3 (2005) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – III. Spisová manipulace 1775–1918 – Působnosti konsistoře v oblasti vedení matrik a manželského práva 1778–1918. Dílčí inventář*, 2005, s. 134, ev. č. 1733.
- Pavlík – Pokorný 4 (2006) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – IV. Spisová manipulace 1775–1918 – Působnosti konsistoře v oblasti školství I. 1806–1918 (1919). Dílčí inventář*, 2006, s. 159, ev. č. 1744.
- Pavlík – Pokorný 5 (2007) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – V. Spisová manipulace 1775–1918 – Působnosti konsistoře v oblasti školství II. 1802–1918 (1935). Dílčí inventář*, 2007, s. 74, ev. č. 1753.
- Pavlík – Pokorný 6 (2007) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – VI. Spisová manipulace 1775–1918 – Záležitosti duchovenstva I. 1775–1918 (1926). Dílčí inventář*, 2007, s. 89, ev. č. 1754.
- Pavlík – Pokorný 7 (2008) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – VII. Spisová manipulace 1775–1918 – Záležitosti duchovenstva II. 1775–1918 (1926). Dílčí inventář*, 2008, s. 153, ev. č. 1759.
- Pavlík – Pokorný 8 (2009) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – VIII. Spisová manipulace 1775–1918. Záležitosti duchovenstva III. (1760) 1775–1860. Dílčí inventář*, 2009, s. 56, ev. č. 1766.
- Pavlík – Pokorný 9 (2009) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – IX. Spisová manipulace 1775–1918. Záležitosti víry 1775–1918 (1925). Dílčí inventář*, 2009, s. 73, ev. č. 1767.
- Pavlík – Pokorný 10 (2009) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – X. Spisová manipulace 1775–1918. Organizačně-správní záležitosti 1777–1918(1919). Dílčí inventář*, 2009, s. 49, ev. č. 1768.
- Pavlík – Pokorný 11 (2010) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – XI. Spisová manipulace 1775–1918. Organizačně-správní záležitosti II. 1794–1918. Dílčí inventář*, 2010, s. 82, ev. č. 1777.
- Pavlík – Pokorný 12 (2011) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – XII. Spisová manipulace 1775–1918. Organizačně-správní záležitosti III. 1775–1918. Dílčí inventář*, 2011, s. 65, ev. č. 1781.
- Pavlík – Pokorný 13 (2014) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – XIII. Spisová manipulace 1775–1918. Hospodářsko-správní záležitosti beneficí (1749) 1775–1918. Dílčí inventář*, 2014, s. 80, ev. č. 1793.
- Pavlík – Pokorný 14 (2015) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – XIV. Hospodářsko-správní záležitosti beneficí 1783–1918. Manipulační seznam druhého typu*, 2015, s. 63, ev. č. 1800.

- Pavlík – Pokorný 15 (2016) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – XV., Hospodářsko-správní záležitosti beneficí, 1777–1918. Manipulační seznam druhého typu*, 2016, s. 57, ev. č. 1810.
- Pavlík – Pokorný 16 (2018) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Biskupská konzistoř Hradec Králové – XVI., Hospodářsko-správní záležitosti beneficí a záduší V., 1778–1860. Manipulační seznam druhého typu*, 2018, s. 56, ev. č. 1821.
- Pavlík – Pokorný (2015) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Soupisy duší a zpovědní seznamy jako historické prameny k poznání dějin královéhradecké diecéze a jejich obyvatel v 18. a 19. století*. In: 350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015, s. 55–68.
- Péče o zvony, varhany, movité památky, archiválie a farní kroniky (1999) *Péče o zvony, varhany, movité památky, archiválie a farní kroniky*. Interní normy, Praha 1999.
- Pešavová (2013) Alena PEŠAVOVÁ, *Žánr obrazu ze života v díle Josefa Ehrenbergra (bakalářská práce na FF MU)*, Brno 2013.
- Pěta (2016) Jan PĚTA, *Literární průvodce Hradcem Králové*, Hradec Králové 2016.
- Petráček (2013) Tomáš PETRÁČEK, *Adaptace, rezistence, rezignace*, Ostrava 2013.
- Pícha (1923) Mořic PÍCHA, *Právo patronátní a jeho žádoucí reforma po stránce práva presentačního se zvláštním zřetelem k nastávající úpravě poměru církve ke státu a k pozemkové reformě, ČKD, 1923/2*, s. 57–74.
- Podhorský (1900) Karel Jan Podhorský, *Světová velmoc. Úvahy o tisku, Časové úvahy 4*, 1900, č. 4.
- Podlaha (1903) Antonín PODLAHA, *Z dějin katolické reformace v Čechách v letech 1668–1703*, Sborník historického kroužku III, 1903, s. 26–30, 77–85, 135–140, 201–207.
- Podlaha (1904–1907) Antonín PODLAHA, *Z dějin katolické reformace v Čechách ve století XVIII. Působení misionářů*, Sborník historického kroužku IV, 1904, s. 167–171; V, 1905, s. 45–50, 243–247; VI, 1906, s. 41–44, 119–121, 173–176; VII, 1907, s. 85–88, 202–205.
- Podlaha (1907) Antonín PODLAHA, *Arcidiecese pražská v době sedisvakance v letech 1733–1734, ČKD 48*, 1907, č. 1, s. 38–44, č. 2, s. 124–130, č. 5., s. 329–332, č. 6, s. 393–399, č. 7–8, s. 470–478, č. 10, s. 611–625.
- Podlaha (1908) Antonín PODLAHA, *Arcidiecese pražská v době arcibiskupa Jana Mořice Gustava hraběte z Manderscheidu (1734–1763), ČKD 49*, 1908, č. 1, s. 65–71, č. 2, s. 141–147, č. 3., s. 216–221, č. 10, s. 656–662.
- Podlaha (1917) Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. Díl. I. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710)*, Praha 1917.
- Podlaha (1930) Antonín PODLAHA, *Katolická liturgika. Učebná kniha pro střední školy*, Praha 1930.
- Pohan (1843) Václav Alexandr POHAN, *Jak by se mohla farní listovna uspořádati?*, Časopis pro katolické duchovenstvo 16, 1843, č. 2, s. 332–339.
- Pohan (1845) Václav Alexandr POHAN, *Knihá osadní*, Časopis pro katolické duchovenstvo 18, 1845, č. 2, s. 378–386.
- Pohoršení (1852) *Pohoršení, kteréž pochází z neopatrného a neslušného sdružení kněze s ženským pohlavím*, Časopis pro katolické duchovenstvo 25, 1852, č. 6, s. 345–360.
- Pokorný – Pavlík (2017) Radek POKORNÝ – Jiří PAVLÍK, *Soupisy duší a zpovědní rejstříky v královéhradecké diecézi jako demografické a genealogické prameny*. In: 4. Genealogická konference na téma záznamy v archivech východních Čech. Sborník z konference, Hradec Králové 2017, s. 38–43.
- Polanco – Čichovský (1639) POLANCO, Juan de – ČICHOVSKÝ, Řehoř Jiří František: *Farář, to jest správa a způsob, který netoliko od správcův duchovních, ale i od domácích při nemocných a umírajících k jejich spasitedlnému jejich z smrtedlného těla vykročení užíván býti může*. Litomyšl 1639.
- Polanecký (1875) Vojtěch POLANECKÝ, *Katolický kostelník. Naučná kniha k řádnému zastávání služby kostelnické*, Praha 1875.
- Polehla (2015) Petr POLEHLA, *350 let královéhradecké diecéze*, Červený Kostelec 2015.
- Politické zřízení (1822) *Politické zřízení obecných škol v císařsko-královských dědičných zemích*. Praha 1822.

- Postřiháč (1918) Antonín POSTŘIHAČ, *O kterých knihách kostelních – mimo farní matriky – zmínku činí Codex iuris canonici a co stanoví o farním archivu?*, ČKD 59, 1918, č. 7–8, s. 441–443.
- Poučení o generální vizitaci (1932) *Poučení o kanonické generalní visitaci a udílení svátosti sv. biřmování pro duchovenstvo diecése královéhradecké*, Hradec Králové 1932.
- Pražák (1971) Jiří PRAŽÁK, *Písemnosti církevní správy v l. 1310 – 1526*. In: Česká diplomatika, Praha 1971.
- Prohlášky na c. kr. okresním hejtmanství (1877) *Prohlášky na c. kr. okresním hejtmanství*, ČKD 18, 1877, č. 3, s. 219–221.
- Prohlášky smíšeného manželství (1886) *Prohlášky smíšeného manželství*, ČKD 27, 1886, č. 7, s. 442–443.
- Prokopová (2004) Zdeňka PROKOPOVÁ, „*Auxilium christianorum, ora pro nobis!*“ Barokní knihy zázraků jako dosud málo využitý pramen, Kuděj 6, 2004, č. 1, s. 3–16.
- Průcha (1849) K. F. Průcha, *Potěšitelné zprávy o kněžských exerciciích a církevních misiích v Čechách*, Časopis pro katolické duchovenstvo 22, 1849, č. 4, s. 166–170.
- Překlad Kodexu kanonického práva (1948) KOP, František – MICHAL, Jaroslav, *Překlad Kodexu kanonického práva*, [Olomouc 1948].
- Příbyl (2012) Stanislav PŘIBYL, *Historické proměny a teologicko-spirituální základy právní úpravy svátosti biřmování*. In: Revue církevního práva 53, 2012, č. 3, s. 45–56.
- Pšenička (2010) Stanislav PŠENIČKA, *Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do r. 1949*. In: Revue církevního práva 22, 2002, č. 2, s. 127–159.
- Pumpr (2010) Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010.
- Pumpr (2017) Pavel PUMPR, *Farář jako člen venkovské elity? K otázce postavení katolického kléru ve venkovské společnosti českých zemí v 17. a 18. století*, Historie – Otázky – Problémy 9, 2017, č. 1, s. 223–233.
- Pumpr (2019) Pavel PUMPR, *Proces vyřizování kněžských pozůstalostí v olomoucké (arci)diecézi v druhé polovině 18. století*. In: Časopis Matice moravské 138, 2019, č. 2, s. 279–314.
- Putna (2008) Martin C. PUTNA, *Katolický intelektuál. Příklad Jakuba Demla*. In: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno 2006, s. 467–475.
- Půža – Půžová (1961) Bedřich PŮŽA – Bohumila PŮŽOVÁ, *Farní úřad Bystré 1647–1945. Inventář*, Litomyšl, 1961, ev. č. 7.
- Raban (2000) Miloš RABAN, *Sněm české katolické církve. Obnova synodality*, Praha 2000.
- Rahner – Vorgrimler (1996) Karl RAHNER – Herbert VORGRIMLER, *Teologický slovník*, Praha 1996.
- Reban (1925) Karel REBAN, *Tiskopisy k soupisu duší*, ČKD 66, 1925, č. 7–8, s. 533–534.
- Rechberger (1807) Georg RECHBERGER, *Handbuch des österreichischen Kirchenrechts*, Linz 1807.
- Rechberger (1809) Georg RECHBERGER, *Enchiridion iuris ecclesiastici Austriaci*, Lincii 1809.
- Rejzek (1904) Antonín REJZEK, *Památosti farní osady sloupnické*, Sborník historického kroužku IV, 1904, s. 97–101, 145–149, 216–220.
- Reyl (1900) Reyl, František, *Význam katolických spolků*, Časové úvahy 4, 1900, č. 2.
- Renner (1841) Jan Aloys RENNEN, *O stavu záduší v arcidiécesj Pražské a jak se s nimi jedná*, Časopis pro katolické duchovenstvo 14, 1841, č. 1, s. 35–51, č. 2, s. 263–279, č. 4, s. 668–677.
- Rittner (1889) Edward RITTNER, *Církevní právo katolické. Díl. 2*, Praha 1889.
- Rituale Romano-Pragense (1731) *Rituale Romano-Pragense*, Vetero-Pragae 1731.
- Rituale seu agenda Romano-Pragensis (1700) *Rituale seu agenda Romano-Pragensis*, Pragae 1700.
- Roční důchod (1926) *Roční důchod (pensi) hospodyní*, ČKD 67, 1926, Sursum č. 7, s. 102.
- Rošický (1875) František ROŠICKÝ, *O vědeckém vzdělávání kněze*, ČKD 16, 1875, č. 1, s. 24–33.

- Roubík (1925) František ROUBÍK, *Státní kontrola farních pamětních knih v Čechách*, Selský archiv. Časopis pro dějiny venkova 12, 1925, s. 286–288.
- Royt (2006) Jan ROYT, *Slovník biblické ikonografie*, Praha 2006.
- Royt (2011) Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století*, Praha 2011.
- Růžička – Smetáček (1962) Jindřich RŮŽIČKA – Vladimír SMETÁČEK, *Farní úřad Čistá 1657–1958. Inventář*, Litomyšl 1962, ev. č. 9.
- Ryantová (2004) RYANTOVÁ, M.: *Knihovny světských duchovních arcidiecéze pražské na konci 17. a na počátku 18. století*. In: RADIMSKÁ, Jitka (ed.): *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven (Opera romanica 1)*, České Budějovice 2000, s. 239 – 254.
- Ryantová (2007) Marie RYANTOVÁ, *Narižení až za hrob. Testamentární praxe a vyřizování pozůstalosti světských duchovních pražské arcidiecéze v době baroka*, In: *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku* Praha 2007, s. 149–162.
- Řezníček (1915) Václav ŘEZNÍČEK, *Jan Leopold Hay. Vypsání jeho života a působení*, Praha 1915.
- Sacrosanctum concilium Tridentinum (1781) *Sacrosanctum concilium Tridentinum additis declarationibus cardinalium concilii interpretum*, Augustae Vindelicorum 1781.
- Sammlungen (1782) *Sammlungen der k. k. Landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze in materiis publico-ecclesiasticis von 1770sten und folgenden Jahren*. Prag, 1782.
- Sammlung 1 (1782) Albrecht HUBER (ed.), *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis vom Jahre 1767 bis Ende 1782*, Wien 1782.
- Sammlung 2 (1784) Albrecht HUBER (ed.), *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis vom Jahre 1762 bis Ende 1783. Zweiter Theil*, Wien 1784.
- Sammlung 3 (1785) Albrecht HUBER (ed.), *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis vom Jahre 1784. Dritter Theil*, Wien 1785.
- Sammlung 4 (1787) *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis vom Jahre 1785. Vierter Theil*, Wien 1787.
- Sammlung 5 (1787) *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis vom Jahre 1786. Fünfter Theil*, Wien 1788.
- Sammlung 6 (1788) *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis vom Jahre 1787. Sechster Theil*, Wien 1788.
- Sammlung 7 (1790) *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis von den Jahren 1788 und 1789. Siebenter Theil*, Wien 1790.
- Sammlung 8 (1795) *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis von dem Jahre 1790. Achter Theil*, Wien 1795.
- Sammlung 9 (1796) *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis von den Jahren 1791 und 1792. Neunter Theil*, Wien 1796.
- Sammlung 10 (1796) *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis von den Jahren 1793. 1794. und 1795. Zehnter Theil*, Wien 1796.
- Sammlung 11 (1801) *Sammlung der kaiserlich-königlichen landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis von den Jahren 1796. 1797. 1798. 1799. und 1800. Eilfter Theil*, Wien 1801.
- Sdružení kněze (1852) *Sdružení kněze s ženským pohlavím jest velmi nebezpečné*, Časopis pro katolické duchovenstvo 25, 1852, č. 3, s. 161–178.
- Schematismus (1947) *Schematismus duchovenstva diecése královéhradecké*, Hradec Králové 1947.
- Sedlák (1883) Jan Nepomuk SEDLÁK, *Jak mnoho kancelářské práce žádá od kněze stát*, ČKD 24, 1883, č. 10, s. 618–621.
- Sedlák (1884) Jan Nepomuk SEDLÁK, *Theorie a praxe. Obrazy ze správy duchovní*, ČKD 25, 1884, č. 2, s. 98–107.

- Sedlák (1890) Jan Nepomuk SEDLÁK, *Některá zvláštní ustanovení pražské synody z r. 1605*, ČKD 31, 1890, č. 10, s. 606–613.
- Sedlák (1899) Jan Nepomuk SEDLÁK, *Prohlásky a oddavky c. k. četnictva*, ČKD 40, 1899, č. 2, s. 123–126.
- Sekotová – Svatoš – Svatoš (2002) Věra SEKOTOVÁ – Martin SVATOŠ – Michal SVATOŠ, *Vraclav – genius jednoho místa*, Vysoké Mýto 2002.
- Schmidt (2018) Norbert SCHMIDT, *Recenze: Štěpán Smolen, Cesta na Západ. Po stopách ohočeného Boha. Nová Ves pod Pleší*, Hesperion 2018, Salve 29, 2018, č. 4, s. 123–126.
- Schneider (2010) Gabriele SCHNEIDER, *Zu den Anfängen der staatlichen Stiftungsaufsicht in Österreich*. In: *Grundlagen der österreichischen Rechtskultur: Festschrift für Werner Ogris zum 75. Geburtstag*, Wien – Köln – Weimar 2010, s. 459–476.
- Schulz (1915) Václav SCHULTZ, *Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství Litomyšlském v století XVIII.*, Praha 1915.
- Sklenář (2013) SKLENÁŘ, Michal (ed.), *Náš pan děkan. Sborník k 50. výročí úmrtí děkana Václava Boštíka*, Ústí nad Orlicí 2013.
- Sklenář (2017) Michal SKLENÁŘ, *Dějiny farnosti v Ústí nad Orlicí jako obraz dějin římskokatolické církve v Československu v letech 1927–1963 (disertační práce NA FF UK)*, Praha 2017.
- Skočdopole (1868) Antonín SKOČDOPOLE, *Obecná či národní škola. Její opravy a oddělení od církve*, Praha 1868.
- Skočdopole (1869) Antonín SKOČDOPOLE, *Katolictví a liberální žurnalistika v Čechách*, ČKD 10, 1869, č. 4, s. 241–274.
- Skočdopole (1889) Antonín SKOČDOPOLE, *Bývalá nařízení moci světské v Rakousku o kázání a křesťanském cvičení*, ČKD 30, 1889, č. 1, s. 1–15.
- Skočdopole (1890–1891) Antonín SKOČDOPOLE, *Příručná kniha bohosloví pastýřského*, České Budějovice 1890–1891.
- Skočdopole (1898) Antonín SKOČDOPOLE, *Vysvědčení farního úřadu o chudobě*, ČKD 39, 1898, č. 1, str. 43–45.
- Skočdopole (1905) Antonín SKOČDOPOLE, *Učebná kniha bohosloví pastýřského*, Praha 1905.
- Skořepová (2008) Markéta SKOŘEPOVÁ, *Struktura venkovských domácností v Novém Rychnově v první polovině 19. století*, Historická demografie 32, 2008, s. 57–104.
- Skřivánek (2009) Milan SKŘIVÁNEK, *Dějepisectví východních Čech od konce 18. do poloviny 19. století. K myšlenkovému světu kronikářů a dějepisců*, Pomezí Čech, Moravy a Slezska 10, 2009, s. 9–248.
- Skřivánek (2009) Milan SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělání*, Litomyšl 2009.
- Sládek (1994) Miloš SLÁDEK, *Zázračná uzdravení a „dobrotivá vzhlednutí“ v literatuře českého baroka*. In: *Česká literatura doby baroka. Sborník příspěvků k české literatuře 17. a 18. století*, Praha 1994, s. 247–257.
- Sládek (2000) Miloš SLÁDEK, *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, Praha 2000.
- Sládek (2005) Miloš SLÁDEK, *Svět je podvodný verbiř. Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, Praha 2005.
- Slavíková (2014) Věra SLAVÍKOVÁ, *Archivní dokumenty uložené na farních úřadech: historie, pořádání a inventarizace*. Olomouc 2014.
- Slavíková (2018) Věra SLAVÍKOVÁ, *Církevní vývoj od poloviny 16. století*. In: *Rokytnice v Orlických horách (1318 – 2018), Rokytnice v Orlických horách 2018*, s. 387–458.
- Slavín (1834) J. W. SLAVÍN, *List o navštěvování školy ze strany duchovního*, Časopis pro katolické duchovenstvo 7, 1834, č. 4, s. 586–616.
- Slavnost v Kaclířově (1846) *Slavnost v Kaclířově*, Časopis pro katolické duchovenstvo 19, 1846, č. 1, s. 181–188.
- Služebná instrukce pro kostelníky (1888) *Služebná instrukce pro kostelníky*, ČKD 29, 1888, č. 8, s. 497.
- Smetánka (1931) Bohumil SMETÁNKA, *Úzkou cestou. Nástin dějin českobratrského evangelického sboru v Dolní Sloupnici*, Dolní Sloupnice 1931.

- Sochr (1962) Jiří SOCHR, *Pořádání a inventarisace římskokatolických farních archivů*. Archivní časopis 12, 1962, č. 1, s. 19–25.
- Staněk (2018) Libor STANĚK, *Farnosti Volyňského vikariátu a jejich fungování v období druhé poloviny 19. a v první polovině 20. století (disertační práce na FF JU České Budějovice)*, České Budějovice 2018.
- Staré knihy (1941) *Staré knihy, farním úřadům nepotřebné, jest odevzdati do arcibiskupského archivu v Praze*, ČKD 81, 1941, č. 5, s. 288.
- Statuta primae Synodi (1864) *Statuta primae Synodi dioecese Reginae-Hradecii, Anno Domini MDCCCLXIII. Diebus XV. XVI. et XVII. Septembris in Ecclesia Cathedrali ad S. Spiritum celebratae*. Reginae-Hradecii 1864.
- Steinerová (2014) Marie STEINEROVÁ, *Liturgika v teologickém studiu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (magisterská práce na KTF Praha)*, Praha 2014.
- Stejskal (1924) František STEJSKAL, *Jak psáti knihu pamětní?*, ČKD 65, 1924, Sursum č. 7, s. 84–87; Sursum č. 8, s. 93–96.
- Stich 1999 Alexandr STICH, *Matouš Konečný a jeho Kazatel domovní*. In: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Boskovice 1999, s. 228–240.
- Stoklasová (2015) Hana STOKLASOVÁ, *Konzistoriální kurendy a Ordinariátní listy – oběžníky královéhradecké diecéze v 19. století a možnosti jejich badatelského využití*. In: *350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015*, s. 69–81.
- Stříteská (2010) Jarmila STRÍTESKÁ, *Geneze, historie a skladba farní knihovny v Dolním Újezdě (bakalářská práce na FF UP)*, Olomouc 2010.
- Stuchlá (2004) Pavla STUHLÁ, *Prachatický Vikariát 1676 – 1750. Vybrané otázky církevní správy*. Praha 2004.
- Stuchlá (2006) Pavla STUHLÁ, *Oběžníky prachaticko-netolickovodňanského vikariátu z let 1681 až 1752 jako historický pramen*, Folia historica bohemia 22, 2006, s. 179–210.
- Svatoš (1932) Ludvík SVATOŠ, *Právní poradce duchovní správy v otázkách církevně-politických*, Praha 1932.
- Svoboda církve (1851) *Svoboda církve a nařízení "in publico ecclesiasticis"*, Časopis pro katolické duchovenstvo 24, 1851, č. 2, s. 77–86.
- Synodus archidioeceseana Pragensis (1605) *Synodus archidioeceseana Pragensis habita ab illustrissimo et reverendissimo domino d. Sbigneo Berka*, Pragae 1605.
- Šittler (1909) Eduard ŠITTLER, *O církevním umění a péči o jeho památky*, ČKD 50, 1909, č. 7–8, str. 513–535.
- Škrdle (1888) Tomáš ŠKRDLE, *Zásluhy českého, moravského a slezského duchovenstva o zakládání knihoven, o rozšiřování knih a časopisů po dědinách a městech*, Praha 1888.
- Šotola (2007) Jaroslav ŠOTOLA, *Kariéra v černém. Předpoklady pro získání farního benefícia v 18. století*, Časopis Matice moravské 126, 2007, č. 2, s. 319–341.
- Špiclová (2012) Zdeňka ŠPICLOVÁ, *Církevní tisk v první polovině 20. století se zaměřením na tituly vycházející v Západočeském kraji (bakalářská práce na FSV UK Praha)*, Praha 2012.
- Šrédli (2002) Karel ŠRÉDL, *K dějinám církevních chudinských fondů v českých zemích*, Revue církevního práva 23, 2002, č. 3, s. 225–230.
- Šrůtek (1857) Josef Antonín ŠRŮTEK, *Statistisch-topografisches Handbuch der Königingräzer Diözes*, Königingrätz 1857.
- Šrůtek (1891) Josef Antonín ŠRŮTEK, *Rukověť pro farní instalaci, prvotiny a druhotiny kněžské*, Hradec Králové 1891.
- Štědrý (1925–1926) František ŠTĚDRÝ, *Znovuzřízení katolické duchovní správy po r. 1620*, Sborník historického kroužku XXVI, 1925, s. 33–47; 27, 1926, s. 64–68, 122–125.
- Štěpánek (1892) Josef ŠTĚPÁNEK, *Hnutí náboženské na Litomyšlsku r. 1781 – 1783*, Časopis Muzea Království českého LXVI, 1892, s. 415–423.
- Štěpánová – Hladký (2008) Ludmila ŠTĚPÁNOVÁ – Ladislav HLADKÝ, *Církevně správní vývoj na území dnešního římskokatolického vikariátu Náchod od nejstarších dob do současnosti*. In: *Sborník*, Hradec Králové 2008, s. 243–288.
- Šůla (2005) Jaroslav ŠŮLA, *Církevně správní vývoj na území římskokatolického vikariátu Rychnov nad Kněžnou od nejstarších dob po dnešek*. In: *Sborník*, Hradec Králové 2008, s. 195–241.

- Šůla (2005) Jaroslav ŠŮLA, *Správní vývoj římskokatolické církve na území stávajícího královéhradeckého okresu*, Královéhradecko 2, 2005, s. 101–171.
- Šůla (2005a) Jaroslav ŠŮLA, *Počátky osídlení horního toku Divoké Orlice. Část VI. Náboženský život*, Panorama 13, 2005, s. 113–120.
- Tinková (2011) Daniela TINKOVÁ, *Jakobíni v sutaně: neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*. Praha 2011.
- Tománek – Pecháček (1928) František TOMÁNEK – Jan PECHÁČEK, *Sbírka nejdůležitějších předpisů kulturních platných v Republice československé*, Praha 1928.
- Tomíček (1899) Antonín TOMÍČEK, *Následky tolerančního patentu na městském panství litomyšlském*, Časopis Muzea Království českého LXXIII, 1899, s. 445–456.
- Touha po novinách (1864) *Touha po novinách katolických*, ČKD 5, 1864, č. 3, s. 233.
- Třebízský (1882) Václav Beneš TŘEBÍZSKÝ, *Josef Ehrenberger*, Osvěta, listy pro vědu a umění, 12, 1882, č. 4, s. 298–301
- Třetina (1887) *Třetina chudých při pozůstalosti kněze ab intestato zemřelého*, ČKD 28, 1887, č. 1, str. 42–43.
- Třetina (1906) *Třetina příslušící chudým z pozůstalosti beneficiátu*, ČKD 47, 1906, č. 3, str. 216–217.
- Tumpach (1895) Josef TUMPACH, *Jízda kněží ve velocipédu*, ČKD 36, 1895, č. 4, s. 244–246.
- Tumpach – Podlaha 1 (1912) Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA, *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby. Část první*, Praha 1912.
- Tumpach – Podlaha 2 (1913) Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA, *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby. Část druhá*. Praha 1913.
- Tumpach – Podlaha 3 (1914) Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA, *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby. Část třetí*. Praha 1914.
- Tumpach – Podlaha 4 (1918) Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA, *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby. Část čtvrtá*. Praha 1918.
- Tumpach – Podlaha 5 (1923) Josef TUMPACH – Antonín PODLAHA, *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do nynější doby. Část pátá*. Praha 1923.
- Vacek (1896) František VACEK, *Diecéšní synoda pražská z r. 1605. Život církevní v Čechách s počátku sedmnáctého století*, Sborník historického kroužku V, 1896, s. 25–45.
- Vacek (1935) František VACEK, *Dějiny církevního desátku v Čechách a na Moravě*, Časopis pro dějiny venkova 22, 1935, č. 1, s. 8–14.
- Váňová (1986) Růžena VÁŇOVÁ, *Vývoj počátečního školství v českých zemích*, Praha 1986.
- Veberšík (1820) Václav Veberšík *Průvodce k pastýřské opatrnosti v zachování císařsko-královských nařízení pro správce duchovní*. Hradec Králové 1820.
- Vierte Sammlung (1789) *Vierte Sammlung der k.k. Landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze In materiis publico-ecclesiasticis oder Joseph des II^{en} Befehle in Kirchensachen*, Prag Altstadt [1789].
- Vinařický (1861) Karel VINAŘICKÝ, *Velectěným pp. spisovatelům i odběratelům Časopisu katolického duchovenstva*, ČKD 2, 1861, č. 1, s. 1–2.
- Vohralíková (2013) Terezie VOHRALÍKOVÁ, *Barokní kniha zázraků z poutního místa Kostelní Vydří (práce pro celostátní studentskou vědeckou konferenci Historie FF UPa)*, Pardubice 2013.
- Voit (2006) Petr VOIT, *Encyklopedie knihy*, Praha 2006.
- Vojtíšková (1969) Marie VOJTÍŠKOVÁ, *Okupační matriky jako historický pramen*, Ústí nad Labem 1969.
- Vojtíšková (1970) Marie VOJTÍŠKOVÁ, *Farní archivy a historicko-demografické bádání*, Historická demografie, 4, 1970, s. 33–49.
- Výstava květů v Žamberku (1941) *Výstava květů v Žamberku*, Naše zájmy XVII, 1941, č. 33–34, 22. 8. 1941, s. 5.
- Wacek (1834) František J. WACEK, *O uspořádání starých škol v ohledu na školy nové*, Časopis pro katolické duchovenstvo 7, 1834, č. 3, s. 410.

- Wendr (1832) Antonín WENDR, *V jakém pořádku má se přiměřené cvičení náboženské pro školní mládež venkovskou stávatí?*, Časopis pro katolické duchovenstvo 5, 1832, č. 2, s. 240–268.
- Winter (1945) Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*, Praha 1945.
- Zábrodský (1904) Josef ZÁBRODSKÝ, *Paměti Cecilské hudební jednoty v Ústí nad Orlicí vydané na památku stoletého jejího trvání*. Ústí nad Orlicí 1904.
- Zahradník (1833) Vincenc ZAHRADNÍK, *Obraz dokonalého kněze*, Časopis pro katolické duchovenstvo 6, 1833, č. 1, s. 28–46.
- Zahradník (1834) Vincenc ZAHRADNÍK, *O rozdílu mezi duchovním a světským úřadem*, Časopis pro katolické duchovenstvo 7, 1834, č. 1, s. 46–64.
- Zahradník (2008) Pavel ZAHRADNÍK, *Katolická církev a náboženství na Boleslavsku ve 2. polovině 17. a v 1. třetině 18. století. Vybrané otázky z dějin církevní správy a rekatolizace* (magisterská práce na FF UK Praha), Vrchlábí 2008.
- Zlatá Praha (1885) Zlatá Praha 2, 1885, č. 45.
- Zuber (1987) Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století. 1695–1777. I. díl*, Praha 1987.
- Zuber (1991) Rudolf ZUBER, *Lidová zbožnost a poutě na Moravě v 18. století*. In: Studie muzea Kroměřížska 91, Kroměříž – Brno 1991, s. 74–86.
- Zuber (2003) Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století. II. díl*, Praha 2003.
- Zweite Sammlung (1784) *Zweite Sammlung der k. k. landesfürstlichen Verordnungen und Gesetze in materiis publico-ecclesiasticis oder Joseph des II^{ten} Befehle in Kirchensachen*, Prag [1784]
- Ženíšková (2005) Magda ŽENÍŠKOVÁ, *Děkanský úřad Ústí nad Orlicí 1659 – 1950 (1969). Inventurní studie archivního fondu (bakalářská práce na FF UP)*, Olomouc 2005.
- Žundálek (1936) František Hanuš ŽUNDÁLEK, *Infulovaný prelát Msgr. Jan Pauly, jeho život a jeho dílo*, Praha 1936.

Zkratka ČKD znamená Časopis katolického duchovenstva

V.C Seznam obrazových příloh

Kapitola I.A.

Stav před uspořádáním archivu a knihovny farnosti v orlickoústeckém vikariátu a výsledek pořádacích prací roku 2005

Nálezový stav a situace na faře v rychnovském vikariátu roku 2006

Situace na půdě jedné fary litomyšlského vikariátu a stav krátce po uspořádání místní farní knihovny roku 2007

Kapitola I.B.

Přehled vikariátů na sledovaném území na sklonku 18. století

Přehled vikariátů na sledovaném území na začátku 20. století

Kapitola II.A

Příklad svojanovského systému vytvořeného v roce 1814 administrátorem Vincentem Krombholzem
(*SOKA Litomyšl, FÚ Svojanov, kn. č. 138, Repertář farního archivu, 1. pol. 19. stol.*)

Zástupcem ukládacího systému rozšířeného v 1. pol. 19. století v lanškrounském vikariátu jsou Rudoltice, kde se dochovala nejen archivní skříň i s plánem uložení (na protější straně), ale i úřední knihy označené signaturou uložení

Pohled na zachovanou archivní skříň v Písečné i s ukládacím schématem upevněným na vnitřní straně dveří (po polovině 19. století)

Kapitola II.B.

Pohled na novodobou archivní skříň pořízenou ústeckým děkanem Václavem Boštíkem v rámci úprav architektem Řepou na konci 30. let 20. století

Umístění archiválií vyhovující světským i církevním normám na faře v Sudslavě

Depozitní smlouva uzavřená 11. března 1960 mezi zástupci státního archivu a konzistoře
(*SOA Zámorsk, Krajská správa MV HK – archivní oddělení, kt. č. 4, inv. č. 19, Dohody o začlenění církevních archivů do příslušných archivů okresních, 1960*)

Kapitola II.C.

Jan Antonín Venuto: Mappa dioeceseos Reginaehradecensis 1790
(*Historický atlas Euroregionu Glacensis (2019)*)

Kapitola II.D.

Portrét Klementa Borového, významného organizátora duchovního života a autora Úředního slohu církevního
(*Zlatá Praha (1885)*)

Kapitola III.A.

Portrét Josefa Hulaty, pečínského faráře v letech 1870-1893
(*Soukromá sbírka Ing. Jana Dvořáka*)

Pozvánka na přednáškový podvečer Čtenářského spolku Pokrok dne 31. října 1886
(*Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Torzo spisů, 80. léta 19. století*)

Pěčínské návrší (a intelektuální centrum), kde probíhal zápas o vliv na dění v obci mezi školou a farou (úplně vpravo)
(*Soukromá sbírka Ing. Zdeňka Janovce*)

Rukopis Josefa Hulaty s ironickými glosami k rozmáchlému životopisu zakladatele farní pamětnice Karla Gerstnera
(*Depozitář BK HK, FÚ Pěčín (neinv.), Pamětní kniha II, 1838–1985*)

Kapitola III.B.

Úvodní matriční zápisy oddaných ve formě větných zápisů, z nichž je vyčleněna jen lokalita a datum
(*SOA Zámorsk, Sběrka matrik, sign. 83-4, Matrika NOZ, 1760–1784*)

Rukou předepsaný tabulkový přehled pokřtěných dětí z října 1834, překvapivě stále vedený v češtině
(*SOA Zámorsk, Sběrka matrik, sign. 83-6, Matrika N Letohrad, 1825–1841*)

Záznam o rozhovoru se snoubenci z přelomu let 1776 a 1777
(*SOKa ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. A, Knihy zkoušek snoubenců, 1777–1805*)

Příklad pečlivě vedených rodokmenů ve farnosti z konce roku 1842, včetně podpisů svědků
(*SOKa ÚO, FÚ Letohrad (neinv.), sign. X-I, Knihy zkoušek snoubenců, 1838–1844*)

Zamřežované záznamy po provedení trojích ohlášek snoubenců z ledna 1833
(*SOKa UO, FU Letohrad (neinv.), sign. III, Ohlášky snoubenců, 1833–1849*)

Seznam osob, jimž byla udělena biskupem Karlem Hanlem svátost biřmování v květnu 1850 v Letohradě
(*SOKa UO, FU Letohrad (neinv.), Kniha biřmovaných, 1850–1879*)

Kapitola III.C.

Evidence bohoslužeb a katechezí v jednotlivých kostelech rozsáhlé ústecké farnosti od Jana Leopolda Mosbendra
(*SOKa UO, DÚ Ústí nad Orlicí (neinv.), Funkční kniha, 1754–1788*)

Slovní záznam provedených bohoslužeb od Jana Antonína Barthla
(*SOKa UO, DÚ Ústí nad Orlicí (neinv.), Funkční kniha, 1754–1788*)

Mosbendrovo Manudictio kodifikující duchovní život farnosti v rámci liturgického roku
(*Depozitář BK HK, DÚ Ústí nad Orlicí, inv. č. 73, Schéma všech bohoslužeb a církevních slavností ve farnosti Ústí nad Orlicí, cca 70. léta 18. století*)

Kapitola III.D.

Nedělní katecheze zapisoval dobránský lokalista Alois Bachmann a potvrzovali je příslušní zástupci vsí
(*SOKa RK, FÚ Dobřany, kt. č. 192, inv. č. 31, Kniha katechezí, 1798–1808*)

Privátní zápisky o tématech katechezí faráře Jana Jelínka
(*SOKa RK, FÚ České Meziříčí, kt. č. 93, inv. č. 8, Kázání a rozjímání, 1855–1880*)

Rukopis Ehrenbergerova kázání proneseného 18. neděli po sv. Duchu na posvěcení chrámu roku 1848
(*SOKa RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 42, Pozůstalost po faráři Ferdinandu Jaroslavu Cvejnovi, 1843–1875*)

Promluva Josefa Ehrenbergera při zvolení solnického starosty a rady města v roce 1850
(*SOKa RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 43, Pozůstalost po faráři Josefu Ehrenbergerovi, 1850–1868*)

Ukázka úhledného textu kázání solnického rodáka Ferdinanda Cvejna z roku 1862
(*SOKa RK, FÚ Solnice, kt. č. 504, inv. č. 42, Pozůstalost po faráři Ferdinandu Jaroslavu Cvejnovi, 1843–1875*)

Kapitola III.E.

Poznámka o stavu předchozí výuky náboženství v řetovské farnosti Janem Tvrdým v knize školních katechezí při jeho příchodu v roce 1890
(*SOKA UO, FÚ Řetová (neinv.), Kniha školních katechezí, 1879–1941*)

Výuka náboženství na závěr školního roku 1903/1904, včetně přípravy na sv. biřmování
(*SOKA UO, FÚ Řetová (neinv.), Kniha školních katechezí, 1879–1941*)

Kapitola III.F.

Litomyšlské vydání průvodce na pouť do Mariazell
(*Knihovna RM v Litomyšli, sign. S/B-1266*)

Pozvánka na duchovní obnovu redemptoristů ve Vysokém Mýtě v době výrazných výstupů z církve
(*Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Pamětní kniha II, 1836–1991*)

Program katolického dne v září 1909 v Rokytnici v Orlických horách
(*SOKA RK, AM Rokytnice, kt. č. 7, inv. č. 60, Plakát na katolický den, 1909*)

Portrét Jana Aloise Dremla (1821–1875), výrazného sloupnického faráře
(*Depozitář BK HK, Obrazová galerie duchovních*)

Dremlův překlad Úvah pro křesťanské panny jako další prostředek na podporu výsledků misí
(*Knihovna RM v Litomyšli, sign. S/A-63*)

Německá varianta modliteb ke svaté Filoméně z roku 1849
(*Knihovna RM v Litomyšli, sign. S/B-1723*)

Ostatky sv. Gaudiosy v adjustaci, pořízené Janem Aloisem Dremlem
(*Farní kostel sv. Mikuláše v Horní Sloupnici*)

Kapitola III.G.

Žamberské status animarum dle nařízení z roku 1775, evidující u čp. 1 majitele zámku
(*SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Žamberk, 1775–1777 (1782)*)

Seznam duší z Kameničné, kde se vedle svátostí zapisovalo i proočkování dětí
(*SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Kameničná, 1838–1902*)

Evidence členů domácnosti na žamberské faře čp. 65
(*SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Status animarum, Žamberk, 60. léta 19. stol. – 20. léta 20. stol.*)

Kapitola III.H.

Opis závěti Karla Chotovského, včetně financí pro farní hospodyni a služku
(*SOKA UO, DÚ Žamberk (neinv.), Poslední vůle Karla Chotovského, 1895*)

Přehled výdajů Karla Chotovského za farní zaměstnance
(*Depozitář BK HK (neinv.), DÚ Žamberk, Účetní poznámky, 1894*)

Výčet povinností sudslavského rektora
(*SOKA UO, FÚ Sudslava (neinv.), Závazek kostelního hospodáře, kostelníků, přísaha hrobaře, porodní báby a rektora, 2. pol. 18. století*)

Závazek zádušníků z bartošovické farnosti
(*SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990*)

Přísaha pro porodní báby
(*SOKA UO, DU Žamberk (neinv.), Pamětní kniha I, 1739–1869*)

Kapitola III.I.

Členění pamětních knih dle nařízení ze 40. let 18. století
(*SOKA RK, FÚ Bartošovice (neinv.), Pamětní kniha, 1746–1990*)

Titulní list pamětní knihy rokytnické farnosti zavedené Johannem Franzem Taiberem v roce 1749
(*Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863*)

Pohled na pamětnici založenou v roce 1836 s vyobrazením církevních staveb ve farnosti
(*Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách, Pamětní kniha II, 1836–1983*)

Evidence poutníků k neratovské Panně Marii
(*SOKA RK, FÚ Neratov (neinv.), Kniha zázraků, 1721–1734*)

Popis zázračných uzdravení ve vraclavském sv. Mikuláši
(*Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha zázraků, 1738–1811*)

Soupis drobných sakrálních památek v Rokytnici, jako první je uveden mariánský sloup na náměstí postavený majiteli panství
(*Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), sign. II/3b/3, Popis soch a obrazů v rokytnické farnosti, 1837–1913*)

Kolorovaná perokresba Immaculaty, včetně slavnostní výzdoby ke zřízení okresního soudu
(*SOKA RK, AM Rokytnice, kt. č. 9, inv. č. 108, Kresby náměstí, 1869*)

Kapitola III.J.

Souhrn závazků vykazovaných a odevzdávaných farářem v 1. pol. 19. století
(*SOKA UO, FÚ Sudslava (neinv.), Přehled povinností, 20.–30. léta 19. stol.*)

Knižní evidenci dávek a odvodů v rámci svého vikariátu si zavedl kralický farář Benignus Kuhn v roce 1836
(*Depozitář BK HK, VÚ Nekoř (neinv.), Soupis povinností nekořského vikariátu, 1836–1842*)

Příklad plateb seminaristica z jednotlivých kolatur v letech 1836–1842
(*Depozitář BK HK, VÚ Nekoř (neinv.), Soupis povinností nekořského vikariátu, 1836–1842*)

Část dotazníku, dochovaného z doby Kuhnova působení ohledně farních a vikariátních knihoven, evidující oběh písemnosti v rámci jednotlivých far vikariátu
(*SOKA UO, VÚ Králíky (neinv.), kt. č. 2, Popis knihoven vikariátu, 1838*)

Komunikace mezi patronem a patronátním úřadem o obsazení uvolněného místa duchovního správce v Rokytnici v roce 1781
(*SOA Zámorsk, VS Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 114, inv. č. 114, Hospodářské zprávy, 1781–1782*)

Kapitola III.K.

Platba v roce 1679 za skládání účtů za předchozí období a pohoštění zúčastněným
(*SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5928, inv. č. 6303, Účetní kniha kostela Nejsvětější Trojice, 1679–1692*)

Tematické rozčlenění výdajů 1774 jako aplikace nařízení z téhož roku
(*SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 5923, inv. č. 6298, Účetní kniha kostela Všech svatých, 1747–1780*)

Extrakt z účtů s podpisy odpovědných osob – faráře, kostelníků a učitele Johanna Christoha Mohaupta jako účetního
(*SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kn. č. 6454, inv. č. 6079, Výtah z kostelního účtu všech kostelů, 1797*)

Kapitola III.L.

Nedatovaný návrh na stavbu fary a ocenění prací od faráře Hoffmana
(SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kart. č. 12, inv. č. 1437, sign. X, Nadace, inventáře, stavby, 1659–1784)

Zápis faráře Taibera pro budoucí paměť o odváděných desátcích v rokytnické farnosti
(Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách (neinv.), Pamětní kniha I, 1749–1863)

Nejstarší dochovaný předpis štolových poplatků vydaný Ottou Nostitzem
(SOA Zámorsk, Vs Rokytnice v Orl. horách, kart. č. 12, inv. č. 1437, sign. X, Nadace, inventáře, stavby, 1659–1784)

Fasse rokytnického benefícia k roku 1837 v nově založené pamětní knize
(Depozitář BK HK, FÚ Rokytnice v Orl. horách, Pamětní kniha II, 1836–1983)

Kapitola III.M.

Nejstarší soupis náležitostí litomyšlského záduší z roku 1667
(SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 351, Inventáře kostel. zařízení, děkanství, z let 1667–1835)

Úvodní strana inventáře děkanského kostela v předepsaném formuláři
(SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 355, Inventář, 1847 (1857))

Rozsáhlý majetek litomyšlského kúru si vyžádal samostatnou evidenci
(SOKA Litomyšl, DÚ Litomyšl, kn. č. 353, Inventář hudebních nástrojů a hudebnin u děkanského kostela, 1814–1858)

Kapitola III.N.

Záznam o nejstarší dochované mešní fundaci Jana Fabricia z Leonberku z roku 1640 v opisech nadací
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843)

Ohlášení fabriciovské mše v roce 1790
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Ohlášky bohoslužeb, 1790–1794)

Nadace si rokem vzniku vysloužila první stranu i v přehledu nadací sepsaném v roce 1861
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Přehled nadací, (1640) 1861)

Záznam o persolvování fabriciovské nadace u oltáře sv. Jana Křtitele na přelomu 19. a 20. století
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Persoluční kniha, 1896–1945)

Opis preclíkovské fundace děkana Samuela Václava Hataše
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928)

Kapitola III.O.

Příklad účetní knihy chudinství ze sedloňovské kolatury, včetně obdarovaných chudých v roce 1826
(SOKA RK, FÚ Sedloňov, kt. č. 477, inv. č. 60, Kniha účtů farního ústavu chudých, 1826–1935)

Roční vyúčtování chudinského ústavu pro farnosti Pěčín a Slatina nad Zdobnicí
(SOKA RK, FÚ Slatina n. Zd., kt. č. 493, inv. č. 25, Kniha účtů farního ústavu chudých, 1861–1943)

Studijní nadace vysokomýtského rodáka Jana Jeronýma Alexia Čapka z roku 1725
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1849–1928)

Výpis špitálských nadací z vysokomýtských městských knih pro potřeby děkanství
(Depozitář BK HK, DÚ Vysoké Mýto (neinv.), Kniha opisů nadačních listin, 1741–1843)

Kapitola IV.

Dobrušský kostel sv. Václava v době kaplanování Ladislava Kunteho na počátku 20. století
(Soukromá sbírka)

Summary

Parish Archives as the Testimony of a Church Administrator's Role and their Transformations in the Long Nineteenth Century

Eastern Bohemia, Orlické Mountains, long 19th century, church administrator, parish, official activity, documents, church administration

The aim of the presented thesis was to document transformations of official obligations of a Catholic church administrator (localist, parish priest, dean) from the Joseph's reforms at the end of the eighteenth century to the establishment of the Czechoslovak Republic. The work is based on the documents which a church administrator at the lowest level of church administration had to run. The extensive research was focused on documents kept in state archives as well as church depositories in the territory of three current vicariates Litomyšl, Rychnov nad Kněžnou and Ústí nad Orlicí, which are a part of the Diocese of Hradec Králové. The findings were enriched by the probe of documents in archival funds of other church and secular authorities and also related to normative documents as well as to the period literature for church administrators.

The heuristics, as it is conceived, avoiding neither a description of the development nor a structure of parish archives, is a basement for writing chapters dealing with various roles of church administrators, not omitting their human characteristics, education and estate formation. While the first chapter introduces a parish priest in the long nineteenth century as a human being, an intellectual and a cleric, the other one perceives him such as a minister of sacraments and sacramental, a celebrant or a preacher. Nevertheless, the sacral functions are not the last roles which are played by an administrator of collatura. He is also a catechist, a school overseer, an employer, an initiator of church activities or a guard of memory and continuity of his collatura as well as the one who records a status quo and purveys information and statistics to superior authorities. The great transformations of relations and obligations of a cleric to a diocesan bishop and his deputy vicar, to state authorities or a patron are described in the other part of the thesis, which is followed by chapters on a church property (*fabrica ecclesiae*) and a parish property (*benefice*), an evidence of movable assets, various foundations and also the poverty.

To give a clearer understanding of the situation of the church administration in the explored area, individual passages briefly summarize the initial period formed by the decrees of the Council of Trent and the Synod of Prague from the year 1605. In the second half of the eighteenth century, the influence of a state is strengthened and a state (also through bishop consistories) emphasizes a role of a church administrator as the one who reports and often implements regulations of a state administration. Although the peak of these efforts is represented by the reforms of Joseph II, who revokes the Church the right of formation of future church administrators for almost a decade, it is possible to document that the Enlightenment concept of the church administrator's role had a deeper influence and a longer duration than only a decade that corresponded with the reforms of Joseph II.

The state administration – represented by the gubernium and regional authorities – expected clerics operating in practice to cooperate in various areas, starting from enlightenment, through regular informing of parishioners, and finishing by diverse

reports and statistical statements. Moreover, it initiated the implementation of administration books, including commemorative books and the evidence of received official correspondence thanks to records. A frequently highlighted dominant position of the Catholic Church (substantiated for instance in the education) was surprisingly controlled by the state authorities which also governed very personal affairs of Catholic clerics such as a composition of libraries or dealing with the estates.

In the first half of the nineteenth century, the arising municipal administration and regional offices complemented a reformed structure of state offices and naturally took on many responsibilities of church administrators such as ensuring public awareness, monitoring the situation or providing the most of the records and statistical data. Thanks to the emergence of regional school boards, also the role of a church administrator in education was transformed. On contrary, the adoption of a law on voluntary organisations enabled the late restoration or the establishment of new Catholic voluntary organisations. These associations in the atmosphere of certain emancipation of churches and the ecclesiastical life (for example, the assembly of the Czech ecclesiastical province in 1860 or series of bishop synods in individual dioceses) participated in the phenomenon nowadays called the second confessionalisation. The confessionalisation and the growing secularisation were slowly changing strategies in the church administration and furthermore, they were reflected in documents of parish offices.

Despite the considerable effort of church as well as secular offices to unify parish administration, it is possible to claim based on the analysis of official books and other documents that the practice frequently differed. Persisting habits of a certain parish but also personal characteristics and a relation to administration of every church administrator were involved in this process.

Annotation

The thesis is based on the extensive research of primary sources in the eastern part of the Diocese of Hradec Králové, kept in state archives as well as church depositories. The analysis of parish offices' documents enabled to clarify the process of administration as well as various roles of church administrators at the lowest level of church authority. During the long nineteenth century, the influence of the state authority visibly grew not only in the form of documents but also their existence. In many areas, church administrators became state officers who, for instance, take care of the evidence of inhabitants or a school system. With the transformation of the political situation in the second half of the nineteenth century and a transfer of several administrative obligations to the state and local authorities, the administrative activities as well as a role of a church administrator was changed. Clerics had to react to the growing secularisation which is apparent in the funds of parish offices.

Resümee

Pfarrarchive als Zeugnisse der Rolle des Seelsorgers und ihrer Verwandlungen im langen 19. Jahrhundert

Ostböhmen, Adlergebirge, langes 19. Jahrhundert, Seelsorger, Pfarrei, amtliche Tätigkeit, Schriftstücke, kirchliche Verwaltung

Das Ziel der vorliegenden Arbeit war die Dokumentation der amtlichen Pflichten der katholischen Seelsorger (Lokalisten, Pfarrer, Dekane) im Zeitraum von den josephinischen Reformen am Ende des 18. Jahrhunderts bis zur Entstehung der Tschechoslowakischen Republik anhand der Schriftstücke, zur deren Führung und Anfertigung die Seelsorger, die auf der niedrigsten Stufe der Kirchenverwaltung standen, verpflichtet waren. Diese ausgedehnte Quellenforschung konzentrierte sich auf die Dokumente, die in den Staatsarchiven und kirchlichen Depots auf dem Gebiet dreier gegenwärtiger Vikariate in Litomyšl (Leitomyšl), Rychnov nad Kněžnou (Reichenau) und Ústí nad Orlicí (Wildenschwert) in der Könnigrätzer Diözese aufbewahrt werden. Die festgestellten Tatsachen wurden durch eine detaillierte Recherche der Schriftquellen aus mehreren Archivbeständen der weiteren kirchlichen und weltlichen Ämter ergänzt und in den Kontext von Normalien und von der zeitgenössischen Literatur für die Seelsorger gesetzt.

Die oben beschriebene Heuristik, die nicht auf die Beschreibung der Entstehung und Struktur der Pfarrarchive verzichtet, stellt die Grundlage für die einzelnen Kapitel dar, die den verschiedenen Rollen der Seelsorger gewidmet sind, wobei auch ihre persönliche Eigenschaften und Bildung, beziehungsweise die Formation des Klerus behandelt werden. Die erste Kapitel stellt den Pfarrer im langen 19. Jahrhundert als Menschen, Intellektuellen und Kleriker vor, die nachfolgende Kapitel behandelt ihn als Vermittler der Sakramente und Segenszeichen, Zelebranten oder Prediger. Die Aufzählung der Rollen eines Seelsorgers in seinem Pfarrbezirk wird nicht auf die gottesdienstlichen Aufgaben beschränkt, denn er tritt auch als Katechet und Schulaufseher, Arbeitsgeber, Initiator geistlicher Aktivitäten oder Hüter des Gedächtnisses und der Kontinuität seines Pfarrbezirks auf, wie auch als der, wer den aktuellen Gegenstand seines Pfarrbezirks dokumentiert und die darauf bezogenen Berichte und Statistiken seinen übergeordneten Behörden erstattet. Der nachfolgende Abschnitt der Arbeit behandelt die großen Veränderungen in der Beziehungen und Pflichten der Geistlichen zu ihrem Diözesanbischof und dem vertretenden Vikar, zu den Staatsbehörden oder zu ihrem Patron. Darauf knüpfen einige Kapitel an, die dem Vermögen der Kirche (Kirchenfabriken) und der Pfarrei (Pfründen), wie auch der Vermögenserfassung, verschiedenen Stiftungen und dem Phänomen der Armut gewidmet sind.

Um die Situation, in der sich die Kirchenverwaltung im untersuchten Gebiet befand, fassen zu können, wird in einzelnen Abschnitten kurz die ältere, durch die Verordnungen des Trienter Konzils und der Synode zu Prag (1605) formierte Epoche rekapituliert. In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts wächst der Einfluss des Staates, der (auch mittels der bischöflichen Konsistorien) die Rolle der Seelsorger als Verkündiger und oft auch als Erfüller der Verordnungen der Staatsverwaltung akzentuiert. Obwohl den Höhepunkt solcher Bestrebungen die Reformbemühungen des Kaisers Joseph II. darstellen, der sogar auf einige Jahre der Kirche ihre Recht der Formation der zukünftigen Seelsorger entnimmt, kann man belegen, das die aufklärerische Auffassung der Rolle der Seelsorger eine prägendere und dauerhaftere

Wirkung hatte, als es der ein Jahrhundert dauernden Periode der josephinischen Reformen entspräche.

Die Staatsverwaltung (das Gubernium und Kreisämter) erforderte von den Priestern die Zusammenarbeit in verschiedenen Bereichen – von der Aufklärungstätigkeit, über die regelmäßige Berichterstattung an die Pfarrangehörigen, bis hin zu verschiedenen Meldungen und statistischen Ausweisen. Sie initiierte auch die Einführung von einer Reihe von Amtsbücher, Gedenkbücher und die Erfassung der empfangenen Korrespondenz mithilfe der Einlieferungsprotokolle. Die meistens betonte dominante Stellung der Kirche (die z.B. im Schulwesen gut belegbar ist) wurde überraschend durch die Aufsicht der Staatsverwaltung erkaufte, die auch die privaten Angelegenheiten der katholischen Priester (z. B. den Inhalt ihrer Bibliotheken oder Nachlassverhandlungen) überwachte.

Die um die Mitte des 19. Jahrhunderts entstehende Gemeindegeldverwaltung und Kreisämter ergänzten die reformierte Struktur der Staatsbehörden und übernahmen manche Pflichten der Seelsorger, wie z. B. Informiertheit der Einwohner, Überwachung der Situation, Erstattung von meisten Berichten und statistischen Angaben. Mit der Entstehung der Kreisschulräten veränderte sich auch die Rolle des Seelsorgers im Schulwesen. Die Aufnahme des Vereinsgesetzes ermöglichte im Gegenteil die späte Erneuerung oder Gründung von neuen katholischen Vereinen, die in der Atmosphäre einer gewissen Emanzipation der Kirchen und des Kirchenlebens an dem Phänomen teilnahmen, das heute als sg. zweite Konfessionalisierung bezeichnet wird. In dieser Hinsicht kann man z. B. die Versammlung der böhmischen Kirchenprovinz im Jahr 1860 oder eine Reihe von bischöflichen Synoden in einzelnen Diözesen erwähnen. Die ersterwähnte zweite Konfessionalisierung und die fortschreitende Säkularisierung veränderten allmählich die Strategien in der Kirchenverwaltung und wurden auch in Schriftstücken einzelner Pfarrämter reflektiert.

Trotz der markanten Bestrebung sowohl kirchlicher, als auch weltlicher Ämter um die Vereinheitlichung des Amtierens in der Pfarreien kann man jedoch auf Grund der Analyse der Amtsbücher und des Aktenmaterials im untersuchten Gebiet feststellen, dass die Praxis sich in der Tat oft unterschied. Eine bedeutende Rolle spielten nicht nur die anhaltenden Gewohnheiten in konkreter Pfarrei, sondern auch die persönlichen Eigenschaften jedes Seelsorgers und seine Beziehung zum Amtieren.

Annotation:

Die Arbeit geht von einer ausgedehnten Quellenforschung im östlichen Teil der Königgrätzer Diözese in staatlichen Archiven und kirchlichen Depots aus. Die Analyse der Schriftquellen einzelner Pfarrämter brachte uns näher zur Erläuterung der amtlichen und weiteren Rollen der Seelsorger, die auf der niedrigsten Stufe der Kirchenverwaltung standen. Im erforschten Zeitraum des langen 19. Jahrhunderts stieg wesentlich der Einfluss des Staatsverwaltung nicht nur auf die Form der Dokumente, sondern hauptsächlich auf ihre Existenz selbst auf, wann die Seelsorger in mehreren Hinsichten zu Staatsbeamten wurden, die z.B. die Bevölkerungsregister oder das Schulwesen beaufsichtigten. Nach der Veränderung der politischen Situation in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts und mit der Verschiebung einiger Kompetenzen auf die Staats- und Selbstverwaltung kam es zur Veränderung der amtlichen Tätigkeit und Rolle der Seelsorger. Die Priester mussten auf die fortschreitende Säkularisierung reagieren und auch diese Situation widerspiegelt sich in den Beständen der Pfarrämter.